

KESKESOR
edebiyat

ABDURRAHMAN DURRE

ŞERHA DÎWANA

EHMEDÊ XANÎ

FELSEFE û JIYANA WÎ

Abdurrahman Durre

**ŞERHA DÎWANA
EHMEDÊ XANÎ**

FELSEFE Û JIYANA WÎ

KESKESOR

KESKESOR: 1
ŞERHA DÎWANA EHMEDÊ XANÎ
FELSEFE Û JIYANA WÎ
Abdurrahman Durre

Berg: Genco Demirer
Çapa Yekem: Stenbol, 2002
Çap: Berdan Matbaacılık

© Avesta, 2002
Ev kitêb bi alîkariya
Enstîtuya Kurdî ya Parîsê hatiye çapkirin

AVESTA BASIN YAYIN
REKLAM TANITIM MÜZİK DAĞITIM LTD. ŞTİ
Meşrutiyet Çaddesi
136 / 4
BEYOĞLU / İSTANBUL
Tel-Faks: (0212) 251 44 80
(0212) 251 71 39

Ekinciler Caddesi
Nurlan Apt. Giriş Katı No: 2
OFİS / DİYARBAKIR
Tel-Faks: (0412) 222 64 91

ISBN: 975-93030-0-0

Mûqeddîme (Pêşek)

Feylesofê Namidar, **Eflaton** (Platon / 427-347 b.m.) dibêje: ku «şî'r reng û rewşekî wehy û îlhama îlahîye, ji mebdê' û mîsalekî rûhanîye, siroştî û wicdanîye.»

Ku ew jî yanê: «şî'r nerx û rûmetekî hunerîyê herî bi qîmet û giranbihaye, bi taybetî şî'ra 'erûzî, ku walatir û balatirê hemî cûrên wî hunerê wala û balaye»;

Şî'r û helbesteyên Xani jî, Gewherên bê hembtayên wî hunerê hêjane, durrên yektayên wê derya bê payan û bê ser û pa ne. Ku ew jî yanê : « Ehmedê Xanî, pîrê neteweyê wêjeya kurdî ye, seyda û mamostayê wî ye ».

Ji wan dem û dewranên geş û xweş û cuwanên ku me di bihiştâ war û zozanên Kurdistanê da borandin; Dema şagirtî û feqîfî û talibîtiya me (xwendin û tehsîla me ya destpêkî û navînî û bilind) di wan medrese û zanîngehên wê yên pîroz da (15-16 sal), dema mamostatî û seydatîya me ya ji wan pîrozegahên 'ezîz ra. (ku ewî jî, 10-11 salan dewam kir).

Hêj ji wan dem û dewranên 'ezîz û pîroz da, pirûsk û çirûskên meyl û mehebbet û şewq û zewqa edebî, qabilîyyet û îst'idada rist û însada şî'rî û kelegenî ya xîtabî, di tînet û siroştâ min da dixuyan û diçirûsîn -bi bîr û bawerîya û de'w doza netewî ra- dikeliyan û diteyîsîn; 'eleqe û peywendîyên min bi edebîyyata 'erebî û farisî û klasîkiya kurdî ra, roj bi roj keltir û geştir dibûn, pêşvetir diçûn, ku : « Belgeyên edebîyên wek **mû'elleqatê seb'e** û **meqamatê Herîrî** û **Dîwana Îbnû-l Faridê** û **kullîyatên Şêx Se'dî Şîrazî** û **dîwana Mewlana Camî** û **Hafizê Şîrazî**, **Dîwana Melayê Cizîrî** û **Mewlana Xalidê Şehrezûrî**, **Mem-û-Zîna Xanî**, **Yûsûf û Zelîxa**, **Leyla** û **Mecnûn** û yên wekî wan » bibûn dersên bîngehîyên edebîyên medresa min; bibûn duruf û nîşan û sembola wî ya taybetî.

Di vî esnayê da (di wê navberê da) çend perçe ji gufte û helbestêyen Xanî yên xezelî û felsefî bi destê min ketin, pirr diqqet û bala min kişandin; ku ez bi salan bi pey wan -bi pey Dîwana Xanî ya ku min navê wî bihîstibû- ketim, li her der û warî, li her gund û bajarî, lê gerîyam; lê sed mixabin ! Ku Dîwana Xanî, ji alîyek da wekî teyrê 'Enqa bû (îsmekî bê mûsemma bû), ji alîyek din da jî, -wekî teyrê Tawûs, li gelek deran gelek perrên wî yên rengîn û pîroz weşîya bûn û mabûn. Ku min wan perrikên wî yên pîroz, ji medreseyên herêmên Kurdistanê yên cûr be cûr, ji mela û mûderris û hozan û wêjevanên kurd -yek bi yek- berhev kirin û civandin û mûhafeze kirin. Hetta -wek ku Adem pêxember ji cennetê avêtin- me jî, ji bihiştê Kurdistanê avêtin û jê dûr xistin; -di sala 1993an da-, em mecbûrê îltîca (penaberî) ya bal Ewrûpayê va bûn, ku di wan çend salên dawîyên wê jiyana bi taybeti da, me wan durr û gewherên giranbihayên wî kana **Xanî**, ji qirêjayî û leke û kêmasiyên îhmal û xeta û tevlihevbûyîn û şaşîyan pak û paqij kirin, teshîh û durust kirin, tertîb û tenzîm kirin, ku -bi tamamî nebe jî- pirrê qesîdeyên wî, hatin civandin û jê **Dîwana Xanî** mûteşekil bû; me şerh û şîrûve û îzaha wan jî kir, ku ji wî jî, ev berhema bi navê « **Şerha Dîwana Xanî, felsefe û jiyana wî** » peyda bû; naverokê wî îberetê ji van mesele û xal û mijaran e :

1- şerh û rave û şîrova Dîwana Xanî, beyan û îşaretên bal cîhetên **Xanî** yên edebî û millî û felsefî û tesewwûfî.

2- hinek ji cîhet û xal û nuqtayên girîngên kurd û Kurdistanê yên kevn û nû, ûrf û adet û nerx û qîmet û rewş û rûmetên wan ên tarîxî û netewî û hunerî, bîr û baweriyên wan ên olî û felsefî.

3- lîstok û pîlan û dekk û dolabên dijmin û dagirgerên Kurdistanê, texrîbat û tehrîfatên wan.

4- tehlîl û şîrovekirinên îlmî û felsefî ji hinek pirsegirêk û meseleyên girift ên olî ra -wek mesela **Qeder** û **Wehy** û **Îsra** û **Mî'rac** û **Mû'cîze** û **Xarîqe** û **Xêr** û **sewab** û **'îqabên ûxrewî**, **Hîcab** û **Cîhad** û tiştên wekî wan-.

Ku -wek mifteyên 'ilmî û felsefî- mirov dikare : bi wan îzah û tehlîlan, kilîtên derîyên dadayîyên pirr meseleyên mûxleqq û mûbhem ên dinên jî veke û sirr û razên wan bibişkêve.

5- felsefa Wehdetî-l wûcûd û Wehdetî-şşûhûd dê, ku bi dirêjayî li ser wî hatîye sekinandin; bîr û baweriya **Xanî û Melayê Cizîrî** û mûtesewwûfên wek **Hellac û Ibnu-l Farid û Mûhyîddînê 'Erebî û Ceylî** -derheq wî da-, hatine beyan kirin.

6- -bi kurtî be jî- gelek felsefe û ekolên felsefîyên şerqî û xerbî, dîn û mezheb û bîr û baweriyên sensikrîtî, -bi taybetî yên Mezopotamyayî û Kurdistanî -wek **Hîndûîzm û Bûdîzm û Tawîzm û Jenîzm û Konfuçyuîzm û Şîntoîzm û Platonîzm û neoplatonîzm û mîtraîzm û Alawîzm û kakaîzm û Êzdîzm û Manaîzm** û dînê **Zerdeşt** û dînên Arîyanîyên din.

7- çend belge û numûne û mînakên tarîxî û edebî.

Ez bawer im ku bi vê berhemê, şopekî nûh hatibe vekirin, we yan -bi hindikayî be jî- teşwîqa bal şopekî nûh va, teşwîqa bal vekirina şopekî nûh va hatibe kirin.

Temennî û niyaza min ewe ku ji ber û fêkiyên baxçeyê wî yê rengîn, pesend û daxwaz bên niqandin, têkilê nepesend û ne'ecibandîyên wî ne bin, pêpes nekin û ne herçiqînin, kêmasî û nûqsaniyên me bibexsînin ! Ku mûkemmeliyyeta mûtleqq, pesendîfî û xweşewîstîya her tiştî ji her kesî ra ne mumkîne, her kes bi angorî xwe, bi angorî mezaq û meşreb û bîr û bawerîyên xwe difekire û, di vê û dixwaze -divê ku wilo be jî-!

Em, ji her tenqîd û rexneyan ra jî vekirî û amade ne, bê tirs û bê endîşe ne, ji her teswîb û teqdîran ra jî minnetdar û mûtteşekir hene.

Bi dildarî û rêzdarîyên derûnî, silav û sipas!

A. Durre

ABDURRAHMAN DURRE

Di sala qirkirina Geliyê Zîlan de (1930), li navçeya Milazgira Mûşê,
li gundê Kêranlixê hatiye dinê. 15 salan di medresên Kurdistanê de xwendiyê.

Li dora 10-12 salan jî seydatî kiriye.

Ji bilî zimanê kurdî, zimanên erebî, tirkî û farisî dizane.

Di edebiyat û rêzimana erebî, farisî û kurdî de zanyar e.

Ji sala 1962'an heta sala 1975'an miftîti kiriye.

Demekê li Lîbyayê mutercimiya erebî û tirkî kiriye.

Bi erebî, kurdî, farisî û tirkî deh berhemên wî yên çapkirî û neçapkirî hene.

Di rojnama Welat û kovara Rewşenê de nivîsên wî çap bûne,
endamê saziya sazûmankarên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê ye.

Niha li Ewrûpa penaber e.

Dîrok û ziman û wêjeya her gel û milletan, qedr û qîmet û nerx û rûmetên wan ên giran biha û bingehîn e, belge û nam û namûsên wan ên netewîn e.

Pêşiyar jî gotine ku: *“Mirov namûsa xwe teslîmê tu kesî nake, li hêvî ya tu kesî na hêle”*, divê ku her kes bi xwe, bi her çare û îmkanên xwe, li nerx û namûs û rûmetên xwe xwedî derê, biparêz e û mûhafeze bike.

Ku ev berhem jî, ked û ber û fêkîyekî wî bîr û bawarî ya netewî ya pîroz e.

Ji dayîka xwe ya Kurdistanê ya dilsoz û pîroz ra, -bi sipas û rêz û daxwaziyên derûnî, bi şehnazî û serfirazîyên netewî- ‘erz û pêşkêş dikim.

A. Durre

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Bi navê Xwedayê dilovan û dilovîn

Destpêk

Dara tûba ya bihiştê Kurdistanê

Dibêjin ku: “di Bihiştê da (di Cennetê da), darekî pîr bi xêr û bêr, bi bereket û pîroz heye, ku navê wê **Tûba** ye. Bi her alî da pej û şax daye, bi her şax û çiqil û çepelên wê yên pîroz va, fêkîyên cûr be cûrên lezîz û giranbiha hene, ku herkesên bihiştî, di her demî da dikarin her fêkîyên dilê wan bibijê û bixwaze, ji şaxên wê dara pîroz da biçinin, para xwe jê hilînin”.

Dema ku mirov, li şexsîyeta Xanî mêze dike, bi hêsayî dikare bibêje: Ku **Xanî** jî “dara Tûba ya Bihiştê Kurdistanê ye, pîr şaxên wê yên pîroz û bi xêr û bêr jî hene, ku ne bi tenê gelê Kurdistanê, belkî hemû gelên cîhanê, dikarin ji wan fêkîyên wî yên ezîz û lezîz îstîfade bikin (fayde bibînin). Ku ji nav wan şaxên wî yên pîroz, me **çar şax** bi tenê niqandîye, bi qasî qewweta xwe çiq û pejên wan hejandîye, jê da hinek fêkîyên giranbiha weşandîye:

1. şaxa şîr û edebiyatê (wêjeyê).
2. şaxa millîyet û welatparêzîyê.
3. şaxa tesewwuf û qederê.
4. şaxa felsefe û wehdetil-wucûdê.

Eger bi bêhemdî û nezanî, toz û lekeyek ji me da gihîştibe damen ên pakên wan bakûre yên bakîre û tahîre, temennî û nîyaza me

ewe ku mamostayê mamostayan, şagirt û suxteyê xwe yê mubtedî û nezan bibexşîne (1).

Ehmed ê Xanî (1650/51 - 1707/9 m.)

Kurê Îlyas ê kurê Rostem Begê ye, ji eşîra “Xanî” ye (2), li bajarê Bazîdê, di sala 1650/51'an da, hatîye dunyayê, di sala 1706/7'an we yan di (1079)'da jî, li wir wefat kirîye. Mezelê wî yê pîroz (merqeda wî ya mubarek) li rojhilata qeleya Îshaq paşa, li Bazîda xirabe, zîyaretgaha xelkê ye. Bavê wî yê rehmetî, ji herêma Hekkarî yê bi koçberî hatîye Bazîdê, li wê bi cîh bûye.

Tarîxa bûyîna Ehmedê Xanî qetîye. Ku Xanî bi mûnasebeta ‘erzkirina rewşa xwe, di dawîya Memo-Zîna xwe da, îşaretê balê va kirîye û wiha gotîye :

*Xettê Te ye sernuwuşt û sermeşq
Sî sale xetê xeta diket meşq
Lewra ku dema ji xeybê fek bû
Tarîxê hezar û şêst û yek bû*

Yanê : Ey Xweda! Xettê Te ye ku Te ji ezel da ji me ra kiriye sernivişt û sermeşq û pêşkêşê me kiriye, eva sî sal e, ku Xanî ewî sernivişt û sermeşqê bi çewtî û bi şaşî meşq kiriye û dike; çima jî sî sale ? ji ber ku dema Xanî ji xeybê (ji ‘alema ne dîyarbûyî) fek bû (vebû, xelasbû), hate ‘alema şehadetê (ji dîya xwe bû), di wê demê da, tarîx (tarîxa hîcrî), 1061 bû (ku ew jî beranberê 1650/51'ê tarîxa mîladî ye), îsal jî, Xanî bûye çil û çar salî, ji çil û çar salan jî, ku çarde salên

(1) **Damen:** pêş, **Bakûre:** Seretayîyê fêkîyan, meyve û fêkîyên taze û nuh.

Bakîre: Destlêneketî, wek keçên bakîre. **Tahîre:** Pak û paqij

(2) Gundekî bi navê “*Bayê*” nêzikê bajarê Hekkarî yê heye, ku hemû malbatên wî gundî, ji eşîra “Xanî” ne, qederekî ji Xanîyan jî, li der û dorê *Xoşabê* û *Wanê* û *Şemdînan* û *Şîrnex* û *Gever* û *Cizîrê* û *Zaxoyê* û hinek derên başûrê Kurdistan'ê dinên jî, hene. Îhtimale ku bav û kalê “Ehmedê Xanî” ji wî gundê Bayê bin jî; Li herêma Cûlemêrgê (Hekkarîyê) deşta “Xanê” jî heye, dibe ku, munasebeta wî û eşîra Xanî ji bihevra hebe. Dîrokvane mezin “*Mûhemmed Emîn Zekî*”, di berhema xwe ya bi navê “*Xulasetû tarîxil Kurd we Kurdistan*”ê, (rûpela191) da, dibêje: Ku “Xanî”, yek ji eşîrên Kurdaye, nêzikê 180 malbatên wî hene, eşîra *Ertoşî* jî, yek ji eşîrên pîrr mezinê wê herêmê ye, nêzikê 7000 malbatên wî hene, eşîra *Pinyaşîyan* jî, yek ji eşîrên wê ye, nêzikê 1200 malbatê wî heye: Ew jî evî îfade dike: Ku “Xanî”, eşîrekî bi serê xwe ye, ne ku qebile û millekî ji hinek eşîrên dine, çawan ku hinek kesan wilo gotine, îdia kirine, ku *Xanî* qebilekî ji wan eşîrane, û bi vî awayî jî xwe ji *Xaniyan* hesibandine, digel ku ne ji *Xanîyane* jî, Pêximber (es) jî gotîye :

ليس منا من انتسب الى غير نسبه — من انتسب الى غير نسبه فليتبؤ مقعده في النار
“Yê ku xwe bi bal xeyrî neseba xwe va întîsab bike, ew ne ji meye, bila ew cihê xwe di agir da hazir bike. (Buxarî: Cild 9, rûpel 1427)”

zarotîya wî derê, dimîne sî sal. Ku Xanî di vî sî salî da, wî xettê sernivîşt a ezeli çewt meşq dike, we yan Xanî, xetê xetayê (xetê şaşîti û gûnehan, û nivîsara çewt) meşq dike, xetayan dike, gûnhean kare.

Lê tarîxa wefata “Xanî”, bi qet’î ne kifşe ye, di wî xusûsîda di dest me da, tu wesîqe û belgeki tarîxî tune ye; ev qeder heye ku mamosta “Elaeddîn Seccadî” di kitêba xwe ya bi navê “*El Edeb ul Kurdî*” da, dibêje: “ku li ser piştî kitêbekî, ev îbareyê ‘erebî (طارخانی الی ربه *tare Xanî îla rebbîhî* = *Xanî firîyaye bal rebbê xwe*), hatîye dîtin, ku ji boy kifşkirina tarîxa wefata Xanî hatîye rokirin û nivîsandin. Bi angorî hesabê ebcedê jî (3), ew dibe (1119)ê tarîxa hîcrî (4), ew jî, beranberê (1706/7)ê tarîxa mîladîye”. Bi angorî wê belgeyê (ku di dest me da ji wî belgeyê bêtir jî tu belge û wesîqekî din jî tune ye). Xanî di vê dunya fanî da, pêncî û heyşt (58) salan jîyaye (*Rehmeta Xwedê li ser ruh û canê wî yê pak û pîroz be*). (5)

Derbareyê ku gelo ka “Xanî” di çend salîya xwe da, dest bi xwendinê kirîye, li kîjan medreseyê, li bal kî, li kê derê, xwendîye, ji bo temamkirina xwendina xwe, çûye kîjan medreseyan, li çend herêm û çend bajarên Kurdistanê gerîyaye, ji kî, li kêderê, di çi tarîxê da îcazname standîye, li kê derê ders daye, di çi salî da dest bi nivîsarîyê kirîye, berê çi nivîsîye? derheq wan hemû xusûsan da, tu belge û tu wesîqeyên qet’î, tune ne.

Lê, bi devkî wiha rîwayet dikin, dibêjin, ku **Xanî**, ji medresa **Mûradîyye** ya Bazîdê, dest bi xwendinê kirîye, ji boyî temamkirina xwendina xwe, çûye Exlat û Bidlîs û Êrfa (Rûha) û Cizîra Botan, çûye Sûrîya û Misrê û Stenbolê jî, piştî temamkirina tehsîla xwe ziviriye Bazîdê, li wê derê ders daye û dest bi nivîskarîyê kirîye. Ku mesnedê raveker û wergerker û şirovekerên (şarih û mutercim û mufessîrên) Memo-Zîne û nivîskarên jiyana Xanî jî, ev rîwayet û gotinên bi devkîne; di destê tu kesî ji wan da jî, belge û wesîqekî qet’î nîne. Lê merif dikare bibêje: Ku bêguman

(3) *Hesabê ebcedê*: hesabekî bi taybetîye, bi angorî tîpên elîfbêya Erebiye, di şîir û lexe û tarîxan da, tê bikaranîn. (Ji kerema xwe ! li şerha dîwana Xanî, rûpela (157) mêze bikin).

(4) Belkî dibe: (1121) ê hîcrî, ku ew jî beraberê (1709) ê Mîladî ye, ji ber ku herfa (B), di kelîma (Rebbîhî) yê da, bi şedde ye, du (B) ye, ne yek e, ku bi wî îtibarê, tarîxa wefata Xanî ku bi cumleyê (*tare Xanî îlla Rebbîhî*) hatîye îfadekirin, dibe (1121), neku dibe (1119) e. Bi rastî, ez heyret dikim! Ku çawan mamosta Seccadî û Dr. Mûstafa Resûl û yên wekî wan, ji wî heqîqetê xafil bûne.

(Tare= 210, Xanî = 661, îla = 41, Rbbh = 209, = (1121 H. = 1709 M.); **A. Durre**

(5) *El Edebul Kurdî*, rûpel 190 - Seccadî

Xanî çûye Cizîra Botan, pirr jî lê maye. Belge û wesîqa wî jî, Memo-Zîn bi xwe ye. Lewra Xanî di Mem-Zîna xwe da, coxrafya bajarê Cizîrê, navên cîh û mekanên wî, seyrangehên wî, bi terzekî pirr deqîq û rast, teswîr û beyan dike. Ev jî dide nîşandayîn ku Xanî bizzat li wan deran geriya ye û dîtiye.

*"Westanî" û "Nergizî" û "Seqlan"
"Derwaze" û "Omerî" û "Meydan"
Van seyregehan tu lê dikî geşt
Ez mame, jî bo me ra der û deşt*

Hinek ji mamostayên, ku Memo-Zîn tercume û şerh û şirove kirine, gotine ku **"Xanî"**, ji çardasalîya xwe da, dest bi nivîsandinê kirîye (bûye nivîskar), Memo -Zîna xwe jî di salekî da (1694/95 z.) nivîsiye, hinekên din jî gotine : ku di sê (3) salan da qedandiye, hinekan jî gotine : di sî (30) salan da qedandiye. Ku ev hemû jî texmîn û îddiyên bê mesned in, mehsûlên bê diqqetî û çewt fêmkirinên wan muhterema ne, bi taybetî, ewên îddî'a dikin ku **"Xanî"** di salekî da Memo-Zîn qedandiye, delîl a xwe jî bi vî helbesta **Xanî** :

*Înaye nîzam û întîzamê
kêşaye cefa ji boyî 'amê*

anîne û gotine : kelîma عامى "amê" bi me'na "salekî" ye, ku bi rastî jî ew bê diqqetî û xeletiyekî gelek mezine; lewra kelîma " عامى = 'amê" di wê helbestê da, ne bi me'na salekî ye, belkî bi me'na ûmûmê xelkê ye, bi me'na hemî kesa ne, ku xulasa me'na wê helbestê, digel helbesta di pey wî ra, wiha ye : **Xanî**, ji boy ûmûmê xelkê, ji boy hemî kesan, zehmet û cefa kişandiye; Memo-Zîn tenzîm kirîye, çêkirîye ku gelên bîyanî nebêjin: Kurd bê zanîn û bê çand û kulturin; bê hîm û bingehin (bingehê wan ê zanîn û kulturê tune),

*Da xelqê nebêjtin, ku Ekrad
bê me'rifetin, bê esl û binyad*

çawan, ku di vê beyta dîwana Xanî da jî :

*Ezim serxweş ji wê camê, ezim riswa di nêv 'amê
Ezim e'nqa ketim damê, bi zulfa ser li xal danê*

kelîma " عامى = 'Amê", bi me'na "ûmûmê xelkê" ye. Bi ma'na hemû însana û hemû kesane.

Ewên ku wiha îddîa dikin û dibêjin ku **Xanî** di çardasalîya xwe

da bûye nivîskar, Memo-Zîna xwe jî, di sê (3) salan da, yan jî di sî (30) salan da qedandîye û delîla xwe jî, bi vî tînin: ku **Xanî**, di dawîya Memo-Zîna xwe da wiha gotîye:

*Xetê teye sernuwuşt û sermeşq
Sî sale xetê xeta diket meşq
Lewra ku dema ji xeybê fek bû
Tarîxê hezar û şêst û yek bû
Îsalî gihişte çil û çaran
Wî pêşîrewê gunahîkaran*

Ew jî çewt û şaşin, me'na van helbestan jî çewt fêm kirine, çewt şirove kirine.

Ji boy ku mesele rind zelal bibe! Divê ku -wek kurtepêşekeki- em çend nuqte û xalan îşaret bikin! Ku di binê ronahîya wan da, bi hêsayî bikarîbin : bighîjin me'na û meqseda heqîqî :

1- Bi angorî dînê Îslamê: “însan heta ku balix nebe, heta zarok be, ne mukellefe, ji kir û karên xwe ne mes'ûle, gunehkar jî nabe; ku hedd û tuxûbê normal jî, ji balix bûyînê ra (ji hukme mênîfî û hukme jinîtiyê ra) çardesal e”.

2- Bawerîya Xanî ya bi “qeder”ê, nêzikê fikr û bawerîya mezhebê “Cebriye”ye, ku xulasa wî jî eve: “hertişt bi angorê teqdîra îlahî ya ezeli, tehequq dike; însan di hemû kir û karên xwe da, mecbûr û mûzterre; ne bi îxtiyarî û îrada xwe ye.”

3- Di gel ku fikra Xanî nêzikê bal mezhebê cebriye va ye jî, lê -bi zahîrî be jî- Xanî ji daîra bawerîya mezhebê sunnî (Eşe'rî û matûrîdî), naxwaze ku derkeve; ji mesûliyetê jî nareve.

4- Xanî, di fesla (di beşa) dawîya Mem û Zîn a xwe da, bi terz û ûslûbekî temsîlî (bi ûslûba hempeyvîn û guft û goya bi Neyy û Qelemê ra), însan wekî qelema di destê katibê da, dide nîşan û teswîr dike; lê dîsan jî ewî mes'ûl dibîne.

5- Xanî, di dawîya dawî da, berê xwe dide **Xwedê** û jê wiha daxwaz û niyaz dike, dibêje: “Ya rebbî ! Tu dizanî ku Xanî yê jar û belengaz, wekî qelema di destê katibê da ye, ne bi kêf û îrade û îxtiyariya xwe ye, tu tişt bi destê wî nîne, belkî mûqeyyed û girêdayê bi hukm û fermana Te ya ezeli va ye” :

*Yareb, Tu dizanî Xanî yê jar
Teşbihê bi xameya giriftar
Qelbê wî di dest Te da ye Elheqq !
Destê wî di dest xwe nîne mûtleg*

û dewam dike, dibêje: Ya Rebî ! Ez qesem bi zatê Te dikim! Ku meqseda Xanî, ji sipîyê û reşayîyê Tu yî, nîyyeta wî Tu yî, her tiştên wî bi Te ye, ji bo Te ye, lê Xanî gelek ji sehîfeyên 'emelên xwe (rûpelên deftera kir û karên xwe) jî, bi hubra qebahet û gunehan rûreş kiriye (gelek xeta û guneh kiriye), sernuwuşt û sermeşq (program û te'lim name) xetê Te ne (ji nivîsên qelema qudreta Te ne), Te nivîsîne ku em li ber wan meşq bikin, bi angorî wan binivîsin, lê ev sî (30) sale ku Xanî, ewî xetê (ewî sermeşqê), çewt û xeta meşq dike, wekî wî nanivîse, muxalîfê wî hereket dike. We yan, ew sî sale ku Xanî, neqş û xetên xeta û gunahan, meşq dike (xeta û çewtîyan dike); Çirra sî sale, (ne kê m û zêde ye) ? Lewra ku dema Xanî ji xeybê fek bû (dema ku ji 'alema nexuyabûyînê, qetîya, vebû, eşkere bû, ji dîya xwe bû), di wê demê da, tarîxa hîcrî, hezar û şêst û yek bû -1061 h- (1650-51'ê mîladî), îsal jî Xanî yê ku pêşîrewê gunehkara ye, gihîştîye çil û çar salan, (temenê wî bûye çil û çar sal) ku ji çil û çaran, çarde salên zarotîyê (ku însan di wan salên zarotîyê da ne mûkellef e) derkevin, dimîne: sî (30) sal.

*Wellah ! Ji sefilî û siyahî
Wî qesd û xered Tu yî îlahî !
Emma bi murekkeba qebaih
Rû reş kirin gelek sefaîh*

*Xetê Te ye sernuwuşt û sermeşq
Sî sale xetê xeta diket meşq*

*Lewra ku dema ji xeybê fek bû
Tarîxê hezar û şêst û yek bû
Îsalî gihîste çil û çaran
Wî pêşîrewê gunahîkaran*

Xanî, bi van helbeste yan, di gel yên di pêşîya wan da, rewşa xwe û sernuwuşt û sermeşqa îlahî, rewşa gunehkarî û mûkellefîyet û mesûllîyeta xwe ya sî (30) salî, beyan û teswîr dike, teleb û nîyaz dike ku Xwedê qebahet û gunehên wî bibexşîne! Ku meqseda Xanî ya heqîqî ewe; lê di zumnê beyana vî meqseda heqîqî û esasî da, sala bûyîna wî ya ji dayîkê û tarîxa qedandina Mem û Zînê (1694/95m) jî îfade bûye, hatîye îşaretkirin.

Belê, tarîxa destpêka nivîsandina Mem û Zînê û destpêka nivîskariya Xanî, ne bi serîhî û vekirî, ne jî bi zumnî û sergirtî, ji wan demayê, bi tu awayî jê nayê fêmkirin.

Lê mee'lesef! wilo dixuyê, ku mamostayên 'ezîz û hêja, (şarih û mutercimên Memo-Zînê), ji bê diqqetî û negihîştina me'na û naveroka heqîqî ya van helbesteyan, meqseda Xanî çewt û şaş fêmkirine, ku wan texmîn û îddiayên xwe yên çewt û şaş jî kirine; çewt şirovekirine; çewt nerxandine, qenc tevlihev kirine, baş gevizandine!. Ku çewtîya herî mezin jî, ya wan muhteremane ku "sî"(30), bi "sê"(3) îltibas kirine, gotine "sê sale xetê xeta diket meşq", ji ber ku ewan bi wî çewtîyê, helbesteyan bi temamî, ji meqsed û mecrayên wanên heqîqî û rast, dîrxistine û guhêztine, bê naverok û bê me'na hiştine; ku bi wî tehrîfa wana çewt û şaş, îrtîbata di navbera wan da, girêdana wana terkîbî û me'newî bi hevra jî, bi temamî ji ortê radibe, lawaz û nepijîyayî dimînin.

Mîrasa Xanî

Herwekî hemû mûtefekir û zanîyarên cihanê, Xanî jî mîrasekî 'ilmî û edebîyê pîrr bi rûmet û hêja di pey xwe ra hêştîye :

1- Ferhenga 'erebî û kurdî (Nûbihara Piçûkan)

2- Eqîda Îmanê (Bawerîname)

3- Mem û Zîn (Dasîtana evîndarî û gelperwerî û welatparêziyê, xezîne ya edebîyat û çand û fêlklor û kelepûra gelê kurd.)

Ku ev hersê eser û berhemên giranbiha jî, mewzûn in û hatine çapkirin û belavkirin, di medreseyên Kurdistanê da, tînen xwendin, li bal gelê kurd. Gelek bi rûmet û pîroz in.

4- Şerîeta îslamê ku bi zimanê kurdî hatiye nivîsandin (bi angore bîhîstina min, ew şerîeta bi zimanê kurdî ku ji alî **Xelîfe Yûsîfê Celalî** (1885-1965) da, bi navê (tuhfetul 'Amîlîn)ê hatiye çapkirin û belavkirin, ew berhem a "Xanî" ye, navê wî yê eslî (tuhfetul 'Ewam) bûye, ku ewî zatê muhterem, navê wî guhestîye, li ser navê xwe çap kirîye û belav kirîye.⁽⁶⁾

Eger ev bîhîstina me rast be, yanê: Eser, ya Xanî be, Xelîfe Yûsîfê rehmetî ! Wek ya xwe, dabe nîşan; eger ku wilo be, Xelîfê rehmetî ne qencî û qencîyekî pîrr mezin, bi hev ra kirîye, "*Xwedê bibexşîne û jê razî be*".

(6) Hem ji boy tehqîqa vê meseleyê, hem jî, ji boyî şandina sûretên nivîsarê li ser kevîrên dîwarê mescîda Xanî ya xirabeya nêzîkê qela Îshaq paşa, min telefonê Stenbolê kir, ji mele Mûsa yê Celalî, tehqîqa meseleyê xwest ku ewî hevalê hêja bersîva min wiha da, got Seyda! Melakî hevale me, li Bazîdê heyê. Ezê bi wî ra bixîfîm, ewê tehqîq bike û ji we ra faks bişîne, ku piştî çendekî, di vê tarîxê da (29.07.1998), wî melayê hêja faksekî wiha ji min ra şand:

Lê eger ku ewî zatê muhterem, xwestîye ku li dû şopa Xanî here; îlhama xwe ji wî girtî be, wekî wî bi zimanê kurdî, ewî eserê hêja te'lif kirî be û ji gelê xwe ra pêşkêş kirîye, ji xwe ew xizmet û qencî û xêrekî herî mezin û hêja û pîroze ku ewî zatî kirîye.

5- Dîwana helbestan (ku di cara yekemîn da, Xwedê berhevkerin û teshîhkirin û şerhkirin û çapkirina wî nerx û rûmeta bê hemta û hêja, kirîye nesîbê me). (*Xwedê me ji feyz û bereketa wî fazilê kamil mehrûm neke. Amîn..!*)

6- Wek xewnê şevan tê bîra min ku li bal Bavê min ê rehmetî ! **Yûsif-Zelîxakî**, bi destnivîsekî pîrr qenc û xweşik hebû. bavê min digot ku ya **Xanî** ye", lê mee'lesef! Sed mixabin! ku ji tîrsa deselatên kemalîstên har û barbar, ewî esera pîrr bi qîmet û rûmet di koşeyên banê xanî da, di binê xwelîyê da vedişart. Ku belgên wî yên pîroz haşifin û rizîyan, parçeyên wan hatin şewitandin û îmhakirin.

Ku bi angorî vî bîrhatina min, eserê **Xanî** yê şeşemîn jî, **Yûsif Zelîxa** ye; lê gelek jî dîrokvan û lêkolînavên hêja jî gotine ku ew Yûsif Zuleyxa ya kurdî, eserê **Selîmê** kurê **Suleymane** ku ew hemdemê **şerefxanê Bidlîsî**, dengbêj û şairê **mîrşerefê mîrê**

(*Muhterem hocam! Evvela selam eder ellerinden öperim Cenabı Haktan sıhatler dilerim, sormuş olduğunuz suallerin cevapları şöyledir:*

1- Halife Yusuf'un kitabının, Ahmedê Xanî'nin kitabı olup, olmadığı hakkındaki konuyu, oğlu şeyh Muhammed'den sordum, ondan aldığım cevap şudur: Rahmetli pederim, kitabı daha hat iken, ismini 'Kıfayettül Avam' koymuştu. Sonra kitabımı baskıya verirken adını 'Tuhfetul Amilin' olarak değiştirdi. Muamelat ile ilgili bazı ilaveler yaptıktan sonra ikinci kez Ankara da 'İrşadul 'İbad' olarak baskısını yaptı.

Velhasıl: Ondan aldığımız bu malumata göre: Elimizde bulunan 'Kurdî' diye de adlandırılan 'İrşadul 'İbad' kitabı bizzat Halife Yusuf'un kitabıdır, ayrıca şafii mezhebinin fıkında 'Tuhfetul Amilin, İrşadul 'İbad' Hadis ile ilgili olarak da 'Tuhfetüz Zakirin' Hutbe, Takriz, Tuhfetus Sibyan gibi eserlerde yazmıştır. Nihayet 1965 yılında 80 yaşında iken, fani dünyadan göç etmiştir, vefat etmiştir.

2-Xanî babanın eski camisinin duvar taşlarındaki yazılarda şöyledir:

*Mezha esera xeyrê, ne di hatî ji dest Ehmed
Tewfîqê Xuda ya wî da Padîşehê Emced*

محضا اثرا خيرى نذماتي رُست أحمد
توفيق خردايا وي دا پادشهي أمجد

*Gulbangî ji xeybê hat, ev renga ku bu tarîx
"Me'bûdî înyet kir û çê bûyî ev me'bed"*

كلبانگي ژ غيبی هات أف رنگه كو بو تاريخ
«معبودی عنایت کر و چی بوي أف معبد»

*Hatîfî, an duxtî mara nagîhan dersamî'e
Camî'ê tarîxê lefzê 'esselatû camî'e*

هاتف ان نخته مارا ناگهان در سامعه
جامع تاريخ لفظ الصلاة جامعة

(Esselatû Camîetun)

«الصلاة جامعة»

Ku di misra'a dawîya helbesta ewwel da (me'bûdê înyet kir û çêbûyî ev ma'bed) û di cumleyê (Esselatû Camîetûn)'a helbesta dudîyanda, bi angorê hesabê ebcedê, tarîxa mescîda Xanî hatîye şifrekirin, ku (1117)' yê tarîxa Hicrîye, ew jî beraberê (1705) ê tarîxa Mîladîye). Di metnê faxê da, di wan herdu şîran da jî, hinek xeta û çewtî hebûn. Lê me teshîh kir û rastîya wan nivîsî.

Hîzan bûye (qirna 16-17 m.)

7-Hinek ji lêkolînvanan jî gotine: ku destana **Leyla û Mecnûn** a **Xanî** jî hebû ye. Wek ku **Harîsê Bidlîsî** jî destana (**Leyla û Mecnûn**) ê nivîsiye. M. Rodînkoy jî, tercem û çap kirîye.⁽⁷⁾

Di dema Xanî da rewşa Kurdistanê :

Di dema jiyana Xanî da (dawiya qirna şanzda=16, destpêka qirna huvda=17), Kurdistan di rewşek pîr tevlihev û şêlû da bû, bi peymana **Qesra şîrînê** (1639 m) di navbera barbarên **Osmanîyan** û **Sefewîyên** şîrîyên Îranê da, hatibû parçekirin û parve bibû. Piştî wê peymana mel'ûn, hemî mîrnişîn û begnişîn ên kurdan, ji alîyekî da, bi Osmanî û Sefewîyên dagîrker û xûnxwar ra, ji alîyekî din da jî, -bi fitne û fesadî û hîle û dek û dolabên wan cenaweran- bi hev ra, di ceng û cîdal û şerr û şoriş û cerd û talanên bê însaf û hov û dijwar da bûn.

Kurdistan, di navbera wan hov û haran da, -bi destê 'ewan û fesad û bêhiş û kûtxwaran-, bibû wek gola xwûnê, bi pêl û lem û şapolên civakî û siyasî, dikelîya û ser û bin dibû.

Xannişîna Kurdistanê ya dîrokîya mezin, (Xannişîna Bidlîsê), ji alî yê barbarên Osmanîyan da, bi destê Melîk Ehmed Paşa (waliyê eyaleta Wanê, zavayê sultan Muradê çaremîn), di (1066 hj = 1665/6 m.) da, hatibû îstîla kirin û yaxma kirin⁽⁸⁾ ku bi vî awayî jî, fikr û xebat û daxwaz û emel û hêvîyên **Emîr Şerefxan** (..1533 m) ê bapîrê **Ebdal Xan**, (ku di dema xwe da -derbareyê yekbûyîn û hevgerîna mîr û xanên Kurdistanê da- damezirandina Kurdistanekî hevgerî û aza da fikirî bû teşebîs kiribû) bê xwedî mabûn.

Kela **Demdemê (Dimdimê)**, (ku yek ji destanên tarîxîyê qehremanîya Kurd û Kurdistanê ya namîdar û nemir bû) jî, ji alîyê şîrîyên Îranê da, hatî bû îstîla kirin, bi cenawerî û hovîyêkî nedîtî

(7) Bi angorî agahdarîya Prof. Qanadê Kurdo, di pirtûka xweya bi navê tarîxa Edebîyata Kurdî (rûpel 122): "Harîsê Bidlîsî: Di sala (1756 m) da, hatîye dunê, lê tarîxa wefata wî, nekifşeye."

Bi angorî A. Jaba û M.B. Rodînkoy (Rûdenkoy), ji bilî destana Yûsuf Zelêxayê, destana Harîsê Bidlîsî ya Leyla û Mecnûnê jî heye, destana Yûsuf Zelêxayê jî, di qirna (17-18 an da), di medreseyên Kurdistanê da, yek jî kitêbên dersê bûye. Hem jî dibêjin, ku Yûsuf Zelêxa ya Harîsê Bidlîsî, kopya Yûsuf Zelêxa ya Selîmê Sulêmane.

Ku Merîf dikare wiha jî bifekire û bibêje: 'Dibe ku ew, kopya Yûsuf Zelêxa ya Xanî be jî, çawan ku îhtîmal e 'îrşadul îbad'a Xelîfe Yûsifê Bazîdî jî, kopya û teqlîda şerî' ta Xanî be'.

(8) Ku ewî hovê barbar, 72 eserên (te'lîf û destnivîsên) 'Ebdalxanê Nebîyê Şerefxan, digel çar hezar kitêbên îlmî û felsefî û edebîyên din, yaxma û îmhâ kir, xezîna Xan 'Ebdal jî, ku barê heft (7) deveyan bû, talan kir û bir. Ku ji xwe di dîroka Osmanîyan da, ewî seyê harr, pîr hovîyên wilo kirîye, karê wî tim barbarîtî bûye.

hatîbû wêran kirin (1071 H.). **Serok Emîrxanê Çengzêrîn (Yekdest)** û leşkerên wî hemû, bi qehremanî şehîd bibûn (ku Xanî, di wî tarîxê da, deh (10) salî bû).

Xîyanet û fesadî û 'ewaniîti jî, bi hemû rewş û cûrên xwe, di rewacê da bûn; pîrrên beg û mîr û axa û deselatên Kurdistanê, bibûn alet û listokên destê neyarên hov û har; mîrnişîn û xannişîn û begnişînên kurdan, yek bi yek ji aliyê wan xûnxwaran da xirab dibûn, ji nûve çêdibûn, dihatin guhestin, dihatin wêrankirin. Ku bi kurtî: Kurdistan bibû wêranistan, xûnrêjistan, hovistan. jenosîdistan. Lê digel van keşmekeş û texrîbat û tevlihev bûyînan jî, di nav beglik û mîrlik û deselatên Kurdistanê da: aborî (ekonomî) û hunermendî, gelek pêşve çûbûn, sermaye û pol û pere, kom bibû, (bi taybetî di **Cizîra Botan** da, ku di wê demê da serbixwe û aza bû).

Ji xwe **Cizîra Botan**, di qirna Xanî da, di qirna berîya Xanî da jî, yek ji navendên mezinên hereketa pêşveçûyîna millî (netewî) û edebî (wêjeyî) û aborî û civakî û rêzanî û bazirganî û hunermendîya kurd û Kurdistanê bû, medarê îftîxar û şahnazîya wan bû, merkeza medrese û zanîngeha edebî û şî'rî û helbestevanîya nuh bû, ku hîmê wî medreseya hunermendî, ji aliyê **Elîyê Herîrî** (1425 - 1490 m.) û **Feqîyê Teyran** (1590-1660 m.) û **Melayê Cizîrî** (1570-1640 m.) da hatibû avêtin (hatîbû danîn) armanc û daxwaza wî Medresê jî ev bû ku "**Cizîra Botan**" bigeîne merkeza yekbûyîn û yekîtiya zimanê edebî û şî'rî ya kurdî; yanê: Lehca kurmancîya "**Botan**", bibe zimanê edebî (wêjeyî), zimanê şî'rî ji boyî hemû Kurd û Kurdistanê ra.

Melayê Cizîrî, taybetiyên medresa farisî ya **Hafîzê Şîrazî** (1320-1389 m.), bi zimanê kurdî (Kurmancî ya Botan) dihûna, bi rewşa Botanî dîyar dikir, gelek hunermendiyên edebî û wêjevanîyên giranbiha û hêja, gelek nerx û qîymetên nadîde û taze û nû jî, lê zêdekiri bû, ku bi wî karê xwe yê mezin û giring jî, karîbûye nav û dengê xwe, ji herêma **Botan** bigihîne hemû herêmên Kurdistanê û bi şahnazî û serbilindî bibêje:

*Gula baxê Îremê Botan im
Şebçiraxê sebê Kurdistan im (9)*

Di cîhekî dinê dîwana xwe da (ew diwana wî ya ku belge û ayatên wêjeya klasîkîya Kurdî ya bê hemta ye) jî, wiha dibêje:

(9) **Îrem** : Navê bajarê qewmê 'Ad e, ku di dema xwe da pîrr bajarekî xweş û şên bûye, wekî bihiştê ser rûyê zemîn bûye ; bi angorî hinek efsaneyan jî: Îrem -li herêma **Ehqafê**, - (di navbera Suudî û Yemenê da ye) cenneta ser rûyê zemîna qewmê Ad bûye.

Ger lu'lu' ê mensûrê ji nezmê tu dixwazî
Wer şî'rê (Melê) bin, Te bi şîrazê çi hacet?!

Yanê : Eger tu êncîyên liblibî û reşandî, dixwazî, were helbestên “**Mela**” bibîne (li cemal û kemala wan mêze bike), çi ihtîyacîya Te bi bajarê - **Şîrazê** û edebîyata **Se'dîyê Şîrazî** (1189-1291m) û **Hafîzê Şîrazî** (...-1389), heye (durr û êncîyên **Mela** û edebîyata wî, besî Te ye.)

Ku bi rastî jî, di warê sene't û hunermendîya wêjeyî (edebî) da, di şîir û helbestên kilasîkî da, kêma kes xwe digihînin **Melayê Cizîrî**, ew şahê textê wî hunerê edebî ye.

Lê ev jî rastîyekî dîrokîye, ku ew medrese û ekola **Cizîra Botan**, bi diyarbûyîna edîb û şaîr û mûtefekîrekî wek **Ehmedê Xanî**, gihîştîye zirweya (kilawa) herî bilind, hereketa wêjeya netewî, fikra millî ya damezîrandina dewletekî kurdistanî yê serbixwe û aza, ji wî pîrê millî da, dest pê kirîye. Ev jî rastîyekî din e, ku tixûb û hudûdê dewletekî kurdistanî ya hevgirtî û serbixwe û aza, sedsalan berîya **Xanî**, di **Şerefnama** rêzan û dîrokvanê mezin “**Emîr şereffedînê Bidlîsî**” da hatîye kifşekirin, Xerîta wî hatîye kişandin : *“ku di wê demê da hêj li tu derê cîhanê jî, dewletekî qewmî û millî tune bûye, belkî dewletên herêmî, bi şeklê împaratorîti û beklîktî û xanîti û mîrîtiya malbatîti hebûne, ji ber ku dewletên millî di Europayê da, piştî şorişa Fransa (1789) peyda bûne”*.

Belê, pîrê wêjeya netewî ya kurdistanê, hunermendê şareza “**Ehmedê Xanî**”, di wê dema pîr bi pêl û lem û şapolên cûr be cûrên sîyasî û civakî û çandîyên Kurdistanê da, dema ku fitne û fesadî û keşmekeş û ceng û cîdal û cerd û talan û texprîbatên dijminan û bê îtîfaqî û dijhevîtîyên beg û mîr û xan û ferman bi destên kurdan gihîştîbûn hedd û tuxûbên dawîyê, di wî dem û wextê tevlihev û şêlû da, xameya ‘ezm û îrade û bîr û bawerîya xwe ya netewî (millî) hildide û dest bi nivîsandin û amedekirina reçeta nexweşî û kul û derd û êş û elem û çîk û janên dilê xwe yê ku bi birîna kurd û Kurdistanê birîndar bibû, dike û wî reçeta xwe ya pîroz (destana Mem û Zînê) dinivîse, wek nerxekî tarîxîyê pîroz, ji gelê xwe ra pêşkêş dike, ku bi rastî jî **Mem û Zîna Xanî**, ne bi tenê destanekî edebî û hunerî ye, belkî *“rehber û fihrista nerxên kurdîye, felsefe û jîne, îşq û ewîne, nalîn û girîne, deng û benge, rewş û ahenge, govend û dîlane, geşt û seyrane, sersal û Newroze, cejn û pîroze”* ku :

Memo : remz û nîşana gelê kurd ê dilbirîne ;

Zînê: Kurdistana rengîn û xemgîne. **Îşq** û agirê dilê wan: îşqa welat û agir û pêtên azadîya wî ne;

Beko: Fesad û 'ewanin, **Tacdîn û Çeko** jî, cengvan û nijdevanin, şorişker û şorişvanin.

Bade û mey: Azadî û serxwebûna welate.

Saqî: Ferman bi dest û deselate. Yanê bi kurtî: "destana Mem û Zînê, dîroka kurd û Kurdistanê ya zindî ye, şanoya wî ya nivîsîye. Arşîv û xezîna kelepûr û çanda wî ye. Reçeta derd û dermanê wî ye, wek Kurdistanê zengîn û rengîne. Gulîstana gul û beybûnên dilên bengîne, hêsirên çavên **Xanî** û kêsirên dilê wî ne", ku wiha rêtiye û rotîye, wiha hûnaye û gotîye :

*Saqî bide min şerabê gulgûn
Bê dengê def û sedayê Qanûn
Da şehne û muhtesib nebînîn
Şahî bi cîvîn çu xem nemînîn
Teşbîhê neyê bikim terrennum
Tûtî sifet, ez bikim tekellum
Şerha xemê dil bikim fesane
Zînê û Memê bikim behane
Nexmê wî ji perdeyê derînim
Zînê û Memê ji nû vejînim
Derman bikim ez, ewan dewakim
Wan bê mededan ji nû ve rakim
Ev renga bikim ji nû serefraz
Da bêne temaşeyê nezerbaz (10)*

Û "*çîroka xem û derd û kulên dilê Xanî yê xemgîn e*", ku ew xem û keder û keserên dilê wî jî, eve ku, "*gelo! çira herkes, her millet, xweyî dewlet*

(10)

Gulgûn: Gulreng, rengsor

Qanûn: Aletekî sazbandiyê ye

Şehne: Panok, parêzvan,

Muhtesib: Yê ku hesab dibîne, polês, zebî

Çu: Tu, qet, yok

Terennum: Dengbêjiya xweşik, xweşdengî

Tûtî: Perendekî ye, ku teqlîda dengên merifan dike, cûrekî ji papaxana ye

Tekellum: Axiftin

Şerh: Îzah, beyan, rave

Fesane: Fisane, hikaye. çîrok

Behane: Bihane, sebeb, wesîle

Perde: Aheng û dengê sazbandiyê, ahenga mûsîqiyê

Jînim: Bijînim, sax bikim

Bêmeded: Bêhewar, bê îmdad

Evrengê: Bi vî rengî, bi vî tarzî, wiha

Serefraz: Serbilind

Nezerbaz: Temaşevan, mêzekerê bi kêf û xweşi

û seltenete, hurr û aza ye, lê belê gelê kurd hêj ne aza ye”, hêj di xew da maye û razaye?” Ku Xanî ji wî bêtalî’îtîye jî, pîrr heyret dike, ‘ecêb dimîne, bi tu awayî ewî hezim nake û pîrsa sebeb û hîkmetê wî, wiha dike û dilûvîne :

*Ez mame di hîkmeta Xwedê da ;
 “Kurmancê di dewleta dunê da
 Aya bi çi wechê mane meh’rûm ?
 Bil cumle ji bo çi bûne meh’kûm ?”*

Yanê : Ez di vî sîrr û hîkmetê Xwedê da şaş mame, ku gelo ka sebebê wî çîye **Kurmanc (Kurd)**, di dewlet û selteneta dunyayê da, meh’rûm û bê par mane (dewleta wan tune) gelo ji boy çî ye Ku meh’kûm û bindest mane ? Digel ku her mîr û her camêrekî wan, di camêrî û comerdîya xwe da, wek ‘**Hatemê Taî** ne, her mêr û mêrxasekî wan jî, di cesareta xwe da, wekî **Rostemê Zal** in:

*Her mîrekî wan bi bezlê Hatem
 Her mêrekî wan bi rezmê Rostemî
 Hindî ji cesaretê xeyûrin
 Ew çendî ji minnetê nefûr in
 Ev Xîret û ev ûlûwê hîmnet
 Bo manî ê hemlê barê minnet
 Lew pêkve hemîşe bê tifaqin.
 Daîm bi temmerud û şîqaq in (11)*

Yanê : Her mîr û xanekî Kurdan, di merdîtîya xwe da, wekî **Hatemê Taî** ne (ku meşhûrê bi sexawet û comerdîtîyê bûye), her mêr û mêrxasekî wan jî, di jîrîtî û mêrxasîtîya xwe da, wek **Rostemê kurê Zal** in, bi qasî ku ji cesaret û mêrxasîtîya xwe da, bi xîretin, ew qas jî, (bi angorê wî jî), ji minnethildanê, nefret dikin (ji tu kesî ra tu minnet û paxavê nakin, serê xwe ji kesî ra, bi taybetî ji hevra danaynin).

Ku ev xîret û ev bilind himmetîya wan bûye manîyê hildana wan (11)

Bezl: Dayîn û baxşîş
Rezim: Jêhatîbûyîn, Hêz û quwwet
Hindî: Bî qasê, bi qederê
Cesaret: Bê tirsîti, jêhatîbûn
Keyyûr in: Pîrr bi xîret in
Evçendî: Evqas jî, bi qasê wî jî
Xîret: xîret, namûs
Ûlû: Bilindayî
Ûluwê hîmnet: Hîmnetbilindîti, alî cenabîti
Hîmnet: Ezm û îrade û xwastin û vayîna bi dil

û can
Manî: Dijdar.
Hemil: Hildan, hilgirtin, hilgirtuna baran.
Nefûr in: Pîrr bi netlet in
Lewra: Ji boy ku
Pêkve: Bi tevayî, hemû bi hev ra
Hemîşe: Daîma, her dem
Temmerud: îsyankirin, serhildaniya li ber hev
Şîqaq: Parçebûyîn, îxtîlaf.

ji barên minnetê ra (minneta tu kesî hîlnagirin, serê xwe ji hevdû ra danaynin). (12)

Xanî piştî vê tesbît û teşxîsa pisporî û balkêş, , bi terzekî felsefîyê pîrr kûr û dûr, pîrr ma'nîdar û bilind, evê heqîqet û rastîyê jî teşxîs û tesbît dike, ji kezeba xwe dinale û dibêje ku: "Xûy û qerekerên siroştî û nijadîyê Kurdan, hîmnet bilindîtî û mênîtî û şêrîtîya wan, bûye wesîle û sebebê ne neîtîfaq bûyîn û ne li peyhev çûyîna wan".

Xanî, sebebê ne azadîya wan û tunebûyîna dewleta wan jî, ewî dibîne û bi dilekî şewitî, wiha dibêje :

Ger dê hebûya me îttîhadek ()
Vêkra bikira me înqiyadêk
Rom û Ereb û Ecem temamî
Hemyan ji me ra dikir xulamî
Tekmîlê dikir me dîn û dewlet
Tehsîlî dikir me îlm û hîkmet*

Bi wî awayî jî, hem Mamostafî û pîrîtîya xwe ji şî'r û fikra netewî (millî) ya kurdî ra dîyar dike, di rûpelên dîroka kurd û Kurdistanê da neqş û nîgar dike, hem jî derd û kulên xwe dirêje, coş û xuraşên derya dilê xwe wiha teswîr dike û dibêje :

*Da zennebirin ku em xem û şîn
Em beste dehan û di xuroşîn*

Ev jî heqîqet û taybetîyêkî pîrr bi qîmet û bi rûmet e, pîrr bilind û bala ye, ku ew pîrê wêjeya netewîya kurdî, ew aşîqê azadîya Kurdistanê, bi her qedehên meya azadîyê razî nabe, bi her cûrên durr û yaqûtên wê xezîneya pîroz jî qayîl nabe, belkî, xwe

(12) Dr. **Friche** û Muh. **Rawlog**, -di rûpela 79 an, ji pirtûka xwe ya ku Mudurîyyeta Mûlhaceratê Ûmûmî ya Dewleta Osmanî, ewî bi navê "Kurtler" ê di tarîxa 1916an da tercume kiriye û li Stenbolê hatiye çap kirin-, dibêjin ku: "Bir millet devlet olduktan sonra, dağılıp derebeyliklere ve aşiretlere dönüşürse, bir daha kendini toparlayamaz ve devlet olamaz. Örneği Kürtler." = (Milletekî ku bûbe dewlet û di pey ra bela bûbe û zivirîbe bal sistema mîrnîşîn û xannîşîn û eşîretan va, ew millet îdî nikare bibe dewlet. Wekî gelê Kurd.)

Ev dîtin û fikra van herdû pisporan, wekî şîrove û şerh û îzaha wî teşxîs û bîr û baweriya Xanî ye. Ev jî rastîyêke din e ku kurd û kuhû di pîrr tiştên tarîxî da wek hev in; (ji xwe di İbrahîm **Pêxember** da digihîjin hev jî) **cuhû** jî, berê dewlet bûn, ji hev belav bûn bi hezar salan wilo belav bûyî û peşman man, di dû ra xwe topî ser hev kirin û bûn dewlet. Baweriya min ev e ku wê gelê Kurd jî wilo be. Ji xwe rewşa Kurdan di van salên dawî da wek rewşa **cuhûyan** ê 40-50 salên berê ye.

(*) **İttîhad** : Yekbûyîn

İnqiyad : Serîndanî û îtaetkirin

berdide derya dîroka gelê xwe ya kûr û dûr û bê payan, ji nav durr û gewherên wî yên giranbiha û hêja, ya herî bi qîmet û bi rûmet hildibijêre û diniqîne, ku ew jî, azadîya dema **Pêşdadîyan (Gûtfîyan)** e, ji wî demê jî, azadî ya dema padişah û hukumdarê wanê herî mezin (**Cem-Cemşîd**) ji Kurdistana xwe ra dixwaze û Dihebîne, qedeha bezma wê meyê hiltîne, ewî laîq û munasib dibîne û wî mesaja dîrokî dide gelê xwe, ewî dema zêrîn di bîra wan tîne (ku bi wî awayî jî, zindîtî û dînamîktiya xwe ya eqîlî û fikrî jî dinexîne) û wiha dibêje :

*Saqî tu ji boy Xwedê kerem ke
Yek qurçekî mey di camî "Cem" ke
Da camê bi mey cîhan numa bit
Herçî me îradeye xuya bit
Bextê me ji bo me ra bibit yar
Carek bibîtin ji xwabê hîşyar
Rabit ji me jî Cîhanpenahek
Peyda bibîtin me padişahek
Ger dê hebûya me padişahek
Laîq bidîya xwedî kulahek
Te'yîn bibûya ji bo wî textek
Zahir vedibû ji bo me bextek
Xalib ne dibû li ser me ev Rûm
Ne-d bûne xirabe yê di dest bûm
Mehkûmê Elîyye û Sea'lîk
Mexlûb û mutî ê Tirk û Tacîk
Ma qey ji ezel Xwedê wisa kir
Ev Rûm û Ecem li ser me rakir?
Herçî bire şîrê destê hîmmet
Zebt kir ji xwe ra bi mêrî dewlet
Lewra ku cîhan wekî 'erûs e
Wî hukmê di destê şîrê rûse (13)*

(13)

Elîyye: Sefewîyên Elewî,
Sealik = Rût û cîbîr (tirk)
Erûs: Bûk
Şîrê rûs: şîrê tazî, ji kalan kişandî.
Xwedî kulah: Xweyî tac û kulahê seltenet û padişahiye
Xwab: Xew
Bûm: Perendeyekî bê yûme, di xirabeyan da diji, ku jêra dibêjin: Kundê Kor

Şîr: Şûr
Destê Hîmmet: Destê ezm û îradeya ji dil û can
Wekî erûse: Wekî bûka xemilandiye
Hukmê wî: Hukmranî û bi dest xistina selteneta wî
Bi şîrê rûse: Bi şîrê ji kalan kişandiyê tazî ye (bi ceng û şerê çekdariye)

Rehber û rêzanê mezin “Xanî”, di vê helbesta xwe ya pîr bi rûmet û ma'nîdara dawî da, “**wî hukmê bi destê şûrê rus e**” bi şarezatî û pisporîtiyekî herî dûrbîn û balkêş, pêçîya xwe dide ser bijkokekî gelek hessas û girîng, deng bi zengilê banga azadîyê dixê û rîya rast a azadîyê, rêya gihîştina bal dewletekî kurdistanî yê netewî va, nîşan dide, û dibêje ku ew bi şûrê tazî ye. (bi şûrê ji kalan kişandî ye, bi ceng û şerrê çekdariye), ku çara heqîqî û rêya rastî jî ewe, ji wî bêtir jî tu çare tune ye :

*Gelek heta nehêje, naghêje serxwebûnê
Heta ku lê nerêje : barût û lav û xûnê
Dunya hemî bibêje, dijmin dibe li şûnê
Dem ku xwîn birêje dê seh bikin çî denge.*

A. Durre

Lê ev jî rastîyekî dine, ku çekdarî bi tenê jî ne kafîye, divê ku sîyaset û rêzanî jî hebe, yanê bi kurtî, divê ku “*şûr û qelem bi hev ra bin*”.

Di huzûra me'newî ya wî qehremanê netewî, şêr û pilingê azadî û serfirazîyê, feylesof û zanîyar û mûtefekkîr û mûtesewwif û hozan û rêzanê mezin da. Ez serê xwe datînim, ji hemû kesên aşîtîniyaz û azadîxwaz ra, -bi taybetî ji gelê Kurd û Kurdistanê ra-, serxwebûn û serfirazîtiyê dixwazim, selam û sipas û evîndarîyên xwe yên derûnî pêşkêşê we dikim !

Xanî û Sene'tê edebî (Hunerê wêjeyî)

Sen'et û hunerê edebî û wêjeyî îbarete “*ji hunermendîya xweşpeyvandin û qenc îfadekirina meram û arzû û xwest û wîst û fikr û bîr û barwerîyên xwe, bi terz û ûslûbekî xweş û delal û zelal û di cîh da*” ye, bi gotinekî din: “*Peyvandin û îfadekirina spehî û qenc û xweş û di cîhê xwe da*” ye. Ku di zimanê xelkê da ew wiha tê teswîrkirin: “*Tu dibê qeyê ku ji dev û lêvên wî, hingiv û şekir dibarin, jê êncî û durr û yaqût û mircan dirijin.*” Ku ev teswîr û te'rîfa xelkê ji wêje û wêjevanîtiyê ra, te'rîf û teswîrekî gelekî wecîz û xweşik û manîdar e. Bi rastî; dema ku Xanî jî diaxife, merif dibêje qeyê ku ji dev û lêvên wî yên mubarek da , ji xama wî ya pîroz da, hingiv û şekir, durr û gewher dibarin û dirrijin, ku ji wî barana pîroz da jî, gul û kulîlkên kesk û sor û zer hêşîn dibin, wek Ala kesk û sor û zer rengîn dibin, wek misk û 'enberê bîn didin, ji zewqa edebî ya edîban ra jî heyat û jîn didin !.

Xanî di şî'r û helbesteyên xwe da, hemî cins û cûrên neqş û nemûşên sen'et û hunerê edebî û wêjeyî (*wek cînas û tîbaq û tewrîye û beraetul îstîhlal û husnul metl'e û husnul meqt'e û yên din*)⁽¹⁴⁾ bi kar anîye, ala wî hunerê edebî li banê gerdûnê bi terzekî herî bala û wala kişandiyeû bi wî rewşa alî hûnaye û ji me ra pêşkêş kiriye ku di *Memo-Zîna* xwe da jî wiha gotiye :

*Ger dê hebûya me jî xwedanek
 'Alî kerem û letîf e danek
 Îlm û huner û kemal û îz'an
 Şî'r û xezel û kitab û dîwan
 Ew cinsê biba li ba wî me'mûl
 Ew neqdê biba li nik wî me'qbûl
 Dê min 'elema kelamê mewzûn
 'Alî bikira li banê gerdûn*

(14) **Cînas: Tecnîs:** di fennî hunerê edebî da: Ewe ku du kelime, du bêje, di lefzê xwe da yek bin, lê di me'na û naveroka xwe da, ji hev cuda û muxtelif bin, wekî peyva "kun, kun" di vî helbesteya, ku *Xanî* derheq *Neyê* da gotiye :

"Bend û weselê di min sera bun

Ew wel te kirin bi emrê "kun", kun"

Yanê Te bi fermana xwe ya "kun = bila bibe"! Hemû ben û weseleyên di min, ji serî heta binî "qul kirine". Ku "kun" a ewwel bi me'na "bila bibe" ye, ya duwvemin jî bi me'na "qul" e, lefzê wan wekî hevîn, lê mana wan muxtelifin. Ku ev cûrê cînasê jî. "cînasa tamme", pîr cûrên wî yên din, (wek cînasa naqis û cînasa murrekeb) jî hene.

Tîbaq, Tezad jî: Bi hev ra anîna du tiştên dijê hevîn, wek roj û şev û sibeh û êvar. di vî helbesta *Xanî* da:

"Roj û şev û wext û subh û êvar

Yeksan di numan li wan bi yek car"

Tewrîyye jî: ewe ku ji kelîmekî ra du me'na hebin, yekî nêzik, yekî dûr, ku meqsed ew me'ne ya dûr be. Wek kelîma "wasil"ê, di wî helbesta *Xanî* da:

"Xaric mebe ! Ta bibî tu daxil

Terkê meke ! Ta bibî tu "wasil"

Ku mana wî ya nêzik "yê gihîştî" ye, me'na wî ya dûr jî "**Wasilê kurê 'Eta'**" yê serokê mûtezilîya ye, ku meqsed jî ew e

Beraetul îstîhlal: destpêkîtiya herî Espelî û rind ku şair, we yan nivîskar, di destpêkê da. bi terzekî wilo xweşik dest pê dike, ku mewzû û meqsed û naverok, jê tê fêmkirin.

Hûsnû-l Metle': destpêka rind û xweşik, ku ew jî ewe: di destpêka qesîdeyê da, helbesta serî pîr xweşik û çak û delal û balkêş be. Wek ku *Xanî* di serê *Memo-Zîna* xwe da gotiye:

"Ey metle' ê husnê îşqîbazî

Melhubê heqîqî û mecazî"

Ku di wî da, hem *Beraetul îstîhlal* heye, hem jî "*Husnul metle'* ", lewra hem ji wî tê fêmkirin ku mewzû û naveroka destana *Memo-Zîne*, îşq û mehebbeta heqîqî û mezazîye, hem jî helbestekî gelek xweşik û delal û çak û pak û balkêş û geş û xweşe.

Hûsnû-l Meqt'e' jî: Ewe ku helbesta dawiyê (beyta dawîya qesîde), pîr xweşik û delal be Ew jî dîsan wekî vî helbesta dawîya *Memo-Zîna* *Xanî*:

"Ew wel, ku Te da ji îşqê metle'

Axir, bide wî Tu husnê meqt'e'"

Yanê . Ey *Xweda!* Te çawan di serî da, cîyê derketina nûra roja îşqê, destpêka îşqê, (*Husnulmetle'*), daye *Xanî*, Tu di dawiyê da jî, meqt'e'û axirîya qenc û rind bide wî; dawîya wî jî bi xêr û bêr ke, qenc û baş bîne.

Yanê bi kurtî : Ew dara tûbaya bihişta Kurdistanê, çawan ku bi şaxên xwe yên felsefî û fikrî û millî, mûmtaz û bijare ye, wisa jî di şaxa xwe ya edebî û wêjeyî da, di sene't û hunerê şî'r û helbestevanî da, di îlmê fesahet û belaxetê da, di fennê Meanî û Bedî'û Beyanê da jî, mûmtaz û bijare ye, belkî mûmtaztir û bijaretir e.(15)

Eger, gelê Îngilîz, bi *şekispîr* (Shakespeare - 1564-1616), gelê Rûs, bi *Dostovîskî* (Dostoievsky 1821-1881), gelê Îtalî, bi *Dante* (Dante Alighieri - 1265-1321), gelê E'rebî bi *Ebul Ela El-Me'errî* (973-1057), gelê Faris jî, bi *Fîrdewsî* (932-1020)yê, şahnazî û îftîxar bikin, heqqê gelê Kurd jî heye ku bi "*Xanî*", îftîxar û şahnazî bike, ku bi rastî jî, *Memo-Zîn* û dîwana *Xanî*, ji "*Romeo-Juliet*"a *şekispîr*, "*Komêdiya îlahî*" ya *Dante*, ji "*Xaniyê mirîyan û gunehkarî û îqab*" a *Dostovîskî*, ji *El-luzûmîyat û Seqtuzzend* a *Me'errî* û *Şahname* ya *Firdewsî* yê, ne kêmtirin, belkî di gelek sen'etê edebî û evîndarî û felsefî û exlaqî da, ji wan zêdetir û walatir û balatir in. Hem jî eger ku di cûmhûriyyeta *Eflaton* (*Platoon*) da (ku ji girîngtirînê *Ûtopiyên* klasîkî ye), di *El-Medînetul Fadîle* (bajarê herî qencir û çêtir) ya *Farabî* yê da, *Wêjeya siyasî* (*Utopian Literature*)(16) hatiye tewzîh kirin, bê gumane ku di *Memozîna Xanî* da jî, ev cûrê wêjeyê, hatiye telxîs kirin. Wek ku *Xanî* çara azadî û deselatiyê, di ittîhad û inqiyadê da, ya dewlet û hukumranîyê jî, di quwwet û qudreta çekdarî û aborîyê da (di şûr û îhsanê da), dibîne û wiha teswîr û teqrîr dike :

Ger dê hebûya me jî xwedanek
'Alî kerem û letîf e danek
Îlm û huner û kemal û îz'an
Şî'r û xezel û kitab û dîwan
Ew cinsê biba li ba wî me'mûl
Ew neqde biba li nik wî me'qbûl
Dê min 'elema kelamê mewzûn
'Alî bikira li banê gerdûn (17)

(15) **Me'anî û Bedî'û beyan:** Sê îlm û fennê fesahet û belaxetê ne. Di medreseyên Kurdistanê da jî pîr ehemmiyet didinê, bi hundikayî du salan tedsîsa wan dewam dike, kitêba herî mu'tebera derheq wan da ku di medresan da dihate xwendin "*muxteserûl me'anî*"bû, ku di wî kitêbê da jî, te'rîfa "*belaxetê*" wiha ye: "*qudret û şîyana beyankirina meramê dilê xwe, bi terzekî xweşik û zelalê, mûtabiqê xwesteya halê.*"

(16) **Ûtopian:** Eser û berhemên wêjeya siyasî ne, ku hedef û armanca wan amadekirina pîlan û programa jiyaneke civakîyê qencir û çêtire (wek cûmhûriyyeta *Eflaton*), ku ev nav (*Ûtopia*), ji terefî Sir Thomas More (1478-1535 m.) da, berê li cûmhûriyyeta *Platon* hatiye navdayîn, paşê jî, ji hemû berhemên wêjeya siyasî ra hatiye gotin (bûye navê hemû berhemên wê cûrê).

Ji xwe *Xanî*, ji bil cûrê wêjeya karkeranî (Proletarîn Literature), ku di qirna bîstan da li Eurûpa diyar bûye), temasê hemû cûrên wêjeyê (wek wêjeya cîhanî = *Welt Literature*), wêjeya felsefî= *Philosophy Literature*, wêjeya medresî= *Scholastik Literature*, temasê hemû cûreyên wêjeyê kiriye û ristiye, bi taybetî di wêjeya tesewwufê da rolekî pirr mezin listiye.

Xanî, wêjeya sîyasî (*Utopian Literature*) ya ku ji wesfê felsefa “*Cûmhûrîyeta Eflaton* da, hatîye û maye, bi angorî bîr û bawerîya xwe şirove kirîye, şekil dayê, ro kirîye û hûnaye; kamilkirin û durustkirina dîn û dewletê, tehsîlkirina îlm û hîkmetê, bi hebûna dewlet û hukumranîtiyê va girêdide, dewlet û hukumranîtiyê jî, di quwwetê da, quwwetê jî di îttîfaq û îttîhad û îtaetê da dibîne û wiha dibêje :

*Ger dê hebûya me ittîhadek
Vêkra bikira me înqiyadek*

Yanê : Eger ku xweyî û xwedanekî me yê alîcenab û letîfezan û pisporê îlm û huner û kemalê, hebûya, xweyî besîret û eqlê kamil ba; ev cûrên şîr û helbestan li ba wî bi kêr bihatina, ev nerx û qîmetên hunerî li bal wî, Bi hatina pejirandin, dê minê ala hunerê şîr û helbestan li banê felekê biçikanda, bilind û bala bikirna, û...

*Rom û Ereb û Ecem temami
Hemyan ji me ra dikir xulamî
Tekmîlî dikir me dîn û dewlet
Tehsîlî dikir me îlm û hîkmet
Her kî bire şîrî destê Hîmmet
Zebt kir ji xwe ra bi mêrî dewlet
Lewra ku cîhan wekî e'rûs e
Wê hukmê di destê şîrê rûs e
Hasil ku dinê bi şîr û îhsan
Tesxîrî dibit ji boyî însan (18)*

(17)

'Alî kerem: Alîcenab û bilind comerdî, bilind bexş û 'eta
Letîfe dan: Zana û pisporê gotin û peyvên xweşik û çak û pak
Îz'an: Hiş û besîret û heq bilîstin, heqşinasî
Ev cîns: Ev cûr ev cûre
Li ba wî: Li nik wî, li cem wî
Me'mûl: Bikarhatî, pê 'emel kirî, bi kêr
Neqd: Pere, zêr û zîv
'Elem: Ala, beyreq
Kelamê mewzûn: Gotin û xeberdanên bi wezn û qafiyê hatine ristin, şîr û helbest e.
Gerdûn: Felek, Asîman, çerxa felekê, qubbe yê xedra.

(18)

Ittîhad: Yekbûyîn, yekîti.
Vêkra: Bi hev ra, yekbiyekîra.
Înqiyad: Îtaet.
Şîr: Şûr.
Destê hîmmet: Destê 'ezm û îradeyê.
Bî mêrî: bi mêranî.
'Erûs: Bûk.
Rûs: Rût.
Şûrê rûs: Şûrê rûtê tazî, ji kalan derketî.

Ji xwe, di edebîyata tesseuffî da Xanî rolekî pirr bi rûmet û girîng lîstîye, ku di vî xusûsê da, di behsa “*Xanî û tesewwuf û wehdetilwucûd*” ê da, Me, gelek numûneyên giranbiha beyan kirine, îcaba tekrarkirina wan di vir da nake, lê wek numûneyekî balkêş û pîroz, em dixwazin ku dîsan jî xwe bi van çend helbestên dîwana wî, pîroz bikin :

*Ey ayîneyê dil bi cemala Te mûcella
Sed sefhe bi yek zerre ji nûra Te mûtella
Însan Te ji bo alemê kubra kire nusxe
Lew mûdxeyekî jê Tu dikî ‘Erşê mûella
Wehdet, bi heseb kesretê ‘eyanê mezahir
Her so, bi Sifatan diketin keşfê tecella
Lew mûxtelefil qewl û ‘emel bûne xelâîq
Kafir ji senem bûne bi navê Te tesella
Sirra xwe nîhanî Te ku da “Ehmedê Xanî”
Ez xeyrê berî şud, be Tu awerdî tewella (*)*

Di 17-18' yê meha Hezîrana sala 1995'an da, li Stokholmê , textî payê Swêdê (Isveçê), wek endamekî Konferansa “*Şîr û Helbestên kurdî*”, min konferansnameyekî pêşkêş kiribû. Bi mûnasebeta wî ya bi vî mewzûyê ra, ez dixwazim, ku ewî konferansnameyê, di vir da jî bi cih bikim :

(*) Ji kerema xwe di şerha dîwana Xanî da li îzaha van helbesteyan mêzebikin!

Şî'r û helbestên kurdî

17-18 Hezîran 1995

Stokholm

Roşenbîrên hêja, mêvanên ezîz !

Pîrê wêjeya netewîya kurd, *Ehmedê Xanî*, di destpêka şahesera xwe ya *Mem û Zîn'ê* da wiha dibêje :

*Sernameyê name, namê "Ellah"
Bê namê wî, na temame wellah
Ey metle'ê husnê îşqîbazî
Meh'bûbê heqîqî û mecazî
Bê neqşê Te, neqşê xame xame
Bê namê Te, name na temame*

Yanê : Sernivîs û destpêka her name yî, navê Xweda ye (divê ku her tişt bi navê Xweda bête destpêkirin) Ey Xweda yê ku Tu jê derê roja rindaya evîndariyê yî, Ey Mehbûbê heqîqî û mecazî ! bê navê Te, neqşê qelemê (tiştên ku qelem neqîş dike û dinivîse) xam e, nepijiyayî ye, bê navê Te, name jî ne tamam e (noqsan dimîne).

Ez jî, bi navê Xweda destpêdikim: Bîsmîllah dibêjim û bi salam û sipas û evîndariyên xwe yên derûnî û germ, bi îzn û musaeda we, wî konferansname xwe, ji we ra 'erz û pêşkêş dikim:

Di tarîxa gelan da, wêje (edebiyat) nerxekî herî bi rûmet û giranbiha ye, wesîqe û belgeyekî herî mu'teber û girîng e, nerxê mezinayî û esaleta wana dîrokî ye, ku edebîyata kurdî jî -bi hemî cûrên xwe- nerxekî giranbiha yê gelê kurd e, pîrr zengîn û rengîn e, medarê îftixar û şahnazîya me ye.

Hevalên hêja, roşenbîrên bi rêz! Di sene'tê edebî, (hunerê wêjeyî) da, cîhekî gelek bi rûmet û bilind, ji şî'r û helbesteyê ra heye, bi taybetî şî'r û helbest û kilamên kurdî ku di dîroka gelê Kurd da pîrr rolên mezin listine, pîrr xizmet û karên giranbiha û pîroz kirine..

Berîya ku em bikevin kûrayên mevwûyê, ez dixwazim, ku te'rîfa wêjeyê bi kurtî bikim:

Wêje : (*Edeb-Edebîyat*) : Sene't û hunerê xweş axiftin û qenc

peyvandinê ye, îfadekirina fikr û bîr û bawerî û daxwaz û niyaz û kîn û nefret û elem û îztirab û xweşî û nexweşîyan, bi terz û ûslûbekî delal û zelal û xweşik e. Ku xelk jî wî terzê peyvandin û îfadekirinê ra, wiha dibêje *“wilo xweş diaxife, tu dibê qeyê şekir û hingêv ji dev dibare; ji dev û lêvan durr û cewher dirijin.”* Ku bi rastî jî, ev temsîl û teswîra xelkê, te’rîfekî herî wecîz û me’nîdare. Ji boyî huner û sene’tê wêjeyî û edebî ra. Ku merif dikare wiha jî bibêje: *“jiyana taybetîya her gelî, helwest û xwest û hiss û hewes û daxwaz û niyaz û hîvî û bîr û bawerî û têkilîyên wan ên civakî û malbatî û urf û adatên wan ên bi taybetî, hemû li ser hev, Kelepûr û kultura wî gelî ye; îfadekirina wan bi terz û ûslûbekî zelal û delal jî, wêje û edebîyata wî ye, ku ew jî beşa herî hêjaya kultura wî gelî ye.”*

Wêjeya gelê Kurd jî, herwekî wêjeya hemû gelan, bi du beşane, bi du awayî tê mûlaheze kirin :

- 1- Wêje û edebîyata zarayî (bi devkî)
- 2- Wêjeya nivîseyî (belgeyî)

Wêjeya bi devkî ya kurdî, wêjeyekî wilo zengîn û rengîn e. Ku bi hêsayî merif dikare bibêje: *“di nav wêje û edebîyata cîhanê da, li qora herî pêşîne; mirov hemtayê wî, kêr dibîne”* deryakî kûr û dûr û bê payane, xezîne û kana gewherane, ku her kesî, di her demî da, piş û parên xwe jê hildane; destê dost û dijminan, malxwo û mêvanan, talanker û cerdevanan, her demî têda bûne û têdane. Ku nedawî lê tê, ne jî xilasî dizane, timî tijî û bê payane...

Ji her gund û her bajar û herêmên Kurdistanê, di her dem û gavan da, bi sedan dengbêj û kilambêj rabûne, wî wejeyê zengîn û rengîn kirine û dikin, dê bikin jî !

Bi îzna we, emê ji vê derya bê payan, çend gewherên bi rûmet, çend nêrxên hêja, ji we ra -wekî mînak û numûne- pêşkêş bikin:

- 1-
*Keçikê ! dilê min kanîka devnemala
 Bihar-bihar tijîye, payîz-payîz dimîne vala!
 De tu were ramîsanek ji xala binçênê,
 Ji taxîma sîng û beran, li min keremke,
 Destê min nede ber rûkê min evdalê,
 Stûyê min xwar neke li dû hevala.... dû hevala...!
 De tu ji mala Hecîyanî lê ! Tu keça beganî lê !
 Xwezî ya tu bûka mala bavê min ba lê gewrê... ê... ê...!*

2-

Lawiko! Bêbexto ! Bêqeraro !

Minê bihîstîye : Te di dû min ra dil guhestî!

Teyê di kavlê gunda da, ji xwe ra yarek girtî, jinkî xwestî

Eger ji min çêtir be, bila li can û bedenê te helal û xweş be !..

Eger ne çêtir be, ezê nifirkî li can û bedenê te bikim :

Belkî derd û nexweşîyekî wisa li te peyda be!

Ku goştê te bihelîne, binînê komek hestî, komek hestî!

Di kavlê gunda da tu belengaz û bendewar bî!

Şerpeze û tengezar bî, dîsan bikevî bin vî destî..

bin vî destî!

3-

Qemerê! ez bi gorî! sibeye, tîpên gewr û rind û bedewan

hevdu girtine, diçin avê

Bejin bilinda xwe dane pêşiyê, bejin kurta xwe dane dawiyê,

Qemer û pozbilinda xwe dane navê... dane navê...

Minê, bala xwe didayê : qemera min wekî kewa gozela

ku sibê zû ji çiya û zozana radibe,

perr û baskê xwe dawdişîne

ji qiraviyê, ji xunavê.... ji xunavê

Kilam û stranên kurdî, bi angorî deman jî du cûr in :

1- Yên ku demekî dirêj dijîn û nayên ji bîr kirin,

2- Yên ku demekî kurt dijîn û têne ji bîr kirin.

Bi angorî naverokên xwe jî, bi pîrr cûra ne, wek:

1- Kilamên dilan û evîndariyê (lîrik, lawik)

2- Kilamên şerran (li ser ceng û şeran)

3- Kilamên govend û dîlanan

4- Laje, lawîjok (yên dînî û efsanewî û çîrokî)

5- Beyt, Bêrîte, Bêlîte (yên Mele û Suxteyên medresan, sofî û derwêşan)

6- Mamîk û payîzok (yên ku dengbêj davên ber hev)

7- Beste (yên giran)

8- Yên çîrokî

9- Yên şîn û girînan

10- Yên pesn û halanan

11- Yên dijûnan û tinaz û henekan... yd.

Ku di parastin û zanîna dîrok û serhatiyên gelê Kurd da, evî beşê, (Beşa devkî) pirr rolekî mezin listiye; di vî derya kûr û bê binî û bê payan da, pirr gewher û nerxên dirokîyên Kurdistanê yên giranbiha veşartî hene.

Wêjeya nivîsî jî bi du cûrane :

1- Ya menzûm (bi wezn û qafîye)

2- Ya mensûr (bê wezn û qafîye)

Wêjeya menzûm (bi rist) jî, bi du cûra ne :

a - Cûra helbesteyên 'Erûzî, ku bi angorî qalibên 'îlmê 'Erûzê hatine ristin û rotin.

b - Cûra serbest.

Di wêjeya kilasîkî ya kurdî da, hemû cûrên şîr û helbestan (*wek cûrên xezel û lîrik û medhîye û mersiyye û hîcwiyye û rexne û halan û navtêdan û netewî û dînî û tessewufî û felsefî...*) jî, tim hebûne û hene jî.

Lê mirov dikare bibêje, ku cûra netewî (millî), ji *Ahmedê Xanî* da, dest pêkirîye, we yan ji wî da bûye wek beşekî cudaî û serbixwe, belê, bi rastî jî *Ehmedê Xanî*, di vê beşê da, hem pîre, hem jî şah û wezîre, ala edebîya kurdî ya netewî li banê gerdonê (felekê) çikandîye, di numayende û temaşegeha wêjewanîya cîhanê da, wêjeya netewî ya gelê Kurd, nîşan daye; 'erz û pêşkêş kirîye.

Ku *Xanî*, di destana *Mem û Zîna* xwe ya herî bi rûmet û hêja da, bi terz û ûslûbekî edebîyê herî bilind û wala, bi hunermendîyekî pirr bi qîmet û giranbiha, temasê doza azadîya Kurd û Kurdistanê kirîye, bi xûna dilê xwe yê ku bi hêsîrên (fermişk û ronîkên) îşq û evîna Kurdistanê ra rijandîye, ewî nerxê edebî neqîşandîye, li rûpelên tarîxê nivîsîye. Ku bê guman, mirov dikare bibêje; ew destana *Mem û Zîna Xanî*, destana îşq û evîna Kurd û Kurdistanê ye: **Memo**, gelê Kurde, **Zîn** Kurdîstane, **Burca Belek**, nîşana azadî û serxwebûna wane, **Çeko û Tacdîn** jî, pêşmerge yên şoreşker û gêrîlla ne, **Bekoyê 'Ewan** jî, remza dagirker û caş û xaînên kurda ne.

Hem merif dikare evî jî bibêje : Ku *Memo-Zîn*, serkanî û çavkanî û fihrista çand û kelepûr û kultura kurdane, felsefa jîyan û bawerîya wane, reçete û dermanxaneyê derd û kulên wane, ku ji ray û nêçîr û geşt û seyranên wan da, heta rewş û nîşan û ayîn û merasimên reqs û govend û şîn û şayî û çejn û sersal û newroza

wan, reng û deng û mûzîk û sazbandî û ahengî û hunermendîyên wan, bi kurtî; hem û urf û adet û en'enyên wan, xwendegeh û medrese û tekîye û mizgeft û dêr û Laleş û ateşkedeyên wan, Hemî nerx û rûmetên wan, di xwe da girtîye û kom kirîye, bûye xezîne û kana wana bêpayan. *Xanî*, di wî pirtûka xwe ya pîroz da, îşaretê bal hemû mezheb û ekolên olî û felsefîyên wê demê jî kirîye, rexne û teqdîr û tewbîxên xwe jî bi ûslûbekî hunermendîyê herî şareza, bi cîh anîye, bîr û bawerîya xwe ya cudayî jî teswîr û îma û îşaret kirîye.

Ev jî rastîyekî din e, ku herwekî edebîyata erebî û farisî û osmanî, tesîra tesewwufê (sofizmê) li ser edebîyata klasîkîya kurdî jî çêbûye, ku *Xanî* jî, di gelek helbesteyên xwe da, mufredat û naverokên tesewwufî, bi kar anîye, bi terzekî cudaî yê balkêş hûnaye, li dora felsefa tesewwûfîya *Wehdetîlwûcûdê* gerîyaye, çûye û hatîye. Lê pîrr zelal û vekirî nêzikê wî nebûye, belkî di kiras û qalibekî taybetî da, bî rewşa *Wehdetîşşûhûdê* nîşan daye, hespê xwe li der û dorên wî, bezandîye. Xwe berdaye gelek meydan û şax û deverên wî, wek ku di dîbaca *Memo-Zîna* xwe da, derbareyê *Xwedê* da wiha gotîye:

Fîlcumle, çi ewwel û çi axir
Elqîsse, çi mu'mîn û çi kafir
Heryek ji Te ra we bûne mezher
Ew renga di wan Tu bûyî muzmer
Goya hemî cismekîn, Tu canî
Goya hemî şehrek in, Tu Xanî

Hemû kaînat û alemê, tecellîgaha hebûna **Xweda** nîşan daye, xaliq û mexlûq, (**Xweda** û bendeyên wî), bi bajar û avayan, bi cism û can teswîr û temsîl kirîye. Lê wekî wehdetulwucûdîyan ne gotîye. Ku “yek wucûdekî bi tenê heye, ew jî wucûd û hebûna *Xwedê* ye, ji bil wî tu tişt tune, hemû alem sîya wucûda *Xwedê* ye” û wekî “*Mela Ehmedê Cizîrî*”, zelal û vekirî nîne ku meselê wiha teswîr kirîye û gotîye:

Sirrê wehdet ji ezel girtîye hetta bi ebed
Wahidek ferde bi zatê xwe, we nîne çu eded

Yeke derya tu bîzan qencî, çi mewc û çi hebab
Bi heqîqet ku hemî ave, çi av û çi cemed

Ku bi rasatî jî, seydayê Mela Ehmedê Cizîrî, mesela “wehdetulwucûdê”, pîrr û pîrr zelal û delal beyan kirîye, bi ûslûbekî edebîyê pîrr manîdar û belîx û fesîh ristîye û gotîye:

*Em têk huwîyyat in yeqîn, îsmin ji mesder muşteqîn
Nûra qedîm bû îşq û vîn, wan lêkî naz û cîlwe da*

*Eşya li pey hev welidîn, yek-yek ji weslê bedidîn
Hem mesderin, hem mewridîn, vê qulzemê ev reşhe da*

*Yek bû Elîf, yek sifre kir, çend şeklê dî lê zêde kir
Herdem peyapey sifre kir, bala bi bala zêde da*

Lê ew jî heye ku *Xanî* di dîwana xwe da gelek vekirî û bêtirs nêzîkê bal felsefa “Wehdetulwucûdê” va dibe; wek ku dibêje :

*Wehdet bi heseb kesretê e’yanê mezahir
Herso bi sifatan diketin keşfê tecella*

*Lew mûxtelefi-l qewl û ‘emel bûne xelaîq
Kafir ji senem bûne bi navê Te tessela*

Yanê : Piratiya tiştan li hemû deran, bi sifâtên Xwedê yên cûr be cûr in. Ku ew jî -wek mûqteza û xestekên wan sifatan- di gotin û kir û karên **xweda** cûr be cûr û mûxtelif bûne, lewra her yek ji wan, tecellîya yek ji wan sifâtên cûr be cûr in, ji wî ye jî ku hemû mexlûq bi gotin û kir û karên xwe jî, ji hev cudane, wek hev nînin, heryek ji wan, mezherê yek ji sifetên yek zatekî ne. Ku wehdet jî, bi wî terzî ye, yek tiştek di pîrr mezheran da tecellî bûye, wek sûretê rojê, ku di pîrr neynikan da dixûyê.

Belê, em xwe pîrr noqê vê derya kûrr nekin û *Mela û Xanî* di wî da bihêlin, bila ew têda ajberîyan (melevanîyan) bikin, bimînin, em herin bal hinek şairên din, qasek jî xwe bi suhbeta wan pîroz bikin. Wek Mela **Ebdûssemmedê Hekarî** (...972..h.), ku di helbestekî xwe da wiha gotîye :

*Dila şabe! Ku xweş dem hat, bihar e
Reşemmeh çû, terazin bûn dîyare*

*Kulîlk û gul bi ken derçûn ji xunçan
Sivik hat nêrgiza mest û xumare*

*Belazîz Lûle bûn, Beybûn bihîn dan
Gula min kanê? Sed carî heware ?*

Wek **Tahir begê Caf** (1875-1917), ku bi lehceya xwe ya Soranîya şîrîn gotîye :

*Mêşî xalet nafirî! Bes bawêşînî ket be naz
Çûnke pabeste be şuhdê rûmetê zîba te wa*

Yanê : Tu çuqas hewil bidî, çiqas pêda bikevî, ew mêşa xalê ser rûyê te, jê nafire û jê naçe. Bese ku tû wisan bi nazî û delalî bawêşîn bikî. Lewra lingên wê mêşê (ew xala li ser rûyê te ku wekî mêşekî ye) di hingivê rûyê teyê xêşik û şîrîn da bend bûne, hatine girêdan ku tu çi jî bikî, ew jê nafire (nikare bifire) û naçe.

We di dawî da, em biçin zîyareta **Hacî Qadîrê Koyî**, guhên xwe bidin çend numûne yên giranbiha yên belaxeta wî, ku gelo ka ew çi dibêjê! çi durr û gewheran dirêje ?!

*Xedengê diqetê Hacî, qesîmê cewherê ferde
Ge çî wesfê demî, her ma dibin perdê mûe'mma da*

Yanê : tûrên diqet û fikra Hacî, *Cuz'ê layetecezza* (cewherêferd=atom) perçe dike, lê belê wesfê devê te, hêj jî di binê perda mûemma yê da maye. (dîqeta Hacî ne gîhîştîye sîrr û hîkmetê wî mûemmayê û nikarîye ewî bipîşkêve, ku yanê; ew ji cewherê ferd jî piçûktir e, pişkivandina wî zortir e.)

*Le ber qafê firaqî da, wiha fersûde ye cismem
Le gel 'Enqa qerînem men, le îsmî bê musemma da*

Yanê : Di pişta çiyayê firaqê da (ku wekî çiyayê qafe) leş û cesedê min bi wî avayî zeyîf û jar û lawaz bûye ku di xususa îsmê bê mûsemma da (navê bê navdêr da), ez bûme hemtayê teyrê Enqa, wek wî, navê min jî heye, cismê min tune ye.

Belê ! piştî Xanî, Nalî û Hacî Qadirê Koyî jî, di meydana wêjeya netewîya kurdî da, di klasîka kurdî da, şehsuwarên zor çeleng û aza bûne. Ku ala wêjeya nêtewîya kurdî, li banê gerdonê çikandine.

Ku Hacî di helbestekî xwe da, wiha pesnê xwe dide û dibêje: Dema di meydana şîr û helbestevanîyê da, Hacî hespê xwe dajo, dibezine, Nalî wekî nalekî lingên hespan, Kurdî jî wekî toza meydanê, ji parra dimînin. (nagihîjin hespê belexata Hacî) :

*Be cî ma "Nalî" wek Nalî, be paşket Kurdî wek gerdî
Ku "Hacî", xarî da hespî, li meydanê suxendanî*

Em jî dikarin bibêjin ku: Di meydana wêjeya klasîkî da, hespên gelek wêjevanên cihanê, li dû "Xanî", "Hacî", "Cizîrî" û "Herîrî" westîyayî dimînin, nagihîjin toza meydana wan.

Lê sed mixabin! Ji bê kesîtî û ji bê xwedanîtîya me da, ev meta û qumaşên wan ên giranbiha, di sûka wêjevanî da, bê nêrx û bê rûmet, di kuncikê îhmalê da, tozgirtine û mane.

Belê, ev heye ku zêr çuqas jeng û pas bigre jî, dîsan zêr e, ji qîmet û rûmet da nakeve. Roja ku bikeve destê zêrkerekî şareza, ewî cîla bike, dê rewneq bide û bighîje nêrx û bihayê xwe yê heqîqî, bilind û serfiraz bibe.

Çawan ku Xanî jî îşaret kirîye û gotîye :

*Gerdê hebûya me jî xwedanek
'Alî kerem û letîfe danek
Dê min 'elema kelimê mewzûn
'Alî bikira li banê gerdûn*

Umîdwarim ku roşenbîr û zimanzan û zana û wêjevanên Kurd, jî vir pêda li vî gewher û qumaşên xwe yên bi rûmet û giranbiha xwedî derkevin, ruh û canê Ehmedê Xanî û Melayê Cizîrî û Nalî û Hacî û bi sedan şair û hozanên kurda yên din şa bikin, şîr û emegê dayîka Kurdistanê, li xwe helal û zelal û noş û xweş bikin.

Silav û Sipas !
Abdurrahman Durre
17-18 Hazîran 1995
Stockholm

Di dawiya da wîda, em gûhê xwe bidin van çend helbeste yên Durre jî.

1- -----

*Wek bilbilê, dil derd û kulê, sîne figar in
Daynin ku li kîjan gulê, xwîn jê de dibarin*

*Ezman digirî halê me, ewran li me reş girt
Şemdan vemirî, salê me çûn, şev reş û tar in*

*Derdê me giran e, ku bi saxî me gurane
Çewkîne guran e li me, xwîna me vexarin*

2- -----

*Felek kanê hevala min kuda çû, wan demên xweş ka ?
Çi lê bû çavxezala min, şepala dêm gula geş ka ?*

*Kuda çû war û zozanê welatê Serhedê kanê ?
Birîndar im ji "Lozan"ê, gelo roja şeva reş ka ?*

*Birîndarê xwe ra yarê, ji lêvan kewser û mey da
Ji Seyda yê birîndarê me ra, ew par û ew beş ka ?*

3- -----

*Xîyala ebrûyê yarê, hîlala Leyletîl qedr e
Şemala rûyê dîldarê, cemala tel 'etîl bedr e*

*Çirûskên jê li dil dane, pirûskên Ayetullane
Birûskên kul Riza şa ne, li şapûr û Benî Sedr e*

*Divê ku-l ber sitemkarî, serî hildin bi çekdarî
Şerrê Azadî, Rizgarî, Huneyn û Xendeq û Bedr e*

A. Durre

Sîne figarin: Sing birîn in.

'Ewran li me reş girt: 'Ewrên asîmanan ji boy me reş girêdan, şîna me dikin.

Çewkîne gurane: Çewke çewkên dijminên ku wekî gurên harin.

Ji Lozanê: Ji peymanan lozanê ku di sala 1923' da, li bajarê Lozan a Îsvîçre'yê, hat werkkirin, Kurdistanê bi wî perçe kirin.

Hîlala Leyletîl Qedr: Hîva şeva şan û şerefê (şeva ku Qur'an, ji pêximber ra nazil bûye)

Çirûsk: Berq û şemala pirûskên agir.

Pirûsk: Pizûsk, bijiq û hilavêjka pêt û pîzot û perenga agir.

Brûsk: Brûske, birq û pirûskê agirê ku ji 'ewran davêje.

Ayetulla: Ayetullah Xumeynî.

Riza şa û şapûr û Benî Sedr: şah û serokwezîr û serok komarên Îranê bûn, ji ber brûska şoreşa Xumeynî, revîn Mîsrê û Ewrûpa yê.

Huneyn û Xendeq û Bedr: Nav û cîyên şerr û cengên Hz. Muhammed' ên pîrozîn. Ku şerr û şoreşa siyasî û çekdarîya azadîya Kurdistanê jî, wekî wanin, ew jî pîroz û ferze, ji ber ku ew jî de'w û doza heqqê ye, heq jî, navê Xwedê ye...

A. Durre

XANÎ Û TESEWWÛF (SÛFÎSM)

Xerîza dînî, meraq û îştîyaqa têgihîştin û zanîna mefhûmê Îlahî (Xwedayî) û mafewqê tebî'etê, jêder û destpêka 'Alem ê, sirrên wucûdê (kewn û kâinatê), yek ji qereker û xusûsiyet û hest û meyl û daxwazîyên fitrîyên beşerîyet û însaniyetê ye, xerîze û fitretekî bingehîyê muşterek e, di navbera hemî cins û cûr û sinifên însanan da, ku tesewwuf jî yek ji dîyarde û tezahuratên wî xerîza dînî ye, di hemî dînan da cîh girtîye, di pîrr rewş û qalibanra derbas bûye, bi pîrr nav û nîşanan navdêr û nîşandêr bûye hetanî îro hatiye :

Tesewwûf: di lûxet da (di ferhengê da) bi m'ena bûyîna weke sofiyane, texelluqa bi rewş û exlaqên wane ku cemaeta sofiyan jî, wek nîşana derwêşî û belangazî û feqîrîtîyê, cill û libasên sûf (hîrî) li xwe dikirin (verdigirtin)⁽¹⁾, di istilah da (di zareveya ehlê tesewwufê da) jî, Tesewwuf: texelluqa bi exlaqên Xweda, terka masûwayê wî, fanîbûyîna ji xwe, baqî mayîna bi wucûda wîya ezêlî û ebedîye, ku ew tekamula rûhî jî, bi angorê bawerîya "Hindûîzm" ê, bi Tenasûxa rûhan çêdibe, yanê; rûh, ji leş û bedenekî, di keve leş û bedenekî din û wilo pêda leş û beden diguhêze heta ku di dawîda digihîje "Brehman" (despêka mûtleq a qûwweta xellaqe = Xweda), pêra dibe yek. Yanê: digihîje meqam û merteba tekamula nihaîya herî bilind, dereca seadeta

(1) Hinek ji lêkolînvanan jî gotine: ku *sofi*, ji *-Sûfîye-* yê ye. Bi me'na safî û paqîş bûye ye. Hinekan jî gotine ku ji *'Sûfyâ'* Yûnanîya bi me'na 'hîkmet'e, hinekên din jî gotine ku ji *'seffa ewwel'* e ku cemaeta sofiyan di mizgeftanda, di seffa ewwel da cîh dikirtin (hewl didan ku di seffa ewwel da cîh bigrin), yan jî, ji *'Suffe'* yê ye ku navê sekûya camîya *pêximber* bûye, ku feqîr û belengaz lê di hewilîn. Lê ev hersî îhtimal jî, îhtimalên dûrin, muxalîfên qaîdeyên luxetêne, îhtimala ku lêkolînvane kevî û taze, li ser îtîfaq kirine eve ku sofi, ji sûfa bi me'na 'hîrî' ye.

rûhîya herî mezin (meqamê întilaqa Hîndûizmê, nîrvana Bûdîzmê), lê bi angorî tesewwûfa îslamê ew tekamula rûhî, ne bi tenasuxê ye, belkî bi îbadet û seyr û sulûk û disiplîn û cehd û xebatên mûayyenên Eqlî û nefsî û derûnîye, ji ber ku di baweriya îslamê da, eqîda tenasuxê şaş û batile.

*Betale tenasux, mehale hulûl
Meke îttihada du tiştan qebûl*

Eqîda îmanê, rûpel 28/Xanî

Bi te'rif û te'bîrekî dinê kurt jî, Tesewwuf: Rewşdêran û rengdêrana bi rewş û rengê sofîyane.

Sofî jî, ew kese ku ji nefsa xwe çûye, bi **Xweda** baqî bûye (dev ji xwe berdaye, bi **Xweda** va maye, ji xwe wundaye bi **Xweda** xuyaye), ji tebîet û xûyên suflî û nebaş xwe xilaskirîye, gîhîştîye heqîqeta heqîqetan (rastîya rastîyan) ku **Xweda**'ye, mebde û destpêka hemû tiştaye. Sofî, ji tewbeyêda (ku merhela seretayîya seyr û sulûkêye) dest pêdike, di pîrr merhele û meqamanra (wek meqamê were' û zuhd û teqwa û feqr û sebr û tewekulê) derbas dibe, heta ku di dawîda digîhîje meqamê Riza'ê (razîbûyînê), ku di wî meqamêda bi her tiştên ku ji **Xweda** da tên, razî dibe, mûtmên dibe, qelbê wî, paqij û pak û nûranî dibe.

Di wî esnayêda (di esnayê seyr û sulûka di van meqam û merheleyanda), pîrr hal û halet, (pîrr rewş û keyfîyet), (wek halê mûraqebe û mûhasebeya nefsê, halê îtmî'nan û qûrb û mehebbetê, halê xewf û rica yê, halê şewq û îns û mûshahedeyê), ji teref **Xweda** da, bi ser qelbê wî da nazil dibin, ku qelb, ji telleqî û qebûl kirina nûra Yeqînê ra mûste'idd û amade dibe, digîhîje sîrrê me'rifeta heqîqetê (sîrrê wehdeîl wucûdê), ku di wî haletê zewqî û şûhûdîyê bi taybetîda, ji xwe fanî dibe, bi **Xweda** baqî dimîne, ku ew halet jî, ew hal û haletê îstixraqîye ku bi *Helacê Mensûr*, 'Ennel Heqq=Ez **Xweda** me' bi *Ebayezîdê Bestamî* jî(*), 'Subhanî = (Ez pak û mûnnezehê ji hemî qusûr û kêmasîya me) daye gotin. Ku di wî haletê şûhûdîyê wîcdanîda, qelb digîhîje

(*) Belkî jî Bistamî (...875 M.), kesê ewwele ku ji 'nîrvana'yê (fena fillahê) axîfîye, Zûhda dînî (Tesewwûfê), deranîye bal dîtin û têgehîştina 'eqî û felsefî ku gotîye: "Min Xwedê bi Xwedê naskirîye, masuwayê Xwedê jî, bi nûra Xwedê", "*Sûphanî, Sûphanî! ma e'zeme şanî*" = "ez pîrr pak û pîrozim, şanê min ecêb mezine".

me'rîfeta heqîqeta wucûdê, bi heqqî, îdraka wî heqîqetê dike. Ku ew heqîqet (ew wucûda mûtleq a heqîqî) jî, ji **Xweda** bêtir tu tişteki din nîne, belkî ewe û heww...! wesselam! -

- *Bi heqîqet ku yekin herdû, çi av û çi cemed* -

(Mela)

Bi te'rîfekî fireh û 'amm jî, Tesewwuf: 'îtîqada bi îmkanîyyeta îttihada 'eqlê insan, bi mebde'ê esasîyê wucûdê ra (bawerîya bi mûmkînbûyîna yekbûyînîtiya hişê insan bi destpêka bingehîya hebûnê ra), rîyazet û temrîn û disîplînên nefsi û eqlî û exlaqî, îtiqad û bawerîyên ku girêdayên bi wî îttihadê va' ye ku ji wî îttihadê da jî, ji aliyekda terz û ûslûbekî nûh ji heyatê ra peyda dibe, ji aliyek dinda jî, rê û rêçek taze ji me'rîfetê ra çê dibe ku xweyê wê me'rîfetê bi wî me'rîfetê, ji insanên xeyrî xwe, munferîd dibe (bi taybetî û cudaî dibe).

Zahîre (dîyarde)'ya Tesewwufêya cewherî jî, *îşraq* e ku di wî haletê îşraqî da rûh, bi birrîn û qutbûyîna 'elaqe û peywendîyên xwe ji bedenê, îttîsal û girêdana xwe bi mewcûdekî kamil û bê nîhayet va, hîss û îdrak dike, dighîje wî şûûr û zewqa şûhûdî.

Di seyr û sulûkên tesewwûfê da jî, gelek meqam û mertebe û merhele hene, kû hemû mezhebên tesewwûfên şerqî û xerbî, li ser wan îttifaq kirine. (Wek merhela mêl û îştîyaqa bal kemalê, merhela sebr û tehemûlê, di pey wî ra, cehd û xebata di rê ya pakî û paqijayî da, di dû wî ra jî, derketin û çûyîna bi alîyê îttihada bi kemalê ra... (Meqamê el fena û fillah, wel beqa û bîllahê, meqamê Fanîbûyîna di zatê **Xweda** da, baqîmayîna bi **Xweda**...).

TESSEWUF Û FELSEFE

Her çuqas ku felsefa Eflatûn (Platon), bi taybetî "neoplatonîzm", (felsefa Eflatûnî ya nû), hîmê bingehiyê tesewwûfa xerbê (rojawayê) teşkîl dike û gelek rol û te'sîr û rêçik û şopên wî, di tesewwûfa şerqê da jî, dixuyên. Lê, bi hêsayî mirov dikare bibêje kû tesewwûfa îslamê, ji çavkaniyên îslamê, ji Zuhd û Teqwa îslamê (terka kêf û zewq û hewesên nefsanî, xweşî û geşî û xap-

xapînokên dûnyewî, perhîzkirin û dûrketina ji neqencî û gunehan) da, destpêkirîye, bi angorê şerîeta îslamî meşîyaye. Paşê, bi mûrûra zemanê (bi borîna demê) bîr û bawerî û adet û ayînên bîyanî, mezheb û meşrebên dînên din, şiqitîne navê, tê da bi cîh bûne, kû ji alîyek da ew bûne sebeb û wesîla tekamûlû pêşveçûyîna wî, ji alîyek din da jî, ew berraqî û zelalîya wîya seretayî, hêdî hêdî jê çûye, tevlihev û şêlû bûye, ji mecrayê xwe yê heqîqî derketiye ji armanca xwe şaş bûye, di destê naehl û sextekaran da, bûye listok û aletê îstismar û xapandinê.

DESTPÊKA TESSEWWÛFA ÎSLAMÊ

Bi hêsayî mirov dikare bibêje ku tesewwûfa îslamê di nav cemaata îslamê da, bi serê xwe peyda bûye, ji tesewwûfa⁽²⁾ Ebû Bekr û

-
- (2) **Ebû-Bekrê Siddîq:** Xelîfê yekemîn (...634.M.)
Ûmerê kurê Xettab: Xelîfê duvemin (...644.M.)
'Ebdullahê kurê Ûmer: (...73.H. = 692 .M.) Ji Mekkê hîcretê Medîne kiriye, ziviriye Mekkê û lê wefat kiriye.
Hesenê Besrî: (...110.H. = 726.M.) li Medîne welidiye li Besrayê bûye seydayê serokê mû'teziliyan wasilê kurê 'Eta
Sûfyanê Sewrî: (...161.H. = 778.M.) Li Besrayê bûye Li Kufayê wefat kiriye.
Rabî'a 'Edewî: (...135.H. = 752.M.) Li Besrayê bûye, di tesewufê da reform çêkirîye, di şûna tirs û xewfê da, mehebbet û hezkirina Xwedê esas girtiye.
Başrê Hafî: (...227.H. = 841.M.) Ji xelkê Merve yê bûye, li Bexdayê jiyaye
Me' rufê Kexî: (...200.H. = 815.M.) Sofiyekî Bexdayê herî mezin bûye
Sirriyê Seqetî: (...253.H. = 867.M.) Ji Bexdayê bûye, xalê Cuneydê Bexdadiye
EbûYezîdê Bistamî: (...261.H. = 875.M.) Ji bistama Xûrasanê bûye, navê wî Teyfûre, yek ji mutefekirinên wehdetûl-wûcûdê ye.
Cuneydê Bexdadî (...297.H. = 910.M.) Xwarzîyê Sirriyê Seqetiye, xelqê Bexdayê buye.
Huseyn kurê Mensûrê Hellac (...309.H. = 922.M.) Ji bajarê Beyda ya Îranê ye, li Bexdayê di rêya bîr û bawerîya xwe da hatiye dardakirin, mûtesewwûfekî gelek mezin bûye.
Ferîduddîn'ê 'Ettar (...1234.M.) Ji sofî û şairê îranê, xelqê Meşhedê bûye,
Ebul Hessen, Ûmer Essuhrewerdî (...632.H. = 1234 .M.), Ji mezinê sofiyên Bexdayê, pîrê pîran bûye.
Ûmer ibnû-l Farid (...1181.H. = 1235.M.), şair û mûtefekirekî Misrî ye, 'alim û mûtefekkirê wehdetûlwwûcûdê bûye, dîwana wî, meşhûre, li Qahirê wefat kiriye.
Eşşeyxul Ekber Muhyiddîn ibnû Erebi (...638.H. = 1240.M.) Ji Endelûsê bûye, li şamê wefat kiriye, pîrê felsefa wehdetûlwwûcûdê ye.
Abdû-l Kerîmê Ceylî (...832.H. = 1428.M.). Ji Ceylana Îran ye, ew jî pîrê wehdetûlwwûcûdê bûye.
Mellayê Cizirî (1574-1640.M.), Xelqê Cizira Botane, şair û edîbekmezîne Kurdane, dîwana wî pîr meşhûre, meşreba wî jî wehdetûlwwûcûd bûye, merqeda wî li Cizira Botan meşhûre; zîyaretgeha gelê Kurde.
Ehmedê Xanî (1651-1709.M.) Pîrê wêje û edebîyata Kurdî ya netewiye, mûtesewwûf û mûtefekkirê pîr mezin û hejaye, xelqê Hekarîyê, ji 'Eşîra Xanî ye, merqeda wî li bazîde ziyaretgehe.

Omer û kurê wî yê Ebdullah da, dest pêkirîye bi aliyê tesewwûfa *Hesenê Besrî û Sufyanê Sewrî û Rabîa 'Edewî* da, ji wan da jî, bi aliyê tesewwûfa *Buşrê Haftî, Sirrîyê Seqetî, Me'rûfê Kerxî, Cuneydê Bexdadî, Eba Yezîdê Bistamî* da, meşîyaye, di pey wan ra jî, bi aliyê tesewwûfa *Hellacê Mansûr, Muhyeddînê Erebi, Ferîduddînê Ettar, Suhrewerdî û İbnû-l Faridê* va, gav bi gav hatiye; tetewwur kirîye, merhele bi merhele pêş va çûye, ku di nav wan mûtesewwif û mûtefekirên hêja û bijare da, yên wekî Hellac, di rê ya bîr û bawerîya bi wehdetûlwûcûdê da şehîd bûne, Yên wekî *İbnû 'Erebî û İbnû-l Faridê* jî di felsefa wehdetû-lwûcûdê da, Ji mûtesewwif û mûtefekirên Kurdan jî, yên wekî *Melayê Cizîrî*, di tesewwûf û felsefa wehdetulwwûcûdê da, di edebiyata tesewwûfî da, pîrr bi nav û deng û meşhûr bûne. Bi taybetî, *Melayê Cizîrî* (Mele Ehmedê Cizîrî). Di dîwana xweya Kurdî da, ba xûsûs, di qesîda xweya bi navê "*Ellah Sehergaha Ezzel*" da, bi rewş û ûslûbekî gelek hunermendî û şarezayî behs û mijara wehdetulwwûcûdê tehlîl û îzah kirîye, pîrr feylesofane û şairane şirove kiriye, hûnaye, kû mirov dikare bibêje ew qesîda wiya pîrr bi rûmet û hêja, ji qesîde ya *İbnû-l Faridê* ya bi navê "*Nezmîssûlûk = Taîya Kubra*" kêmtir nîne, belkî bi gelek awayan ji wî, vekirîtir û xweştir û hijatire.

Mella, di qesîda xwe ya "*Sirrê Wehdet*" û "*Hêj di ber Qal û Belê da*" jî, wê felsefa wehdetû-lwucûdê, gelek xweş û hêja hûnaye, teswîr û beyan kirîye. (Xwedê, me ji feyz û bereketên wan bê par neke.)

ŞEXSÎYETA XANÎ

Xanî -herwekî hemû cîhet û aliyên xweyên pisporîyên din- di cîhet û aliyê xwe yê tesewwûfê da jî, şexsiyyeta xwe ya bi taybetî ya mûmtaz û hurr, dide nîşandayîn, xwe bi yek terîqet û mezheb û meşrebekî ve, bi yek ekol û rewîşteki felsefî û tesewwûfî ve, mûqeyyed û giridayî nabîne, ji tesewwûf û felsefa Hîndûîzmê, bigre heta felsefa Eflatûn (Platon 427-347 b.m.) ji tesewwûf û felsefa *Zerrdeşt* û *Manî* da, ji ya *Îsa* û Xirîstiyani da, heta tesewwûf û felsefa Îslamê, mezheb û terîqên wî yên cûr becûr (wek terîqa neqşebendî û qadîrî û şazîlî, mezhebê selefî û sunnî û mû'tezîlî û qederî û cebrî), ji tesewwûf û felsefa Farabî (...950 m.) û *İbnî Sîna* (980-1037) û *İbnû Rûşd'ê* (1126-1198), heta tesewwûf û wehdetulwûcûda *İbnû-l Erebi* û *İbnûl Faridê*, di hemû meydanên fikrî û felsefî û tesewwûfî da, hespê xwe bezandîye, li dora wan

mûnawere kiriye (çûye û hatîye), bi angorê qaîda *خذ ما صغى ودع ما كدر* = tiştên safî û zelal bigre, dev ji tiştên ne safî û şêlû berde), ji her kesî, ji her Re'y û, her fikrî, tiştên qenc û xweş û rast girtîye, tevê dîtî û fikrên xweyên bi taybetî û giranbiha kiriye, bihevra vestiraye, ro kiriye, fikr û heqîqetên bi rûmet û hêjayên nûh û taze, jê deraniye û pêşkêş kirîye.

XANÎ Û MUTESEWWÛFÊN DIN

Ku dema mirov li Xanî û mutefekirên din mêzedike, wan dide ber hev, hem şekl û sîma û sûretên fikr û baweriyên wan mûtefekkiran, gotin û îbaret û naverokên wan, di Xanî û fikr û gotinên Xanî da dibîne, hemjî rastê hinek tiştên cûdaî jî tê. Ku ev jî (ev wekhevî û jihev cûdatî) şexsiyeta Xanî ya cûda û pispore û zana, tîne ber çawên mirov, bi hêsayî mirov ferq dike ku Xanî, ji aliyek da wek *îmamê Xezalî*, meşîyaye; felsefe û îlmê kelmê (îlmê 'Eqîda îslamê) bihev ra mezc û ro kirîye, meşandiye. Ji aliyek din da jî, wekî *îbnû Erebî û înnû-l Faridê* meşîya ye, wehdetû-lwûcûdê (felsefê) û wehdetuşşûhûdê (tesewwûfê) gîhandiye hev, li hev kom kiriye, di qalibek da ro kirîye, ji aliyek dinda jî, wek *Hellac*, li rê û mesleka "fena fillah"ê (fanîbûn û tûneyîbûna di zatê Xwedê da) çûye, seda "*Enel heqq*" a wî, ji nûve daye 'ekiskirin; wêk şair û hûnermendekî şareza jî, li ser zimanê qehremanên destana xweya Memo û Zîn'ê, şekl û sûretên fikra xwe ya tesewwûfê, kişandîye û dîyar kirîye.

XANÎ Û ÎŞQ

Xanî, durif û nîşanên sofîyên heqîqî jî, di îşq û evîndariyê da dibîne û dide nîşan, 'îşq û evîndariyê jî, bi du cûran dibîne û dinerxîne :

- 1- 'îşq û evîn û wisala dûnyevî (evîndarî û gîhîştina heva di dûnyayê da, wek ya Sittî û Tajdîn).
- 2- 'îşq û evîn û wisala ebedî, wek ya Mem û Zîn ê ku Xanî bi rewş û bîr û bawerîya xweya tesewwûfî (sofîfî), tercîha wî cûrê 'îşq û evînê ('îşqa Mem û Zîn ê) ya ebedî û ûxrewî dike, li ser zimanê Mem ê, wiha dibêje:

Ez naçime hezreta çu mîran (3)
Ez nabime bendehê esîran
Ev mîr û wezîrîya mecazî
Ev şu'bede û xeyalî bazî
Bil cûmle betal û bê beqane
Bê aqîbetin, hemî fenane
Mîrê kû mirin hebit ne mîre
Me'zûlî hebit ewî esîre
Em çûne hûzûra mîrê mîran
Wî hakimê hakim û feqîran
Şahînşehê mîr û padîşahan
Bexşendeyê tûhmetê gûnahan
Ê çêkirî neynika cemalê
Tê ra xwe nûma bi zûlf û xalê
Fanosê beden kirî mûtella
Tê da ji me ra gerî tecella
Ew mîrê hekîmê zûl-celale
Bê ezl û texeyyûr û zewale

Yanê: Hemû padîşah û mîrên dunyayê, wek dîl û hêsîrane, ne mîr û padîşahê heqîqîne, hemû seltenet û kêf û zewqên wanên dûnyewî jî, wek lîstok û xewn û xiyalin, hemû batil û fanîne, mîrê ku bimre, -ji meqamê selteneta xwe bê ezilkirin- ew ne mîrê bi rastiye, mîrê mecaziye, Ez mîrê wilo naxwazim, ez îro çûme hûzûra mîrê mîran, padîşahê padîşahan, femandêrê hakim û feqîran, ew mîr û padîşahê kû neynika spehîtî û bedewîtiyê çêkirîye, xwe bi bisk û xalan di wî neynikê da daye nîşan û kifşe kiriye, fanosa beden û heykelên rind û bedewan, bi zêrcîla kirîye, xwe tê da nîşanê me daye. Ez wî mîrî dixwazim, ku ew mîr û padîşahekî hekîm û zanaye, bi quwwet û qûdrete, bê ezilkirin û bê guhestin û bê zewale.

(3) **Şu'bede, şu'beze:** sêrbazî û çavbendî

Xiyalîbazî: xiyal lîstin, ne heqîqî, xiyalî

Mûtella: zêravkirî, bi zêr neqîşandî, mûzehheb

Gerî Tecella: diyarbû, xûya gerîya, xwe nîşanda

Texeyyûr: gûherandin, muxeyerrbûn

Bexşende: efûker

Tûhmet: îtîham kirina bi gunehan, suc û qebeh

Tê ra xwe nûmaye: di eynika cemalê da, xwe bi wasita bisk û xalên rind û bedewan diyar kirîye.

Lê bi rêwş û bîr û baweriya xwe ya felsefî û tesewwûfî bi hevra, we yan bi rewşa xwe ya felsefî bi tenê jî, herdû cûrên îşq û evînê, (îşqa heqîqî û mecazî) wek hev di hesibîne, di navbera wan da ferq û cûdaîtyekî mezin nabîne û dibêje:

*Ger şêxên û ger mella û mîrin
Derwêş û xenîne, yan feqîrin*

*Kes nîne, ne talibê cemalê
Kes nîne ne raxibê wîsalê*

*Hin, raxibê husnê la yezalin
Hin, talibê qalibê betalîn*

*Lakin hemîyan, yeqîn yeke dost (4)
Ferqa ku heye, jî mûxze ta post*

Yanê : çî şêx û mella bin, çî mîr û paşa bin, çî dewletî û feqîrbîn, tu kesê kû daxwazker û talibê rindayî û spehîtîyê nebe tune; hemû kes, hemû cûrên însanan rindayî û cemalê divên, jê hez dîkin, hemî jî, dixwazin ku bighîjin yar û meqsed û mirazên xwe, hinek kes ji wan, rindaya ebedî û daîmî divên, hinekê din jî, heykel û qalibê betal dixwazin. Lê ji hemûyanra jî yek dostek bi tenê heye, ji ber ku di navbera dosta heqîqî û mecazî da, pîrr ferq û cûdaîtyekî mezin tune, ferq û cûdaîtya ku di navbera wan da heye, wekî ferq û cûdaîtya di navbera çerm û mejû da ye. (Ku çerm û mêtû bi hevra, parçeyên yek wucûdekin, wucûd, ne bê çerm û post dibe, ne jî bê mêtû, lê mêtû, jî post bi qîmettir û bi rûmettire.

Bi kurtî: Dosta Heqîqî wekî 'Eql û mejû û rûhe, ya mecazî jî wekî beden û heykele (Yanê **Xweda**, rûhê me'nevîyê beden û heykelê 'Alemê ye)

*Goya hemî cîsmekin Tu canî — Goya hemî şehrekin Tu xanî
(Xanî)*

*Goya hemî bexşekin Tu kanî — Goya hemî nexşekin Tu "manî"
(Durre)*

(4) **Yeqîn:** bê guman bê şik û şubhe

Mûxz: mejû, mêtî, mêtû

Post: çerm

Hemîyan yeke dost: dost û yara hemîyan, çî heqîqî be çî mecazî be, yeke, tiştek bi tenê ye. Ku di vir da jî, îşaretkirina bal felsefa wehdetû-l wucûdê dixuyê.

Xanî, piştî ku îşq û evînê, bi neynika **xwedanûmayî**, bi roja pîrr bi ronayî, dişebihîne, rîya herî nêzîk ji boy gêhîştina bal me'sûq û mirazê va jî, wî rîya îşq û evînê dibîne, tewsiye dike ku merif ji wî rîya kurt û hêja derneyê, xafil û şaş nebe û wiha dibêje :

Îşq ayîne yê Xûda nûmaye (5)

Xurşidê sifet, xudan zîyaye

Xafil nebe îşqê filheqîqe

Ey rehrewê eqrebitterîqe !

Xweş cewhere cinsê kîmîyaye

Qedrê wî bizan, giran bihaye

Yanê: ey ew kesê kû tu dixwazî li rêya herî kurt herî, bi wî bigîhîjî yar û mirazê xwe, tû xafil nebe û şaş nebe ku di heqîqet da, rêya herî kurt û nêzîk ji wî ra, rêya îşqê ye. Ji ber ku îşq gewherekî gelek bi rûmet û giranbihaye, ji cûrê kîmîyayê ye (zêrîne) qedr û qîmetê wî rind bizane, dev jê bernede ! ku rê ya kurt û nêzîk jî ewe, eynika Xwedênîşan û roja pîrr bi ronahî jî, ewe. (îşq û evîne)

TERÎQA XANÎ

Bi vî awayî jî, Xanî di nav wan hemû cûrên mezhebû terîqên tesewwûfên ku di dema wî da hebûne, terciha terîqa *Mem û Zîn* ê dike. Ku terîqa îşq û evînê ye. Bi îşq û evîna *Mem û Zîn*'ê, bi pêt û şewatên nav û dilê wan jî, îşq û evîn û derd û kul û hesretên nav û dilê xwe dirrêje û dibêje, îşaret dike kû terîqa wî bi xwe jî, terîqa îşq û evî nê ye, ya *Mem û Zîn*'ê ye :

Sazê dilê kul be zêr û bem bit (6)

Sazendeyê îşqê, Zîn û Mem bit

Şerha xemê dil bikim fesane

Zîn'ê û Mem'ê bikim behane

Nexmê, we ji perdeyê derînim

Zîn'ê û Mem'ê ji nû ve jînim

(5) **Xweda nûma:** Xweda nişander
Filheqîqe: di heqîqet da, di rastiyê da
Rehrew: Rêwî, salik
Eqrebbuterîqe: Rêya nêzîktir, rêya herî kurt û nêzîk

(6) **Zêr û bem:** Du meqam û du sedayên

sazbendî û mûziqêne. Zêr, ya bilinde. Bem jî, ya nivze, hem jî, zêr û bem, navê du destgah û du aletên mûsiqiyêne jî. Lê di vir da meqsed: ew herdû meqamên mûsiqîne ku bi hevra tèn.

Xanî, bi ûslûb û terzekî mûtewazî, pîrîtî û şêxîtiya xwe jî, li ser zimanê Zîn ê îma dike, kesên dinên jî, da'wetê bal wê terîqetêva dike û dibêje:

*Şêxê we ku ez, bi dil murîdim (7)
Ew rûh û rewane, ez qedîdim*

*Her çendî li ba we navî Mem bû
Lê padîşehk 'Elî hîmem bû*

*Qelbê wîye wadîya mûqeddes
Rûhê wî bi nûrê heq, mûqebbes*

*Heywanîyyeta me, bûye zail
Rûhaniyeta me, bûye kamil*

*Cismê me, eger diçîte çalê
Rûhê di me, dê bigên wîsalê*

DU KÊL BI KEWIREKÎ

Meselekî Kurdan heye: dibêjin ku «du kêlan bi kewirekî werdigerîne» Xanî jî, di gelek meselanda wilo dike: du kêlan -hinek caran jî, çend kêlan- bi kewirekî werdigerîne, ku di wir da jî, hem îşaretê bal terîqa xwe dike, ku îşq û evîn e, hem jî îşaretê bal şêx û pîrê xwe (ku di zahirda Mem û Zîn e, di heqîqetda ew bi xwe ye), dike û xwe ji xwe ra kafî dibîne, hem jî, îmayê bal şirovekirina fikr û bawerîya ku dibêje: "mirov, bê pîr û şêxekî nabe, bi tenê' nikare tesewwûfê bimeşîne" dike, zumnen dide zanîn ku tesewwûf kir û karekî, bîr û baweriyekî ferdîye, mirov

Nexme: awazê xweş, newa û seda, stran û surûd
Fesane: hikaye, çîrok
Behane: bahane, wesîle, ho
Jinûvejînin: ji nûh bijînim, sax bikim
We: wilokî, bi wî terzî
Perde: aheng, hewa; perda saz û kemaçê, hicab û niqab

(7) **Qedîd:** goştê hişk bûyî, ku di wir da meqsed jê bedena însane
'Alî hîmem: Hîmmetbilind, himem, cem'a hîmmetê ye kû bi me'na 'Ezm û îrade û dildarî û merdîtiye
Wadî: newal,

Mûqeddes: pîroz,
Wadiya Mûqeddes: newala pîroz, mebestê li newala Tûrî Sina ye, ew newala ku Mûsa pêxember di wê da dengê Xweda bihîstiye, se'h kiriye.
Mûqebbes: nûranî bûye, qebesekî, pêtekî ji pertewa wî nûrî gîhîştîyê
Çal: kort û çalik, ku di wir da, bi me'na gor û mezele
Heywanîyyet: cîhet û teref û rewşên heywanî û maddî
Bigên: Bighîjin
Rûhaniyyet: yên rûhanî û derûnî, ma'nevî
Wîsal: gîhîştin, gîhîştina mehbûbê

bi tenê dikare wê jiyana xwe ya bi taybetî û rûhanî, bi meşîne; mejbûriyet û îhtiyaca bi bal şêxekî va jî, nîne.

Ji xwe rewşa Xanî, di hemû mesele û mijarên xilafî û neîtîfaqî da wisaye: Berê, temasê fikr û mezheb û dîtînen cûr be cûr dike, teref û aliyên wanên musbet û menfî bi ûslûb û terzekî nerm, di hinek ciyanda jî, bi îma û îşaret beyan dike, paşêjî, di zumnê wîda, yan bi îma û îşaret, weyan jî vekirî û raste rast, fikr û baweriya xwe beyan dike, mora tercîha xwe lê dide. Ku di vê meselê da jî wilo kirî ye: Ji aliyek da, li ser zimanê Zîn ê dibêje ku meqsed û mirazê mirov, bê xilweta hass di gel şêxekî kamil (bê tenêmayîna xûsusî di gel pîrekî Gîhîştî), hasil nabe.

Zanî ku nebû mûradê hasil

Bê xilwetê xassê şêxê kamil

Di dîwana xwe da jî dibêje ku azadîya min ji qeyd û bendan, vebûna dilê min, kinbûyîna rîya wisalê (gîhîştina bal meqsedê) ji boy min ra, bi dîtina neqşekî ji neqşê neqşebendan, we yan bidîtin û suhbeta şêxekî ji şêxên neqşebendîyan, muyesser bû, hêsa bû:

Medî neqşek ji neqşê neqşebendan (8)

Vebû qeydên di min yek yek ji zendan

Kûşada dil ji bo min ra muyyesser

Nebû bê suhbeta sûretlewendan

Li min kurt bû Rêya Ke'ba wîsalê

Ji nûra tel'eta balabulendan

Me-j Ahoyan, Hoyan xwestin û emma

Dilê min ma di gel mişkên kemendan

Heçî pêlek di îşqê da 'emmel kir

Dibîtin 'aqîbet şadan û xendan

Ku mirof ji zahirê wî, teşwîqa bal terîqeta neqşebendî û întisaba bal şêxekî ji şêxên wê terîqetê, fêm dike, jê dertîne ku îhtîyacîya bal şêxekî va heye, întisaba wî şerte.

(8) - Medî şêxek ji şêxê neqşebendan - (n)

Ji kerema xwe di sehîfa 276-279an da, li şerh û îzaha vê qesîdeyê mêze bikin.

Lê ji aliyek din da jî, mirof ku bi dîqqet û kûr bala xwe didê, dibîne kû Xanî, mesela mecbûriyeta bal şêxekî va, bi suhbet û hevalîya qencan şirove dike, mûwafiqê mealê vî emrê îlahî (we di gel kesên sadiq bin التوبة/١١٩ «وكونوا مع الصادقين».) digêrîne ku bi wî awayê jî meseleyê ji qirêjayî û gemarîya çewtî û şaşî û xûrafeyan dişo, ji lîl û hezeka şirk û pûtperestiyê derfîne, bi aliyê heqîqet û rastîyê va (tewhîda îslamî) va, dikşîne, pak û paqij pêşkêş dike di dawîyê da jî tercîha xwe ya ji terîqa îşq û evînê ra dinexîne, dibêje: herçî kesê ku qederekî di îşqê da kar û 'emel dike, ew kes di dawî da dil şad û devbiken dibe, dighîje meqsed û mirazê xwe.

*Heçî pêlek di îşqê da 'emel kir
Dibîtin 'aqîbet şadan û xendan*

Ku bi wî awayê jî, bi kevirekî çend kêlan bi hev ra werdigerîne: Hem terîqeta xwe,- ku terîqa îşqê û Neqqaşê îşq û evînêye - hem şêxitiya xwe ji wê terîqetê ra, hem şirovekirina îhtiyacî û mecbûriyeta bal şêxekî va, bi suhbet û hevalîya baş û qencan ra, zana û pisporan ra, hem jî, ji nav hemû terîqetên di dema xwe da, 'elaqe û peywendî û temayula xwe ji *Terîqeta Neqşebendî* ra, îma û îşaret dike û dibêje :⁽⁹⁾

*Medî şêxek ji şêxê neqşebendan
Vebû qeydê di min yek yek ji zendan*

*Kuşada dil ji bo min ra mûyesser
Nebû bê suhbeta sûret lewendan*

(9) Ev jî rastiyeke waqîye, ku di binê perda terîqet û şêxitiyê da, pîr çewtî û şaşitî û xûrafeyên cilq û gemar, ketine nav îslamê, tewhîda heqîqiya îslamî, bi wan lekedar û zengarî bûye; Di şûna tewhîda heqîqî da, pûtperestiya dema cahiliyyetê, bi hemû cûrên xwe cîh girtiye û tîn xûyanê. Pîr tiştên mûxalifê îslamê û dijê naverok û armanca wîya pîroz, bi navê îslamê, di bin perda dîn û terîqetê da, ketine nav alema îslamê -wek ku essas û hîmê dînen- di nav xelqê da, belav bûne û cîh girtine.

Bi kurtî; şêxiti û terîqet bûne bela serê alema îslamê, bi taybetî jî, bûne bela serê gelê Kurd û Kurdistan'ê, ku dijmin û neyarên azadiya Kurdistan'ê û gelê wîyê mezlûm, bi wasita wan baweriyên çewt û nerast, wan terîqet û pîr û şêxên sextekar, bi salane ku gelê Kurd dîl û hêsir kirine Kurdistanê jî yaxme û talan kirine û dîkin jî. Ku hêjî gelê Kurd, ji wî teniya bi don, ji wî çilq û miqrob û Rîşa pûç (ji wî qanser'ê) xilas nebûne.

Lê ev rastî jî heye ku di nav pîr û şêxên terîqetan da, pîr sexsiyetên qenc û pak û temîz jî, hebûne, ji doza Kurd û Kurdistan'ê ra jî xebitîne, di rê ya wî doza pîroz da gelek ji wan jî, şehîd bûne, (rûhên wanên pak û ezîz şa bin, rihmeta Xwedê li wan bin).

— ÇIMA TERÎQA NEQŞEBENDÎ —

Çima ?

Ji ber ku her çiqas di nav hemî terîqetên tesewwufê da, terîqeta herî sade û mûtabiqê şerîeta îslamê, terîqeta *Ebûl Hessen ê Şazilî* (593-656 H.) ye, (kû *Îbnul Etaullah'ê Îskenderî* (658-709 H.), di berhema xwe ya bi navê "*El Hîkemûl 'Etaîyye*" da, esasên wê terîqetê beyan kirîye), lê ew terîqeta şazilî, wek terîqeta neqşebendî (şahê neqşebendî, Bahaeddînê Neqşebendî... 1385 m.), di Kurdistanê da, belav nebûye û rewac nedîtîye.

Ku hîmê wî terîqa neqşebendî jî, li ser zuhd û teqwayê, terka masûwayê, hatî danîn. Çawan ku, şairê wan jî gotîye:

*Der terîqê neqşebendî, lazim ayed çarî terk
Terkê Dunya, terkê Ûqba, terkê hestî, terkê Terk.*

Yanê, di terîqa neqşebendî da, lazime ku merif çar tiştan terk bike, mûlaheze neke:

1. Terka dunyayê, 2. Terka ûqbayê (axiretê), 3. Terka hebûnê, 4. Terka terkê.

Yanê divê ku mirof terka terkê jî bike, mûlaheze neke ku va ji boy Xwedê terka van tiştan kirîye, belkî mûlaheza rîza ya Xwedê bi tenê bike, ku riza ya wî jî, di rîayetkirina qanûnên wîyên *tekwîmî* û *teşrîû* da ye, di kir û karên ku saadeta beşerîyetê tê da hene, di cehd û xebatê da ye, ne di tembelî û pintûtî û belegazî yê da ye.

Xanî, di berhema xweya bi navê "Nûbihar'a piçûkan" da jî, gotîye:

*Şêxîti û sofîti û kiramet
Îlm û xwendin û 'Emmel*

Bi vê munasebetê, ez dixwazim li ser wê bawerîya ku dibêje: "kesê şêxê wî tûnebe, şeytan şêxê wî ye", şirovekirin û têbînîyekî herî enteresan û xerîb îşaret bikim: "Kesên ku şêxên wan tunene, şeytan wan dixapîne, lê belê, kesên ku şêxên wan hene, şêxên wan, wan dixapînin, îhtiyacî bal şeytan va namîne, yanê: şêx, ji şeytan jî, şeytantirin, kesên ku şêxê wan hebin şeytan têkilê wan nabin, ji ber ku şêx wezîfa şeytan, ji şeytan çêtir pêktînen, ji wan zêdetir dikarin mirovan bixapînin. Bi kurtî, yanê: Tiştên ku şêx dikin, şeytan wan tiştan, ne fêm dikin, ne jî dikarin bikin. Ku bi rastî jî, ev şirovekirin derbareyê şêx û pîrên sextekar û xayîn da, gelek di cîhê xwe da ye, têbînî û zîrekiyekî pîr giranbihaye. (Xwedê, ji xweyê vê şirovekirinê razî be!).

Yanê şêxîtî, 'ilm û îrfane, sofîtî jî, xwendin û zanîna însane, kiramet jî kir û kar û pratîka wane. Ku bi rastî jî, ew te'rîf û teşhîseki gelek wecîz û me'nîdar û di cê xwe daye.

XANÎ Û QEDER -(10)

Xanî, di wî mesela girift û hessas da, wek mûtesewwûfekî îslamî, ji çerçewa mezhebê *Sunnî* nexwestîye, ku derê, lê wek feylesofekî mutesewwûf, ji wê çerçewê derdikeve, di çerçewekî felsefî û fireh û însanî da, bîr û baweriyên xwe, bi terzekî taybetî û cûdayî teswîr û beyan dike û dibêje:

*Ey dil meçe bê çiraxê canî,
Zulmate Tu korî, Rê nizanî
Lewra tû nûmûnedarê zatî,
Ayîneyê sûretê sifâtî
Zînharî! meçe li dû teserra,
Da can ne ketin ji te teberra
Çûna Te bi bîte Xariciyyet,
Terka Te bi bîte Rafiziyyet
Xaric mebe, ta bi bî tû daxil,
Terkê meke, ta bi bî tû wasil
Refdê meke tû bi dil be sûnnî
"Ma balûke, weyhek! Ente minnî"*

Yanê: "Ey dil! bê çira rûh û can, Tû bi cîhek da neçe ! her der zûlmat û tarîtiye, çavên te jî, korin, Tû Rê jî nizanî. Hem jî Tu

(10) **Mesela Qeza û Qederê**, di hemû dîn û felsefan da, cîh girtiye û bûye medar û sebebê pîr îxtîlaf û keşmekeş û mûnaqeşeyan, pîr mezheb û meşreb û bîr û baweriyên cûr be cûr jê peyda bûne; ku pîr hadîse û şerr û ceng û cîdal jî, ji rûyên wan da çê bûne; piştî zuhûra îslam'ê, di 'Esra Seadetê da (dema jiyana pîroza Hz. Muhammed'da), pêşî li îxtîlaf û mûnaqeşeyên derheq qederê da, hatibû girtin, lê di pey wefata pêximber ra, ew agirê niv vemurî û veşartî, dîsa hil bû, bi taybetî, ji aliyên kesên ku dijê îslamê bûn, ew agir ji nû ve hat geşkirin, ku Bîd'etên (fîkr û bîr û baweriyên ku di dema pêximber da tûnebûn) cûr be cûr, peyda bûn; Bîd'eta seretayî, bîd'eta *Qederîyye* bû, ku ji alî *Me'bed'ê* kurê *Xalid'ê* el *Cuhenî* (...80 H. = ...695 M.)da, hate îcad kirin, înkara qederê dikir û digot: Qeder tûne, însan di hemû kir û kar û biryar û qerarên xwe da, hurr û serbeste, bi îrade û îxtiyariya xwe karên xwe dimeşîne. Serokê mu'tezîle, *Wasîlê kurê E'ta* (699-746) jî, mezhebê *Mu'tezîle* li ser hîmê hurriyeta îrada însan dadimezirîne, dev ji fikra seydayê xwe (Hesen'ê *Besrî*) berdide, terka meclîsa wî dike. Ku *î'tizal* jî bi m'ena dev jêberdan û terkîkirine, navê *Mu'tezîle* jî, ji wîda tê, bi me'na ew cemaata ku li ser mezhebê î'tizalêne, terka fikra Hesen'ê *Besrî* kirine.

numûnedar û tecellîgaha zatê **Xweda** yî, Neynika sifatên wiyî, pirr bi diqqet be! li dû kêf û zewqê neçe, ku can ji Te ne xeyîde, xwe ji te dûr neke. Ji ber ku rewşa çûyîna Te li pey hewes û kêf û zewqê, dibe wek rewşa wan kesên ku li himber Hz. 'Elî derketin. Rewşa terk kirina Te jî, dibe wek rewşa rafiziyên ku xîlafeta Ebû Bekr û Omer redd dikin; Ji Rê ya rast jî, derneyê ku Tû Wasil bî (bigîhîjî meqseda xwe), we yan ku Tu bibî wek *Wasilê kurê 'Eta*, hey hewar!! ji boy xatirê Xwedê be! rewşa te çiyê, tû çî difekirî? diqqet bike, ha jê hebe! Tû ji meyî".

Ku Xanî, di vir da hem fikra xwe ya mezhebê Sunnî diyar dike, hem jî bi "tewrîye"⁽¹¹⁾, temayula xweya bi aliyê Wasilê kurê E'ta da, îma dike. Ku dibêje: "Terkê meke ta bibî Tu Wasil", di dawî da jî ku dibêje "Ma balûke weyhek Ente minnî = rewş û fikra te çiyê, Tu ji meyî" îmayê bal teredduda dilê xwe dike, ku bi wî îmaê jî hurriyeta xwe ya fikrî û şexsiyeta xwe ya cûdaî, îma dike.

Dijê wê bîd'eta *qederiye* jî, bîd'eta cebrîye. (fatalisme) derketiye, ku ew jî dibêje: Însan di hemû kar û kir û rewş û rewistên xwe da, ne bi îrade û îxtiyarî û kêfa xwe ye, mecbûr û mûzterre; bi angorî qedera ezeli (qedera Xwedê) di meşe û fermanên wê qederê bi cîh tîne. Damezroxê wê Bid'et jî, *Cehm'ê* (...128 H. =745 M.) kurê Sefwane. Ku ji bilî mesela qederê, ew û *mu'teziliyan* wek hevin.

Di navbera wan herdû fikrên ifratî û tefrîtî (herdû fikrên tûjên dijên hev) da, fikra weseta Mezhebê Sunnî ye. Ku ew mezheb hem qederê, hem jî îxtiyarî û îrada însan bi hevra qebûl dike, dibêje: "Teqdîr ji Xwedê ye, kesp û tedbîr jî, ji mirovan da ye." Ji wî mezhebê ra jî du mill û du şax hene: şaxa Eş'eri ku ji terefê *Ebûl Hesen Alî-El Eş'eri* (... 936 M.)da, şaxa Matûrîdî jî, ji aliyê *Ebû Mensûr Mûhemmed El-Matûrîdî, Essemmerqendî* (...944 M.) da, hatine damezrandin. Ku ew herdû şax jî, di nav ekserê alema îslamê da zêde rewac dîtine, belav bûne.

Lê ev jî rastiyeke îlmiye ku mezhebê *Mu'tezîle*, ji mezhebê Sunnî (Eşerî û Maturîdî) felsefîr û nêziktirê bal 'Eqî û Mentîqê va ye. Di dema selteneta 'Ebbasî da jî, mezhebê dewletê yê mîrî (resmî) bûye. Ku di gelek meselan da temayûla Xanî jî, bi bal wî mezhebê va dixûyê.

(11) *Tewrîye*: Di lûxet da, bi m'ena xefkirin û veşartine, di hûnerê wêjevanî da jî, eve ku ji bêjekî ra du me'na hebin: yekê dûr, yekê nêzik, ku ji wê bêjeyê. m'ena wiya dûr, bête qestkirin; Wek kû di vir da: "terkê meke ta bibî tû Wasil" ji kelîma Wasilê, "Wasil"ê kurê 'Eta (serokê mezhebê *Mu'tezîle*), bite qestkirin, ku me'na wiya dûre, me'na wiya nêzik jî: "kesê gîhîştî" ye, ku bi an gorê wî hûnerê Tewriye yê: me'na helbestê, wiha dibe: "ey dil tu terka can neke, ku tu bibî wek Wasil'ê kurê 'Eta'yê ku terka fikr û meclîsa *Hesen'ê Besrî* kir, ku jî wî me'na yê ra jî, du te'wîl, du me'ne heyê:

- 1) - Ta ku tu bibî wek Wasil'ê kurê *Eta* ku ji heqîqetê dûrketiye
- 2) - Ta ku tu bibî wek Wasil'ê kurê *Eta* yê ku gîhîştîye heqîqetê.

Ku dema ev me'na dîwemîn, bête qestkirin, ew jî, dibe tewrîyekî din. Ku bi herdû tewrîyan bi hevra, temayula Xanî ji mezhebê cebrîye ra, tê îma kirin.

TEMAYULA XANÎ

Xanî, di cîhek din da jî, bi ûslûbekî temsîliyê herî balkêş û hêja, (bi mûhawere û hevpeyvîna di navbera xwe û Ney û Qelemê da), li dor *Qederê* û mesela hurriyet û ne hurriyeta însan di kir û karên xwe da, diçe û tê, minawre dike, ku hem fikra alimên Kurdistanê (fikra mezhebê Sunnî) rencîde nake, hem jî, îşaretê bal tercîh û mêla xwe bi bal mezhebê "**Cebriyye**" va, dike, wek mûtesewwûfekî feylesof, bi zimanê halê **Neyy û Qelemê** wiha dibêje:

Bezma terebê, bi min Te xweş kir
Dîwanê gunah bi min Te reşkir
Her çendî ku zahirî hey im ez
Sazende Tûyî, wekî Ney im ez
Ma Ney bi xwe, tişteki dibêjit?
Xame bi xwe, reşheki dirêjit?
Katib qelemê diket sîyahkar
Sazende ye, Ney ji dest bi hawar
Neyy û qelm û kitab û nîşan
Tîr û hedef û keman û kîşan

Bezma terebê: meclisa kêf û zewq û şayîyê.

Dîwanê gunah: kitêb û defter û dosya gunahan

Ney: Nay, billûr.

Ma: qeyê, qey

Xame: qelem, pênuş, pênivîs.

Reşheki: dilopekî, şilayîyekî.

Siyahkar: karereş, yê kû karê wî reşkirin e.

Keman: Kevan.

Kîşan: (Cem'a kîşê ye), bi me'na: kiskê tîran, kiskê kû tîran dixinê.

Mehkûm û 'Eleyhîbûn: Hukm bi ser wan da hat, ew kesên ku mehkûm dibin.

Bi teqdîr: Bi emr û fermana Xwedê (bi qedera ezeli)

El Heqq: Bi rastî, di heqîqet da.

Testîr: Rêz kirin, nivîsandin.

Mutleq: Bi her awayî.

Serqelem kir: Serê qelemê der heq wî da lêxist, nivîsa wîya seretayî nivîsî.

Reqem kir: Nivîsî.

Hemîşe: Daîma, her tim.

Me'zûr: Xweyî uzr û bihaneyan.

Serqedembû: Li ser linga bû, li ser lingên xwe sekînî.

'Elem: Al, ala (beyreq).

Peyweste: Hemîşe, daîma.

Sanî: Çêker, çêkrox, xaliq.

Bi xwe: Bi zatê xwe, bi xwe - bi xwe.

Hadî: Rênişan, rênişander.

Mûdîll: Gumrahkher, ewê ku rê li ber mirovan winda dike.

Cuz'î ixtiyarî: Îradekî piçûçik.

Pelîd: Cilq û pîs û xebîs.

Lutfêheq: Lutf û îhsana Xwedê.

Mededkar: Yê kû karê wî, hatina îmdad û hewariya mirova ye.

Xîyalî zîll: Xîyal û zîll (Shadow Play): Cûreki ji listikên temsîli yê kêf û şahiyê ye: Ku hinek robot û heykelên ji çerm, di pişt perdeki tenik û sipî da, bi darikan di reqîsinin, pêra distirên, li saz dixin. Piştê perdê rohnî dikin, pêşiya wî jî tarî dikin ku temaşevan dema li perdê mêze dikin, resm û sûretên wan robot û heykelan, li ser perdê wek sinemayê dibinîn, pê kêfxweş dibin, dikenin, wextên xwe diborînin. Ku ev listok, berê li Çîn'ê îcad bûye, ji Çîn'ê jî derbasê welatên 'Ereban, ji wir jî, derbasê Europa, ji Europa jî derbasê Amerîka bûye.

*Mehkûm û 'eleyhî bûn bi teqdîr
Hêj îsmê gûneh nebû bi teswîr*

Di dawî da, Xanî rewşa halê xwe yê ku wek halê Neyy û Qelemê dibîne, bi niyaz û ihtiram, ji **Xweda** ra wiha 'erz dike û dibêje:

*Ya Reb! Tu dizanî Xanî yê jar
teşbîhê bi xame ya giriftar
Qelbê wî di dest Te da ye el-Heqq
destê wî, di dest wî nîne mutleq
Gava ku li wî Te serqelem kir
herçî Te îrade kir reqem kir
Amir Tu yî, ew bi emrê me'mûr
me'mûrê di bin hemîşe me'zûr
Ger dayî ye wî Te, îxtîyarek
ew jî wî sipare Te, bi carek
Peyweste di dest Te, serqedem bû
ew ger 'Elem û eger qelem bû*

XANÎ Û CUZ-Î ÎXTÎYARÎ

Xanî, 'alemê (kaînatê) bi wî lîstoka meşhûrê bi navê "xîyalizzil"ê dişebihîne û teswîr dike, Hîdayet û delaletê (rênasî û gumrahiyê) jî, ji **Xweda** da dibîne, dibêje: kû çikroxê alemê (Xaliqê alemê) bi xwe, hem hadîye (Rê nîşandare), hem jî mûdîlle (gumrahkere).

(«فإن الله يضل من يشاء ويهدي من يشاء»)

Yanê : Heqîqet ewe ku Xwedê kî bixwaze, ji rêya heqq dertîne, kî jî bixwaze, tîne ser rêya heqq (Fatir, ayet.8).

Lê, Cuz'ê îxtiyarî û Nefsa pîs û pelîd(Cilq û gemar) jî, daye me. Ku bi wasita wî Nefsa pîs û pelîd, Ewî Cuz'ê îxtiyarî jî, ji destê me girtiye; Di destê me da ew ma ye ku lutf û îhsana Wî di îmdad û hewara me were; ji Wî bêtir jî, tu çare û îmkan di dest me da nema ye.

*'Alem ku wekî xîyal-î zîll e
Sanî' bi xwe, hadî û mûdîll e*

.....
.....

*Lê daye me cuz'ê îxtiyarî
Nesfa me pelid û hîlekarî*

*Ew jî birî ye ji dest me naçar
Em mane û lutfê heqq mededkar*

(11-Li haşîya rûpela pêşîn mêze bikin!)

REÇETA XANÎ

Piştî wî teşxîsê, Xanî wek mûtefekîrekî doxtor û rêzan, wek mûrşîd û mûtesewwûfekî pîspor û dilovan, çara wî bê çaretiyê, dermanê wî derdê giran, wiha dibîne, reçeta wî wiha dinivîse:

*Bes! qencê ji bo me 'amîyan ra
her ew bes e! bo me 'asîyan ra*

*J-ewell ve, xwedê bi heqq bi nas în
her çendî qesûr û kêma û kas în
Paşê bi dilê xwe, jê bi tirsin
dîne xwe ji 'Aliman bi pirsin*

*Çawa ku di bêjin em wisa bin
hetta ku ji rû dunê fena bin*

*Bala xwe bi dîne lutfê Barî
belkî me bi bexşînit ji nari*

Netîce : mirov dikare bibêje kû Xanî, derheq qeder û teqdîra ezeli û 'ilmê îlahî da, bi taybetî, derbareyê mesela *ceza û îqabê* da, wek mûtekellimînên Sunnî ('Alimên 'Eqîda îslamê yên Sunnî), nafekire,⁽¹²⁾ wek wan nabîne û şirove nake; belkî îptalkirina ceza û îqabê difekire; ji Xwedê wilo daxwaz dike û di beje : Ku laîq û mûnasibê şefqet û Rehmet û 'Ezemeta Te û Zat ê Te yê şahane jî ewe. Ji ber ku Te hertişt çêkirine. Hertişt mexlûq û şûnên Te ne.

(12) Mûtekellimînên sūnnî (Eş'erî û Matûrîdî), dibêjin ku teqdir û qedera Xwedê di 'ilmê ezeli da çibe, ew dibe, her tişt bi angorî wî qedera ezeli dimeşe. Mesela: Xwedê di ezeli da teqdîr kiribe, 'ilmê wî gihîştibê: "Ku wê filan kes, di filan demî da, filan kar û tiştî bike" ew kes, -bivê-nevê-, dê mûtleqa ewî karî, di wî demê da, bi îrade û îxtiyarî ya xwe bike. Ku ew teqdîra ezeli bi cih bê; Lê ji ber ku wî karî, bi îxtiyarî û bi kêfa xwe dike, mesûliyet û sewab û îqaba wî karî jî, aîde wî kesîye.

*Mulk û Melek û felek bi carek
bil cumle Te çêkirin, tebarek!*

*Fil cumle: çi ewwel û çi axir
Elqisse: çi mu'min û çi kafir*

*Her yek ji te ra we bûne mezher
Ew renga: di wan Tu bûyî muzmer*

*Goya hemî cismekin, Tu Canî
Goya hemî şehrekin, tu Xanî
Meqsud û miradê dil, Tu şa yî
Emma! Tu tudîll û men teşa yî*

Xulase : Dîbêjun ku însan di kir û karên xwe da, ne bi temami hurr û serbeste, ne jî bi temami mecbûr û beste; Cuz-î îxtiyarî di destê wî da heye, bi îrade û kêfa xwe ye.

Ku bi rastî, ev dîun û şirovekirinekî gelek mûbhem û girifte (net nîne) û tezar (dîjhevîti) tê da heye.

Mezhebê Qederîyye(*) û *Mu'tezîle* jî, dibêjun: Însan di hemû kar û kirin xwe da, bi temami, bi her awayî hurr û serbeste, bi qudret û îradeye, Mezhebê Cebriyye jî dibêje: Her tîst bi angorî qedera ezêlî dimeşe; însan ne bi îrade û bi kêfa xwe ye, mecbûr û mûzterre.

Zanîn û bîr û bawerîya mina şexsî jî eve ku Qeder heye, lê ne bi wî me'nayê ye ku Xwedê di ezel da, di ilmê ezêlî da teqdîr kiriye: "wê filan kes, di filan demê da, filan karî bike, yan jî neke" belkî qeder, bi me'na miqdarê, bi me'na pîlan û pîvan û qanûnên mezbût û durist e. («إنا كل شيء خلقناه بقدر» = Bê şikk û şuphe Me her tîst bi miqdar û pîvanekî mezbût û durist çêkiriye. (Elqemer/ayet.49)

(«وكل شيء عنده بمقدار» = Her tîst li ba Wî (li ba Xwedê) bi miqdar û pîvan û qanûnekî kifşeye. (Re'd, ayet 8)

Teqdîr jî, bi me'na çêkirin û tertîbkirin û tenzîmkirina bi pîlan û pîvan û qanûnên mezbût û rast û durist e.

Qedera însan jî, ew xilqeta wî ya bi taybetîye ku bi 'eql û hişşê xwe, bi îrede û îxtiyariya xwe ya hurr û serbest, dikare kar û barên xwe bike, qerar û biryarên xwe bide, jercîh û daxwazên xwe kifşe bike. *Teqdîr* jî navê çêkirin û tenzîmkirina bi pîvan e. («وخلق كل شيء فقدره تقديراً») Xwedê, her tîst çêkiriye û bi pîvan û qanûn û nîzamekî mezbût û kifşe. Ewî tertîb û tenzîm kiriye. (Furqan/Ayet.2)

«.. والشمس والقمر حسباً ذلك تقدير العزيز الحكيم» Roj û Hîv jî, bi hesab û pîvan, bi qanûn û nîzamekî mû'eyyen çêkiriye. Ku ew jî teqdîra wî Xweda yê pîr bi hêz û pîroz û zanaye. En'amş Ayet.96)

Bi kurtî: *Qedera însan*. ew xilqeta wî ya bi taybetî, ew îstî'dada wî ya xasse; qedera hemû Efrad û cûrên kâinatê jî, ew xilqet û qabiliyetên wan ên bi taybetîne; ew qanûnên wan ên fitrî ne, ku bi zimanê Qur'an'ê, navê wan "Sunnetallah" in, bi zimanê ilmê jî, navên wan "*qanûnên tebi*" ne. Bi qeneata min, *Qederîyye* û *Mu'tezîle* jî, di himberê qedera bi vî me'nayê da nînin û înkariya wî nakin; belkî, li himberê qedera bi wî me'na û wî şirovakirina borî ya *Eşerî* û *Maturîdîyan* e.

(*) *Qeder, qedr*: Qûdret, şî û îqûdar, qûdreta însan li ser îktîsaba kir û karan *Qederîye*: Mezhebê wan kesane ku dibêjin; însan di kir û karên xwe da, xweyî qûdret û îqtîdare, xweyî îrade û îxtiyare ku mezhebê *Cebriyye* jî bi 'eksa wî ye. Dibêje ku însan girêdayê bi qederê va ye, mecbûr û mûzterre.

*Herçî Te bivê bibî delal ê
Pabende dikî bi Zulf û Xal ê*

*Herçî ku Tu bînî ser Hîdayet
Vê ra bi kirî yekî înayet*

*Hazir wî dibî meqamê me'lûm
Ger xadime wî di gêrî mexdûm*

*-Bê Secde- Te ey cenabê Me'bûd!
Adem kirî qiblegah û mescûd*

*Îblisê feqîrê bê cînayet
Hindî Te hebû di gel înayet*

*Her rojî dikir hezarî taet
Lewra ku Te da wî, îstita'e't*

*Wî Secde nebir li xeyrî Me'bûd
Gêra Te ji ber derê xwe merdûd*

*Elqisse: ji hikmeta Te agah
Ferdek me ne dî, tebareke llah !*

..... (13)
.....

(13) **Mulk û Melek:** Alema berçavî û, neberçavî (alema şehadet û xeybê)

Felek: Çerxa felek'ê, ciyê ku geroke, seyyare, tê da digerin.

Bicarek: Bi tevayî.

Tebarek: Tu pîr mûbarek û pîrozî.

Filcûmle: Bi hev ra.

Mezher: Xûyange.

Tu Xanî: Tu xanî û avayî û şênîkayî yê wî bajarî yî, we yan Tu xan û êwirgeha wîyî

Mûrad: Miraz.

Tu şahî: Tu şahî, padişahî.

Emma Tu, tûddillû menteşayî: Lakin Tu kî bixwazî dibî delaletê, ewî gumrah dikî.

Delal, delalet: Gumrahî, derketina ji Rê.

Pabende: Nig girêdayî, aşîq û meftûn.

Hazir: Filhal, hima.

Meqamê me'lûm: Cih û merteba kêfşe.

Xadim: Xizmetkar.

Mexdûm: Ew kesê kû xizmetkarê wî heye.

Ey cenabê me'bûd: Ey zatê pereste, ey zatê Xweda.

Mescûd: Ewê kû merif jêra secde dibe (secde dike).

Îblîs: şeytan

Bê cînayet: Bê guneh û bê xeta.

Hindî: Dema ku, çiqas ku.

Înayet: Mêl û iltifat, îmdad û alîkarî.

Ji xeyrê m'ebûd: Ji bilî yê pereste (ji bilî Xwedê), ji kesek din ra secde nebir.

Gêra: Te ew gerand.

Merdûd: Avêti, redkirî.

Elqisse: Xûlase, bi kurtî

Tebarekellah: Xweda ji kêmasiyan mûnezzeh û pîroz e.

Re'fet: şefqat, merhemet

Celal: Azemet, Mezinahî

Ewe: Ewa, ew tišta

şehane: Zatê Te yê şahane

*Haşa ji kemal û re'feta Te
Dûre ji celal û rehmeta Te*

*Kufr û gunehan bikî behane
Laiq nebitin ewe şehane*

*Ger kafir û wer gunahî karin
Bil cumle ji Te ûmîdî warin*

*Kes nîne ji kafir û usatan
Mezher nebitin ji boy sıfatan*

Yane: "Ya Rebbî! Te hertişt çêkirine, her tişt bi Te ne, ji Te ne, pêçiya Te di hemî kir û karan da heye; her tişt bi teqdîr û emr û fermana Te ye, Tu kî bixwazî Ezîz dikî (wekî Adem), kî jî bixwazî rezîl dikî, (wekî Îblîsê belengaz û reben) ku bê xeta û bê gunah Te ewî ji dergeh û dîwanê xwe avêt; kafir û musulman, gunehkar û îtaetkar, hemî mezherên sıfatên (nav û nîşanên) Te ne. Me'na wî jî ewe ku her tişt bi destê te ye, bi 'ilm Te ye, bi teqdîra Te ye û wilo ye jî, madem ku wiloye jî ev çî ceza û îqabin, ev çî curm û ceremene? Ev çî sûc û gunahin? Eger Tu Kufr û gûnehan, bigerinî wesîle û behena ezab û îqab û ceza yê, bi rastî, ew ne laiqê 'ezamet û celala Te ne, ne mûnasibê meqamê mezinatîya Te ya şehane ye. Tu pîrr pîroz û pakî! (merif tu tişteki ji Te û ji kir û karên Te fêm nake, wesselam!)

(Ku bi rastî, merif ji Xanî jî, tişteki fêm nake! Ew jî, geh cebrîye, geh sunnîye, geh feylesofe, geh sofiye, geh wûcûdîye, geh şûhûdîye.... Ne dûre ku ji "Xanî"ya di vê misraeda: "goya hemî şehrekin, Tu Xanî", bi îma û tewriye qesta Zatê xwe kirîye û gotîye: Ya Rebbî! Tu Xanî yê wî bajarîyî ! Yanê Tu, di Xanî yê wî bajarî da tecellî bûyî. Ku bi wî tewriye û îmaye jî, şîrovekirina *Enelhaqq a Hellac*, bi mezherîyyeta wî ya ji **Xweda** ra, îma dike û di bêje ku me'n a Enelheqqa Hellac, ew mezherîyyeta wî ya ji Heqq ra ye.-Ku ji xwe tesewwuf jî: texelluqa, bi exlaqên îlahiye. Ku bi wî jî, pisporîtîya xwe ya di şirova felsefa Wahdetil wucûdê da, nîşan dide. Ku ew ji yane: "çawan haliqe, wisan jî, mexlûqê wîye.")

Derbareyê *Qederê* da, me di sala "1966-69 m." da, rîsalekî bi navê "**Kader ve alinyazısı**" yê, bi zimanê Tirkî nivîsî û firsata çap kirina

wî ne dît. Bi wî munasebetê, bi îzn û destûra we, ez ê çend rûpel û paragrafên ji orjînalê wî ya tirkî, di vir da derc û errz bikin:

[Kader, ölçü, miktar düzen ve kural anlamlarına gelip, herşeyin ilahi bir ölçüye, değişmez bir kural ve düzene tabi olmasıdır.

Takdir ise: bir şeyin hadd ve miktarının açıklaması, belli bir ölçü ve düzene göre yapılmasıdır.

Başka bir tabirle: "Kader, zerresinden seyyaresine, canlısından, cansızlarına kadar bütün kainatın, varlıkların ve yaratıkların, ram oldukları ve tabi buldukları, sabit ve değişmez, ölçü kanun ve kuralların genel adıdır; Müsbet ilmin dilinde "Tabiat kanunu" denilen değişmez münasebetlerin ve herşeyin kendisine hass kabiliyet, istidat ve yaradılışının, ölçülerinin dinsel bir ifadesi ve simgesidir; Takdir ise, herşeyin belli bir ölçü ile, kendisine hass özellik, kabiliyet, yetenek ve istidatlarıyla yaratılmış olmasının, dinsel açıklamasıdır".

«إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ» şüphesiz ki biz herşeyi, bir takdir (mazbut bir ölçü) ile yarattık. (El-Qemer/Ayet.49)

Kısacası, insanın kaderi: insanın akıl ve mantığını kullanarak, kendi özgür iradesi ile, karar verme, yapabilme ve davranma yeteneği ve özelliğidir ki bu yetenek ve kabiliyete sahip olma özelliği, ona ezelde, ilm-i ezelide, tahsis edilmiş, yaradılışında takdir edilmiştir.

Şunu da belirtelim ki, herhangi bir işin yapılabilmesinde, tahakuk ettirmesinde, ilk adım ve en önemli etken, insanın o işe karşı olan niyet, istek ve arzudur. Ki Allah in meşiyeti (istek ve arzusu) da, kulunun bu isteği doğrultusunda tahakuk eder; başka bir tabirle: Allah in kulli iradesi, kullarının cüzü iradesine bağlı olup, ona göre tahakuk eder. Ve bu da Allah ın değişmez kanun (Sünnetullah) larından, birisidir.

«إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّ لِكُلِّ امْرئٍ مَا نَوَى»/ زبدة البخاري صفحة ٩. şüphesizki ameller, (insanların yaptıkları, yapmak istedikleri işler) insanların niyetleriyle. Yani, işler ve ameller, kişilerin niyet ve istekleri doğrultusunda olur. Kim, neyi diler ve arzularsa - onun tahakuku için gereken şartları da yerine getirirse - Allah da o kişiye, o şeyi diler ve o iş de oluverir (Zubdetul Buhari/sayfa.9). Başka bir tabirle: Herhangi birşeyin tahakuku ve oluşması için ilk

şart ve ilk adım, insanın kalben o şeye karşı olan temayülü (isteği) dür. Ki Allah'ın isteği de, kulunun bu arzusu istikametinde olur, ona karşı çıkmaz, bilakis, onunla beraber olur; Ancak kulun bu niyet ve temayülü, kuru bir niyette kalmaması gerekir, o niyetlediği şeyin tahaküküne gerekli olan herşeye baş vurması lazımdır.

Yani kısacası, çabalaması ve çalışması gerekmektedir. Birde o niyetlediği şeyin mümkün olması, tabii kanunlara (Sunnetüllaha) ters düşmemesi ve muhalif olmaması gerekir. Ki bundan sonra Allah'ın meşiyeti ve kulli iradesi, kulunun o niyeti ve cüz-i ihtiyarisi istikametinde tecelli eder. Yoksa kuru bir niyet ve dilemekle hiç birşey olmaz; Zaten, içten olan samimi niyet, yukarda sıraladığımız tüm şartları beraberinde getirir.

Konuya açıklık getirmek maksadıyla, tefsiri Menar in (cilt.9, sayfa.406) da, şu ayeti kerime

«ولو شئنا لرفعناه بها ولكنه أخلد الى الأرض واتبع هواه». "Eğer biz dileseydik, onu (Bel'am-i Bauri), o ayetlerle yükseltirdik, fakat o, yere saplandı (süfli aleme yöneldi) ve heveslerinin peşine düştü. (Bizde, onun dilemesinin istikametinde diledik, onu alçaltık) (El-E'raf/ayet.176)" ile ilgili arapça açıklamasının orjinalini, vermekte yarar görüyorum :

«ولو شئنا لرفعناه بها ولكنه أخلد الى الأرض واتبع هواه»: أي انه أراد لنفسه الشغل المنافي للرفعة بأن أخلد الى المتع الجسدية الأرضية وقد مضت سنة الله في خلق نوع الانسان بأن يكون مختاراً في عمله المستعد له في أصل فطرته ليكون الجزاء بجنسه. وإن لكل امرئ ما نوى.

«ولو شئنا لرفعناه بها»: يدلّ على أن كل شيء يقع بمشيئته تعالى ولكن مشيئته تجري في العالم بمقتضى مشيئته وتقديره (ومنها أنه لكل امرئ ما نوى وانه مختار في الترجيح). تفسير المنار المجلد ٩، صفحة ٤٠٦.

ÖNEMLİ BİR NOKTA

Ayrıca, Cenab-i Hak, iyilik kötülük, saadet ve şakavet yollarından birisinin seçme yeteneği ve kabiliyeti, insanın tinetinde ve yaratılışında eşit ve müsavî bir şekilde dengelemiştir; çok hassas bir manevî terazi ile ölçmüştür; ki insan kendi hür iradesinin ağırlığını hangi tarafa koyarsa o taraf ağır basar ve tahakkuk eder, Allah'ın meşiyeti de o yönde teceli eder.

(البلد/١٠) «وهديناه النجدين» Allah, onu (insanı) iki yola hidayet etti (yönelitti). (El-Beled/ayet.10)

«فألهمها فجورها وتقواها قد أفلح من زكّأها وقد خاب من دسّأها» (الشمس/٨-٩-١٠)

"Sonra ona (nefse-ruha) kötülük ve ondan sakınıp iyi olmak duygusunu birlikte ilham edene yemin ederimki: Nefsini kötülüklerden arındıran, kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle daldıranda, ziyan etmiştir.(Eş-şems/ayet.8)"

«إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بَقِيَ بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ» (الرعد/١١). Bir toplum kendilerini (kendilerine verilenleri) değiştirmedikçe, Allah onlardakini (onlarda bulunan nimetleri) değiştirmez. (Er Ra'd-ayet.11) Yani kısacası: Allah kullarının arzu istek ve iradesine göre, onlara muamele yapar.

Said (Saadete ermiş kimse) anasının karnında said dir. (saadete kavuşmuştur).

şaki (haydut, günahkar, her türlü kötülükleri yapabilen) de, anansının karnında şakidir. Yani: insanın yaratılışında hem saadet, hem de şakavet yeteneği ve kabiliyeti mevcuttur; insan o iki yönlü yetenek ve kabiliyetiyle, isterse said, isterse de şaki olur.

Bu kısa izahtan sonra, Kaderin, değişmez bir ilahi kanun ve nizam (sunetullah) olduğu, mütekelliminlerin ihtilafları da, kaderin özünde olmayıp, yorum ve anlayışlarından kaynaklandığı, insanların hür ve serbest bir iradeye sahip olarak yaratılmış olduğu ve bundan dolayı da sorumlu bulunduğu gerçeği ortaya çıkmış oluyor.

EN BÜYÜK PROBLEM

Kader bahsinde karşılaşılan en büyük problem de, bu olsa gerek: "Eğer Allah, gelecekte ne olacağını, şu adamın bu yolu, bu adamın da şu yolu tutacağını biliyorsa, o adam, muhakkak ve ister istemez o yolu tutacak demektir. Çünkü Allah bildiğinden yanılmaz"

Evvela şunu vurgulayalım ki Allah'ın geleceği bilmesi, geleceğin Allah için açık bir kitaptan ibaret olduğunu ve onun ezeli ilminin ayinesinde görünmekte olduğunu ifade eder. İnsan için herşeye olan mesafe ve zaman tahdidi, Allah için bir hiçtir. İnsanın bilgisi, malumatı, mesafe ve zamanla tahdit edilmiştir; Fakat o sonsuz varlık olan Allah için, sonsuz mesafe bir tek nokta gibidir; Geçmiş ve gelecek bütün zamanlar, şimdiki zaman gibidir. Bir insan gözünün önünde olan şeyleri, nasıl görüyor ise, Allah da, ezelden ebede olan herşeyi öyle görür ve bilir; insan bir şeyi kendi özgür iradesiyle yaptığı zaman (ki bu zaman tahdidi insana göredir), Allah onu öylece bilir. Buda cebri (insanın işlerinde mecbûr olmasını) iktiza etmez ve hiç bir sûretle cebirle ilgisi yoktur. Zaten Allah in hükmü ile, bir adamın doğru yola, bir başkasında eğri ve sapık yola girdiği, gireceği akidesi, Kur'an da yoktur. Kur'an herkesin bileceği yolda gitmekte özgür ve serbest olduğunu vurgular.]

Ku xûlâsa wî ya, bi kurdî jî eve:

"Qeder, navê wan hemû nîzam û qanûn û pîvanane ku kaînat bi wan dimeşe, bi wan tenzîm bûye, bi wan qanûn û pîvanên mezbût û sabit, tê îdarekirin. Ku bi zimanê 'ilmî, navê wan "qanûnên tebiîne", bi zimanê dînî jî, navê wan "qeder û sunetullah" e; Teqdîr jî, navê çêkirin û tertipkirina alem û kainatê bi wan qanûn û pîvanane. Qedera însan jî, ew xilqeta wî ya bi taybetiye ku dikare bi îrade û îhtiyariya xwe ya hurr û serbest, kar û barên xwe bike, qîrar û biryarên xwe bide.

'Îlmê Xweda yê ezeli jî, bê mesafe û bê zeman û bê ewwel û bê axir re. Ji ezzel heta ebed, , bi yek carekî, di yek anekî da, xwe bi hemû tiştan va girtiye. 'Îlmê Xweda, 'eqlekî mûtleq û kullî ye. Bi angori me'lûmatên cuz-î nîne, di yek anekî daîmî û sermedî da, hertişt di xweda girtiye, an û teh'dîd, bi angorî me ne, bi angorî ilmê Xweda, deymûmiyyet û sermediyet (her hebûn û herheyîn) heye.

Em di karin vê mesela deqîq û kûr û dûr û girift, bi vê mînakê, qederekî bidin rohnîkirin û nezîkê bal fehm û îdrakê ve bikin: "Di cîhek da, li ser zemînekî ku nîvê wî sipîye, nîvê wî yê din jî reşe, zincîlekî (zincîrekî) bi xelekên cûr be cûr dirêjkirîbe, Mûriyêkî (Muristangekî) piçûçik û hûrik, ji xelekek wê zincîlê da dest pêdike, lê digere, lê mêze dike û dimeşe, derbasê xelekek din dibe, li wî xelekê jî wisa digere û dimeşe û diçe bal xelekekî din û dewam dike; Dema di cîhê reşê wî zemînê da ye, xwe di tarîfê û şevê da dibîne. Dema ku dikeve cîhê sipî, xwe di ronahî û rojê da hiss dike û dibîne. Ku bi angorî wî mûriyê, her xelekên wî zincîlê mesafeyeke, her perçekî ji wan demên ku di gera wan xelekanda diborîne jî zemanêke; ku yê borî mazîye, yê ku hêj nehatiye musteqbele, nuqta ku têdaye jî, zemanê hale; Lê ku mirovek jî, li ser dîharê wî cîhê hebe, li wî cîh û li wî zemîn û wî zincîl û wî mûriyê bi hevra, di yek anek da, mêzebike, ew mirov, ewan tev bi hevra di yek anek da, bi yek dîtinek bibîne. Bi angorî wî mirovî mesafe û mazî û musteqbel tune; dîtina wî di yek anek da, xwe bi wan tevan va bi hevra digire. Ku jê ra dewamiyet heye. Yanê, di yek anek da, ewan bi dewamî dibîne. Lê bi angorî mûriyê wilo nîne, jê ra mesafe û zeman û mekan heye."

Di teşbîhê da çewtî û şaşitî tunebe, 'îlm û dîtina **Xweda** jî, ji tiştan ra wilo ye; **Xweda** ji dîharê zirwa ezel û qîdemê da (bê destpêkî û herhebûniyê da), bi Dûrbîn û *Radar* a 'îlm û dîtina xwe ya taybetî, li hemî alem û kaînatê, li hemî kar û hemî tiştan, bi hevra, di yek demek da, mêze dike, ezel û ebedê, bi hevra dibîne û dizane; dîtina û 'îlm û zanîna wî, herwekî Zatê wî û Sifatên wî yên din, bê mesafe û bê zeman û bê mekanin; di neynika 'îlm û zanîna **Xweda** da, *mazî* û *mûsteqbel* û *hal*, wekî hevin, di yek anekî daîmî da dixûyên yek tiştekin, yek nuqte kin.

Çawan ku Melayê Cizîrî jî gotiye :

*Di qîdem da, Ezel û 'Eynî Ebed, herdû yekin
Sermediyyet we dixwazit, ne ezzel bit, ne ebed*

"Di qedîmîtiyê da ezel (zemanê destpêka herî pêşîn ku di pêşiya wî da tu an û zeman tune, ew pêşiya hemî pêşiyane = Ezelûl azale=ezela ezelane), 'eynî ebedê (zemanê herî dawiyê) ye, herdu yek tiştekin, wekî hevin, ferq di navbera wande tune. Ji ber ku Sermediyyet (herhebûnî) wisa dixwaze ku ne ezel hebe, ne jî ebed, belkî deymûmiyyet (herdewamîti) hebe.

*Hal û Musteqbel û Mazî di Xweda têkî yek in
Subhê mewcûde bi 'Eynê xwe di Êvarê Hudûs*

"Di 'îlmê Xwedê da, zamanê niha û yê borî û yê ku hêj tê, tev bihev ra yek tiştekin (yek anek daîmîne); Sibeha Hudûsê (alema nûh peydabûyî) bi 'Eynî xwe di Êvara wî da mewcûde. Di yek demek da, di wî îlmê ezêlîda cîh girtiye û heye."

KULLÎ Û CUZ-Î

Di îlmê mentîqa kilasîkî da, qaîdekî wiha heye: "Tiştên kullî, di *zumnê* (di nava) tiştên cuz-î da; di *zumnê* cuzîyatên (efradên) wan kullîyan da, tehaqqûq dikin û tînen wucûdê. Wek Însanê kullî ku hebûna wî ya xarîcî (ji 'eqlê der) û berçavî tune. Belkî ew însana kullî, di *zumnê* efradên însanên muşexxes û berçav da, dixûyê û tecelî dike. Dîsa jî di teşbîhê da xeta tunebe, 'Îlmê Xweda yê kullî û daîmî jî, di *zumnê* cuzîyatan da, tecelî dike û dixûyê. Lê ev xûyan û dîtin jî, bi angorî dîtin û zanîna me ye; dîtin û zanîna Xweda, wek zatê Xweda, hem daîmî û sermedîye, hem jî 'eqlê mucerrede, ne hisse, ne bi hissiyata ne, ne perçe perçe û cuz' î ye. Çawan ku *Mella yê Cîzîrî* jî gotîye: "*Sermedîyyet, we dixwazit, ne ezêl bit, ne ebed*"(*)

Îlm û zanîna me, perçe-perçe û demdemî ye, bi hissiyata ne (bi dîtin û bihîstin û bîhnkirin û tam kirin û lemskirinê ye) û piştî hebûn û bûyîna tiştane, bi sebeb û wesîleyane. Lê îlm û zanîna Xwedê, wilo nîne. Ne cuz-îye, ne jî piştî bûyîna tiştên nebûyîye. Belkî kullîye, bi hemî tiştan va, bi sebeb û musebbaban va, bi wesîle û netîceyan va, bi hevra, di yek carekî da ye; Di ezêl da xwe bi hertiştî va girtî ye. Kir û karên mirofan ji tiştan ra bi îxtîyarîya wan, di gel sebeb û musebbabên hemî tiştan, bi hevra di ezêl da zanîye. Zanîye ku wê însan bi îxtîyarîya xwe, di filan demî da, wan kir û karên xwe yê bi îxtîyarî bike. Ji ber ku Ewî (Xweda) însan bi wî qabîlîyyeta wî ya bi taybetî çêkirîye. Di ezêl da ewî siroşt û qabîlîyyeta bi taybetî, da ye wî û bexşê wî kirîye. Ku ew jî qedera wî ye. Mûzterîyyet û mecbûrîyyeta wî îqtîza nake.

(*) Ehlên felsefê (feylesof) dibêjin ku "Îlmê Xweda, xwe bi kullîyatan va (bi tiştên kullî va) digre. Yanê : îlm û zanîna xweda bi hemî tiştan, di yek carekî da ye, bi yek rewşekîye, bi tu awayî, ne wekî yê me ye, 'Eqlê kullî e, zanîna bi her tiştî -wek heqîqet û taybetîyên wî-, bi yek carekîye, ezêlî û sermedîye, zanîna bi sebeb û musebbaban, bi wesîle û netîceyan bi hevra ye. Ezêlî û ebedîye, kullî û giştîye.

Belkî tam bi 'eksa wî, ew dixê lazimê xwe ku însan hurr û serbest be, bi kêf û îxtîyatîyarîya xwe be û wilo ye jî. Ku lewra siroşt û xilqeta wî, we ye. Xwe girtina îlm û zanîna **Xweda** bi wî xilqeta wî ya îxtîyarî va, dayîna wî xilqeta îxtîyarî ji însanan ra, însanan mecbûrê kirin û nekirinê nake. Ji ber ku kirina însanan ji tiştan ra bi îxtîyarî ye, ew îxtîyarîya wî jî qedera wî ya bi taybetî ya ezêlî ye. Ew siroştê wî ya îxtîyarî jî ku qedera wî ya ezêlî ye, bi 'ilmê **Xweda** ra, di 'ilmê **Xweda** da, ezêlî û herheyî ye; **Xweda** di ezêlî da zanîye ku dê însan wek wî siroştê xwe ya bi îxtîyarî, kir û karên xwe, di dem û zemanên wan da bîke.

Xulase: Zanîna **Xweda** bi kir û karên me yên bi îxtîyarî ya me, me mecbûrê kirinê na ke. Belkî wî kirina me ya bi îxtîyarî (wî taybetî û siroşt û qabîlîyyeta ku di ezêlî daye me, kirîye qedera me) wî qedera me, wî rewşa siroştî ya ezêlî, tesdîq û tescîl kirîye. Tesdîqkirina tiştêkî bi îxtîyarî jî, ne îcbare, belkî tescîlkirina wî ya bi rewşa wî ya taybetîye. Ku ew jî yek ji *Sunnetullah* û *adetullahên Xweda* ye (yek ji qanûn û adetên xalîq û faîlê mûtleq û mûxtare.)

(الفتح/٢٣) «ولن تجد لسنة الله تبديلا» Bê guman, Tu rastê guhestina qanunên **Xweda**, nayê (Qanunên **Xweda** yên tekwinî, nayên guhestin) û yek ji wan qanunan jî ewe ku îrada **Xweda** ya kullî ya ezêlî, giredayê bi îrada cuzz î ya însanan va ye. Ku ev qanuna **Xweda** jî, wek hemî qanûnên wî yên din, nayê guhestin û guherandin.

(الفاطر/٤٣) «فلن تجد لسنة الله تبديلا ولن تجد لسنة الله تحويلا» We tucaran, Tu rastê tebdîl û teh'wîla qanûnên **Xweda** (yên tekwinî) nayê. (Qanûnên wî, bi tu awayî nayên guhestin û guherandin).

Ji xwe bi angorî felsefa wehdetu-l wucûdê, zeman û mekan û mesafe jî daxil, her tişt cîlva wucûda mûtleq a îlahîne, sî ya wucûda wî ne; ji bil wucûda **Xweda** ya ezêlî û ebedî, di heqîqet da tu tişt nîne; her tişt Te'eyyûnat û tecellîyatên wîne; îrade û îxtîyariya cuz î ya însan jî tecellîya îrade û meşîyyeta wiya kullîye; zanîna însana cuz-î jî, tecellî û tecellîgaha 'ilmi wî yê kullîye.

NETÎCE

Madem **Xweda** ferman kiriye ku însan mûkellef û mes'ûle, **Xweda** teklîfa malayûtaq (tiştên ku nayên quwweta mirov û ne mûmkîne

bênkirin) jî nake. Bi hêsayî mirov dikare bibêje ku însan di hemû hereket û kir û karên xwe da, xweyî îrade û îxtiyarîya hurr û serbeste. Bi wê xilqetê hatiye xulqkirin ku ew xîlqeta wî ya bi taybetî û xass, hem qedera wî te'yîn dike, hem jî sebebê hilgirtin û qebûlkirina wî ji emanetê teklîfê ra ye,

«إِنَّا عرضنا الأمانة على السموات والأرض والجبال فأبين أن يحملنها وأشفقن منها وحملها الانسان أنه كان ظلوماً جهولاً» (الأحزاب/٧٢).

"Bê guman, me emanetê xwe (teklîfatên xwe) ji asîmanan ra, ji 'Erdê ra, ji çiyar ra 'erz kir (nîşanda û teklîf kir), ewan xwe ji hilgirtina wî, ji parra dan, jê vecniqîn (lê) însan, ewî Emanetê hilgirt (û qebûlkir). Ji ber ku ew (însan) pirr zalim û cahil bûye" ew jî, vî dixê lazimê xwe ku Însan dikare bibe adil û zana jî, ew jî dide nîşan kû însan qabil û mûqtedire, dikare barê emanetê **Xweda** jî hilgire. Ku lewra jî Xwedê, ji nav hemî mexlûqên Xwe, ji hilgirtina wî barî ra, ewî niqandîye û xelîfe yê (canîşînê) xwe yê ser rûyê zemîn gerandîye. Kirîye wek neynikekî pak û paqij ji tecellîya xweya pak û pîroz ra.

Ku ji xwe armanca xilqetê jî ew e :

«كنتُ كنزاً مخفياً فخلقت الخلق ليعرفوني» أي فخلقتُ الخلق ليكون مرآةً أشاهد فيها جمالي. (اشارات الاعجاز، صحيفة ٤، بديع الزمان، سعيد الكردي)

Yanê: ez wekî xezînekî veşartî bûm, min xwest ku ez bêm naskirin, min mexlûqan çêkir ku ew min nas bikin (yanê min xelq- wek neynikekî paqij- çekir, ku ez têda cemala xwe bibînim(*))

GOTINA DAWÎ :

Însan jî wek hemû alemê, ji 'edemê ye (ji tunetîyî ye), wucûda heqîqî, bi tenê ji Xwedê ra heye, menşe' û jêderê hemî tiştên nerind û neqenc jî, 'edem û tunetîye (wek fuhûş û zulmê ku ji tunetîya mermehemet û şefqetê ne), hemî tiştên rind û qenc jî, ji hebûnê ne (wek 'edalet û îffetê ku ji wucûd û hebûna merhemet û namûs û heysiyetê ne) ku bi angorî vê heqîqetê jî hemû tiştên neqenc û menfî, ji me da ne, ji esl û bunyadê me da ne. Ku 'edem û tunetîye. Tiştên qenc û rind jî, ji **Xweda** da ne, ji hebûnê da ne (ku wucûda heqqa mûtleq û herheyîye.).

(*) *işaratul f'caz, rûpel-4, Bedîuüzzeman Seîdê Kurdî*
Mû'cemû el Mûstelehat el-Sofîyye- rûpel 116-117, el Kaşanî.

ما أصابك من حسنة فمن الله وما أصابك من سيئة فمن نفسك». (النساء/ ٧٩).

Hemû tiştên rind ku digîhîjin Te, ji Xwedê da ne, hemû tiştên pîs û nerind jî ku digîhîjin Te, ew ji nefsa te da ne (ji esl û bunyadê Te da ne ku 'edeme), sirr û hîkmetê; teklîfên Îlahî jî eve ku merif bi wasita wan teklîfan ji qirêjayî û kêmasî û nivzaya nasûtî (maddî) pak û bilindê bal pakî û pîrozîya lahûtî (Îlahî) va dibe, ji qirêjaya 'Edemê nêzikê bal paqijaya wucûdê va dibe. Ku tesewwûfa heqîqî jî ew tekamule, xaye û hedefa hemî dînan jî ewe, tekamula herî mezin û bilind jî, Qist û 'edaletê.

«ولقد أرسلنا رسلنا بالبينات وأنزلنا معهم الكتاب والميزان ليقوم الناس بالقسط»
(الحديد/ ٢٥).

Bêguman, Me Pêximberên Xwe, bi delîl û belge şandine, Me, bi wan ra kitêb û mêzîn (qanûn û nîzam) jî nazil kiriye. Ku însan bi qistê (Bi 'Edl û 'Edaletê) payîdar bibin. (Hedîd./25)

«ربنا لا تؤاخذنا إن نسينا أو أخطأنا» البقرة/ ٢٨٦
Eger -ku me yan xwe ji bîr kir, we yan jî xeta kirin- Tu bi pêşîra me negre, Me nekşîne hesabê (me bi fezl û îhsana Xwe bibexşîne) (Beqere/ Ayet.286)

XANÎ Û FELSEFE

Xanî, di navbera Re'y û dîtin û bîr û bawerîyên felsefî û îtîqadîyên cûr be cûr da, hespê xwe dibezîne û diçe û tê, lê wek mûtesewwûfekî Îslamî, naxwaze ku ji daîra fikra Îslam û fehma Qur'anê derkeve; Re'y û fikrên mûwafiq, tercîh dike û dibijêre, yên ku dij û mûxalif jî dibîne, yan te'wîl û şirove dike, yan jî bi şarezatîyekî tabeytî di qalibekî nuh da ro dike, bi ûslûbekî cudayî îfade dike; di navbera wan û Qur'anê da aşitî çê dike.

Xanî, (bi şeklîbe jî) ji daîra mezhebê Sunnî jî dernayê -wek ku derbareyê çêbûyîn û peydabûyîna 'Alemê da-, wekî wan dibêje: 'ku Xwedê her tiştî, hemû Kaînatê, ji 'Edemê (ji tunetîyê) çê kirîye, bê Heyûla îcad kirîye' :

Gava ji 'Edem Xwedê kir îcad

Ev kewn û mekan ji nûve bunyad

.....

.....

Her yek ji 'Edem te kirne peyda

Îbda'ê kirin Te bê Heyûla

lê Xanî wek mutekellimînên Sunnî, înkariya Heyûlayê (cewherê ferd, madda bingehîya seratayî) jî, nake, belkî wek **Farabî** yê (... 950 m.) û **Ebû Yûsufê Kîndî** (796-873 m.), di fekiye ku Heyûla jî, ji terefê **Xweda** da hatîye îcad kirin (ji wucûda mutleqqa îlahî da, ji îrada wî ya ezeli da peyda bû ye), ji Heyûlayê jî, Kaînat tertîb û tenzîm bû ye, ku hinek feylesofên din

ji, wiha gotine: “Nefsa kullî, Wahidê mûtleq heyûla û sûretê Heyûlayê, rêj kirîye (ji feyza xwe rêtîye), ji Heyûlayê ji cisim çê bûne” çawan ku Xanî ji, di vî niv misra a xwe da : **“Ev kewn û mekan ji nûve bunyad”** bi kelîma “kewn” û “bunyad”ê, îmayê bal Heyûla û sûretê Heyûlayê va dike

- ji ber ku “bunyad” di vir da, bi me’na hîm ê bingehîyê wucûdêye, “kewn” ji: peydabûna Heyûlayê ji tehwîla *‘Eqlê ewwel* bal *Rûhê kullî* va ye. (ji tehwîla quwwetê bal madde yê va ye.) ku ew tehwîl ji, sûretê seretayîyê Heyûlayê ye (Cismê mutleqqe); hemû cism ji, tezahura sûret û formên Heyûlayê ne, ku madda seretayî ya wan nayê guhestin belkî şekl û sûret têne guhestin.

Xanî, li ser zimanê Memê ji ku dibêje:

*Nîne eceb er bibim hûlûlî
Min maye ji sûretê Heyûlî (1)*

1-Heyûla (Hyle): Navê madda seretayî ye ku, mewcûdekî mucerredê ji sûretê ye, ji tehwîla “Eqlê ewwel” bal “*Rûhê kullî*” va, peyda bûye; ew tehwîl ji, sûretê wî yê seretayî ye, cismê mutleqqe ku hemû cism û hemû mewcûdat ji, hem sûretin, hem ji madde ne. Yanê bi kurtî: hemû kewn û Kaînat ji Heyûlayê da, Heyûla ji, ji tehwîla “Eqlê ewwel” bal “*Rûhê kullî*” da, ‘Eqlê ewel ji, ji *mebde yê Feyyaz* (wucûda mutleqqa Ezeli=Zatê Xweda) da, peyda bûne. Madda esasî yek tişteke, yek cewhereke; nayê guhestin, sûret û form tên guherandin.

Heyûla, qabil û mûsteiddê ji her sûret û her forman ra ye, ku hemû tiştên heyî, tezahura sûret û formên Heyûlayê ne. Bi gotinekî din: Heyûla ji tezahura Qudreta îlahî ye, ji îrada wî ye; ji tehwîla ‘Eqlê ewwel bal *Rûhê kullî* va ye ku ‘Eqlê ewwel ji, ji tecellîya seretayî ya Zatê Xweda da (ji me’lûmîyyeta Zatê wî ji Zatî Wî ra), peyda bûye

Hûlûlî ji: Ev e ku tiştê bi keve nav tiştêkî din û pêra bi ve yek, wek ava Gulê, ku di nav Gulê da winda ye û pêra bûye yek.

Mezhebê Hûlûlî ji: bi du cûran e. Yekê wî, (wek wehdeîl wucûda Hindûîzma Hindistanê) felsefîye, di bêje ku: “Xwedê di hemî Alemê da, di zerreyên Kaînatê da ye, di her tiştî da bi terzekî wilo bi cîh bûye ku mirov ji her tiştî ra (bi angorê cîhetê wî yê lahûtî) dikare bi bêje ku Xweda ye” cûrekî dinê mezhebê Hûlûlî ji di bêje ku: “hinek însan bûne Xweda (Xwedan e), Xwedê ketîye bedena wan, wek peyrewên *Ebdullah* ê kurê *Sebe’* ê yehûdî (Serokê firqa Sebeîyye) ku di bêjin: Hz. ‘Eli, Xweda ye, hem wekî Batîniyyûnên Fatimî ji ku dibêjin: Xelîfeyê Fatimî El-Hakîmû bî emrillah (985-1021 m.) Xwedaye, nemirîye, çû ye asîmanan; Batîniyên **Axa Xanî** ji, di bêjin ku “Elî şah Axahan” (1742-1798 m.) Xwedaye û gelek firqe yên din” ku her yek ji wan, ji kesekkî ra dibêjin Xweda ye. Hemû ji batîlîn

Hûlûlî a Sereyanî ji, îbarete ji hûlûla sûretê Heyûlayê di Heyûlayê da ye û Hûlûla Erezên nefsanî, di nefsêda ye. Ku Xanî evî hûlûla sereyanî, we yan ji, Hûlûla felsefî qest dike û bi kurtî wiha di bêje: “ne ecêb û xerîbe ku eger ez bibim hûlûlî (eger fikra hûlûlî qebûl bikim), bibêjim ku: Îşq û derdê Îşqê ketîye hemû zerreyên bedena min, sûretê min ji min çûye, cewherê min ê heyûlayî bi tenê maye, di cîyê sûretê da, Îşq û derdê Îşqê ketîye cewher û Heyûla min” (bi angorî felsefa Antîk: Heyûla madda bê sûrete ku di gel sûretê di be cism) ku Xanî ji dibêje: ji cismê min sûret çûye, Heyûla bi tenê maye ku di şûna sûretê da îşq û derdê îşqê ketîye heyûla min (ketîye madda min a bingehî), tê da hûlûlî kirîye, bedana min, ji madda Heyûlaî yû Îşqê mutesekkil û musewwer bûye.”

*Yek nuqte, nihîn ji derdê xalî Hêja tu dibê çira di nali
Ev Hal û Mehell û cism û cewher Îşqê ji xwe ra kirin musexxer*

Heyûla û sûretê Heyûlayê, bi serîhî (vekirî) îfade dike û hemfîkrîtiya xwe, ji *Farabî* û *Kindî* û feylesofên wek wan ra nîşan dide; ji xwe dema ku fikra Xanî ya hurr û aza wek hespekî kihêl ê rehwan û beza, şah radibe, serî jê distîne di wî demê da ew, Xanî -wek feylesofekî mûtefekkir- di gelek meydan û mecalên fireh da di gerîne; ku ew çelenk suwarê şareza, geh hespê xwe, bi Eflaton (Platon- 427-347 b.m) û Arîsto (Aristoteles 384-322 b.m) ra, geh bi Plotînê Misrî(204-270 m.) ra, geh bi Farabî (...950 m.) û Îbnû Sîna (980-1037 m.) û Îbnî Ruşd (1126-1198 m.) ê ra, geh jî bi Xezalî (... 1111 m.) û Îbnîl Farid (1181-1235 m.) û Îbnî Erebî (... 1240 m.) û Mela yê Cizîrî (1574-1640 m.) ra, di meşîne, caran jî, bi serê xwe fikr û dîtinên cudayî keşif dike û di niqîne, bi tu mezheb û meşrebekî mûe'yyen û xass va mûqeyyed û girêdayî namîne; hetta di hinek caran da, ew hespê wî yê serkêş, ewî bi alîyê dînen xeyrî Îslamî va, bi taybetî dînen kevnên Kurdîstanê (wek Mîtraîyî û Êzdîtî û Zerdeştî yê) va, dikişîne ku felsefe û bawerîyên wan bi îhtîram û pîrozî di nêrxîne, wek ku di van helbesteyên xwe da :

Salarê mewakîbê kewakîb Serdarê tewalî û xewarîb
Sultanê serîrê Textê Rabi'Wexta we ku bû ji şerqê tali'
Tarîtî, bi Ruhnî yê ku ra kirXem, şubhetê zulmetê fena kir (2)

bi teşbîh û teswîr û ûslûbekî wilo bilind û balkêş nêzikê bal derketina rojê û ronahîyêva dibe ku di Alema xîyalê da, di binê perda wî ûslûba pîroz û şeffaf da, mirov bi hêsayî dikare wîne û sûretê mûbedekî (mûbezekî='alim û abidekî) Zerdeştî bibîne ku ji qîblegaha rojhilatê da bi îhtîram û îştîyaqekî derûnî, berê xwe daye *Yezdanê* mubarek, tesewwur û mûlahaza Wî dike.

Ku yanê: Xanî bi wan te'bîr û teswîrên xwe yên belîxane û şahane, -zêdetirê ji dîyarkirina quwwet û qudreta sen'et û hunerê edebî (wêjevanî)- îhtîram û pîrozîtiya xwe ji Zerdeştî û Yezdanî yên (Êzdîyên) Kurdîstanê ra, ji Mîtraîyên (Rojperestên) Cîhanê ra dîyar dike.

(2)

Salar: Serleşker
Mewakîb (C.Mewkîb): Tîpên Leşkerên merasimê
Kewakîb (c.Kewkeb): Stêrkên asîmanan.
Serdar: Serok
Tewalî' (c.talî'): Hilhatî, tiştên ku hiltên.
Xewarîb (c.Xarîb):Tiştên çûn ava, çûn avok.
Serîr: Text.

Textê Rabi': Textê felek û asîmanê çaran (asîmanê çaremîn ku di bêjn roj di felek û asîmanê çaranda ye)
Wexta: Dema
Wekubu: Wisaku bû
Ji şerqê: ji rojhilatê
Talî': Hilbûyî, derketî
Xem: Der û keder
Şubhetê: Mislê, wekî
Zulmetê: Tarîtiyê

Hem jî Roj, sembola nûrê ye, nûr jî, yek ji nav û nîşanên Xwedê ye. (Tecellîya **Xweda** bi îsmê wî yê “*Ez-zahir*”e) ku lewra jî, *Kesên Mûtesewwûf*, pîr rûmetê didin Rojê, mûqeddes û pîroz dizanin. Ne dûre ku Xanî jî, ji wî teqdîs û îhtirama sofîyan ra îhtiram bike, wek mûtesewwûfekî Mutefekkir, ew jî teqdîs û pîrozîya xwe nîşan bide.

Ji xwe yek ji taybetî yên Xanî yên bijare û balkêş jî eve ku di zumnê (di nava) îfadekirina tiştêkî da, tiştêkî din, we yan çend tiştên din, îma û îşaret dike (wek vî metelok a *Kurdî* ku dibêje: bi kevirêkî çend kêlan bi hevra werdigerîne). Her wekî ku dema liser zimanê “**DAYÎN**”ê, pîrsa sebebê heyret û huzna “**STÎ**” û “**ZÎN**”ê dike û dibêje:

Bêjin ku mûqeddîme çi renge

Ev Hîrete yan xîyalî benge

Hûn bo çi hezînin ey metaya

Nînin çu netîce bê Qedaya⁽³⁾

Hem îşaretê bal mentîqa klasîkî ya Aristo va dike, helbesteyên xwe, ji mufredatên wî di hûne. Hem jî, îmayê bal fikra mezhebê îcabîye (Determinisme) va dike (ku ew mezhebê îcabîye jî wek mezhebê cebrîye, înkariya îrade û îxtîyarîya însan dike, lê mezhebê cebrîye dibije ku her tişt bi angorê Qedera ezeli tehequq dike, însan di kir û karên xwe da, ne bi îxtîyarîya xwe ye. **Îcabîyûn** jî dibêjin ku: “kir û karên însan jî daxil, her tişt, her bûyîn û bûyer, bi angorê zîncîla Qanûnên sebeb û mûsebbaban, mûqeddîme û netîcan (bi angorê qanûnên tebîî) tehequq dike.”

Xanî ku dibêje: (Nînin çu netîce bê qedaya) hem îşaretê bal qanûna îllîyet û sebebîyyetê va, hem jî îmayê bal mentîqa

(3)

Mûqeddîme: Pêşek, ku di ilmê mentîqê da navê Sûxra û kûbraya (pêşeka mezin û piçûka) Qiyasê ye ku ji wan da netîcekî der tê, wek “eva însane, hemû însan jî, di fekirin. Ku vî netîcê dide: ev jî di fekire”

Hîyret: Mûhayyerbûyîn, şaşmayîn.

Beng: Benc, heşşaş.

Xîyalî Beng: Sewsbûyîn û gêjbûyîna ji heşşaşê ku haletekî wek xewnê û xîyalê ye.

Metaya (c:Metîyye) : Lê suware (wek deve û hesp û mehîn û canû yên nûzîn)

ku di vir da, bi meneya canûyên nûzîn in, meqsed jê “Sîtî û Zîn” in. Îhtimalekî pîr qewî jî eve ku Metaya, “Metzaya” be, bi mena keçên Metan (Qîzmet) we yan “Matmaya” be, bi me’na ewên ku mat û muheyyer mane, ku ji boy zerûreta qafîya şîirê, bû ye “Metaya”

Netîce: zuwe, zaye tiştê ku ji sebeb û pêşekan der tê, peyda dibe.

Qedaya (c.Qedîyye): Pêşek, mûqeddîme, pêşek a piçûk û mezina qiyasa mentîqê.

dîyalektîkî (dîyalektîka maddî) va dike. Gerçî dîyalektîk bi şekl û mefhûmê Marksîstî ya îro, di dema Xanî da tune bûye, lê belê, bi me'na cedel û munaqeşe kirina ji boy gihîştina bal heqîqet û rastîyê va, bi me'na fikr û dîtîna dîyalektîkî der heq madde û tetewwur a madde û Alemê da, pirr tarîxî û kevne ku pêşîya wî heta bawerîyên kevnên Hindistanê û Antîka Yûnan va diçe; wek felsefe û nezerîyekî felsefî, ji qirna pêncan berîya Mîladê da, ji fikra "DEMOKRISTOS" derheq cewherê ferd û Heyûlayê da, destpêkirîye û hatîye, bi dîyalektîka maddîya Markîsî gihîştîye merhela xwe ya îro.

Xanî di vê helbesta xwe da:

*Mewcûdê kirin bi hev mûeyyen
Ezdadê kirin bi zidd mûbeyyen*

jî, ku dibêje: "Xweda tiştên heyî bi hev dîyar kirine, tiştên zidd û dijên hev jî, bi dij û ziddên wan beyan kirîye" hem qanûna dîyalektîya "mucadela ziddan bi hev ra" îfade kirîye, hem jî felsefa dînê Zerdeşt (ku hîmê wî li ser mucadela di navbera Tarîtî û Ronahîyê da, Xêr û Şer ê da, hatîye damezrandin) îma û îşaret dike.

Eger "Qeder", bi qanûnên tebîî (siroştî), we yan qanûnên tebîî, bi "Qeder" ê, bi "Sunnetîllah" ê, bèn tefsîr kirin(bên şîrove kirin), herdû mezheb (Îcabîye û Cebrîye) nêzîkê bal hev dibin, di gihîjîn hev; di navbera wan da ev ferq bi tenê dimîne. Ku mezhebê îcabîye meteryalîste, mezhebê cebrîyye jî îdîalîste. Lê di hewsela Xanî ya fireh da, cîhên her tiştî bi angorî wî heye, dê cîhên van jî hebe (û heye jî, ku îşaretê bal wan va jî dike)

Xanî, ku di dîwana xwe da jî dibêje:

*Ey wahidê Pinhan ku ji Zatê tene peyda
Ev Kewn û Mekan Erd û Sema, kumbedê xedra*

îma û îşaretê bal gelek dîtîna û fikrên felsefî va dike:

1- Fikr û dîtîna Eflotînê îskenderî (Plotîn -204-270m.) ku dibêje: "wahidê mutleq, meb'de û jêderê her tiştê ye, Ûqnûmê (bingehê) seretayî û ezeliye, kewn (Bûyîn) jî, ji wî da feyz bûye (rêj bûye, rijiyaye, peyda bûye)"

2- Fikr û dîtin a mezhebê sudûrîye: “ku dibêje cismê mûtleq û kewn (bûyîn) form û sûretê madda seretayî ye, madda setretayî jî, ji tehwîla ‘Eqlê ewwel bal Rûhê kullî va peyda bûye, ‘Eqlê ewwel jî ji **Xweda** sadir bûye.

3- Fikra Mûhyîddînê Erebi (… 1240m.) ku “Kewn tecellîya Zatê Îllahîye (ji wucûda mûtleq a ezeli ye), her tişt ji wî ye, bi wî ye” ku felsefa wehdetil-wucûdî jî, îbaretê ji wî ye, Xanî jî li der û dorê wî, di çe û tê, hespê fikra xwe bi *Mûhyeddin ê Erebi* ra di bezîne, lê wek wî û Mela yê Cizîrî, cesûr û vekirî nîne, raste rast nêzîkê balêve nebûye û îzah nekirîye. Belkî îma û îşaret kirîye; xwestîye ku kesên zana ji îma û îşaretên wî, tiştan fêhm bikin û derînin.

*Qelbê Xanî sedefa gewherê îrfane welê
Metnî xwanek ku ne bit sahibê me’na çi bi ket*

Yanê dilê Xanî sedef û kan a Durr û gewherên “îlm û îrfan”ê ye lê ku metin xwanekî zana tu nebe wê xweyê me’nayê çi bi ket! (divê metinzanekî ku ji wî xezîneyê durr û gewheran derîne, sirr û mûemmayên wî bi pişxivîne hebe).

— Wehdetil-wucûd û Wehdetiş-şuhûd —

Felsefa Wehdeti-l Wucûdê (Pantheism=yekhebbûn) hebûnek bi tenê), **Xweda** û kewn û kaînatê yek tiştêkî dibîne; bawerî yê bi yekhebbûyînî ya wan tîne (Kaînatê sîya hebûna **Xweda** dibîne) ku ew dîtin û bawerîya felsefî jî, bi du awayan, bi du cûran înkîşaf kirîye:

Cûrekî wî meteryalist û maddepereste, li ser nav û hesabê madde yê, înkârîya hebûna **Xweda** dike, dibêje ku “ji maddeyê bêtir tu tişt tune ye, madde bi tenê heye, **Xweda** jî di maddeyê da ye; hemû tişt, hemû mewcûdat li ser hev **Xweda** ye, ji xeyrî wî **Xweda** tune ye “ku ev cûrê wehdetil-wucûdê, di sed sala 18. da, li Fransayê fikra hinek feylesufên wek Denîs DIDEROT (1713-1784m.) û Henrî BARON (1729-1784m.) bûye.

Cûrekî wî yê din jî, îdealîst û **xwedamebest** e, (mewzû’û behsa me jî ewe). Ku ev cûrê Wehdetil-wucûdê, li ser nav û hesabê wucûda mûtleqqa îlahî, her tiştî tune di hesibîne; Wucûd û hebûna her tiştî tecellî û sîya wî hebûna pîroz û ezeli dibîne, înkârîya hebûna heqîqî ya her tiştê dike, dibêje ku: “ji xeyrî **Xweda** (Ji bilî

Xwedê) wucûda heqîqî ji tu tiştî ra tune; her tişt (hemû kaînat) tecellî û sîya Wî wucûda mûtleqa îlahî ye, ku Ew wucûda pîroz jî, 'Eynê Zatê Wî ye"

*Wucûd a Wî 'eyne ji boy Zatê Wî
Ne ewwel, ne axir, ne zidde Ewî*

(Nehcu-l Enam, Rûpel 3)

Yanê xulase: "Kewn û kaînat hemî, tezahura (xûyabûyîna) Wucûd a heqîqî ya Zatê îlahî ye, cîlwe û tecellîya Wî ye. (Ewe û Hew!)

Ku Wehdetîl-wucûd, bi vî me'nayê di Hindûîzma Hindê da, di felsefa wî ya exlaqî da jî cîhgirtî ye (Wîdant Rûpel: 41-43)

Di Alema Îslamê da jî ev felsefe (Wehdetîl-wucûd), fikr û bawerîya mutesewwûf û mutefekkirin wek *Hellac* (...922m.) û *Îbnû Erebî* (...1240m) û *Îbnûl Farid* (1181- 1235m.) û *Ebdulkerîmê Ceylî* (... 1428m.) û *Melayê Cizîrî* (1574-1640m.) û yên wekî wan bûye.

Wehdetî-şûhûd jî: Bi me'na şûhûd û dîtina tişteki bi tenê ye, muşahede û dîtina Wahid ê mûtleq, bi çavê 'eql û besîretê ye, wek ku şairê gotîye:

وفي كل شيء له آية تدلُّ على أنه واحد (Yanê: belge û ayetên ku yekîtiya wî nîşan didin, di hemî tiştan da hene),

Di nusxekî (deqqekî) din da jî, ev şîir wiha ye :

وفي كل شيء له آية تدلُّ على أنه ظله (Yanê: belge û nîşana wî ya ku her tişt sîya wî ne (Tecellîya wucûda wî ne), di hemî tiştan da heye),

Ku ev nusxe jî, Wehdetîl-wucûdê bi kurtî teswîr dike.

Ji xwe ferqa di navbera wehdetîl wucûd û wehdetîş şûhûdê da jî ev e: ku bi angorê wehdetîl wucûdê: "her tişt sîya hebûna **Xweda** ye; bi angorê wehdetîş şûhûdê jî: Wucûd a mûtleq, wahidê ferd di her tiştê da tê dîtîn û dîyare. Bi gotinekî din: "wehdetîl wucûd fikr û felsefeye, wehdetîş şûhûd jî zewq û mûşahedeye, pratîk û tecrîbeye, haletekî zewqî û şûhûdî yê wiloye ku xweyê wî haletê, ji wucûda **Xwedê** bêtir tu tiştî nabîne; ne wucûda xwe dibîne, ne jî ya Alemê, belkî wucûda Heqq bi tenê dibîne; di gîhîje meqamê baqîmayîna bi **Xwedê** ku Hellacê Mensur di wî meqamê da gotîye - Enel Heqq=eş Heqq im, ez **Xweda** me-" ku fikr û armanca

mutesewwûfên wek Eba Yezîdê Bîstamî (...875m) û Cuneydê Bexdadî jî ew bûye (wehdetîş şûhûd bûye).

Mîrov dikare bibêje ku fikr û bawerîya Xanî jî: mezc û terkîba wehdetîl wucûd û wehdetîş şûhûda felsefî û tesewwûfî bi hev ra, bi tewhîda îslamî ra, westiran û rokirina wan di qalibekî wehdetî yê bi taybetî da ye; wek Eflotînê îskenderî ku di navbera felsefa mîsalî ya Eflatonê Yûnanî û bawerî yên dînî da yekitî û aşîtî çê kirîye, hîmê felsefa Platonîya nûh (neoplatonism) danî ye.

Yanê: Xanî wehdetîl wucûda felfesî û wehdetîş şûhûda tesewwûfî, bi hev ra bi tewhîda heqîqî ra mezc dike, di yek qalib û yek reng û rewşekî mûsterek da ro dike û di nêrxîne; di nav bera fikra Îbnû Erebî û Hellac û Eba Yezîdê Bîstamî da, fikra Xezalî (... 1111m) û Îbnûl Ruşd (1126-1198) û Farabî (...-950m) û Plotonê misrî, û Platonê Yûnanî da diçe û tê; wehdetîl wucûd û wehdetîş şûhûd û tesewwûf û felsefeyê, bi hev ra di meşîne; ji navbera fikr û bawerîyên cûr be cûr, nuqte û xalên mûsterek di niqîne; tiştek nûh jê dertîne û pêşkêş dike.

Çawan -dema ku ronahîya Rojê di madda zelalî ya 'Ewran da tehlîl dibe, di şeklê 'Elemû-ssema û keskesorê da rengîn di xuyê- wilo wehdetî-l wucûd jî, di şûşa billora fikra Xanî da tê tehlîl kirin, bi rengê felsefe û tewhîd û wehdetîş şûhûd û tesewwûfê bi hev ra, -wek ala kesk û sor û zer- rengîn û zengîn di be, dixemile û di çîrûse.

Ji xwe fikra Xanî, di her mewzû' û mijarê da wilo regîn û zengîn e; bi taybetî û cudaî ye, girift û mûemma ye. Ku ji xwe felsefa wedetîl wucûdê jî wisa ye, xulasa wî jî wiha ye: "yek wucûdekî mûtleqê ezeliyê bi tenê heye ku ew jî wucûda **Xweda** ye; bê mîsal û bê hemta ye, ji Wî pê da tu tişt tune ye, her tişt ji Wî da ye, hemû cûren kaînatê tecellîya Zatê Wî ne, esma û sifaten Wî ne (nav û nîşanên Wî ne) **Xweda**, li her derî, di hemû tiştan da veşartî û pinhan e, eşkera û îyane, xaîb û hazir e, lê bê hûlûl û bê ittîha de, bê cîh û bê mekan e, destpêk û dawîya her tiştan ne, Ewî her tişt di **xweda** gitîye, her tişt di Wî da ye, bi Wî ye û ji Wî ye, Ewe, hew ! " ku *Qur'an* jî, ewî wiha telxîs dike :

«هو الأول والآخر والظاهر والباطن وهو بكل شيء عليم» "Ew, destpêk û dawî ye, eşkera û veşartîye, Ew bi her tiştî pîrr baş di zane û zanîye" (El-Hedîd/Ayet 3)

«ألا إنه بكل شيء محيط» "Bê guman, Ewî bi her tiştî îhate kirîye, dor li her tiştî girtîye (her tişt di Wî da ye)". (Fûsûilet/Ayet 54)

Xanî di her firsetîda (geh bi cesaret û bi germî, geh jî bi îhtîyatî û bi nermî) temas û îma û îşaretê cîhetên mehrem û namehremên wê felsefa Wehtetîl Wucûdê dike û dinirxîne, hespê xwe di meydanên wî yên cûr be cûrên fireh û bi dirrik û xweşik da di bezîne. Wek ku divan helbesteyên xwe da :

Ey wahidê bê şerîk û yekta
Wey wacidê bê nezîr û hemta
Ey baqîyê bê zewalê daîm
Wey hadîyê bê fenayê qaîm
Mulk û melek û felek bi carek
Bil cumle Te çêkirin tebarek
Fil cumle: çi ewwel û çi axir
El qisse: çi mû' mîn çi kafir
Her yek ji Te ra we bûne mezher
Ew renga di wan Tu bûyî mûzmer
Bê husnê Te nîne wan wûcûdek
bê nûrê Te nîne wan numûdek

Ayîne Te çêkirin mûkerrer
Husna xwe di wan Te kir mûsewwer

Hikmet ewe batîny û zahir
Qudret ewe xaîbîy û hazir
Nînin Te teheyyuz û temekun
Emma we di wan dikî tewettun
Goya hemî cîsmekin Tu canî
Goya hemî şehrekin Tu Xanî ()*

(*) **Ey, wey, hey, lo:** ûpên nîda û bangkrinê ne./ **Wahid:** Yekemîn (zatê Xweda digel sîfatên Wî ku Ehed jî, zatê Wî yê bi tenê ye, bê mûlaheza sîfatane)/ **Wacid:** Darayî, tewana, dewletî./ **Bênezîr:** Bê hemta, bê mîsal./ **Bêşerîk:** Bê hember, bê heval, bê hember./ **Bêhemta:** Bê heval, tayê bi tenê, bê şerîk./ **Baqî:** Mayî, bê zewal, daîm, herheyî./ **Qaîm:** Li ser xwe mayî, bi xwe heyî, sabit./ **Hadî:** Rêber, rênîşander./ **Bêfena:** bê tunebûn, bê fanî bûn./ **Mulk:** Darayî, mulk û mal, alema berçav./ **Melek:** Firişte, alema xeyb./ **Felek:** çerxa felekê, gerdûn./ **Bicarek:** hemû li ser hev, bi yek carî./ **Tebarek:** Pîroz û mûbareke./ **Bilcumle:** Tev bi hev ra, hemû li ser hev./ **Filcumle:** Xulase, bi kurtayî./ **Ewwil û axir:**

Rewşa mezherîyeta (xuyangehîtiya) kewn û kaînatê, ji wî wucûda mutleqq û pîroz ra, keyfîyeta mûzmerîyeta (têveşarîtiya) wî yekê bi tenêyê bê zewal û bê heval, di hemû alemê da, bi rewşa û keyfîyeta beden û can û kîyanê bedenê, bi rewşa bajar û xan û manê bajarê, şebihandîye; wî pîrozê bêhemta wekî rûh û canê bedena kaînatê, wekî xan û manê bajarê alemê teswîr kirîye û nerxandîye; nîhanîti û îyanîti û xaîbîti û hazirîtiya wî, rewşa êwirbûyîn û bicîhbûyîna wî ya bê cîh û war û mekan jî, bi hikmet û qudretê îfade kirîye û gotîye: “ya rebbî! hîkmet ewe ku Tu hem batîni, hem zahiri, qutret jî ewe ku Tu hem xaîbî, hem jî hazirî, Tu di cîh û warek da jî nîni; lê Tu diwan da wilo bi cîh jî bûyî ku herwekî ew cism û bedenin, Tu canê wanî, ew şehr û bajar in, Tu xan û manê wanî” (ku heta derecekî ew sirr û hikmet û mûemma, bi felsefa wehdetîl wucûdê, nêzîk ê bal fehî û îdrakê va dibe).

Melayê Cizîrî jî, teşbîha wî wucûda mutleqq a ezeli, bi derya yê, teşbîha 'alem û kainatê jî, bi pêl û lem û peqîk û cemed a avê, teşbîha peywendî û mûnasêbtên di navbera xaliq û mexlûqêda jî, bi mûnasebet û peywendîyên di navbera av û cemed û derya û pêl û lemên deryayê da, kirîye û wiha gotîye:

*Yeke derya Tu bizan qencê çi mewc û çi hûbab
Bi heqîqet ku yek in her dû çi av û çi cemed.*

Ku bi rastî jî, ev teşbîh û temsîla “Mela”, pîrî teşbîh û temsîlekî me'nîdar û hêjaye, kûr û dûr û di cîhê xwe daye. Ku bi wî, hem mahîyeta felsefa wehdetîl wucûdê, hem jî ferqa di navbera wî û Hûlûl û îttîhadê da, bi hêsayî û qenc û baş tê îdrak kirin û diyar dibe. Ku bi angore felsefa wehdetîl wucûdê: “ji wucûda mûtleqq a îlahî bêtir, di heqîqet da tu tişteke tune ye û mewcûd nîne, bi tenê ew heye, hemû masîwayê wî 'eksa wî wucûd a pîrozîn.

yê pêşî û dawî./ **El Qisse:** Wel hasil, netîce./ **Mû'mîn û Kafir:** Bawerker û nebawerker./ **We bû ne:** Wilo bûne./ **Mezher:** Xuyangeh./ **Ew Renge:** Ev reng, bi vî terzî, wihakî./ **Mûzmer:** Ketînavê, tê da, hatî veşartin./ **Nûr:** Ronahî (tecellî û xûyabuyîna Xweda bi navê xweyê E-Zzahîr)./ **Numûdek:** Xuyanek, berçavokek, diyarbûyînek./ **Hikmet Eve:** Zanîna heqîqî û sirr û hikmek eve ku tu hem batîni, hem jî zahiri./ **Batîni:** Weşatîyî, nihîni./ **Zahiri:** Dîyarî, eşkerayî./ **Qudret:** Tewanayî. Yanê: Qudret û Îqtîdar eve ku Tu hem xaîbî, hem jî hazir û nazirî./ **Teheyyuz:** Bi cîhbûyîn, êwirandîna di cîhekî da./ **Temmekun:** bi cîhbûyîna di mekanekî da./ **Tecezzî:** Perçebûyîn./ **Tewettun:** Êwirîn, êwirbûyîn, bi cîh û war bûyîn./ **Goya:** Tu dibê qey? Her wekî ku, qaşo./ **Cisim:** Cuse, beden./ **Can:** Rûh û kîyan./ **şehr:** Bajar./ **Xanî:** Mal û avayî./ **Ayîne:** Eynik, neynik./ **Mûkerrr:** tekrarbûyî, pîrî û pîrî./ **Husna xwe:** Bedewî û rindîti û spehîtiya Xwe./ **Mûsewwer:** Teswîrbûyî: Teswîrhatî, bi şekl û sûretbûyî.

Hûlûl jî eve kû “tişteki mewcûd (Heyî) bi keve nav mewcûdeki din û pêra bi ve yek.”

Îttîhad jî, ewe ku “du tiştên mewcûd, weyan çend tiştên mewcûd bikevin nav hev û bi hevra bivin yek, ji wan tiştekinê çê be. “Wek ku oksîjen û hidrojen dikevin nav hev, bi hevra dibin yek û ji wan av çê dibe, Hem wekî av û ax ku dikevin nav hev, bi hevra dibin yek û ji wan çamûr peyda dibe. Ku yanê bi kurtî: Di *hûlûl* û *îttîhad* ê da, du tiştên heyî mewzû û behsin; lê di wehdeîl wucûde da, yekîti û yekbîtenêti mewzû û behs e. Ku bi tu awa û bi tu mûnasebetî peywendî û mûnasebeta Hûlûlê, bi felsefa wehdeîl wucûde, bi tewhîda Îslamêra tune; Lê ew *îttîhada* ku di îstîlaha sofîyan da, îbarete ji meqam û merteba

(الفناء فى الله والبقاء بالله) Fanî bûyîna di **Xweda** da, baqî mayîna bi wî wucûda wî ye, (îttîhad, bi wî me’na yê), mertebekî pîrozê herî bilind û mezin e, derecekî teşewwûfî yê zewqî û şûhûdîye, ku *Ebdurrezaq ê Kaşanî* (.....1329m.) di Îstîlahat-û ssofîyye ya xwe da wiha te’rîf û teswîra wî kirîye û gotîye:

«هو شهود الوجود الحق الواحد المطلق - الذي الكل به موجود - بالحق فيتحد به الكل من حيث كون كل شيء موجوداً به معدوماً بنفسه لا من حيث أن له وجوداً خاصاً اتحد به فإنه محال».

“Ew (Îttîhad) şuhû da wucûda wahidê heqqê mûtleqq (ku her tişt bi wî wucûde mewcûdin), bi wî heqqê ye. Ku yekîti ya tiştan bi wîra bi vî me’na yêye: ew heqqê mûtleq bi tenê heye, ne bi vî me’na yêye ku ji tiştan ra jî, wucûdekî bi taybetî û xass heye. Ku tişt bi wî wucûda xwe ya bi taybetî û xass, bi wî heqqê mûtleqqê bi tenê ra dibin yek; Ji ber kû ew mehale, (ne mûmkîne) lewra yek wucûdek bi tenê heye, ew jî ew wucûda mûtleqqa heqqe hew!”

Xanî jî di behsa vefata Memo û Zînê da, azadîbûyîna rûhê wan ji qefesa cismanî, yekbûyîna wana di ’alema rûhanîda, gihîştina wan zerreyan bal Afîtaba wucûda mûtleqa zatê sûbhanî va, bi ûslûba bîr û bawerîya wehdeîl wucûde - wek feylesofekî pispor- bi devê wê felsefê di axive, teswîra wî îttîhada taybetî, wiha dike û dibêje:

*Wan terkê kirin serayê fanî
Ew çûne cîhanê cawîdanî*

.....
*Fil cumle ji merkeza turabê
Ew zerre gîhane afîtabê
Qet'a ne bi îttisal û tehlîl
mehza ne bi înfîsal û tehwlîl
Wan rê ku birin bi canibê zat
Baqî gerîyan bi zatê zerrat.(**)*

Yanê: ku perçeyên wucûdê, ji navenda 'alema maddî, bê îttîsal û bê înfîsal û bê tehlîl û bê tehwlîl û bê hûlûl û bê îttîhad, bi aliyê zatê îllahî va çûn; gîhîştin roja ehedîyettê, ew zerrat û perçe bi wucûda wî zatê sermedî (herheyî) baqî man, bi hebûna wî heyî bûn, herheyî man. Wek hebûna cemedê ku bi avê ye, bi wî heye, di heddê zatê xwe da tune ye.

(**) **Fil Cumle:** Xulase, welhasil./ **Ji merkeza Turabê:** Ji navenda xwelîyê, ji 'alema maddî, 'alema duniyewî./ **Zerre:** Perçeyên herî hûrik û piçûçik, Heyûla, Atom./ **Afîtab:** Roj (ku meqsed jê di vir da wucûda wahidê mûtleq, zatê Xweda ye). **Gîhane:** Gîhîştine, wesilîne./ **Qet'a:** Bêguman, tu car./ **Îttisal:** Bi hevagirtin, gîhîştina hev./ **Tehlîl:** Daxistina di cîhekîda, hûlûl dêrana tişteki di tişteki din da, di mekanekî da./ **Mehda, Mehza:** Bi tenê, ew bi tenê, feqet./ **Înfîsal:** Ji hev qetandin, ji hev cudabûyîn./ **Tehwlîl:** gerandina tişteki bal tişteki din va, gerandina bal haletekî dinê va./ **Bi Canibê Zat:** Bi aliyê zatê Xweda va./ **Baqî gerîyan:** Baqî man, her heyî man, manû man.

Sultanê aşiqan, qehremanê wehdeîl wucûdê û wehdeî-şşûhûdê, **Îbnû Farid** (Ûmerê kurê Farid-1181-1235m) jî, di vê bareyê da wiha dibêje:

وها أنا أبدي في اتحادي مبدئي
وانتهي انتهائي في تواضع رفعتي

“Ha jê hebin! Ku ez di îttihada xwe da, mebde ê xwe (destpêka xwe) diyar dikim û di nivzaya bilinda ya xwe da (di nivzaya fanîbûyîna xwe ya di bilindaya bakîmayîna xwe ya bi wî da), dawî li dawîhatina xwe tînim”.

Yanê: Mebde û muntehayê min ewe û hew!, Ew heye, ji wî bêtir tu tişt tune ye; Îttihada min a bi wî ra ji, fanîbûyîn û baqîmayîna min a bi wî ye.

Melayê Cizîrî, di cîhek dinda jî dibêje kû “zatê aşiqê” (hebûna wî ya maddî), di navbera wî û me’şûqa wî da hîcab û perde ye. Hetta ku ew perde ranebe ‘aşiq û maşûq nagihîjin hev, di vê ku ‘aşiq, di îşqê da fanî bibe, heta ku bighîje maşûqa xwe, pê baqî bimîne; ji ber ku heta aşiq fanî nebe, naghîje maşûqê ku ne gihîje maşûqê jî, baqî nabe :

*Aşiq û ma’şûqê da wasil bi yek bin bê hîcab
Mehwî bû bizzatê Aşiq, lew di ‘îşqê perde bû
Lew di ‘îşqêda fena bû, da bibit baqî bi dost
Aşiqê fanî nebû wasil heta baqî nebû*

Xanî jî, di vê bareyê da wiha dibêje :

*Fanî nebitin fenayê mûtleqq,
Nabînitin ew beqayê mûtleq.
Fanîti ji bo wî ra beqa ye,
Baqîti ji bo wî ra fenaye.
Emma ne bi ittîsal û îlhaq,
Belkî ne bi înfisal û îtlaq.*

Yanê : heta kû ji talibê heqîqetê ra fanîbûyîn a mûtleq çê nebe ew nagehîje beqaa bil heqq(baqîmayîna bi Xwedê) û ewî nabîne, heta fanî nebe baqî nabe, fanîtiya wî wesîla baqîtiya wî ye, baqîmayîna wî jî bi fanîbûyîna wî ye. Lê ew baqîmayîna wî, ne bi ittîsal û îlhaq e (ne bi pêvagirtin û pêvadayîn e), ne jî bi înfisal û îtlaq e . Belkî bi terz û awakî dinê cûdayî û taybetî ye.

Ku ew meqamê Rebbanî, ew haletê zewqî û şûhûdî, meqamekî wilo taybetî yê bilind û walaye, ku bêje û kelîme, ji îfadekîrin û îzahkirina wî kurt û acîz dimînin. Ew haletê taybetî û zewqî û şûhudî, mûnezzeh û paqijê ji me'na *hûlûl* û *ittîhad* ê, *ittîsal* û *înfisal* ê, *îtlaq* û *îlhaqq* ê ye jî; ku bi kurtî, îzah û beyana wî, îdraka mahîyet û heqîqeta wî meqam û haletê pîroz ne mumkîne, ne di quwweta mirov da ye, bi kelîman nayê îfadekirin, belkî bi hinek teşbîh û temsîlan merif dikare îfade bike. Wek ku *Îbnul Farid* ê, di Qesîdeya xwe ya Xemrîyye da, îşq û mehebbeta heqîqetê (îdraka wûcûda heqqa mûtleqq), bi xemr û meyê teşbîh kirîye, wiha teswîr û îfade kirîye û gotîye :

1	سَكْرِنَا بِهَا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُخْلَقَ الْكَرْمُ	شَرِينَا عَلَى ذِكْرِ الْخَبِيبِ مُدَامَةً
2	هَلَالٌ وَكَمْ يَبْدُو إِذَا مُزِجَتْ نَجْمٌ	لَهَا الْبَدْرُ كَأْسٌ وَهِيَ شَمْسٌ يَدِيرُهَا
3	وَنُورٌ وَلَا نَارٌ وَرُوحٌ وَلَا جِسْمٌ	صَفَاءٌ وَلَا مَاءٌ وَلُطْفٌ وَلَا هَوَاءٌ
4	حَادِئٌ وَلَا جُرْمٌ تَخَلَّلَهُ جِرْمٌ	وَهَامَتْ بِهَا رُوحِي بَحِيثٌ تَمَازِجًا أَتَى
5	وَكَرْمٌ وَلَا خَمْرٌ وَلِيَّ أُمَّهَا أُمَّ	فَخَمْرٌ وَلَا كَرْمٌ وَأَدَمٌ لِيَّ أَبٌ
6	فَأَرْوَاحُنَا خَمْرٌ وَأَشْبَاحُنَا كَرْمٌ	وَقَدْ وَقَعَ التَّفْرِيقُ وَالْكَلُّ وَاحِدٌ
7	وَلَيْسَ لَهُ فِيهَا نَصِيبٌ وَلَا سَهْمٌ	عَلَى نَفْسِهِ فَلَيبِكِ مَنْ ضَاعَ عُمُرُهُ

1- Me li ser behs û bîranîna mehbûbê, mey û badekî wilo (xerîb û enteresan) vexwarîye ku em ji berî ya çêbûyîna rezzên trîyên wê meyê da, bi wî meyê mest û serxweş bûne.

2- Ew bade ya ku Bedir (hîva çardehşevî, hîva tamm. Ku kinayetê ji Alemê ye), qedeha wî ye, ew bi xwe jî, roj e (roj a heqqe, roja ehedîyyeta mûtleqe), hîlal, hîva nû (Eql-û şûûr a deqîqa însanê kamilê ku wekî hîva nû bi nûra roja ehedîyyetê nûranî bûye) jî, ewî mey û badeyê digerîne, belav dike, ku dema ew mey mezzc jî bibe (dema ku Lahût û Nasût, rûh û beden dikevin nav hev), di wê demê da, pîrr Stêrkên (pîrr beqlolkên wekî sitêrkan), pîrr stêrkên hîdayetê, dîyar dibin. (ku Hz. Mûhemmed jî, derheqq hevalên xwe da wiha gotîye : أصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم

“Hevalên min wekî sitêrkanin, hûn bi kîjanê ji wan îqtîda bikin, li pey kîjan ji wan herin, hûn tên hidayetê, tên ser rêya heqq û rast.”

3- Safîtî ye, lê av nîye, letîfîtî ye, lê hewa nîye, ronahîtî ye, lê agir nîye, rûh û can e, lê cûsse û beden nîye.

4- We Rûhê min, bi terzekî wilo bi wî meyê mest û şeyda bûye ku ketine nav hev û bihevra bûne yek tişte. Lê belê, ne wekî ku cismekî dikeve nav cismekî û bi hev ra dibin yek. (belkî bi terzekî cûdayê wilo ku te'rif û teswîra wî bi bêjeyan, ne mumkine).

5- We di heqîqet da Xemr û Mey heye, rezz tune ye, (masûwa yê wî tune ye), di gel ku Adem jî, bavê me ye. (ku madem bavê meye û heye, lazime ku em jî hebin) Rezz heye, mey tune ye, di gel ku dîya wî meyê, dîya me ye jî (jêder û mesderê wî yê bingehî, yê me ye jî). Yanê: du cîhetê wî hene: yek eve ku ew heye, masûvayê wî tune ye, yek jî eve ku li ber çavan, masûwayê wî heye û dixûyê, lê ew naxûyê, di gel ku dîya wî (mesderê wî yê bingehî), heye û dîya meye jî, (em jî ji wî mesderê bingehîne). Ku madem dîya wî heye û dîya meye jî, bê guman ku ew jî heye (her çukas ku li ber çavan naxuyê jî).

6- Ku netîce: hemî yek tişte bûn, ji hev qetîyane, ku rûhên me bade û meye, bedenên me jî rezz û tirîyên wî mey û bade yê ne. (Rûh, heyata bedenê ye, ew meya heqîqetê jî, rûhê 'alemê ye, mey di engûrê da veşarî û carî ye, ew rûhê pîroz jî di hemî 'alemê da, sarî û carî ye diyarî û veşarî ye).

7- Ewê ku temenê wî zayî bûye û nesîb û para wî di wê meyê da nebûye (jê bê pare), bila ew li ser nefsa xwe bigirî, şîna xwe bike, (ku ji zewqa wî meya pîroz, bê nesîb û bê par maye).

Xanî jî, wê meya me'rifetê wiha teswîr û beyan kiriye û gotîye :

<i>Em 'aşîq eger çî meyperestin</i>	<i>Emma ji meya "Elest"î mestin</i>
<i>Ew mey ne wekî meya Te, tal e</i>	<i>Ew mey ji cemala zûl celal e</i>
<i>Ew hûbbê Hebîbê Pakî Zat e</i>	<i>Qînwanê Hedîqeyê Sifat e</i>

Yanê: gerçî em 'aşîq meyperestin, lê em ji meya "Elest" mestin ku ew meya pîroz ne ji cûrên meya reng al û tahle, belkî ji meya bezma Elest e (ew bezmû meclisa me'newî ya ku **xweda** tê da ji rûhan ra gotîye "Elestû bî rebbîkum" = Ma qey ez rebbê we nînim? rûhan jî, bersîva wî wiha dane û gotine: belê! tu Rebbê meyî), meya 'îşq û mehebbet a cemala zatê zûl celal e (zatê ku xweyê celal û 'ezemetê ye), ew meya gûşîyên tirîyên baxû baxçeyê sîfatên wî zatê bê hemta û bê mîsal e, Em cema'eta 'aşîqan mestê wê xemr û meyê ne, wî şerab û badeyê ne, talibên wî me'rifet û îrfanê ne, mezherê sîrr û hîkmetê vê fermanê ne:

«وما يزال عبدي يتقرب إلي بالنوافل حتى أحبه فإذا أحببته كنت سمعه الذي يسمع به وبصره الذي يبصر به ويده التي يبطش بها ورجله التي يمشي بها». صحیح البخاری، مجلد ۸، صفحہ ۱۰۵، باب التواضع.

“Ebdê min, (bendeyê min), bi îbadet û perîstên zêde, hêdî hêdî nîzikê bal min dibe, hetta ku Ez ji wî hezz dikim, dema ku min jê hez jî kir, Ez dibim gûhê wî yê ku pê dibîhîze, çevê wî yê ku pê mêze dike, (dibîne), destê wî yê ku pê diberize (pê kar dike) û lingê wî yê ku pê dimeş e... (El bûxarî-babû ttewazuî-8/105)”

Hasilikelam: Di vê behs û mijarê da pirr tişt hatine gotin, pirr teswîr û temsîl hatine kirin lê di dîtîna û bawerîya Min da, tu kesî wekî *Melayê Cizîrî* û *Îbnûl Farid* ê, bi cesaret û wekirî, geş û xweş mesleyê, teswîr û teqrîr nekirîye. Ez cûmle: *Îbnûl Farid*, di *Nezmî ssûlûk* a xwe da, xwe bi wî heqqê mûtleq ra yek tiştêk dîye, xwe di şûna wî da hesibandîye, bi zimanê wî axivîye û wiha gotîye:

فلا حيٍّ إلا عن حياتي حياته	وطوعٌ مُرادِي كلُّ نفسٍ مُريدة
ولا قائلٌ إلا بلفظي مُحدِّثٌ	ولا ناظرٌ إلا بناظرٌ مُقلِّتي
ولا مُنصِتٌ إلا بسمعي سامعٌ	ولا باطِشٌ إلا بِأذلي وشِدَّتِي
ولا ناطقٌ غَيري ولا ناظرٌ ولا	سَمِيعٌ سِوَاي من جميع الخليفة
وألسنة الأَكوان إن كنتَ واعياً	شُهُودٌ بِتَوْحِيدِي بِحَالٍ فَصِيحَةٌ

“Tu candar tune kû jîna wî ji jîna min nebe. (jîna hemî candaran ji jîna min e), vayîna hemî kesên ku divên, bi angorî vayîna min e. (Îrada wan bi îrada min e), yên ku di axivin jî, bi gotinên min di axibin, yên ku mêze jî dikin, bi çavên min, mêze dikin, yên ku guhdarî jî dikin, bi guhên min dibihîzin, yên ku diberizin (hucûm û hêriş dikin) jî, bi kuwwet û şidetta min diberizin, di nav hemû mexlûqatan da, ji xeyrî min, tu kesê ku bi axive û mêze bike û bibîhîze tune ye (her Ez bi tenê heme, Ez her tiştî dikim, her tişt bi mine, ji mine), eger ku tu qeş bala xwe bidê û baş fêhm bikî, tu dibînî ku hemî zimanên hemî kaînatê, şahidiyê bi tewhîda min didin (şahidê vîqasîne ku di heqîqetta ez bi tenê heme,)

Îbnu-l Farid, di qesîda xwe ya *Cîmîyye* da jî, dibêje ku “di meydana ceng û şerrê di navbera çavên belek û Rûhan da, Ez ew kuştîyê bê guneh û bê xetame”.

ما بَيْنَ مُعْتَرِكِ الْأَحْدَاقِ وَالْمُهَجِّ أَنَا الْقَتِيلُ بِلا إِثْمٍ وَلَا حَرَجٍ

Melayê cizîrî jî, di qesîda xwe ya bi navê “*Ellah Seher gaha Ezel*” da, wiha dibêje: Bêguman em hemî, Hûwîyyetin (belgeyên Hebûnê ne), ew navin ji mesderekî (ji rader û jêderekî) çiqq bûne (di heddê zatê xwe tune ne), wek wehm û xîyalin, bi her awayî, ji her awayî da, em ne tiştin (tune ne), wek ‘eksa di nav neynikê da ne. (Sûret û sî ne, tecellîya mesder û jêderekî Herheyîne.)

*Em tev Hûwwîyatînin yeqîn, îsmînin ji mesder mûşteqîn
Mewhûm û la şey’ mûtleqîn, ‘Eksînin di nêv ayîne da*

Ferqa di navbera wehdatîlwûcûdû wehdatîşşûhûdê da :

Wehdatîşşûhûd, pratîk û tecrîbe ye, îdrak û besîrete (dîtina bi çavê dile), haletekî zewqî û şûhûdîye, tune bûyîna ji wûcûda fanî, baqîmayîna bi wûcûda her heyîya ezêlî û ebedîye.

Wehdatîlwûcûd jî, fikr û felsefeye, îlm û hîkmete, bawerîya bi yek wûcûdekî mûtleqqê her heyî ye, ku her tişt ji wî ye, bi wî ye, jî wî bêtir tu tişt nîye.

Ku bi angorî felsefa Wehdatîlwûcûdê:

1- Wûcûdekî mûtleqqê bi tenê heye, ezêlî û ebedî û sermedîye (her hebû yî û her heyî ye) ku ew jî wûcûda pîroz a zatê îlahîye û ‘eynî wî ye. Çawan ku Xanî jî di **Nehcil Enam** a xwe da gotiye:

*Wûcûda wî, ‘eyn e ji boy zatê wî
Ne ewwel, ne axir, ne zidd e Ewî*

2- Alem: sî û tecellîya wî ya dîwemîne, diyarbûyîna wî wûcûda heqq di sûretên mûmkînatînan da ye. Ku hemî cûrên mûmkînatînan jî, nav û nîşanên wî wûcûda mûtleqqa ezêlî ne, sûretên wan ên me’qûle di ilmê **Xwedayê** ezêlîda veşartîne. Ku ji wan sûretên wanên me’qûle ra, *E’yanên sabîte* (Tiştên ku di ’ilmê **Xweda** da bi cîh bûne), *Hûrûfên ‘alîye* (Tîpên bilind), *şûûnên zatîye* (rewşên wî zatê heqq) tînin gotin. Ku ew sûretên tiştan, di *Xeybil xûyûb ê* da (di veşartîyê veşartîyan da), di *kenza mexfî* da (di xizna veşartî da ku zatî îlahîyye ye), veşartîne (wek veşartîna darê, di dendikê da).

Dîyar bûyîna wî wûcûda mûtleqq di sûretên mevcûdatan da, navê wî ye “Nûr”e, tecellîya wî ya bi navê wîyê “*Ezzahir*”e, ku ew navê wîyê ezzahir jî, mezher û meclayê navê wîyê “*Elbatîn*”e

«هو الأول والآخر والظاهر والباطن»

Yanê: Ew, ewwil û axir û zahir û batin e (Elhedîd/3).

3- Bi gotinekî din: 'alem sûretê tecellîya **Xweda** ye, **Xweda** jî, hûwîyyet û rûhê 'alemê ye, hemû kewn û kaînat, hemî 'alem pêl û lem û şapol û sihol û cemed û qeşa ya wî derya ya bê binî û bê paya ne, nav û nîşanên wî ne (esma' û sifaten wî ne), ne 'eynî wî ne, ne jî xeyrê wî ne.

4- Ewwelê tecelîyatan (tecellîya seratayî), 'ilmû zanîna zatê **Xweda** bi zatê **xweda** ye, îşq û evîna zatê wî ji hûsn û cemala zatê wî ra ye, ku ew sifetê alîmîyyetê, tenezûlla wî ya, ji merteba Ehediyyet ê bal merteba wahîdîyyetê va ye. (yanê: daketina ji merteba zatê mûtleqqê bê mûlaheza sifatan, bal merteba zatê di gel mûlaheza sifata ne)

5- Ji wî zanînê (ji zanîna zatê wî bi zatê wî) da, 'Eqlêewwel çêbûye ku ew 'Eqlê ewwil, mexlûqê wî yê ewwil e, jê ra Rûhê kûll, Nefsa kûllî, 'Erş, Lewh, û Qelem... jî, tê gotin

Melayê cizîrî û Xanî û gelek mûtesewwûfên dinên wekî wan, ji wî mexlûkê ewwel ra "*Heqqîqeta Mûhemmedîye* jî, gotine"

(Îbnûl 'Erebî, kîtap el mesail. R. 9-10-Heyderabad 1948.)

6- Bi tecellîya wî ya dûwemîn jî, sûretên mûmkînatî (sûretên cûrên 'alemê) Xûya bûne, 'alem çêbûye; (ku hemî ew sûretên 'alemê, nav û nîşanên wî ne, **Xweda** di neynika wan navû nîşanên xwe da, tecellî kirîye, xûya bûye)

7- 'Îşq û evîna zatê Heqq ji hûsn û cemala wî zatê Heqq ra di ezal da (Aşiqbûyîna zatê **xweda** ji hûsnû cemala ezalîya zatê xwe da ra), sebeb û wesîla xelqa alemê ye, (**Xweda** 'alemê ji boy naskirina xwe çêkirîye.) çawan ku di vî Hedîsa Qudsî da jî gotîye:

«كنت كنزاً مخفياً فخلقت الخلق ليعرفوني أي فخلقت الخلق ليكون مرآة أشاهد فيها جمالي». أشارات الاعجاز / ٤ ، بديع الزمان

"Ez xezînekî veşartî bûm, min xwest ku Ez bême nas kirin, ji wî sedemî jî, min xelq (mexlûqat) çêkir ku ew min nas bikin".

Ku Mûhyîddîn ê Erebî, ewî Hedîsa Qutsî, wiha rave û şirove dike, dibêje: ku yanê: min xelq çêkir ku ew bibe wek neynik (eynik) û ez di wî da, cemala xwe bibînim (tê da temaşa cemala xwe bikim) Bedîûzzeman Seîdê Norsî (Mele Seîdê Kurdî) jî, ewî tefsîr û şirova Mûhyîddînê Erebî, teswîb û tesdîq dike (îşaratûl î'caz-R. 4-Beddî'ûzzeman, Se'îdê Kurdî).

Bi Kurtî:

- 1- Yek tiştêk bi tenê heye ku ew jî wûcûda mûtleqa Heqq e.
- 2- 'Alem hemî, sîya wî wûcûdû hebûna Heqq e, navû nîşanên wîne.
- 3- Navû nîşanên wî jî, ne eynê zatê wîne, ne jî xeyrî wîne.
- 4- Tecellîya wî ya yekemîn (Seretayî), zanîna zatê wî bi zatê wî ye, ku ji wî da jî mexlûqê wî yê ewwel ('Eqlê ewwel...') peyda bûye (çê bû ye).
- 5- Gelek navên din jî, ji wî mexlûqê wî yê ewwel ra hene (wek 'Eqlê kull, 'Eqlê kullî, rûhê kull, nefsa kûllîye, Erş û Lewh û Qelem...)
- 6- Tecellîya wî ya duwwemîn jî, zûhûra sûretên alemê ye ku hemî cûrên 'alemê jî, nav û nîşanên wîne.
- 7- Îşqa ezêlî (evîndariya zatê ezêlî ji hûsnû cemala wî zatê ezêlî ra), wesîle û sebebê xelqa alemê ye, sirr û hikmetê xelqa alemê jî, me'rîfet û naskirina wî zatê pîroze.

Ku Xanî di *Mem û Zîn* a xwe da; di *Dîwana* xwe da, geh bi serîhî, geh jî bi îma û îşaret, temasê wan hemî xalan kirîye. Lê wekî Îbnûl Farid (1181-1235 z.) û Melayê Cizîrî (1574-1640 z.) zelal û vekirî nîne, belkî bi îma û îşaretan îktifa tîne, zêdetirê ji Wehdetîl Wûcûd ê, bi alîyê Wehdett î şşûhûd ê va diçe. Lê ji boy ku Wehdetîl Wûcûd nezerîyye û piratîka Wehdetî şşûhûdê ye û heta ku nezerîyye jî, qeç neyê fêmkirin û zanîn, tecrîbe û piratîk çê nabe. Ji wî sebebî da, Xanî li ser Wehdetîl Wûcûdê wekî mûqeddîme (pêşek) diskine; Wekî wesîle lê mêze dike. Giranîya xwe, pîr dide ser Wehdetî şşûhûdê. Lê îhmala Wehdetîl Wûcûdê jî nake; di her firset û her mûnasebetê da, temasê cîhet û noqteyên wî yê mûhîm dike, lê xwe pîr bernade nav reh û çik û pejên wî yê talî, belkî di hinek caran da ewan jî, îma û îşaret dike.

Yanê bi kurtî: Xanî, nezerîya Wehdetîl Wûcûdê di gel piratîka Wehdetî şşûhûdê, di pota (di zêrheldanga) tewhîdê da di helîne, bi terz û awakî xusûsî, ro dike, di neqîşîne û di xemilîne, bi şekl û rewşekî cûdaî pêşkêş tîne. Ku merif dikare bibêje: şopekî nûh, rêçekî taze vedike û di nerxîne.

Ji kerema xwe werin! Em bihev ra bala xwe bidin wî zêrker û

hûnermendê pispore ku ka bi çi awayî, bi çi rewş û rengî, Ewî me'denê giranbaha dihelîne û ro dike, di neqîşîne û pêşkêş dike, çi rê û rêçikên hêja, çi şopên nûh vedike û nîşan dide:

Berîya her tiştî, divê: em evî qeç bizanibin ku bi zahîrîbe jî, *Xanî* na xwaze ku ji fikra mezhebê Sunnî dûr bikeve; lê wekî fêylesufekî hûrr û aza, bi tu fikrî va jî girêdayî namîne. Belkî hespê xwe di her meydana da dibezîne; ji hemî ekol û mezhebên "îlmî û felsefî, cîhetên wanên ku bi fikra wî ya Qur'anî ra dij nakevin di niqqîne, piş û para xwe jê hiltîne. Cîhetên wanên din jî, -hetta ku dikare- şirove dike û li hev tîne. Mirov dikare bibêje ku rê û şopa wî ya nûh jî ewe.

Ev jî rastîyekî dine: ku di navbera 'alîmên 'Eqîda îslamê û Ehlê Wehdeîl-wûcûdê da, di vê xûsûsê da: "ku yek wûcûdekî ezlî û ebedîyê bi tenê heye, ew jî wûcûda heqqa wahidê mûtleqqe û 'eynê zatê wî ye" tu îxtîlaf tîne. Lê di keyfîyeta xelq û îcada alemê da, di navbera fikr û bîr û bawerîyên wan da îxtîlaf heye: Alîmên felsefa wehdeîl wucûdê, dibêjin ku her tişt, hemî 'alem, ji wucûda mûtleqqa zatê *xweda* da peyda bûye. Sîya wî wucûda mûtleqqa ezeliye, ku di heqîqet da, ji wî bêtir jî tu tişt mewcûd nîye. Ehlê kelamê (Ehlê 'Eqîda îslamê) jî, dibêjin: ku *xwedê* 'alemê ji tûnetîyê çêkirîye, ji 'edemê anîye wûcûdê. Alem heye, ne sî û cîlwe ye. Lê ne baqîye, belkî mûweqqet û fanîye.

Ku *Xanî* - wekî pisporekî şareza - bi terzekî wilo cûdaî nîzikê bal meselê va dibe ku ne bîr û bawerîya Ehlê Kelamê rencîde dike, ne jî, ji îşaret û îmakirina bal tercih û temayûla xwe ya ji Wehdeîl Wûcûdê ra, ji parra dimîne. Belkî her dûyan, bi hev ra di qalibekî da ro dike, bi hev ra dimeşîne, bi rewşekî cûdaî di nerxîne û wiha dibêje:

<i>Ey! Wahidê bê şerîk û yekta</i>	<i>wey! Wacidê bê nezîr û hemta</i>
<i>Ey! Baqî yê bê zewal û daîm</i>	<i>wey! Hadîyê bê fenayê qaîm</i>
<i>Mûlk û Melek û Felek, bi carek</i>	<i>bîl cûmle Te çêkirin, tebarek!</i>
<i>Lewh û Qelem û Sewabit û 'Errş</i>	<i>heywan û nebat û Me'eden û Ferrş</i>
<i>Zahîr kirin ev qeder Senayî'</i>	<i>peyda kirin ev qeder bedayî' (*)</i>

(*) **Bê şerîk:** bê hembes, bê heval./ **Qaîm:** payîdar, bi xwe heyî./ **Yekta:** takî bi tenê, yekê bi tenê./ **Bîlcûmle:** hemî, tev bi hev ra./ **Wacid:** tewana, mûqtedir, bi şî./

Tebarek: pîroze, (tebarekellah: *Xweda* pîroze). **Bê nezîr:** bê mînak, bê mîsal, bê heval./ **Sewabit:** yên di cîhên xwe da sekinandî, Stêrkên ne gerroke./ **Baqî:** her heyî, her mayî./ **Nebat:** giha, tiştên ku hêşîn dibin/ **Bê zewal:** bê wundabûn./ **Ferrş:** tiştê raxistî, zemîn./ **Hadî:** rêber, rênişander./ **Senayî':** tiştên ku hatine çêkirin./ **Bê fena:** bê fanî bûn, bê tûnebûn./ **Bedayî:** tiştên espehî û xweşik/ **Lewh:** texte, texteyê nivîsarê./ **Qelem:** Xame, pênivîs, (bi mena mecazî jî), 'îlm, 'îlmê *Xwedayê* ezeli./ **'Errş:** Ban, text, textê Seltenetê, textê Padîşahan, textê kamîranî û hûkûmdarîtîya *Xweda*, ku hemî kaînate./ **Tewrîye:** hûnerêkî edebîye (wêjeîye), ku ew jî eve: ji kelîmekî ra dû me'na hene, yekî dûr, yekî nîzik, ku meqsed û mebest, ew me'na wî ya dûre, wek kelîma 'Erşê e ku me'na wî ya dûr, 'Eqî û mexlûqê ewwile.

Ku ji zahirê ûslûba wan helbesteyan, ji zahirê me'na û mefhûmên kelîme û bêjeyên wan, fikra mezhebê Sûnnî tê fêmkirin. Lê bi tewrîye, di wan da îşaretê bal felsefa Wehdetîl Wûcûd û Wehdetî şşûhûdê va ji heye. Ji ber ku di îstîlaha ehlê tesewwûf û Wehdetîl Wûcûdê da, **Lewh** û **Qelem** û **'Erş** û **'Eqlê ewwel**, yek tiştêkên ku ew jî mexlûqê **Xweda** yê Ewwele, ji tecelîya wî ya seretayî peyda bûye.

Zahir jî, navê **Xweda** ye, “bi me'na ew wûcûda heqqa ku di sûretên kaînatê da dîyar bûye” ye. **Peyda** jî, bi me'na peyda bûyîn û dîyar bûyîna tiştêkî ji tiştêkî dine -wek peyda bûyîna Cemed ê ji Av ê-, Ku bi vî îtûbarê, bi vê şirove kirinê, xûlasa me'na wan wiha ye: “Ey ew yekê heqqê mûtleqê bê mînak û bê hemta, bê haval û bê mîsal û bê zewal! hemî tiştên maddî û me'nevî, berçav û neberçav Te çêkirine. (Ji tecelîya Tene) Te, ev hemî tiştên bê mîsal û xweşik, ji wê wûcûda xwe ya mûtleqqa bê hemta deranîne. Bi navê xwe yê *Ezzahir* dîyar kirine. (Te ewan hemîyan, ji xezîna mexfîya zatê xwe deranîne, ji xwe ra kirine nav û nîşan, tê da temaşa Cemala zatê xwe dikî) ku felsefa Wehdetîl Wûcûdê jî, bi Kurtî ewe.

Xanî, fikr û dîtina Wehdetîl Wûcûdê — ya ku dibêje alem ji **Xweda** da, (ji wucûda wîya heqq da) peyda bûye, tecellî û tezahira wî wûcûda heqqe — di dîwana xwe da, wiha îma û îşaret dike û dibêje:

*Ey wahidê pinhan ku ji zatê Te ne peyda,
Ev kewn û mekan, erd û sema kûnbedê xedra.*

*Her yek bi wûcûda xwe, wûcûda Te dixwazin,
Bil cûmle xirîdarê cemala Te ne Heqqa.*

Yanê: Ey Ew yekê bi Tenê yê veşartî yê ku ev kaînatû hebûn, mekan û erd û asîman, kumbeta hêşîn û gerdûn, hemî tişt, ji hebûna Te peyda bûne, ji hebûna Te çê bûne, ji tûnetîyê bûne heyî! Her yek ji wan bi hebûna xwe, hebûna Te dixwazin (Hebûna wan, nîşanê hebûna Te ne, Tecellîya Esmâ û Sifatên Te ne), Tev bihev ra muşterîyê rindayîtî û bedewîtiya Te ne, -wek ku hebûna wan ji hebûna Te ye-. Cemala wan jî, ji cemala Te ye. Xulase: hertişt ji Te ne, bi Te ne, sîya wucûda we ne, di heddê zatê **xweda** tune ne.

Xanî, di Mem û Zîn a xwe da jî, dîtin û bîr û bawerîya xwe ya derhaqqê mexlûqê ewwel û 'eqlê ewwel da, -wek wehdefîlwûcûdîyan-teswîr û teqrîr dike û wiha dibêje:

*Herçî wekûbû ne bê reqem bû,
Lew ewwelê Ma xeleq qelem bû.*

*Ev ewwel û rûh û 'Eqlê ewwel,
Hersîne bi ewwelî mûewwel.*

*Emma, meke wan ji hev Tû tefrîq,
Ev renga ewan bigêre tewfîq.*

*Bê: şey'ekî wahîd in bi carek,
Te'dad û te'eddûd, î'tibarek. (*)*

Yanê: Herçî tiştên ku bûye, bê reqem û bê duruf ne bûye, Xwedê her tiştî, derece bi derece çêkirîye. Ku Seretayîyê wan qelem bûye, jê ra Rûh, Rûhê kull û 'Eqlê ewwel jî, tê gotin. Ku di heqîqet da yek tiştekin; Ferqa wan î'tibarî ye, angoreî ye (bi angorî ku zanîn pê dibe, qelem e. Bi angorî ku jeder û wesîla heyat û jîyanê ye, Rûhe. bi angorî ku difekire, îdrak dike, Eqlê Ewwel e...)

Herçî: Hertîştê/ **Wekubû:** Weku çêbû, ku wisa çêbû./ **Ne bê reqem bû:** Bê hejmar û bê numre ne bû./ **Lew:** Lewra./ **Ewwelê maxeleq:** Seretayê tiştên, ku Xwedê çêkir./ **Qelem:** Xame, pênûs, pênivîs./ **Hersîne:** Hersî tiştin./ **Ku bi ewwelî:** Ku biseretayîfî.
Mûewwel: Şirovêbûyî, şirovêbûyak (Yanê: Ji hersîyanra jî ewwel tê gotin, ji berku hersî jî, yek tiştekin, ferqa di navbera wanda, î'tibarîye)./ **Emma:** Feqet, welê./ **Tefrîq:** Ji hev qetandin./ **Ev renga:** Bi vî rengî, bi vî terzî./ **Tewfîq:** Li hev anîn./ **Bê:** Bibêje./ **Şey-ekî wahîdin:** Yek tiştekin,tişteki bitenê ne./ **Bi carek:** Li ser hev, bi tevayî./ **Te'dad:** Hejmartin,Hejmardin./ **Teeddud:** Jimare û bi jimarebûyîn, bi jimar û pirrbûyîn./ **Î'tibarek:** Angorîyek, tişteki î'tibarî, tiştekan ne heqîqî (Yanê: çendîfî û çend tiştbûyîna wan, tişteki î'tibarîye, bi angorîye,nisbîye, ne heqîqîye, ji ber ku hersî ji navê yek tiştekinê, ji yek tiştekira tén gotin).

Wek me di pêşîyêda jî îşaret kir, *Mûhyîddîn ê 'Erebî* dibêje: Ji wî mexlûqê ewwel ra “*Eqlê Ewwel, Rûhê Kûllî, Rûhê Rûhan, Îlîm, 'Erş... û Heqîqeta Mûhemmedî* jî tê gotin, ku Xanî jî, heqîqeta Mûhemmedî, wiha tewsîr û beyan dike:

*Ewwel beriqî ji hûsnê sermed,
Nûrek bûye me'neya Mûhemmed.*

*Ew nurê bi emrê 'Alîmûlxeyb,
Bû menşey ê feyzê 'Alema Xeyb.*

*Erwahê ji me'neya peyamber,
Çê bûn, - mesela “nebat û şekker” -*

*Bû eslê esilê cûmle nefsan,
Nefsa sûeda û nefsa nehsan.*

Yanê: berîya her tiştî, ji husn û cemala zatê Ezeli û Ebedî û Herheyî, nûrekî biriqî, şemal da, ku ew nûr, bû me'na *Mûhemmed, bû heqîqeta Mûhemmedî*, di dû ra, ew nûr bi fermana zanayê *xeybê* (bi fermana Xweda yê ku tiştên veşartî dizan e) bû jêderê feyza (rêj û herikandina) ‘alema xeybê (‘alema ne li ber çav, Alema Rûhanî), hertişt ji wî heqîqeta Mûhemmedî — Wek ku şekir ji qamîşê şekir çê dibe — peyda bûn ,bi vî awayî jî ew nûr bû bunyad û hîmê esasî yê hemî nefsen bextîyar û nebextîyar (hemî kesên).

Yanê: Her nefs û her tişt ji wî heqîqeta Mûhemmedî peyda bûn û çê bûn.

Ku *Mela Ehmedê Bateyî* (1414-1495m.) jî di mewlûda xwe ya kûrmancî da -di wê bareyê da- wiha dibêje:

*Girtî yek qebzek ji nûra xwe, Xweda,
Gote wî “kûnî hebîbî Ehmeda”*

Yanê: Xwedê qemçekî ji nûra xwe girt û jêra got:

-“Tu bibe ew hezkirîyê minê ku navê wî “Ehmed” e

Melayê Cizirî (1574- 1640 m.) jî, wiha îşaretê bal vî heqîqeta Mûhemmedîyye va, dike û dibêje:

*Îsmê Te ye mektûbê di dîwana qîdem da,
Herfek qelemê îlmê, bi teqwîmê reqem da.*

*Eşkal û xetên daîreyê nûqte yê îlm in,
Ev neqş û mûsalên di xîyalatê Edem da.*

*Mîm, metleê şemsa ehed, ayîn e sifet kir.
Lamî' ji 'Ereb, birqê li Fexxarê Ecem da.*

Yanê: “Navê te di dîwan û deftera qedîma ezel da hatîye nivîsandin, qelema îlm ezel tîp û herfekî bi teqwîm û xîlpetekî mûkemmêl reqem da, nivîsî.

Ev neqş û nemûşên ku di xîyal û sîberên tunetîyê dane (di heqîqet da tunene, wekî xîyalin), şekl û çixêz û noqteyên daîra îlmê ezêline, tecellîyên wî ne.

“MÎM” (heqîqeta Mûhemmedî), metle‘ê şemşa Ehed (tecellîya Roja yekê mûtleq, tecellîya xwe da) wek neynikê ‘ekiskir (bû meclayê seretayê wê tecellayê) ku şû‘le û pertewa wî, ji ‘Ereb û ‘Erebîstanê da hilbû, li qafik û cêrikên ‘Ecem û ‘Ecemîstanê da, nûra hîdayet û îlm û îfranê da wan”.

Hellacê Mensûr (...922 m.) jî, dibêje ku: ji Hz. Mûhemmed (a.s) ra, du sûretên ji hev cûda hene:

1- Nûrekî qedîm û ezêlî ye, berya hemû kaînatê bûye, hemû mexlûqat jî Wî peyda bûne. Her çiqas ku di zemanekî mehdûd û kifşe da, Adem peyxember bavê Wî ye jî, lê di hebûna Xwe da, Adem jî, ji Wî ye. Çawan ku Hz. Mûhemmed jî gotîye: “Ez pêxember bûm, ku Adem hêj di nava av û çamûrê da bû.”

«كُنْتُ نَبِيًّا وَأَدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ»

2-Ew sûretê Wî yê ku her wekî her tiştên hadis, di demekî mehdûd û kifşe da hatîye wucûdê (çê bûye) û wezîfa xwe ya pêxemberîyê pêk anîye.

Ku Xanî jî naveroka vê hedîsê, wiha îşaret dike:

*Pêxemberê cem'ê cûz' û kûl bû,
Adem bi xwe hê jî av û gil bû.*

Yanê dema ku Hz. Mûhemmed pêxemberê hemû kes û hemû cemaet û milletan bû, di wê demê da, Adem pêxember hêj di nav av û çamûrê da bû (hêj tune bû, hêj çênebi bû, av û ax bû).

“Ku di qena’eta min da ev bîr û bawerî ya *heqîqeta Mûhemmedî*, îfrat û fantazîyekî tesewwûfî ye, tu peywendîyên wî, bi bawerîya Dinê Îslamî va nîne, ji fikra teslîsa *Hindûîzmê* û *Xiristîyanîyê* da, şiqitîye nav tesewwûfa Îslamî; Her çiqas ku mûtesewwûfên wekî *Îbnû Erebî* û *Xanî*, ewî di qalibekî felsefîda ro dîkin, bi rewşekî tewhîdî pêşkêş dîkin jî. Lê di bawerîya min da: Dîsan jî bi tewhîda Îslamê ra nameşe. Ji ber ku di bawerîya Xiristîyanan da jî, di cîhê *Heqîqeta Mûhemmedî* da, *Heqîqeta mesîhî* (Îsewî) mewzû û behs e -Li ser teqdîra ku sehîh û sabit be - mena vî hedîsê jî: «كُنْتُ نَبِيًّا وَأَدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ» = Dema ku ez pêxamber bûm hêj Adem di nav av û axê da bû.) Eve : “ku pêxemberîtî ya min, ji ezel da bi teqdîra **Xweda** hatîye teqdîrkirin, hêj ku Adem tûnebû, Ez pêxamber bûm (yanê pêxemberîtî tiştêkî wehbîye (ji **Xweda** da ye, tiştêkî bexşîye), ne bi destên mîrove, ne bi te’lîm û teh’sîlê ye. Çawan ku mûnkîrên Nûbûwwetê jî wilo îddî’a dîkin û dibêjin: Mûhemmed, ji yên wekî *Behîra* yê Rahîb, ders û te’lîm girtîye, hîn bûye û de’wa pêxemberîtîyê kirîye. Ku ew hedîs bivî menayê, dibe redd û bersîva wî îddîaya mûnkîran.”

Ji xwe, *Heqîqeta Mûhemmedî* bi tû awayî jî, ji wî hedîsê dernayê, - bi tayîbetî, ew teferrûat û şax û xax û perên ku jê berdidin- bi tû awayî bi mentîqa tewhîda Îslamî ra jî li hev nayê. îfrat û fantazîyên tesewwûfî ne, bîr û bawerîyên şexsî ne, medh û senayên dilxazî ne. Peywendîyên wan bi felsefa wehdetûl wûcûdê va jî, nîne.

Xanî, derbareyê ku her tişt, hemû alem, tecellîya wûcûda mûtleqa Îlahî ne, nav û nîşanên Wî ne, di heqîqet da yek in, yek tiştêk bi tenê heye, hejmar û çendîtî û pirrbûyînî (te’dad û te’eddûd) jî, nisbî û î’tîbarî ne, ji Melayê Cizirî û Îbnîl Faridê, ji para namîne û wiha dibêje :

*Rûhê min û sirra di rûxê yarê bi hev ra,
Roja ezeli bûne bidil hemdem û hemraz.
Xanî Te xelet zanî ku ew her ji xwe yek bûn,
Xellaqê, te'eddûd bi mezahir kire î'caz.*

Yanê: rûhê min û sirr û razên ku di rûyê yarê da ne (di heqîqeta zatê Îlahî da ne). Ji roja ezelda bi dil û can bûne heval û hemraz û sirdarên hev; Ey Xanî! Te xelet û şaş zanîye, ku tu dibêjî: “Di ezelda ruhê min û sirra di rûyê yarêda bûne hemdem û hemrazên hev”. Ji ber ku ew ji xwe, her yek bûn, yek tiştêkîn, ne ku du tiştin, heta ku bibin heval û sirdarên hev jî. Xaliq ê ezel (çikroxê herheyî), teedduda bi mezahiran (çendîtî û pirrxuyabûyîna bi angori xûyangehan), î'caz kirîye, wek mu'cîze û xarîqe çêkirîye; Yek tiştêkî di pirr neynikanda nîşan daye ku mirov dibêje qeyê? pirr tişt heye, digel kû di heqîqet da, yek tiştêkî bi tenê heye. ji wî pêda, ji xeyrê wî, tu tişt tune. Ku medarê heyret û î'cazê jî, ev noqteye.

*Heyret û 'ecze ! Serencamê di babê nezerê
Key be Xaliq nezerê qasirê mexlûqê resed*

Yanê, di dawîya dawî da, mirov di nêrîn û tefekkûra vê meselê da, mûheyzer û 'aciz dimîne. Dê bi çi awayî fikra kurta mexlûqan, bighîje Xaliqê (dê mexlûq bi wî fikra xweya qasir, çawan mahîyeta wê Xaliqê bê payan, bizane), ev bi tu awayê ne mumkine.

Ku, **Îbn u-IFarid** ê evî heqîqetê vekirîtir îfade kirîye û wiha gotîye:

(ومازلت إياها وإياي لم تزلْ ولا فرق بل ذاتي لذاتي أحببت)

Yanê: Ez her ew bû me, ew jî her ez im, tu ferq, tu ji hevcudayîfî dî navbera me da tune. Belkî zatê min ji zatê min hezkirî ye (ji ber kû em yek tiştêkin, yek heqîqetêkin).

Melayê Cizîrî jî wiha dinitîrîne û dibêje :

*Husn û mehebbet zatek in
Me'sûq û aşik latekin,
Lê sûret û miratekin
Her yek di me'nayê xwe da
Ger dîlber û wer aşiqin
Arif di vîda sadiqin
Ayîne yê nûr a heqin
Cîh-cîh di wan da şû'le da*

*Aşiq ewe, dîlber ewe
Zahir ewe, mezher ewe
Rûh û beden, gewher ewe
Di her şahidek dûrdane da*

Yanê: rindayî û evîndarî tişteke in, aşiq û me'sûq jî yek tişteke in, yek perestek in, heryek bi angorî me'na xwe, sûretê yek neynikek in, kesên zana di vî gotina xwe da, rastgo ne ku dibêjin:

“Ew neynika nûra heqq in, wî nûra heqq di wan da, cîh-cîh, şu'le daye”, ‘Aşiq jî ew e, dîlber jî ew e, zahir jî ew e, xûyangeh jî ew e, rûh û beden jî ew e, gewherê di her mehbûbên wekî libikên durran da jî ew e, ew her tişte. Wesselam...!

Xanî îşqê jî wiha teswîr dike û dibêje:

*Zahirkirina cemalê îşqe
Sabitkirina kemalê îşqe
Îşq, ayîneyê Xweda nûmaye
Xurşîdê sifet Xwedan zîyaye*

Yanê îşq, hem sebebê diyarkirina rindîtî û bedewîtiyê ye, hem jî îsbatkirina kamilbûyîne (mûkemmeliyê) jî, bi îşqê ye. Îşq neynika **Xweda** xuyaî ye, mînanî roja xwedan ronahî ye. (Eynika Zatê bê misale, roja Xwedan pertew û cemale).

Xanî di serê dîwana xwe da jî, ‘îşqê wiha dinerxîne:

*Neqqaşê ezel roja ser lewheyê rengîn da,
Pergarê didestan bû ser sefhe ku tezyîn da.*

*Tezhîbê zerefsan kir, ser lewhê kitêba îşq,
Resma ezelî kêşa, neqşê xwe newalîn da.
Dîbace ku însa kir, fihriste ku îmla kir,
Cildek ji 'enasir best, nefxek di sûfalîn da.*

Yanê: dema ku nîgarendeyê ezel (**Xwedayê** her heyî) sernivîsa xwe ya rengîn, da (mexlûqê Xwe yê ewwel çêkir), -ku di îstilha ehlê tesewwufê da, ji wî mexlûqê seretayî ra, 'eqlê ewwil û rûh û qelem jî tê gotin.- Di wî dema ku qelem, -wekî pergala destê hostan- di destê qûdreta Wî da bû, ewî bi wî qelemê, rûpela serî (rûpela ewwil) neqîşand û mûzeyyen kir.

Di 'eynî wî demî da, *Ewî neqqaşê ezel* serlewha (pêşeka) kitêba îşq û evînê jî, bi ava zêr nivîsî û resm û fotoxfrafên mahîyyetên tiştan-ku sûretên wan di xezîna 'ilm û zatê Wî yê ezelî da veşartîne.- *Kêşa* (ji wî xezîna veşartî deranî), neqş û nemûşên xwe (neqşê alemê), nû da anîn û dîyarkir:

Ku berê, dîbaca (pêşeka) wî kitêba alemê, -madda seretaî (Heyûla)-, *însa kir* (xûliqand) û di xilqet û siroşta wî da, di îstî'dad û qabilîyyeta wî da, fihrist û proja 'alemê bi cih kir, nivîsî. (wek dendikê hêjîrê, kû proja dara hêjîrê, -bi hemî teferrûat û reh û çiqil û pej û belg û berên wê- têda derc bûye û hatîye nivîsandin), di pey ra, cildek (beşek) ji enasiran (ji maddeyên bingehî=av û ax û agir û hewa), *best* (girêda), bedena îsanî ya maddî, parçeyê wî yê *Naşûtî*, ji wan 'enasiran amade kir; *nefxek* (pufek), ji rûhê xwe yê *Lahûtî*, da wî sûfalînê (da wî çamûra hişkbûyî = bedena îsanîya maddî) ku ew sûfalîn, bû Adem û Îsanê ewwel.

Yanê xûlase: Dema ku ji tecellîya **Xweda** ya seretayî (tecellîya zatê Wî ji zatê Wî ra), mexlûqê Wî yê ewwel (ku 'eqlê ewwele), çê bû. Di wê demê da Xwedê, serlewhe û pêşeka kitêba îşqê jî, bi ava zêr nivîsî. Yanê: îşq jî di wî demê da bû (ji ber ku tecellîya

Neqqaş: Neqîşker, nîgarende/ **Neqqaşê ezel:** Xweda yê ku di ezelda, di "ilmê xweyê ezelîda, sûretên cûrên alême neqîşandîye./ **Serlewhe:** Nivîsara seretayî (başlık)/ **Rengîn:** Reng reng, xweşik, letîf./ **Pergar:** pergala, alête neqîşandinê./ **Sersefhe:** Ser rûpelê kaxiz, nivîsara seretayîya ser kaxiz, nivîsa seretayî./ **Tezyîn:** Xemilandin, muzeyyenkirin./ **Tezhîb:** Zêravkirin (altn yaldzlı işleme)/ **Kitaba 'îşqê:** Kitêba evînê./ **Resma ezelî:** Sûretê mahîyyetên tiştan, ku di "ilmê ezelîda ne./ **Newalîn (c.newal):** Baxşîş, dayîn, dayîna bi comerdî./ **Nû anîn:** Nû îcadkirin, nû peydakirin./ **Nefxek:** Pufek, yek pufkirinek./ **Sefalîn, sûfalîn:** Çamûra hişk bûyî, ku mebestê *Adem* û zarên wî ne.

seretayî ya zatê **Xweda** ji zatê **Xweda** ra, îbaretê ji gihîştina ‘ilm û zanîna zatê Wî yê pîroz ji zatê Wî ra ye û îşq û evîndariya zatê Wî ji hûsn û cemala zatê Wî ra ye). Ji wîye jî ku pîrrên ji mûtesewwûf û mûtefekkirana dibêjin:

“Îşq menşe’û sebebê xilqetê ye”.

Têbînî:

Meqsed, ji *serlewheya rengîn* (serlewheya alema rengîn), ewwilê tecellîya Îlahî ye, ku tecellîya zatê wî ji zatê wîra ye. Yanê: me’lûmîyyet û mehbûbiyyeta zatê wî ji zatê wîra ye.

Meqsed ji ser *sefheyê* jî, mexlûqê wîyê ewwile (‘eqlê ewwel, rûhê kull,...) ku ji wî tecellîya ewwel (seretayî) peyda bûye. *Alem* jî : tecellîya duwemîn e, ji ‘eqlê ewwilda xuya bûye.

Bi te’bîrekî din: ‘*eqlê ewwel*, ji nûra cemala zatê Îlahî çê bûye, jêra bûye wek neynik, ji wî neynikê da jî, tecellîya **Xweda** ya duwemîn (alem) dîyar bûye. Ku yanê: *Alem*, sûretê Heqq e. Heqq jî, huwwîyet û rûhê alemêye, wucûda mûtleqqa ezêlî û ebedî û sermedîye. Ku di sûretên mûmkînatana da xûyayîye. Xûyabûyînên (tecellîyatên) wî wucûda wahid bi sûretên mûmkînatana jî, ehkama û rewşên navê wîyê “*Ez-Zahir*”e, ku ev navê wîyê “*Zahir*” jî, mecla û neynika navê Wî yê “*El-Batin*”e. “*Nûr*” jî, navê tecellîya wî wucûda pîroz bi navê wî yê “*Zahir*”e, yanê: ew wucûda heqqa ku di hemî sûretên kaînatê da dîyare, navdêrê bi navê “*Nûr*”e, bi îtibara ku tecellî û zuhûre.

- Durre -

— PIRSEGIRÊKA GIRIFT —

Di felsefa wehdetîlwûcûdê da problem û pirsegirêka herî girift, mesela sewab û îqabê, xêr û gûnehan, kufr û îmanê (bawerî û nebawerîyê) û Cennet û Cehennemê ye. Ji ber ku madem her tişt bi Wî ye, ji Wî ye. Ka ferq di navbera bawerker û nebawerkeran da, di navbera bawerî û nebawerîye da, xêr û gûnehan da çî ye? Çira hinek dozexîne, hinek jî bihiştî ne ?

Ku 'Ebdûlkerîmê Ceylî (...1428 m.) di navbera wan da, tu ferq û cudaîyekî nabîne û gotîye:

العاصي والمطيع أمام الحق سواء فكما أن المطيع مظهر لاسمه الهادي كذلك العاصي مظهر لاسمه المضل «فإنَّ الله يضل من يشاء ويهدي من يشاء» (سورة الفاطر/٨). (*)

Yanê: Îsyankar û îtaetkar li himber Heqq (li bal **Xweda**) wekhev in. Çawan ku kesên mûtî' û bêguneh, mezherê navê Wî yê "Hadî" ne, wisan jî, kesên gunehkar û 'asî jî, mezherê navê Wî yê "Mûdîll" in. (**)

Xanî jî, bi terz û ûslûbekî mûdellel û mûeddeb nêzîkê bal meselê va dibe û wiha dibêje:

(*) *Ettesewwûf El islamî, berhema Zeki Mûbarek, cildê yekemîn, beşa behsa Mûhyîddînê 'Erebî.*

(**) **Hadî:** Hidayetker, rê nişander./ **Mûdîll:** Gûmrahker.

*Herçî Te ji bo me kir îrade
Yek zerre me lê nekir zîyade.*

*Haşa ji kemal û re'feta Te!
Dûre ji celal û rehmeta Te.*

*Kufr û gûnehan bikî bihane,
Laiq nebîtin ewe şehane.*

*Yek rûne linik Te kufr û îman,
Yek sûne linik Te xûld û nîran.*

*Qehra xwe eger bikî Tu zahir,
Cennet li me dê bibîte agir.*

*Ger kafir û ger gûnahîkarin,
Bî-l cûmle ji Te ûmîdîwarin.*

*Kes nîne ji kafir û ûssatan,
Mezher nebîtin ji boy sifatan*

*Kafir bûyîn em bi îsmê Qehhar,
Xeffare, ku em kirin gûnehkar.*

Yanê, Ey **Xweda!** Te ji boy me çî îrade kirîye û vaye, me bi qasî zerrekî, tişteki li wî kêr û zêde nekirîye û nikarin bikin jî. Haşa ji kemal û şefqeta Te! Ji xweşevîstî û rehmeta Te, sezawar û laiqê vî zatê Te yê şahane jî nîne!, Ku tu kufr û înkari û gunehkarîyê, bixî bihane û wesîle ji 'ezab û îqabê ra; ji ber ku bawerî û nebawerî, bihişt û dozax, sewab û îqab li nik Te wekî hevin, ferq di navbera wan da tune. Hemî ji tecelliyatên Te ne. Kafir û

Ziyade	: Zêde	Qehr	: Dijberî, rik, nehezkirin, zorberî
Re'fet	: Şefqet, dilovanî	Dê bi bîte	: Bê guman wê bibe
Celal	: Ezemet, mezinayî	Bî-l cumle	: Bi tevayî, hemî
Kufur	: Kafirî, nebawerî, înkâr	Umîdwar	: Hêvidar, bi umîd
Behane	: Bihane, sebeb, ho, wesîle	Ûssat (c. asî)	: Berbir, isyankar
Ewe	: Ewa	Mezher	: Xuyange, diyargeh
Şehane, şahane	: Padişahî, wek ku tu padişahî	Sifat (c. sifet)	: Rengdêr, nav û nişan
Yekrûne	: Wek hevin, yeksûne	Qehhar	: Ewê ku qehra wî pîr zêde û zore
Xûld	: Jîyana bihiştê ya ebedî,	Xeffar	: Eirr bexşende, gunah bexş
Bihîşt	: Cennet		
Niran (c. nar)	: Agir, dozex		

gunehkar jî, ji rehmeta Te bê ûmîd nînin. Ew jî bi ûmîd û hêvîdarin. Lewra ew jî, mezherên sîfatên Te ne; Kafir bi tecellîya navê Te yê *Qehhar* bûne kafir, navê Te yê *Xeffar* jî, dixwaze gunehkar hebin, Ku Tu wan bixefirîni, bibexşîni.

Ku **Melayê Cizirî** (1574- 1640m.) jî, -di pîr cihên dîwane xwe da, bi taybetî di qesîdeya xweya meşhûrê bi destpêka "*Ellah Sehergaha Ezel*" da, -ku derbareyê felsefa wehdetûlwûcûdê da, bi şarezatî û pisporîtîyekî feylesofane û şa'îraneye herî bilind û hêja hûnaye-, 'îşq û cemalê, bi ezelîtîyê (bi herheyîtîyê) dinerxîne, şemaldayîna mûm û cemala îşqê jî, bi tecellîya Zatê Wî yê herheyî li zatê Wî, (tecellîya Zatê **Xweda** ji Zatê **Xweda** ra) îfade dike û wiha dibêje:

*Ellah Sehergeha Ezel, Yelmûmê 'îşqê şû'le da.
Nûra cemala Lemyezel, zatê tecellaya xwe da.*

*Zatê tecella bû li Zat, bê îsm û asar û sîfat,
Sirra Hûrûfên Alîyat, xef bû di sitr û perde da. (*)*

Yanê ey **Xweda**! Di dema şefeqa ezel da Yelmûma (meş'ela) îşqê şû'le û şemal da, we yan jî, "Xwedê di ezel da meş'ela îşqê şû'le da û hilkir". (Çoleçira 'îşqê vêxist): Nûra Cemala herheyî li Zatê pîroz tecellîya xwe da (Nûra rindayî û spehîtiya Zatê Wî yê herheyî li Zatê Wî yê pîroz ronahî da, Zatê Wî bû me'lûmê Zatê Wî). Bi te'bîrekî din: Ew Zatê Ehed, li Wî Zatê Ehedê Mûtleg , bê nav û nîşan diyar bû ku hêj sîr û razên ûpên bilind, (sûretên mahîyetên tiştan yên di 'îlmê **Xweda** da) jî, di binê perda xeybê da, di "îlm û Zatê **Xweda** yê ezelî da veşartî bû, dîyar nebibû" **Mela**, wiha dewam dike û dibêje: Ew zatê pîroz (ew meş'ele û darçira 'îşqê), wucûd û hebûna Mûtleg bû, hêj derya comerdî û sexaweta Wî, coş nebibû pêl û lem neda bû, hêj yek ji nav û nîşan û mûnasebet û rewşên Wî, dîyar nebibûn (Ew wûcûda pîroza mûtleg bi tenê hebû), ku hûsn û cemala wî zatê pîroz, hezkirin û evîndarîyê xwest û nûra Wî ya qedîm bû 'îşq û evîn, di yek Zatekî da (di Zatê Wî yê pîroz da) li hev kom bûn û civîyan, yekî li yekî (li hevdû) nazî û delalî dan (li hev nazî û delî kirin).

(*) Di îstîlaha ehlê tesewwufê da: *hûrûfên alîyat*, navên wan sûret û projeyên mahîyyetên mewcûdatane, ku di 'îlmê Xudayê ezelîdane(wek dara ku sûret û pîroja wî, di dendikê wî da veşartîye).

*Zatê Mûqeddes bû wûcûd, coşîş neda bû Behrê Cûd,
Wesf û îzafat û qûyûd, yek jê tecellayê neda.*

*Hûsn û cemalê xwest evîn, vêk ra di yek zatî civîn,
Nûra qedîm bû îşq û vîn, wan lêkî naz û îşwe da.*

Mela pêda diçe û dibêje ku Xwedê wî îşqa ji nûra cemala bê zewal û wî husn û cemala bê mîsal, gîhandhev û kir meş'ele û şemal, xwe jî kir perwane û perperoka wî meş'ele û şemalê:

*'Îşqa ji nûra layezal, hûsn û cemala bê mîsal,
Eysandî Yelmûm û şemal, dîsa xwe lê perwane da.*

We **Mela** wiha xulase dike û dibêje: Aşiq jî Ew e, maşûq jî Ew e, zahir jî Ew e, mezher jî Ew e, rûh û beden û gewherê di her mehbûbên wekî libên durran da jî Ew e. Ew ew derya ye ku herdû 'alem kef û pêl û lem û beqlok û şapol û cemed û seholê Wî ne, ku daîma jê cezr û medd tên. (jê paşve kişîn û pêjva dirêjbûyîn tên), li sehra yê jî, (li çol û deştê jî) seywana Wî vedaye. (Seh'ra jî sî û seywana Wî ye) :

*Aşiq Ew e, dîlber Ew e, Zahir Ew e, mezher Ew e,
Rûh û beden, gewher Ew e, di her şahidek dûrdane da.*

*Behra dû 'alem lê zebed, mewc û hûbabin, hin cemed,
Peyweste têtin, cezr û med, seywan li sehayê veda.*

Mela, hûsn û mehebbetê, rindayî û hezkirinê jî, her hebûyî dinerxîne û dibêje, ku Heqq (**Xweda**), di ezel da aşiqê zatê Xwe bûye. Îhtiyacıya Wî, bi rindayî û bedewîtiya tişteki din tunebûye.

*Hûsn û mehebbet her hebû, Heqq aşiqê zatê xwe bû,
Mûhtacê hûsnek dî nebû, neql û rîwayet pê we da.*

Ku bi vî awayî jî, fikra **Mela** û felsefa mîsalîya Eflaton (Platonîzm)(*) dimînin hev (dişebihin hev), derheq îşqê da, ku ji xwe dema bi lêgerîn û lêkolînekî bingehî, merif nêzikê bal meselê va dibe, bi hêsayî dibîne ku Feylesof û zanyarên Îslamê, yên wekî *Ebû Yûsûfê Kîndî* (796-873 m), *Îbnî Sîna* (980-1037m) û *Îbnû Rûşd* (1126-1198m);

(*) Platonîzm : Felsefa Eflaton (427-347 b.m.), felsefêki rûhanîyê mûtleq û mîsalî ye. Ku Eflaton navê wî daniye, "Nezerîya mîsalan" (nezerîya Numûneyan), misal jî li nik Eflaton, mahîyyet û heqîqeta bê madde ye, Qaimê bi zatê xwe ye (quwwet û rûhê mûcerrede). Xûlase wê felsefeyê eve: ku madde, mezher û tezahura wan heqîqetên

Mûtesewwûf û mûtefekkirên wekî *Îbnû-Erebî* (...1240 m) û *Îbnûl Farid* (1181-1235 m) û *Melayê Cizirî* (1570/74-1640 m) gelek fikr û baweriyên xwe yên felsefî, ji felsefa Antîk a Yûnanî, ji *Neoplatonîzm* a medresa *Îskenderîyyeyê* girtine û ji hev îstifade kirine, felsefa Yûnanî jî, ji felsefa dînê *Zerdeşt* û felsefe û dinên *Sensikrîtû* yên Mezpotamya û Hindistan ê, îstifade kirîye û pêş va çûye; ku bi kurtî: Hemî felsefe û bîr û bawerîyan, ji hevdû îlham girtine û pêşva çûne.

Tesewwûf û wehdet û-lwûcûda Îslamî jî, ji vî qaîde û rewîştî siroştî derneketine û dûr nemane, ji felsefa Yûnanî ya, heta Hîndûîzma, Hindistanîya, ji gelek delav û çem û kanîya av vexwarine, ji gelek kanan gewher deranîne, ji gelek mekanan jî, gul û guppik û Stîrî û dirrik tev hev anîne.

Ku *Xanî* jî, xwe berdide nav wî gûlistana rengîn û wî cewheristana zengîn, bi şarezatî û pisporî gewher û polikan ji hev diqetîne, gûl û guppikan ji stîrî û dirrikan dûr dixîne û bi kûlîlkên fikrû baweriyên xwe yên geş û taze ra, rengîn û xweşbîn digerîne, derpêş û pêşkêş tîne. Ku van durr û gewheran wiha dirêje û dibêje:

*Ey Wahidê Pînhan, ku ji zatê Tene peyda,
Ev kewn û mekan, erd û sema, kûmbedê xedra.*

*Rûhê min û sirra di rûxê yarê bi hevra,
Roja ezêlî bûne bi dil, hem dem û hem raz.*

* * *

*Xanî te xelet zanî ku ew her ji xwe yek bûn
Xellaqê teeddûd bi mezahir kirî î'caz*

*Bê hûsna Te, nîne wan wûcûdek,
Bê nûra Te, nîne wan nûmûdek.*

*Ayîne Te çêkirin mûkerrer,
Hûsna xwe di wan Te kirmûsewwer,*

mîsalîne, ji wî bêtir madde tu tiştek nîne (yanê: ew mîsal û numûne heqîqetin, ji xeyrê wan tu tiş ne heqîqetin). Li nik Eflaton, cemal (xweşikî û rindayî) jî, mîsalekî mûtleqê ezêlî û ebedî ye. Ku rûhê insan, ewî ji jîyanekî berîya jiyana xwe ya serzemîn da yad dike, aşiqê wîye, ewî dixwaze, bi her awayî li wî digere. Ku hezkirina dûnyewî û 'îşqa maddî jî, tezahûra wî 'îşqa rûhîya ezêlî û ebedî ji wî cemala ezêlî ra ye. Divê ku aşiq ji vî mehebbeta cesedî û maddî, bilindê bal wî mehebbeta rûhî va be; bal hezkirina wî cemala mîsalî ya ku ji pîrozî û qenciyê ye (ji mebbeê qenc û pîroze) bibe.

Goya hemî cîsmekin tû canî
Goya hemî şehrekin tû Xanî

* * *

We di dawîda: Xanî, felsefa wehdetilwûcûdê bi temsîl û teswîrekî pirr di cihê xwe da, bi yek beytekî me'nîdar wiha xûlasa dike û dibêje:

'Alem ku wekî Xiyalî Zîll e,
Sanî bi xwe Hadîy û Mûdîll e.

Ku hem wûcûd û hebûna 'alemê bi wî lîstoka meşhûrê bi navê "Xiyalî Zîll"ê dişehibîne, îşaret dike ku, ji 'alemê ra wucûd û hebûna heqîqî tune, belkî hemû alem, sîya wûcûda mûtleq a ezeli û ebedî û sermedîye, lem û pêlên wî derya bê payan û bê binî ye. Hem jî îşaretê bal mealê vê ayetê dike: « فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ » Yanê: bê gûman Xwedê kî bixwaze tîne hidayetê, Rêya rast nîşanê wî dide, kî jî bixwaze, dibe delaletê, gûmrah dike (Fatir-8).

Ku bi wî terzî jî, hem fikra mûtefekkirên wek *Ebdülkerîmê Ceylî*, ji pişkafîna mûemmayê ra îma dike. Hem -"ser dide, sîrr nade",- mehremîyetê jî, rencîde nake, xwe li bal naehl û nezanan navno û navşor nake, bi qelemşorîti û pisporîti û hunermendîtiyekî herî bilind û şareza, di binê koşeyên perdê ra, rûyê heqîqetê jî, nîşanê mehrem û baqil û zanayan dide ku "*Yê dizane dizane, yê nizane baqê nîskane.*"(**)

Lê bi angorî wî fikra *Ebdülkerîmê Ceylî* ku dibêje:

العاصي والمطيع أمام الحق سواء "*Kesên gûnehkar û bêgûneh, li pêşber Xweda wekhev in*" - ku temayûla Xanî jî, bi alîyê wî fikrê da dixûyê- ev sûal tê ber hişê merif: Ku madem "kesên gûnehkar û bêgûneh li nik Xwedê wekî hevin", fayde û me'na ferman û qedexeyên dînî çî ye? Ku di felsefa Wehdetulwucûdê da pirsegirêka herî muşkul û girift jî ew e. Lê ku merif kûr û dûr bi fekire û mulahaze bike, vê rastî yê dibîne: ku hemî qanûnên teşrîfî, ji boy riayet û mûhafezekirina nîzama qanûnên tekwinî ne

(**) *Dibêjin ku mirovekî jina xwe bi yarê wê ra di nav zevîya nîskan da, di rewşekî xirab da dibîne, Jinik baqekî nîskan diçine dide destê xwe û hewar dike, ber bi gûndî dibezê, gûndî, tîn pêşiyê, dibêjin: Çi bûye, xêre? Jinik, dibêje : "Mêrê min, ji boy vê baqa nîskan bi pey min ketîye, ku min bukuje". Mêrê jinikê, li ser wê gotinê, ji şerm û 'ara xwe nikare heqîqetê bibêje, serê xwe dihejîne û dibêje: "Yê dizane dizane, yê nizane baqê nîskane".*

(ku bizimanê 'ilmê mûsbet, jê ra "qanûnên tebî'î", bi zimanê Qur'anê jî, "Sûnnetûllah" tê gotin). Di mûhafezekirina wî nîzama tebî'î û sîroştî da jî, seadeta (xweş jîyanî û bextîyarîya) beşerî heye. Ku, mûqtezayê rehmet û şefqet û lutfa **Xweda** jî însanan ra jî ewe û di wî da ye.

Mûeyyîdeyên ferman û qedexeyan (ceza û mûkafatan) jî wesîle û sebebên dîqqet û îtînakirina bi teheqqûqa (pêkanîna) hûkmê wan e. Însan jî, bi cîhetê tebîetê xwe yê *Nasûtî* û maddî, mûhtacê wane. Lê bi cîhetê xwe yê *lahûtî* û rûhanî, ne mûhtacê bal wan emr û nehyan va ye, ne jî mûhtacê bal mûeyyîdeyên wan va ye. Ku lewra jî di alema axretê da teklîf û mûeyyîde jî tunene, sebeb û mûsebbeb jî radîbin; mûsebbibê hemû sebebana "**Xweda**", bê zîncîla esbab û mûsebbebatan, bi rehmet û şefqet û ezemet û celal û kemala Xwe ya bê payan û bê hedd û hesab, tecellî dike; Mû'amele û mûhaseba bi mexlûqên xwe ra jî wilo dike. Ku Ebdulkerîmê Ceylî jî bi angorê wî rewş û taybetîyê, wî fikr û gotina xwe ya borî, awaz û texennî kirîye. Xanî jî ewî wiha nîyaz û temennî kirîye û gotîye:

*Haşa ji kemal û re'feta Te,
Dûre ji celal û rehmeta Te.*

*Kûfr û gûnehan bikî bihane
Laiq nebitin eve şehane.*

"Ku ji xwe, ji mexfîret û rehmet û şefqetê bêtir jî, tû tişt laiq û sezawarê wî padişahê mûtleq nîne. Yanê bi kurtî: Însan -çi dibe bila bibe-, bi cîhetê xwe yê maddî û cismanî, me'mûr û mûkellefe, bi cîhetê xweyê me'newî û rûhanî jî, mûşerref e, laiqê wîsal û gîhiştina bal wî wûcûda mûtleq û bê payane ku di wî meqam û meclisa *lahûtîya* pîrozda, di wê meclîsa rastîyê da li nik wî Melîk ê mûktedir, (li nik padişahê tewana) (Qemer-55), ebedî bijî û bextîyar bibe, bi wî wucûda pîroz ra, her heyî û baqî bimîne."

Netîce:

1- helal û heram, sewab û îqab, xêr û şer, qencî û xirabî, tiştên îtibarî û îzafîne (nisbî û angoreîne), bi nisbet zeman û mekanan, bi angorî bîr û bawerîyên însanan, yên zana û nezanan tên

guhestin (wek xwarina goştê heywanan, bi nisbet bal Bûdîst û Xiristîyan û Musulmanan, hem jî wek gûl û stirîyan bi nisbet bal ker û bulbulan...)

2- heqîqetên 'alema lahûtî, tiştên 'alema ûxrewî û rûhanî, bi tu awayî, li yê 'alema maddî û cismanî, nayên qiyaskirin, bi pîvanên wan, nayên pîvandin, belkî, bî hinek mînak û mîsalan tên teswîrkirin û temsilkirin. Wek temsîl û teswîra bihiştê, bi bax û baxçe û av û delavan, ya dozexê jî, bi agir û şewat û pêt û alavan.

3- Dîtin û fêmkirin û bîr û bawerîya ekserê 'amî û dîndaran, yê mûtefekkîr û zanîyaran ne wek hevîn, ji hev cûdane.

4- Bilindaya me'newî, bi qîyas û mêzîn û pîvanên maddî, nayên qiyaskirin û pîvan.

Mûtefekkîr û zana, bi çavên 'eql û mejîyên xwe, tiştên me'newî dibînin û dipîvin, 'eql û hişên exlebê 'amîyan jî, di çavên wandaye, bê temsîl û mînakên maddî, nikarin derka heqîqetên mucerred û me'newî bikin.

5- Çawan ku bilindaya me'newî, ji bilindaya maddî bi rûmettir û mezintir û bilindtir û pîroztire, wilo jî, têgehîştin û îdraka wî jî, zortir û zehmettîre, herkes nagîjê, nikare bê mînak û mîsal îdraka wan bike, bigîje wî merteba alî (wek mî'raca Pêxember, ku îdrak û şûhûdekî wehdetîl-wucûdîyê herî bilind û alî ye, ji 'eql û besîreta Mûhemmed (as) ra, di yek anek da hemû esrarên kewnê, temessul kirîye, jêra xûya bûye, ku sîrrê Î'cazê jî diwirda veşartî ye).(*)

Hem jî wek bilindêrana **Xweda** ji Îsa pêxember ra (ey Îsa, ezê Te bimirînim û bilindê bal Xwe bikim (Alî Ûmran-55). Yanê: Tu endîşe meke, Ezê te ji şerr û qomployên dijminan mûhafeze bikim, bi mirinekî normal te wefat bikim û bilindê bal Xwe va bikim. Ku meqsed ji wî bilindêranê jî, bilindêraniya me'newîye, bilindkirina derece û merteba wîye, ne ku bilindkirin û hilvekişandina bi jor va, bi alî asîmanan va ye, çawan ku ekserê mûfessiran jî, wilo fêmkirine û gotine: ku Xwedê , Îsa pêxember rakirîye asîmanan bal Xwe, Îsa pêxember hêjî saxe, dijî, dê di axirîya zemanêda ji nûve nazilê erdê bi be... ku ev fikr û bawerîyen, gelek çewt û şaşin. Ji ber ku Xwedê ji cîh û mekanan mûnezzeh û berîye, -asîman jî daxil- hertişt, hemû kaînat tecellîya wucûda wîya mûtletqqa sermedîye, text û 'erşê seltenet û hukumranîya wîye, li her derî, di her demê da hazir û nazire, batin û zahir e, li asîmanan jî na êwire, hetta ku Îsa jî li asîmanan, li bal Wî bisêwire. '

* Ji kerema xwe li îşarettul î'caza Bedîüzzeman R. 30.31.32.70.71.106.107 û li berhema Mûhemmed Hûseyin Heykel "Hayat û Mûhemmed" R.165.çapa 19 da mêze bikin.

6- Di 'alemê da tû tişt bê me'ne û bê feyde nîne, sirr û hîkmetên her tiştî hene.

7- Armanca hemû qanûnên teşrîî , tekamûl û bextûyarî ya însane, ne ceza û 'iqabên wane.

Ku -di bin ronahîya van xalan da-, mirof qenc bifikire û mêze bike, dibîne ku di felsefa wehdetul wucûdê da, hem pirr pirsegirêk û mû'emma hene, hem jî pirr pirsegirêk û mûemma bi wî têne fêmkirin û pişkafin. Wek pirsegirêka ku **Xweda**, hem bê mekan û bê zeman e, hem jî li her der û mekanî, li her dem û anî hazir û nazir e. Ku bi angorî felsefa wehdetilwucûdê : Zeman û mekan, valatî û tijîtî jî daxil, her tişt sî û tecellîya wucûd û hebûna mûtlega ezeli û ebedî (hebûn û wucûda Heqq, wucûda **Xweda**) ye, ji bil wî tû tişt jî nîye; zeman û mekan, valatî û tijîtî jî daxil hemû masûwayên wî (ji xeyrî Xwedê hertişt) di heddê zate **xweda** tûnene, belkî, bi hebûna Wî (bi wucûda Wî) hene, ku bi vî awayê jî ne mûmkîne, ew bikeve tu zeman û tu mekanî. Lewra bi nisbet **Xweda**, mekan û zeman tunene, hetta ku Ew bi keve wan, mekan û zeman jî -wek hemû tişt û hemû hebûnan-, sîya tecellîya wîne, Ku bi vî îtibarî jî Ew li her cîh û mekanî, li her dem û zemanî jî hazir û nazire.

Ku ev jî delîlekî 'eqlî û mentiqîyê herî bi quwwet û hêjaye, ji boy hêjatî û giranbahatîya felsefa wehdetîl wucûdê ra.

Xwedê me ji feyz û bereketa mûtefekkirên wî felsefe û hîkmeta giranbaiha û hêja, -wekî bê hiş û gêja- mehrûm û bê par neke! (**)

Amîn! welhemdûlillahî Rebbil âlemîn (والحمد لله رب العالمين)

*Wehdetê mûtleg Mela, Nûre di qelban cela,
Zore di vê meselê Ehlê dilan şubhe ma.*

- Melayê Cizîrî -

(**) Çi tiştêkî pirr xerîb û hezîn e, ku alimekî wek İbn û Teymîyye yê, mûtesewwûf û mûtefekkirêkî wek İbnî 'Erebî yê, İbni-l Hecerê Heytemî jî, İbn ul Teymîye yê, bi gotin û galegalên pirr giran îttham kirine ku bi rastî, ew jî pirsegirêk û mûemmaki dîn e. Mirof dikare bibejê ku belkî İbn ul Hecer, negihîştîye dereca ilm û îrfana İbn û Teymîyye yê, fikra mezhebê wî yê tewhîdê hezîn nekirîye. Lê bi rastî, ez nizanîm ku 'alim û fazil û kamilekî wek İbn û Teymîyye yê, çawan negihîştîye ilm û îrfana mûfekkir û zanîyarekî wek İbnî 'Erebî yê û van galegal û îtthamên giran derheq wîda rewa dîtîye?. Heyret..., heyret!...

Em evqas dikarin bibêjin ku Xweda teqsîratên me û wan bibexşîne, selam û rehmeta wî li ser me û kîyanên wan tevan be, rûhên wan bi se'adeta ebedî şa be...! Wesselam.

**DÎWANA
EHMEDÊ XANÎ**

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Bi navê Xwedayê dilovan û dilovîn

NEQQAŞÊ EZEL

Neqqaşê ezel roja serlewheyê rengîn da
Pergalê di destan bû, ser sefhe ku tezyîn da

Tezhîbê zerefşan kir serlewhê kitaba îşq
Resma ezelî kêşa, neqşê xwe newalîn da
(nû anîn da)

Dîbace ku însa kir, fihriste ku îmla kir
Cildek ji ‘enasir best, nefxek di sûfalîn da

Etfalê melek hatin, westane debistanê
“La îlme lena” gotin, “Ebced” bi xwe telqîn da

Wan sade ruxan meşqê îşqê ku temenna kir
Xettatê ji husnîl-xet sermeşqekî zêrrîn da

Ma secde tenê min bir ber sûretê mehbûban
Îblîsê nebîr secde, lew maye di nefrîn da

Ez çûme derê dêrê min dîtî ku rûhullah
Tekrarî musewwer bû hetta di nîhalîn da

Wan cumle “Enel-heqq” got, min “Wahidê mûtleq” got
Saqî bi xwe ez girtim camek meyê noşîn da

Min noşî û serxwş bûm filhalî muşewweş bûm
Ez çar û neh û şeş bûm min tekye bi balîn da

(Îro ku me ber pê kir)
Herçî ku me ber pê kir, hindî me nezer lê kir
Min seyrek li yêkê kir, lew mame di lewlîn da
(lewra me dil û dîn da)

Min dî heme yek pertew sarî di mezahîr da
Mumkin heme jê pirr nûr, emma ne di temkîn da

Ew bû ku Zelîxayê îdînî di Yûsif da
Mecnûnê di Leylayê, Ferhadê di şîrîn da

Mîsbahê ebed min dî îrohe di qendîlê
Genca ezelî merkûz min dî di gil û tîn da

Cana ji cemala Te ez dê çi bibim sabir
Şeyxan û Êlu-l ‘Ezman canê xwe di kalîn da

Me’zûr e eger sofî bit munkirê mehbûban
Kor dê çi tesewwûr ket sirra ku di dûrbîn da

Şahid bî tu ey zahid, mehbûbî perestim ez
Bê şahid û mey nabim, şêxê me ew ayîn da

Canî ji te ey Xanî! Cana ku bixwazîtin
Xa nuqte li bin danî, fil-halî di hêlîn da

EY WAHIDÊ PÎNHAN

Ey wahidê pînhan ku ji zatê Te ne peyda,
Ev kewn û mekan, erd û sema kûnbedê xedra.

Erwah û ûkûl, Enfûs û ‘Eraz û Cewahîr
Halîn û mûsewwer, ne Mehell û ne Heyûla

Lewh û Qelem û Kursî û ‘Erş, Encum û Eflak
Hem agir û hem ax û hewa,cumleyê eşya

Sed qafîle mewcûd û peyapey, mûtewatir
Her lehze ji Sehra yê ‘edem tên bi temenna

Hin, neqdê fenayê diguhorin bi beqayê
Hin,neqdê wucûda xwe dikin bê bedel îfna

Her yek bi wucûda xwe wucûda Te dixwazin
Bil cumle xirîdarê cemala Te ne heqqa

Lew şuphet ê pîra bi hewes talibê Yûsif
Dor hatîye ‘Xanî’ kelefa rîsê di desta

Ew jî bi meta ê xwe qumaşê Te di xwazit
“Sûbhaneke! len tu’yîse mîn rewhîke ‘eb‘da”

'ERŞÊ MÛELLA

Ey ayîne ê dil bi Cemala Te mûcella
Sed sefhe bi yek zerre ji nûra Te mûtella

Însan, Te ji bo alemê Kubra kire nusxe
Lew mûdxeyekî jê Tu dikî 'Erşê mûella

Wehdet bi heseb kisretê e'yanê mezahir
Her so bi sifatan diketin keşfê tecella

Lew mûxtelefîl-qewl û 'emel bûne xelaîq
Kafir, ji senem bûne bi navê Te tesella

Sirra xwe nîhanî ku Te da Ehmedê Xanî
Ez xeyrê berî şud, be To awerdî tewella

SERWA ME

Serwa me bi sed reng û hezar îşwe û meş hat
'Aşiq kirin Îhya, li reqîban ku nexweş hat

Sunbul kemilandin, Gul û lale xemilandin
Reyhan şetilandin, li gulan taze Binefş hat

Ten derve nebû qet, nedida bextê kuşadek
Rû da me şukur! Ke'be yê tali' me du şeş hat

Pêdane firengî û nîlo, hatine romî
Şukrane, nîhane ji Ereb hem ji Hebeş hat

Reştözê xwe Nûbar e. meger koşe dixwazin
Tîra koşeyî da te, hedef girt û bi keş hat

Yan hat û bi nava dilî ket, qet nediwesta
Lewra ku ji ber qewsê me dî zêde bi weş hat

Xanî! Bese bê arî, çi ra zêdeyê salan
Îsal e ji xwe tali' û bextê nebireş hat

PERÎYA HORÎ SIRIŞT
(AFERÎN)

Îşweyek da me seher wê perîya horî sirişt
Şefeqê berq û cemalê dil û can suht û perişt
(berîşt)

Me nizanî ku melek, yane beşer, yane çi bû
(ya perî bû)
Yedê beyda wekî Mûsa yê li qetlê vedimişt

Ke'betûllaha cemalê me dikir çîne tewaf
Xeyberî hatine min xal û xet û çember û qîşt

Îlmê Esmâ me jiber kir di debistanê Sifat
Talibê Zatê me, lew min şemirand baxê Bihişt

Ademê kamil ezim, bûyî me mescûdê melek
Mûddeî ger nebitin secde bi min, ha serê xişt!

Xanîya dê hebitin bê huneran laf û guzaf
Aferîn ber te! Ku ev şîwe ji bo kes Te nehişt

MÎRÊ MECLÎS

Mîrê meclis ne kenît, Mûtribê goya çi bi ket
Xunçe xendan nebitin, Bulbulê şeyda çi bi ket

Neynika husnê butan, lazime sahib nezerek
Kesê bîna ku nebit, dîlberê zîba çi biket

Bê kerem naçîte tîpa 'edûwan merdê şecî'
Tîxê ahen çîte bê destê tewana çi biket

Talibê îlm û kemalê nebitin qabilê feyz
Hîkmet û terbîyyeyê alimê dana çi biket

Qelbê "Xanî" sedefa gewherê îrfane welê
Metnîxwanek ku nebit, sahibê me'na çi biket

TEXTÊ DÎLBERÎ

Îro li textê dîlberî, ya Rebb! Çi şîrîn esmer e ?
Jê nabitin min dil birrî, ew dîlber e, yan dilber e ?

Dil gorîya canane ew, hem dîn û hem îmane ew
Hem lutfû hem îhsane ew, hem law û hem gerden zere

Kakul ji ber tacê bi zerr, ta ta wekî perr têne der
Ser eskerê tîpa Teter, serdar e yane serwer e

Ya Rebb! 'Hebîna reng feleq, horî teteq dagirt şefeq
Ya belg û netrik, ya wereq, ya qîşt e, yaña çenbere

Ew turre, ya keyso ne ew, Zencî ne, ya Hîndû ne ew
Şutrî ne, ya şeb'bo ne ew, ya toxê şahê Sencer e

Ebrû ne yan cotek hîlal, Hindû ne yan nîşan û xal
Keysû ne yan Hezret Bîlal, meşxûlê Ellah ekber e

Çav in gello ? Ya serxweş in, ya kafir in ya dilreş in
Bêmar in ew ya nexweş in, yan nêrgiz e, cadûkher e ?

Ruxsar e, ya Rebb ! Ya qemer, guftar e ya Rebb ! Ya guher
Ew qend e ya Rebb ! Ya şeker, ew şuhd e yane xebere

Ew rûn e yan gulbergê al, alal e, yan dêma bi xal
Qendîlê Nûra Zulcelal, mir'at e yana mezher e

Dêm, şûşe nûra heqq di nav, dev xunçe ya şîrîn gulav
Rux, sorgula rengîn xunav, xal misk e, nîşan Enber e

Lêv in gello? Ya qûtê can, yaqûte, ya qûtê rewan
Ya qutîya durca diran, yan hewza ava kewser e

Ya Rebb xetê reyhanî ye ser sûretê Qur'an'î ye ?
Yan xatema sultanî ye, mir'at e, yane menzer e

Xal in gello ya fulful in, ew arid in yan sorgul in
Em aşiqin, yan bulbul in, zîkrê wî werda ehmer e

Ew gerdena şubhê şemal, ser çeşmeya ava zelal
Qarûreya xemra helal, ya şîşe ye, yan mermer e

Ya Rebb ! Qeda zîba ye ev, yan Ke'be ya Îsa ye ev
Yan Mescîdul-eqsa ye ev, yan sidre, yana 'er'er e

Ya Rebb! Dilê dîwane ye, yan alimê ferzane ye
Yan bulbulê wêrane ye, yan Êd e, yana mîcmer e

Ew Xanî yê dildade ye, meşreb ji rengê bade ye
Derdê wî, yarek sade ye, lew her zeîf û rengzer e.

EY DILA
(SAQÎYÊ MEHWÊŞ)

Ey dila ger te divêten bibî daîm mesrûr
Di terebxaneyê dunya wexwe ava engûr

Perdeyê xefletê xewxayê cîhanê bidirîn
Ji meqamî kî bihîştî ji sedayê Tenbûr

Zemzema zemzemeya rahê Huseynî ji Hîcaz
Vexwenit, Ke'be yê dil, ta bite beytîl me'mûr

Perdeyê zulmetê eşxalê cihanê bi dirrîn
Ji nezergahê cemalê Tu hîcabê bike dûr

Menzerê dîde yê canê Te munewwer' nebitin
Nexlê "Mazaxe" ne kêşî Tu ji xal û xetê hûr

Gunehan ger nebûwa lezzet û zewqek haşa!
Faîlê ism ne dibû, tarîk û taîb me'cûr.

Mey û me'sûq û hewesbazîyê dunyayê zuhûr
Ne bûwana, ne dibû îsmekî Allah ê Xefûr

Min guneh tê bi gunahan ku di nêv baxê cîhan
Semerî xweştir ewin, bûn bi heramî meşhûr

Hinkî dewrê felekê saxirê meh dewrî diket
Meh û salan digirit her we ji 'ûmrê me qusûr

Rabe ey saqiyê mehweş tu ji rexma felekê
Bide min badeyê le'lî tu cama fexfûr

şêxê cam er nefesî hemdemî dil ket bi mûrad
Li mîradê dilê murde dibîtin keşfê qubûr

Ye'nî: ew xane yê gil nabite qabil qet'a
Ne bi çeşmê dilê nazir, ne bi rûyê menzûr

Îşqî bazî du terîqe,çi heqîqet çi mecaz
şem'ê can dê bi qejîtin,çi bi nar û çi bi nûr

Şebê zûlmatê bi îmkanê dibit subhî nûma
Afitabê Ehedîyyet ji feleq tête zuhûr

Ser û mal û dilû canê me fidayê Te bitin
Bike qelbê me tu saqî ji şeraba xwe tehûr

Da bikem keşfê meqamatê ûlûwwê derecat
Ya bikem keşfê keramatê ji dara Mensûr

Zahîda! Ger Te divêtin tu xwedê nasî bikî
Were ber saye yê şîmşadî qedan,qet meçe dûr

Bi ziyadî were qeydê şecerê wadîyê quds
Ku bizanî bi bihê sît ê „enellah“ê ji Tûr

Ez lema şîfite û walihê mehbûba ne em
Ku di nêv ayîneyê cebhetê wan min dîye nûr

Her dema netrikê xilxal binê: her têne xuroş
Her dem Turre ji ber tayî qeseb tête sudûr

Ya ne kakul ji kenarê kulehê kec bi derîn
Ya xetê mişkîn bi der têt ji kenarê Kaafûr

Kafirê Îşqem eger ez ne demê îmanê her
Ya bi mîhrabê brûyan ne birim secde ji dûr

Waî'za ! Guh bide min da bibihê neqlê sehîh
Mûshefa çehre yê xûbane kitêba mastûr

Defterê îşqê neda dest te mû'ellim ji ezel
Me'neya ayetê husnê li te lew ma mesitûr

Bê tekelluf duxwerim sondê bi Qur'an a şerîf !
"Xanîy" a sûretê canane bi min sûretê Nûr

SAZÊ XWEŞ AWAZ

Seydê pencahê serê zulfa şeha şehbazim Ez
Mestê cama îşweya şehnazê nazik nazim Ez

Remz û î'cazê di xûban bê îbaret medh dikem
Murşidê kamil Ez im Îrohe, sahib raz im ez

Vê heyata heyretê çî-b kem beqa nîne ji bo
Lew şehîdê xemzeya wê dîlberâ tennaz im ez

Derdîmendek min divêtin, hem nefes bit Xanî ya !
Ger me hemdestek hebîtin, sazê xweşawaz im ez

HER DINALIM

Her di nalim şev û rojan, meger ez Eyyûb im ez
Hêstiran her vedimalim, meger ez Ye'qûb im ez

Bigirin dest ji me bêrûn, kul û derdan ku yek in
Wer bi pêçin bi cefayê xwe, ku ez mektûbim ez

Hindekî xem hene daîm li min ew vêk dikevin
Ez nizamim ku bi çav wan çi qewî mehbûb im ez

Xem telebkarê me ye, em xo telebkarê dîyar
Weh tilismê telebim ez, talib û metlûbim ez

'Eceb îqbalî ji bo min nihe "Xanî" ! Ku li bal
Padîşahê xem û derdan, wehe ez merxûbim ez

EY MÛTRIBÊ DEMSAZ

Hêdî li Brîşim bide ey mûtribê demsaz
Sed dil bi devin, beste û her yek bi dused naz

Ey badê seba pîrîr nehejîn turreyê dildar
Ûşşaqê bi nalîne ji murxûleyê şehnaz

Saqî! Bi gerrîn badeyê engûrê bi tenbûr
Cana! Bide min boseyekî her we bi dil xwaz

Rûhê min û sirra di ruxê yarê bi yek ra
Roja ezêlî bûne bi dil hem dem û hem raz

Xanî te xelet zanî ku ew her ji xwe yek bûn
Xellaqê, teeddud bi mezahir kire î'caz

DILÊ ŞEYDA

Dîsan dilê şeyda ji nû, da îxtîyar perwazî kir
Seydek dîye ber daye dû, meyl û firra şehbazî kir

Meyla wî mehza hîkmet e, seyda wî 'Enqa sîret e
Teyrê wî bala hîmnet e, lewra teleb efrazî kir

'Enqa bi dest kes nakevit, damek divê ew dakevit
Nabit ku xafil rakevit, yê qesdê seyda bazî kir

Seyyadiya min bû 'ebes, daîm li min teng bû qefes
Rahet nebûm ez yek nefes, min lew bi efyan sazî kir

Saz û semaya suhbetê, govend û çerxa de'wetê
Fikrîme şekl û qametê, bîr tene mi-b awazî kir

Şeklê mecazî çendek e, seyda heqîqî werdek e
Teyxûnê qeyda lê veke behrê, me ber endazî kir

Zincîr dibê teyxûn bitin, cendek li pêşber xûn bitin
şunqar ne dê mecnûn bitin, Uskûf ji çavan bazî kir

Şunqar e çav teyxûn e dil, berdane dû çavên bi kil
Xanî! Ewan gêra xecil, lewra mecaz axazî kir

BAXÊ SORGULAN

Ez çûme baxê sorgolan Wextê sehergahî bixef
Min dî sedayê bulbulan Dagirtibûn her çar terf

Sewta hezar û qumrîyan, dengê rubab û muxennîyan
Teşbîhê bezma bengîyan, hevdengê hevbûn çeng û def

Manendê mest û serxweşan, ez çûme bezma mehweşan
Ebrû keman û çavreşan, cerg û dilê min kir hedef

Peygan di cerg û dîl birî, ten bûye sendûqa berî
“Seddeq” ji husna wî perî, hêja li min bû, kerb û gef

Hêja li min bû kerb û kîn, zahir xezeb, batin kenîn
Lê xemzeyek da min nihîn, ‘eqlê me dîsan kir telef

Dîsan hebîba çav belek, îhsan di gel min kir gelek
Lewra dîgel zûlfên xelek aloz me tînin qîşt û lef

Xemrîy û qîşt û zulf û xal, hemyan li ser ruxsarê al
Dîger hebûn ceng û cîdal, lêk alîyan bûn sef bi sef

Sef sef medî wê kirye ceng, hindek hebeş hindek fireng
Vêk raperandin wek xedeng, dîger hebûn wan laf û leff
(geff)

Dîger hebûn de’wa û şerr, derbû li min tîpa Teter
Jêk rakirin qelb û cîger rêhtin ji dil xwîna bikef

Rêhtin gelek xûna dilan şehmarê zulfê sermilan
Bê rehm û mesta qatilan, meyxwar ji fincana sedef

Wan meyxuran ebter kirin, bê quwwet û rengzer kirin
“Wellah” ji dil kher-kher kirin, “Xanî” bi sed ah û esef
(Xanî bese! Ah û esef)

ŞEHÎDÊ KERBELA

Leyse fî qelbî sîwake ya hebîbî kulle hal
Her demem xem hem demem şud der firaqet mah û sal

Ger benim kanım dilersen, çoktan olmuştur helal
Mest û ser xwoşem ji îşqê, min nema 'eql û kemal

Ente fikrî fî fûadî, Ente rûhî fil cesed
Leşkerê xemhayê To, mulkê dilem wêranî kerd

Dade geldim aşk elinden, isterim senden meded
Wan Tetaran kirne talan can û dîn û mulk û mal

Tale xemmî, zade hemmî, şa'e sirrî fil mela
Teşneyê cama wîsalim çûn şehîdê Kerbela

Yoksa sen dîvane oldun, nêce halin ? Ey dila!
Yan ji nû ve îşveyek da min hebîna çav xezal

Bîttû mehcûren hebîbî! Leste mînnî alîmen
Murdem ez derdê firaqet, xafilî Ez halê men

Can û dilden arzi kıldım halımı canane ben
Erzî hala min Tu xafil, qet ne pîrsî 'erzî hal

Hel lena mîn nî'metîl weslî hebîbî mîn nesîb
Ûfitadem ber deret bê çare, sergerde, xerîb

Derd-i men çok olduğundan ona yoktur hêç tebîb
Ey tebîbê min dewayê derdê "Xanî" her wîsal

DILA !

Dila ! Qet nîne mehbûbek, ji te cuz'ek nebit lalî
Dilarama! Ne mec'zûbek heye, sirra te jê xalî

Eger sirra di qelban e, we ger Nûra di wechan e
Bi min yek reng û yek ta ne, di gel yek bûn li wî alî

Ji xeybê ew bi yek hatin, hemî cotin ne tek hatin
Wekî çavêt belek hatin, bi hev ket şaî yû talî

Eger çist e eger Nûr e, eger nêzîk eger dûr e
Birîna aşiqan kûre, ji ser tîra kurrê Zalî

Ji ser tîra mucewher bû, çi awir bû, çi xencer bû
Ji bo min ra muqedder bû, dema puf kirne Selsalî

We ger selsal û fennar im, tijî nûrim tijî narim
Di batin şubhê xunkar im, bi zahir ketme vî şalî

Bi zahir şalê xweh zîba, gellek etles gellek dîba
Gellek sîm û gellek şîba, me havêtin, cîger nalî

Cîger nalî me havêtin, hemî yek yek hilavêtin
Gello kî bit ku navêt in, hebînek çar û deh salî

Meger hermin divê dîlber, du sed îlman bikim ezber
Ji xilxalan dibit ebter, Mela meqsûde xilxalî

Mela meqsûdê min xal e, ne mulk û menzel û mal e
Ne îlm ê qal e, Ê hal e, me hasil kir bi ebdalî

*Me hasil kir bi xizanî, bi muştaqî, bi heyranî
Wekî genca di wêranî, me peyda kir bi remmalî*

Bi remmalî me peyda kir, dilê xemgîn me pê şa kir
Neqîyyîl-xed û îbra kir, wekî zêrra du sed salî

Neqîyyû-l xedd tîlaya nin, berat û emr û ferman in
Bi tuxra û bi nîşan in, di dest ûşşaqê delalî

'ENQAYÊ BEQA

Beydayê fena gerçi benim rehguzerımdır
Enqayê beqa hîmmetê hemrahê perımdır

Wehm eylemezem sehmê bela, qewsê felekden
Atılsa, çu destimde tewekkul sîperımdır

Ben baxê Cîhan içre 'eceb nexlê belayem
Başında bela berg û meşeqqet semerımdır

Saqî bana îmdadi kılıp, fatihê bab ol
Meyxane terîqimde ki evvel seferımdır.

Ben aşiqê dîdarî ne hacet xemê diwar
Cennet dexi ber perde yê qet'ê nezerımdır

Perwane yê perr soxîte yê şem'ê qedîmim
Nîranê cehennem şererê bal û perrımdır

Alam û cefasîle xweşim ben rehê îşkin
Xanî! Bana bu yolde, qedem çeşmê serımdır

ME DÎ NEQŞEK

Me dî neqşek ji neqşê Neqşebendan
Vebû qeydê di min yek yek ji zendan

Kuşada dil ji bo min ra mûyesser
Ne bû bê suhbeta sûret lewendan

Li min kurt bû rîya Ke'ba wîsalê
Bi nûra tel'eta bala bulendan

Rezîl û ser xweşim wellahî wa'îz !
Li min zayî' meke wan we'z û pendan

Me sed hêvî heye dîsa ji seyyad
Me aza ke ji qeydê qeyd û bendan

Ji ahoyan me hoyan xwestin emma
Dilê min ma di gel mişkîn kemendan

Dilê Xanî eger çi genc û xane
Belê qet kes ne got Xanî bi çendan

DILO RABE

(HILO !)

Dilo rabe xwe kêf xweş ke biçîn seyra gulistanê
Bese, carek tu xwe bi weş ke ! Hilo ! Da biçne seyranê

Gulîstan weh ku sorgul tê, çimen misla ku sunbul tê
Hezar bulbul bi xulxul tê, di fesla mahê nîsanê

Di fesla çardeyê nîsan, me dî bû dîlberek dîsan
Be dil meş´el çira îsan, me can da şubhê perwanê

Me can da dîlberek sade, letîf û şox û begzade
Ji qeydan kir me azade, nîhan xwendîme dîwanê

Nihanî xelwetek da min, ji le´lan şerbetek da min
Bidin guh! şîretek da min, girim bende di fermanê

Ji fermanê kî haziq bit, û naxwazî munafiq bit
Divê her dem muwafiq bit, wekî şêxê di Sen´anê

Wekî şêxê dê hazir bit, li fermanê ku nazir bit
Bi emrê dostê kafir bit, bi sojit suhfê Qur´anê

Disojim suhfê mektûbe, bi emrê yar û mehbûbe
Dema dil dim bi metlûbe, didim ez dîn û îmanê

Eger dîlber mecazî bit, ji rengê libsê xazî bit
Bila sofî ne razî bit, bi mîne ew di hirmanê

Binê! Sofî qewî dîne, wekî xuffaşê miskîne
Li nik wî roj tureng nîne, xwe naspêrit direxşanê

Dilê wî kor e e´ma ye, ji weslê dûrî da maye
Li ber wî derge dadaye, nehîşte bête dîwanê

Ez im serxweş ji wê camê, ez im ruswa di nêv âmê
Ez im Enqa ketim damê, bi zulfa ser li xal danê

Bi zulfa hate serxalan, bi nefşa tîtik û alan
Dil û canê me ebdalan di bit dîsa di talanê

Di talanê ku sed ser çûn, hezaran genc û gewher çûn
Dilê sed pare ker-ker çûn, Tu "Xanî" beske efkanê !

HERO SEDCAR

Hero sedcar ji ûlfa wê, di bim keyfê li meyxanê
Vebîr min têt ku zulfa wê, dinalim Ez ji hicranê

Di nalim lew gelî yaran ji çahvan xûn diçit baran
Ji sehma 'eqreb û maran wekî ew têne lêkdanê

Wekî ew têne ser balan bibînîn nuqte û xalan
Binefş û xunçe û alan, di ser da mahê tabanê

Di ser da ew meha enwer, ji reyhan sunbûlan da ser
Kirim sewda û hem ebter, ji min dil bir bi talanê

Ji min dil bir evê carê ku min dî qameta yarê
Wekî selwa li cobarê vemeşya hate eywanê

Vemeşya ya sifet horî ji rengê sorgula jorî
Ruhê şirîn dikim gorî ji bo xalê û nîşanê

“Nîşanên sûretê re'na, didin ku-l miskê sed te'na”
“Ji Xanî lêne pîrr me'na wekî Ayatê Qur'anê”

— Durre —

SUBHEKÎ ZÛ

Ez çûme derê meykedeyê subhekî zû,
min dî yekî esmer

Qamet bi mesel şubhê çinarê bû, du keysû
manendê du Ejder

Çîncîn dixuşîn zulfê li ser gulşenê ruxsar,
reh şubhetê şehmar

Kher - kher dimeşîn biskê li ser qewsê du ebrû,
manendê du şehperr

Mayîm mutereqqib, meger ew mezherê î'caz,
carek bi dused naz

Halê me tefehhus ket û bêjit ku esîro!
Ez bo te me xemxwer

Min got Te di wextê seherê ev çiyê da min,
ey serwîqeda min!

Go ma tu nizanî çiyê min da te feqîro!
E'teytûke kewser

Hetta veke lewhê sedef û xameyê yaqût,
nêzîkê bi Lahût

Min seyrê kirin Sidre û Tûba qedê dil co,
nînin çu beraber

Hindî melek û horî, perî bêne temaşa,
haşa we ku haşa!

Kengê dibin ew laîqê nezzareyê ebrû
ey dil me ke bawer!

Barî ji derê meykedeyê min me ke bê par
ey seyyîdê mûxtar!

Saqî ku Tû yî „eşhedû bîllahî“ di îro
“Xanî“ bûye meyxwer

HINAREK

Ji le'lên di yarê E. min mey vexwara
Bi dil dê bi bexşî Bedexşan, Buxara

Mûdamî di destê xeman da zebûnem
Mûdamî dixum mey, bikim da mûdara

Dema kir me xedra ewê gul'îzarê
Dibin bê tekelluf dilê min xîda ra

Hinarî ji bo min der axoşê pîrr durr
Hinarek di taze, hebîna dil ara

Ne yara te îro nezer da te "Xanî" !
Ne yaran te mane, ne rahet, ne yara

EY DIRÎXA !

Ey dirîxa! Ma me tenha ez ji şemsa xawerê
Xan û man têk bûne zulmet, paşî wê dêm enwerê

Paşî lêvên wê venaxum mûtleq ava Kewserê
Min nevê dunya bi carek, piştî wê sîmîn berê

Ger bizanim ez di heşrê da nebînim dîlberê
Cennetê dê pê çi kem! Pê wer bi kem xakisterê

Sed texabun! Çu ji bal min ew hebîna çav belek
Ah û efxanê ji min daîm di çûn çerxa felek

Hem ji ber feryadê min 'aciz dibûn îns û melek
Mam di qeyda dax û derdan paşî wê zulfîn xelek

Hîcreta yarê bihatim şubhê findê şu'ledar
Ketme sêla îştîyaqê, jihtiraqê bûme nar

Ez wucûdek bê wucûd im, suhtim têkve bûm xubar
Min nevê dunya bi carek piştî wê çavî xummar

Ger di hîna ez wefat kim, bête ser min Ezraîl
Mujdeya xuldê bidet min hem di wê geh Cibraîl

Xidr û Îlyas hem bibîtin her ji boy min re delîl
Dê bibêjim min nevêtin xuld û kewser, Selsebîl

Çerxê kec reftarî waweyla! Ku ez talan kirim
Ser bi gerdan bûm û lêkin zêde sergerdan kirim

Bê dil û şuxl û hewes carek ku bê iz'an kirin
Zêde wê bê murwetê ev reng ku ez talan kirim

Zînîhar! Ey dosîtan wextê dikim ez hîcretê
Van du mîsraan kîtabet kin li belgê kaxetê

Da di dest min da senet bit ew di hîyna Hezretê
Wesfê halê min bibêjin ew di wextê wesletê

Xanîya ta key bibêjî ev sual û ev cewab!
Ew ji wî sadir bûye ey bê edeb, ey bê hîcab!

Ew qedaya barîye, razî bibe ey mal xirab!
Belkî bîtin mûcibê narê ji bo te ew xitab

EY DIL

Ey dil eger bi neqdê can, cinsê giran bihayê zulf
Bigrî, bizan dê ku mecan! Cewherê can fedayê zulf

Xunçeyê tengî hewsele, dil ji rikan bi girt debî
Subhîgehan ku seh di ket lexlexe yê hewayê zulf

Meşqê diket wek kutuban Rûyê Nigar û Husnê xet
Bende hezar û tiflê dil, hatine ber Melayê zulf

Aşiqê bê ceger meger sebrê ji can û dil di ket
Manî yê gencê meqsede. Heybetê ejdehayê zulf

Herserê mû bi sazekî, cilwe diket bi nazekî
Aşiqê îşqîbazekî, bendî diket belayê zulf

Rom û fireng û hîndîyan, xal û nîşan û xemrîyan
Xencer û şîr û misrîyan, ceng e liber lîwayê zulf

Tac û tomar û bin perran, le'l û guhar û gewheran
Serxoş û dîn û ebteran, reqse digel semayê zulf

Law û rewal û rêspîyan, mîr û wezîr û cindîyan
Serxoş û mest û bengîyan, derde ji macerayê zulf

şêx û mirîd û salikan, şah û feqîr û malikan
Cust û çeleng û çapikan dilket û bende payê zulf

Ef'a û mar û ejder e, Misk û Zebad û 'Enber e
Nefxe yê rûhî perwer e, raîheyê hewayê zulf

Bê meyy û bê dewayekî, bê deff û çenk û nayekî
Dîn diketin Melaye kî, cezbe yê dil rubayê zulf

Mîr û mela û mahîran, çendî belîx û şaîran
“Xanî” û hindî haziran, dade ! ji ber belayê zulf
(derde, ji destê tayê zulf)

AXÎRET FIROŞÎN

Da zenn ne birîn ku em xemûşîn
Em beste dehan û dil xurûşîn
Genca me di dil, guher tijîne
Her çendî îyan xezef firoşîn

Şahîn û bi xef, bi libsî dîba
Zahir ji xwe em pelasî poşîn
Mucmer sifete me cism û can, ûd
Dil aeteşe,daîma bi coşîn

Meyxane bihişte, Hûre Saqî
Kewser Mey e,lew Me bade noşîn
Bê hûdene lafê lew ku Xanî
Dunya kirr û axîret firoşîn

ZAHIDÊ XELWET NIŞÎN

Zahidê xelwet nişîn pabestê kerdarê xwe ye
Tacirê rehlet guzîn derbendê dînarê xwe ye

Aşiqê dîlber hebîn dil dayê dildarê xwe ye
Vî zemanî herkesek bê şubhe xemxwarê xwe ye

Bê emel tu-j kes meke hîvî eta û himmetê
Bê xered nakeşîtin qet kes ji bo kes zehmetê

Kes nehîn qet hilgirit barê te ew bê ucretê
Gerçî Îsa bit ku wî fikra ker û barê xwe ye

Hoşiyar bî! dane kî ûmrê xwe bê hasil telef
Lew ku naket fayde mal û genc û ewlad û xelef

Maceraya “Xidr” û dîwarî yetîmê bû selef
Vî zemanî herkesek mi’marê dîwarê xwe ye

Ca nezerke îbretê, pêla ku waqî’ bit sewaş
Ger ne bîtin îltifat û mûçe û debr û meaş

Cundîyê rimbazê faris nadetin canê belaş
Saeta serbazîyê hîvî ji serdarê xwe ye

Xanî ya zayî’ me ke weqtê xwe ey nadan! ebes
Bê teleb nabî ji weslê behremend ey bul-hewes!

Sanî’ê Mûtleq ku nînit îhtiyacek wî bi kes
Lutf û îhsana Wî jî derheq telebkarê xwe ye

EY SEYYÎDÊ ALEM!

Ey Seyyîdê 'alem senedê Nûra hîdayet
Serdarê şefî'an ku tu derrozê qîyamet
Hêvî dikin em pirr ji te ey sedrê rîsalet
Mehrûmê nekî me tu ji dîwana şefaet

Qed kane lekel-fedl û lekel-cûd û kesîra
Ûrsîlte îlel-xelqî beşîren we nezîra

Taha tu resûlê melîkê mulkê kerîm î
Teşrîfê bi ne'leynê xwe ser 'Erşê ezîm î
Der behrê cemalê tu tenê durra yetîm î
Ehsentirê ez Yûsifî, Siddîq û Helîm î

Ey ne'tê te ez ferşê heta 'Erşê şehîra
Ûrsîlte îlel-xelqî beşîren we nezîra

Nûra ku ji şemsa ezelî dabû zuhûrê
Cîlva ewwelî bû tu, ku jê hatî sudûrê
'Alem hemî ronî bû ku paşê ji wî Nûrê
Berqek ji tecella wî bû. Mûsa dî li Tûrê

Adem tune bû hêj, tu hebû "celle qedîra"
Ûrsîlte îlel-xelqî beşîren we Nezîra (*)

(*) Ev şeşka dawî, ne ji gufteyên Xanî ye, ji gufteyên Durre ye, fantezîyekî şî'rî ye (mebnî yê li ser bîr û bawerîyek e tesewwûfî ye).

MEDHÎYYE Û MERSÎYYE
(PESINAME Û ŞÎNNAME)

(Der bareyê Mûhemmed begê BAZÎDÊ da)

Kanê Mûhemmed beg gelo ? Ka Padîşahê Serhedan ?
Îro ji dil bigrîn dilo ! Ka Padîşahê Serhedan ?

Îro bi bînin îbretê, axa û xelqê hêşetê
Kanê xwedanê xîretê,ka Padîşahê Serhedan ?

Mîrê di nêv mîran bi nav, eşheb suwarê rim zirav
Bala bilindê perr belav,ka Padîşahê Serhedan ?

Kî dî we reng zatek şerîf,erkan û 'ezmanek letîf
'Alem didest wî bû zeîf, ka Padîşahê Serhedan ?

Koma Dimil bû sê hezar,sed Mîrekan vêkra du car
Jêk rakirin, kir tar û mar, ka Padîşahê Serhedan ?

Senceq ji ser qemmê birrî, Bidlîsîya wan jê kirî
Xanê Dimil ker bû, çirrî,ka padîşahê Serhedan ?

Kanê 'ezîzê Misrîyan,kanê 'edûwwê Wanîyan
Kan hevrikê Mehmûdîyan, ka Padîşahê Serhedan ?

Kanê emîrê namîdar, serhed nişînê xundekar
Paşan ji bo pêşkêş hinar, ka Padîşahê serhedan ?

Kanê emîrê zî funûn, ka aqilê teb'et cunûn
Alem li ber wî bûn zebûn,ka padîşahê Serhedan ?

Çend mîr û hakim rakirin, çend xan û sultan da kirin
Kom û heşem ber Ba kirin, ka padîşahê Serhedan ?

Ew hakimê pirr nav û deng, hem teb'etê Teymûrê leng
De'wa dikir biçîye Frenk, ka Padîşahê Serhedan ?

Pêla ku wî dîwan di girt, xelqê edeb erkan di girt
Heybet ji wan dîwan di girt, ka Padîşahê Serhedan ?

Wextê bi ser hespê diket,şex caniban rev pê di ket
Heybet bi ser xelqê di ket, ka Padîşahê Serhedan ?

Daîm 'edalet pêşe bû, xayet deqîq endîşe bû
Nazik tebîet şîşe bû,ka Padîşahê Serhedan ?

Dîwan û 'edl û dadîgîr, îz'an pirr û roşen zemîr
Hetta xweşîn nakin ji bîr, ka Padîşahê Serhedan ?

Dîwan û eywan şanişîn, ew sedr û hewzê nazenîn
Man şubhê firdewsê berîn, ka Padîşahê Serhedan ?

Ferşên di dîba û herîr,îstebreqên wî bê nezîr
Bê îxtîyar mayîn ji bîr, ka Padîşahê Serhedan ?

Ev xalîyên ermûşê qezz,wernagirin kes şubhê xezz
Xalî bûyîn meydan û rez, ka Padîşahê Serhedan ?

Rez bû mîsala cennetê,eywan ji sun'a qudretê
Kes nîne tê ket suhbetê, ka padîşahê Serhedan ?

Elmas û le'l û gewheran,Tomar û tac û bin perran
Hedd nîne bêxme defteran,ka Padîşahê Serhedan ?

Ew şehnişîn û hewz û av,nêçîrgehê pirr seyd û rav
Nabit bibêjim ez bi nav, ka Padîşahê Serhedan ?

Şahînşehê gerden firaz,aza kirin Teyhûn û qaz
Terxan kirin Teyxûn û Baz, ka Padîşahê Serhedan ?

Mîrê Me wa nabit suwar, têr bûye ew naçit şikar
Teyxûn û Terlan man li xwar, ka Padîşahê serhedan ?

Serdarîya koma gelek naket suwarê çav belek
Çavet sipî bin ey Felek ! Ka Padîşahê Serhedan ?

Taq û Rewaq û menzeran, koşk û kelat û xeyberan
Wan cumle nîşan heyderan, ka Padîşahê Serhedan ?

Ew cumle, wî îcad kirin, her çend qewî bunyad kirin
Çerxê hejand, berbad kirin, ka Padîşahê Serhedan ?

Xwahê Kelatan bê zefer, dijmin ji ber wî bê meferr
Wê çûye nêva ax û ber, ka Padîşahê Serhedan ?

Dunya di borîtin bi dor, 'ûmrê 'ezîz nadin bi zor
Dewlet di bên: Naçîte gor, ka Padîşahê Serhedan ?

Yareb hebit ocax qedîm ! 'Emmên di wî xweş bin emîm
Bilxasse ew durra yetîm, ka Padîşahê Serhedan ?

Durdaneyê gewher sedef, ew ma ji wî neslê xelef
Ya Reb nekî wan zû telef ! ka Padîşahê Serhedan ?

Xanî ! Tu jî destan hilîn, Her çend ku zêde dil kulîn
Îro ji mîrê seîlîn ! Ka Padîşahê Serhedan ?

Em jî di bên -Xanî mîsal- kanê hemû dost û heval
Ka tac û text û mulk û mal, ka Padîşahê Serhedan ?

Ka mîrek û xan û xwedan, ka çadir û konên vedan
Zozanê Qardox û Medan, ka Padîşahê Serhedan ?

Kanê welat, kanê welat, ser kanîya avul heyat
Ka Xizrê azadî ne hat, ka Padîşahê Serhedan ?

— Durre —

ŞERHA DÎWANA
EHMEDÊ XANÎ

NEQQAŞÊ EZEL

*Neqqaşê ezel roja serlewheyê rengîn da
Pergalê di destan bû, ser sefhe ku tezyîn da
Tezhîbê zerefşan kir serlewhê kitaba îşq
Resma ezeli kêşa, neqşê xwe newalîn da
(nû anîn da)
Dîbace ku însa kir, fihrişte ku îmla kir
Cildek ji enasir best, nefxek di sufalîn da
Etfalê melek hatin, westane debistanê
"La îlme lena" gotin, "Ebced" bi xwe telqîn da*

ME'NA BÊJEYAN :

Neqîş: neqîşandin, neqîşandina rengîn (birşeyi çeşitli renklerle boyamak)

Neqqaş: nîgarende, neqîşkerê mahir (çok güzel nakış yapan, ressam)

Ezel: dema ku destpêka wî tune ye, her heye (ibtidası ve başlangıcı olmayan zaman, her zaman var olan)

Neqqaşê ezel: ew Xwedayê ku di ezelda hemû alemê neqîşandîye (tüm kainatı nakşeden ezeli ve ebedi olan Allah)

Serlewhe: Ser rûpel, nivîsara seretayî ya ku li serê lewhê tê nivîsandin (serlevha, yazıda başlık)

Rengîn: (renkli, süslü)

Da: (verdi, icat etti)

Pergal: pergar, aletê ku pê neqş û nîgarî tê kirin (pergel, daire çizmeye mahsus alet)

Tezyîn: xemilandin (süslemek, bezenmek)

Sersefhe: Sersehîfe, nivîsara seretayî (kağıdın bir tarafı üzerinde yazılan serlevha)

Tezhîb: zêravkirin, neqîşandina bi ava zêr (altınla süslemek)

Zerefşan: zêrrweşîn (altın saçan, altın yaldızlı)

Kîtap: pirtûk

Îşq: evîn (şiddetli muhabbet)

Resim: sûret, (fotograf)

Ezelî: tiştê herheyî (ezeli, ezele dair, ezele mensub ve mutaallik)
Kêşa: kişand (çekti)
Newal: dayîn, bexşîş (bahşîş)
Newalîn: Tiştê ku peywendîyê wî bi dayînê va heye, hedîye û bexşîş (bahşîş ve bahşîşle ilgili, bedava, karşılıksız, bağış)
Nûanîn da: nû da anîn, ji nû va peyda kir (yeni icad etti)
Neqşê xwe newalîn da: neqşê xwe bexşîş kir, bê pere da, (nakşını karşılıksız verdi, bağışladı)
Dîbace: destpêk, pêşgotin, pêşek (mukaddime, önsöz)
Înşa kir: ji nû çêkir (vucuda getirdi, peyda etti)
Îmla kir: nivîsî, da nivîsîn (yeni yazdı, dikte etti)
Cîldek: beşek (bir cilt)
'Enasir: (c.ûnsûr) bineret, maddeyên bingehî: ax û av û hewa û agir (birşeyin meydana gelmesine sebep olan temel maddeler, unsurlar: toprak, su, hava ve ateş)
Nefxek: pufek (bir üfleme, bir üfürük)
Sûfalîn, sefalîn: çamûr û herî ya hişkbûyî, pijîyayî, cêrik û dîzikên ji çamûrê (çamurdan yapılan çanak çömler gibi şeyler)
Etfalê melek: firişteyên wekî zarokan ku bê gûneh û paqijîn (çocuklar gibi masum melekler)
Westane debistanê: çûn debistanê, ketin medresê (okula gittiler, yerleştiler)
La îlme lena: ji boy me zanîn tûne, em tiştêk nizanin (bizim için bilgi yoktur, bilmiyoruz)
Ebcêd: Elîfbê, Elifba (alfabe)
Bixwe: bi alîyê xwe da, bi xwe, bizzat (kendine, kendiliğinden, özelliği ile)
Telqîn: bi cîh kirina di hişş da, di berr ra avêtin (zihinde yerleştirmek, fikir aşılama)
Ebcêd bi xwe telqîn da: ebcetê bi serê xwe, bi xwe bi xwe ders û telqîna zanînê da. (Ebcet onlara kendiliğinden öğrenmeyî telkin etti)

KURTE PÊŞEK:

Bi angorî tesewwûfa îslamê, bi taybetî, bi angorê felsefa wehdetî- l wûcûdê, tecellîya Xweda ya ewwel, tecellî ya zatê wî ji zatê wîra ye (ilm û zanîna zatê wî bi zatê wî, evîndarîya zatê wî ji hûsn û

cemala zatê wî ra ye). Ku ji wî tecellîya wîya ewwil jî, mexlûqê wîyê ewwil, 'Eqlê ewwil, peyda bû ye (ku ji wî mexlûqê ewwil ra Rûh, Rûhê kullî, qelem, lewh, 'Ers, heqîqeta Mûhemmedî ye jî, tê gotin).

Tecellîya Xweda ya duwemîn jî: tecellîya wîya di şekl û sûretên mûmkînatên da (cûrên alemê da) ye. Ku ew tecellî, navê wî yê "Nûr"e, sûretên mûmkînatên jî, navê wî yê "Ezzahir"e, sîya wî ya duwemîne, wucûda wîya heqqe di sûretên alemê da xûya bû ye. Sûretên mahîyetên tiştan (ku di îstîlaha tesewwûfê da ji wan ra "Hûrûfên alîyyat = Tîpên bilind" tê gotin) jî, di zatê Xweda da, di îlmê wî yê ezêlî da, veşartîne. (Wek dara xurmê ku di dendikê xurmê da bi cîh bûye û veşartî ye) yanê: sûret û proje û programa hemû cûrên Alemê, hemû kewn û kâinatê, di zatê wî yê ehedîyye da veşartîne, ku jê ra, **şûûnên zatîyye yên di xeybî-l xûyûbêda** (di veşartîyê veşartîyan da) têtê gotin.

Derece û mertebe yên Wucûdê jî, (6) şeş in:

1- Merteba Zatê Ehed: (Zatê ku yekê bi tenê ye, bê mûlaheze û îtibara her tiştî ye ku ji xeyrê Xwedê tu kes bi mahiyyeta wî nizane), Alimên Wehdetul-Wucûdê, jê ra Wucûda Mûtleq, (hebûna bê çend û çilo, bê qeyd û şert) dibêjin.

2- Merteba Zatê Wahid: (Zatê Îlahî digel mûlaheza Esmâ û sîfat û nav û nîşanên Wî.)

3- Merteba Erwahên Mûcerrede: (Rûhên ku ji madde û cesed û bedenê rût in.)

4- Merteba Nefsên xebatkar: Me'mûr û wezîfedar (ku jê ra alema mîsal, 'alema melekût, 'alema xeybê jî tê gotin.)

5- Merteba 'Alema Mulk û şehadetê: (tiştên maddî û diyar û berçav)

6- Merteba El-Kewn-il Camî': (Bûyîn û hebûna ku di xwe da her tiştî girtiye, Merteba însanê kamil ku numûne û neynika hemî wan cûrên mertebe yên borî ye). Hemî cûrên alem jî, nav û nîşanên wê Wucada Mûtleqa Ezêlî û Ebedî û Sermedî ne, siya wî hebûna mûtleqa Îlahî ne, tezahurat û tecelliyatên Wî ne.

ME'NA HEMÎ:

Pişî vî kurte pêşekê, em dikarin me'na hemiya van helbesteyên. pîrê edebiyat û tesewwûfê, wiha beyan û îzah bikin:

“Neqqaşê Ezel” (nîgarendayê ezeli, Xweda yê Teala) dema ku serlewhe û sernivîsa alema wucûdê ya rengîn, da (dema ku di ezel da tecellî kir, ‘ilmê Zatê Wî gihîşt Zatê Wî= Zatê Wî bû me’lûmê Zatê Wî), dema ku bi pergala destê Qudret û Meşîyyeta xwe, mexlûqê xwe yê ewwel (‘eqlê ewwelê ku ser lewhe yê wûcûdê ye), neqîşand û nitirand, di wê dem û ana ezeli da, di dema wê tecelliya xwe ya seretayî da, serlewhe ya kitêba îşq û evînê jî bi xetê zêrrîn nivîsî. Yanê: Di dema tecelliya Wî ya seretayî da, (dema ku Zatê Wî bû me’lûmê Zatê Wî) di wê dema pîroz da, îşq û evîna Zatê Wî ji husn û cemala Zatê Wî ra hebû ku ji wî îşq û evînê (ji wî zanîna digel wî îşq û evînê) da, mexlûqê Wî yê seretayî ku eqlê ewwel e, peyda bû, hate wucûdê.

(Bi kurtî: ew mexlûqê wî yê ewwil û hemû cûrên dinên mertebeyên wucûdê ku di pey wî ra ne, ji zanîna zatê wî bi zatê wî, -ji îşq û evîna zatê wî ji husn û cemala zatê wî ra- peyda bûne, ji wî çêbûne. Bi yek kelîmekî: ilm û îşq, menşe û jêderê wucûd û hebûna hemî alem û hemî kewn û kaînatê ne).

Xweda, resm û sûretên mahîyetên tiştan, ji xezîne û arşîva ilm û zatê xwe kişand (projeya wana ezeli, ji wî xezîne û arşîva pîroz deranî), wan neqş û nemûşên espehî û xweşik, bala û wala, bê pol û bê pere, bê kar û bê menfîet, bi vî awayî, bi vî tertîb û tenzîmê çêkir: Berê dîbaca wî kitêba wucûdê ya ku eserê ilm û îşqê ye, çêkir, (madda ewelîn, Atom û Heyûla yê çêkir), di fitret û xilqeta wan da proja hemî ‘Alemê -wek proja dara hêjîrê di dendikê dara hêjîrê da- bi cîhkir, ji Atom û Heyûla yê da jî, çar maddeyên bingehî (ax û av û hewa û agir)wekî cildekî wî kitêba alema wucûdê, girêda û amade kir, ji wan çar madde yên bingehî jî, bedena însanî ya **Nasûtî** -wek sûfalîn- da çêkirin, ji Rûhê xwe yê **lahûtî**, pûf kirê (rûhê jîn û heyatê dayê), bi can kir û ji firişteyan ra (rûhên mûcerredên ku mezher û mûmessilên qûwwet û qanûnên tebîet û kewnê ne) bi zimanê hal, ferman kir û got: hûn jî însan ra serê xwe daynin, jê ra herin sejdê, xizmet û îtaet bikin ku ewan, berê îtîraz kirin, lê di pey ra heqîqet dîtin û gotin «سبحانك لا علم لنا إلا ما علمتنا» Tu pak û pîrozî, şanê Te bilinde, ji bilî tiştên ku Te bi me daye zanîn em tu tiştî nizanin / (Elbeqere / 32.) / Ku bi kurtî yanê: Dema Xweda di ezel da tecellî kir: bi pergala qûwwet û qûdret û meşîyyeta xwe ya ezeli, serlewhe wucûdê neqîşand, di wê demê da îşq û evîn jî hebû ku Xanî, bi

wî ûslûba teşbîhî û temsîlî ya xwe ya belîx û hekîm, evê heqîqetê îfade dike; menşe û jêderê wucûda Alemê, îlmê Xweda yê ezêlî û îşq û evîna ezêlî dide nîşan ku Mela yê Cizîrî jî ewê heqîqetê wekirîtir îfade dike û waha dibêje:

*Allah sehergaha ezêl yelmûmê îşqê şu 'le da
Nûra cemala lemyezel, zatê tecella ya xwe da
Zatê tecella bû li zat, bê îsm û asar û sîfat
Sîrra hurûfên alîyat, xef bû di sitr û perde da*

*Zatê Muqaddes bû wucûd, coşîş neda bû behrê cûd
Wesf û îzafat û quyûd, yek jê tecellayê neda*

(* Ji kerema xwe ! li rupel 100 mêze bikin)

*Wan sade ruxan meşqê îşqê ku temenna kir
Xettatê ji husnîl-Xet sermeşqekî zêrrîn da
Ma secde tenê min bir ber sûretê mehbûban?
Îblîsê nebîr secde, lew maye di nîfrîn da*

ME'NA BÊJEYAN:

Sade: Safî (saf, temiz, karışık olmayan, parlak)

Rux: Rû, dêm (yüz)

Sade ruxan: Ewên ku rûyên wan wekî yên zarokan bê mû ne, hilû ne. (Yüzleri çocuk yüzü gibi sade, tüysüz ve parlak olanlar)

Meşq: Numûna nivîsarê ya ku li ber wî -wekî wî- dinivîsîn. (Yazı örneği, öğretici yazı, uzun uzun yazmak, temrin yazısı)

Meşqê îşqê: Numûna xet û nivîsa îşqê (aşkı öğreten ve aşıl原因 örnek)

Temenna: Daxwaz, niyaz (dilek ve istek)

Xettat: Nivîskar, nivîsende yê ku pîrr xweş dinivîse ku di vir da meqsed jê Xweda ye (çok güzel yazı yazan hat sanatkarı ki burada Allah kast ediliyor.)

Ji husnîl-Xet: Ji xet û nivîsara rind û esphê (güzel hatdan)

Sermeşq: Nivîsara numûne ku didin suxte û şagirtan ji boy ku li

ber wî binivîsîn û hînê nivîsara xweşik bibin. (talebelerin öğrenmesi için yazılan örnek yazı)

Zêrrîn: Bi zêrr neqîşandî, espehî û xweşik (altın yaldızlı, çok güzel ve kıymetli)

Sermeşqeki zêrrîn: Numûna xetekî avzêrrkirî ku di vir da meqsed jê sûretê însan e (sûretê Adem û benî Adem e) (Altın yaldızlı çok güzel bir örnek ki burada ondan maksad insan ve beni Adem suretidir)

Ma: Qeyê? (acaba)

Ma secde tenê min bir: Ma qey min bi tenê secde bir? (acaba yalnız ben mi secde ettim)

Ber sûretê mehbûban: Li ber sûretê hezkiriyan. (sevilenlerin yüzlerine karşı)

Îblîs: Ehremen (şeytan)

Lew maye: Lewra ku maye (onun içindir ki kalmış)

Di nifrîn da: Di nifir û nefret û le'netê da (beddua, nefret ve lanette)

ME'NA HEMÎ:

Wan firîşteyên weke zarokên rû sade ku daxwaz û temenna ya meşqa îşqê kirin, neqqaş û nîgarendeyê ezeli (Xweda) ji xetên pîrr espehî û rind numûnekî zêrrîn (sûretê Adem) ji wan ra wek numûneya îşq û evînê pêşkêş kir û emr û fermana wan kir ku ji wî numûneya husn û cemalê ra serê xwe daynin û secde bibin. (ji ber ku ew numûne, neqş û nemûşê tecelliya îrade û îşqa Wî ya Îlahî ye, ku -bi sîrrê Wehdetu-l wûcûdê- secde birina ji wî sûretê ra, di heqîqet da ji Wî wucûda ezeliya mûtleqa heqq ra ye) ku me jî ewî sîrrê fêm kirîye û ji sûretên mehbûb û bedew û rindan ra secde birîye; lê belê, ne me bi tenê fêm kirîye û jê ra secde birîye belkî -ji xeyrî Îblîs- herkesî ewî heqîqetê fêm kirîye û zanîye, bi tenê Îblîs fêm nekirîye, we yan ji kîn û îna da xwe nexwestîye ku fêm bike, ji wî sedemê jî, mel'ûn û merdûd bûye, îlel ebed di le'net û nefretê da maye.

Di belgeyên dînî da (wekî Ayeta 34/ Sûretê Beqere) ev heye: "ku Xweda emrê melaîketan bi secdebirina ji Adem ra kirîye, melaîketan jî secde birîne, lê bi tenê Îblîs jê ra secde nebirîye ji ber wî jî merdûd û mel'ûn bûye" ku me'ne û şirovekirina van

belgeyên dînî jî bi angorî fê m û mentîqa îlm û felsefê ev e: “Rûh û quwwetên tebîî yên qencî û xeyr û cemal û kemal û pîrozîyê, ji xizmet û tekamula însan û însanîyetê ra serê xwe danîne û ram bûne, yên ne qencî û şerr û fesad û înadê jî, li hember derketine nexwestine ku jê ra mûtî’ û amade bibin ku bi zimanê Dînan, ji wan quwwet û rûhên tebîî û kewnî yên qenc û pîroz ra **melaîket** û firîşte tên gotin, ji quwwet û rûhên dij û şerrûd û mixennet û pîs ra jî, **Ehremen** û **şeytan** û **îblîs** tete gotin, bi zimanê felsefa maddî jî, ji wan ra **qanûnên tebîî’î û fîtrî**, bi zimanê Qur’anê jî ji wan qanûnên tebîî ra “**Sünnetellah**” tete gotin. Bi angorî felsefa “**Meşaiyye**” (*) jî, firîşte û melaîket îbaretê ji mahîyyetên mûcerred in, bi angorî felsefa “**Îşraqiyye**” jî, ji wan ra “**Ûqûl**” tete gotin.

Ku Xanî jî di van helbesteyên xwe da îma û îşaretê bal wan belgeyên Dînî jike, bi fê m û mentîqa Wehdetîl-Wucûdê û Wehdettî-ş şûhûdê, dihûne û dibêje:

*Ma secde tenê min bir ber sûretê mehbûban
Îblîsê nebir secde lew maye di nifrîn da*

*Ez çûme derê dêrê min dîtî ku Rûhûllah
Tekrarî mûsewwer bû hetta di nihâlîn da*

ME’NA BÊJEYAN

Dêr: Îbadetxaneyê xiristîyanan (kilise, manastir)

Rûhûllah: Rûhê Xwedê, rûhê emr û fermana wîya tekwinî ku dema ji tişteki ra bibêje çêbe, hima ew çêdibe (kun = çêbe, fe yekun = çêdibe) Yanê: Ew emrê Xweda yê ku heyat û jîyanê dibexşîne, wek ku Îsa Pêxember jî, bi wî emr û fermanê, bê bav xuliqandîye ku lewra jî, jê ra **Rûhûllah** û **Kelîmetûllah** tete gotin. (Bedi’ûzzeman Seîdê Kurdî diyorki; Ruh, alemê emirden gelmiş bir qanuni zi-şuurdir ki, kudreti ezeli, ona vücudi harici vermiştir ve ma’kul kanunların kardeşidir.)

(*) **Meşaiyye:** (Peripateticim) Navê felsefa Arîsto ye ku Arîsto di haletê meşşê da, ewî felsefa xwe ders daye. (Meşîya ye û dersa feqî û suxteyên xwe li ser piyan daye) ku lewra jî navê felsefa wî bûye felsefa Meşaiyye, yanê felsefa ku peywendî yê wî bi meşê ra heye.

Rûhûllah: Rûhê Xwedê, Îsa (Alah'ın emri ile meydana gelen İsa Peygamberin adıdır.)

Tekrar: Li pey hev, carek li pey carek (bir daha, ardiardına)

Mûsewwer: Xweyî sûret, xweyî wîne (suretlenmiş, görünmüş olan)

Nihalîn: (Cem'a "nihal"ê ye,) bi me'na çiqil û şitlên daran, we yan cem'a "nihalî"yê ye ku bi me'na tebsî û mefrûşat û seccade ye, mebestê tebsîyên ku keşîşên dêran di dema ayînan da îstî'mal dikin, bi kar tûnin. (Fidanlar, tebsi ve mefruşatlar, özellikle papazların ayinlerde kullandıkları bakır, gümüş ve altın işlemeli tepsiler.)

ME'NA HEMÎ:

Ez çûme ber derê dêra filleyan (dêra Îsewîyan), min dît ku Ruhê Xweda tekrar dîyar bûye, di her tiştan da, hetta di nihâlînan da dixûyê û eşkera bûye, ku meqsed: Teswîr û xûyanbûyêna wî wûcûda mûtleqa pîroza Îlahî di hemî cûrên alemê da ye; bi taybetî di şûretê însanî da ku numûneya wî ya bi taybetî û cudaî jî, sûretê Îsa Pêxember e. Ji ber ku ew jî, wekî Adem Pêxember yek jî xarîqeyên wucûde ye, Rûhûllah û Kelîmetûllaha pîroz e.

*Wan cumle "Enel-Heqq" got, min "Wahidê Mûtleq" got
Saqî bi xwe ez girtim camek meyê noşîn da*

ME'NA BÊJEYAN:

Wan cumle: Ewan tevan, hemîyan (onların hepsi)

Enel-heqq: Ez ewê heqq im, ez Xweda yê heqq bi xwe me (ben hakkın ta kendisiyim)

Wahidê Mûtleq: Yekê bi her awahî bi tenê, yekê bê qeyd û bê bend û bê çûn û bê çend. (Xweda yê bi tenê) (her bakımdan bir ve tek olan Allah Teala)

Saqî: Meygerr, (içecek veren, içki sunan)

Bi xwe: Bi zatîhî, bi xwe bi tenê, bi alîyê xwe va, bi bal xwe va (kendisi, kendisine)

Meya noşîn: Badeya xweş guwar û şîrîn, badeya me'rifet û heqîqetê, îşq û mehebbetê. (tatlı ve lezzetli olan şarap, aşk ve muhabbet badesi)

ME'NA HEMÎ:

Wan hemî kes û hemî tiştên ku mezher û dîyargehên tecellîya Xweda ne, bi zimanê halê xwe, -wek Hellacê Mensûr- "Enel-heqq" gotin, lê min (Xanî) Wahidê Mûtleq (yekê ku bi her awahî yekê bi tenê ye) got, ku liser vî gotina min, saqîyê meya heqîqetê ez bi alî xwe va girtim û birim, qedehekî ji wê meya me'rifeta heqîqetê da min.

*Min noşî û serxweş bûm, filhalî muşewweş bûm
Ez çar û neh û şeş bûm, min tekye bi balîn da*

ME'NA BÊJEYAN:

Min noşî: Min vexwar (ben içtim)

Fil-hal: Hima di wî demê da (hemen o anda)

Muşewweş: Tevlihev, sews û şeşş (karmakarîşîk)

Ez çar û neh û şeş bûm: Bi angorê hesabê **Ebcedê** me'na wî ev e: Ez li hev tewîyam, ez du tew bûm, tewîşim û ketim xwarê ku min pala xwe da balînê, (balîfê) bi angorî hesabê ebcedê, 4 = d (د), 9 = th (ط) 6 = w (و), ku li ser hev dibe: d.t.w., (دطو) bî me'na li hev dutewbûyîn û tewandin e. Hesabê ebcedê; hesabekî bi taybetî ye û bi angorî elîfba ya erebî ye ku jê ra hem hesabê Ebcedê, hem jî hesabê "Cumel" û "Cefrê" tê gotin, ku "Cumel" bi me'na komên cumle ya ne, îşaretê bal wan heyşt cumleyan: **(Ebced, Hewwez, Hûtîy, Kelemen, Seefes, Qereşet, Sexiz, dazixî)** va ye, "Cefr" jî, bi me'na çerm û postê berxika ye ku ew 29 pêtekên elîfbaya erebî, hem di van heyşt kelîman da kom bûne, hem jî ew di zemanê pêşîn da, li ser postên berxikan hatibûne nivîsandin, ku lewra jî navî wî hesabê, hem bûye hesabê **Cumel'ê** (hesabê koma herfan), hem jî bûye hesabê **Cefr'ê** (hesabê herfên ku li ser postê berxan hatine nivîsandin). Bi angorî vî tertîbê jî, ji her tîp û herfekî ra reqem û hejmarekî bi taybetî heye, ku di vî cetwelî da hatiye beyankirin:

Cedwela hesabê Ebcedê:

400 =	ت	60 =	س	8 =	ح	1 =	أ
500 =	ث	70 =	ع	9 =	ط	2 =	ب
600 =	خ	80 =	ف	10 =	ي	3 =	ج
700 =	ذ	90 =	ص	20 =	ك	4 =	د
800 =	ض	100 =	ق	30 =	ل	5 =	هـ
900 =	ظ	200 =	ر	40 =	م	6 =	و
1000 =	غ	300 =	ش	50 =	ن	7 =	ز

Ev hesabê Ebcedê, di helbeste û tarîx û lexezan da tê bi kar anîn, çawan ku Xanî jî, di vê helbesta xwe da ewî hesabî bi kar anîye. Lê dibe jî ku meqseda Xanî, ji çar û neh û şeşan, 4 'Enasir (çar maddeyên bingehî = ax, av, hewa û agir), neh felek û şeş cîhet bin jî, ku bi angorî vê ihtimalê jî, me'na wî ev e: "Dema ku min wî badeyê vexwar ez ji hebûna xwe ya nasûtî (maddî û însanî) di derya hebûna Mûtleqa lahûtî (Îlahî) ya pîroz da, wek perçekî cemedê heliyam û pêra bûme yek, bûm hemî alem û hemî hebûn, ku hebûn jî bi kurtî, îbaretê ji 4 'Enasir û 9 Felek û 6 cîheta ne. Yanê: ez bûm hemî tişt, bûm hemî kewn û kaînat. (Ji ber ku însan nusxe û numûneyekî herî camî' û me'nîdar e ji boy kitêba alemê ra, dema ku bi ava me'newîya meya me'rîfeta heqîqetê, ji gemarrî û qirêjayên maddî bête şûştin, pak û paqij bibe, dibe wekî neynikekî şeffaf ji tecellîya Nûra Wucûda Mûtleqa pîroz ra, ku însan bi wî rewşa xwe ya bi taybetî, di vî haletê îstîxraqî da, hem dikare wekî Hellac bibêje: "Enel-Heqq" hem jî dikare wekî Xanî bibêje: "Ez çar û neh û şeş bûm" min pala xwe da balîna Wucûda Mûtleqa sermedî û Semedî, ku ez bi wî bûm her tişt, bi wî baqî mam, bi wî bûm hemî kewn û kaînat. Çawan ku Îbnîl-Faridê jî gotîye:

وما زلت إياها وأياي لم تزل
ولا فرق بل ذاتي لذاتي أحببت

"Ez her ew bûm ew jî her ez im, ferq di navbera me da tune, belkî zatê min ji zatê min hezkirîye

Ez çar û neh û şeş bûm: Ez du tew bûm (Ben "d.t.w" (دطو) oldum, ben büküldüm ve yatağa dayandım)

Tekye: Palvedan (dayanmak)

Balîn: Balîf, Behlîf ku divir da meqşed ji balînê, Wucûda mûtleqa Îlahî ye, Zatê Xweda ye. (yastık, dayanak, zati ilahi)

*Herçî ku me ber pê kir, hindî me nezer lê kir
Min seyrek li yêkê kir, lew mame di lewlîn da
(lewra me dil û dîn da)
Min dî heme yek pertew sarî di mezahir da
Mumkin heme jê pîrr nûr, emma ne di temkîn da*

ME'NA BÊJEYAN:

Herçî: Her çi tişt (her ne var, her şey)

Hindî: Çiqas, her çi ku heye, di çi demî da dibe (her an için ne varsa)

Nezer lê kir: Lê mêze kir, temaşa wî kir (ona bakınca, onu temaşa edince)

Seyrek: Temaşeyek (bir temaşa, bir bakış)

Li yêkê: Li yekî (bir taneye)

Lew: Lewra (çünkü, onun için)

Lewlîn: (c.lewlî) muşewweşbûyîn, mestbûyîn û serxweşbûyîn (sersemleşmek, mest ve serhoş olmak)

Lolîn: (c. lolî) Can sivikbûyîn û neşedar bûn (sevinçten dolayı çevik olma hali)

Me dil û dîn da: Me dilê xwe û dînê xwe da (gönlümüzü ve mukaddesatımızı verdik)

Heme: Hemî, tev li ser hev (hepsini, hep beraber)

Pertew: Pêt û şemal (Işın, şua)

Sarî: Têda dikişe, têda serayan dike (serayan eden)

Mezahir: (c.mezher) Xuyangeh, dîyargeh (bir şeyin görüldüğü yer, tecelligâh)

Mumkin: Tiştê ku dibe bibe, dibe nebe jî, bibê – nebê, ji xeyrî Xweda her tişt. (Mümkün olan, Allah'tan maadası, Allah'tan başka herşey)

Emma: Lê, feqet (ama, lakin)

Temkîn: Di cîh da bûyîn, cîhgirtinî, sabitbûyîn û bingehîbûyîn.

(yerinde sabitleşmiş ve yerleşmiş olmak)

ME'NA HEMÎ:

Herçî tiştên me berê xwe dayê, çiqas tiştên me lê mêze kir, me dît ku em li yek tiştêkî mêze dikin, li yek tiştêkî seyr û temaşa dikin, ku lewra jî em di lewlinê da man, (em ketin haletê heyret û îstîxraqê, sews û mest bûn) weyan, lewra jî me dil û dînî xwe (her tiştê xwe) li wî da, ji ber ku ji wî bêtir tu tişt tune ye, her tişt ew e û ew heye, divê ku her tiştên mirov jî li wî be û di rêya wî da feda bibe. Min dît ku hemî tişt yek pertew û şemalekî ne, di pîrr xuyangehan da dixuyên, hemî mûmkînat (hemî tiştên heyî), ji wî pertewî da pîrr nûr bûne, (wucûda xwe ji nûra wî girtine) lê ne di temkîne da ne (ne di bingehî û sabitbûyîne da ne, ne bingehî û sabit in, mûweqqet û dem-demî ne). Bi kurtî; her tişt mezher û tecellîgahên yek pertewekî ne, rengên yek tavekî ne, dengên yek avekî ne, pêl û lemên yek deryakî ne, bi wî ne, ji wî ne, li wî ne, bi xwe fanî ne, bi wî heyî ne, lê ne sabit û bingehî ne.

*Sirrê wehdet ji ezel girtîye hetta bi ebed
Wahidek ferd e bi zatê xwe we nîne çu eded*

*Yeke derya tu bizan qencê çî mewc û çî hubab
Bi heqîqet ku hemî av e, çî av û çî cemed*

- Mela -

*Ew bû ku Zelêxayê îdînî di Yûsûf da
Mecnûnê di Leylayê, Ferhadê di Şîrîn da*

ME'NA BÊJEYAN:

Zelêxa, Zelîxa, Zuleyxa: Ezîzeyaya Misrê ku bûye aşîqê Yûsûf Pêxember, çêroka wan di Qur'anê da heye. (Yusuf Peygambere aşîk olan ve Kur'an da hikayesi geçen meşhur Mısır azizesi)

Yûsûf: Kurrê Ye'qûb pêxemberê cuhûyan ku qisseta wî, bi dirêjayî di Qur'anê da, di sûretê Yusuf da dibore (Yusuf Peygamber)

Îdînî: Dît, dîtîbû (görmüştü)

Mecnûn: Bi me'na dîn û şîr e, navê Qeysê kurrê Mûlewîhê 'Amirî ye, ku bûye aşîqê dotmama xwe ya Leylayê û helbesteyên dilsoz li ser wê ristîye. (Leylaya aşîk olan meşhur Mecnun)

Ferhad: Aşiqê Şîrînê ku dibêjin şîrîn, jina Kesrayê duwemîn bûye, Ferhad jî yek ji mirovên Sera ya Kısra bûye ku ew jî bûye 'aşiqê Şîrînê, çîroka wan jî meşhûr e, di wêjeya Kurdî û Farisî da cîhekî wanê bi taybetî û girîng heye.

ME'NA HEMÎ:

Ew pertew û ew nûr bû ku Zelîxayê di Yûsûf da, Mecnûn di Leylayê da, Ferhad di Şîrînê da ewî pertewê dîtibûn, bûbûn 'aşiqên wan.

*Mîsbahê ebed min dî îrohe di qendîlê
Genca ezeli merkûz min dî di gil û tîn da*

ME'NA BÊJEYAN:

Mîsbah: Çira (fener, lamba)

Mîsbahê ebed: Çira nûra herheyî (daima var olan ebedi varlığın feneri)

Îrohe: Îro, îro ye (bugün)

Qendîl: Çiradang, çiraxdan (lambalık)

Genc: Xizne, kenz (hazine, define)

Genca ezeli: Xizna herheyî, xezîna wucûda mûtleqa herheyî ya Îlahî (evveli olmayan hazine)

Merkûz: Bi cîhbûyî, xiznekirîbûyî (saklanılmış ve gizlenmiş olan)

Gil: Çamûr, av û ax (çamur, su ile toprak)

Tîn: Heraret, agir û hewa (hararet, ateş – hava birleşimi)

ME'NA HEMÎ:

Min çira pertewa nûra herheyî (çira lahûtî), îro di qendîla bedena Nasûtîya însan da dît, min ev jî dît ku xizna ezeli di gil û tîn da cîh girtîye (di van çar maddeyên bingehî da- di av û ax û hewa û agirda) bi cîh bûye, di nav wan da ye, ku ji wan jî numûneya heyatê ya herî kamil çêbûye, ku ew numûne jî qendîla heykelê însanî ye, mezher û neynika wî tecellîya Îlahî ye.

Ku Qur'anê jî di Sûretê Nûr, di Ayeta 35 da evî heqîqetê wiha teswîr û temsîl kirîye û gotîye:

الله نور السموات والأرض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح في زجاجة الزجاج كأنها كوكب دري يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية يكاد زيتها يضيء ولو لم تمسسه نار نور على نور يهدي الله لنوره من يشاء ويضرب الله الأمثال للناس والله بكل شيء عليم.

(“Xewda Nûra asîmanan û erdê ye (Nûra alema jêr û jor e – alema maddî û me’newî ye), rewş û mîsala wê Nûrê jî wekî qendîlekî ku çirakî têda ye, çira jî di şûşekî billor da ye ku tu dibêjî qeyê ew şûşe jî, stêrkekî ji durra ne, ew çira, ji donê darekî zeytûnê yê di navbera şerq û xerbê da vêketiye, donekî wilo şeffaf û hessas e ku hêj agir nêzîkî wî nabe pêdikeve û şu’le dide, nûr li ser nûrê ye. Xwedê kî bixwaze hidayetê bal nûra xwe ve dike, Xweda ji însanan ra mînakan beyan dike, û Xweda zana yê bi hemû tiştên ye.”

Ku **Mûhyîddînê Erebî** tefsîr û şirova vî Ayetê wiha dike, dibêje: (Nûr, yek ji nav û nîşanên Xweda ye, bi me’na ewê ku bi xwe dixuyê û dîyar dibe, ku her tişt jî bi wî dixuyên û dîyar dibin, bi gotinekî din: Nûr, tecellîya Xweda bi navê Wî yê “Ez-Zahir”e, Nûra asîmanên rûhan û ‘erdê cesed û bedena ne ku di sûretên hemû bûyînan da dîyar e, ew wucûd û hebûna mûtleq e ku hemû mewcûdat, her tişt bi wî çêbûne, ji wî peyda bûne, tecellî û tezahura wî ne.

“**Mîşkat**” jî, îşaretê bal cesedê însan va ye, ku bi xwe tarî ye lê bi nûra rûh ronî bûye. “**Mîsbah**” jî, îşaretê bal qelb û dil va ye, **dar a zeytûnê** ya ku ne şerqî û ne xerbî ye jî, “Nefsa Qudsî” ye ku di navbera rojava ‘alema cesedan û rojhilata ‘alema rûhan da ye **Zeyt** û **donê** wî dara pîroz jî, îşaretê bal letaîf û qabilîyyet û îstî’dadên wî yên siroştî û fitrî yên pîroz û mukemmel in.)

Ku bi angorê vê şirovekirina Mûhyîddînê Erebî, xûlase tefsîra wî Ayetê wiha ye: “Xweda Nûra asîmanên rûhan û zemînê cesed û bedena ye (yê alema xeyb û şehadetê ye).

Rewşa xuyabûn û dîyarbûyina Wî di wan mezahiran da (ku ew mezahir jî bi Wî xuya bûne) jî, wekî rewşa qendîlekî ye, ku ronahî û şemala rûhê wan, ji nefsa wana qudsî û pîroz da, daye qelb û dilê wan; qabilîyyet û îstî’dadên wî nefsa pak û pîroz, ji tecellî û teleqqî ya me’arîf û letaîfên Rebbanî ra jî, wilo tam û mûkemmel e ku hindik dimîne bê pêt û agirê rûh vêkeve, wekî stêrkekî durrî (Nûranî) şemal bide... Ew jî mînak û mîsala Nûra Xweda ye, ne ku heqîqeta wî ya pîroz û wala ye. Ku **Xanî** jî di vê helbesta xwe da:

*“Misbahê ebed min dî îrohe di qendîlê
Genca ezêlî merkuz min dî di gil û tîn da”*

Bi kurtî, îşaretê bal wî Ayeta pîroz û wan tefsîr û şirovekirinên Îbnî Erebîyê va dike, ku xulasa me'na wî jî ev e: “Min ewî çira ebedî (tecellîya Xweda ya herheyî) îro di qendîlê da (di bedena nasûtîya însan da), dît, hem min evî jî dît ku, xizna ezêlî (rûhê heyat û jîyana herheyî, “Rûhûllah”), di xwelî û çamûr û heraretê da ye, di her çar 'enasirên bingehî da ye, di wan da bi cîh bûye, têda hatiye veşartin.

Ku bi kurtî: Her tişt cilve û tecellî û tezahura wî wucûd û hebûna mûtleqa ezêlî û ebedî ye, hemî 'alem, hemî kaînat pêl û lem û şapolên wî derya bê payan û bê binî ye.

*Cana ji Cemala Te ez dê çi bibim sabir
Şeyxan û Ûlul-Ezman canê xwe dikalîn da*

ME'NA BÊJEYAN:

Cana: Ey canê min, ey mehbûba min a ku tu wekî ruh û canê min î (canım sevgilim)

Cemal: Rindîtî û sipehîtî (güzellik, yüz güzelliği)

Çi bibim: Çawa bibim, bi çi awahî bibim (nasıl olayım)

Sabır: Sebirkher (sabreden)

Şeyxan: (c.şeyx) Pîr (büyükler, pirlər)

Ûlû-l 'ezm: Xweyên 'ezm û îrade ya tam (azm ve kat'i karar sahipleri)

Ûlû-l 'îrfan: Xweyên îdrak û têgihîştinên durust û kamil (anlayış ve tecrübe sahibi olanlar)

Kalîn: Kale kal û nale nal, feryad û fizar (melemek, inlemek, feryad ve fizar etmek)

ME'NA HEMÎ:

Ey yara min a ku tu can û jîyana min î! Ezê çilo ji cêmala te sebir bikim, bi çi awahî ji kul û derdên evîna bedewî ya te ya bê hemta û bê mîsal nekalim û nezarim, digel ku canên hemî pîrên kamil û

fazil, hemî ehlên ʿilm û ʿırfan û ʿezm û ʿiradeya tam, ji hesreta dîdara cemala te di nalîn û kalîn û feryad û fîzara derd û kulên te da ne.

*Wek bulbulê dil derd û kulê, sine figar in
Daynin ku li kîjan gulê, xwîn jê de dibarn
ʿEzman, digirî halê me, ʿewran li me reş girt,
Şemdan vemirî, salê me çûn, şev reş û tar in
Şêl dane hinavên me, ku der bûne bi xwînê
Pêl dane ji çavên me, birîn kûr û xedar in
Eywah ! Feleka çepgerr û pişt qomik û bê bext
Werkir keleka bextê me, bê pişt û hewar in
Wek Yusifê Kenʿanê li zîndana firaqê
Çav mane li karwanê Cîhanê bi fîzar in*

(Durre - 29.01.1999)

Şêldane: Bi şûjinê, bi derzîya gir dirûtine

*Meʿzûr e eger sofî bit mûnkirê mehbûban
Kor dê çi tesewwur ket sirra ku di dûrbînda*

ME'NA BÊJEYAN:

Meʿzûr e: Xweyî uzr e, bihana lêborîna wî heye (özü geçerli olan, af edilmeyi hak edendir)

Sofî: Sofiyê şexan, murîdê wan, derwêşên belengaz û bê îzʿan (tarikat üyesi derviş)

Bit: Bibe (olsa)

Munkir: İnkarkher, dij (inkar eden)

Mehbûb: (yar, sevgili)

Bit munkirê mehbûban: Bibe munkirê îşqa mehbûban înkariya wan bike (mahbupların aşkını inkar edecek olsa)

Tesewwur: Anîna şekl û sûretê tişteki di hişda, fêmkirin û têgihîştina wî (bir şeyi zihinde şekillendirmek, tasarlamak)

Sirr: Raz, tişta xef, hîkmet (gizli nesne)

Dûrbîn: Dûr dîtin, dûrdîtok, aletê dûr dîtinê (uzağı görmek, uzağı yakın gösteren alet)

ME'NA HEMÎ:

Eger ku sofîyê zahirperest, derwêşê bê hiş û bê mentiq û mest, înkariyâ mehbûban, ya bedew û rindan, ya îşq û mehebbeta wan bike, qebûl neke ew me'zûr e, lewra ew kor e, nikare heqîqetê bibîne, besîret û îdraka wî ya qelbî û me'newî, tesewwura wî ya dûrbînî tuneye, ew nikare sirrên ku di dûrbînîti û dûrbînê da ne bibîne û tesewwura wan bike. (nikare pertewa nûra Cemala Îlahî ya ku di mehbûban da dixûyê û di wan da tecellî kirîye) bibîne û bigihîje wî ilm û îrfana kûr û dûr ku lewra hem bê hiş û gêj e hem jî kerê guhdirêj e, çawan ku Melayê Cizîrî jî dibêje:

*Camid çikin bi husnê ku wan nezer li xwar e
Xerteb'et in di ebleh, çi nêrgiz û çi kerbeş*

*Kor e, xwe nasipêrit carek bi dest delîlan
Ebleh çiket tewafê, ew nabînit berê reş*

Yanê; yên serhişk û bê îdrak û bê besîret, dê bi rindîti û bedewîtiyê çibikin (jê fêm nakin). Meqam û merteba bedewîti û rindayê derece û meqamekî bilind e, nêrîn û dîtina serhişk û bê hişan jî, li jêr e, nivz e. (li 'alema maddîya sufî ye) Ji ber ku ew tebîetker in, li ba kerê jî ferqa di navbera kulîlka nêrgiz û kerbeşê (Stirîbllôqê) da tuneye, hetta Stirîbllôq li ba wan meqbûltir e, hem kor e hem jî xwe nasipêre kesên ku wî îrşad bike, eblehe jî, ji tewafa Ke'bê fêm nake, kevirê reş (Hecerul-Eswedê) jî nabîne. (çaşikê keran e wesselam!)

*Şahid bî tu ey zahid! Mehbûbî perest im ez
Bê şahid û mey nabim, şêxê me ev ayîn da*

ME'NA BÊJEYAN:

Şahid: (tanik)

Şahid: Ew mehbûba ku daîma li pêş çava ye, di hiş û qelbê mirov da ye. (her zaman hazır ve nazır olan akıl ve kalbten çıkmayan sevgili)

Şêxê me: Pîr û murşidê me yê kamil (kamil olan pirimiz)

Ayîn: Qanûn û nîzam, rê û rêzik (usul ve adab)

ME'NA HEMÎ:

Ey zahid û sofî û derwêşê serhişk û bêhiş tu şahid be ku ez mehbûbperest im (ez ji bedew û rinda heqîqî ya ku di sûretên hemû rind û bedewan da tecellî kirîye û dixûyê îbadet dikim), serê xwe ji cemala wî ya bê hem ta û bê mîsal ra datînim, ez tu demî, tu wextî bê mehbûb û bê mey (bê badeya îşqa husn û cemala wê û me'rîfeta zatê wê) nabim û bê wî nikarin bijîm. Ji ber ku hebûn û jîyana min, her tiştê min -her wekî hemî 'alemê-girêdayê bi wî va ye, ji wî ye, li wî ye. Ew tîp û herf e, ez xal û noqte me, ew nûr e, ez perde me, ew heye, ez tune me. Şêx û murşidê me jî, evî ayîn û te'lîm û rê û rêzikê daye me, wesselam...!

*Canî ji te ey Xanî cana ku bi xwazîtin
Xa noqte li bin danî fil-halî di hêlîn da*

ME'NA BÊJEYAN:

Canî: Canekî, rûhekî (bir can, bir ruh)

Cana: Ey mehbûba canê min, canê canan (ey canım sevgilim)

Xa: Tîp û pêteka "X" (خ) ya Xanî yê (Xanî kelimesindeki olan -X- (خ) harfi)

Noqte li bin danî: Ku noqta wî li binî ye (yanê, herfa ewwila di kelîma Xanî yê da ku noqta wî li binî ye) ku dibe "Cîm" (م), bi wî awahî Xanî jî, dibe "Canî": Ku ew jî bi me'na can û rûhek e. (Xani kelimesindeki olan "X" harfinin noktası alta geldiğinde "Canî" olur ki o da bir can ve bir ruh anlamına gelir)

Hêlîn: (Kuş yuvası, ruhun yuvası olan beden.)

ME'NA HEMÎ:

Ey Xanî! Eger canê canan (mehbûba te), can û rûhekî ji te bixwaze, Xanî ya ku noqta -X- ya wî, li binî wî danîye di hêlîna

bedena te da veşartîye, tu ewî canî, ewî teyrikê pîrozê rebbanî, ji wî hêlîn û wî kanî, ji wî qefesa cismanî, derhal derxe û pêşkêşê wê bike! (canê xwe bide wê). **Xanî** bi vî te'bîr û teswîra lexezwarî, îşaretê bal me'nakî felsefîyê herî deqîq û kûr û dûr dike ku îzaha wî wiha ye: "Çawan ku ferqa di navbera tîp û pêteka (Xê = خ) û (Cîmê = ج) da, bi guhestina cîyê noqteya wan e, ji wî bêtir tu ferq û cudaîyekî din, di navbera wan da tune ye, (pêteka -Xê-, herfa ewwilê kelîma "Xak"ê ye, îşaretê bal 'alema Xakî û maddî va ye, pêteka "Cîm"ê jî, herfa ewwilê bêjeya "Canê" ye ku ew jî, bi me'na rûh e û mebestê alema rûhanî û me'newî ye), ferqa di navbera can û canan da (di navbera aşiq û me'sûqê da, Xaliq û mexlûqê da) jî, wilo ye. (Bi guhestina yek noqte û yek reşîtîyekî ye), Ji ber ku wucûd û hebûn, di heddê zatê xwe da yek tiştek e, ew jî ew wucûda mûtleqa ezêlî û ebedî ye, ew wucûda pîroz, dema ku di sûretên maddî da (di sûretên kewnî da) dîyar bibe, reşî û noqte û nîşana Xakî (maddî) dikişîne ser xwe û di binê wê perda piçûçika maddî da -ku di hukmê tunetîyê da ye-, di çirûse û dibiriqe, ku ew di wî demê da bi navê "**Masûwa**" yê, bi navê 'alema şehadet û xelq û îmkanê, navdêr dibe û tecellî dike, lê dema ku ew perdê (ew reşî ya maddî) bi pişt va bête kişandin, bikeve binê wî wucûda mûtleqa pîroz û ji para bikeve, di wê demê da, ew wucûda mûtleqa pîroz bi navê "Ehed û Semed û Mûtleq", bi navê alema "Ceberûr", 'alema "Esma û Sifatên Îlahî", navdêr dibe, bi çavên 'eql û besîretê ew şemal û ew cemala wî ya lahûtî ya bê payan û bê çend û bê çûn û çilo, dîyar dibe, tê dîtin û îdrak kirin; yanê bi kurtî: Di neynika wî wucûda mûtleqqa pîroz da her du sûretên wî (sûretê wî yê nasûtî û lahûtî) bi hev ra dîyar dibin û dixuyên ku di heqîqet da (bi ferq û cudaîya yek noqteyekî piçûçik), yek tiştek in; dudutî û pirrîtî, nisbî û angoreî ye (her wekî ku cemed tezahura avê ye, av û cemed yek tiştek in, cudaîya wan ji hev ferezî û angorî ye) çawan ku Melayê Cizîrî jî bi serîhî û vekirî gotîye:

*Aşiq û me'sûqê El-Heqq herdû mîr'atê yek in
Lew di eslê cem'î da eslê qedîm ayîne bû*

*Nuqte yê ilm û sewadê herf û neqşê alemê
Ser didin me'nayekî, eslê sewadê nuqte bû.*

Îbnu-l Farid jî wiha dibêje:

وما زلت إياها وأياي لم تزل
ولا فرق بل ذاتي لذاتي أحببت

“Ew her ez im, ez jî her ew im, tu ferq û cudaîyek di navbera me da tuneke, em yek tişteke in, wilo yek in ku zatê min ji zatê min hez kirîye. (aşiq jî ez im, me’şûq jî ez im, em yek tişteke in, yek tişteke bi tenê heye ew jî ew e wesselam!)”.

Ya Rebbî! Tu me ji feyz û bereketa van fazil û kamilan, ji Rehmet û şefqet û înayeta xwe ya ezêlî mehrûm û bê par nekî, me û gelê Kurdistanê yê mezlûm, ji zulm û zor û bêdadî û bindestîyê riha û aza bikî. Amîn...!!

EY WAHIDÊ PÎNHAN

*Ey wahidê pînhan ku ji zatê Te ne peyda.
Ev kewn û mekan, erd û sema kûnbedê xedra.*

*Erwah û ûkûl, Enfûs û E'raz û Cewahîr
Halîn û mûsewwer, ne Mehell û ne Heyûla
Lewh û Qelem û Kursî û 'Erş, Encum û Eflak
Hem agir û hem ax û hewa,cumleyê eşya
Sed qafîle mewcûd û peyapey,mutewatir
Her lehze ji Sehra yê edem tîn bi temenna
Hin, neqdê fenayê diguhorin bi beqayê
Hin, neqdê wucûda xwe dîkin bê bedel ifna
Her yek bi wucûda xwe wucûda Te dixwazin
Bil cumle xirîdarê cemala Te ne heqqa
Lew şuphet ê pîra bi hewes talibê Yûsif
Dor hatîye 'Xanî' kelefa rîsê di desta
Ew jî bi meta ê xwe qumaşê Te di xwazit
Sûbhaneke len tu'yîse mîn rewhîke eb'da*

ME'NA BÊJEYAN:

Wahid: Yekê bi tenê, Zatê Xweda digel sifatên Wî ku Ehed jî, Zatê bi tenê yê bê îtibara sifatan e. (Bir ve tek olan)

Pînhan: Veşartî, xef (gizli)

Peyda: Jêderbûyî, hasil bûyî, hatîye wucûdê (mevcut,var olan, oluşan)

Kewn: Bûyîn, (tehwîla quwwetê bal madde yê va) ku ew tehwîl, sûretê Heyûla yê seretaî ye. (oluş, kuvvetin maddeye dönüşmesi ki o dönüşme Heyula'nın ilk suretidir.)

Mekan: Cî û War, Heyûlaya ku mekanê sûretê ye (yer, suretin yeri olan Heyula)

'Erd û Sema: Zemîn û 'Asîman (yer ile gök)

Kunbed: Qubbe, (kumbet)

Xedra: Hêşîn (mavi)

Kunbedê Xedra: Kunbeta hêşîn, Gerdûn, Asîman (Mavi kumbet olan gök)

Erwah: (c. Rûh): Can. (Ruhlar,canlar)

‘Ûqûl: (c. ‘eql) hişş. (akıllar)

Nufûs: (c. nefis) Xwe. (kendi, öz,nefisler)

E’raz: (c. ‘erez) tiştên kû bi xwe qaîm nînin. (başkasıyla var olan,husula gelebilen)

Cewahir: (c.Cewher) tiştê kû bi xwe qaîmin. (Cevherler, kendi kendine varlığı olan, arazın zıddı)

Hal: Rewş û Halet û Keyfîyet.

Mûsewwer: Bi sûretbûyî, bi şekilbûyî (suretlendirilmiş olan)

Mehel: Cî û War (yer ve mekan)

Heyûla (hyle): Madda bingehî, madda seretaî ya ku bê sûret dîyar nabe (cevheri ferd,cüz’i layetecezza)

Lewh: Texte, texteyê nivîsarê (yazı tahtası)

Qelem: Xame, pê nivîs (kalem)

Kursî: Rûnişteker (oturak, koltuk, mecazi manada saltanat kudret ve mülk)

‘Erş: Text, textê Padîşahîtiyê û deselatîyê. (di îstilha tesewwûfê da: **‘Erş û Kursî û Lewh û Qelem...** navên mexlûqê Xwedêyê seretaîye ku ‘eqlê ewwele, ‘eqlê ewwel jî, ji tecellîya Xweda ya seretayî peyda bû ye, tecellîya Wî ya seretayî jî gihîştina îlmê Zatê Wî bi Zatê Wî ye; îşq û mehebbeta Zatê Wî ji Zatê Wî ra ye) (Allah’ın Arşı, saltanat ve hükümlük ve ilk mahluku olan akli evvel)

Encum : (c. necm):Stêrk (yıldızlar)

Eflak (c.felek) : Cî yên kû stêrk û gerroke tê da di gerin (yıldız ve seyyarelerin yörüngeleri, felekler)

Cumle: Hemû, hemî (hepsi birlikte)

Eşya: (c. şey’): Tişt

Qafîle: karwan(kafiler)

Mewcûd: Heyî (var olan)

Peyapey: Li pey hev (biribiri ardına)

Mutewatir: Zincîrane (yaygın ve biribiri ardınca peyda olan)

Lehze: An, demeka pîr hindik (çok kısa bir zaman birimi)

Sehra: Deşt mezîn (çöl)

Edem: tunnetî, neyînî (yokluk, yok olma hali)

Temenna: Minnetdarî, sipasî, ihtiram (eli alınına götürerek selamlama işareti yapma, minnetdar olma)

Hin: Hinek, (bir kısım)

Neqd: Pol û pere, nerx, dirav (para, akçe)

Fena: tuneî,tunetî (yokluk yok olma)

Diguhorin: Diguherin, diguhêzin (değiştiriyorlar, takas ediyorlar)

Beqa, biqa: Her mayîn, her hebûnî (devamlı var olmak)

Wucûda xwe: Hebûna xwe (kendi varlığını)

Bê bedel: Badîhewa, bê biha (bedeva, bedelsiz, karşılıksız)

Îfna: Tune kirin (yok etmek)

Bilcumle: Bi tevayî (toptan,hepsi)

Xirîdar: Kirînker, muşterî (alıcı)

Cemal: Rindayî, bedewî, xweşiktî (güzellik,parlaklık)

Heqqa: Elheqq, bê guman (gerçek olan)

Şubhet: Mîna, wek (benzer, gibi)

Bi hewes: Bi xwestek (hevesli, istekli)

Talib: Xwestekar (istekli)

Kelef: Qevdezîk, giloka rîsê badayî (yün ipliği yumağı)

Kelefa rîs: Perçe yê giloka rîs (iplik yumaşı)

Yûsûf: Yûsif Pêxemberê kurê Yakûb Pêxemberê kurê Îshak Pêxemberê cuhûyan. Dibêjin; dema ku ji boy firotanê, Yûsif Pêxember li Misrê derdixin bazara koleyan, pîrekî Misrî gloka rîsê xwe hildide destê xwe û tê ku bi wî giloka rîsê xwe Yûsif Pêxember ji xwe ra bikirê. Ku di çavê wê pîrê da, ew perçe yê gloka rîsê wê, biha yê Yûsuf Pêxember bû ye.

Meta': Kel û pel, sermaye, mal û pere (ticaret malı,eşya,mal ve mülk)

Sûbhaneke: Tu Pak û Paqij û Pîrozî (Münezzeh ve kusursuzsun)

Lentû'yîse: Tu bê hêvî û bê par nakî (ümitsiz ve paysız etmiorsun)

Min rewhîke: Ji fezl û kerema xwe, ji dilovanî ya xwe (fazlından ve kereminden)

Ebda: Tu bendeyî, tu kesî (hiç bir kulu)yanê: Tu munezzeh û Pîroz î, Tu tu 'ebdekî xwe ji fezl û kerema xwe mehrûm û bê par nakî, dora kî kû were Tu ewî nî'metê tecellîya xwe ya Pîroz didî wî, di wî da tecellî dikî û têda dîyar dibî, ewî digerinî dîyargeha wî Cemala xwe ya Pîroz. Her wekî ku dema dora Xanî jî hat, Te ewî fezl û îhsana xwe pê ra kir, Tu di wî da tecellî bûyî, ew jî bû tecellîgaha wî Cemala Te ya Pîroz, bi wî muşerref û bextîyar û pîroz bû.

ME'NA HEMÎ:

Ey ew yekê bi tenê yê (eşkera û veşartî) kû ev kewn û mekan û erd û asîman (alema jêr û jor,) kumbeta hêşîn û bê payan, hemî rûh û can, hemî eql û nefs û gewher û erezên wan, (bi kurtî: Hemî alem û hebûn, her tişt), rewş û hal û keyfîyetin, mezahir û mîsalin hatine teswîr kirin, (bi şekl û sûret bûne) Kû di heddê Zatê xwe da, tunene, ne cî ne, ne madde ne, belkî tezahurat û tecellîyatên Zatê Te ne, nav û nîşan û esma û sîfatên We ne, Lewh û Qelem û Erş û Kursî û stêrk û Felek û agir û ax û av û hewa jî, (bi kurtî: hemî eşya), bi sedan Qafîle û karwanin, li pey hev zincîl bûne û di her lehze û her anîda ji deşta tunebûnê, bi îhtîram û temenna tîn, kû hinek ji wan, nerxên xweyên tunetîyê, bi hebûnê di guherin. (Ji tunetîyê tîn hebûnê) hinekên din jî, nerx û sermayeyên hebûna xwe, bi tunetîyê di guhezîna û îfna dikin. (tune dibin), her yek ji wan bi hebûna xwe, hebûna Te dixwazin, hemî jî, muşterî yên Cemala Te ne. Lewra ku dema dora Xanî jî, (wek wî pîre jîna Mîsrîya pîr bi hewesa kû bi Giloka rîsê xwe, talibê kirîna Yusif Pêxember bû) hatîye, ewî jî, kelefa rîsê xwe daye destê xwe, bi wî sermaye û meta ê xwe, qumaşê Te ji xwe ra di xwaze, kû Tû jî, pîr pak û pîroz î.

Tu kesî, ji feyza xwe, ji fezl û kerema xwe, mehrûm û bê par nakî. (Te Xanî jî bê par nekirîye, ji nî'metê tecellîya cemala xwe, Te parawî jî daye)

- 'ERŞÊ MÛELLA -

*Ey ayîne yê dil bi Cemala Te mûcella
Sed sefhe bi yek zerre ji nûra Te mûtella
Însan, Te ji bo alemê Kubra kire nûsxe
Lew mudxeyekî jê Tu dikî Erşê mûella
Wehdet bi heseb kisretê e'yanê mezahîr
Her so bi sifatan diketin keşfê tecella
Lew muxtelefîl-qewl û emel bûne xelaiq
Kafîr, ji senem bûne bi navê Te tesella
Sirra xwe nîhanî ku Te da Ehmedê Xanî
Ez xeyrê berî şud, be Ti awerdî tewella*

.....

*Ey ayîne ê dil bi Cemala Te mûcella
Sed sefhe bi yek zerre ji nûra Te mûtella
Însan, Te ji bo alemê Kubra kire nûsxe
Lew mudxeyekî jê Tu dikî Erşê mûella*

MENA BÊJEYAN:

Ayîne yê dil: 'Eynik û neynika dil (gönül aynası)

Mûcella: muşt û mal, cilakirî, (parlak, cılalı)

Sed sefhe: Sed rûpel û lewhe, pîrr rûpel (yüzlerce sayfa)

Mûtella: Zêrkeş, avzêkirî, xweşikbûyî, (yaldızlanmış olan)

Alemê Kubra: 'Alema herî mezin (en büyük alem, kainat)

Nûsxe: Sûret û numûne (yazılı şey, yazılı bir şeyden çıkarılan örnek)

Mûdxe ye kî : Cûme kî, perçekî goşt (bir çiğnem et, et parçası)

'Erşê Mûella: Textê bilind (Yüce ve yüksek arş, taht serir) ku meqsed ji wî cûma goşt qelb û dilê însane. Lewra di hedîsekî qudsîda, Xwedê wiha gotîye: 'Erd û Asîmanê min, nikare min di xwe da bi cîh bike, di xwe da bigire, lê dilê 'ebdê minê bawerker, min di xwe da digire û bi cîh dike. (Mû'cem el Mûstelehatî-s Sofîyye, sh.127)

ME'NA HEMÎ:

Ey ew Xweda yê kû neynika dil û can, bi rindîtî û espehîfîya Te hatîye cîla kirin, pîrr rûpel û sehîfe, bi yek zerrekî ji nûra Te avzêr

bûne û neqîşîne (Bi wî cîlaya me'newî ya nûra Cemala Te, pîrr sefhe û rûpel berraq û nûranî, bûne). Te însan ji kitêba kaînatê ra kirîye wekî nusxeyekî (hemî alemê tê da bi cîh kirîye), ji vî ye jî ku Te yek cûmekî goşt (qelb û dilê însan), kirî ye text û 'erşê xwe (kirî ye tecellîgaha xwe).

*Erwahê mûqaddes şebê qedra Te di xwazin
Nûra Te ye mîsbahê di qendîlê herem da*

- Mela -

(Rûhên pîroz, şeva leyletulqedra wisala Te dixwazin; nûra Te ye ku wekî fenera di Qendîla herêma pîrozda ye).

*Tenha ne li min lamî'ê husna Te şefeq da
'Alem hemî wî husn û cemalê di xwe da girt*

- Mela -

(Ne ku li min bi tenê şu'la rindaya Te şefeq daye (tecellî bûye) Belkî ewê husn û cemala Te, hemî alemê di xwe da girt (hemî alem ji Wî behremend bûye)

*Me'na yê îşqê bêm çîye, lew min bi çeşmê dil dîye
'Eksa cemalek safîye, lamî' di mir'ata me da*

- Mela -

(Werin ! ez ji we ra bêjim ku me'na 'îşqê çîye ? Ji ber ku min ewî, bi çavê dilê xwe dîye: Ku ew 'eks û şemala cemalekî safîye, şû'la wî di neynika me da dîyar bûye).

*Wehdet bi heseb kisretê 'eyanê mezahir
Her so bi sîfatan diketin keşfê tecella*

ME'NA BÊJEYAN:

Wehdet: Yekîti, yek bi tenêti (birlik yalnızlık, ortaşı olmamak)

Bi heseb: Bi angorî, bi wî tarzî, bi awa yî ku (göre, ona göre)

Kisret: Pirrîfî, pirrayîfî (çokluk ve bolluk)

'Eyan: (c. eyn) xwe, zat, heqîqet (eşyanın hakikat ve mahiyetleri, kendisi)

Mezahir: Xûyange, dîyargeh (bir şeyin görüldüğü, ızhar olunduğu yer, Cenabi Hakkın tecellisine mazhar olan şey).

Her so: Her alî, her lay (her taraf)

Sifat (c.sifet): reng û rewş (sifatlar, vasıflar)

Diketin keşf: Derdixin meydanê, eşkera dikin (ortaya çıkarırlar)

Tecella: Xûyabûyîn, (tecelli, görünme, ilahi kudretin meydana çıkması).

ME'NA HEMÎ:

Wehdet bi vî terz û awayî ye ku hemî e'yan (hertîşt) xuyangehên sîfatane, nav û nîşanên yekî bitenê ne; kesret û pirrîfîya wan mezahîrê sîfatên li her alîyan, tecellîya wan sîfatên kifş dikin (eşkera nîşan didin)

Yanê: her tîşt, hemî kâinat mezherê sîfatên yekê bitenê ne; her yek her tîstek, mezherê yek sîfatekî ji sîfatên **Xweda** ne (neynikên tecellîya roja wehdetê ne), ewî nîşan didin (bûne nav û nîşanên wî); di her yekî ji wan da, sîfatekî ji sîfatên **Xwedê** tecellî kirîye, ku lewra jî mexlûqat mûxtelif bûne, cûr-be-cûr çê bûne..

*Lew mûxtelifî-l qewl û 'emel bûne xelaîq
Kafir ji senem bûne bi navê Te tesella*

ME'NA BÊJEYAN:

Lew: Lewra (o sebepten, ondan dolayı)

Mûxtelif: Ne wek hev, cûr be cûr (ayrı ayrı, değişik)

Qewl: Gotin, bawerî (söz, itikat)

'Emel: Kir û kar (iş, çalışma, iş işleme)

Mûxtelifî-l qewl û 'emel: Yên kû gotin û kirinên wan ji hev cuda cudane (söz ile yaptıkları çeşitli ve değişik olan)

Xelaîq: (c.xelîqe) Çêbûnek, aferînok, aferînende (yaratıklar, mahlukat)

Senem: Pût (put ve heykel)

Tesella: Tesellî, pê bêhin derketin, pê kêf xweş bûyîn (avunma, ferahlanma, teselli olma)

ME'NA HEMÎ:

Ji wî mezherîyyeta ji sifâtên Te yên cûrbecûr da ye jî ku mexlûqat di kir û karên xwe da, di bîr û bawerê yên xwe da, ji hev cuda-cuda ne, cûr-becûr in, kafir jî bi navê Te, ji pûtê xwe da bi tesellî ne (pê kêf xweşin).

Yanê: Her kes, her tişt mezher û xûyangehê yek ji sifâtên Te ne, kesên îtaetkar mezherên sifetê **Hadî û Mûhdî** ne, kesên asî û gunehkar jî, mezher û xûyangehê Sifetê **'Mûdîll'** (gumrahker) in, kafirên pûtperest jî, ji pûtên xwe bi navê Te tesellî bûne, (di pûtên xwe da Te dîtine ku bi wî tesellî bûne). (العاصي والمطيع أمام الحق سواء) (*)

*Sirra xwe nîhanî ku Te da 'Ehmedê Xanî'
Ez xeyrê berî şud, be To awerdî tewella*

ME'NA BÊJEYAN:

Sirr: Raz, penamegî (gizli olan, sır)

Nîhanî: Bi dizî, xef (gizlice)

Ez xeyrê: Ji masîwayê Te, ji bêtirî Te (başkasından)

Berî şud: Xilas bû, pak û paqij bû (kurtuldu, arındı)

Be To: Bi Te (sana, seninle)

Awerdî: Anî (getirdi)

Tewella: Îtîmad, sipartin (dayanmak, güvenmek)

ME'NA HEMÎ:

Dema kû Te bi dizî, sirra xwe pêşkêşî Ehmedê Xanî kir, ew ji xeyrî Te (ji masîwayê Te) berî bû, tewekkul û îtîmada xwe da ser Te, yanê:dema kû Te bi dizî sirrê wehdetulwucûdê (sirrê ku kaînat hemî tecellîya wucûda mûtleqa îlahîye, masîwayê wî tune û fanîye) da Ehmedê Xanî, ji wî sirrî, Te ewî agahdar kir, ew ji masîwayê Te, ji xeyrê Te xilas bûye û xwe sipartîye Te.

ومن يتوكل على الله فهو حسبه (We kî ku tewekkula xwe bide ser Xwedê, (xwe bi temamî bispêre Wî) Ew besê wî ye. (Telaq / 3)

(*) Ji kerema xwe ! li rûpela 98 an, behsa felsefa wehdetî-l wucûdê mêze bikin !

- SERWA ME -

*Serwa me bi sed reng û hezar îşwe û meş hat
'Aşiq kirin Îhya li reqîban ku nexweş hat*

*Sunbul kemilandin, Gul û lale xemilandin
Reyhan şetilandin, li gulan taze binefş hat*

*Ten derve nebû qet, nedida bextê kuşadek
Rû da me şukur! Ke'be yê tali' me du şeş hat*

*Pê dane firengî û nîlo, hatine romî
(Peydane)*

Şukrane, nîhane ji ereb hem ji hebeş hat

*Reştozê xwe Nûbar e meger koşe dixwazin
Tîra koşeyî da te, hedef girt û bi keş hat*

Yan hat û bi nava dilî ket, qet nediwesta

Lewra ku ji ber qewsê me dî zêde bi weş hat

Xanî! Bese bê arî çî ra zêdeyê salan

Îsal e ji xwe tali' û bextê nebireş hat

.....
*Serwa me bi sed reng û hezar îşwe û meş hat
Aşiq kirin Îhya li reqîban ku nexweş hat*

ME'NA BÊJEYAN:

Serw: Navê darekî xweşike, ku bejn û balên mehbûban pê tê şebihandin (selvi aşacı, sevgilinin boyu, posu)

Îşwe, Eşwe: Naz û delalî, lence, lare (güzellerin çekici naz ve edası, gönül çekici tavır)

Ehya (c.heyy): Yên sax (canlılar, diri olanlar)

Îhya: Saxkirin (diriltmek, canlandırmak)

Reqîban: (c. Reqîb) Hawçav, çavlebûyî, hempa, hempayîxwaz (rekabet eden)

ME'NA HEMÎ:

Yar û mehbûba mina bejin serwî (selwî) bi sed reng û rewşan, bi hezar cîlwe û nazî yan meşîya û hat ku Evîndarên xwe sax kirin, (bi wan nazî û delalîyên xwe, rûh û can da wan) ku ew li hempa û çavnebar û çavlêyan ne xweş hat, pê aciz bûn û hesûdî kirin.

*Sunbul kemilandin, Gul û lale xemilandin
Reyhan şetilandin li rexan taze binefş hat*

ME'NA BÊJEYAN:

Şetilandin, Şitilandin: Sitil kirin, şitlî wî danîn, wek şitlû fidanên daran çikandin (fidanlar diktiler, reyhanları fide gibi diktiler)

Rexan (Rex): Teref, kenar, derûdor (yanlar, taraflar)

Binefş: (menekşe)

ME'NA HEMÎ:

Yara min, bisk û zulf û kakulên xweyên wekî sunbula, dêmên xweyê wekî lale û gulan, kemilandin û xemilandin, reyhan şitilandin û nitirandin ku li rexên wan, binefşokê taze hatin, li rexê wî pozê wê yê pîjîn ku wekî şitlê rihanê ye, çavên wê yên ku wekî hercaîl û binefşokê ne, hatin. Yanê: Bisk û qîştên wê yarê wekî sunbula ne, dêm û dev û lêvên wê, wekî lale û sorgulane, pozê wê, wekî şitlê rihanê ye, li rexên wî jî binefşokên çavên wê ne (çavên wê jî wekî binefşokane).

*Ten derve nebû qet, ne dida bextê kuşadek
Rû da me, şukur! Ke 'be yê tali' me duşêş hat*

ME'NA BÊJEYAN:

Ten: Beden, wucûd. (beden, insan bedeninin dış yüzü)

Derve nebû: Derneket derva. (dışarı çıkmadı)

Qet: Qet'a, bi tu awayî. (asla, hiçbir zaman)

Kuşadek: Kêfxwesî û zeferû vebûnek (bir açılış, bir ferahlık)

Rû da me: Qiymet da me, berî da me, îltîfatkir. (yüz verdi)

Ke'be: kapên çargoşe yên lîstika şeşûbêşê. (tavla zarı)

Duşêş: Şeş û şeş, du caran şeş. (iki altılık, tavla oyununda iki defa altı gelmesi)

ME'NA HEMÎ:

Bedena wê yara min qet derneket derva, qet dîyar nebû. Lê şukur jî Xwedê ra! vê carê rûyê xwe nîşanê me da, ku kapên tali û bextê me duşêş hat. Bext û tali ê me vê carê rind hat, ku me rûyê yarê dît, em pê bextîyar bûn.

*Pê dane firengan û nîlo, hatine romî
(peydane)
Şukrane, nihane ji ereb hem ji hebeş hat*

ME'NA BÊJEYAN:

Pêdane: Bi serdane, pêda hatine. (yukarıdan aşağıya sarkmışlar)

Peydane: Li peyin. (arkasındalar, rahat bırakmıyorlar, takip ediyorlar)

Firengan (fireng): Gel û kesên fireng, (Ewrûpaî), tiştên firengî.
(avrupalılar, avrupa malı)

Nîlo: Hêşîn, kesên çavhêşên. (mavi gökrenge, mavi gözlü)

Romî: Tirk, (Roma reş; tirkên osmanî), eşya û tiştên wan. (halk dilinde Türk, Türk ve Rum malı)

Şukrane: Şukr û sipase, sipas kirine. (şükran ve minnettarlık)

Nîhane: Veşartîye, bi dizî (gizlice, gizli)

ME'NA HEMÎ:

Serpoş û şar û temezî û gulikû şirrikû xemlû xîşrên (ku ji mal û raçendeyên Firengên Romên e, we yan wek Rengên wanîn)bi ser Rûyê wê serwî bala minda hatine. Ez şukrû sipas dikim ku rûyê wê bi dizî, ji binê perda zulf û biskên wê yên wek 'erebên Hebeşî yên reş, hat der û dîyar bû, ku carekbe jî, dîtina wî bû nesîbê me.

(Yanê: Her çiqas ku Rûyê wê yara mina heqîqî ku Kurdistan e, ji binê perda Reşa dagirkerî û deselatîya Ereben Rûreş, derketîye (ku di dema Xanî da Kurdistan di binê deselatîya Osmanîyên turanî û şîeyên Îranî da bû). Lê vê demê jî di binê deselatîya çavhêşînên Sefewîyên îranî û roma reş (tirkên Osmanî) da ye. Vê carê jî ew wekî gurên har ketine pey wê. Ku di bawerîya min da Xanî, bi zumnî (sergirtî), vê me'na yê jî îfade û îşaret kirîye. Herwekî adetê xwe yê di pirr Cihan da, ku "bi kevirekî du kêlan bihevra verdigerîne").

*Reştözê xwe Nûbare meger koşe dixwazin
Tîra koşeyî da te, hedef girt û bi keş hat
(ku şehî)*

ME'NA BÊJEYAN:

Reştöz: Tebîet reş, xilqet reş ku mebestê ebrûyên reşên wekî kevana ne. (siyah yaradışlı kaş)

Nûbar: Cûrekî ji kevanane ku çend tîran bi hewra davêjin. (birkaç oku birlikte atan bir cins yay)

Meger: Herhal, di be ku. (meğer, ancak, şu kadar ki)

Koşe: Terefû koşeyên tiştan, qunc (köşe). (köşeden atılan ok, göz köşesinden atılan ok, göz altından bakış)

Date: Li te da, berda te. (sana attığı ok)

Hedef: Armanç (hedef)

Hedef girt: Armanca xwe girt (hedef tuttu)

Keş: Zih kişandin, binçeng. (yayı çekmek, kol altı, yan köşe)

Bi keş: Bi kişandin, bi zih. (gerilme ile)

Hat: (geldi)

Bi keş hat: Bi aliyê bin çengêda hat. (kol altı tarafına yöneldi)

ME'NA HEMÎ:

Wisa duxyê ku kevanên xwe, ji cûrên kevanên nubar in, koşeyan dixwazin, ku ji wan kevananda tîrên koşeyî (awirên koşexwazên ku ji koşeyên çavan da têt) li te dane û te ji xwera hedef gerandine, bi keşû zîh têt. (we yan ew bi aliyê binçengandan têt, li bin çengan dikevin).

*Yan hat û bi nêva dilî ket, qet ne di westa
Lewra ku ji ber qewsê me dî, zêde biweş hat*

ME'NA BÊJEYAN:

Nêva: Nava. (içine, ortasına)

Qet: Bi tu awayî. (asla, hiçbir zaman)

Ne di westa: Ne di westîya, ne di sikinî (durmaz ve yorulmazdı)

Qews: Kevan. (yay)

Zêde biweş: Pîrr bi quwwet. (çok kuvvetli)

ME'NA HEMÎ:

We yan ew tîra yarê hat û li nava dilê min ket, qet ne diwestîya û ne disekinî. Lewra me dît ku ew tîr ji kevanê pîrr bi weş û quwwet hat, kevan jî ku bi weş be, bi quwwet be, bê guman tîra wî jî bi weş û quwwet dibe; naskine û naweste.

*Xanî bese bê arî çira zêde yê salan
Îsale ji xwe talî û bextê ne bireş hat*

ME'NA BÊJEYAN:

Bê arî: Bê şermî, bê fedîtî. (utanmazlık)

Bê arî: Tu bê arû bê şermî, qet şerm û fedî nakî. (utanmazın birisin)

Bextê ne bi reş: Bextê nereş, yanê: bextê qenc û xweş. (kara olmayan baht, iyi ve güzel baht)

ME'NA HEMÎ:

Xanî! Ewqas bê arî û bê şermî bese! We yan bese tu ewqas bê şerm û bê fedî bî ! ku tu dibêjî: şukur, îsal yarê Rû daye me û tali û bextê me qenc û baş hat. Tu jî dizanî ku wekî hemî salan îsal jî, tali û bextê me reş e, ne qenc û xweş e. Ferqa îsal û salên din tuneye. Ev çiyê ku tu dibêjî: Bextê me îsal nereş e. Bese van bê arîyan bi ke!, şerm û fedî ye !

- AFERÎN BO TE -

Îşweyek da me seher wê periya horî sirişt
Şefeqê berq û cemalê dil û can suht û perişt
(berîşt)
Me nizanî ku melek, yane beşer, yane çi bû
(ya perî bû)
Yedê beyda wekî Mûsayê li qetlê vedimişt
Ke'betûllaha cemalê me dikir çîne tewaf
Xeyberî hatine min xal û xet û çember û qîşt
Îlmê esma me jiber kir di debistanê sîfat
Talibê Zatê me, lew min şemirand baxê Bihîşt
Ademê kamil ezim, bûyî me mescûdê melek
Mûdde'î ger nebitin secde bi min ha serê xîşt
Xaniya dê hebitin bê huneran laf û guzaf
Aferîn ber te! Ku ev şîwe ji bo kes te nehişt
.....

Îşweyek da me seher wê periya horî sirişt
Şefeqê berq û cemalê dil û can suht û perişt
(berîşt)

ME'NA BÊJEYAN:

Îşwe: Nazî, cilwe, rewşa dilkeş. (naz ve eda, gönül çekici tavır)

Perî: Mexlûqekî nedîtî û beden letif û xweşik e. (cisimleri latif olan efsanevi bir yaratık)

Horî: Çav belek, xweşikên çav belekên bihiştê. (ahu gözlü cennet güzelleri)

Sirişt: Tebî'et, xilqet. (yaratılış)

Berq: Biriqandin, çirûsk. (parlamak, pertev)

Cemal: Şemal, rindayî. (parlaklık)

Perişt: Pijand. (pişirdi)

Berişt: Perçe perçe kir. (parçaladı)

ME'NA HEMÎ:

Wê periya çav beleka bedew û xweşika horî mîsal, di dema

berbanga sibê da nazî û îşwekî li min da ku pertew û çirûska
cemala wê, dil û canê min şewitand û pijand û kewand.

*Me nizanî ku melek, yane beşer, yane çi bû
(ya perî bû)
Yedê beyda wekî Mûsayê li qetlê vedimişt*

ME'NA BÊJEYAN:

Yane: Yan na. (veya, yahut)

Beşer: Merif, mirov, insan. (ademi)

Yane çi bû: Yan çi tişt bû. (yoksa neydi)

Yedê beyda: Destê sipî. (beyaz ve nurani el)

Wekî Musayê: Destê wê yê ku wekî destê Mûsa pêxember
nûranî û bi mu'cîze bû. (Musa peygamberin elleri gibi nurani ve
mucizeli ellerini.)

Li qetlê: Ji kuştinê ra. (öldürmek için)

Vedimişt: Paqij dikir, vedimalî. (temizler ve silerlerdi)

ME'NA HEMÎ:

Nizanim gelo ew çi bû, firîşte bû, însan bû, horî bû, perî bû çi bû?
Ku destên xwe yên nûranî û sipî yên wekî destê Mûsa pêxember,
li qetlê, li kuştinê (ji boy kuştinê ra) vedimişt û amade dikir.

*Ke'betûllaha cemalê me dikir çîne tewaf
Xeyberî hatine min xal û xet û çember û qîşt*

ME'NA BÊJEYAN:

Ke'betûllah: Ke'ba Xwedê, mala Xwedê. (Allah'ın evi)

Cemal: Rindîfî, bedewîfî, xweşikîfî. (güzellik, çekicilik)

Me dikir: Me dixwest. me diva. (isterdik)

Çîne tewaf: Biçîne tewafa wî, biçin li dora wî bigerin û ewî
ramûsin. (tavafına gidelim)

Keyber: Navê buhorr gehekî asê ye li Pakistanê, li ser rêya

Kabûlê, ku di zemanê borî da buhorrgeha cengawerên Hindiyan bû, hem jî navê **qela Xeyberê** ya cuhûyan e ku Hz. 'Elî fetih kiriye. (Pakistan da Kabil yolu üzerinde zor bir geçittir, bir de Hz. Ali'nin fethettiği meşhur yahudi kalesinin adıdır)

Xeyberî: Cengawerê wekî Hz.Elî û wek cengawerên buhorrgeya xeyberê. (Hayberi fetheden Hz. Ali ve Hayber geçidinden geçen cengaverler gibi olan)

Xeyberî: Kurkê xeyberê. (Hayber kürkü)

Çember: Toqe, biskên kêrr û çember (toqa, çember)

Qışt: Tuncik tiştinê piçûçik û xweşik, cûrekî xişrê piçûçik û xweşik. (perçem ve kaküller ve bir nevi küçücük ziynet eşyası da)

ME'NA HEMÎ:

Me arzû dikir ku em biçin tewafa cemala rûyê wê ya ku wekî mala Xwedê pîroz e, lê xal û xet û çember û qıştên wê, wekî cengawerên xeyberîyan û wekî şêrê 'Elî, pêşî li min girtin û nehîştin ez wî kar û wezife yê pêk bînim.

*Îlmê esma me jiber kir di debistanê sîfat
Talibê Zatê me, lew min şemirand baxê Bihîşt*

ME'NA BÊJEYAN:

Îlmê esma: Zanîna navan, zanîna me'na navên Xweda, ku hemî cûrên hemî kaînat û alemê ne. (Alah Teala'nın isimlerinin bilgisini)

Esma: (c.isim) Nav û nîşanên tiştan. (eşyanın isim ve belirticileri)

Debistan: Zanînge (okul)

Sîfat: (c.sifet) Wesif, rengdêr. (sıfatlar)

Talibê Zatê me: Xwestekherê Zatê wî bi xwe me. (zâtın özünü talibiyim)

Lew: Lewra (çünkü)

Min şemirand: Min terk kir, min dev jê berda. (boş verdim)

Baxê Bihîşt: (Cennet bahçeleri)

ME'NA HEMÎ:

Me di medreseya sîfatên Îlahî da, me'na nav û nîşanên Zatê Wî yê pîroz jiber kirin, yanê: Me bi eseran mûessirê, bi şûûnan zî şanê, bi mexlûqan Xaliqê naskir û zanî. Ez talibê Zatê wî me, min terka hemî **masûwayê** Wî kirîye, hetta ku min ji cennetê jî, dev berdaye, min ewî jî terk kiriye û şemirandiye, ez her ewî zatê pîroz bi tenê divêm û dixwazim hew!

*Ademê kamil ezim, bûyî me mescûdê melek
Mûdde'î ger nebitin secde bi min ha serê xişt*

ME'NA BÊJEYAN:

Ademê kamil: Merifê gihîştî. (kamil insan)

Mescûdê melek: Ewê ku firîşte jê ra çûne secdê. (meleklerin kendisine secdeye kapıldıkları kimse)

Mûdde'î: Înadkar, mûnkîr, Îblîsê ku secde ji Adem re nebir û got: "Ez ji wî çêtirim, lewra ez ji agirim Adem jî, ji ax û çamûrê ye". (Înatçı, Adem'e secde etmeyen İblis)

Ha : Aha, aha jê ra (işte)

Serê xişt: Serê tûj, wek serê tûr û şîş û nişteran. (sivri aletin 'ucu)

Xişt: Tuj, nişter, kelpîç. (sivri)

ME'NA HEMÎ:

Ez Ademê kamilim, mirofê gihîştî me, tecellîgaha Xweda me, sîya hebûna Wî me. Ez ew Ademim ku melaîketan jê re secde birin. Eger munkirê xebîs û Îblîsê pîs, serê xwe ji min ra daneyne û secde nebe, ha eva ji wî ra serê nişterê! (wek ku dibêjin: "serê kêrê û zikê zebeş, kîjan kevirê mezine bila ew serê xwe lêbixe, ew ji heftê û heft bavê xwe da bê minnet e!")

*Xaniya dê hebitin bê huneran laf û guzaf
Aferîn ber te! Ku ev şîwe ji bo kes te nehîşt*

ME'NA BÊJEYAN:

Dê hebitin: Dê bê guman hebin. (şüphesiz ki olacaklar)

Bê huneran: Kesên bê huner. (hünersiz ve kabiliyetsiz kimseler)

Laf û guzaf: Gotin û galegalên bê hûde û berredayî. (boş ve beyhude laflar ve lakırdılar)

Şîwe: Terz, rewş. (tarz, söyleyiş)

ME'NA HEMÎ:

Ey Xanî! Ev tiştêkî bê guman û bê şekk û şubheye ku ji mirofên bê qabilîyet û bê huner ra dê pirr laf û guzaf û gotinên berredayî hebin, aferin ji te bê hunerî ra jî! Ku te vî rewşê ji tu kesî ra nehîştîye! Tu di wî rewşê da ji herkesî derbas bûyî!

Em jî dibêjin ku, ey Xanî, ey pîrê wêjevanî! Sed aferîn ji te ra, sed hezar rehmet li can û kîyanê te yê pak û pîroz be! Ku te di meydana wêjevanîyê da, rol û hunerek pirr girîng û mezin lîstîye, te ji me ra rê û rêçika wêjeya netewî, bi terzekî wilo vekiriye ku em di wî rê û rêçika te ya pîroz da dikarin hespê wêjevanîya Kurdistanî, di meydana wêjeya Cîhanî da, bi bezînin û îştirakê her cûrên mûsabeqeyên wêjeyî bikin! Hem dîsa jî, sed aferîn ji te seyda û pîrê kamil ra be! Ku te sen'et û hunerê îşq û evîna netewî jî, wilo dersa me daye û bi me daye zanîn ku em suxteyên te, di vê meydana da jî, dikarin ala ser bilindîti û serfirazîtiyê hildin ser millê `xwe û bi şahnazî û îftîxar wiha bibêjin:

"Hunerê îşqê te da me huner amûzê Cîhan!

Derê meyxanê gîha me ku ji mizgeft û kenişt."

- Durre -

Tekrar û tekrar! Em dibêjin ku sed aferîn ji te ra! hezar rehmet li ser can û kîyanê we yê pîroz u mubarek be!

- MÎRÊ MECLÎS -

*Mîrê meclis ne kenît, Mûtribê goya çi bi ket
Xunçe xendan nebitin, Bulbulê şeyda çi bi ket*

*Neynika husnê butan, lazime sahib nezerek
Kesê bîna ku nebit, dîlberê zîba çi biket*

*Bê kerem naçîte tîpa 'edûwan merdê şecî'
Tîxê ahen çîte, bê destê tewana çi biket*

*Talibê îlm û kemalê nebitin qabilê feyz
Hîkmeta terbîyeya alimê dana çi biket*

*Qelbê "Xanî" sedefa gewherê îrfanê we lê
Metnixwanek ku nebit, sahibê me'na çi biket*

.....

*Mîrê meclis ne kenît, Mûtribê goya çi bi ket
Xunçe xendan nebitin, Bulbulê şeyda çi bi ket*

ME'NE BÊJEYAN:

Mîr: fermanîdar, axa. (emir, bey)

Meclis: Cîyê civînê. (toplantı yeri, oturma yeri)

Nekenît: Ne kene. (gülmezse)

Mutribê goya: Dengbêjê xweş xwan. (keyf ve neşe veren şarkıcı)

Çi bi ket: Çi bike. (ne yapsın)

Xendan: Dev bi ken. (gülen)

Şeyda: Aşiqê dîwane. (tutkun divane aşık)

ME'NA HEMÎ:

Eger ku mîrê meclisê, mezinê dîwanê, ne kene û bal xweş nebe, dê dengbêjê dengxweş çi bike, eger ku gula nû pişkivî jî, bi ken û geş nebe dê bulbulê şeyda çi bi ket? Divê ku Mîrê civakê, bal xweş be, gul jî gula geş be, hetta ku meclis û bulbul jî, bi neş'e û kêfxweş be.

*Neynika husnê butan, lazime sahib nezerek
Kesê bîna kû nebit, dîlberê zîba çi bi ket*

ME'NA BÊJEYAN:

Neynik: Eynik. (ayna)

Husun: Rindayî, bedewî. (güzellik)

Butan: (c.but) Put, senem, xweşikên kû wekî pût û seneman tên perestin. (putlar gibi tapılan güzeller)

Lazime: Divê (gerekli)

Sahib nezerek: Xweyê bîr û dîtinek. (görüş ve düşüncesi kuvvetli ve isabetli olan)

Bîna: Bîner, dîtok, yê kû dibîne. (gören)

Zîba: Espelhî, rind û bedew. (güzel ve çekici)

ME'NA HEMÎ:

Ji neynika bedewîtiya rind û bedewan ra kesê xweyê dîtinekî baş lazime. Ew kesê ku kor be û çavê wî ne bîne, dê dîlbera rind û bedew çi bike ?

*Bê kerem naçîte tîpa 'edûwan merdê şecî'
Tîxê ahen çîte, bê destê tewana çi biket*

ME'NA BÊJEYAN:

Bê kerem: Bê bexşîş û îkram. (bağışsız ve ikramsız)

Naçîte: Naçe, hêrîş nake. (gitmez,saldırmaz)

Tîpa edûwan: Koma dijminan. (düşman toplumu)

Merdê şecî': Mirofê jîr. (kahraman,cesur)

Tîx: Şûr (kılıç)

Ahen çîte: Di hesin da diçe, hesin dibirre. (demiri biçer, keser)

Tewana: Muqtedir, jîr (güçlü, kuvvetli)

ME'NA HEMÎ:

Mirovê jîr û jêhatî, bê baxşîş û bê îkram naçin ser koma dijminan, hêrîşê nabin ser kozika wan, şûrê hesinberr jî, dê bê destê tewana (destê bi quwwet) çi bike (Ku di destekî bi quwwet da nebe bi kêrî tiştek nayê)

*Talibê ilm û kemalê nebitin qabilê feyz
Hikmet û terbîyeya alimê dana çi biket*

ME'NA BÊJEYAN:

Talib: Xwestkar, arzûmend. (taleb eden, istiyen)

Qabil: Amade, bi kêr hatî (elverişli)

Feyz: Bi serda rêtin, bereket. (bereket, kutsallık, akış, ilim ve irfan akışı)

Hîkmet: Zanîyarî, felsefe. (hakikatı bilmek, eşyanın ahvalından, harici ve batını keyfiyetlerinden bahseden felsefe, doğru ve gerçekçi bilim)

Terbîye: Perwerdî (terbiye etmek, eğitmek)

Alimê dana: Seyda yê zana (bilgili hoca)

ME'NA HEMÎ:

Eger kû talibê ilm û kemalê, ji boy feyz û bereketa ilm û kemalê ra qabil nebe; dê hikmet û terbîyeya alimê zana, çi bike (divê ku qabilîyyet têda hebe ku nesîbê xwe, jê hilde)

*Qelbê 'Xanî' sedefa gewherê îrfane we lê
Metnîxwanek ku nebit, sahibê me'na çi biket*

ME'NA BÊJEYAN:

Sedef: Qutîka durr û gewheran (inci kabuğu)

'Îrfan: Têgehîştin, zanîn (bilmek, anlayış, akıl olgunluğu)

We lê: We lakin (ancak)

Metin: Nivîsar (yazı, bir yazının tamamı)

Xwan: Xwenda (okuyan)

Sahibê me'na: Xweyê me'nayê (mana sahibi)

ME'NA HEMÎ:

Dilê Xanî qutîka gewherê ilm û îrfanê ye. Lê belê, ku metin xwanekî tunebe, dê xweyê me'nayê çi bike. (divê kû metinxwanên me'na şinas hebin ku ji sahibê me'nayê, tiştan fêhm bikin û hîn bibin).

Bi rastî: Di xiznexana Xanî da, di qutîya sedefa ilm û îrfana wî da (bîr û bawerîya wîya Felsefî û tesewwûfî û millî û dînî û edebî

û wêjevanî da) pîrr durr û gewherên granbiha hene, ku di her gav û her demê da, di her cîh û her war û her bazarê da, bi qîymet û bi rûmet û pîroz û bilind û walane. Lê mixabin! Telebkar û xirîdarên wan pîrr kêr hene, ji ber ku bê sahib û bê xwedîne, bê reklam û veşartîne. Çewan kû di Mem û Zîna xwe ya nemir da, ew bixwe jî wiha dibêje û di lûvîne:

Ger dê hebûya me jî Xwedanek

'Alî kerem û letîfe danek

Dê min 'elema kelimê mewzûn

'Alî bikira li banê gerdûn

Çi bikim ku qewî kesade bazar

Nînin ji qumaşê ra xirîdar

Ku me'elsef! Di îroda jî, rewş hêj betertir û xirabtire, pîrr rewşenbîrên Kurdan, bi taybetî yên ku di Debistanên kemalîstên Tirkan da xwendine û asîmîle bûne, ji çand û kultura Kurdan bi temamî dûr ketine û hellîyane, nezan û belengazin, xwe zana û rewşenbîr dibînin, miskîn û recûxwazin xwe dewlemend û zengîn di hesabînin. Ku di heqîqet da rewşenbîr nînin, belkî şêlû û tarî nin. Ha û gumanên wan, ji gencîne û xezîneya 'Alimên wekî Xanî jî, tunînin; 'eyb û ara wana herî mezin jî eve ku nezanin lê, nizanin ku nezanin, nexweşin. Lê nexweşîya xwe jî nizanin; bi zimanê dijmin di axivin, wekî wan dilivin. Dibên kû em wêjevan in, lê ji wêjevanên wekî Xanî jî, tû tiştî fêhm nakin û nizanin, dibên ku em pêşverû û sosyalîst in, lê bi rastî di pîrr tiştên xwe da paşverû û kemalîst in. Tu dibê qeyê Melayê Cezîrî, ewî rewşa wana qirêj, bi çavên serê xwe dîtîye, ku van helbesteyên xwe derheq wan da gotîye:

Camid çi kin bi husnê, ku wan nezer li xware

Xer teb'etin, di ebleh, çi nergiz û çi kerbeş

Korin, xwe nasîpêrin carek bi dest delîlan

Ebleh çike-j tewafê ew nabînit berê reş

Bîzê dikin ji qencan, ji remz û naz û xencan

Qedrê gulan çi zanin, kerbeş divê kerê reş ()*

(*) Nêrîn û dîtina mirovên bê fêhm û hişk, li jêre û nivze, li ba wan ferq di navbera kulîlka nergizê û strîbilloqên keran da, tune. Ew hem korin, hem ji xwe nasîpêrin rehberên bîna. Dê ew kesên ebleh bi tewafê çi bikin? Ew kevirê reş (heceruleswedê) nabînin; bîzê wan ji tiştên qenc û raz û nazan diçe, dilê wan jê di qelibe, îkrah dikin. Dê ew çi lo qedr û qîymetên gulan bizanin? Bê guman ew nizanin, ji ber ku kerê bext reşin, strîbelloqan divên, gulan navên.

Temennîya me eve: ku belkî Xwedê hişek bide wan, ji xew hîşyar
bin ! We yan, kişek bi de wan, di axa sar bin !

Wesselam... !

- TEXTÊ DÎLBERÎ -

Îro li textê dîlberî, ya Rebb! Çi şîrîn esmer e?
Jê nabitin min dil birrî, ew dîlber e, yan dilber e?

Dil gorîya canane ev, hem dîn û hem îmane ev
Hem lutfû hem îhsane ev, hem law û hem gerden zere

Kakul ji ber tacê bi zerr, ta ta wekî perr têne der
Ser 'eskerê tîpa teter, serdar e yane serwer e

Zulf in gelo pîrr pêç û xem, ya sunbula baxê Îrem
Zencîr e, ya sêta qedem reşmar e, yana ejder e

Ya Rebb hebîna reng feleq, horî teteq dagirt şefeq
Ya belg û netrik, ya wereq, ya qîşt e, yana çenbere
Ew turre, ya keyso ne ew, zencî ne, ya hîndû ne ew
Şutrî ne, ya şeb'bo ne ew, ya toxê Şahê Sencer e

Ebrû ne yan cotek hîlal, Hîndû ne yan nîşan û xal
Keysû ne yan Hezret Bîlal, meşxûlê Ellah ekber e
Çav in gello? Ya serxweş in, ya kafir in ya dilreş in
Bêmar in ew ya nexweş in, yan nêrgiz a cadûkher e

Ruxsar e, ya Rebb! Ya qemer, guftar e ya Rebb! Ya guher
Ew qend e ya Rebb! Ya şeker, ew şuhd e yane xebere
Ew rûn e yan gulbergê al, alal e, yan dêma bi xal
Qendîlê Nûra Zulcelal, mir'at e yana mezher e

Dêm şûşe nûra heqq di nav, dev xunçe ya şîrîn gulav
Rux sorgula rengîn xunav, xal misk e, nîşan 'Enber e
Lêv in gello? Yaqûtê can, yaqûte, ya qûtê rewan
Ya qutîya durca diran, yan hewza ava kewser e

Ya Rebb xetê reyhanî ye ser sûretê Qur'an'î ye
Yan xatema sultanî ye, mir'at e, yane menzer e
Xal in gello ya fulful in, ew arid in yan sorgul in
Em aşiqin, yan bulbul in, zîkrê wî werda ehmer e

*Ew gerdena şubhê şemal, ser çeşmeya ava zelal
Qarûreya xemra helal, ya şîşe ye, yan mermer e
Ya Rebb! Qeda zîba ye ev, yan Ke'be ya Îsa ye ev
Yan Mescîdu-l Eqsa ye ev, yan sidre, yana 'Er'er e*

*Ya Rebb! Dilê dîwane ye, yan alimê ferzane ye
Yan bulbulê wêrane ye, yan ûd e, yana mîcmer e
Ew Xanî yê dildade ye, meşreb ji rengê bade ye
Derdê wî, yarek sade ye, lew her zeîf û rengzer e.*

.....
*Îro li textê dîlberî, ya Rebb! Çi şîrîn esmer e?
Jê nabitin min dil birrî, ew dîlber e, yan dilber e?*

ME'NA BÊJAYAN:

Textê dîlberî: Textê xweşiktî û şox û şengîtîyê. (dilberlik ve güzellik tahtı)

Çi şîrîn esmere: Çi esmerekî şîrîn e. (ne tatlı bir esmerdir)

Dil birrî: Dil jê birrandin. (gönül koparmak)

Dilber : Dil kevir. (taş yürekli)

ME'NA HEMÎ:

Ya Rebbî! Îro li textê dîlberîyê çî esmerekî xweşik rûniştî ye, ku dil birrînîya ji wê, ne mûmkîne (ne mumkine ku merif dilê xwe jê bibirre). Ez nizanîm gello ew dîlber e, yan bê merhemetekî dilber e (dil kevir) ?

Di fenn û hunerê wêjevanî da, ji vî cûrrê îfade û axaftinê ra,

Tecahîla arifê: (xwe li nezanîtî dayîna kesê zana) tê gotin.

*Dil gorîya canane ev, hem dîn û hem îmane ev
Hem lutfû hem îhsane ev, hem law û hem gerden zere*

ME'NA BÊJEYAN:

Dilgorî: Dil bi qurban. (gönülün kendisisne feda ve kurban olacak olan)

Canan: Ruhan. Ji mehbûban ra jî, canan tê gotin, ji ber ku yan mehbûb wekî koma canan e, wek pîrr canan bi qîymet û rûmet e, we yan jî, mehbûb canê canan e, ruhê ruhan e, çawan ku jîyana bedenani bi ruhan e, wilo jîyana ruhan jî, bi mehbûbê ye, yanê: Mehbûb, ruhê ruha ye. (ruhlar ve canlar, canların canı olan mahublar)

Dîn: Ol, ayîn, kîş

Law: Xweşik û cuwan (genç ve güzel)

Gerden zer: Gerden zêrîn, weyan gerden zerîn û şê. (altın gerdanlı yada sarışın gerdanlı)

ME'NA HEMÎ:

Gello ew dilgorîya ruh û canane ku hem dîn û hem îmane, hem lutf û îhsane, hem jî gerden bi zêrr û şê û zerî ya xweşik û cuwan e... (we yan sîrr û hîkmetê Xweda ne) ?

*Kakul ji ber tacê bi zerr, ta ta wekî perr têne der
Ser eskerê tîpa teter, serdar e yane serwer e*

ME'NA BÊJEYAN:

Kakul: Tûncik, qîşt. (perçem)

Tacê bi zerr: Taca bi zêr, taca zêrîna serê padîşahan û dîlberan. (altın tac)

Ta-ta: Ta bi ta, libo-libo. (tane tane)

Wekî perr: Wekî perrê teyrê tawûs. (tavus kuşu tüyü gibi)

Seresker: Serleşker. (komutan)

Tîpa teter: Koma nijdevanên leşkerên tataran ku meqsed jê zulf û kakul in

ME'NA HEMÎ:

Ez nizanim gelo ew tûncika wê ya ku wekî perrên teyrê tawis in û ta bi ta ji binê taca zêrr derdikevin, we yan ew serleşkerê tîpên tatara ne, yan serdarê leşkera ne, yan jî serokê wan e ?

*Zulf in gelo pîrr pêç û xem, ya sunbula baxê Îrem
Zencîr e, ya sêrta qedem reşmar e, yana ejder e*

ME'NA BÊJEYAN:

Zulf: Bisk, lûle yê porrê ser dêman. (zülf)

Pîrr pêç: Pîrr li hev piçikandî, li hev badayî. (çok birbirine geçmiş ve bükülmüş)

Xemm: Xwar, kovel, çingir. (eğri büğrü, kıvrıkcık)

Sunbul: Cûrekî gulane. (sümbül)

Baxê Îrem: Bax û bostanê bajarê **qewmê 'Ad** ku wekî bihîştê ser rûyê zemîn me'mûr û geş û xweş bûye. (Ad kavminin cennet gibi olan başkentleri ki Ehqaf bölgesinde imiş)

Reş mar: Marê reş. (kara yılan)

Ejder: Ejdiha, ew marê efsanewîyê ku dibêjin ji devê wî agir davêje. (ağızından lav fışkıran efsanevi yılan, ejderha)

ME'NA HEMÎ:

Gello ev zulfên pîrr lihevbadayî û bi kurîşkin, yan sunbulên baxên Îremê ne ? Zencîrin, we yan reş marin, ji serî da hetta lingan xwe bi bejna dîldarê da berdane, we yan ejderha ne ?

*Ya Rebb hebîna reng feleq, horî teteq dagirt şefeq
Ya belg û netrik, ya wereq, ya qîşt e, yana çenbere*

ME'NA BÊJEYAN:

Hebîn: Yara ku tê perestin û hebandin. (beğenilen ve tapılan sevgili)

Feleq: Şefeq, pişkavtina şefeqê, kifşe bûna beyanîyê. (şafak, şafak söküğü, sabah aydınlığı)

Horî: Çav belekên bihîştê. (Cennet horileri, güzel gözlüleri)

Teteq: Perde. (örtü, perde)

Da: Daçeka berjêrdaxistinê ye, berjêr anînîyê ye.

Dagirt: Ser girt, bi ser da berjêr kir, avêt ser. (kapattı, örttü)

Şefeq: Beyanî, berbanga sibê, dêm û rûyên wekî şefeqê (tan vakti ve şafak gibi yüz)

Belg: Pel, pellik, (bir süs eşyası,takı)

Netrik: Mangoleyê lerzane, pellikên ku weki hîlala ne û dilerizin, Xişrekî (xişlekî) jina ne. (kadınların alnına takılan bir mücevher, bir nevi süs eşyası)

Wereq: Gela, pellik û polikên ku xişrê serê jina ne. (kadınların taktıkları yaprağa benzeyen ziynet parası, bir nevi madeni ince süs eşyası)

Qışt: Tûncik, perçem, tiştikên hûrik û piçûçikên xweşikên ku xişr û zînetên jina nin. (kakül, küçücük)

Çenber: Toq, toqe, toxê. (toka)

Bi vê minasebetê, ez dixwazim divir da navên hinek **xeml û xişrên jinên Kurdan** beyan bikim:

(Wek: Kurtik û Soxme û Êlek û Êdek û şar û Temezî û Qemt û Qemtik û Kofi û Gulik û Tac û Ferayî û Serpoş û Cênîk û Belg û Gela û Pellik û Pûlî û Pûllik û Morî û Morîk û Bilqok û Guppik û şirrik û Me'denî û Coqe û Toq û Tox û Derzîk û Qışt û Nîk û Çengel û Çenber û Netrik û Teyrik, (xişrekî wekî teyrikê "koterr"e ku ew teyrikê koterr jî, perrendeyekî wekî kewê xweşike lê ji kewê piçûktir e) **Telisim, Tilsim** (perçekî xişrê zîvîn e ku bi ser da dixûnin, afsûn dikin û dibêjin ku cinn û şeytanan, ji mirovan dûr dixê, -ku ew jî bawerîyeki efsa newî ye, di nav xelkê da wilo bi cîh bûye)- û **Baz** (ku ew jî, xişrekî bi şiklê teyrê bazî ye,) û **Guhar û Bazin û Xilxal û Gerdanî û Milwanke û Benda heyderî**, (ku bi taybetî, jinên qebîla heyderan bi kar tûnin), û **Sorab** (ku ew jî şirrikekî lerzane ye) û y.d...

ME'NA HEMÎ:

Gello ya Rebbî! Ewê hezkirîya mina reng şefeqa ku wekî horîyên cennetê ye, perde kişandîye ser rûyê xwe,we yan belg û netrik û wereq û qışt û çenberên wê ne ku li ser rûyê wê bûne wekî perde, rûyê wê girtine ?

*Ew turre, ya keyso ne ew, zencî ne, ya hîndû ne ew
Şutrî ne, ya şeb'bo ne ew, ya toxê Şahê Sencer e*

ME'NA BÊJEYAN:

Turre: Tûncik, tuxra. (cûrekî ji morên bi taybetîyên padişaha ne)

Keyso: Kezî, gulî. (örme saç)

Zencî: Zengî,yê wekî zencîyan reş. (zenci gibi)

Hîndû: Wekî hindîyan, wekî xelqê Hindistanê. (hindliler gibi siyah)

Şutrî û şeb'bo: Du cûrên kulîlka ne (iki tür çiçek)

Şutrî: Kêlkêle, zencîreya pellikên hilalî, şirrik, gulilkekî bi şirrik e. (saçaklı bir çiçek ve ona benzer bir takıdır)

Şeb'bo (Şevbîhn): Kulîlkekî ye ku bi şev di pişkive û bîhna xweş jê tê. (gece açılan bir nevi hoş kokulu çiçektir)

Tox: Toqe, guppik. (toka)

Şahê sencer: Ehmed Sencer şah: (1086?-1157 m.), Paşayê Selcûqîyên Îranî, lawê melik şahê lawê Alpaslan. (Selçuklu Ahmet Sencer şah)

ME'NA HEMÎ:

Gello ew tuncik û perçem e, yan gulî û khezî ye, yan jî kêlkêle û zencî û hindî ye, yan jî gul û guppik û kulîlkin, weyan jî toqeya ala Şahê Sencer e ?

*Ebrû ne yan cotek hîlal, Hindû ne yan nîşan û xal
Keysû ne yan Hezret Bîlal, meşxûlê Ellah ekber e*

ME'NA BÊJEYAN:

Cotek hilal: Du ferên hîva nû. (bir çift hilal)

Hazret Bîlal: Bîlalî hebeşîyê ku bangvanê Hz. Mûhemmed bûye. (Hz.Muhammedin meşhur müezzini Bilalî Hebeşi)

Meşxûlê Ellah ekbere: Bi Ellah û ekberê ra (bi azanê ra) meşxûl e, Bangvan e. (Allah u ekber diye başlayan ezanla meşguldur, müezzindir)

ME'NA HEMÎ:

Gello ev Birû ne, yan cotekî hilal in? Hindî ne, yan nîşan û xal in ? Evana jî, kezî ne, yan Hz. Bîlalê Hebeşî ye ku meşxûlê bi ezana Mûhemmedî ye?

*Çav in gelo? Ya serxweş in, ya kafir in ya dilreş in
Bêmar in ew ya nexweş in, yan nêrgiz û cadûkher e
(yan nêrgiz û yan 'enbere)*

ME'NA BÊJEYAN:

Gelo: Aya, eceba. (acaba)

Dil reş: Bê merhemet, bê bawerî. (gönlü kararımı, inançsız)

Bêmar, Bîmar: Bê wec, bê kêf, nexweş. (hasta)

Nêrgiz: Kulîlka nêrgizê. (nergiz çiçeği)

Cadûkher: Sêrbaz. (sihirbaz)

Enber: Maddekî xweş bîhn e, di hundirê hinek masîyan da çê dibe (güzel kokulu bir maddedir, ada balığı ve kasalotun bağırsaklarında oluşur)

ME'NA HEMÎ:

Gelo ev çavin, yan serxweş in, yan gawir û dilreş in, yan mest û nexweş in, yan jî, nêrgiz û Enber in, yan jî sêrbaz û cadûker in, ku bi rastî, dimînin hemîyan jî, di liv û hereketên xwe da, wekî serxweşa ne, di zulm û bê dadî yên xweyên ku li evîndaran dîkin, wekî gawirê dilreş û bê merhemet in, di hereket û livên xwe yên nermik û hêdî hêdî da jî, wekî nexweşa ne, bi xweşiktîya xwe jî, wekî kulîlka nêrgizê ne, wekî misk û enberê ne, ku ez jî şaş bûme û mame, nizanim gelo ka ew kîjan ji wan in, belkî ew hemî ne jî ku em pê nizanin.

*Ruxsar e ya Rebb! Ya qemer, guftar e ya Rebb! Ya guher
Ew qend e ya Rebb! Ya şeker, ew şuhd e yane xebere*

ME'NA BÊJEYAN:

Ruxsar: Rû, dêm. (yanak, çehre)

Qemer: Hîv, heyîv, hîva çarde şevî. (ay)

Guftar: Peyv, gotin û xeber. (söz)

Guher: Gewher, cewher. (cevher)

Qend: Qendê şeker, ava qamîşê şeker ku diqerrise, dibe wekî bûzê. (şeker kamışının donmuş suyu)

Xeber: Bêje,peyv,gotin. (söz, konuşmak)

şuhd: Gezo, hingivê şana. (petektekî bal)

ME'NA HEMÎ:

Ey Xweda! Ez nizamim gelo ev rûyê yarê ye, yan hîva çarde şevî ye, ev gotinên wê ne yan, gewher in? Ev qendê şeker in, yan gotin û xeberin, ez jî nizamim, tê da şaş bûme û mame!

*Ew rû ne yan gulbergê al, al-al e, yan dêma bi xal
Qendîlê Nûra Zulcelal, mir'at e yana mezher e*

ME'NA BÊJEYAN:

Gulberg: Belgê gulê. (gül yaprağı)

Al: Sor. (kırmızı)

Gulbergê al: Belgê gulan yê sor. (kırmızı gül yaprağı)

Al-al: Gulekî belgsor û bîhn xweş e. (hoş kokulu kırmızı yapraklı bir gül)

Dêm: Rû, çehre, sûret. (yüz, çehre)

Bi xal: Bi nişan (hallı ve nişanlı)

Qendîl: Çira, fener, (kandil, lamba)

Nûra zul-Celal: Nûra xweyê meznayê, Nûra Xweda yê mezin. (azamet ve celal sahibi olan Allah'ın nuru)

Mir'at: Eynik, neynik. (ayna)

Mezher: Numayenge, kifşege, xuyange. (bir şeyin görüldüğü, izhar olduğu yer)

ME'NAHEMÎ:

Gelo ew rûyê mehbûbê ye, yan belgê gula sor e? Gula alal e, yan dêmê bi xal e? Çira û qendîl e, yan pertewa nûra Xweda yê zul-celal e? Neynik e gelo, yan xuyange û tecellîgah e? (yan jî ew hemî ne?)

*Dêm şûşe nûra heqq di nav, dev xunçe ya şîrîn gulav
Rux sorgula rengîn xunav, xal misk e, nîşan Enber e*

ME'NA BÊJEYAN:

Nûra heq: Ronahîya heqq, Nûra Xweda. (Allahın nuru)

Di nav: Di navê da. (içinde)

Xunçe: Gula nû pişkivî, guppika ku gul tê da ye. (ğunçe)

Gulav: Ava gulê. (gül suyu)

Rux: Rû. (yüz)

Rengîn: Reng bi reng. (renkli)

Xunav: Avî, şebnem. (çığ)

ME'NA HEMÎ:

Dêmên wê, şûşe ya ku nûra Xwedê di nav da ye, devê wê jî, xunçekî şîrîn gulav e, rû yê wê jî, sorgula reng xunav e, xalên wê jî misk e, Nîşanên wê jî, Enber e?

*Lêv in gelo? Yaqûtê can, yaqûte, ya qûtê rewan
Ya qutîya durca diran, yan hewza ava kewser e*

ME'NA BÊJEYAN:

Yaqûtê can: Yaqûtê cuwan, yan jî, qût û xurekê can. (canlı yakut, veya canın kutu ve gıdası)

Rewan: Can, herrikî, kişîyayî, ruh û canê ku dikişe. (akıcı, can)

Yaqûtê rewan: Yaqûtê herrikî û seyyal. Ku ji mey û badeyê ra tê gotin, ji ber ku mey, wekî yaqûtê seyyale, rehn û ron û sor e. (akıcı yakut ki badeye de denir)

Qutî: Qutîk, sandîq. (kutu)

Qutîya durca diran: Sandîqa ku qutîka dirana ne. (dişlerin kutusu)

Durc: Qutîk, çente, qutîka mucewheran. (mucevherat ve makyaj kutusu)

Durca diran: Qutîk û sandîqa diranên wekî gewheran. (mücevher gibi dişlerin kutusu)

Kewser: Ava kewserê ya bihîştê. (cennet ırmaklarının kaynağı, kevser suyu)

Hewz: Pingarr, Ava ne herrikî. (havuz)

ME'NA HEMÎ:

Ez nizanim gelo ? Ev lêvin, yan qût û xurekê canin, yaqûtê heqîqî ne, yan qûtê ruhan in, we yan jî, yaqûtê seyyalin (mey û bade ne) Ev jî qutîya gewherên dirana ye gelo? Yan hewza ava Kewserê ye, we yan jî, devê yar û dîlberê ye?

*Ya Rebb xetê reyhanî ye ser sûretê Qur'anî ye
Yan xatema sultanî ye, mir'at e, yane menzer e*

ME'NA BÊJEYAN:

Xetê reyhanî: Cûrekî nivisarê gellekî zerîf û xweşik e. (güzel ve zarif bir yazı türü)

Sûretê Qur'anî: Parçeyê Qur'an'ê ku Qur'an hemî, sed û çarde (114) perçe ye, ku ji her Perçekî wan ra "**Sûret**" tê gotin. (Kur'an suresi, ki K. Kerim 114 sureye bölünmüştür)

Xatema sultanî: Mora padîşahîfîyê. (Padişah ve sultan mührü)

Mir'at: Neynik. (ayna)

Menzer: Temaşegah. (manzara)

ME'NA HEMÎ:

Gelo ev xetê reyhanîy e ku li ser dêmên wekî sûretê Qur'anê ne, we yan mora sultanî ye. Yan jî ew neynik û menzerekî herî balkêş û 'alî ye?

*Xal in gelo ya fulful in, ew arid in yan sorgul in
Em aşiqin, yan bulbul in, zîkrê wî werda ehmer e*

ME'NA BÊJEYAN:

Fulful: Îsota reş. (kara biber)

Arid, Ariz: Rû, sûret. (yanak)

Zikir: Behs û bîranîn. (anmak, hatırlamak)

Werd: Gul, kulîlk. (gül)

Ehmer: Sor. (kırmızı)

ME'NA HEMÎ:

Gelo ev xal in, yan fulful in, ev dêm û sûret in, yan sorgul in, gelo em jî, 'aşiq in, yan bulbul in ku derdê wan sorgul in, li ser wan bi fixan û xulxul in ?

*Ew gerdena şubhê şemal, ser çeşmeya ava zelal
Qarûreya xemra helal, ya şîşe ye, yan mermer e*

ME'NA BÊJEYAN:

Gerden: Qirik. (gerdan)

Şubhê Şemal: Wekî pêt û şû'le û pertew û ronahîyê. (ışık gibi)

Ser çeşme: Ser kanî. (pınar başı, kaynak)

Qarûre: Surahî, firaq û aman ên kristal. (cam mamulu, şîşe, sûrahi)

Xemr: Bade û mey. (şarab,rakı)

Xemra helal: Meya ne qedexe. (iştq û evîn) (yasaklanmamış içki,aşk)

ME'NA HEMÎ:

Gelo ew gerdena wek şu'le û şemale, we yan ser kanîya ava zelale? Yan jî, surahîya meya helal e? Şûşe û cam e, yan mermerê xam e ?

*Ya Rebb! Qeda zîba ye ev, yan Ke'be ya Îsa ye ev
Yan Mescîdul-eqsa ye ev, yan sidre, yana 'er'er e*

ME'NA BÊJEYAN:

Qed: Bejn û bal. (kamet, endam)

Zîba: Rind û bedew û xweşik. (güzel)

Ke'be: Çargoşek, Rûgeh, Qiblegeha musulmanan, mala Xwedê ya ku di nav mizgefta Mekke yê da ye, hecî li dora wî digerrin û tewaf dikin, di koşê wiyê aliyê Yemenê da, Hecerul-eswed (Kevirê reş) heye. Ku ji Ke'be yê ra, **beytûllah, beytûl-me'mûr, beytûl-'etîq** jî, tê gotin, bi mecazî, ji hemî qiblegah û pîrozgehan ra jî, tê gotin. (Allah'in evi, Ka'be)
Ke'be ya Îsa: Kiblegaha Îsa pêxember, (Qudsa şerif). (Îsa peygamberin Ka'besi olan Kudüs)

Mescîdul-eqsa: Mizgefta herî dûr, ku navê mizgefta Qudsê ya kevn û pîroz e, me'bed û perestgeha pêxemberan bû ye, jê ra "Eqsa" ya bi me'na "herî dûr" gotine, ji boy ku ji **Mekke** û mizgefta Mekke yê, gellek dûr bûye. (Mekke camisinden çok uzakta, Kuduste bulunan çok eskiden gelen peygamberlerin mabedi olan meşhur Kudus camisi)
Sidre: Cûrekî dara ne (bir tür ağaçtır)

Er'er: Ew jî cûrekî dara ne, ji beşa senewberîya ne (o da bir tür ağaçtır)

ME'NA HEMÎ:

Ev bêjn û bala espehî û zîba ye, yan ew Qiblegaha Îsa ye, yan jî mizgefta Eqsa ye, we yan jî dara Er'erê û sidretûl-mûnteha ye? (Sidretûl-mûnteha : Sidra ku tuxûbê dawîya tebeqeyên asîmana ye, nuqta nihâîya gihîştina me'rîfet û zanîna însana ye, xet û çixêz û fasîla di navbera kevanê **îmkan** û **wucûbê** da ye.)

*Hebîna min sipîndara li wara, serwî bala ye,
Kulîlka derbihara, ber zinara, dev newala ye*

*Bi dev Îsa ye, dest Mûsa ye, qed, Tûba ye, xedd, zîba
Şehê xûba ye, mî'raca dîla ye, sidrê wala ye*

*Memik fîncan e, sîng zozan e, paxil bezm û meyxane
Meya azadî jê dane li dil, 'Erşê Te'ala ye*

*Cemala Rebbê pîroz e, ku lê da cejn û newroz e
Şemala agir û koze, li can berq û tecella ye*

*Ji wî berq û birûskê da, Mela dil Tûrî Sîna ye
Ji nûra wê pirûskê da, şukur! Ney destevala ye(*)*

- Durre -

(*) Biha dîn û dil û can e li wî ew nerxe, erzan e
Mela, bê dîn û îmane ku hê jê destevalaye (d.)

*Ya Rebb! Dilê dîwane ye, yan alimê ferzane ye
Yan bulbulê wêrane ye, yan 'Ûd e, yana mîcmer e*

ME'NA BÊJEYAN:

Dîwane: Dîn, şît. (deli)

'Alim: Zana. (bilgin)

Ferzane: Feylesof, zanîyar. (bilgili, filozof)

Wêrane: Xirabe, kambax. (harabe, viran)

Ûd: Êzing, darên şewatê, darên buxûrê, bîhna xweş. (odun, tûtsü)

Mîcmer: Agirdang, cîyê cemrê, cîyê perreng û koza agir. (mangal, çinde tûtsü yapılan bakır ve bronzdan yapılan alet)

ME'NA HEMÎ:

Ya Rebbî! Ev dilê meyê dîwane ye, yan feylesofekî zane ye, yan jî bulbulekî mal xirab û wêrane ye, yan Êzingê şewatê ye, we yan jî agirdanga wê ye?

*Ew Xanî ye dildade ye, meşreb ji rengê bade ye
Derdê wî, yarek sade ye, lew her zeîf û rengzer e.*

ME'NA BÊJEYAN:

Dildade: Dil dayî, dil ji dest çûyî. (gönlünü vermiş aşık)

Meşreb: Vexwardek, qreker, tebîet, rewş û rewîşt. (huy, yaradılış, adet, gidişat)

Reng; Rewş, terz, wek. (reng, gibi)

Bade: Mey. (içki, şarab)

Derdê wî: Kulla dilê wî (onun derdi)

Sade: Safî û zelal. (sade)

Zeîf: Jar. (zayıf)

Lew: Lewra. (çünkü)

Rengzer: Rengê wî zer bûye, ku bi me'na mecazî yanê nexweş e. (saramik, hasta)

ME'NA HEMÎ:

Ew Xanî yê dil ji dest çûyî ye ku meşreb û xûyê wî wekî meye ye, derdê wî jî, yarek letîf û sade ye (mucered û bê heval û hemta ye), ku lewra jî, jar û zeîf û rengzer ma ye (yara wî letîf e ku ew jî zeîf e, yara wî nazenîne ku ew jî zerîn e)?

Xanî, di vê qesîda xwe ya pîroz û hêja da, bi terz û ûslûbekî wêjevanîyê herî bilind û belîxane, huner û sen'etê **Tecahûla 'arifê** (xwe nezan nîşan dayîna zanayê), bi kar anî ye, pîrr Xweş û balkêş, teswîr û îfade kirî ye, ji durr û gewherên giranbiha tenzîm kirîye, ristî ye û hûna ye, di qalibê belaxet û fesahetê da ro kirî ye û rotî ye, neqîşandîye û xemilandî ye, ji gerdana wêjeya kurdî ra, teqdîm û pêşkêş kirî ye, bûka wêje ya kurdî, pê xemilandî ye. Ku Xanî, wek Mela yê Cizîrî û 'Elî yê Herîrî û yên wekî wan, bi wî hunerê wêjeyî yê pîrr bi rûmet û hêja, di meydana musabeqeya wêjevanîya Kurdistanî da, nîşan û teqdîrname yên dereca herî bilind heqq kirî ne, (Xweda dereca wan hemîyan âlî bike, me bide xatirê wan. Amîn!).

Bi rastî jî, wêjeya kilasîkîya kurdî û wêjevanên wek **Xanî** û **Mela** yê Cizîrî, laîq û sezawarê her cûrên teqdîrname û nîşana ne, medarê îftixar û şahnazîya wêje û wêjevana ne, kan û xizne yên durr û gewheran e.

Ger lu'luê mensûrê ji nezmê tu dixwazî

Wer guhde Mela yê, te bi şîrazê çî hacet

- Mela -

Yanê eger tu, li gewherên wezn û ristên mensûr digerrî, ewan divê û dixwazî, tu were guhê xwe bide Mela yê Cizîrî, çî îhtîyacîya te bi bajarê şîrazê heye ku tu herrî wir û li Hafîzê şîrazî û edebîyata wî bigerrî, Mela besî te ye! Lê meelesef! Ev jî heye ku li ba keran ferq di navbera nergîz û kerbeşe da jî tune ye:

Qedrê gulan çî zanî, kerbeş divê kerê reş

Xerteb'etên di ebleh, çî nergîz û çî kerbeş

- Mela -

- SAQÎYÊ MEHWEŞ -
- EY DÎLA -

*Ey dila ger te divêtin bibî daîm mesrûr
Di terebxaneyê dunya vexwe ava engûr*

*Perdeyê xefletê xewxayê cîhanê bidirîn
Ji meqamî ku bihîştî ji sedayê Tenbûr*

*Zemzema zemzemeya rahê Huseynî ji Hicaz
Vexwenit, Ke'be yê dil, ta bite beytîl me'mûr*

*Perdeyê zulmetê eşxalê cîhanê bi dirrîn
Ji nezergahê cemalê Tu hîcabê bike dûr*

*Menzerê dîde yê canê Te mûnewwer nebitin
Nexlê "Mazaxe" ne kêşî Tu ji xal û xetê hûr*

*Gunehan ger nebûwa lezzet û zewqek haşa!
Faîlê ism ne dibû, tarik û taîb me'cûr.*

*Mey û me'sûq û hewesbazîyê dunyayê zuhûr
Ne bûwana, ne dibû îsmekî Allah ê xefûr*

*Min guneh tê bi gunahan ku di nêv baxê cîhan
Semerî xweştir ewin, bûn bi heramî meşhûr*

*Hinkî dewrê felekê saxirê meh dewrî diket
Meh û salan digirit herwe ji 'emrê me qusûr*

*Rabe ey saqiyê mehweş tu ji rexma felekê
Bide min badeî le'lî Tu ji cama fexîfûr*

*Şêxê cam er nefesî hemdemî dil ket bi mûrad
Li mûradê dilê murde dibîtin keşfê qubûr*

*Ye'nî ew xane yê gil nabite qabil qet'a
Ne bi çeşmê dilê nazir, ne bi rûyê menzûr*

*Îşqî bazî du terîqe, çi heqîqet çi mecaz
Sem'ê can dê bi qejîtin, çi bi nar û çi bi nûr*

*Şebê zûlmatê bi îmkanê dibit subhî numa
Afitabê Ehedîyyet ji feleq têtê zuhûr*

*Ser û mal û dilû canê me fidayê Te bitin
Bike qelbê me tu saqî ji şeraba xwe tehûr*

*Da bikem keşfê meqamatê 'ûlûwwê derecat
Ya bikem keşfê keramatê ji dara mensûr*

.....

*Ey dila ger te divêtin bibî daîm mesrûr
Di terebxaneyê dunya vexwe ava engûr (*)*

*Perdeyê xefletê xewxayê cîhanê bidirîn
Ji meqamî ku bihiştî ji sedayê Tenbûr*

ME'NA BÊJEYAN:

Ey dila: Dilo! (ey gönül)

Ger Te divêtin: Eger Tu dixwazî. (eğer istiyorsan)

Daîm: Her tim. (devamlı)

Mesrûr: Kêf xweş. (sevinçli)

Terebxane: Reqisxane, cîyê lîstik û zewq û sefa ê. (dans, zevk ve sefa yeri)

Ava Engûr: Ava tirîyan, mey, bade (üzüm suyu, şarab)

(*) Ji boy zerûreta şîrê, (zerûreta mûhafezekirina wezn û ahenga şîrê) divê ku, di vê qesîdeyê da, van bêjeyan (Mesrûr, Engûr, Mestûr, Tenbûr, Me'mûr, Meşhûr, Fexfûr, Mensûr), dirêj bêne xwendin û bibin: "Menisûr û Enigûr û Mesitûr û Tenibûr û Meimûr û Meşihûr û Fexifûr û Menisûr." Hem jî, di vê ku kelîma **Kafûr** ê jî, Kaafûr bête xwendin. Ku di hunerê şîrê da, bi angorî qaîde û qalibên fennê Erûzê, ev cûrên teserrûfatan rewa û zerûrine.

Erûz: Bi me'na zûhûr û kifşbûne, ku bi angorî qaîde û qalibên fenn û hunerê Erûzê, şîr û helbesteyên rast û durust, ji yên şaş û çewt, di qetin û kifşe dibin, ku lewra jî, ji wî fennê ra fennê Erûzê (zuhûrê), hatîye gotin. Ku 'Alimê meşhûr Xelîlê kurrê Ehmed (..../786 m.) ê Seyda yê **Esmê û Sibeweyhî yê**, ewî îlmê Erûzê damezirandiye.

ME'NA HEMÎ:

Dilo! Eger tu dixwazî ku tu daîma bi neş'e û kêf xweş bî, tu di vî govendxaneyê dunyayê da her tim ava tirîyan vexwe, daima mey û badeya me'rifeta heqîqetê vexwe û pê mest û serxweş be, ji kull û derdên vê dunyayê reha û aza be. (Lê bila ew mey û bade, ji cûrên wî mey û badeyê be ku Îbnil Farîdê derbare ê wî da wiha gotîye:

(شربنا على ذكر الحبيب مدامة سكرنا بها من قبل أن يخلق الكرم)

Yanê: Me, li ser bîranîna mehbûbê badekî wilo vexwarîye ku berîya çêbûyîna rezên tirîyên wê badeyê, em bi wî (Bada me'rifeta Zatê heqq, serxweş bibûn).

Perdeyê xefletê xewxayê cîhanê

ME'NA BÊJEYAN:

Xeflet: Bê hay mayîn. (gafil olmak)

Xewxa: Têkoşîn, pevçuyîn. (kavga)

Bi dirrîn: (Yirt)

Meqam: Cî, cîke, tempo û ahenga muzîq û sazbandîyê. (yer, müzik temposu)

Bihîştî: Meqam û tempoyekî muzîqêye. (Bir müzik makamıdır)

Seda : Deng, awaz. (ses, seda)

Tembûr: Destgahekî muzîqêye. (Bir müzik aleti, tambur)

ME'NA HEMÎ:

Tu perde û serpoşa xeflet û bêhiştîya teqereqî û pevçuyîn û qirênên dunyayê, ji meqamê bihîştîyê ku ji seda tembûrê da ye, bi dirrîne û bide alî.

Yanê: Tu ji wan meqam û aheng û tempoyên bihîştîyên ku ji deng û awazên xweşên saz û muzîqê peyda dibin, tu ji wan meqaman, perde û hîcaba xeflet û teqereqîyên dunyayê hilîne û bi dirrîne. (Ku ew nebin mani'û astengên wî meqam û rewşa xweş). Tu di wî cennetê da bijî û dev ji tiştên berredayên din berde.

Bi vê minasebetê, ez dixwazim evî jî îşaret bikim ku di bêjeya

meqam û perde û bihîştî û huseynî û hîcaz û zemzeme yê da. sen'et û hunerê **tewrîyyeyê** heye ku ew jî eve: "Ji kelîmekî ra me'nekî dûr û yekî nêzîk hebe û meqsed ew me'na wî ya dûr be. Her wekî ku ji van kelîmeyên borî, qesta me'nayên wanên dûr, me'nayên wanên muzîqî hatîye kirin. Ku Xanî, hem di dîwana xwe da, hem jî di Mem û Zîna xwe da evî sen'etê Tewrîyyeyê, bi rewşekî xarîqeyê şa'îrane, di pîrr cîyanda bi kar anîye.

Xanî, geh bi serîhî, geh jî bi tewrîyye behs û temasa pîrr meqamên mûsîqî (wek meqamê Huseynî û Hîcazî û Dilnuwaz û Zengûle û Şebdîz û Gulrux û Nûresîde û Nazenîn û Nesîm û Nergiz û Lalerux û Gulîzar û Gulîstan û Sefa û Cama cem û Zêrrgule û Zemzeme û Bezm û yên din) jî kirîye, hem jî, behsa pîrr alet û destgahên muzîq û sazbandîyê (wek Deff û Zurne û Qanûn û Neyy û Saz û Rûbab û Tembûr û Tebance û Zengil û Kemançe û Ûd û Gerrena û Naqûr û Tiblik û Çeng û Kos û Benn û wd.) jî, kirîye ku ew jî, vê rastîyê dide nîşandin ku Xanî, -wek sen'etê edebî-, di sen'etê muzîq û sazbandîyê da jî, xweyê me'lûma tekî fireh bûye.

Zemzema zemzemeya rahê Huseynî

ME'NA BÊJEYAN:

Zemzem: Ava zemzemê ku bîra wê avê, li ba Ke'bê, di nav mizgefta Mekkeyê da ye. (zemzem suyu)

Zemzeme: Deng û awaz, terennum. (avaz, seda)

Rah: Rê, rêke, tarz. (yol ve tarz)

Huseynî: Meqamekî mûsîqî ye. (Huseyni denilen müzik makamı)

Vexwenit: Vexwe! (iç!)

Hîcaz: Herêma Hîcazê, meqamê hîcazî ku meqam û tempoyekî muzîqê ye. (Hicaz mıntıkası Hicaz makamı)

Ke'be: Kiblegaha musulmanan, mala Xwedê. (Allahın evi olan Kabe)

Ke'be ê dil: Dilê ku wekî Ke'be yê, mala Xwedê ye, ku Pêxember di hedîsekî qudsî da dibêje: Xwedê gotîye ku: "Erd û Asîmanê min, min di xwe da nagire, lê dilê ebdê minê bawerker, min di

xwe da digire”. (Kabe gibi gönül ki Allahın hakiki konağı orasıdır)
Beytul me’mûr: Mala şên û ava, ku hem ji Ke’ba li Mekkeyê ra tê gotin, hem jî dibêjin: ku li asîmanan jî, îbadetgahekî melaîketan heye ku ew jî beytul me’mura wan e. (mamura olan ev)

ME’NA HEMÎ:

Ey xweyê dil û ‘aşiqê cemala heqîqî! Tu ava zemzemê ya deng û awazê rêka meqamê Huseynî, ji cîhet û meqamê Hîcazî da vexwe ku Ke’ba dilê Te bive mala şên û ava. Yanê: Tu guhên xwe bide meqamê awaz û sedayên Huseynî yên ku ji meqamê Hîcazî da ne, ji zewq û çeşnîya wê zemzeme û terennumê, ava zemzema heqîqetê vexwe ku dilê Te bibit wekî beytul me’mûrê, bibe tecelligaha Xweda û meqamê îşqa wîya heqîqî.

Perdeyê zulmetê.....

ME’NA BÊJEYAN:

Zulmet: Tarîfî. (karanlık)

Eşxal: (c.şuxul) Kar û bar, astengî û pabendî. (meşguliyet)

Cîhan: Dunya

Bi dirrîn: (yirt)

Nezergah: Cîhê nêrîn û mêze kirinê. (temaşegeh)

Cemal: Rindayî, xweşikî. (güzellik)

Hîcab: Perde

ME’NA HEMÎ:

Tu perda tarîfîya kar û barên dunyayê bi dirrîne, ji temaşegaha rindayê wê Hîcab û perdeyê dûr bigerîne, li cemala şox û şepalê mêze bike û neqş û nemûşên wê bibîne.

Menzerê dîde yê canê Te.....

ME'NA BÊJEYAN:

Menzer: Lê mêzek, temaşegah. (manzara)

Dîde: Çav. (göz)

Can: Rih. (ruh)

Mûnewwer: Ronahî bûyî, nûranî. (nurlu)

Ne bitin: Ne be. (olmazsa)

Nexil: Dara xurmê. (hurma aşğacı)

Mazaxe: Şaş ne bû, ne kuskusî. (kaymadı)

Ne kêşî: Nakişînî, dernaxî. (çıkaramazsın, seçemezsin)

Nexlê mazaxe: Dara xurmê, dara Sidretûl-Mûnteha ya ayeta "*mazaxel beserû wema texa*" yê.... Necm /17 (Necm suresinin 17. Ayetiyle ima edilen Sidretul-Munteha aşacı)

ME'NA HEMÎ:

Eger ku menzera çavê canê te ruhnî û nûranî nebe, Tu nexlê "mazaxe" yê, ji xal û xetên rûyê mehbûbê nikarî bikişînî û nikarî derînî, nikarî bibînî û temaşa wan bikî! Yanê: Çawan ku şeva mî'racê çavên Pêxember, pîrr sîrr û neş û nemûşên hûr û kûr û dûrên "alema lahûtî" dîtî û temaşe kirin û ne kuskusîn û şaş nebûn, eger ku Menzereya çavên canê te munewwer nebe, çavê canê Te, wî dara me'rîfetê, -dara xurme û Sidre ya heqîqetê ya ku ayeta "*mazaxelbeserû*" îşaretê bal wî va kirîye-, nikare ji xal û xetên hûr bikêşe û derîne, jê ber û fêkîyan hilîne. Bi kurtî: divê ku menzera çavê besîreta te munewwer bibe ku tu bi karibî bi wî çavê besîreta xwe, xal û xet û neqş û nemûşên wê cemala bê hemta û bê mîsal bibînî, çavên te şaş nebin û ne kuskusin; çawan ku çavên Hz. Muhammed jî, şeva mî'racê şaş ne bûn û ne kuskusîn, dara xurma sîrrên wî alema lahûtî, bê şaşbûyîn û bê çewtî dît.

Xûlase: Hetta Tu li 'alemê wekî neynika tecellîya cemala îlahî mêze nekî, (hetta ew menzera 'alemê ji Te ra wila nûranî nebe û Tu ewî wilo nebînî), Tu nikarî bigihîjî heqîqeta ayetên wî ce mala mûtleq, nûranî û mûnewwerîtiya wî menzera çavê dil û canê te jî, girêdayê bi wî dîtî û wî teleqqîyê va ye, dema ku Tu wer bibînî, wilo teleqqî bikî, ew menzere mûnewwer dibin ku Tu di wan da bi hêsayî neqş û nemûşên hûr û kûrên xalên rûyên mehbûba heqîqî dikarî bibînî û temaşe bikî.

*Gunehan ger nebûwa lezzet û zewqek haşa!
Failê ism ne dibû, tarik û taîb me'cûr.*

ME'NA BÊJEYAN:

Haşa : Ne wisa ye, ne xêr, kî gotiye ku wisaye? (öyle değil)

Ism: guneh. (günah, yasak olan)

Failê Ism : Kesê gunahker,gunehkar. (günah işliyen)

Tarik: Yê ku tişteki terk dike. (terk eden)

Taîb: Kesê ku ji gunehan tewbe dike, tewbekar. (tövbe eden)

Me'cûr : Xweyî ecir, xweyî xêr. (mükafatlandırılan kimse)

ME'NA HEMÎ:

Eger ku zewq û lezzet di gunehanda tune bû ya, ne tu kesî guneh dikirin, ne jî tu kes bi terka gunehan, (bi tewbe kirina ji wan), xweyî sewab û xêrê dibû. Yanê: Ji ber ku dikirina gunehanda lezzet û zewq heye, ji wî lezzet û zewqê da jî guneh tên kirin, dema ku mirof terka wî zewq û lezzetê jî bike, xweyî xêr dibe, me'cûr dibe.

*Mey û me'sûq û hewesbazîyê dunyayê zuhûr
Ne bûwana, ne dibû îsmekî Ellah ê xefûr*

ME'NA BÊJEYAN:

Hewesbazî: Heweslîstin (zevk ve heves oyunları)

Dunyayê zuhûr: Dunya geşîtî û xweşîtîyê,dunya geş û xweş.
(güzellik ve aydınlık dünyası, güzel ve parlak olan dünya)

Ne bûwana: Ne bûna. (olmasaydı)

Xefûr: Yê ku gunahan di bexşîne. (günahları bağışlayan)

ME'NA HEMÎ:

Eger mey û me'sûq û heweslîstinên dunyaya xweşik ne bûna, dê navekî Xwedê, "Xefûr" neba, navê wî ne dibû Xefûr.

Yanê: Kesên gunehkar, mezherên navê **Xwedayê** "xefûr" in. Ew

navê Xweda, dixwaze ku gunahkar hebin, hetta ku Xweda wan bi xefirîne û teheqqûqa wî navê xwe yê **Xefûr** bike, ku mûtesewwifê mezin Abdulkerîmê ceylî jî, wiha dibêje:
العاصي والمطيع أمام الحق سواء Gunehkar û îtaetkar, li hember Xwedê wek hev in, herdû jî mezherên sifâtên Wî ne.

*Min guneh tê bi gunahan ku di nêv baxê cihan
Semerî xweştir ewin, bûn bi heramî meşhûr*

ME'NA BÊJEYAN:

Min guneh tê: Gunehê min pê tê. (onlara acıyorum)

Di nêv baxê cihan: Di nav bax û baxçeyên dunyayê da. (Dünyanın meyve bahçesi içinde)

Semer: Fêkî, ber. (meyva)

Xweştir: Pîr xweş. (en lezzetli)

Bi heramî: Bi qedexe bûyînî. (yasak olmakla)

ME'NA HEMÎ:

Gunê min, heyfa min bi gunehan tê ku di nav bax û baxçê dunê da, ew ber û fêkîyên herî bi lezzet û xweş in. Lê mixabin! ku bi heramîyê, bi qedexe bûyînîyê meşhûr bûne (her kes di bêje ku qedexene). Ev te'bîr û teswîra Xanî ya edebî (gunê min bi gunahan tê), te'bîr û teswîrekî gellek bilind û walaye, gellek xweşik û balaye, pîr felsefî û pîr bi me'naye.

*Hinkî dewrê felekê saxirê meh dewrî diket
Meh û salan digîrit herwe ji emrê me qusûr*

ME'NA BÊJEYAN:

Hinkî: Çuqas ku, ji wî demê da ku (o kadar, o zamandan beri)

Dewr: Dewran, zeman, çerx, gerr. (felekin dönmesi felekin çerhi)

Felek: Cîyê gerra gerrokeyên asîmanan, gerdûn. (yörünge)

Çerxa felekê: Dolaba gerdûnê. (Felekin çarhı)

Saxir: Saxer, qedeh (içki bardağı)

Cam: (Kadeh)

Meh: Hîv (ay)

Dewrî diket: Digerrîne. (devr edîyor,dolaştırıyor)

Meh û salan: (Ay ve seneler)

Digirit: Digire. (tutuyor,alıyor)

Herwe: Her wisa,her wiha. (böylece)

Ji emrê me: Ji temenê me (ömrümüzden)

Qusûr: Kurtî, kurt bûyîn. (kısa olmak)

ME'NA HEMÎ:

Ji wî dema ku çerxa felekê qedeha Hîvê digerrîne, ji wî demê da, ew meh û salên temenê me kin dike, her meh û salek ku dewr dike, ewî ji emr û temenê me dibê. Ku Xanî, teşbîha dunyayê bi meyxanê, teşbîha Hîvê jî, bi qedeha meya meyxaneyê, teşbîha jîyanê jî, bi serxwêştîya serxweşan dike. -Ku haya wan ji tu tiştî nîne û namîne-, we dibêje ku çerxa felekê ji roja ku hîva xwe, wek qedeha meyê dewr dike û digerrîne, ji wê rojê da, meh û salên temenê me kurt dike, ku qet heaya me jî, jê namîne.

*Rabe ey saqîyê mehweş tu ji rexma felekê
Bide min badeî le'î Tu ji cama fexfûr*

ME'NA BÊJEYAN:

Mehweş: Weke Hîvê. (ay gibi)

Rexim: Rikk û înad. (inat)

Ji rexma felekê: Ji 'eks û înadê çerxa felekê,ji rikê wêva. (felekin aksine ve inadına)

Bade : Mey. (içki)

Badeî le'î: Bada ku rengê wî wekî yaqûtê sore. (kırmızı yakut gibi)

Fexfûr: Fexpûr, navê paşayê Çînê ye. (fex=pût, pûr=kurr, law). (çin padişahın adı)

Cama fexfûr: Cam û qedeha ku ji porselenê Çînê ye. (Çin porseleninden kadeh)

ME'NA HEMÎ:

Ey saqîyê mehweş! Tu ji kerema xwe! Ji rik û înadê wê feleka ku herroj temenê me kurt dike, rabe û qedehekî ji wê badeya rengyaqûtî, bi cama fexfûrî bide min, ku bi wî, temen û jîna me, rûh û canê me geş û xweş bibe, pak û temîz be. Çewan ku Melayê Cizîrî jî gotîye:

Camê îşqê pakê rûhanî tehûra batine

Yê nenoşî her we ma hetta ebed napakî rûh

Qedehek bade bi destê xwe li qelbê me birêj

Aşiqê soxîte, bê ateşî seyyale çî hezz

Ateşî seyyale: Agirê ron ku meqsed jê bade ye.

Hezz: Zewq û piş û par.

Tehûra batine: Paqijaya derûnîye.

Şêxê cam er nefesî hemdemî dil ket bi murad

Li muradê dilê murde dibîtin keşfê qûbûr

ME'NA BÊJEYAN:

Şêx: Pîr, murşidî kamil (şeyh, pir)

Şêxê cam: Pîrê cama meyê, pîrê sazbandî û muzîqê ku cam hem bi me'na qedehe hem jî navê meqamekî muzîqêye. (mey ve muzik piri)

Nefesî: Hewakî, ahengekî, feyzekî me'newî. (bir nefes, bir manzum söz)

Hemdem: Heval, hem nefes. (arkadaş)

Murad: Miraz. xwestek, meqsed. (istenilen ve arzu edilen)

Dilê murde : Dilê mirî. (ölü gönül)

Dibîtin : Dibin. (oluyorlar)

Keşf: Kifş, eşkera. (açığa çıkan)

Qûbûr: (c, qebr) Gorr, mezelê mirîyan. (mezarlar)

Keşfî qûbûr: Eşkera bûyîna rewşa mirîyan di qebrên wan da ku dibêjin ev haletê şuhûdî ji hinek mirûfên kamil ra çê dibit, rewşa mirîyan di gorrên wan da dibînin û keşif dikin (ölülerin halinden anlamak ve mezarlarındaki olup bitenlerinden haberdar olmak)

ME'NA HEMÎ:

Eger ku şêxê camê bi nefesekî ji Ney û meya xwe, bi angorî murada dilê mirî, bixe hevalê wî dilê mirî (bidê, jê ra lutf û îkram bike) dê ji mirazê dilê mirî ra (bi angorî wî mirazî) keşfa qebran bibe, di qebra wî dilê mirî da, keşfa halê wî dilî bibe û bête zanîn ku ka gelo çîye û çawa ye? Bi feyz û bereketa wî nefesî, çilo sax bûye û jîya ye? Her wekî ku pîrê aşiqan, Îbnîl Farîdê jî gotîye:

(ولو نَضَحُوا مِنْهَا ثَرَى قَبْرِ مَيِّتٍ لَعَادَ إِلَيْهِ الرُّوحُ وَانْتَعَشَ الْجِسْمُ)

Eger ku hinek ji wê badeyê, bi ser xwelîya gorra mirîyekî da bireşînin, dê rûhê wî mirîyê bizivire balê û bedena wî bi pilpîte û sax bibe.

We yan jî, me'na wê helbestê wihaye: Eger şêxê camê, bi meqseda hînbûyîna halê dilê mirî, nefesekî hemdemê wî dilê mirî bike, dê bi wî nefesî, keşfa halê wî dilê bibe û sîrrên wî jê ra eşkera be, keşfulqubûrî çêbe û bibîne, bizane ku ka halê wî çîye û çawane..

*Yanê ew xane yê gil nabite qabil qet'a
Ne bi çeşmê dilê nazir, ne bi rûyê menzûr*

ME'NA BÊJEYAN:

Xane yê gil: Xanîyê ji çamûrê, ku meqsed jê dil e, we yan qebra dil e ku bedena însane. (çamurdan ev)

Nabite qabil: mûsteîdd û amade nabe (kabil ve isti'datlı olamaz)

Qet'a: Bi tu awayî. (asla!)

Çeşm: Çav. (göz)

Nazir: Mêzeker, bîna. (bakan, gören)

Menzûr: Lêmêzek (bakılan)

ME'NA HEMÎ:

Yanê ew xanîyê ji çamûrê, bi tu tişt û bi tu awayî, qabil û amade nabe (ne bi çavê dilê bîna, ne jî, bi rûyê xweşik û zîba) belkî, ji wî ra nefes û înayeta pîrê camê lazime, ku bi wî nefes û înayeta xwe, ewî mûsteîdd û qabil bigerrîne, ku çara wî her ewe; her îşq û badeya îşqê ye.

*Îşqî bazî du terîqe, çi heqîqet çi mecaz
Şem'ê can dê bi qejîtin, çi bi nar û çi bi nûr*

ME'NA BÊJEYAN:

Îşqbazî: Evîndarîlistin, evîndarî. (aşk oyunu, aşık olmak)

Du terîqe: Du rêye, bi du rêyane. (iki yoldur, iki yol ile dir.)

Çi heqîqet, çi mecaz: Çi îşqa heqîqî be, çi ya mecazî. (hakiki veya mecazi olan aşk)

şem'î can: Mûma rûh. (can ve ruh mumu)

Bi qejîtin: Bi qijile, bi helle. (kızarmak, eriyecek)

Nar: Agir. (ateş)

Nûr: Şewq û şemal û ronahî. (aydınlık)

ME'NA HEMÎ:

Dermanê derdên dil (derman û çara qabilbûyîn û tekamula maddî û me'newî), Îşq û evîndarî ye ku ew jî, bi du rê û bi du cûra ne: heqîqet û mecaz ('îşqa heqîqî û 'îşqa mecazî). Divê ku mûma canê 'aşiqê evîndar, yan bi agirê îşqa mecazî, we yan jî, bi pertewa nûra 'îşqa heqîqî bi helle û bi qijile, pak û paqij bibe ku qabilîyyeta wî ji teleqqîya esraran ra çê bibe.

Yanê: Dema ku mûma can, bi agir û pêta îşqê qijilî û hellîya, di wê dema pîroz da, bi wasîta wê 'îşqê, perdeya tarîtyên îmkanê, ji ber roja Ehedîyyetê radibe, şefeq davêje, di her tiştî da, di her derî da, pertewa tecellîya Nûra Îlahî ji can û dil ra di xuyê û eşkera dibe, di saya wî da, xweyê wî dil û canî, digihîje heqîqetê (digihîje merteba tekamula meqamê el fena û fi-llah, wel beqa û billah'ê) ku di wî meqamê Rebbanî da, qelb û can dibin qabil û mûste'idd ji boy teleqqî û îdraka sirrê Wehdeta mûtleq ku ji ezel hetta ebed her tiştî di xwe da girtîye.

*Sirrê Wehdet ji ezel girtîye hetta bi ebed
Wahîdek ferde bi zatê xwe we nînin çu 'eded
Afitabê Ehedîyyet di xwe da girtîye kewn
Ne ku 'ewrek heye lê girtîye çavê me remed*

-Mela-

*Şebê zûlmatê bi îmkanê dibit subhî numa
Afîtabê Ehedîyyet ji feleq têtê zuhûr*

ME'NA BÊJEYAN:

Şeb: şev (gece)

Zûlûmat: (c.zûlmet) Tarîtî, ku mebestê tarîtîya tunetîyê ye. (karanlık, yokoluşun karanlığı)

Îmkan: Dibeyî, tiştê ku dibe bibe û dibe nebe. (wek hemî masûwayê Xweda). (olabilme, oluşu mümkün olan)

Subhî numa: Siba dîyar bûyî. (belirlenen sabah)

Afîtab: Roj, pertew û nûra rojê. (güneş ve güneşin pertevi)

Ehedîyyet: Yekîtî, xuyabûna yekîtîya Zatê Xweda yê mûtîleq, ku Wahidîyyet jî, xuyabûna yekîtîya wî Zatê Ehed di gel Sifatên Wî ye. (her bakımdan bir olmak, Zati İlahiyyenin kayıtsız ve şartsız olan birliği ve tekliği ki sıfatlarıyla beraber Wahidiyyet adını alır.)

Feleq: Şefeq, şefeq avêtin. (şafak sökmek)

ME'NA HEMÎ:

şeva tarîtîya tunetîyê, bi mûmkînatîyan dibe wek sibeya rohnî û Afîtaba roja Ehedîyyetê, ji şefeqa wan da tecelli dibe û têtê xuyanê. (dîyar dibe)

*Ser û mal û dilû canê me fidayê Te bitin
Bike qelbê me tu saqî ji şeraba xwe tehûr*

*Da bikem keşfê meqamatê ûlûwwê derecat
Ya bikem keşfê keramatê ji dara mensûr*

ME'NA BÊJEYAN:

Tehûr: Pak û paqij. (tertemiz)

Meqamat: (c.meqam) Cî, cîke, rewş û halên me'newî. (makamlar)

Ûlûww: Bilind. (yüksek, yüce)

Derecat: (c.derece). Nerdîwan û pêpelok (merdivenler)

Keramat: (c.keramet). Kiramet û qencî (kerametler)

Dara Mensûr: Dara ku Hellacê Mensûr (.....922 m.) pê da bi darda kirine. (Hellacı Mensurun asıldığı ağaç)

Mensûr: Hellacê Mensûr, ku sofî û feylesofekî pirr mezin bûye, ji boy bîr û bawerîya wîya felsefî û tesewwîfî, ewî bi darda kirine, ku li ber wî dara î'damê jî, bîr û bawerîya xwe îfade kirîye û gotîye “enel heqq” = (ez Heqqim, ez Xweda me, ez tecellîya wî yekê bi tenêyê mûtleqim). (Hellaci Mensur ki büyük bir müteşevvîf ve filozof olup, inandığı Wahdetil-vucud felsefesi uğruna, dar ağacına götürülmüş, idamı sırasında inancını “enel-hakk” ifadesi ile dile getirerek idam edilmiştir)

ME'NA HEMÎ:

Ey saqî! Ser û can û mal û dilê min fidayê te bin! Bi qurbana te bin tu ji kerema xwe ji mey û şeraba heqîqetê, qelbê me paqij û tahir bike! Da ku ez bi wî badeya pak û paqij, meqam û dereceyên me'newîyên bilind, bi dest bixim û keşfa kerametan ji dara Hellacê Mensûr da bikim, me'na gotina wî ya “enelheqq”, sirr û hîkmetên wî, îdrak û fêm bikim.

*Zahîda! Ger Te divêtin tu xwedê nasî bikî
Were ber saye yê şîmşadî qedan, qet meçe dûr*

*Bi ziyadî were qeydê şecerê wadîyê quds
Ku bizanî bi bihê sît ê “enellah”ê ji Tûr*

ME'NA BÊJEYAN:

Zahîda: Ey zahidê zahir perest! (ey sofî!)

Saye: Sî, sîber. (gölge)

şîmşadî qedan: Yên ku bejn û balên wan wekî dara şîmşadê xweşikîn. (şîmşad boylular)

Bi ziyadî: Bi zêdetirî. (daha ziyadesiyle)

Qeyd: Qeyd kirin, bend bûyîn, girêdan. (bağlama, bağlı olma)

Şecer: Dar (ağaç)

Wadî: Newal. (dere)

Quds: Pîroz (kutsal)

Wadîyê quds: Newala pîroza çîyayê Tûrî sîna ku li wê derê Musa Pêxember bi Xwedê ra axivîye. (Musa peygamberin Allah ile konuştuğu Turi sina vadisi)

Bi bihê: Bi bihîzî, seh bikî (duyasın, işitesin)

Seda : Deng. (ses, seda)

Enellahû: Ez Xweda me. (ben Allah'ım)

Ji Tûr: Ji çîyayê Tûrî sîna ku ji wî da dengê Xwedê hate Mûsa û jê ra got ez Xweda me. (Musa Peygambere; Allahın Teala'dan "ben Allah'ım" diye seslendiği Turi Sina dağı.)

ME'NA HEMÎ:

Ey zahid! Eger te divê ku tu Xwedê nas bikî, tu were ber sîya bejna bejin şımşadan, xwe nêzîkî wan bike. Qet ji wan dût nekeve, bi taybetî, tu bi alîyê wî dara pîroz va were û nêzîk wî bi be, jê dût neçe ku tu deng û sedayê "enellah"ê, ji çîyayê Tûrî Sînayê, bi bihîzî û tecellîya pertewa cemala heqq bibînî.

*Ez lema şîfîte û walihê mehbûba ne em
Ku di nêv ayîneyê cebhetê wan min dîye nûr*

*Her dema netrikê xilxal binê her têne xuroş
Her dema Turre ji ber tayî qeseb têtê sudûr*

*Ya ne kakul ji kenarê kulehê kec bi derîn
Ya xetê mişkîn bi der têt ji kenarê Kaafûr*

*Kafirê Îşqem eger ez ne demê îmanê her
Ya bi mîhrabê brûyan ne birim secde ji dût*

ME'NA BÊJEYAN:

Lema: Lewra, ji wî sebebê, ji wî egerê. (o sebebten)

Şîfîte: Pirr evîndar û meftûn. (tutkun, düşkûn)

Walih: Şît û şeyda. (aklı gitmiş, şaşırılmış olan)

Mehbûban: (c.mehbûb) Hezkirîyan. (sevgililer)

Ayîne: 'Eyne, neynik. (ayna)

Cebhet: Enî. (alın)

ME'NA HEMÎ:

Ez ji wî eger û sebebî bûme aşîq û şeydayê mehbûb û bedewan ku min di nava neynika enîya wanda nûra tecellîya Xweda dîtîye.

Her dema netrikî...

Netrik: Nedrik, perr-perr, şirrik, xelek û pellic û polikên hûrikên hilalî. (küçük halka ve hilal şeklindeki yaprak madeniler)

Xilxal: Bazinê çîpan. (ayak bileklerine takılan bir nevi zinet halkası, halhal)

Netrikê xelxal: Şirrik û polikên xilxalan. (halhal halkaları)

Binê: Mêze bikî, binhêrî. (bakarsan)

Têne xuroş: Coş û xuroş dibin. (çoşarlar)

Turre: Tüncik, perçem. (alın üstündeki saç)

Qeseb: Berbend. (alına bağlanan ince bez parçası, alın bağı)

Sudûr: Derketin. (dışarı çımak)

Tête sudûr: Derdikeve. (dışarıya çıkar)

Kakul: Tuncik.

Kulehê keç: Kofiya xwar. (eğik kulah)

Biderîn: Derkevin. (dışarı çıksalar)

Xetê mişkîn: Xet û rêzikên wekî miskê. (misk gibi hatlar)

Bi dertê: Dertê. (çıkıyor)

Ji kenarê Kafûr: Ji kenarê dêmên ku wekî kafûrê bi bîhn û zêrrîn û sipî ne. (kafur gibi hoş kokulu beyaz ve şeffaf yüzün kenarından)

Kafûr: (Beyaz ve yarı şeffaf güzel kokulu bir maddedir.)

Kafirê Îşqem: Ez di mezhebê îşqê da kafir im, kafir têm hesabandin. (aşkta kafir ve inançsızım)

Mîhrabê birûyan: Birûyên ku wekî mîhrabê mizgeftan kevanin (cami mihrabları gibi kavslı ve hilalli kaşlar)

Ji dûr: Ji dûr va. (uzaktan)

ME'NA HEMÎ:

Her gav û demên ku şirrik û xelekên bazin û xilxalan, coş û xuroş bibin, we yan ji ber tayên berşeqî û berbendan, qışt û kakûlên wê der kevin, we yan ji kenarên kofiya xwar, gulî û kezî derên derva, we yan jî, ji kenarên dêmên kafûrî, xal û xetên mişkîn derên. Ez di mezhebê îşqê da bê dîn û kafir têm hesabandin, eger ku ez di wan deman da, di mîhrabên brûyên wê da, ji dûrîva secde nebim û jê wê şox û şepalê ra serê xwe daneynim û ewê neperesim.

*Waiza guh bide min da bibihê neqlê sehîh
Mushefa çehre yê xûbane kitêba mes'tûr
Defterê îşqê neda dest te mûellim ji ezel
Me'neya ayetê husnê li te lew ma mesitûr
Bê tekelluf duxwerim sondê bi Qur'an a şerîf
"Xanîy" a sûretê canane bi min sûretê Nûr*

ME'NA BÊJEYAN:

Waîza: Ey pendgo! (ey vaiz!)

Guh bide min: (Bana kulak ver)

Da: (Taki)

Bibihê: Bibhîzî, seh bikî (işitesin)

Neqil: Gotin û xeber. (haber, rivayet)

Sahîh: Rast û durust. (doğru)

Neqlê sehîh: Xeber û gotinên rast. (doğru haber)

Mushef: Pirtûka rûpel rûpel nivîsandî. (sahife sahife yazılı kitab, Kur'an)

Çehre: Dêm. (yüz)

Xûban: Rind û bedewan. (güzeller)

Kitêb: Pirtûk. (kitab)

Mes'tûr: Rêz kirî, nivîsandî. (satır satır yazılı)

Defterê îşqê: Deftera evîndarîyê. (aşk defteri)

Mûellim: Seyda, mamosta. (öğretmen)

Ayetê husnê: Belge û nîşanên rindî û bedewîyê. (güzellik belgeleri)

Ji ezel: (ezelden)

Li te: Li ber te. (yanında)

Lew: Lewra. (çünkü)

Ma: (kaldı)

Mestûr: Perde kirî, ser girtî. (örtülü, gizli)

ME'NA HEMÎ:

Ey waizê pendigo! Tu guhê xwe qenc bide min! Da ku tu Gotinên rast û durust bibhîzî ku Mushefa rûyên mehbûban kitêba pîroza rêzkirî ye, tu evî jî baş bizanbe ku Xweda ji ezel da deftera îşqê nedaye destê te (te ew defter nexwendîye), ji wîye jî ku ayet û

belgeyên rindayê li ber te veşartî man e, tu ewan nabînî û jê fêm nakî.

Bê tekelluf dixwerim

ME'NA HEMÎ:

Ey Xanî! Ez bê zehmet û bê tekelluf bi Qurana pîroz sond dixwim ku li ba min sûret û dêmên Mehbûban wekî sûretê nûrin, (çawan ku di sûretê nûr da behs û teswîra navê Xweda yê **Nûr** heye, wisan jî di sûretên dêmên te da tecellîya wî nûrî heye, ew di wî sûretê te yê pîrozda di çilwile û di xuyê).

- SAZÊ XWEŞ AWAZ -

*Seydê pencahê serê zulfa şeha şehbazim Ez
Mestê cama îşweya şehnazê nazik nazim Ez*

*Remz û î'cazê di xûban bê îbaret medh dikem
Murşidê kamil Ez im Îrohe, sahib raz im ez*

*Vê heyata heyretê çi-bkem beqa nîne ji bo
Lew şehidê xemzeya wê dîlberâ tennaz im ez*

*Derdimendek min divêtin hem nefes bit Xanî ya!
Ger me hemdestek hebitin sazê xweş awaz im ez*

.....
*Seydê pencahê serê zulfa şeha şehbazim Ez
Mestê cama îşweya şehnazê nazik nazim Ez*

ME'NA BÊJEYAN:

Seyd: Nêçîr. (av)

Şeha: Şaha, Padişaha. (kırالیçe)

Şehbaz: Bazîyê bi quwwet û mezin. (şahin, çevik ve becerikli şahin kuşu)

Îşwe: Cilve û nazîyên dîlberan. (güzellerin naz ve edası)

Şehnaz: Ya ku nazî û delalîyên wê wekî yên şaha ne. (şaha mahsus değerli ve hoş nazlar sahibi olan güzel)

Naziknaz: Ewa kû nazî û delalîyên wê letîf û xweşikin (nazları nazik olan)

ME'NA HEMÎ:

Ez nêçîra pencê serê zulfê wê padişaha şehbazim, Ez mestê cama meya nazî û delalî yên wê şehnaza nazik nazim.

*Remz û î'cazê di xûban bê îbaret medh dikem
Murşidê kamil Ezim îrohe, sahib razim Ez*

ME'NA BÊJEYAN:

Î'caz: Aciz kirin, mat kirin, gotin û kir û karên wekî mû'cîzan. (acze düşürmek, mucize derecesinde düzgün ve icazli söz söylemek)

Di: Daçeka pirratîyêye, edatê cem'ê ye. (çoğul edatıdır.)

Xûban: Rind û bedewan. (güzeller)

Îbaret: Peyîvandin. (ifade, söz)

Medh: Pesin. (övme)

Murşid: Rê nişan, pîr. (irşad eden)

Kamil: Gihîştî. (ermiş, olgun)

Îrohe: Îro. (bugün)

Sahib: Xweyî. (sahib)

Raz: Sırr, tiştên derûnî. (giz)

ME'NA HEMÎ:

Ez bê kelîme û bê peyvandin medh û sena û pesnê sırr û î'cazên rind û bedewan dikim. Ez îro murşidekî kamil im, xweyê me'newîyat û sırr û hîkmeta me.

*Beydeya Ez tê ebes bû, aşîyana min qefes
Gerçî dil tê pırr hewes bû, bê perr û perwazim Ez*

ME'NA BÊJEYAN:

Beyde, beyze: Hêk. (yumurta)

Beyzeya ez tê: Hêka kû ez têda me. (içinde bulunduğum yumurta)

Ebes: Berredayî, cilq (bozuk, çürük)

Aşîyan: Hêlîn, hêlûn (kuş yuvası, ikametgah)

Qefes: Qofcan (kafes)

Perr: Bask (kanat)

Perwaz: Firrîn (uçmak, uçuş)

ME'NA HEMÎ :

Ew hêka kû ez têda me (dunya) wek hêkekî beredayî û xirab bûyî ye, hêlûna min (bedena min cîyê min) jî, ji min ra wekî qefese, gerçî dilê min tê da pırr hewes bû, lê ez bê bask û bê firrînim. Di

vir da îşaretê bal wî felsefa Eflatûn va heye kû dibêje: Rûh di qefesa bedenêda hebs bû ye. Ku Xanî di Memo Zîn a xwe da jî ewê felsefeyê wiha teswîr dike:

*Ew bulbul eger çî pîrr hewes bû
Zîndanê beden li wî qefes bû*

*Ew bulbulê can di mehbese ten
Maye bi tenê mîsalê Bêjen (*)*

*Teyrê kû qefes ji ber vebûyî
Ew renga firrî wekî nebûyî*

.....

*Vê heyata heyretê çîbkem beqa nîne ji bo
Lew şehîdê xemzeya wê dîlbera tennazim ez*

ME'NA BÊJEYAN:

Heyat: Jîyan. (yaşam)

Heyret: Şaş bûn, mûheyyer bûn. (şaşkınlık)

Beqa: Mayîn, dewam. (kalış)

Ji bo: Ji bona wî. (ona, onun için)

Lew: Lewra, loma. (onun için)

Xemze: Awir, mêze kirina di binê çavra. (süzgün bakış)

Tennaz: Pîrr bi henek û pîrr tinaz. (çok şakacı)

ME'NA HEMÎ :

Ez çî bikim bi wî jîyana heyret engîza ku ji bo wî beqa tune ye, fanîye (ez wî navêm). Ku lewra jî, ez bûme şehîdê awirên çavên wê dîlbera pîrr tinaz û henek xweş. (Min tercîha mirinê li ser wî jîyana beredayî kirîye)

(*) **Bêjen:** Pehliwanekî çîrokîyê şehname Firdewsîye. Ku dijminê wî ewî girtine û avîtine hebsê.

*Derdimendek min divêtin hem nefes bit 'Xanî ya!
Ger me hemdestek hebîti, sazê xweş awazim Ez*

ME'NA BÊJEYAN:

Derdimendek: Kesekî bi derd û kul. (dertli)

Hemnefes: Heval. (arkadaş, musahib)

Hemdest: Hevalê ku dest dide meriv û alîkarîyê dike. (muttefik, destek veren)

ME'NA HEMÎ :

Ey Xanî! Ez divêm û arzû dikim ku yekê derdimend hevalê min be, lewra eger ku destekekî min hebe, ez sazekî xweş awaz im, (deng xweş im), dikarim ji pîrr derd û kulan ra, bibim melhem û derman.

- HER DINALIM -

*Her di nalim şev û rojan, meger ez Eyyûbim ez
Hêstiran her vedimalim, meger ez Ye'qûbim ez*

*Bigirin dest ji me bêrûn, kul û derdan ku yek in
Wer bi pêçin bi cefayê xwe, ku ez mektûbim ez*

*Hindekî xem hene daîm li min ew vêk dikevin
Ez nizanîm ku bi çav wan çi qewî mehbûb im ez*

*Xem telebkarê meye, em xo telebkarê dîyar
Weh tilismê telebim ez, talib û metlûbim ez*

*'Eceb îqbalî ji bo min nihe "Xanî" ku li bal
Padîşahê xem û derdan wehe ez merxûbim ez*

.....
*Her di nalim şev û rojan, meger ez Eyyûbim ez
Hêstiran her vedimalim, meger ez Ye'qûbim ez*

ME'NA BÊJEYAN:

Meger: Qeyê, dibe ku. (oysa ki, şu halde)

Eyyub: Eyyûb pêxemberê ku bi derd û îlletekî pîrr xeddar giriftar bûye û sebrû şukur kirîye, bûye numûna sebr û tehemmulê. (sabır kahramanı hazreti Eyyüb peygamber, İshak peygamberin torunlarındandır.)

Ye'qûb: Pêxemberekî mezine, bavê Yûsuf pêxembere, lawê Îshaqê, maceraya wî û Yûsuf Pêxember di Qur'anê da derbas dibe, ku ji boy kurê xweyê Yûsuf pîrr girîyaye hetta ku çavên wî sipî bûne, kor bûne. (Kur'an'da adı geçen peygamberlerden olup, Yusuf peygamberin babası ve İshak peygamberden İbrahim peygamberin torunudur ki, bir adı da İsraildir. Beni İsraililer (yahudiler) ondan dolayı İsrailoğulları adını almışlar.)

Vedimalim: Paqij dikim. (siliyorum)

ME'NA HEMÎ:

“Ez wekî Eyyûb pêxember bi şev û bi roj, her tim dinalim, wek Ye'qûb pêxember jî her tim hêsiran ji çavên xwe dimalim, paqij dikim. Qeyê ez bûme Ye'qûb pêxember ku her wiha ji çavên xwe hêsiran dimalim, digirîm û dikalim.

*Bigirin dest ji me bêrûn, kul û derdan ku yek in
Wer bi pêçin bi cefayê xwe, ku ez mektûb im ez*

ME'NA BÊJEYAN:

Bêrûn, bîrûn: Derva. (dışarı)

Bigirin dest ji me bêrûn: Destê xwe ji me bi derva da bigirin, dest ji me bixşînin, dev ji me berdîn. (elinizi bizden çekin, bizi rahat bırakın).

Kul: Birîn, rîş. (yara)

Derd: Nexweşî, keder (hastalık, illet, keder)

Ku yekin: Ku di heqqê me da, li ser me bûne yek, îtîfaq kirine. (bize karşı bir olmuşlar)

Wer: Were, wilo (gel, öylesine)

ME'NA HEMÎ:

Destê xwe ji me bixşînin, dev ji me berdîn, li dermanê me negerin! Hemû kul û derd bi hevra li ser me bûne yek, ne mumkine ku em ji pencê wan xilas bin. Ya qenc ewe ku hûn bi ezîyyet û cefayên xwe, me wekî mektûb (wekî name) li hev bipêçin û bihêlin, (ku ez bi dil û can û leş û bedena xwe, mektûb û nameya ‘îşq û evîna we me).

*Hindekî xem hene daîm li min ew vêk dikevin
Ez nizanim ku bi çav wan çi qewî mehbûb im ez*

ME'NA BÊJEYAN:

Hindekî: Çiqas, qederekî pirr. (ne kadar varsa)

Vêk dikevin: Li hev dicivin, digihîjin hev. (bir araya geliyorlar, toplanıyorlar)

Bi çav wan: Di çavê wanda. (onların gözlerinde)

Çi qewî: Çıqas bi hêz û quwwet. (ne kadar dayanıklı, ne kadar kuvvetli)

ME'NA HEMÎ:

Çıqas xem û keder hene, ew daîma li min dicivin û dighîjin hev. Ez nizamim ku di çavên wan da ez çıqas bi hêz û quwwet im, hezkirîyekî wanê çilo qewî me ku qet ji min naqetin, daîma li min tên hev, tim li min dicivin.

*Xem telebkarê meye, em xo telebkarê dîyar
Weh tilismê teleb im û talib û metlûb im ez*

ME'NA BÊJEYAN:

Telebkar: Xwestekar, ârzûmend. (istekli, arzulu)

Em xo: Em bixwe. (kendimiz)

Yar: Dost. (sevgili, dost)

Dîyar: Dîdar, ruxsar. (çehre, yüz)

Weh: Çi ecêbû xerîbe, beh-beh, we-wiha. (hayret, ne gariptir ki ve böyle)

Tilism, tilsim: Sirr. (herkesin bilip çözümediği gizli sir, definenin bulunmasına mani olan mevhum şey)

Taleb: Xwestin, xwestek. (isteme, istenme, istek)

Talib: Xwazmend, telebkar. (isteyen)

Metlûb: Tiştê ku tê xwestin, xweste. (istek, istenilen şey)

ME'NA HEMÎ:

Xem û keder telebkarê me ne, me dixwazin. Em bi xwe jî, xwestekarê dîdara yarê ne, ez tilsim û sirrê xwestinê me, pîrr sosret û xerîb im, hem talib im, hem jî metlûb im, xem min dixwazim ez jî dîtina yarê.

Dibe jî ku **dîyar** cem'a "dar" ê be, bi me'na cîh û war û êwirgehên welat. Ku yanê; derd û xem li me digerin, em jî li welat û êwirgeh û warên welat digerin.

*'Eceb îqbalî ji bo min nihe? "Xanî" ! Ku li bal
Padîşahê xemû derdan, wehe ez merxûbim ez*

ME'NA BÊJEYAN:

'Eceb îqbalî: Êqbal û bextekî 'ecêb û enteresan. (hayret verici bir baht)

Nihe: Nîne, qeyê nîne. (değilmi)

Li bal: Li cem, li nik. (ininde, yanında)

Wehe: Wiha. (böyle)

Merxûb: Xwestî, daxwazbûyî, bi rexbet. (rağbet edilen, istenen)

ME'NA HEMÎ:

Ey Xanî! Gelo ev ji boy min êqbal û bextekî enterasan û 'ecêb nîne ku li nik padîşahê derd û xeman (li nik wê dost û yara mina ku padîşahê derd û xeman e), ez wiha bi rûmet û rexbet im ku, ewî min ji derd û xeman ra niqandîye, derd û xemên xwe kirîye nesîb û para min.

Belê! Ew êqbal û bext û tali'ekî herî 'ecêbe, nerxekî herî mezine ku ewî padîşahê xem û derdan, me ji boy wan ra laîq û munasib dîtîye û niqandîye, mezherê wî îltifata xwe ya şahane gerrandîye.

- EY MUTRIBÊ DEMSAZ -

*Hêdî li brîşim bide ey mutribê demsaz
Sed dil bi devin, beste û her yek bi dused naz*

*Ey badê seba pîrr nehejîn turreyê dildar
Ûşşaqê bi nalîne ji murxûleyê şehnaz*

*Saqî! Bi gerrîn badeyê engûrê bi tenbûr
Cana! Bide min boseyekî her we bi dil xwaz*

*Rûhê min û sirra di ruxê yarê bi yek ra
Roja ezêlî bûne bi dil hemdem û hemraz*

*Xanî te xelet zanî ku ew her ji xwe yek bûn
Xellaqê teeddud bi mezahir kire î'caz*

.....
*Hêdî li brîşim bide ey mutribê demsaz
Sed dil bi devin, beste û her yek bi dused naz.*

ME'NA BÊJEYAN:

Hêdî: Hêdîka. (yavaş)

Brîşm, ebrîşim: Hevirmûş, evrîşim. (ipek)

Bide: Lêxe, lê bide. (vur, çal)

Mutrib: Mirtib, dengbêj, sazband. (çalgıcı, tareb veren)

Demsaz: Hemdem, heval û hogir. (arkadaş, sırdaş)

Bi devin: Di devda ne. (ağzındalar)

Beste: Girêdayî. (bağlı)

ME'NA HEMÎ:

Ey sazbandê hemdem! Hêdî li têlên sazê xwe -yên ku ji ta û têlên hevirmûşên zulfên yarê ne- bide, hêdî bi jene, ku lewra bi sedan dil, bi hezaran nazî û nîyaz, di nav wan têlan da ne. Tu ji kerema xwe! hêdî bijene, ku tu ewan ne êşînî û rencîde nekî!

*Ey badê seba pirr nehejîn turreyê dildar
Ûşşaqê bi nalîne ji murxûleyê şehnaz*

ME'NA BÊJEYAN:

Badê seba: Bayê sibê. (sabah rüzgarı, sabah nesimi)

Mehejîn: (sallama)

Turre: Tuncik. (alındaki saç, perçem)

Dildar: Dilgirtok, ewa ku dila bi alîyê xwe va dikêşe. (kalbi hükmü altında tutan sevgili)

Ûşşaq: (c.'aşiq) Evindaran. (aşıklar)

Bi nalîne: (inleme ve inilti ile dir)

Murxûle: Tuncik, perçem. (kakül)

Şehnaz: Wekî Şahan bi nazî û delalî, rind û xweşik. (çok güzel ve nazlı olan)

ME'NA HEMÎ:

Ey bayê berbanga sibê! Tu perçem û tuncika dildarê pirr nehejîne, lewra ji wê tuncika şahnaz da pirr aşiq û evîndar bi nalîn û zarînin (dilên pirr aşiqan di nav wê tuncikê da veşartî ne)

*Saqî! Bi gerrîn badeyê engûrê bi tenbûr
Cana! Bide min boseyekî her we bi dil xwaz*

ME'NA BÊJEYAN:

Badeyê engûr: Meya tirîyan. (üzüm şarabı)

Cana: Ey ruh û canê min, ey mehbûba min. (benim canım sevgilim)

Boseyekî: Ramûsanekî. (Bir öpüş)

Her we: Her wiha, her wisa. (böylece)

Herwe: Badîhewa. (bedava)

Bi dil xwaz: Bi dil xwazî, bi arzûya xwe. (gönül arzusuyla)

ME'NA HEMÎ:

Ey saqîyê meygerr! Tu badeya engûrê, bi sazê tenbûrê ra bigerrîne. Ey canê min (mehbûba min a wekî canê min) ji kerema xwe! Tu jî, her wisa bi dilxwazî ramûsanekî bide min!

*Rûhê min û sirra di ruxê yarê bi yek ra
Roja ezêlî bûne bi dil hemdem û hemraz*

ME'NA BÊJEYAN:

Sirr: Raz. (giz)

Rux: Rû, ruxsar. (yüz)

Sirra ruxê yarê: Sirr û razên rûyê dostê. (yarın yüzündeki sırlar)

Roja ezêlî: Roja seretayî, bê serî û bê berî. (ezelden berî)

Bi dil, bedil: Bi dilê xwe, bi dil û can. (gönül rızasıyla, içten)

Hem dem: Hem nefes, heval. (arkadaş, can ciger)

Hem raz: Sirdar, hevalê sirr û razên hev. (sırdaş, en yakın arkadaş)

ME'NA HEMÎ:

Rûhê min û razên rûyên mehbubê, ji roja ezêlî da bi hevra bi dil û can bûne hem dem û hem raz. (Ji wî rojê da hetta îro bi hev ra bûne û ji hev cuda nebûne)

*Xanî te xelet zanî ku ew her ji xwe yek bûn
Xellaqê teeddud bi mezahir kire î'caz*

ME'NA BÊJEYAN:

Xelet: Çewt, şaş. (yanlış)

Xellaq: Çêkrox. (yaratıcı)

Teeddud: Çendbûyîn, pîr bûyîn. (çoğalma)

Mezahir: (c.mezher) Xûyange. (mezherler, eşyanın görünen tarafı, açığa vurdukları)

Î'caz: Mande kirin, mat kirin, îcad kirirna tiştên netewanayî, tiştên ku ji quwweta mirof nayîn, tiştên mu'cize û xarîqe. (aciz bırakmak, mucizelilik olan şeyler)

ME'NA HEMÎ:

Ey Xanî! Te meselyê çewt teşxîs kirîye û bi şaşîtî zanîye ku tu

dibêjî: “Ruhê min û sirra rûyê yarê di ezelda bi hev ra hemdem û hemraz bûne”, lewra ew her ji xwe yek tiştek bûne, dudutî û çendîtî tune bûye ku hetta hemdemîtî û hemrazîtî jî hebe, belkî yek tiştek bi tenê hebûye û heye, ku ew jî, ew wucûd û hebûna mûtleqa ezeliya bi tenê ye û hew! Ji wî bêtir tu tişteki din tune ku hetta bi bibin hemdem û hemrazên hev jî. Xweda, çendîtî û teeddud a bi mezahiran (bi hemî cûrên alemê) kirîye î'caz, (wek mu'cîze gerrandiye) ku yek tişteki bi tenê di pirr mezahiran da nîşan daye, ku her çiqas bi zahirî, çendîtî û teeddud dixuyê jî, lê di heqîqet da yekîtî û wehdet mewzûbehs e; yek tiştek bi tenê heye, di pirr xûyangeh û pirr neynikan da di xûyê, wek rojê, ku di pirr neynikan da pirr sûretên wî dixûyên, lê di heddê zatê xwe da yek tiştek e, yek rojek e, di pirr mezahiranda di çirûse û dixûyê. Çawan ku Melayê Cizîrî jî gotîye:

Yek e, yek tê, yek dimîne, ewwil û axir yek e
La cerem, nabî du bî, yê dê bimînit her hebû
- Mela -

La cerem: Bê guman, muheqqeq

Nabî du bî: Nabe ku du tişt be

Yê dê bimînit: Ew tiştê ku wê her bimîne

Her hebû: Ew her hebûye jî, tiştê ku ebedî be, ezeliye jî.

- DİLÊ ŞEYDA -

*Dîsan dilê şeyda ji nû da îxtîyar perwazî kir
Seydek dîye ber daye dû, meyl û firra şehbazî kir*

*Meyla wî mehza hîkmet e, seyda wî 'enqa sîret e
Teyrê wî bala hîmmet e, lewra teleb efrazî kir*

*'Enqa bi dest kes nakevit, damek divê ew dakevit
Nabit ku xafil rakevit yê qesdê seyda bazî kir*

*Seyyadîya min bû 'ebes, daîm li min teng bû qefes
Rahet benûm ez yek nefes, min lew bi efxan sazî kir*

*Saz û semaya suhbetê, govend û çerxa de'wetê
Fikrîme şekl û qametê, bîr têne mi-b awazî kir*

*Şeklê mecazî çendek e, seyda heqîqî werdek e
Teyxûnê qeyda lê veke behrê, me ber endazî kir*

*Zincîr dibê teyxûn bitin, cendek li pêşber xûn bitin
Şunqar ne dê mecnûn bitin, uskûf ji çavan bazî kir*

*Şunqare çav teyxûne dil, berdane dû çavên bi kil
Xanî! Ewan gêra xecil, lewra mecaz axazî kir*

.....
*Dîsan dilê şeyda ji nû, da îxtîyar, perwazî kir
Seydek dîye ber daye dû, meyl û firra şehbazî kir*

ME'NA BÊJEYAN:

Ji nû: Ji nuhda, carekdin. (yeniden, bir daha)

Îxtîyar: Vayîn, wîstin. (talep ve irade)

Perwazî: Firrîn. (kanat açmak, uçmak)

Da îxtîyar, perwazî kir: Va û firrî. (uçmak istedi)

Seydek: Nêçîrek. (bir av)

Berdaye dû: berê xwe daye dû, bi dû wî ketîye, li dû wî diçe.
(ona yönemiş, arkasından koşuyor)

Şehbaz: Bazîye şaha ne, şahê bazîyan. (şahinlerin kralı. üstün kaliteli şahin)

ME'NA HEMÎ:

Dîsan jî dilê dîn û serxweş, ji nûve xwest û firre (firrîn xwest)
Nêçîrek dîye û daye pey wî, bi mêl û vayîna firrekî wek ya
Şehbazan, bi du wî Nêçîrê ketîye.

*Meyla wî mehza hîkmete, seyda wî 'enqa sîrete
Teyrê wî bala hîmmete, lewra teleb efrazî kir*

ME'NA BÊJEYAN:

Mehd, Mehz: Sade, safî, bi tenê (ancak, yalnız, sadece, tek)

Hîkmet: Sîrr û hîkmet, zanîna heqîqî (sır ve hikmet, gerçek bilgi, felsefe)

Seyda wî: Nêçîra wî. (onun avı)

'Enqa: Teyrê 'Enqa, balendeyekî efsanewîye. (anka kuşu, efsanevi bir kuştur)

Sîret: Rewş û sîfet (bir kimsenin hali, hareketi, ahlaki, manevi yolu)

Teyr: Balende, perrende. (kuş)

Bala: Bilind. (yüksek)

Hîmnet: Meyl û vayîna dil, xwestina dil. (kalp isteği ile gösterilen azim ve gayret)

Efraz: Bilind, li jor. (yüksek)

Efrazî: Bilindayî. (yükseklik)

ME'NA HEMÎ:

Meyl û vayîna wî, sîrr û hîkmetekî cudayî û mûmtaz e. Nêçîra wî
'Enqa sîfet e, (wek enqa yê ye tu kes nagihîê û nikare bigre). Ew
teyrê wî, (teyrê ku ew bi pey wî ketîye, dixwaze nêçîr bike.) pîrr
teyrekî hîmnetbilind e, Lewra ku ew jî telbe û daxwaza bilind
firrînê dike (teyrê ku dil bi pey wî ketîye, pîrr hîmnet bilind e,
lewra dil jî telba bilindayê, bilind firrînê dike, bilind difirre).

*'Enqa bi dest kes nakevit, damek divê ew dakevit
Nabit ku xafil rakevit, yê qesdê seyda bazî kir*

ME'NA BÊJEYAN:

Nakevit: Nakeve. (elde edilemez)

Damek: Dafikek. (bir tuzak)

Divê: Lazime. (lazım, gerekli)

Dakevit: Bêdanîn. (kurmali, sermeli)

Nabit: Nabe. (olmaz)

Xafil: Bêxeber. (dikkatsiz, haberi olmayan)

Ê, yê: Ew kesê ku. (o kimse ki)

Qesd: Qest, xwest û îrade. (kast etmek)

Bazî: Başok. (Bazi kuşu, çevik bir av kuşudur)

Qesdê seyda bazî: Qesta nêçîra teyrê Bazî. (Bazi kuşunun avlanma isteği)

ME'NA HEMÎ:

'Enqa bi destê kesî nakeve, divê ku dafikek bête danîn! Ew kesê qesta wî ewe ku nêçîra Bazî bike, divê ku ew bê dîqqet û xafil nebe, daîma bi dîqqet û hişyar be! Ku firsetê nerevîne.

*Seyyadîya min bû 'ebes, daîm li min teng bû qefes
Rahet nebûm ez yek nefes, min lew bi efxan sazî kir*

ME'NA BÊJEYAN:

Seyyadî: Nêçîrvanî. (avcılık)

Qefes: (kafes)

'Ebes: Beredayî, bê fêde. (abes, faydasız, boş)

Efxan: Fîxan, hewarî û zarî. (fizar, ağlayıp inlemek)

Sazî: Saz zenî, dengdana wek sazê. (sazcılık, saz gibi çalmak)

ME'NA HEMÎ:

Nêçîrvanîya min beredayî çû, bê fayde bû, daîma qefes li min teng bû (min pîrr zehmetî û îztîrab kişandin). Ez yek nefesek, yek

lehzek rihet û hêsa nebûm. Lewra min fixan û fizar kir, û dikim, karê min fixan û fizar û ah û wah bûn. Min, bi fixan û fizarên xwe dengê sazan çêkir, fixan û fizarên min bûn wekî saz, wek saz nalîyam û zarîyam û dinalim û dizarim.

*Saz û semaya suhbetê, govendû çerxa de'wetê
Fikrîme şeklû qametê, bîr têne mi-b awazî kir*

ME'NA BÊJEYAN:

Sema: Cûrekî reqsû govendêye. (mevlevilerin zikir esnasındaki dönüşleri)

Suhbet: Bi hevra hevalîtîkirin û xweş peyvandin. (sevdiği kimselerle tatlı, tatlı sohbet etmek, konuşmak)

Çerx: Lihev zivirandin. (çark etmek, dolap gibi dönmek)

De'wet: Govend, reqs. (oyun, raks etmek)

Fikrîme: Lê fekirîm, min anî hişê xwe. (düşündüm, aklıma getirdim)

Şekil: Resm û rewş, çehre. (biçim, dış görünüş)

Qamet: Bejin, Endam. (boy, pos)

Bîr tîne: Têne bîra min. (aklıma gelir)

Min bi awazî kir: Min bi deng û seda kir. (beni yüksek sesli yaptı)

ME'NA HEMÎ:

Dema saz û semaya suhbetê, govend û çerx û fitlên de'wetê ku di wê demê da ez li bejnû bala yarê fekirîm, ew bejn û bal û Rewş û şekl û sîmayên wê hatin ber çavên min û di bîra min hatin, nalîn û fixan ji min çûn. We yan ewan min bi fixan û awaz kirin.

*Şeklê mecazî cendêke seyda heqîqî werdeke
Teyxûnê qeyda lê veke behrê, me ber endazî kir
Zincîr dibê teyxûn bitin, cendek li pêş ber xûn bitin
Şunqar ne dê mecnûn bitin uskûf ji çavan bazî kir*

ME'NA BÊJEYAN:

Şeklê mecazî: Sûretê ne heqîqî. (mecazi olan, hakiki olmayan suret)

Cendeke: Cesed û gewdeyê bi rûh û can e, wek wî ye. (gövde ve cansız maddi bedendir, onun gibidir)

Seyda heqîqî: Nêçîra heqîqî. (gerçek av)

Werdeke: Werdeka derya heqîqetê û me'rîfetê ye. (ördektir)

Lê: Li wê werdekê. (o ördeğe, o ördek için)

Qeyda lêvek e: Girêdayê lêv û sahil û kenarekî ye. (bir sahile ve bir kenare bağlıdır.)

Veke behrê: Tu veke û berde behrê, we yan Teyxûn wê qeydên xwe veke û xwe berde behrê. (çöz ve denize sal, veya o Tayxun kendisini çözüp denize dalar)

Teyxûn: Teyrekî nêçîrê ye, ji başokê mezintir e (doğan kuşu)

Qeyda lê veke: Qeyd û bendan lê veke ku ji wan derê û bi dû nêçîra werdekê bikeve û xwe berde behrê. (tayxunu salla ki ördekin arkasından denize dalsın).

Teyxûnê qeyda lê veke: Teyxûnê qeyda li werdekê veke. (tayhun ördeğe kayıtlarını çözer)

Berendazî: Avêtin, hilfirandin. (atmak, uçurtmak)

Berendazî: Berpêavêtin, ber bi wî firandin. (ona atmak ve ona uçurtmak)

Me berandazî kir: Me hilfirandinî kir, me wî Teyxûnê bi alîyê deryayê va hilfirand. (biz o kuşun denize doğru salıverilmesini sağladık, onu denize doğru uçurttuk)

Zencîr divê teyxûn bitin: Divê ku Teyxûn bê zincîr kirin, bê bendkirin, bê girêdan. (Tayxun'un zincire vurulması ve bağlanması gerekir)

Cendek li pêş ber xûn bitin: Divê ku cendek li pêşber wî Teyxûnî xwîn bibin, cendek û goştê serjêkirî bidin ber wî, we yan ji wî ra, ji boy wî ra cendek bèn serjêkirin û li pêşber wî bèn danîn. (onun için cesedler kesilmeli ve onların eti Tayxun'un önüne konulmalı)

Teyxûnê qeyda lê veke behrê, me ber endazî kir: Me ewî Teyxûnê ku girêdayê lêv û kenarekî deryayê ye, vekir û bi alî deryayê da, li dû wê werdekê avêt û hilfirand, we yan tu wî Teyxûnê ku di qeyd û benda da ye, li dû wê werdekê veke deryayê (bendên wê veke û li pey wê werdekê bavê behrê) ku

me jî wisa kir: Ewî Teyxûnî vekir û bi alî behrê da hilfirand, li dû wê şand.

Şunqar ne dê mecnûn bitin: Ma qey şunqar jî şit û dîn nabe, nebû ye? (belê ew jî dîn bûye) ku uskûfê ji ser çavê xwe rakirî ye, ew jî 'elamet û nîşana wî qasî ye ku ew jî dîn dibe, dîn bû ye, divê ku ew jî bête zincîr kirin, bête girêdan. (sanki şenkar da deli olmamişmîdır ki gözlerinin örtüsünü kaldırıp açmıştır, hiç şüphe yoktur ki oda delirmiş, deliler gibi onu da zincire vurmak ve zencirle bağlamak gerekir)

Zincîr: Zincîl. (zencir)

Dibê: Lazime, bivênebêye. (gereklidir)

Bitin: Bibe, bive. (olmalı)

Çendek: Qederek, hinek. (bir miktar)

Pêşber: Pêşî, li ber. (ön)

Şunqar, şenqar: Teyrekî nêçîrêye, ji başok û teyxûnê mezintire û bi quwwettire.

Ne dê: Ne ku wê. (olmamalı)

Mecnûn: Şit û dîn. (deli)

Iskûf, uskûf: Çûrekî ji perdeyên serçavane. (bir nevi perdedir, gözlerin perdesi)

Baz: Vekirî. (açık)

Bazî kir: Hilda, rakir. (kaldırdı, açtı)

ME'NA HEMÎ:

Şekl û sûretê mecazî wek cendekê mirî ye, nêçîra heqîqî jî wek xamwerdeka kûvî ye, werdeka behra îşqa heqîqî ye, derya mehebbeta Îlahî ye.

Divê ku mirov Teyxûnê qelb û dilê xwe ji qeyd û bendên maddî veke û derîne, ji yara mecazî biqetîne, li pey wê werdeka pîroz, bi alîyê wê derya heqîqetê va bifirrîne û bişîne; ku ji xwe me jî wisa kir, lazim e ku mirov Teyxûnê dilê xwe bend û zincîl bike, girêbide, di binê qontrola xwe da bigire, hem jî lazim e ku mirov cendekê jî li pêşberî wî bi xwîn bîne ku pê tehrîk bibe, şewq û îştîyaqa wî ji nêçîrê ra zêde bibe, bi dû werdekê bikeve (ji mecazê bi alîyê heqîqetê va herre) divê ku dema şenqarê jî perdê ji ser çavên xwe rakir (heqîqet dît) dîn û şeyda û efsene nebe, xwe şaş neke, qenc û baş bibîne û lê temaşe bike.

Xulase: Çawan ku nêçîrvan Teyxûn û şahînên xwe te'lîm û terbîye dikin, wan digirin, bend dikin, vedikin, goşt didin wan, xweyê dikin, hînê nêçîrê dikin, divê ku mirov jî wisan Teyxûnê dilê xwe û şahînên çavên xwe te'lîm û terbîye û dîsîplîn bike, tehrîk û teşfîqa wan ji nêçîrê ra bike, ji şekl û sûretên mecazî, ber bi nêçîra heqîqî hilfîrîne, bi dû wan çavên bi kil û rind û bedewên heqîqetê bixîne.

*Lamea husn û cemalê dê ji îlmê bête 'eyn
Îşqê da jê hilbibit, kî dî heqîqet bê mecaz*

- Mela -

Yanê: dê şemala husn û cemalê ji dereca îlmîl-yeqînê were bal dereca 'eynîl-yeqînê va (ji merteba îdrakê bigihîje merteba şuhûdê) ku jê agirê îşqê hilbibe, vêkeve; kîye ku heqîqetê bê mecaz dîye? Tu kesekî bê mecaz heqîqet nedîye (bê mecazê bi heqîqet neresî= tu bê mecazê nagihîjî heqîqetê).

*Şunqare çav, teyxûne dil, berdane dû çavên bi kil
"Xanî" ewan gêra xecil, lewra mecaz axazî kir*

ME'NA BÊJEYAN:

Berdane: Berê xwe dane, we yan Xanî ewan berdane. (yüzlerini ona çevirmişler veya ona yönlendirmişler)

Çavên bi kil: Çavên yarê yên kilkirî. (yarın sürmeli gözleri)

Ewan gêra: Ewan çavên bi kil Xanî mehcûb kirin, şermoke gerandin. (onlar Xaniyi utandırdılar)

Xecil: Şermoke, şermezar. (çekingen, mahçup)

Axaz: destpêk (başlamak)

Mecaz axazî: Destpêkirina bi gotinên mecazî. (mecazi deyimler kullanmak, hakiki olmayan kelimeler kullanmakla başlamak)

ME'NA HEMÎ:

Meqsed ji şunqarê, çav, meqsed ji teyxûnê jî dile ku yanê me çav û dilê xwe berdane dû wan çavên bi khil û belekên mehbûbê, ku

nêçîra wan bikin; wan çavên bi khil û belekên ku pîrr Xanî mehcûb û şermezar kirine, ku lewra ji peyvandina bi serîhî û vekirî fedî dike behsawan bi serihi nekiriye, belkî bi mecazî destpêkirîye û gotîye: nêçîr û teyrê 'enqa û werdek û teyxûn û şenqar, ku meqseda wî ya heqîqî ji nêçîr û werdekê, yara çav belek e, meqseda wî ji şunqar û teyxûnê jî, çav û dilê wî ye ew çav û bilêwiye, ku bi pey çavên bi kil ketine -we yan Xanî ewan berdane dû wan çavên bi khil- ku ji wî ra nêçîra wan bikin...

- BAXÊ SORGULAN -

Ez çûme baxê sorgulan Wextê sehergahê bi xef
Min dî sedaya bulbulan Dagirtibûn her çar teref

Sewta hezar û qumrîyan, dengê rubab û muxennîyan
Teşbîhê bezma bengîyan, hev dengê hev bûn çeng û def

Manendê mest û serxweşan, Ez çûme bezma mehweşan
Ebrû keman û çavreşan, cerg û dilê min kir hedef

Peygan di cergê dîlberî, ten bûye sendûqa berî
Seddeq ji husna wî perî, hêja li min bû kerb û gef

Hêja li min bû kerb û kîn, zahir xezeb, batin kenîn
Lê xemzeyek da min nihîn, 'eqlê me dîsan kir telef

Dîsan hebîba çav belek, îhsan di gel min kir gellek
Lewra digel zûlfên xelek, aloz me tînin qîşt û lef

Xemrîy û qîşt û zulf û xal, hemyan li ser ruxsarê al
Dîger hebûn ceng û cîdal, lêk alîyan bûn sef bi sef

Sef sef medî wê kirye ceng, hindek hebeş hindek fireng
Vêk raperandin wek xedeng, dîger hebûn wan laf û leff (geff)

Diger hebûn de'wa û şerr, derbû li min tîpa teter
Jêk rakirin qelbû cîger, rihtin ji dil xwîna bikef

Rihtin gelek xûna dilan, şehmarê zulfê sermilan
Bê rehm û mesta qatilan, mey xwar ji fincana sedef

Wan meyxuran ebter kirin, bê quwwet û rengzer kirin
Wellah ji dil kher-kher kirin, "Xanî" bi sed ah û esef
(Xanî bese! Ah û esef)

.....

*Ez çûme baxê sorgulan Wextê sehergahê bi xef
Min dî sedaya bulbulan Dagirtibûn her çar teref*

ME'NA BÊJEYAN:

Wext: Dem. (zaman)

Sehergah: Berbanga sibê, dema şefeqê. (sabah erken, şafak vakti)

Bixef: Bi dizî. (gizlice)

Dagirtibûn: Tijî kiribûn. (doldurmuşlardı)

Teref: Alî, lay. (taraf, cihet)

ME'NA HEMÎ:

Ez di dema berbanga sibehê da, bi dizî çûme baxçeyê golên sor.
Min dît (min sehkir) ku dengê bilbilan herçar terefên baxçe tijî
kiribûn, di wîrandin, di xulxulandin.

*Sewta hezar û qumrîyan, dengê rubab û mûxennîyan
Teşbîhê bezma bengîyan, hevdengê hev bûn çeng û def*

ME'NA BÊJEYAN:

Sewt: Deng, seda. (ses)

Hezar: Bulbul. (bûlbûl)

Qumrî: Teyrekî dengxweşe. (kumru kuşu)

Rebab, Rubab: Aletekî sazbandiyê ye. (bir çalgı aletidir)

Mûxennî: Dengbêj, kilamgo. (şarkıcı). (Ji boy zerûreta wezna
helbestê divê ku "mûxennî" xefif bête xwendin- **muxnî**)

Bengî: Kesê serxweş û mest, aşiqê mest û serxweş. (mest ve
sarhoş olmuş kimse, sevdalı kimse)

Hevdeng: Bi hevra dengdêr. (beraberce ses veren)

Çeng: Aletekî sazbandiyê ye. (bir çeşit çalgı aletidir)

Def: (davul, def)

ME'NA HEMÎ: Di wî baxçeyê da, dengê bulbul û qumrîyan,
dengê rubab û dengbêj û sazbandan tev linav hev ketibûn. Wekî
bezm û meclîsa bengîyan, çeng û def jî bi hev ra hevdeng bibûn,
(bi hevra deng didan.)

*Manendê mest û serxweşan. Ez çûme bezma mehweşan
Ebrû keman û çavreşan, cerg û dilê min kir hedef*

ME'NA BÊJEYAN:

Manend: Wek, wekî, mîna. (benzer)

Mehweş: Wekî hîvê. (aya benzeyen, ay gibi)

Ebrû keman: Brû kevan. (kaşları yay gibi olan)

ME'NA HEMÎ:

Ez wekî mest û serxweşan çûme meclisa wan dîlberên ku wekî hîva çardeşevîne û brûyên wan jî wekî kevan in, çavên wan jî reşbelek in ku -dîlberekî ji wan dîlberan- kezeb û dilê min ji tîrên awirên wan çavên belekên xwe ra, kir hedef û bi wan tîran jendê.

*Peygan di cergê dîlberî, ten bûye sendûqa berî
Seddeq ji husna wê perî, hêja li min bû kerb û gef*

ME'NA BÊJEYAN:

Peygan: Sertîr. (okun ucundaki sivri demir)

Peygan di cergê dîlberî: Dîlberekî ku sertîrên wê di cîgerêdane “di ciger û kezeba min dane”. (okları ciğerde olan bir dilber)

Berî: Li ber wê, li pêşberî wê. (önünde)

Seddeq: Peyvekî ‘erebî ye, bi mana tesdîq kir, rast got, lê di zimanê kurdî da dema ku bê gotin: “Seddeq ji filan tiştîra” ew bi vî me’na yê ye: “aferin, bravo ji wî ra, kî ji wî çi axivîye; derheq wîda çi gotîye, raste”. (seddeq arapça bir kelime olup, “doğru söyledi” anlamındadır, ancak kürtçede herhangi bir şeye “seddeq ji filan tiştîra” deyince “aferîn, bravo onu çok doğru teşhis ettin” anlamına gelmektedir)

Husn: Rindayî, bedewî. (güzellik)

Wê perî: Wê perîyê, wê rind û bedewa wek perîyan. (o peri güzeli)

Kerb: Hêrs, kîn. (öfke, kızgınlık)

Gef: Tehdîd, tirsandin. (korkutmak, tehdit etmek)

Ten: Beden. (gövde)

Sendûq: Sandoq. (sandık)

ME'NA HEMÎ:

Ew dîlbera ku sertûrên wê di kezeba min da ne, bedena min bûye wek sandîqa liber wê, seddeq jî rindayî û bedewîya wê rind û bedewa wek perîyan ra be! Ku hêj jî li min bi hêrse, hêjî li min gefan dixwe, min tehdît dike, (hêj dilê wê li min rihet ne bûye aferîn ji wê ra!)

*Hêja li min bû kerb û kîn, zahir xezeb, batin kenîn
Lê xemzeyek da min nihîn, 'eqlê me dîsan kir telef*

ME'NA BÊJEYAN:

Hêja: Hêjî, hînî, heta niha jî. (halen de, hala, şimdi de)

Zahir: Li ber çav, bi xuyayî. (açık, açıkta)

Xezeb: Xişim, xeydîn. (gazap, kızgınlık, öfke)

Batin: Bi dizî, ji bin va. (gizli, gizlice)

Lê: Lakin. (ancak, velakin, amma)

Xemze: İşaret kirina bi çavan, nêrîna bin çav. (kaş ve gözle işaret, süzgün bakış)

Nihîn: Bi dizî, xef. (gizli)

Telef: Zayıkirin. (zayı etmek, yok etmek)

Eqlê me: Hişê me. (aklımız)

ME'NA HEMÎ:

Hêj jî, hêja jî li min kerb û kîn bû, bi zahirî bi hêrs û xezeb bû, ji bin va jî kenîn bû, (bi min dikenîya) lê îşweyekî (lenc û nazekî) bi dizî jî da min ku ewê pê 'eqlê min telef kir, hişê min ji serê min bir.

*Dîsan hebîba çav belek, îhsan di gel min kir gellek
Lewra dîgel zulfên xelek aloz me tînin qîşt û lef*

ME'NA BÊJEYAN:

Îhsan: Qencî, başî û comerdî. (iyilik)

Digel min kir: Bi min ra kir. (benimle yaptı)

Aloz: Li hev pêçayî, gepiçandî, sext û şidîyayî, hişk girêdayî. (sıkı bağlı, muhkem)

Digel zulfên xelek: Bi zulfên xelek û kurîşk ra. (bükülmüş halkalı zülfler)

Qışt: Kakul û tûncik, piçûçik û xweşik. (kakül, küçücük, hoş)

Lef: Pêçayî, pêç, lihevlehandî, lêgeraw. (dolamak)

Lef: Tiştên wek şar û temezi û qemt û berbendên serê jinan. (başa dolanan süs takıları)

ME'NA HEMÎ:

Lê dîsan jî, mehbûb û hezkirîya mina çavbelek, bi min ra gellek qenci û îhsan kir: ku qışt û lefên wê, bi bisk û zulfên wê yên xelek ra, me aloz kirin, li hev pêçan û qewî û muhkem girêdan.

*Xemrîyê û qıştê û zulfê û xal, hemyan li ser ruxsarê al
Dîger hebûn cengê û cîdal, lêk alîyan bûn sef bi sef*

ME'NA BÊJEYAN:

Xemrî: Perçûke, cûrekî serpoşê rengşerabîyê mor e. (mor, şarap renkli örtü türü)

Hemyan: Tevan. (hepsi)

Ruxsar: Dêm, rû. (çehre, yüz)

Al: Sor. (kırmızı)

Dîger: Yek digelyekî, carekî din. (bir daha, birbiri ile)

Ceng û cîdal: Şerr û şoreş û teqereqî. (harp ile kavga)

Lêk: Lihev, yekliyekî. (biribirine)

Alîya bûn: Piçikî bûn (dolanmışlardı)

Sef-bisef: Kom bi kom, rêz bi rêz. (saf-saf, dizi-dizi)

*Sef sef medî wê kirye ceng, hindek hebeş hindek fireng
Vêk raperandin wek xedeng, dîger hebûn wan lafê û leff (geff)*

ME'NA BÊJEYAN:

Wê: Va ewê, ewê, ewê yarê (zemîra mêya ne). (işte o, dişi zamiridir)

Hindek: Hinek, qederek. (bir miktar)

Hebeş: Mirovên Hebeşistanê, yên reş. (Habeşistan halkı, habeş gibi siyah renkli olan)

Fireng: Romî, ewrûpayî, yên reng sipî. (avrupalı, ak olan)

Vêk: Hemî, hemû bihevra. (hep, hep birlikte)

Raperandin: Berdane hev, hilfirandine hev, rarûyên hev kirin. (kavga ettirdi, birbirine düşürdü)

Diger: Yekî bi yekîra, bihevduira. (biri, birleri ile)

Laf û lef: Qal û qil, bi hevda ketin, bigir vekêş. (kavga, birbirine düşmek)

Laf û gef: Gotin û tehdîd. (kavga, tehdit)

ME'NA HEMÎ:

Me dît, ku ewê bedewê, hinek ji hebeşên reş û firengên sor û sipî (çavên reşbelek û bisk û birû û bijang û xalên reş, dêm û sûret û dev û lêv û çen û gerdana sor û sipî û cuwan û geş) sef bi sef kirîne cengê, hemîyan wekî tîr û rimên cengawer û rimbazan raperandîne hev, berdane hev, bi hevra, bi aşîqan ra di şerr û ceng û mucadele û bigirvekêşê da ne (ku diwê meydana cengê da, dil û canên gellek lawên bavan birîndar bûne, gellek jî li wan nava, li wan meydan û rava, bê sebeb û bê guneh, bê sûc û bê xeta hatine kuştin, şehîd bûne. Çawan ku **Îbnûl Farîdê** jî gotîye:

ما بَيْنَ مُعْتَرِكِ الْأَحْدَاقِ وَالْمُهْجِجِ
أَنَا الْقَتِيلُ بِلا إِثْمٍ وَلَا حَرَجٍ

“Di meydana ceng û şerrên çavên reşbelek û rûh û canan da (çavên me’şûqan û canên aşîqan da) ez ew kuştîyê bê curm û bê guneh im.”

Çavên di belek lê kilê subhanê kişandî,

wê çavbeleka min

Eql û hiş û can û dil û dînê me revandî,

wer kir keleka min !

- Durre -

15/7/1998 - Köln

*Digerhebûn de'wa û şerr, derbû li min tîpa teter
Jêk rakirin qelbû cîger, rihtin ji dil xwîna bikef*

ME'NA BÊJEYAN:

Dîger: Yek digelyekî. (birbiri ile)

Derbûn: Derketin. (çıktılar)

Tîp: Miqdarekî leşker. (tim, mufreze)

Teter, tatar: Beşekî ji moxulan e, meşhûrê bi cerd û talana ne, ku divir da meqsed jê; biskû kakul û gulangên yarê ne ku wekî tataran ew jî dil û canên evîdaran talan dikin. (tatar halkı ki yağmacılıkla şöhret bulmuşlar, mecazî manada şuhların züluf ve kakuları anlamındadır.)

Tîpa teter: Leşkerê tatar. (tatar askerleri)

Jêk rakirin: Ji hev, ji binî da, ji binve rakirin. (kökten söktüler)

Qelb û cîger: Dil û kezeb. (kalp ile ciğer)

Rihtin: Rêtin. (aktılar)

Xûna bikef: Xûna ku kef dide. (köpüklenen kan)

*Rihtin gelek xûna dilan-şehmarê zulfê sermilan
Bê rehm û mesta qatilan, meyxwar ji fîncana sedef*

ME'NA BÊJEYAN:

Şehmar: Şahê maran (yılanların şahı, şahmaran)

Zulfên sermilan: Zulf û gezîyên daketine ser milan. (omuzlara inen züluf)

Bêrehm: Bê dilovanî. (merhametsiz)

Mesta qatilan: Ewa mesta xweyê zulfên ku mirovan dikujin. (katil züluflerin sahibi olan mest dilber)

Mey: Bade (şarap, bade)

Sedef: Qalikê candarekî deryayê ye ku jê têştên giran biha çê dibin. (bir nevi deniz böceklerin kabuğu ve ondan yapılan şeyler).

ME'NA HEMÎ:

Wan zulfû kezîyên ku wekî şahê maran e û xwe bi ser mîlan da berdane, xûna gelek dilan rijandine, pîrr dil birindarkirine, pîrr kes kujtine. Ewê dilbera bê merhemet û mest û serxweşa qatilan,

we yan ewa ku xweyê wan zulfên qatil in, ji fincana sedef bade vexwarîye, (mest û serxweş bûye, haya wê jê tune ku zulfên wê yên wekî şahmaran biçend kesan vedane û xûna çend dilan rêtine)

*Wan meyxuran ebter kirin, bê quwwet û rengzer kirin
Wellah" ji dil kher-kher kirin, "Xanî" bi sed ah û esef
(Xanî bese! Ah û esef)*

ME'NA BÊJEYAN:

Ebter: Bê xêr û kêr û bêr, kurdûndayî, bê ûrt, berbad û perîşan. (hayîrsîz, verimsîz, nesîlsîz, berbat ve perîşan)

Bê quwwet: Bê hêz. (güçsüz)

Rengzer: Nexweş (ji ber ku mirovên nexweş rengên wan zer dibin). (rengî sarî, hasta)

Ji dil: Ji dilda, we yan bi rastî ji dil û can. (gönülden, yahutta ciddi olarak)

Kher-kher: Perçe perçe. (parça parça)

Sed: (yüz=100)

Esef: Xemxwarin. (kederlenmek)

ME'NA HEMÎ:

Ewan badexuran me berbad û perîşan kirin, wellahî! (Ez bi xwedê sond û qesem dikim), ku ewan me ji dil perçe perçe kirin (dilê me qet qet kirin, we yan: ji dil û can, bi rastî ewan em qet û perçe kirin) ku ji wî sedemî da Xanî pîrr bi ah û esef e. We yan: Ey Xanî! Bese, ewqas ah û esef neke! tiştê bûye ji xwe bûye, fayda ah û esefan çîye ?

- ŞEHÎDÊ KERBELA -

(Ev çareka Xanî bi 'erebî û farisî û tirkî û kurdî ye ku ew jî delîla wî qasîye Xanî pisporê herçar zimanan jî bûye).

*Leyse fî qelbî sîwake ya hebîbî kulle hal
Her demem xem hem demem şud der firaqet mah û sal
Ger benim kanım dilersen, çoktan olmuştur helal
Mest û ser xwoşem ji îşqê, min nema 'eql û kemal*

*Ente fikrî fî fûadî, Ente rûhî fil cesed
Leşkerê xemhayê To, mulkê dilem wêranî kerd
Dade geldim aşk elinden isterim senden meded
Wan Tetaran kirne talan can û dîn û mulk û mal*

*Tale xemmî, zade hemmî, şa'e sirrî fîl mela
Teşneyê cama wîsalim çûn şehîdê Kerbela
Yoksa sen dîvane oldun, nice halin? Ey dîla!
Yan ji nû ve îşveyek da min hebîna çav xezal*

*Bîtû mehcûren hebîbî! Leste mînnî alîmen
Murdem ez derdê firaqet, xafilî Ez halê men
Can û dilden arzi kıldım halımı canane ben
Erzî hala min Tu xafil, qet ne pîrsî erzî hal*

*Hel lena mîn nî metîl weslî hebîbî mîn nesîb
Ûfîtadem ber deret bê çare, sergerde xerîb
Derdê men çok olduğunden ona yoktur hiç tebîb
Ey tebîbê min dewayê derdê 'Xanî' her wîsal*

.....
*Leyse fî qelbî sîwake ya hebîbî kulle hal
Her demem xem hem demem şud der firaqet mah û sal
Ger benim kanım dilersen, çoktan olmuştur helal
Mest û ser xwoşem ji îşqê, min nema 'eql û kemal*

ME'NA BÊJEYAN:

Leyse: Nîne. (mevcud değıldir)

Fî qelbî: Di dilê min da. (kalbimde)

Sîwake: Ji bilî Te. (senden başkası)

Ya hebîbî: Ey hezkirîya min. (ey sevgilim)

Kulle hal: Di her halî da. (her halukarda)

Her demem: Her dem ji min ra. (benim için her zaman)

Xem: Xemgînî. (hüzün,gam)

Şud: Bû. (oldu)

Der firaqet: Di qetandina ji Te da. (senden ayrılmaktan da)

Mah û sal: Meh û sal. (ay ve sene)

Ger benim kanım dilersen: Eger Tu xwîna min dixwazî .

Çoktan olmuştur helal: Ji pîrr zemanî da ye ku ew ji Te ra helal bûye.

ME'NA HEMÎ:

Ey hezkirîya mina di her demî da, ji Te bêtir tu tişt di dilê min da tune, di her dem û her meh û salên qetandina ji te da, derd û kul û xem bûne hemdem û hevalên min. Eger Tu xwîna min dixwazî, (eger tu divê ku xwîna min birêjî) ji xwe ew zûda ji Te ra helal bûye, ez ji îşq û evîna Te serxweş û şeyda bûme; tu 'eql û kemal bi min ra ne maye.

Ente fikrî fi fûadî, Ente rûhî fil cesed

Leşkerê xemhayê To, mulkê dilem wêranî kerd

Dade geldim aşk elinden isterim senden meded

Wan Tetaran kirne talan can û dîn û mulk û mal

ME'NA BÊJEYAN:

Ente Fikrî: Tu bîr û bawerî ya minî. (sen fikrim ve düşüncemsin)

Fî fuadî: Di dilê min da. (Kalbimde)

Ente rûhî: Tu ruh û canê minî. (sen canımsın)

Fîl cesed: Di bedenê da. (bedenimde)

Leşkerê xemhayê To: Hêz û leşkerên xemên Te. (gam ve üzüntülerinin askerleri)

Mulkê dilem: Mulkê dilê min. (gönlümün mülkü)

Wêranî kerd: Xirab kir. (harab ve virane etti)

Dade geldim: Ez ji bo heyf û hewarê hatim. (Adaletê ve intikam almaya geldim)

Îşq elinden: Ji destê îşqê.

Îsterim senden meded: Ez ji Te îmdadê dixwazim.

Van Tetaran: Van Tirkên ji nesla Tataran. (Bu tatar soyundan Türkler)

Kirne talan: Talan kirine. (yağma ve talan etmişler)

Can û dîn û mulk û mal: (can, din, mülk ve malı)

ME'NA HEMÎ:

Tu fikra dilê minî, rûhê bedena minî, hêz û leşkerên xemên Te Mulkê dilê min wêran kirin, ez ji destê îşqê hewar dikim, imdadê dixwazim! Evan Tataran can û dîn û mulk û malê min talan kirin!

*Rostemê mazenderanê! Wer ji bona min hewar!
Leşkerê Tûranê mulkê can û dil kir tar û mar*

- Durre -

*Tale xemmî, zade hemmî, şa'e sirrî fîl mela
Teşneyê cama wîsalim çûn şehîdê Kərbela
Yoksa sen dîwane oldun, nice halin? Ey dila!
Yan ji nû ve îşveyek da min hebîna çav xezal*

ME'NA BÊJEYAN:

Tale: Dirêj bû (uzadı)

Zade: Zêda bû, pîrr bû. (fazlalaştı)

Hemm: Dil tengî. (hüzün ve keder)

Şa'e: Belav bû, eşkera bû. (yayıldı)

Sirrî: Razên min. (sırlarım ve gizlerim)

Fîl mela: Di meclis û civakan da. (halk arasında)

Teşne: Tî, Tih. (susamış)

Cama wisal: Qedeha wesletê, cama gihîştina yarê. (Yara kavuşma kadehi)

Çûn: Wekî. (gibi)

Kerbela: Navê bajar û herêmeke li başûra Bexdayê kû Hezretî Huseyn û hevalên wî li wê der şehîd bûne (Bağdat güneyinde, Hz. Hüseyin ve arkadaşlarının şehid düştükleri şehir, yer)

Yoksa sen dîvane oldun: Dibe kû Tu dîn bûyî dilo! Gello halê te çîye?

Îşveyek da min: Cîlwe û nazîyek da min. (bir naz ve cilve yaptı)

Hebîn: Pereste. (tapılan sevgili)

Çav xezal: Çev ask (ahu gözlü)

ME'NA HEMÎ:

Xemê min dirêj bûn, dil tengîyên min zêde bûn, sirr û razên min di nav xelqêda belabûn, ez wekî şehîdên Kerbelayê tîyê ava cama wisalê me, dilo qe halê te çîye? Dibe ku tu jî dîn û dîwane bûyî, yan jî; dibe ku dîlbera çav xezal ji nû ve îşveyek daye min?

*Bîtû mehcûren hebîbî! Leste mînnî alîmen
Murdem ez derdê fîraqet, xafilî Ez halê men
Can û dîlden arzî kıldım halımı canane ben
Erzî hala min Tu xafil, qet ne pîrsî erzî hal*

ME'NA BÊJEYAN:

Bîtû: Ez bûm. (ben oldum)

Mehcûren: Terk kirî, dûr mayî. (terkedilmiş olan)

Leste mînnî alîmen: Tu ji min agahdar nînî (benden haberin yok)

Murdem: Mirime. (ölmüşüm)

Ez derdê fîraqet: Ji derdê qetandin û dûrbûyîna ji Te. (senden ayrılmanın derdinden)

Xafilî ez halê men: Tu ji rewşa min xeberdar nînî. (halimden gafilsin)

Can û dîlden: Ji can û dil,bi ciddî

Arzî kıldım: Min erz kir,bi îhtîram jê re got.

Canane: Ji yarê re, ji mehbûbê re.

Ben: Min

Erzî halamin: Erz nama halê min, nama rewşa min.

'Erzî halim: Erznama min

Tu xafil: Tu hay jê nînî. (xafil ve ilgisizsin)

Qet ne pîrsî: Te qet pîrs nekir. (hiç sormadın)

ME'NA HEMÎ :

Ey mehbûba min! Ez hatime terikandin, haya Te jî ji min tune, Ez mirime Tu ji halê min xafilî, min bi dil û can halê xwe 'erzê Te kir, Tu hay jê nemayî, Te qet guhê xwe jî nedayê.

*Hel lena mîn nî'metîl weslî hebîbî mîn nesîb
Ûfîtadem ber deret bê çare, sergerde xerîb
Derdê men çok olduğundan ona yoktur hiç tebîb
Ey tebîbê min dewayê derdê 'Xanî' her wisal*

ME'NA BÊJEYAN :

Hel lena: Gelo ji me ra. (acaba bizim için)

Mîn nî'metîl weslî: Ji nî'metê gihîştinê. (kavuşmak nimetinden)

Mîn: Ji (... den ... dan)

Nesîb: Piş û par. (nesib, pay)

Ûfîtadem: Ketime xwar. (düşmüşüm)

Berderet: Li ber derê Te. (kapıda)

Sergerde: Serî lê gerîyayî. (başı dönmüş, muhayyer)

Derdimin çok olduğundan: (ji pîr bûyîna derdê min)

Ona yoktur: Ji wî re tune

Hiç tebîb: Tu doxtorek

Ey tebîbim: Ey doxtorê min. (ey doktorum)

Dewayê derdê 'Xanî': Dermanê derdê Xanî. (Xaninin derdinin dermanı)

Her wisal: Her gihîştina yarêye. (yalnız kavışmaktır)

ME'NA HEMÎ :

Gelo qet ji nî'metê wisalê ji me ra parek heye Yan na? Ez li ber derê Te xerîb û bê çare û serî lê gerîyayî ketime. Derdê min pîrrin, doxtorî wan tune. Ey doxtorê min! Dermanê derdê Xanî, her wisale. (ev çendik û çend sale ku ji wî derdî dinale)

*Felek kanê hevala min ku da çû, wan demên xweş ka?
Kuva çû çav xezala min, şepala dêm gula geş ka?*

*Çi bû? Ka war û zozanê welatê serhedê kanê?
Birîndartim ji 'Lozan'ê, gelo roja şeva reş ka?*

*Birîndarê xwe ra yarê, ji lêvan kewser û mey da
Ji Seydayê birîndarê me ra, ew par û ew peş ka?*

- Durre -

- DILA ! -

Dila! Qet nîne meh'bûbek, ji te cuz'ek nebit lalî
Dilarama! Ne mec'zûbek heye sirra te jê xalî

Eger sirra di qelban e, weger Nûra di wechan e
Bi min yek reng û yek ta ne, di gel yek bûn li wî alî

Ji xeybê ew bi yek hatin, hemî cotin ne tek hatin
Wekî çavêt belek hatin, bi hev ket şahî û ta' lî

Eger çist e eger Nûr e, eger nêzîk, eger dûr e
Birîna aşiqan kûre, ji ser tîra kurrê Zalî

Ji ser tîra mucewher bû, çi awir bû, çi xencer bû
Ji bo min ra muqedder bû, dema puf kirne selsalî

Weger selsal û fennar im, tijî nûrim, tijî narim
Di batin şubhê xunkarim, bi zahir ketme vî şalî

Bi zahir şalê xweh zîba, gellek etles, gellek dîba
Gellek sîm û gellek şîba, me havêtin cîger nalî

Cîger nalî me havêtin, hemî yek yek hilavêtin
Gelo kî bit ku navêt in, hebînek çar û deh salî

Meger her min divê dîlber, du sed îlman bikim ezber
Ji xilxalan dibit ebter, Mela meqsûde xilxalî

Mela meqsûdê min xal e, ne mulk û menzel û male
Ne îlm ê qal e, Ê hal e, me hasil kir bi 'ebdalî

Me hasil kir bi xêzanî, bi muştqaî, bi heyranî
Wekî genca di wêranî, me peyda kir bi remmalî

Bi remmalî me peyda kir, dilê xemgîn me pê şa kir
Neqîyyîl-xed û îbra kir, wekî zêrra du sed salî

*Neqîyyul-xed tilaya nin, berat û emr û ferman in
Bi tuxra û bi nîşan in, di dest uşşaqê delalî*

.....
*Dila! Qet nîne mehbûbek, ji te cuz'ek nebit lalî
Dilarama! Ne mec'zûbek heye sirra te jê xalî*

ME'NA BÊJEYAN:

Dila: Dilo, ey dil. (ey gönül)

A: Tîpa bang kirinê ye, herfa nîdayê ye. (çağrı harfidir.)

Qet nîne: Qet tune ye. (hiç yoktur)

Mehbûbek: Hezkirîyek. (bir sevgili)

Ji Te cuzek: Perçekî ji Te. (senden bir parça)

Nebit: Nebe. (olmazsa)

Lalî: Li alî, li alîyê wî. (onun yanında, onda)

Dilarama: Ey ewa ku dilan teskîn dike, rihet dike, hûzûrê didê.
(ey gönül eşlendirici, huzur verici sevgili)

Meczûp: Ewê ku bi cezban dikeve, dîwane û şeydaye. (cezbeye düşen, meczub)

Sirr: Raz, tiştên bi dizî û me'newî. (giz)

Xalî: Vala (boş)

Sirra te jê xalî: Ku sirra te ji wî xalî be, têda tunebe. (senin sırrın onda olmazsa)

ME'NA HEMÎ:

Ey dil! Qet tu mehbûbek tuneye ku perçek ji te li ba wî nebe (li bal her bedew û rindekî, cuz'ekî ji te û ji îşqa te heye) Ey ewa ku aram û hûzûra dil bi te ye, tu meczûb û dîwanekî xalî û valayê ji sirr û razên te tune ye, li ba herkesî, mûtleqa sirr û razekî te heye.

Xanî di vê qesîda xwe da: di hinek beytên wê da bi serîhî, di hinekan da jî bi tewerîye û îma û îşret, li dora felsefa Wehdetîl-wucûd û Wehdetîş-Şûhûdê, minawre dike û diçe û tê, ku di vê beytê da jî ewî îma dike û dibêje: Di her tiştî da, cuz'ekî ji Te heye, sirrê Tecellîya tu tiştî jî te xalî nîne, tu di herkesî da, di her tiştî da veşartîyî, ku Melayê Cizîrî jî, evê xûsûsê, wiha net îfade dike û dibêje:

*Sirrê wehdet ji ezel girtîye hetta bi ebed
Wahidek ferde bi zatê xwe, we nîne çu eded*

(Yanê: Ji wî Wahidê ferd bêtir, tu tiştekî ku bête jimarê tune, ew bi tenê heye)

Xanî, di Mem û Zîna xwe da jî, wiha dibêje :

*Mûtleq Tu mûfid û mûstefadî
Bê şûbhe mûrîd û hem mûradî
Gencî Tu di nêv tilismê 'âlem
Kenzî Tu 'îyan ji îsmê Adem
Şem'î, ne ji qismê nûr û narî
Şemsî, ji 'îyan Tu perdedarî*

Yanê, bê şek û şûbhe Tu bi her awayî, mûfid û mûstefadî (tu didî û ji Te tê îstîfade kirin), Mûrîd û mûradî (divê û tê vayîn) Tu kana di nav tilisma âlemê da yî, Tu xiznekî yî ku ji navê Adem da dîyar bûyî, Tu mûm û fenerî, lê ne ji Nûr û agirî, Tu rojî, lê ji dîyarbûyîne serperde bûyî, hatî veşartin. (Hem berçav û eşkerayî, hem jî bin perde û nexuyayî.

(هو الأول والآخر والظاهر والباطن) Ew, Ewwil û Axir û Zahir û Batin e./ el-Hedîd /3

(لا تدركه الأبصار وهو يدرك الأبصار) “Çav, ewî nabînin, lê Ew çavan dibîne”... En'am / 103

Sultanê 'âşiqan, **Îbnul-Farid** jî, vê xûsûsê wiha teswîr dike û dibêje: “Min, ewanên ku ji Adem ra secde birin, di xwe da, di xûyangeha xwe da dîtin û bê guman zanî ku ez Ademê secda xwe me (ez ji xwe ra secdê dibim, melek jî ez im, Adem jî ez im, sacid jî ez im mescûd jî ez im ku em hemî ji yek wucûdek in, ew jî ew e hew!)

فحَقَّقْتُ أَنِّي كُنْتُ أَدَمَ سَجْدَتِي

وَفِيَّ شَهَدْتُ السَّاجِدِينَ لِمُظْهِرِي

*Eger sirra di qelban e, we ger Nûra di wechan e
Bi min yek reng û yek ta ne, di gel yek bûn li wî alî*

ME'NA BÊJEYAN:

Qelban: Dilan. (gönüller)

Wechan: Rûyan; (yüzler, çehreler)

Bi min: Bi angorî min, bi angorî fehm û bawerîya min. (bana göre)

Yek ta: Takî bi tenê. (Bir tek ferd)

Di gel yek bûn: Di gel yekî bûn, bi yekî ra bûn. (biri ile idiler, beraberce, bir şey idiler)

Li wî alî: Li wî aliyê, di binê perda xeybê da. (o tafarta, perde arkası)

ME'NA HEMÎ:

Bi bawerî û zanîna min, çi sirr û razên di dilan da, çi jî Nûr û Cemala di rûyan da -çi dibe bile bibe- hemî tişt, yek reng û rewşek in, yek tiştekin, yek takî bi tenê ne, ku di wî alî da (di alema lahûtî da) digel yekê bi tenê bûn e.

*Ji xeybê ew bi yek hatin, hemî cotin ne tek hatin
Wekî çavêt belek hatin, bi hev ket şahî û talî*

ME'NA BÊJEYAN:

Keyb: Nedîtî, âlema ne ber çav. (gizli olan, görünmeyen)

Bi yek hatin: Bi yek terzekî, ji yek Xaliqekî da hatin. (bir tarzla bir yaradan dan geldiler)

Cot: Zo, Dudu-dudu. (çift, ikişer)

Tek: Kit, yek bi tenê. (tek)

Çavêt: Çavên. (di lehca Botan da "êt", di şûna "ên" da, nîşana pirratîyê ye, 'elametê cem'ê ye.) (gözler)

Bi hev ket: Gihîştin hev, civîyan. (bir birine kavuştular)

Şahî û talî: Xweşî û nexweşî, tal û şîrîn. (sevinçle acı)

ME'NA HEMÎ:

Ku ew hemî, ji xeybê da (ji âlema ne ber çavî da), bi yek terzek, ji yekê bi tenê hatine, hemî wekî çavên belek hatine, hemî zo ne, ne kit in, ku xweşî û nexweşî bi hev ketin û cot bûne. (Ku xulase: Nêr û mê, rind û ne rind, qencî û xirabî, hebûn û tunebûn, xêr û şerr, tarîfî û ronahîfî, şâhîfî û talîfî, her tişt dikainatê da, cot hatine çêkirin, eserê kitek in, neqş û nemûşên yekê bi tenê ne ku ew jî ewe, ew wucûda yekî bi tenêyê ezêlî û ebedîye.)
(ومن كل شيء خلقنا زوجين Me her tiştî, cot xelq kirine. / Zarîyat 49)

*Eger çist e eger Nûr e, eger nêzîk eger dûr e
Birîna aşiqan kûre, ji ser tîra kurrê Zalî*

ME'NA BÊJEYAN:

Çist : Vemirî, şêlû. (sönük, karanlık)

Ser tîr: Serê tîrê. (okun ucu)

Kurrê Zalî: Ruostemê kurrê Zal, ku jê ra **Rostemê Destan** jî dibêjin, ji nijada kurdî ye, cengawerekî meşhûrê destana **Şahname ya Fîrdewsî** ye. (meşhur Zal oğlu Rüstem)

*Rostemê Mazenderanê! Wer ji bona min, hewar!
Leşkerê Tûranê, mulkê can û dil kir tar û mar*

- Durre -

ME'NA HEMÎ:

Eger tarîfî ye, eger rohnahî ye, eger nêzîkî, eger dûre -çi dibe bila bibe- ev rastî li meydanê ye ku birînên aşiqan birînên gellek kûr û xeddar in, ji ser tîr ên Rostemê kurrê Zalê dijwar in, yanê; di tarîfî û ronahîfîyê da, di her hal û her demî da, aşiq dil kull û birîndar in, bi ah û nalîn û fizar in.

*Ji ser tîra mûcewher bû, çi awir bû, çi xencer bû
Ji bo min ra mûqedder bû, dema puf kirne selsalî*

ME'NA BÊJEYAN:

Ser tîra mûcewher: Ser tîra ku bi gewher hatîye neqîşandin. (cevherle, elmas ile bezenmiş olan ok ucu)

Awir: Mêze kirina di bin çavan ra. (gözlerin keskin bakışı)

Xencer: Xincer. (ucu sivri iki tarafı keskin bıçak)

Ji bo min ra: (benim için)

Muqedder bû: Teqdîr bûye, di ezel da kifşe bûye. (tayin ve takdir edilmişti)

Dema puf kirne: (üfürdükleri zaman)

Selsal: Çamûra hişk bûyî. (kuru balçık)

Dema puf kirne selsal: Dema ku cesedê Adem ji çamûrê çê kirin û ruhê heyatê puf kirinê û Zindî bû. (Adem a.s. kurumuş balçıktan yaratılıp ona ruh ve can üfürdükleri zaman, ilk insanın yaratılış zamanı)

ME'NA HEMÎ:

Ew birîna min, ji ser tîrên mûcewher bû, ku ew ser tîr jî, çi awir bin, çi xencer bin, çi dibin bila bibin ferq nake, (meselkî kurda heye, dibêjin ku bavê te kuştin, çi suwaran kuşt, çi peyan) Ew birîna kûr û xeddar, ji min ra di dema ku Adem ji çamûrê çêkirin, mûqedder bûye, di wê demê da hatîye teqdîr kirin. (Xanî di vir da temayûla xwe ya ji bîr û bawerîya **Mezhebê Cebrîyye** ra îma dike)

*We ger selsal û fennar im, tijî nûrim tijî narim
Di batin şubhê xunkarim, bi zahir ketme vî şalî*

ME'NA BÊJEYAN:

Fennar: Fanos, Rohnîdak. (fener, meş'ala)

Tijî narim: Tijî agirim. (ateş doluyum)

Batin: Hundur, bin perde. (iç, dahili, gizli)

Zahir: Dîyar, eşkera. (aşikar)

Xunkar: Fermandar, padişah. (hükümdar)

Vî şalî: Vî şalê ji qumaşê hirî, vî qalibê maddî. (bu şal, bu maddi beden)

ME'NA HEMÎ:

We eger ez selsal û fenerekî tijî nûr û narin (ji xwe wisa me jî) me'na wê ewe ku ez di batinê xwe da, padîşah û hukumdarim, bi zahirê xwe ketime vî şal û lîbasî, pêcîlvedar im. Yanê: Ez bi rewşa xweya derûnî û rûhanî, lahûtî û Yezdanî me, bi rewşa xwe ya maddî û cismanî jî, nasûtî û însanî me, lefz û me'na yek heqîqetekîm e.

*Min gote durdane yê, ez ji te û tu ji me yê
Lew bi heqîqet yekin, mes'ele bê şubhe ma*

- Mela -

*Bi zahir şalê xweh zîba, gellek etles gellek dîba
Gellek sîm û gellek şîba, me havêtin, cîger nalî*

ME'NA BÊJEYAN:

Xweh: Xwe. (kendi)

Zîba: Rind û xweşik. (güzel)

Etles: Qumaşekî raçandîyê ji hevirîmûşê ye. (ipekten kumaş)

Dîba: Qumaşekî hevirîmûşê rengîn e. (ipekten renkli bir kumaş)

Sîm: Zîv, tiştê bi zîv neqîşandî. (gümüş, gümüşten yapılmış)

Şîba: (c.eşyeb) Sipî, tiştên sipî. (beyaz olan şeyler)

Havêtin: Avêtin. (attık)

Nalî: Naliya. (inledi, fizar etti)

ME'NA HEMÎ:

Me şal û şapêkên xweyên ziba, qumaşên etles û dîba, sipî û xweşik û şîba hemî avêtine, dev jê berdane, ji cîger û kezzeba xwe dinalim, ji xeyrî mehbûbê dev ji hemî tiştî berdaye, ew bi tenê maye).

*Hemden lîllahî Teala, welehul fedlul emîm
Min terik da şoxê dil keş, xan û man û zerr û sîm*

*Xadimê meyxane geştê, ber derê dostê mûqîm
Badenoşa me bi Bîsmillahî-rrehmanî-rrehîm*

- Sîyahpoş -(Mûhammed Sîyahpoş/1246 h.)

*Cîger nalî me havêtin, hemî yek yek hilavêtin
Gelo kî bit ku navêt in, hebînek çar û deh salî*

ME'NA BÊJEYAN:

Hilavêtin: Bi jorda avîtin, rakirin. (atıp ondan kurtulduk)

Kî bit: Kî dibe? (kim oluyor ki)

Navêt in: Naxwazin. (arzulamıyorlar)

Hebînek: Mehbûbekî pereste. (tapılacak derecede bir sevgili)

Çar û deh salî: (ondört yaşında ki sevgili)

ME'NA HEMÎ:

Kezzeba me dinale, me ji xeyrê yarê dev ji hemî tiştan berdaye, hemî tiştan yek bi yek avêtine û pêsîra xwe ji her tiştî xilas kirîye, ma di dunyayê da kî heye ku mehbûbekî çarde salî naxwaze û navê, di rêya wê da dev ji hemî tiştan bernade? Ku em jî wilo nekin?

*Di rêya durr û muradê me serî danî ye rê
Xud'tû fil behrî wela zewreçe wel behrû 'emîq
- Mela -*

Di rêya mehbûba ku wekî durrên giranbiha ye, di rêya wê meqsed û mirazê da, me serê xwe danîye, (me di wî rêyê da serê xwe daye;) ez noqê wî deryayê bûme, lotîka min jî tune, derya jî deryakî pîrr kûr û bê binî û bê payan e, (em di nav lem û pêlên wî da, di kûrayên wî da noqbûne û mane)

*Meger hermin divê dîlber, du sed îlman bikim ezber
Ji xilxalan dibit ebter Mela meqsûde xilxalî*

ME'NA BÊJEYAN:

Meger: Gelo, qeyê, her hal, wisa duxyê ku. (ancak, oysaki, şu halde)

Xilxal: Xelek û bazinê lingan. (halhal)

Xilxalî: Ewa bi xilxal, ew yara ling bi xilxal. (halhallı olan)

Her min divê: Ez her tim arzû dikim. (devamlı istiyorum)

Dibit: Dibe. (oluyor)

Ebter: Bê xêr û bereket, beter, xirabtır. (daha beter, daha kötü)

Meqsûd: Xwestek, xaye. (istek, dilek ve gaye)

ME'NA HEMÎ:

Ez dused îlman jî ezber bikim, bixwînim û bizanim, fayde nake û xêra wan tune, ji ber ku ez her dîlberê divêm û dixwazim, Mela (Xanî), ji xilxalan betertir dibe, bê fayde û bê fonksiyon dimîne. Di dilê Mela da, (di dilê min da) di fikr û bîr û bawerîya min da, ji xilxalîyê (ji mehbûba ling bi xal) bêtir, tu tiştêkî din tune, her tişt di hember neqş û nemûş û xişr û zînetên mehbûbê da, berredayî û bê qîymet û bê rûmet in, bê nerx û biha ne, tu î'tibar pê nayê kirin, ji wî ye jî, ku meqsûda Mela (armanca Xanî), ew yara ling bi xilxala şox û şepal e, ji bilî wê her tişt di çavên wî da xîyal e, Mela (Xanî) ji wî bêtir tiştêk nafekire û tu tiştî nad e û nakirre.

Dibe ku me'na "Mela meqsûde xilxalî" wiha be jî: "**Me, la meqsûde xilxalî**".....

Yanê: Ji me ra xilxalekî ne meqsûd e, meqseda me ne xilxal e, belki meqseda me yara rû bi xala, ling bi xilxal e, ku bi angorî vî me'na û vî şirove yê, di navbera bêjeya "**Mela**" ya divê beytê da û "**Mela**" ya di beyta dû wê ra, cûrê **cinasa mûteşabih** û **mûrekkeb** heye, ku ew jî eve: "Du lefz, di xet û nîvîsa xwe da, wekî hev bin, lê yek ji wan mufred be, ya din jî mûrekkeb be, wekî "Mela" ya di vê beytê da, ku mûrekkebê ji "**me**" û "**la**" ya bi me'na "**na**"ye, "Mela" ya di beyta dawî da jî; ku mufred e (yek bêje yek e) û bi me'na mamosta û seyda ye.

*Mela meqsûdê min xal e, ne mulk û menzel û mal e
Ne îlm ê qal e, ê hal e, me hasil kir bi 'ebdalî*

ME'NA BÊJEYAN:

Xal: Nîşan. (benek,ben)

Menzel: Êwirge, qonax, qûnax. (konak)

Îlmê qal: Îlm û zanîna zahirî. (zahiri ilim)

Îlmê hal: Îlmê rewşî, tê gehîştina rûhanî û derûnî. (batinî ilim, manevi bilgi)

Ebdalî: Feqîrî û belengazî, rewşa me'newîya îşq û mehebbeta îlahî, haletê **el fena û fillahê**. (fakirlik, sefillik, Masîvadan mucerred, Allah'ın aşkında musteşrik olma hali)

ME'NA HEMÎ:

Mela! Meqsed û xaya min xalê rûyê dîlbera şox û şepal e, meqседа min ne mulk û qonax û mal e, meqседа min îlmê hal e, îlmê îşqa heqîqîya bê mîsal e, ku min ewî îlmê pîroz, bi feqîrî û belengazî bi destê xwe xistîye.

*Me hasil kir bi xizzanî, bi muştaqî, bi heyranî
Wekî genca di wêranî, me peyda kir bi remmalî*

ME'NA BÊJEYAN:

Xêzanî: Feqîrîtî. (yoksulluk)

Muştaqî: Arzûmendîtî. daxwazî (arzulayarak,özliyerek)

Heyranî: Sergerdanî, lê şaş mayînî, kêcî. (hayran kalarak)

Genc: Xizne. (hazine)

Wêran: Xirabe, wêrane. (harabe)

Me peyda kir: Me bi dest xist. (elde ettik)

Remmalî: Remilbazî, îlmê remlê, lêgerîna li xizne û tiştên veşartî, bi rêzik û çixêzên li ser remlê, (li ser qûmê) (ku ew adet û bawerîyekî xurafî û efsanewî ye, lê Xanî ewî bi kar anîye, ji ber ku di hunerê edebî da, tiştên efsanewî û xurafewî jî, bi kar tên anîn.)

ME'NA HEMÎ:

Me wî îlmê hal -wek xiznekî ku di xiraban da veşartî ye- bi feqîrî û belengazî, bi heyranî û bi daxwazî, bi fal û tilism û remilbazî bi dest xist.

*Bi remmalî me peyda kir, dilê xemgîn me pê şa kir
Neqîyyîl-xed û îbra kir, wekî zêrra du sed salî*

ME'NA BÊJEYAN:

Neqî: Pak û paqij. (pak, temiz)

Xed: Rû. (yüz)

Neqîyyîl-xed: Rû paqij û pak. (yüzü pak ve temiz)

Îbra: Derxist temîzayê, pak kir. (cılalamak, parlatmak)

Du sed salî: (iki yüz yıllık, tarihi, antik)

ME'NA HEMÎ:

Me xizna wî îlmê hal, bi remilbazî peyda kir, (bi dest xwe xist) û dilê xemgîn pê şah kir, wekî zêrrê dused saliyê kevn û antîke, rûyî wî paqij û pak kir (cila kir û neqîşand), va û heband.

*Neqîyyîl-xed tîlaya nin, berat û emr û ferman in
Bi tuxra û bi nîşan in, di dest ûşşaqê dellalî*

ME'NA BÊJEYAN:

Tila, tela: Zêrr. (altın)

Tilaya: Yê zêrr, zêrrîn, reng zêrr. (altın, altın yaldızlı)

Berat: Nîşan û belge. (nişan, rutbe ve imtiyaz belgesi)

Emr: Ferman. (buyruk)

Tuxra: Turra padişahîtyê. (padişah tuğrası, namı ve imzasını taşıyan özel mühür ve damgası)

Ûşşaq: (c.aşiq) Evîndar. (sevenler, aşıklar)

Delalî: Bi rûmet û ezîz, tellal jî, ewê ku tellalî dike, reklam dike. (aziz ve değerli, bir lafı iki edilmeyen, tallalda, tallallik yapandır)

ME'NA HEMÎ:

Ku ew zêrrên rû paqij û bi cîla nin, xweşik û cuwan in, berat û fermanên padişahan in, tuxra û nîşan in, di destê 'aşiqên delalîda nin.*

(*) Ev qesîdeya Xanî ya pîrr bi rûmet û pîroz, ji dest xetekî gellek kevn û tevlihev bi dest min ketibû, ez bi mehan pêva mam, min teshîh û durust kir, lê meel'ese! Herdû beytên wî yên dawî, wilo pîrr tevlihev û haşîfî bûn ku bi tu awayî nedihatî xwendin û pişkafîtin, ez demekî pîrr dirêj lê muheyyer mam, di dawî da ez mecbûr bûm ku bi angore wezn û aheng û naveroka wî qesîda pîroz, du beytan bi hûnim û lê îlawe bikim; dema ku min xame da destê xwe û dest bi nivîsarê kir, feyz û bereketa wêjevaniya Xanî, dizgîna xameyê wilo ji destê min deranî ku di şûna du beytand, donzde beyt hatin ristîn.

Li destê aşiqê şeyda, Mela û suxte û seyda
Ku lê "Bezma elest" mey da, bi ke'sa gewherê âlî
Bi ke'sa gewherê wala, ku lê neqşê xet û xala
Dikin keşfa sirr û hala, dilê ku-j "Masuwa" xalî
Dilê jê "Masuwa" dûr e, tecellî lê ji ser Tûr e
Şemal û agir û Nûr e, Celal û coş û xweş halî
Bi wî xweş halê serxoşî, celal û cezbe û coşî
Dibînin sirrê meynoşî, di nerxînin wî pertalî
Di nerxînin wî pîrozê, perreng û agir û kozê
Ku lîlka cejn û newrozê, gula reng-reng û al-âlî
Gula azadî daxwazî, li mil ala serefrazî
Li dil jê cîlwe û nazî, ji bulbul xulxul û nalî
Ji bulbul nalî yû zarî, li dil çîka evîndarî
Ji sorgul cîlwe lê barî, ji rû perdê ku da alî
Ji wê xunça terr û taze, gula ku -b' cîlwe û naze
Wekî sazê pîrr awaze, di nale her der û alî
Di nale âh û fixane, di kale, şîn û şîwane
Di male xuîn ji çavane, wekî min şêst û şeş salî
Wekî min kalê dil cane, serî çîllê ji derdane
Ji gulzarê xwe dûr mane, bi hev ra ketne vî halî
Bi hevra nalî yû zarî dikin em ku-j sitemkarî
Wekî Ferhadê xunxawrî, Siyamend û Memê Alî
Memê Alanê dilsozê ku Zînê dît li newrozê
Ji ber wî agir û kozê li dil wek Xanî ku-d nalî

(Durre-1997 - Almanya)

Bi destûra pîrê wêjevanîya Kurdistanî, emê ewan donzde beytan bi temamî lê îlewe bikin û wî qesîdeya pîroz pê bi qedînin. Hîvîdarim ku ew mamostayê hêja ew Seydayê mezin, me bi beşxîne û evan polên me yên bê rûmet, di gelwan durr û gewherên xwe yên pîrr bi qîymet da, bi pejişîne û bi nerxîne.)

Polên me eger ku lê nezer ke
Dê wan wekî zêrrê, mu'teber ke

Suxtê wî ne em ku bê newa ne
Muhtacê eta yê padîşa ne

Hîvî hene em ku bextîyar bin
Lutf û kerema wî jê bi par bin

Ew rehberê heqq e, em jî talibê heqq
"La tenher" e emrê şahê mûtleq

Miskîn hene talibê zekatê
Daxwazê dikin ewî xelatê

Durre

Bezma elest: Meclisa ku Xwedê, di ezel da tê da ji ruhan ra gotîye
“Elestû bî Rebbîkum”; = Qey ez Xweda yê we nînim? Ruhan jî
gotîye “belê” Tu Xweda yê me yî!

Ji ke’sa: ji qedeha

Âlî: Bilind û wala

Masuwa: Ji bil Xwedê her tişt, hemî âlem

Tûr: Çiyayê Tûrê Sîna, cîhî tecellîya Xwedê ji Mûsa pêxember ra

Pertal: Qumaş û pirtû

Perreng: Pîzota agir

Âl-alî: Reng reng û sor

Azadî daxwazî Daxwazî û vayîna azadî û serbestîyê

Sazê pîrr awaz: Sazê ku deng û awazê wî pîrr û gurr e

Şîn û şîwan: Me’tem û girîn, qêrîn û zarîn

Di male: Paqij dike, di malîne

Ji gulzarên xwe: Ji gulîstanên xwe; bulbul ji gulîstanê, Seyda yê
dil kull jî, ji Kurdistanê

Sitemkarî: Zulm û bê dadî

Ferhad: Ferhadê aşîqê şîrîne

Sîyamend: Sîahmedê Silê, aşîqê Xecê

Memê Alî: Memê Alanî, aşîqê Zîna Botanî

- 'ENQAYÊ BEQA - (*)

*Beydayê fena gerçi benim rehğuzerımdır
'Enqayê beqa hîmmetê hemrahê perımdır*

*Wehm eylemezem sehmê bela qewsê felekden
Atılsa, çu destımda tewekkul sîperımdır*

*Ben baxê Cîhan içre 'eceb nexlê belayem
Başımda bela berg û meşeqqet semerımdır*

*Saqî bana îmdadi kılıp, fatihê bab ol
Meyxane terîqimde ki evvel seferımdır.*

*Ben aşiqê dîdarê, ne hacet xemê dîwar
Cennet dexi ber perde yê qet'ê nezerımdır*

*Perwaneyê perr soxîteyê şem'ê qedîmim
Nîranê cehennem şererê bal û perrımdır*

*Alam û cefasîle xweşim ben rehê îşkin
Xanî! Bana bu yolda, qedem çeşmê serımdır*

.....
*Beydayê fena gerçi benim rehğuzerımdır
Enqayê beqa hîmmetê hemrahê perımdır*

ME'NA BÊJEYAN:

Beyzayê fena: Deşta ne bûyîn û tunetîyê. (yokluk çölü)

Rehğuzer: Rê bihorek. (yol güzergahı,geçit)

'Enqa: Perendekî efsanewîye, dibêjin ku di pişta çîyayê' **Qaf** da ye. (efsanevi bir kuştur, Kaf dağlarında yaşadığını söylüyolar,ismi var cismi yoktur)

Beqa: Baqî mayîn, her heyîn. (baki kalmak)

Hîmmet: Vayîna bi dil û can, 'ezm û îrade. (gönülden arzulanan ciddi gayret,azm)

Hemrah: Hevalê rê, rêwî. (yoldaş)

Perr: Bask (kanat)

(*) Ev qesîdeya Xanî jî bi lehca Osmanî ye, (Bu kaside Osmanlı lehçesiyledir.)

ME'NA HEMÎ:

Her çiqas ku deşta tunebûyînê, rêboreka min e jî, (gerçî ez di wê ra derbas bûme û dê derbas bim jî,) lê baqî mayîna ku wekî teyrê Enqa ye, himmeta rêhevalê bask û Perrê can û dilê min e. Yanê: Her çuqas ku ez bi cîhetê xwe yê nasûtî (maddî, beşerî) tune û fanî me, yek ji rêwîyên deşta fenayê me, (tune û fanî me) lê Ez bi cîhetê xwe yê lahûtî (îlahî) namîzed û numeyandeyê 'Enqayê beqa yê me, himmet û xwesteka derûnîya perr û baskê dil û canêmin ew Enqayê bê hemtaye, ew jîyan û her hebûnî û beqaye ebedîye. Baqî mayîna bi her hebûnîya Zatê Xweda ye, mertebe û meqamê 'elfenaû fillah welbeqa û billah'ye.

*Wehm eylemezem sehmê bela qewsê felekden
Atılsa, çu destimde tewekkul siperımdır*

ME'NA BÊJEYAN:

Wehm: Sîber, xîyal, tewehum. (kuruntu)

Eylemezem: Nakim, nayê hişê min. (edemem)

Sehmê Bela: Tîrê teşqele û musîbetê. (bela ve müsibet oku)

Qewsê Felekten: Ji kevanê çerxa felekê. (Felekın yayından)

Çu: Lewra. (çünkü)

Destimde: Di destê min da. (elimde)

Tewekkul: Xwe sipartina Xwedê. (Allah a tevekkül etmek)

Sîper: Piştlêdek, parêzek. (arkasına saklanılacak şey, koruyan siper)

ME'NA HEMÎ:

Ez texmîn nakim (di hişê min ra derbas nabe) ku ji kevanê felekê da tîra belayê bê avêtin (û li min bikeve). Lewra di destê min da sîper û parêzeka tewekkulê heye.

(ومن يتوكل على الله فهو حسبه Telaq / 3). (Bê guman ku, kî tewekkela xwe bide ser Xwedê, Ew kafiyê wîye).

*Ben baxê Cîhan içre 'eceb nexlê belayem
Başımda bela berg û meşeqqet semerımdır*

ME'NA BÊJEYAN:

Baxê cîhan: Bax û baxçê dunyayê. (Dünya bahçesi)

Îçre: Di navda di hundirda. (içinde)

'Eceb: Sosret, xerîb. (tuhaf acaib)

Nexil:Dara xurmê. (hurma aşacı)

Nexlê bela: Dara bela û afetê. (bela aşacı)

Başımda: 'Ser serê min

Berg: Pel û belg. (yaprak)

Meşeqqet: Zor û zehmetî. (sıkıntı, meşakkat)

Semer: Ber. (meyve)

ME'NA HEMÎ:

Ez di nav bax û baxçeyê dunyayê da darekî belayê pırr sosret û
'ecêbim: bela û musîbet belg û pel seê minin, zehmetî û
meşeqqetî jî, ber û fêkîyên min in.

*Saqî bana îmdadi kılıp, fatihê bab ol
Meyxane terîqimde kî evvel seferımdır*

ME'NA BÊJEYAN:

Saqî: Meyger. (mey veren, içki sunan)

Îmdad: alîkarî, hewar hatin. (yardım)

Kılıp: Bike

Fatihê bab: Yê ku derî ve dike. (kapıyı açan)

Ol: Bibe

Meyxane terîqimde: Di rêya meyhanê da. (meyhane yolunda)

Kî: Ku, ko ji bo min ra. (ki benim için)

Evvel seferımdır: Rêwîtiya mina seretaî ye. (ilk yolculuğumdur)

ME'NA HEMÎ:

Ey saqî! Tu di hewarîya min were, derî li min veke, ku di rêya
meyhanê da Ev rêwîtiya mina seretaî ye, ihtîyacîya min bi alîkarîti
û rehberîtiya Te heye.

*Ben aşiqê dîdarê, ne hacet xemê diwar
Cennet dexi ber perdeyê qet'ê nezerımdır*

ME'NA BÊJEYAN:

Dîdar: Dîtina rûyê yarê, çehre. (yarın yüzünü görme)

Ne hacet xemi diwar: Îhtîyacî bal xem kirina dîwar-mîwaran va nîne, Ez ji xeyrê dîdara yarê di xem û endîşa tu tiştî da nînim, (Ez ne wek wî hevalê Mûsa Pêxemberim ku xema dîwar kirîye, ku çîroka wî di sûretê elkehfdâ derbas dibe). (Duvardan maksad: yar ve didarından başka her şeydir, Hz.Musa yoldaşının iki yetimin yıkılmak üzere olan duvarın tamir etmesi hikayesine de işareti vardır ki bu hikaye Kur'anı Kerimin elKehf süresinde özetlenmiştir)

Dexi: Jî (dahi)

Ber perde: Li ser perdê

Qet'ê nezer: Birrîna mêze kirinê, birrîna 'elaqe û peywendîyan. (alakayı kesmek, terketmek)

ME'NA HEMÎ:

Ez aşiqê dîdarê me, di xem û endîşa dîwarêda (di xema masîwayê yarê da) nînim, jixeyrî dîdara yarê, min 'elaqe û peywendîyên xwe ji her tiştî birrîye, jê qet'î nezer kirîye, ji wî bê tir Ez xem û endîşa dîwar, mîwaran,xan û manan nakim, hetta min ji bihîştê jî, qet'î nezer kirîye, ez ewî jî nafekirim, dî xema wî da jî, nînim.Ku bi kurtî: Min ji xeyrî dîdarê dev ji hemî tiştî berdaye, di dilê min da xem û endîşa wî bi tenê heye û maye, wek ku Melayê Cizîrî gotîye.

*Mela her Wî bibîn, her Wî, Eger her wî bi nasî To
Huwel me'bûd û wel meşhûd û bel laxeyre fiddareyn*

*Dil yeke dê îşqê yek bit, 'aşiqan yek yarî bes!
Min ji baxê gul firoşan,yek gulek,yek tarî bes!*

Melayê Cizîrê

*Perwaneyê perr soxîte yê şem'ê qedîm im
Nîranê cehennem şererê bal û perrımdır*

MENA BÊJEYAN:

Perwane: Perrperok. (kelebek)

Perr soxîte: Perrik şewitî. (kanadı yanmış)

Şem': Mûm, find, şu'le û şemal. (mum ışık)

Qedîm: Kenv, dema bê serî. (eski, eski zaman, başlangıcı olmayan)

Nîran: (c.nar): Agir. (ateş)

Cehennem: Dozex,

şerer : Pêt û pirûskên agir. (ateş kıvılcımı)

Bal û perr: Bask û perrik. (kanat)

ME'NA HEMÎ:

Ez Perperoka bask şewitîya agir û pêtê mûma kevnim, agirê dozexê Prûsk û Pîzotên perr û baskên minin (Prûskên ku ji ber perr û baskên min davêjin)

*Alam û cefasîle xweşim ben rehê îşkin
Xanî! Bana bu yolde, qedem çeşmê serımdır*

ME'NA BÊJEYAN:

Alam: (c.elem): Êş û jan. (elem ve acı)

Cefa : (eziyet, işkence, sıkıntı)

Xweşim: Kêf xweş û hêsa me. (memnunum,sıkıntım yoktur.)

Rehê îşqîn : Rêya îşqê. (aşkın yolu)

Qedem: Ling, nig, pê. (ayak)

Çeşmê serım : Çavê serê min. (gözüm)

ME'NA HEMÎ:

Ez bi êş û elem û cefayên îşqa wê kêf xweş û memnûnim, Ey Xanî! di vî rêyê da (di rêya îşqê da) çavên serê min bûne lingên min (Ez li ser ser û çavên xwe di vî rêyê da dimeşim)

- ME DÎ NEQŞEK -

*Me dî neqşek ji neqşê Neqşebendan
Vebû qeydê di min yek yek ji zendan*

*Kuşada dil ji bo min ra muyesser
Ne bû bê suhbeta sûret lewendan*

*Li min kurt bû rîya Ke'ba wisalê
Bi nûra tel'eta bala bulendan*

*Rezîl û ser xweşim wellahî waiz
Li min zayî' meke wan we'z û pendan*

*Mesed hêvî heye dîsa ji seyyad
Me aza ke ji qeydê qeyd û bendan*

*Ji ahoyan, me hoyan xwestin emma
Dilê min ma di gel mişkîn kemendan*

*Dilê Xanî eger çi genc û xane
Belê qet kes ne got Xanî bi çendan*

.....

Me dî neqşek ji neqşê Neqşebendan ()
Vebû qeydê di min yek yek ji zendan*

ME'NA BÊJEYAN:

Me dî: Me dît. (gördük)

Neqşek: Nexşek, nîşanek, nemûşek. (bir nakış, bir belge)

Neqşebendan: Neqqaşan, nîgarendeyan, Nexşebendîyan, (kesên ku li ser rê û terîqa Behaeddîn Mûhemmedê Neqşebendî (.../1389 M.). yê Buxarayê ne (Nakşibendi tarikatından olanlar)

Qeydê di min: Bend û qeydê min(beni bağlayan ipler)

Zend: (bilek)

(*) Di nusxeki din da jî, ev misra' wihaye: 'Mi dî şêxek ji şêxê Neqşebendan.

ME'NA HEMÎ:

Me ji nexş û nemûş û nîşanên Neqqaş û Nexşebendîyan neqş û nîşanek dît ku bi wî, bend û qeydên millên min yek biyek vebûn (astengîyên min çûn, muşkilatên min hell bûn, Ez gihîştim meqsed û mirazê xwe, bal sivik û aza bûm)

*Kuşada dil ji bo min ra mûyesser
Ne bû bê suhbeta sûret lewendan*

ME'NA BÊJEYAN:

Kuşad: Vebûn, însirah. (açılma)

Muyesser: Li hev hatî. (müyesser olmak)

Suhbet: Hevalî, demsazî. (arkadaşlık, sohbet etmek)

Dil: (gönül)

Lewend: Şeng û qeşeng û delal û xweşik. (yakışıklı ve güzel eskiden Yeniçerilerin deniz askerlerine verilen bir unvandır.)

Sûret lewendan: Rû xweşik û şox û şengan. (güzel yüzlüler)

ME'NA HEMÎ:

Bê suhbet û hevalîya lewendan, ji min ra însirah û vebûna dil mûyesser nebû. Lê bi suhbet û hevalîya wan sûret xweşikan, însirah û vebûna dil, ji min ra qenc û xweş çêbûn.

*Li min kurt bû rîya Ke'ba wisalê
Bi nûra tel'eta bala bulendan*

ME'NA BÊJEYAN:

Li min kurt bû: Ji min ra kin bû. (bana, benim için kıaldı)

Ke'be: Çargoşek, Ke'ba şerîf, mala Xwedê, rûgaha musulmanan. (kabe, kible)

Wisal: gihîştin, gihîştina dost û yaran (kavuşmak)

Ke'ba wisalê: Wisala ku wekî Ke'beyê pîroze, we yan cihê wislalê yê ku wekî Ke'beye. (Kabe gibi kutsal olan kavuşma)

Tel'et: Derketina rûyên xweşik ji binê perdê, xûyabûna wan. (çehre, yüz görünüş)

Bala bulendan: Bejin bilindan (boylu boslu olanlar)

ME'NA HAMÎ:

Ji nûr û ronahîya derketina rûyê bejin bilindan, rêya Ke'ba wîsalê, (ku wekî Ke'ba şerîf Pîroze) li ber min kurt bû, ji min ra kin û hêsa bû, ku ez bi wî rêyê, zû gihîştîme balê, pê ji tarîti ya firaqê xilas bûm.

*Rezîl û ser xweşim wellahî waiz
Li min zayî' meke wan we'z û pendan*

ME'NA BÊJEYAN:

Rezîl: Ruswa, bê şerm û fedî. (utanmaz, hayasız)

Zayî' meke: Beredayî serf neke. (boşuna harcama)

We'z û pend: Şîret û nesîhet. (öğüt ve nasihat)

ME'NA HEMÎ:

Ey Waizê pendîgo! Ez .bi Xwedê sond dixum ku ez merifekî serxweş û ruswa me. Tu bereda-yî li min we'z û nesîhetan neke, lewra ew beredayî diçin, fayda wan ji min ra tune.

*Me sed hêvî heye dîsa ji seyyad
Me aza ke ji qeydê qeyd û bendan
Ji ahoyan, me hoyan xwestin emma
Dilê min ma di gel mişkîn kemendan*

ME'NA BÊJEYAN:

Seyyad: Nêçîrvan. (avcı)

Qeyd: Girêdan. (bağlamak)

Qeyd û bend: Kelepçe û bend. (kelepçe ve ipler)

Kemend: Fitrak, bendê nêçîrvanan, bisk û zulf'ên wekî kemendan. (kemend)

Aho: Xezal, ask. (ceylan)

Hoyan: (c.ho) ho, Hem bi me'na sebeb û wesîle û bihane ye, hem jî tîp û daçeka gazî kirin û bang û hewarê ye, bi me'na: "lo, lê, hey, hê" ye. (Yanê: Lo filankes, hevalno! Ez gazî we dikim, hey

hewar ji boy min werin!). (vesile, sebab, bahane, ve hey anlamında çağrı harfıdır)

Ji ahoyan me hoyan xwestin: Me, ji nêçîrvanê ahoyan, we yan me ji ahoyan bi xwe, wesîleyên azadiyê. (îmdad û alîkariyê) xwestin, telbe kirin.

Emma: Lakin, lê, belê. (ama, velakin)

Mişkîn: Wek miskê bi bîm. (misk gibi kokulu)

ME'NA HEMÎ:

Ey waizê lem yetteîz! Ey bê hişê bê muxz! Tu dev ji wan pend û nesîhetên xwe yên bê fayde û berredayî berde, Tu bi wan nikarî tu tiştî bikî; em dîsan jî ji nêçîrvanê ahoyan pîrr bi umîd û hîvî ne ku ew bikare me xilas bike, ew bikaribe dilê me ji qeyd û bendên mişkîn kemendan riah û aza bike. Ku ji boy wî azadî û xilasîyê, me pîrr sebab û wesîle xwestin (me serî li pîrr wesîle û sebab û çareyan xistin) lê dîsan jî dilê min digel mişkîn kemendan ma. (dilê min bi temamî ji wan neqetiya, bi wan va ma).

Îhtimale ku xulasa me'nayê wiha be jî: Her çuqas ku dilê min digel mişkîn kemendan maye, dilê min bi wan va ye (em dîl û girtiyê qeyd û bendên hewesên nefsanî û peywendiyên maddî ne,) lê dîsan jî, em ne bê umîd û bê hêvî ne, pîrr hêvîyên me ji nêçîrvanê şareza, ji dermanzanê mereza (ji pîr û murşidê kamil)heye ku ew dilê me, ji wan kul û derdan, ji wan qeyd û bendan riha bike, me ji peywendiyên **Masûwa yê**, aza bike.

*Dilê Xanî eger çî genc û xane
Belê qet kes ne got Xanî bi çendan*

ME'NA BÊJEYAN:

Eger çî: Çendan ku. (her ne kadar ki)

Genc: Gencîne, kan. (hazine)

Xan: Cîyê kar. (han ve iş yerî)

Xanî: ey Xanî! we yan ew xan û xanî. (ey Xani Hazretleri veyahut o han ve hane)

Bi çendan: (kaçadır)

ME'NA HEMÎ:

Her çiqas ku dilê Xanî kaṇa meanîya ne, xezîna durr û gewhera ne jî, belê, sed heyf û sed mixabin! Qet tu kes nayê wî kan û xezîneyê, pirsra biha û qîymeta wan durr û gewheran nake û nabêje ka gelo ew çine û biçine? (Lê bila dilê wî mamostayê mezin rehet û xweş be ! Ku -wê bê guman- rojekî dema pirsra wan gewheran û pirsra biha û qîymetên wan were...)

HILO !

*Dilo! Rabe xwe kêf xweş ke, biçîn seyra gulistanê
Bese! carek tu xwe-b weş ke, Hilo! Da biçne seyranê*

*Gulîstan wekû sorgul tê, çimen misla ku sunbul tê
Hezar bulbul bi xulxul tê, di fesla mahê nîsanê*

*Di fesla çardeyê nîsan, me dî bû dîlberek dîsan
Bi dil meş 'el çira îsan, me can da şubhê perwanê*

*Me can da dîlberek sade, letîf û şox û begzade
Ji qeydan kir me azade, nîhan xwendîme dîwanê*

*Nihanî xelwetek da min, ji le lan şerbetek da min
-Bi dîn guh- şîretêk da min, girim bende di fermanê*

*Ji fermanê kî haziq bit, û naxwazî munafiq bit
Divê her dem muwafiq bit, wekî şêxê di sen'anê*

*Wekî şêxê, dê hazir bit, li fermanê ku nazir bit
Bi emrê dostê kafir bit, bi sojî suhfê qur'anê*

*Disojîm suhfê mektûbê, bi emrê yar û mehbûbê
Dema dil dim bi metlûbê, didem ez dîn û îmanê*

*Eger dîlber mecazî bit, ji rengê libsê xazî bit
Bila sofî ne razî bit, bi mîne ew di hirmanê*

*Binê: sofî qewî dîne, wekî xuffaşê miskîne
Li nik wî roj tureng nîne, xwe naspêrit direxşanê*

*Dilê wî kor ê e'ma ye, ji weslê dîrîda maye
Li ber wî derge dadaye, nehîşte bête dîwanê*

*Ez im serxweş ji wê camê, ez im ruswa di nêv âmê
Ez im 'enqa ketim damê, bi zulfa ser li xal danê*

*Bi zulfa hate serxalan, bi nefşa tîtik û alan
Dil û canê me 'ebdalan di bit dîsa di talanê*

*Di talanê ku sed ser çûn, hezaran genc û gewher çûn
Dilê sed pare ker-ker çûn, Tu "Xanî" beske efxanê*

.....
*Dilo! rabe xwe kêf xweş ke, biçîn seyra gulistanê
Bese! carek tu xwe-b weş ke, Hilo! Da biçne seyranê*

ME'NA BÊJEYAN:

Dilo: Ey dil. (ey gönül)

Kêf: Neş'e. (keyif, sevinç)

Xwe kêf xweş ke: Kêfa xwe xweş bi ke. (keyfini hoş eyle, sevinçli ol)

Seyr: Temaşa. (seyretmek)

Gulîstan: Gulzar, cî û baxçe yê gulan. (gül bahçesi)

Bi carek: (Bir kere, bir sefer, hep, tamamiyle)

Bi weş: Bi quwwet, bi wec, bi hêz. (güçlü, kuvvetli)

Hilo: Ha ! Ka rabe! (haydi!)

Da: Ta. (ta ki)

Seyran: Geşt. (piknik)

Biçne: Biçin. (gitsek, gidelim)

ME'NA HEMÎ:

Ey dil! Rabe xwe kêf xweş bike, were em biçin temaşa baxçeyên gulan, bese wilo bê hêz be! Carek jî tu xwe bi hêz û wec ke, haydê rabe em biçin geşt û seyranê! (te çi wisa xwe pepûk û belengaz kirîye, te bi carekî dev ji xwe berdaye, hey mal xirabo ! Çi hatîye serê te, hêz bide xwe, rabe serxwe!)

*Gulîstan wekû sorgul tê, çimen misla ku sunbul tê
Hezar bulbul bi xulxul tê, di fesla mahê nisanê*

ME'NA BÊJEYAN:

Weh: 'Ecêb, wilo 'ecêb û sosret. (acaip, öyle acaip)

Weh ku sorgul tê: Pirr 'ecêb gulên sor têda ne, tijî gulên sor in ku merif jê 'ecêb dimîne. (Gulistan; öyle kırmızı güllerle dolmuş ve donatılmıştır ki)

Misla: Weka, mîna. (benzer)

Xulxul: Dengê xwendin û wîtewîta perrendeyan. (kuşların ötüş sesi)

Fesl: Beş, werze. (bölüm, mevsim)

Mah: Meh. (ay)

ME'NA HEMÎ:

Gulîstan, 'ecêb xemilîye û tijî gulên sor bûye, çimen jî, ji sunbulan bûye misal û numûne, tijî sunbul bûne.

Yanê: gulistan û çimen tijî gul û sunbul bune û xemilîne, bi hezaran Bulbul jî, di mewsimê biharê da, di meha nîsanê da xulexul û wîte wîten wan in, dixûnin.

Yanê:

Mewsim bihar bû, xullînê ava bû

Gul bûka bi xêlî, bulbul zava bû

- Durre -

Di fesla çardeyê nîsan, me dî bû dîlberek dîsan

Bi dil meş'el, çira îsan, me can da şubhê perwanê

ME'NA BÊJEYAN:

Dîlber: Şox û şepala ku li ber dila ye, dilan direvîne. (gönül alan, kalbi çeken güzel)

Meş'el: Qendîl, fanos. (fener)

Îsan: Vêxist û têda danî. (yaktı, içine koydu)

Be dil: Di dil da. (gönülde)

Şubhê perwanê: Wekî perperokê. (pervane gibi)

ME'NA HEMÎ:

Me di çardê meha Nîsanê da dîlberekî dîtî bû ku dîsan di dilê me da meş'el û çira danî, agirê îşqê têda vêxist, ku me jî canê xwe li

wî meş'ele yê, wekî perperokê, da. (canê me bû perwana wî agir
û pêtê, wekî perperokan xwe avêtê)

*Me can da dîlberek sade, letif û şox û begzade
Ji qeydan kir me azade, nîhan xwendîme dîwanê*

ME'NA BÊJEYAN:

Sade: Safî, ne tevlihev. (saf, karışık olmayan)

Letif: Nazik, xweşik, zela, şeffaf, bi çavan nayê dîtin. (gözle
görülemeyen, hoş ve nazik)

Şox: Delal û nazenîn. (nazlı, şîvelî, şen)

Begzade: Ji nesla beg û padîşahan. (bey soyundan, asilzade)

Ji qeydan bûme azade: Ji qeyd û bendan riha bûm. (kaytlardan
azad oldum)

Ji qeydan kirme azade: Ewê me ji qeydan rihakir. (bizi kaytlar
dan kurtardı)

Nîhan: Bi dizî. (gizli, gizlice)

Xwendîme: Me vexwendî, gazî me kir. (bizi davet etti)

Dîwan: Meclisa mezinan "huzûra mezinan". (büyüklerin meclisi,
huzuru)

Nîhan xwendîme dîwanê: Bi dizî me dawetê dîwana xwe
(meclis û huzûra xwe) kir. (gizlice, bizi divanına çağırıldı)

*Nîhanî xelwetek da min, ji le'lan şerbetek da min
-Bidin guh- şîretok da min, girim bende di fermanê*

ME'NA BÊJEYAN:

Nîhanî: Bi dizî. (gizlice)

Xelwet: Bi tenê mayîn. (tek başına kalmak, tenhaya çekilme)

Ji le'lan: Ji lêvên ku wekî yaqûtê sor û giran bihane. (çok kıymetli
olan lail taşına benzeyen dudaklar)

Bidîn guh: Guh bidnê, we yan got: ku hûn guh bidinê. (kulak
veriniz, dediki kulak veriniz)

Şîretok: nesîhetek, pendek. (bir nasihat)

Bende: girêdayî, dîl û hêsir, xizmetkar. (bağlı, köle, esir)

Ferman: emir. (emir, tebliğ, buyruk)

ME'NA HEMÎ:

Dîlberê bi dizî, bi min ra xîlwet kir, em bi tenê man û me suhbetek kir, ji lêvên xweyên şîrîn şerbetekî da min, (gotinên xweş gotin,) me gohên xwe dayê, weyan ji me ra got "hûn guhê xwe bidin min", li me şîret û nesîhet kirin û me kir bendeyê ferma xwe.

*Ji fermanê kî haziq bit, û naxwazî munafiq bit
Divê her dem muwafiq bit, wekî şêxê di senanê*

ME'NA BÊJEYAN:

Haziq: Karzan, mahir, pispor. (işinin ehli, mütehassıs)

Munafiq: Durû. (iki yüzlü)

Muwafiq: Wekhev, ne dij. (uygun, muvafeqet eden)

Şêxê Sen'anê: Şêxekî terîqê bûye, dilê wî ketiye keçekî êrmenî, keçika êrmenî jê ra gotiye: gere tu Qur'anê bi şewitînî, mey vexwî, bibî gavan û şivanê berazan, şêx ji ewan teklîfên wê qebûl kirîye, hemû tiştan wekî gotina wê kirîye, ku Melayê Cizîrî, derheqa wî macerayê da (maceraya şêx û ma'sûqa wîya êrmenî da) wiha dibêje:

*Mey nenoşî Şêxê sen'anê xelet
Ew neçû nêv Êrmenistanê xelet
Mislê Mûsa wî tecellaya Te dî
Ê Te dî kanê xeta, kanê xelet*

"Şêxê sen'anî, bi şaşî mey venexwarî ye, bi çewtî û şaşîti neçûye Êrmenistanê, belkî wekî Mûsa Pêxember (ku nûra cemala Xwedê, li çîyayê Tûrî Sîna dît) Ewî ji Nûra Cemala Te, dîtîye; yê ku te bibîne şaşîti û çewtîti ya wî li ku di mîne?" Ew ne çewt û şaş e.

(Sen'ani şeyhi, meşhur bir tarikat şeyhidir. Bir ermenî kıza aşık olur, onun direktif ve isteği ile de mey içer, Kur'an-ı yakar ve domuz çobanlığını kabul eder ki meşhur Melayi Ciziri divanında onun hakkında şöyle diyor: "şeyhi San'ani, yanlışlıkla ve hata yaparak mey içmemiştir, o da Musa Peygamber gibi, senin tecelli ve Cemalinin nurunu görmüş, seni göremenin hatası ve yanlışlığı olurmu? Tabii ki olmaz)

ME'NA HEMÎ:

Kesê ku ji fermanê xeberdar be û me'na û ehemmiyeta wî qenc bizane, durûtî û minafiqîtiyê jî nexwaze, neke, dê ew wekî şêxê Sen'anî, ji emr û fermana Te derneyê, muwafiqê wî emr û fermana Te ya pîroz be (çi dibe bila bibe, tiştên ku Te ferman kir, dê bê tereddud bike û fermanên Te bi cîh bîne) Çawan ku dîsan jî Melayî Cizîrî dibêje :

*Ger bi kuştin, wer bi hîştin emr û fermana Te bit
Ehmedo ebdun reqîqun waqîfun beynel-ebîd*

Eger emr û fermana Te bi kuştina me be, weyan bi hîştina me be, Tû qenc bizane ku Ehmedo (Melle Ehmedê Cizîrî)yek ji bende yên Te yên xalise, bi tû awayî ji fermana Te dernayê. Tu çi fermen bikî dê ew bi angore wê fermana Te be, rîayeta wî bike.

*Wekî şêxê, dê hazir bit, li fermanê ku nazir bit
Bi emrê dostê kafir bit, bi sojit suhfê qur'anê*

ME'NA BÊJEYAN:

Dê: Bê guman. (muhakkak)

Hazir: amade. (hazır, muheyya)

Nazir: mêzeker. (bakacak olan, bakan)

Kafir: gawir. (kafir, inanmayan)

Bi sojit: bişewitîne. (onu yakacak)

Suhf, suhuf: (c. sehîfe): belg, pel, rûpel. (sayfa, yaprak)

Suhfê Qur'anê: pelên Qur'anê. (Kur'an'ın yaprakları)

ME'NA HEMÎ:

Eger ew nazirê emr û fermanê be (rî'ayeta wî bike), dê wekî şêxê Sen'anî amade û hazir be, bi emrê dost û yarê bibe kafir û belgên Qur'anê bişewitîne.

*Disojim suhfê mektûbê, bi emrê yar û mehbûbê
Dema dil dim bi metlûbê, didem Ez dîn û îmanê*

ME'NA BÊJEYAN:

Suhfên Mektûbê: Belgên wî yên ku hatine nivîsandin. (yazılmış olanın sayfaları)

Mahbûbê: Ya hezkirî. (sevilir olan, sevilen)

Dil dim: Dil bidim. (gönül versem)

Metlûbê: Ya ku daxwaze. (istenilen, arzulanan)

ME'NA HEMÎ:

Yanê: Dê ew bibêje: Ez bi emrê yar û mehbûba xwe, pelên wî Qur'anê ya nivîsandî, dişevitînim, ji ber ku dema Ez dilê xwe didim (yan bidim) wê yara ku miraz û metlûba mine, Ez wê demê, dîn û îmanê xwe (ol û bawerî ya xwe) jî, didim (teslîmê wê dikim, ev çawan emir dike, dê ez wilo bikim).

*Eger dîlber mecazî bit, ji rengê libsê xazî bit
Bila sofî ne razî bit, bi mîne ew di hirmanê*

ME'NA BÊJEYAN:

Mecazî: Ne heqîqî, xwazmanî. (mecazi, hakiki olmayan)

Libsê: Lîbas, cil. (elbise)

Xazî: Cûrekî qumaşê kitanê erzan e. (ketenden yapılan ucuz bir kumaş türü)

Hirman: Bê parî, mehrûm bûyîn. (mahrum olmak)

ME'NA HEMÎ:

Eger cî ew dîlbera ku ez di fermana wê da me, dîlberekî mecazî be jî, bi cil û lîbasên kitanê û erzan be jî, (yanê, cilên wê ji qumaşê xazî be, we yan mînanî xazî bê qîmet û erzan be jî) dîsan jî, Ez hertiştên xwe dispêrêm wê, -sofî razî bibe nebe-, ez ji emr û fermana wê dîlberê dernayêm, (sofî çi dibêje bila bibêje, çi dike bila bike)

Ma qey çi zane Sofî ! Hov û nezane bê mux ()
Şêxzade zêrre kofî, dêre ji qûtî û çux ?*

- Durre -

(*) Bê mux: bê mêjî, bê hişş

*Binê: Sofî qewî dîne, wekî xuffaşê miskîne
Li nik wî roj tureng nîne, xwe naspêrit direxşanê*

ME'NA BÊJEYAN:

Binê: Binhêre, mêzebike. (bak)

Qewî dîne: Zor dîne. (zır delidir)

Xuffaş: Parçîmk, balçîmok, şevrewîng, çekçekûle. (yarasa kuşu)

Xuffaşê miskîn: Parçîmka belengaz ku çavên wê li be rojê venabin û nikare ronahî ya wê bibîne, ji wî wetrê jî, tu reng û ronahîya rojê tunîne (tuneye). (zavallı yarasa, güneş karşısında gözleri açılmıyor, sanıyor ki güneşin hiçbir rengi yoktur)

Xwe naspêrit: Xwe nasipêre, xwe teslim nake (kendini teslim etmiyor)

Direxşan: Tiştê bi ronî, tiştê dibiriqe (parlayan, parlak olan şey)

ME'NA HEMÎ:

Parçêmka (balçîmoka) belengaz, ne rojê dibîne, ne jî xwe dispêre tiştên ku ronahî didin; Sofiyê dînik jî wekî xuffaşê ye, tiştên bi ronahî nabîne û xwe naspêr e ronahîyî (korefêmekî bê hişş û belengaz e)

*Dilê wî kor û e'ma ye, ji weslê dûrîda maye
Li ber wî derge dadaye, nehîşte bête dîwanê*

ME'NA BÊJEYAN:

E'ma: Ji herdû çavan kor (her iki gözünden kör)

Ji weslê: Ji gihîştinê, ji gihîştana yar û mirazê (yara kavuşmaktan)

Durî da: Ji dûr da (uzaklarda, uzakta)

Derge: Derî (kapı)

Dada ye: Kilit kirîye, girtîye. (kapalıdır, kilitlidir)

Nehîşte: Nehîştî ye. (bırakmamış, bırakmıyor)

Bête dîwanê: Were meclisê, were huzûrê. (divana gelebilsin)

ME'NA HEMÎ:

Dilê Sofî, besîreta wî, kore, tu tiştî nabîne, ji gihîştina yar û mirazê, ji gihîştina heqîqetê dûr maye, derî li ber hatîye dadan, nehîştî ye ku were meclis û huzûrê (ku were jî, kore, tişte nabîne), çawan ku Mela jî gotî

ye. "Dê kor çike-j tewafê, ew nabînit berê reş". Dê kesê kor ji tewafa Ke'be yê çî bike, ev kevirê reş (heceril eswed)nabîne.

*Ez im serxweş ji wê camê, ez im ruswa di nêv âmê
Ez im 'Enqa ketim damê, bi zulfa ser li xal danê*

ME'NA BÊJEYAN:

Ruswa: Rezîl, riswa, ewê ku her tiştê wî derketîye meydanê. (rezil, kepaze)

Di nêv âmê: Di nav hemî xelkê da, li bal herkesî. (halk arasında, herkesin yanında)

'Enqa: Sîmurx, perrendekî efsanewî ye, îsmê wî heye, cismê wî tune ye, ku lewra nakeve tu de'fikan jî, di bêjin ku gewdeyê wî bi qasî gewdê sî teyran mezin e ku ji wî sedemê da jî, jê ra sîmurx (sî perrende) gotine. (İsmi olupda cismi olmayan ve ondan dolayı da hiçbir tuzaga düşmeyen otuz kuş büyüklüğünde efsanevi bir kuşun adıdır.)

Dam: Dafik, tell. (tuzak, ağ)

Bi zulfa ser li xal danê: Bi wê zulfa ku serê wî li dane yê xala ne, we yan bi wî zulfa ku serê wî, li xalê rûyê yarê dane. (ucu yanaktaki hal (ben) e dayanan zülf)

ME'NA HEMÎ:

Ez im ewê ku ji wê cama şeraba îşqê mest û serxweş bûme, ez im ku di nav âmê da ruswa bûme, ez im ew teyrê 'enqayê ku ketîye dafika wî zulfa ku serê xwe li ser xala rûyê mehbûbê hatîye, ku ez bi qesta daneyê xalan ketime dafikên biskên wan şepalan.

*Bi qesda daneyê xala, ku dil ket dafika dala
Xeta, kêşa binê çala çenê, hêsîr e dê wey bê (*)
Ji jana derdê hicranê, dil û canem xilas nabî
Meger lê bête fermanê; ji lêvan kewser û mey bê (**)*

- Durre -

(*) Bi qesta daneyên xalan, teyrê dilê me ket dafika zulfên wê yên ku wekî tîpên dala ne, (wek herfa dalê serê wan xwar û çingirr in) xetên ser rûyê yarê, dilê me kişande çala bin çenê, ku di wê çalê da hêsîr maye û dê tim wilo be jî, her tim di wî da dil û hêsîr bimîne.

(**) Ji çik û jana terkdayînê, dil û canê min xilas nabe, îlla ku yar emr û ferman bike: ku kewser û mey ji lêvên wêyên şîrîn li wan, ji boy wan were, belkî bi wan şifa bibin, ji çika hicranê xilasbin.

*Bi zulfa hate serxalan, bi nefşa tîtik û alan
Dil û canê me 'ebdalan di bit dîsa di talanê*

ME'NA BÊJEYAN:

Binefş: Cûrekî gula ne (menekşe). Bi mecazî: Yara ku wekî kulilka binefşê letîf û xweşik e.

Nefş: Belav, belavbûyî, perçe perçe bûyî. (dağılma, dağılmış olan)
Tîtik: Xweşik û rindik, gulî, kezî. (güzel ve çekici olan, saç lülesi, bukle)

Alan: Li hev alîn, yê n reng sor û al, li hev alandin. (rengi al, kırmızı olan, birbirine dolanmış olan)

'Ebdal: Feqîr, belengaz, dilsaf. (safdil, bön)

Bi nefşa tîtik û alan: Bi belavbûyîna kezî û gulîyan, bi gulî û keziyên rindik û li hev alîyayî. (saç lülesinin dağılışı ve dağılmış saç lüleleri ile)

ME'NA HEMÎ:

Yara me dîsan jî, bi wî zulfa ku hatîye serxalan, bi belav bûyîn û li hev alandina gulî û kezîyan, dil û canê me belengaz û feqîran dibe talanê (talan dike).

We yan: Ewê yara ku bi çav û dêmên xwe, wekî binefşokê tîtik û sorikên rengîn û xweşik e, dil û canê me belengazan dîsan dibe talanê (talan dike, talan dibe)

*Di talanê ku sed ser çûn, hezaran genc û gewher çûn
Dilê sed pare ker- ker çûn, Tu "Xanî" beske efxanê*

ME'NA BÊJEYAN:

Sed ser: Bi sedan serî, pîrr serî. (yüzlerce baş, çok baş)

Genc: Gencîne, xizne. (hazine, define)

Gewher: Cewher. (cevher, mücevher, inci)

Ker-ker: Perçe perçe. (parça parça)

Beske: Bese bike, dengê xwe bibirre. (yeter artık)

Efxan: Fîxan û fizar. (ağlayıp sızlama, bağırıp çağırma)

ME'NA HEMÎ:

Di talanê da, bi sedan serî, bi hezaran xezîne û define, mal û mulk, cewher û pol û pere çûne, (hemî tişt çûne) dilên sed pare jî, pare-pare çûne. Xanî! Piştî van tiştan hemî, îdî bese ku Tu fixan û fîzar bikî (şerm û fedî ye, eyb û ar e ji Te ra ku Tu evqas dikalî û dinalî).

- HERO SEDCAR -

*Hero sedcar ji îlfa wê, di bim keyfê li meyxanê
Vebîr min têt ku zulfa wê, dinalim Ez ji hîcranê*

*Di nalim lew gelî yaran ji çehvan xûn diçit baran
Ji sehma 'eqreb û maran wekî ew têne lêkdanê*

*Wekî ew têne ser balan bibînîn nuqte û xalan
Bi nefş û xunçe û alan, di ser da mahê tabanê*

*Di ser da ew meha enwer, ji reyhan sunbulan da ser
Kirim sewda û hem ebter, ji min dil bir bi talanê*

*Ji min dil bir evê carê, ku min dî qameta yarê
Wekî selwa li cobarê, vemeşya hate eywanê*

*Vemeşya ya ew sifet horî, ji rengê sorgula jorî
Ruhê şirîn dikim gorî, ji bo xalê û nîşanê*

*Nîşan û sûretê re'na, didin ku li miskê sed te'na
Ji Xanî lêne pîrr me'na, wekî Ayatê Qur'anê*

.....

*Hero sedcar ji îlfa wê, di bim keyfê li meyxanê
Vebîr min têt ku zulfa wê, dinalim Ez ji hîcranê*

ME'NA BÊJEYAN:

Îlf: Pêsebirhatin û bîhn derketin, hezkirin. (alışmak, alışkın olmak, sevmek)

Keyf: Neş'e, kêyfxweşî, zewq û sefa. (neşe, sevinç, sürur)

Ve bîr min têt: We di bîra min têt, dikeve bîra min (aklıma geliyor, hatırlayınca)

Hîcran: Terkdayîn, Jê dûrbûyîn, jê qetîn, xem û kederên jê dûr bûyînê. (uzaklaşma, ayrılık üzüntüsü)

ME'NA HEMÎ:

Hero sedcarî, ji ulfet û mehebbet û hevalî ya mina bi wê yarê ra. Ez li meyxanê kêf û zewq û sefayê dikim, bi neşe û kêfxweşî diçim meyxanê û wextê xwe bi xweşî lê di borînin, (mest û serxweş dibin ha ji tu tiştî namînin), lê dema ku zulf û kakulên wê tên bîra min (tên hişşê min). Ez ji derd û kederên dûr mayîna ji wan, dinalim û dikalim, agir û pêtên nav û dilê min gurr û geş dibin, çawan ku Melayê Cizîrî dibêje:

*Tu dizanî bixwedê min tû xîyalî şeb û roz
bi xîyala xwe mudam min tu libalî şeb û roz
Mislê koyîn(*) te wisan nale ji miskîn dilî tên
Em nizanin Tu çira her we dinalî şeb û roz*

*Di nalim lew gelî yaran ji çahvan xûn diçit baran
Ji sehma 'eqreb û maran wekî ew têne lêkdanê*

ME'NA BÊJEYAN:

Lew: Lewra, ji ber ku. (çünkü, o sebepten dolayı)

Gelî yaran: Ey gelî dostan. (ey tüm dostlar)

Baran: (yağmur)

Ji çavan xûn: (gözlerden kan)

Sehm: Tîr. (ok)

'Eqreb: Dûpişk. (Akrep)

Maran: (Yılanlar)

Wekî ew têne: Mîna ku ew tên. (sanki onlar geliyorlar)

Lêk danê: Lêxistinê. (vurmaya, sokmaya)

ME'NA HEMÎ:

Ey gelî dost û yaran! Ez ji vî sedemê dinalim û xwîn ji çavên min - wekî baran- tên xwarê: ku dûpişk û marên zulf û kakulên yarê, tîrên awirrên kevanên birûyên wê, ji boy pêvedan û lêdanê tên. (mar û dûpişkên wê tên bi me vedidin, tîrên wê jî li dil û canê me didin)

(*) Koyîn: Kohîn, perendeyek e ku tim wîte-wîta wî ye, dikale û dinale.

*Wekî ew têne ser balan, bibînin nuqte û xalan
Bi nefş û xunçe û alan, di ser da mahê tabanê*

ME'NA BÊJEYAN:

Wekî ew: Mîna ku ew. (sanki o)

Serbalan: Ser cîhên bilind. (yüksek, yüce yerler üstüne)

Bibînin: Ku bibînin, mêze bikin. (ki görsünler)

Nuqte: Xal. (nokta)

Binefş: Binefşok ku meqsed jê çavên yarê yên wekî kulîlka binefşokê ne. (Menekşe, yarın menekşe gibi gözleri)

Xunçe: Gula ne pişkivî, nû pişkivî, devê yarê. (açılmamış gül, yarın aşzı)

Alan: Gula alan, rengsor, dêm û lêvên yarê (kırmızı olan, yarın yanak ve dudakları)

Di serda: Di ser wan ra, li jorê wan. (onların üstünde, yukarısında)

Mahê taban: Hîva bi ronahî. (parlayan ay)

ME'NA HEMÎ:

Wisa dixuyê ku ew zulf û kakul têne ser cîhên jor (tên ser dêmên yarê) ku xal û nuqte û nîşanên rûyê yarê û binefşok û xunçe yên çav û dev û lêvên wê yên yaqûtî (wek yaqûtê rengsor) bibînin, ku di ser wan ra jî, li jorê wan jî, hîva bi ronîya çardeşevî ye (eniya wê ya wekî hîva çardeşevî ye)

*Di ser da ew meha enwer, ji reyhan sunbula da ser
Kirim sewda û hem ebter, ji min dil bir bi talanê*

ME'NA BÊJEYAN:

Ew meha enwer: Ew hîva pirr bi nûr û ronahî. (o çok nurani ay)

Reyhan: Curekî gîhayê bîhn xweş e. (fesleyen denilen hoş kokulu bir ot, hoş ve güzel kokulu)

Sunbul: Cûrekî kulîlkane. (bir çiçek türüdür)

Da ser: (üstüne koydu)

Sewda: Pirr aşiq, bengî. (aşırı aşk tutkunu)

Ebter: Pirr bê xêr û bê khêr. (faydasız, yaramaz, beter)

Talan: (Yağma)

ME'NA HEMÎ:

Di jor da jî ew hîva pîrr nûranî û xweşik bû, ku sunbulên kakul û tûncikên wekî reyhanan serê xwe danîbûn ser wî, li ser wî weketîbûn. ku ewan zulfan, min sewda û ebter kirin, dil û canê min ji min yaxma û talan birin.

*Ji min dil bir evê carê, ku min dî qameta yarê
Wekî selwa li cobarê, vemeşya hate eywanê*

ME'NA BÊJEYAN:

Evê carê: Vê cara han. (bu sefer)

Qamet: Bejn û bal. (boy bos)

Selwî: Dara serwî yê. (selvi ağacı)

Li cobarê: Li çem, li berdevê çem. (dere kenarında)

Vemeşya: Meşîya, we meşîya. (yürüdü)

Eywan: Hewş, poxan û salon, salona mezin, koşk û saray. (büyük salon, köşk ve saray)

ME'NA HEMÎ:

Vê carê, ewê yarê dilê min ji min bir, ku -bi wî bejna xwe ya wekî dara selwî û çinarê- bi aliyê min da meşîya, hate xwarê hate eywanê.

*Vemeşya ya ew sîfet horî, ji rengê sorgula jorî
Ruhê şîrîn dikim gorî, ji bo xalê û nîşanê*

ME'NA BÊJEYAN:

Cûrî: Sorgula ji cûrên espehî. (cins gül)

Sorgula jorî: Gula sora jorîn, ya ku li cîhê jor e. (gula war û zozana), we yan gula ku qedr û rûmetê wê li jor e (bilind qîymet û giranbiha ye). (yüksekte olan kırmızı gül)

Ya: Ewa ku. (oki)

Dikim gorî: Bi qurbana wê dikim, fedayê wê dikim. (kurban ediyor, feda ediyorum)

ME'NA HEMÎ:

Ew yara ku bi reng û rewşa horîyên bihiştê bû, weka sorgula

zozanan bû, meşîya û hat ku ez canê xwe yê şîrîn ji boy xal û nîşanên dêmên rûyê wê ra feda dikim, xwe bi gorîya wan dikim.

*Nîşanên sûretê re'na, didin ku li miskê sed te'na
Ji Xanî lêne pîrr me'na, wekî Ayatê Qur'anê (*)*

ME'NA BÊJEYAN:

Sûret: Rû, çehre. (yüz)

Re'na: Letîf, nazik, xweşik. (güzel, şirin)

Te'n: Serzeniş, sitem. (yerme, iğnelemek)

Ji Xanî lêne pîrr me'na: Xanî pîrr me'na li wan nîşanan dixê, ewan pîrr xweşik rave û şîrove dike. (Xanî onlara çok güzel mana verir, onlara çeşitli tefsir ve yorumlar getirir)

ME'NA HEMÎ:

Ew neqş û nîşanên sûretê mehbûbê yê xweşik ku pîrr te'n û serzenişan li miskê dixin, (dibêjin ku misk wekî me bîhnxweş, wekî me bi rûmet û keleş nîne û nabe,) ji Xanî da li wan neqş û xet û xalên, wekî Ayetên Qur'an'ê, pîrr tefsîr û şîrove û rave hene. (Xanî wan xet û xalan wekî Ayetên Qur'an'ê, pîrr xweş, me'na û rave û şîrove dike)

(*) Ev helbesta dawî, ne ji ristên Xanî ye, belkî min ewî hûnaye û qesîdeya Xaniya pîroz pê temam kirîye, hîvîdar im ku pîrê pîran, mamostayê mamostayan me bibexşîne! Ewî polê me yê bê nerx û biha, bi wan gewherên xwe yê giranbiha ra bi nerxîne.

- SUBHEKÎ ZÛ -

Ez çûme derê meykedeyê subhekî zû,
min dî yekî esmer
Qamet bi mesel şubhê çinarê bû du keysû,
manendê du Ejder

Çînçîn dixuşîn zulfê li ser gulşenê ruxsar,
reh şubhetê şehmar
Kher - kher dimeşîn biskê li ser qewsê du ebrû,
manendê du şehperr

Mayîm mûtereqqib, meger ew mezherê î caz,
carek bi dused naz
Halê me tefehhus khet û bêjît ku esîro!
Ez bo te me xemxwer

Min got te di wextê seherê ev çîye da min,
ey serwîqeda min!
Go ma tu nizanî çîye min da te feqîro!
E'teytûke kewser

Hetta veke lewhê sedef û xameyê yaqût,
nêzikê bi lahût
Min seyrê kirin Sidre û Tûba qedê dil co,
nînin çu beraber

Hindî melek û horî, perî bêne temaşa,
haşa we ku haşa!
Kengê dibin ew laîqê nezzareyê ebrû
ey dil me ke bawer!

Barî ji derê meykedeyê min me ke bê par
ey seyyîdê mûxtar!
Saqî ku Tû yî "eşhedû billahî" di îro
"Xanî" bûye meyxwer

.....

*Ez çûme derê meykedeyê subhekî zû,
min dî yekî esmer
Qamet bi mesel şubhê çînarê bû du keysû,
manendê du Ejder*

ME'NA BÊJEYAN:

Meykede: Meyxane

Bi mesel: Bi mînak, mesela. (misal olarak)

Şubhê: Wekî, mînanî. (benzer)

Keysû: Khezî, gulî. (saç örgüsü)

Ejder: Ejderha, ejdîha, marekî çîrokî ye, ku dibêjin alav ji devê wî davêje. (ağzından lav çıkan efsanevi bir yılan)

ME'NA HEMÎ:

Ez di berbanga sibê zû da çûm derê meyxaneyê, min liwê yeka esmer dît ku bejn û bala wê wekî dara çînarê bû, herdû kheziyên wê jî, wek du marên ejder bûn. (ku bi can û dilên merif wek maran vedidan)

*Çîncîn dixuşîn zulfê li ser gulşenê ruxsar,
reh şubhetê şehmar
Kher - kher dimeşîn biskê li ser qewsê du ebrû,
manendê du şehperr*

ME'NA BÊJEYAN:

Çîncîn: Kurîşk-kurîşk (halka halka, büklüm büklüm)

Dixuşîn: Dixûşîkîn, dişûlikîn (kayıyorlardı)

Gulşen: Baxçeyê gulan, gulistan (gül bahçesi)

Reh: Rek, ta, tayîk (saçak) yanê: Tayikê biskan.

şubhetê: Mislê, mînanî (benzer, gibi)

şehmar: Şahê maran, şahmaran (efsanevi yılan şahı)

Kher kher: Perçe perçe, qet qet (parça parça)

Bisk : (zülf)

Qews: Kewan (yay)

Manend: Wekî, mînanî (benzer, gibi)

şehperr: Perrika herî dirêja di baskên perrendeyan da, şahê perrikan (kuş kanadının en uzun tüyü)

ME'NA HEMÎ:

Bisk û zûlfên wê, li ser rûyên wê yê ku wekî baxçeyê gulên e, kurîşk-kurîşk di şûlikîn, ku her takî wan biskan jî wekî şehmaran bûn; biskên wê perçe-perçe bibûn, diçûn û dihatin, ku di ser wan ra kevanên biroyên wê jî, wekî du şehperran bûn.

*Mayîm mûtereqqîb, meger ew mezherê î'caz,
carek bi dused naz
Halê me tefehhus khet û bêjît ku esîro!
Ez bo te me xemxwer*

ME'NA BÊJEYAN:

Mûtereqqîb: Çavnêr, li hêvîyê, li benda wê. (muntazır bekleyen)

Meger: Belkî, dibe ku. (olabilirki)

Î'caz: Mande kirin, mat kirin, mu'cîze peydakirin. (başkalarını acze düşürecek ve mat edecek, harikalar ve mucizeler yaratacak)

Mezher : Xûyange, tecellîgah. (bir şeyin görüldüğü izhar olunduğu yer)

Mezherê î'caz: Xûyangeha ku mirovan mande dike û mat dihêle, yara mu'cîzekar. (başkalarını mat edecek şekilde mucizelerin ve harikaların kendisinde tecelli ve zuhur ettiği yer)

Tefehhus: Lê gerîn, lê pirs kirin. (sormak, araştırmak)

Esîro: dîlo. (ey esir ve tutsak olan)

Xemxwer: Xemxwâr. (gam eden, üzülen)

ME'NA HEMÎ:

Ez li bendê wê mezhera mu'cîzeyan mam, ku ew carekî -bi nazdarî- pirsê halê me bike û bibêje "Ey dîl û hêsîrê min ez di xema te da me (ez xema te dikim), gelo halê te çîye, tu çewanî?

*Min got te di wextê seherê ev çîye da min,
ey serwîqeda min!
Go ma tu nizanî çîye min da te feqîro!
E'teytûke kewser*

ME'NA BÊJEYAN:

Serwîqed: Ewa ku bejna wê wekî dara serwî yê ye. (selvi boylu)

Ma: Qeyê? Qey? (acaba, meğer)

Feqîro: Belengazo. (ey fakir)

E'teytûke: Min daye te. (Ben sana verdim)

Kewser: (kevser suyu)

ME'NA HEMÎ:

Min got: "Ey bejin serwiya min! Ev çiye te di vê şefeqêda da daye min?" Got: "Belengazo ma qey tu nizanî ew çiye min daye te? Ew ava kewserê ye"

*Hetta veke lewhê sedef û xameyê yaqût,
nêzîkê bi lahût
Min seyrê kirin Sidre û Tûba qedê dil co,
nînin çu beraber*

ME'NA BÊJEYAN:

Lewhê sedef: Textê ji sedef, tabloya sedef (ku bi mecazî meqsed jê sing û berê yarê ye, we yan jî dêm û dev û diranên wê ye). (sedef levhası)

Xameyê yaqût: Yaqûtê xam, yaqûtê xav ku meqsed jê lêvên dildarê ye. (tabii yakut, yarın dudakları)

Lahût: Alema pîroza Îlahî. (ilahi ve kudsi alem)

Sidre û Tûba: Navê du darên xweşik û pîrozin, dara **Sidretûl-Mûntehayê** ya ku dibêjin li nik 'Erşê Xweda ye û dara tûbaya bihiştê. (sidre ve tuba ağaçları)

Qedê dil co: Bejna dilxwaz, dilkeş, bejna ku dil ewî arzû dikin û ew jî dilan bi aliyê xwe va dikêşe. (gönül çeken letif ve çekici kamet)

Nînin: (yokturlar)

Çu beraber: Tu mînak, tu tişt wekî wan tunene (onların hiç benzeri yok)

ME'NA HEMÎ:

Min li bejn û bala wê ya -wek dara Sidre û dara Tûbayê ya bê hemta- mêzekir, seyr û temaşa kirin da ku ew, wî lewheya sedef

û yaqûtê xam (çehre û dêm û dev ê lêvên xwe) yên ku nêzîkê 'alema Lahûtî ne (wek 'alema îlahî ya rûhanî letîf û pîrozin) veke û ez wan bibînim. (Wek ku Xwedê di şeva Mi'racê da, rûyê Xwe ji Mûhemmed Pêxember ra li nik Meqamê Sidretî-l Mûntahayê vekir û nîşanê wî da), lê belê, ne ku ez, belkî çiqas Melek û Hûrî û Perî hebin, ew laîq û sezawarê wî Meqamê pîroz (Meqamê dîtina cemala rûyê wê) nîn in. Ey dil ! Tu bawer neke ! ...

*Hindî melek û horî, perî bêne temaşa,
haşa we ku haşa!
Kengê dibin ew laîqê nezzareyê ebrû
ey dil me ke bawer!
Barî ji derê meykedeyê min me ke bê par
ey seyyîdê mûxtar!
Saqî ku Tu yî "eşhedû billahî" di îro
"Xanî" bûye meyxwer*

ME'NA BÊJEYAN :

Hindî: Çiqas, ewqas, pirr, gelek. (ne kadar çok)

Haşa we ku haşa: Na û na, nebûye û nabe. (olmaz da olmaz, asla ve asla)

Kengê: Çi zeman, çi wext. (ne vakit)

Nezzare: Temaşevan, ewê ku ji ciyekî bilind da, li tiştêkî mêze dike. (temaşa eden)

Barî: Carekî; qe nebe. (bir kere,hiç olmazsa)

Ey seyyîdê mûxtar: Ey serok û serwerê hîlbijar û aza. (ey seçkin ve zîşan olan başkan)

Saqî: meyger (mey ve içki sunan)

Ku Tu yî: Madem ku Tu yî, ji boy ku Tu yî (madem sensin)

Eşhedubillah: Ez bi Xwedê bawerim ku. (Allah'a inanıyorum ki)

Di îro: (bugünde)

Meyxwer: Mey vexwar. (mey içen)

ME'NA HEMÎ:

Ey dil ! Tu bawer neke ! Ku Melek û Hûrî û Perî jî, bibin laîqê dîtina cemala rûyê wê û temaşa kirina burûyên wê ! -haşa sûmme haşa- Tu kes jî nikare bigihîje wî maqam û wî merteba ya bilind

û pîroz (hetta ku em jî bikaribin bighîjînê) divê em qenc fêhm bikin û bizanibin ku em ne laîqê wî meqamî ne !. Ey Seyyîdê Mûxtar, ey Serok û Serwerê me yê bijare, ey ew yara ku em laîqê dîtina cemala rûyê te nînin) qe ne be ! Tu min ji derê meyxwaneyê mehrûm û dûr neke ! Eşhedû billah (bê şek û gûmane) ku sebebê meyvexwarin a Xanî jî, ewe ku tu îro bûyî saqî, meygerr, eger tu saqî û meygerr nebûya yî, Xanî mey venedixwar û ne dibû meyxwer.

- HINAREK -

*Ji le'lên diyarê E min mey vexwara
Bi dil dê bi bexşî bedexşan, Buxara*

*Mudamî di destê xeman da zebûnem
Mudamî dixum mey, bikim da mudara*

*Dema kir me xedra ewê gul'îzarê
Dibin bê tekelluf dilê min xida ra*

*Hinarî ji bo min der axoşê pîrr durr
Hinarek di taze, hebîna dil ara*

*Ne yara te îro nezer da te "Xanî" !
Ne yaran te mane, ne rahet, ne yara*

.....
*Ji le'lên diyarê E min mey vexwara
Bi dil dê bi bexşî bedexşan, Buxara*

ME'NA BÊJEYAN:

Ji le'lên diyarê: Ji lêvên yarê yê wekî le'l û yaqûtê. (le'l: kîrmızı ve qıymetli bir süs taşı ve dudak)

Di: Di zimanê kurdî da nîşana pîratiyê û cem'ê ye. (Kürtçe dilinde çoğul edatıdır)

Bi dil: Ji dil, bi arzûya dilê xwe. (gönül arzusuyla)

Bi bexşî: Bi bexşandê, bidayê. (bağışlardım, verirdim)

Bedexşan: Herêmekî li Efxanistanê ye ku meşhûrê bi yaqûtê ye. (Afganistanda yakut ile şöhret bulan bir şehirdir.)

Buxara: (Özbekistanda bir şehirdir)

ME'NA HEMÎ:

Eger ku min ji lêvên yarê mey vexwara, dê minê ji dil û canê xwe bajarê Bedexşan û Buxarayê pêşkêşê wê bikira! (Yanê: Yaqûtên lêvên yarê, ji yaqûtên meşhûrên Bedexşanê bi rûmettir û giranbihatirin ku mirof Bedexşan û Buxarayê, pêşkêşî wan dike û di mizgînîya wan da dide)

*Mudamî di destê xeman da zebûnem
Mudamî dixum mey, bikim da mudara*

ME'NA BÊJEYAN:

Mudamî: Peyapey, hertim. (daima, her zaman)

Di destê xeman da: (gam ve kederlerin elinden)

Zebûnem: Jar û zeîf û bê hêzim. (zeîf ve güçsüzüm)

Mudamî dixum mey: Bi dewamî mey vedixum. (her zaman mey içerim)

Bikim da mudara: Da ku ez bi wî meyê îdare bikim. (idare edeyim diye)

ME'NA HEMÎ:

Ez her tim di destê xem û derdan da jar û zebûnim, her tim mey vedixum ku rewşê îdare bikim. Di nusxekî din da jî wiha hatîye: (Mudamî dixum, pê bikim da mudara) yanê: Ez her dem mudamî, meyekî, cûrekî meyê vedixum da ku ez bi wî, wezîyetê îdare bikim.)

*Dema kir me xedra ewê gul'îzarê
Dibin bê tekelluf dilê min xida ra*

ME'NA BÊJEYAN:

Xedir: Bê bextî, xainî, peyman şikandin. (hıyanet, nankörlük, vefasızlık)

Gul'îzar: Dêm gul. (gül yanaklı, al yanaklı)

Bê tekelluf: Bê zorkêşayî, bi hêsayî. (tekellüfsız ve zahmetsiz)

Xida: Xurek, taştê. (gıda)

Ra: Ji bo. (için)

ME'NA HEMÎ:

Dema ku me bi wê gulizarê ra bê 'ehdî û bê bextî kir, bê gotin û tekelluf dilê min ji boy xurek û taştê ra dibin. (Dilê min ji boy xurekê xwe ra dibin û dixwin.)

*Hinarê ji bo min der axoşê pirr durr
Hinarek di taze hebîna dil ara*

ME'NA BÊJEYAN:

Hinarî: Şand. (yolladı)

Der axoşê pîrr durr: Di paxila xwe ya tijî durr da. (dürr ve incî dolu kucağında)

Hinarek di taze: Hinarekî taze û nû. (Bir taze nar)

Hebîna dil ara: Mehbûba dil keş. (gönül çekici, tapılan yar)

ME'NA HEMÎ:

Yara dil keş, ji bo min ji paxila xwe ya ku tijî durr in, hinarekî taze şand. (memikên xwe yên wekî hinaran pêşkêşî me kir)

Ne yara te îro nezer da te "Xanî" !

Ne yaran te mane, ne rahet, ne yara

ME'NA BÊJEYAN:

Nezer da te: Li te nezer kir, li te mêze kir. (sana baktı)

Ne yaran te mane: Ne yarên te mane. (ne dostların kaldı)

Yara: Hêz û quwwet. (güç ve kuvvet)

Ne yara: Ne jî hêz û quwwet. (nede güç ve kuvvet)

ME'NA HEMÎ:

Ey Xanî! Ne îro yara te li te mêze kir, ne jî yar û dostên te mane, ne jî hêz û quwwet di te da maye. Xanî di vê qesîda xwe da, cûrên hunerê cinasê (wek cinasa tam û cinasa naqis) pîrr bi kar anîye, wek **yara û yara**, ku ji cûrê cinasa tamm in, **vexwara û Buxara û hinar û hinarekî** û yên din jî, ku ji cûrên cinasa naqis in, ji xwe hemî şî'rên Xanî jî, bi cûrên hunerê edebî neqşandî û xemilandî ne, ku mirov bi hêsayî dikare derheq wan da wiha bibêje:

Şî'rên te Mela! neqş û nemûşên edebî ne

Fikrên te kela coşê evîna netewî ne

Zêr û zeber û pêş û ber û rêzê cemalê

Zêrrê zer û durr, gewher û nerxên hunerî ne

Temsîl û qîyas û hiss û tewrîyye û hids in

Tezmîn û cinas û Nessê xass û nitirî ne

Îma û îşarat û kînayât û rumûz in

Î'caz û kîramat û meqamat û wehî ne

-EY DIRÎXA!-

*Ey dirîxa! Ma me tenha ez ji şemsa xawerê
Xan û man têk bûne zulmet, paşî wê dêm enwerê
Paşî lêvên wê venaxum mutleq ava Kewserê
Min nevê dunya bi carek, piştî wê sîmîn berê*

*Ger bizanim ez di heşrê da nebînim dîlberê
Cennetê dê pê çi kem? Pê wer bi kem xakisterê!
Sed texabun! Çu ji bal min ew hebîna çav belek
Ah û efxanê ji min daîm di çûn çerxa felek
Hem ji ber feryadê min aciz dibûn îns û melek
Mam di qeyda dax û derdan paşî wî zulfên xelek*

*Ger bizanim ez di heşrê da nebînim dîlberê
Cennetê dê pê çi kem? Pê wer bi kem xakisterê!
Hîcreta yarê bihatim şubhê findê şu'ledar
Ketme sêla îştîyaqê, ji-htiraqê bûme nar
Ez wucûdek bê wucûd im, suhtim têkve bûm xubar
Min nevê dunya bi carek piştî wê çavî xummar*

*Ger di hîna ez wefat kim, bête ser min Ezraîl
Mujdeya xuldê bidet min hem di wê geh Cibraîl
Xidr û Îlyas hem bibîtin her ji boy min ra delîl
Dê bibêjim min nevêtin xuld û kewser, Selsebîl*

*Ger bizanim ez di heşrê da nebînim dîlberê
Cennetê dê pê çi kem? Pê wer bi kem xakisterê!*

*Çerxê kec reftarî waweyla! Ku ez talan kirim
Ser bi gerdan bûm û lêkin zêde sergerdan kirim
Bê dil û şuxl û hewes, carek ku bê îz'an kirin
Zêde wê bê murwetê ev reng ku ez talan kirim*

*Ger bizanim ez di heşrê da nebînim dîlberê
Cennetê dê pê çi kem? Pê wer bi kem xakisterê!*

*Zînihar! Ey dosîtan wextê dikim ez hîcretê
Wan du mîsraan kîtabet kin li belgê kaxetê
Da di dest min da senet bit ew di hîyna hezretê
Wesfê halê min bibêjin ew di wextê wesletê*

*Ger bizanim ez di heşrê da nebînim dîlberê
Cennetê dê pê çi kem? Pê wer bi kem xakisterê!*

*Xanîya ta key bibêjî: ev sual û ev cewab!
Ew ji wî sadîr bûye ey bê edeb, ey bê hîcab!
Ew qedaya bariye, razî bibe ey mal xirab!
Belkî bitin mûcibê narê ji bo te ew xitab*

*Ger bizanim ez di heşrê da nebînim dîlberê
Cennetê dê pê çi kem? Pê wer bi kem xakisterê!*

.....
*Ey dirîxa! Ma me تنها ez ji şemsa xawerê
Xan û man têk bûne zulmet, paşî wê dêm enwerê
Paşî lêvên wê venaxum mutleq ava Kewserê
Min nevê dunya bi carek, piştî wê sîmîn berê*

ME'NA BÊJEYAN:

Ey dirîxa: Wa hesreta, wey mixabin! (eyvah, yazık!)

Tenहा: Bi tenê û cuda. (yalnız)

şems. Roj. (güneş)

Xawer: Rojhilat, rojava. (doğu batı)

Xan û man: (ev ve muştemilatı)

Têk: Tev. (hepsi)

Zulmet: Tarîtî. (karanlık)

Paşî wê: Piştî wê (ondan sonra)

Dêm: Rû. (yüz, çehre)

Enwer: Pîr bi nûr, pîr rohnî. (çok nurlu, pek parlak)

Mutleq: Mutleqa, bi tu awayî. (asla)

Kewser: Navê av û kanîyekî Bihîştê ye. (cennet suyu)

Min nevê: Ez navêm, ez naxwazim. (ben istemem)

Bi carek: Qet'a, bi tu awayî. (asla, hiçbir zaman)

Sîmîn ber: Singzîvîn. (gümüş göğüslü, beyaz tenli)

ME'NA HEMÎ:

Way dirîx û hesret! Ez ji wê yara wekî roja xawerê cuda bû me, piştî wê dêm şemalê, xan û manê min tev tarî bûne û ma ne, ez di dû lêvên wê yên şîrîn ra, ava kewserê jî naxwazim, di pey wê sîngzîvînê ra, ez dunyayê jî navêm û naxwazim.

*Ger bizanim ez di heşrê da nebînim dîlberê
Cennetê dê pê çi kem? Pê wer bi kem xakisterê!*

ME'NA BÊJEYAN:

Heşr: Lihevcivandin, lihevcivandina mexlûqatan di roja qîyametê da. (toplanmak, kıyametten sonra bütün insanların bir yerde toplanması)

Dê pê çi kem: Dê ez pê çi bikem (onu ne yapayım, bana lazım değil)
Pê wer bi kem: Pê bi reşînim. (serpeyim)
Xakister: Xwelî, arî. (kül, toprak)

ME'NA HEMÎ:

Eger ez bizanibim ku ez di heşrê da dîlberê nabînim, dê ezê bi cennetê çi bikim ji min ra ne lazim e, ezê arîyê bi ser da kim, bi ser da xwelîyê bireşînim! (ew xwelîser ji min ra ne lazime)

*Sed texabun! Çû ji bal min ew hebîna çav belek
Ah û efxanê ji min daîm di çûn çerxa felek
Hem ji ber feryadê min aciz dibûn îns û melek
Mam di qeyda dax û derdan paşî wî zulfên xelek*

ME'NA BÊJEYAN:

Sed texabun: Sed mixabin. (çok yazık)
Hebîn: Pereste, dosta ku tê perestin. (tapılacak yar)
Efxan: Fîxan (feryad)
Zulfê xelek: Zulfên xelek-xelek. (halkalı zülfler)
Zulfî xelek: Ewa ku zulfên wê bi xelek in, bi kurîşk in. (zülfleri halkalı olan yar)

ME'NA HEMÎ:

Sed mixabin! Ew yara çav belek ji bal min çû-ku ji wî sedemê da jî, ah û fixanên min bi dewamî çûn çerxa felekê (çûn asîmanan), hem, ji ber feryad û fixanên di min, însan û melaîket ji aciz dibûn, piştî wan zulfên xelek, piştî wê zulf bi xelekê, ez di qeyd û bendên dax û derdên wê da, muqeyyed û girêdayî mam.

*Hîcreta yarê bihatim şubhê findê şu'ledar
Ketme sêla îştîyaqê, ji-htiraqê bûme nar
Ez wucûdek bê wucûd im, suhtim têkve bûm xubar
Min nevê dunya bi carek piştî wê çavî xummar*

ME'NA BÊJEYAN:

Hîcret: Terkdayîn, terk kirin. (terketmek, bırakmak)
Bihatim: Hellandim, şewitandim. (beni yaktı, eritti)
Find: (Mûm)
Şu'ledar: Bi pêt û şemal. (ışıklayan, parlayan)
Sêl: Sêla qelîyê. (kavurma sacı)

Îştîyaq: Pirr arzû kirin, pirr xwestin. (çok arzulamak ve özlemek)
Ji îhtiraqê: Ji şewitandinê. (yanıp tutuşmaktan)
Wucûd: Cusse û beden, hebûn. (beden ve varlık)
Bê wucûdim: (yokum)
Suhtim: şewitîm. (yandım)
Têkve: Tev, bi temamî. (hepsi)
Xubar: Toz (kül)
Min nevê: Ez navêm, naxwazim. (istemem)
Çavê xummar: Çavê mest û serxweş. (mest ve serhoş olan göz)
Çavî xummar: Ewa ku çavên wê serxweş û mest in. (mest ve serhoş gözlü)

ME'NA HEMÎ:

Hîcmeta yarê ez hellandim, ku wekî mûmê bi agir û pêt û şu'le me, ez ketime sêla îştîyaqê, (halê şewq û vayînê) ji pêt û şewata wî bûme agir, ez hebûnekî tuneyî me, şewitîme, toz û xwelî me, piştî wan çavên mest, piştî wê çav mestê, ez dunyayê bi carek navêm û naxwazim. (daxwaz û mirazê min her ewe hew!)

*Ger di hîna ez wefat kim, bête ser min Ezraîl
Mujdeya xuldê bidet min hem di wê geh Cibraîl
Xidr û Îlyas hem bibîtin her ji boy min ra delîl
Dê bibêjim min nevêtin xuld û kewser, Selsebîl*

ME'NA BÊJEYAN:

Hîna ez wefat kim: Dema ku ez bimirim. (öleğin zaman)
Ezraîl: Firiştayê ku ruhan distîne. (ruh alan melek)
Xuld: Herdem jîyan. (ebedi yaşam)
Hem di wê geh: Hem di wê demê da. (hem o anda)
Cibraîl: Firiştayê wehyê. (vahi meleği)
Xidr û Îlyas: Navê du pêxembera ne, dibêjin ku **Îlyas** di reşayêda, **Xidir** jî di deryayê da, di hewarîya mirofan tên (iki peygamber olup, güya **Hızır** deniz de, **İlyas** da kara da, insanın yardımına koşarlar)
Dê: Bê guman. (muhakkak)
Selsebîl: Av û çem û kanîyekî Bihiştêye. (cennette bir çeşme ve suyu)

ME'NA HEMÎ:

Eger di dema wefata min da, dema ku Ezraîl were ser min, Cibraîl mizgînîya jîyana ebedîya Bihîştê bide min, Xidr û Îlyas jî, bibin rêberê çûyîna mina Bihîştê, ezê di wê demê da bibêjim ku “ez ne jîyana cennetêya ebedî divêm, ne jî ava Selsebîla Bihîştê! (belkî ez wesleta yarê bi tenê divêm û hew!)

*Çerxê kec reftarî waweyla! Ku ez talan kirim
Ser bi gerdan bûm û lêkin zêde sergerdan kirim
Bê dil û şuxl û hewes, carek ku bê îz'an kirin
Zêde wê bê murwetê ev reng ku ez talan kirim*

ME'NA BÊJEYAN:

Çerx: Çerx û dolaba felekê. (çarhi felek)

Kec reftar: Xwar rewwişt, xwarneş. (eğri yürüyen, ters dönen)

Waweyla: Wey li min! (eywah)

Ser bi gerdan bûm: Ser gerrîyayî bûm, serî li min hat gerrandin. (başı dönen şaşkın oldum)

Şuxl : Kir û kar. (iş)

Hewes: Arzû, xwestek. (arzu, istek)

Bê murwet: Bê murûwwet, bê şexsîyet, ne merd (mürüvetsiz, namerd, kişiliksiz)

Ev reng: Bi vî rengî bi vî tarzî. (böylece)

ME'NA HEMÎ:

Eywah! Wey li minê! Çerx û dolaba felekê ez talan kirim, ez jê sergerdan bûm û pirr jî bûm, ewê, ez bê dil û can û bê hewes, bê îdrak û îz'an kirim, ku ewê bê murwetê (çerxa felekê)bi vî awayî ez talan û perîşan kirim, (sitûxwar û belengaz kirim, destê min da ber rûyê min û ez dame ber dîwaran.)

*Zînihar! Ey dosîtan wextê dikim ez hîcretê
Wan du mîsraan kîtabet kin li belgê kaxetê
Da di dest min da senet bit ew di hîyna hezretê
Wesfê halê min bibêjin ew di wextê wesletê*

ME'NA BÊJEYAN:

Zînîhar: Zînhar, diqqet bikin! Hay jê hebin! (sakın, dikkatli olun)

Ey dosîtan : (ey dostlar)

Hîcret: Koçberî. (göçetmek)

Misraan: Parçeyên helbestan. (mısralar)

Kîtabet kin: Bi nivîsin. (yazınız)

Hîna hezretê: Dema huzûrê, dema ku ez biçim huzûra Xwedê.
(Hakkın huzuruna vardığım an)

Wesfê halê min: (durumumun vasfı)

Weslet: Gihîştin. (kavuşmak)

ME'NA HEMÎ:

Ey gelî dostên min! Ji kerema xwe diqqet bikin, ji bîra nekin! Ku dema ez hîcret bikim, (bimirim) hûn van du misraan li rûpelekî kaxiz binivîsînin û bidin destê min, ku ew di destê min da bibin wek belge û wesîqe di huzûra Îlahîya pîroz da, ez ewan bigerrînim sened û belge ji 'erz kirina halê xwe ra, bi wan halê xwe erz bikim.

Xanîya ta key bibêjî ev sual û ev cewab!

Ew ji wî sadir bûye ey bê edeb, ey bê hîcab!

Ew qedaya barîye, razî bibe ey mal xirab!

Belkî bîtin mûcibê narê ji bo te ew xitab

ME'NA BÊJEYAN:

Xanîya: Ya Xanî. (ey Hani)

Ta key: Hetta kengê. (ne zamana kadar)

Sadir bûye: Derketîye. (çıkılmış)

Bê hîcab: Bê perde, bê şerm. (perdesiz, hayasız)

Qeda: Qeza, qeder, sernivîs. (kader, ilahi hüküm)

Barî: Çêkrox, Xaliq (yaratıcı, yaratan)

Mal xirab: (ey evi yıkılası)

Bîtin: Bibe, bive. (olursa)

Mûcibê narê: Sebebê agirê, sebebê ketina agirê dozexê.
(cehennem ateşini gerektiren neden)

ME'NA HEMÎ:

Ey Xanî! Dê tu hetta kengê van galegalan bikî û bi bibêjî! Hey bê edebo! Ew çî pirs û sual û cewab in tu dikî û dibê jî! Ew ji Wî sadir bûye, ew qeza û qedera Wî ye, tu pê razî bibe, dengê xwe dernexe, hey mal xirabê, mal xirab! Tu pirr pêda herrî dibe ku ew bibe sebebê ketina te ya agirê Dozexê, pirr pêda neçe, bi Qeza û Qedera Xwedê ya ezeli, razîbe û xwe kerr ke... wesselam!

- EY DIL -

*Ey dil! eger bi neqdê can, cinsê giran bihayê zulf
Bigrî, bizan dê ku mecan! Cewherê can fedayê zulf*

*Xunçeyê tengî hewsele, dil ji rikan bi girt debî
Subhîgehan ku seh di ket lexlexe yê hewayê zulf*

*Meşqê diket wek kutuban Rûyê Nigar û Husnê xet
Bende hezar û tiftê dil, hatine ber Melayê zulf*

*'Aşiqê bê ceger meger sebrê ji can û dil di ket
Manîyê gencê meqsede. Heybetê ejdehayê zulf*

*Herserê mû bi sazekî, cîlwe diket bi nazekî
Aşiqê îşqîbazekî, bendî diket belayê zulf*

*Rom û fireng û hîndîyan, xal û nişan û xemrîyan
Xencer û şîr û misrîyan, ceng e li ber lîwayê zulf*

*Tac û tomar û bin perran, le 1 û guhar û gewheran
Serxoş û dîn û ebteran, reqse digel semayê zulf*

*Law û rewal û rîspîyan, mîr û wezîr û cundîyan
Serxoş û mest û bengîyan, derde ji macerayê zulf*

*Şêx û mirîd û salikan, şah û feqîr û malikan
Cust û çeleng û çapikan, dilket û bende payê zulf*

*Ef'a û mar û ejder e, misk û zebad û 'enber e
Nefxe yê rûhî perwer e, raîheyê hewayê zulf*

*Bê meyy û bê dewayekî, bê deff û çenk û nayekî
Dîn diketin Melaye kî, cezbe yê dil rubayê zulf*

*Mîr û mela û mahîran, çendî belîx û şaîran
"Xanî " û hindî haziran, dade! ji ber belayê zulf
(derde, ji destê tayê zulf)*

*Ey dil! eger bi neqdê can, cinsê giran bihayê zulf
Bigrî, bizan dê ku mecan! Cewherê can fedayê zulf*

ME'NA BÊJEYAN:

Neqd: Nerx, perê pêşin. (değer, akça, birşeyin bedelini peşinen ödemek)

Neqdê can: Nerx û sermayeyê can. (can sermayesi)

Cinsê giran biha: Cûreyê bihayê wî giran, pîrr bi qiymet. (kıymet ve pahası çok olan cins, tür)

Zulf: Bisk, lûleyên porê ku bi ser rûyê jinan da tên. (yüzün iki yanından sarkan saç lülesi)

Dê: Bê guman, muheqqeq, bê şubhe. (kuşkusuz, şüphesiz)

Mecan: Badîhewa, bê pere. (bedava, avanta)

Cewher: gewher. (kıymetli taş, birşeyin özü)

Can feda: can bi qurban. (ona can feda)

Can fiza: Ewê ku can zêde dike, can dide merif, mufferreh dike. (gönüle ferahlık veren, can arttıran)

ME'NA HEMÎ:

Ey dil! eger tu bi nerx û sermayeyê canê xwe, wan zulfên ku ji cûr û cinsên tiştên giranbiha ne, bigirî (bi destê xwe bixî, bi canê xwe bikirî) tu qenc bizane ku ew gewherê canfizayê zul-fan, mecan in, bê pere ne. (te ewan badîhewa bi destên xwe xistine, can li ber wan ne tiştek e.)

*Xunçeyê tengî hewsele, dil ji rikan bi girt debî
Subhîgehan ku seh di ket lexlexe yê hewayê zulf*

ME'NA BÊJEYAN:

Xunçe: Gula ku hêj ne pişkivî ye, di kisikê xwe daye, nû dipîşkîve kîsikê gulê. (gonca, tomurcuk, henüz açmamış çiçeğin durumu)

Teng: Teng. (dar)

Hewsele: Nav, hundir. (kursak)

Xunçeyê tengê hewsele: Xunça ku hewsela wî teng e. (kursagi dar olan gunça)

Rik: Hesûdî, bi'ecandin, xwîkirin, çavnebarî. (buğz, nefret, kıskanmak)

Bi girt: Girtî, girte. (alınma, alingan olmak)

Debî: Dibe (oluyor)

Subhîgehan: Dema sibehê (sabah vakti, sabahleyin)

Ku seh diket: Ku di bihîze, hiss dike (duyunca)

Lexlexe: Me`cûnekî bînxweş e, ku ji tevlihevkirina têtêtên bînxweş çê dikin, (güzel kokuların karışmasından meydana gelen bir nevi macun ve onun hoş kokusu)

Lexlexe: dengê -fize fiz û guje- guja bayê, (rüzgar uğultusu)

ME'NA HEMÎ:

Yanê; di dema sibehê da, ku xunca tenghewsele, (gula nû pişkivî) dengê guje-guja bayê zulfê yarê seh dike, bîna wî ya ji bîna mîsk û 'enberê xweştir tê pozê wî, dilê wî xunçê, ji rikan (ji hesûdî û çavnebarîtiyê) tê girtin, aciz dibe, hêrs dibe, ji şerman, xwe vedişêre.

Yanê bi kurtî: Gula nû xunçe, ji şerm û hesûdî ya vî qasî ku çima wekî biskên yarê bînxweş nabe, ji qalikê xwe, (ji kîsikê xwe,) dernayê û napişkive. (yanê gul ji ber şerm û fedîkirina ji zulfê yarê, ji xunça xwe dernayê)

*Meşqê diket wek kutuban Rûyê Nigar û Husnê xet
Bende hezar û tîflê dil, hatine ber Melayê zulf*

ME'NA BÊJEYAN:

Meşq: Antremana nivîsandinê (yazı yazma egzersizi)

Meşq: Numûna nivîsê, ku şagirt li ber wî -tekrar tekrar- di nivîsin ku rind hînê nivîsandinê bibin, nemûşê nivîsanê (yazı örneği, uzun uzun yazmak, hat antremanı)

Kutub: (c.kîtab) Kêtêban, pirtûkan, rûpelan (kitaplar)

Nigar: Yara rûxweşik, neqîş (güzelyüzlü sevgili, nakış)

Husnê xet: Rindaya xet, xetê rind (güzel hatt, hatt güzelliği)

Xet: Çixêz, nivîs (çizgi, yazı)

Bende: Girêdayî, dîl, kole (bağlanmış olan, köle, esir)

Tifil: Zarok (çocuk)

Mela: Mele, seyda, mamûsta (hoca, öğretmen)

ME'NA HEMÎ:

Yanê: Bi hezaran dîl û hêsir, bi hezaran dilên aşiqan ku wekî zarokên şagirt û suxtene, hatine cem Melayê zulfê (zulfên ku wekî, mela û mamûstayan dera işq û evînê didin) rûyê mehbûbê, neqş û xetên wî rûyê bedew -wek defter û kitêban- meşq dikin, li ber wî nûmûne û nemûşê xetên espehî, xwe hînê xetê rind dikin, meşqa wan dikin.

*Aşiqê bê ceger meger sebrê ji can û dil di ket
Manîyê gencê meqsedê, heybetê ejdehayê zulf*

ME'NA BÊJEYAN:

Bê ceger, bê cîger: Bê kezeb, tirsonek (ciğersiz, korkak)

Meger: Di be ku, mumkine, belkî (meğer, herhal, belki)

Sebrê jê dike: Yanê dest jê dikşîne, terk dike (vazgeçiyor)

Manî: Yê men' dike, xwe dide ber, nahêle ku bibe (mani olan)

Meqsed: Tiştê ku mirov qesd dike, dixwaze (ku divirda dîdara yarê ye) (istenilen, arzulanan şey, ki burda yarin güzel yüzüdür)

Gencê meqsed: Xizna meqsedê, meqsesta ku wekî xizne û kann e (maksat hazinesi)

Heybet: Tirs, tirsî digel hurmetê (hürmetle beraber korku hissini veren hal)

Ejdeha: Ejderha, marê bi tirs û dirêj (ejderha, uzun yılan)

ME'NA HEMÎ:

Di cîrok û efsanan da heye: ku xezîne sîhir kirîne (sêr kirîne), tilisim kirîne, marên sêrê li ber in, hetta tilisma wan betal nebe, merif nikare xwe bighîne, ku Xanî jî, di vir da îşaretê bal wê baweriya efsanewî ya xurafî va dike û dibêje: "Herhal, 'aşiqê bê kezeb û tirsonek, bi dil û can sebir dike we yan dev ji dil û canê xwe berdaye ku dil û canê xwe, bi alîyê wê xezîna sêrkirîya rûyê yarê va, şandîye, lê digere; ew rûyê ku wekî xezînekî sêrkirî û tilisim kirîye, zulfên wî, wekî mar û ejdîhayên xezînane, xwe li dora wî piçikandine, ku ji heybeta wan ejdîhayan mirov cesaret nake bi alîyê wî xezîne da herre, gelo aşiqê bê cîger evî cesaretê ji kî, ji kû hildaye? Piştêmêrê wî kî ye ?

*Ehlê dunyayê, sera ser dijminê min bin " Mela"
Piştêmêrê min " Elî " yê heyderê kerrarî bes!
- Melayê cizîrî -*

*Pište mêrê min feqîrê bê heval û yar û war
Bejn û bal û xet û xal û îşweyên dildarî bes!
- Durre -*

*Herserê mû bi sazekî, cîlwe diket bi nazekî
'Aşiqê îşqîbazekî, bendî diket belayê zulf*

ME'NA BÊJEYAN:

Herserê mû: Herserê mûyek (her bir kılın ucu)

Bi sazekî, li sazekî: Li karekî, li awakî, bi awakî. (bir îş, bir tertip ve düzen içinde, her telden bir saz bir awaz)

Cîlwe: Delalî, nazî, xweşik livîn (güzellere yakışır duruş ve davranış)

Îşqîbaz: Îşqlîstok, yê ku listikên îşqê dike (aşk oyunu yapan)

Îşqbaz: Yê ku îşq bi wî dilîze (aşk oyuncağı olan)

Aşiqê îşqê bazekî: Aşiqekî ku ew bi îşqê, we yan, îşq, bi wî dileyîze. (aşk ile oynayan veya aşk oyuncağı olmuş bir aşık)

Belayê zulf: Belavbûyîna zulf (zülfün dağılışı, dağılmış hali)

Belayê zulf: Zulfê teşqele û bela (bela olan zulf)

ME'NA HEMÎ:

Herserê mûyekî zulfê yarê, li sazekî dixim, heryek îş û karekî dike, heryek cîlwe û nazî û delalîyekî dike, belavbuyîna wî jî, her aşiqê ku listokên îşqê ye, bendê xwe dike, bi xwe va girêdide, -digel ku kar û fonksiyona belavbûyîne û tiştên ku ji hev belav in, ewe ku tiştan ji hev belav bikin, ne ew e ku bend bikin-, lê belavbûyîna zulfên yarê, ne wilo ye. Belkî ew 'aşiqê îşqîbaz bi xwe va bend dikin û girê didin, bê lept û bê lepat dihêlin.

*Rom û fireng û hîndîyan, xal û nîşan û xemrîyan
Xencer û şîr û misrîyan, ceng e li ber lîwayê zulf*

ME'NA BÊJEYAN:

Xemr: Mey, bade (rakı, şarap)

Xemrî: Reng xemr, reng sor û mor, cûrekî ser poşên jinane, wekî şar û temeziyan. (şarap renkli, mor renkli, kadınların bir nevi süs serpoşu)

Şîr: şûr. (kılıç)

Misrî: Ji Misrê, malê Misrê, cûrekî şûr û mizraqane ku li welatê misrê têne çêkirin. (Mısır mamulü olan bir tür meşhur kılıç ve mızrak)

Lîwa: ala, ala cengê (bayrak, sancak)

ME'NA HEMÎ:

Xal û nîşan û xemrîyên ku rengên wan wekî rengên Romî û Fireng û Hîndîya ne, (sipî û sor û reş û mor in), digel şûr û xencer û misrî yên wê, (awirên çawên wê), tev bihev ra li ber (li bin) ala zulfan, di ceng û şerr da ne (heryek bi terzekî aşiqan dikuujin, dilan birîndar dikin, canan yaxma û talan dikin)

*Tac û tomar û bin perran, le'î û guhar û gewheran
Serxoş û dîn û ebteran, reqşe digel semayê zulf*

ME'NA BÊJEYAN:

Tac: taca serê jinan, ferayî. (kadın başındaki süs tacı)

Tomar; Tûmar: Lûle, pêçyak. (dûrûlûp yuvarlak yapılmış şey, bir süs türü)

Le'l: (kırmızı ve kıymetli bir taş)

Guhar: (küpe)

Binperr: Binpel, bin perrick, (pelikên zêrîn û perrickên teyrê tawis ku pê tac û serpoşan dixemilînin) (tavus kuşu tüyünden süs)

Ebter: bê xêr û bêr, xirab û beter (berbat, beter)

Sema: çerx û govend (mevleviler gibi rakiss)

ME'NA HEMÎ:

Tac û tomar û binperr û le'lû guhar û xişrên yarê, aşiqên serxweş û dîn û ebter, hemî bi hev ra, bi govend û çerxên zulfan ra direqîsin û di çerx û govendê dane (bihev ra diçerixin û direqîsin)

*Law û rewal û rîspîyan, mîr û wezîr û cindîyan
Serxoş û mest û bengîyan, derde ji macerayê zulf*

ME'NA BÊJEYAN:

Law: Zarê lawîn, xweşik û cuwan (erkek çocuk, delikanlı)

Rewal: Xort (genc, toy)

Cindî: Pak û paqij, 'esîlzade, leşker (asker, efendi)

Rîspî: Kalên ku rûyê wan sipî bûne (yaşlı, aksakallı)

Bengî: 'Aşiqê şeyda (sevdalı aşık)

Derd: Derd û kul (dertli)

Macera: Serhatî, tiştên ku hatine serî û çûne (olup geçen şey, maceralı olaylar)

ME'NA HEMÎ:

Hemî xort û cuwan û rîspî û mîr û wezîr û kizîr û leşker û serwer
û serxoş û mest û bengî, û efendî, herkes; ji macerayê zulfê yarê,
bi derd û kul û keder in, derdmend û derbider in.

*Şêx û mirîd û salikan, şah û feqîr û malikan
Cust û çeleng û çapikan dilket û bende payê zulf*

ME'NA BÊJEYAN:

Murîd: Ewê ku divê, sofîyê ku vayîna wî vayîna şêxê wîye, wek
vayîna şêxê xwe divê û dike. (şeyhinin iradesine teslim olan)

Salîk: Rehrew, rehrewê terîqetê. (yolda giden yolcu, bir tarikata
girmiş kimse)

Malik: Weyî, xweyê mulk û mal. (mal, mülk sahibi, zengin)

Çust: Çespan, cansivik. (çevik)

Çeleng: Bi ihtîşam û xweşik. (yakışıklı, ihtişamlı)

Çapik: Zû lebt û lebat, mahir. (çevik, mahir)

Dilket: Dil ketî, dilketîyê. (gönül düşmüş, gönül onu ister)

Bendepay: Ling bend kirî, nig girêdayî. (ayağı bağlı olan)

Dilket û bende payê zulf: Dil ketî û nig girêdayê zulfan. (gönlü
zülfe düşmüş, eli ayağı bağlı kalmış olan)

ME'NA HEMÎ:

Dilê şêx û mirîd û salik û şah û geda û feqîr û dewletiyân, yê hemî ketî ye zulfên yarê, hemî bûne ling girêdayê wî zulfê (zulfan, dest û ling û dil û canê wan hemû yan bend kirî ye, bi xweva girêdaye)

*Ef'a û mar û ejder e, misk û zebad û 'enber e
Nefxe yê rûhî perwer e, raîheyê hewayê zulf*

ME'NA BÊJEYAN:

Ef'a: marê bi jahrî, merifkûj (öldürücü, zehirli yılan)

Ejder: Marekî dirêj e (uzun bir yılan)

Zebad: Maddekî bîhnxweş e, ji kîsikê pisîka bi navê **zebad** bi dest dikeve. (zebad denilen kedinin kuyruğu altındaki keseden çıkarılan bir hoş raihalı koku)

Nefxe: Puf kirin, puf û bayê bîhnxweş, bîhna xweş (üfürmek, koku, rüzgarın hafif esişi)

Ruhî perwer: perwerdkarê can (ruh besleyici)

Raîhe: Bîhn (koku)

Hewayê zulf: bayê zulf (zulf havası)

ME'NA HEMÎ:

Zulf, wekî efa û mar û ejdere, (bi dilan vedide), wek misk û zebad û enbere, bîna xweşa bayê wî, wek wî puf û pufkirina canperwer e (ku xwedê ji rûhê xwe pufê bedena Adem kirîye û, Adem pê candar bûye).

*Bê meyy û bê dewayekî, bê deff û çeng û nayekî
Dîn diketin Melaye kî, cezbe yê dil rubayê zulf*

ME'NA BÊJEYAN:

Bêdewayekî: bê dermanekî ku mirov serxweş dike (bir ilaç ve uyuşturucu olmadan)

Melayekî: Mela û seydakî ku Xanî jî melayek e. (bir hocayı, bir muderrisi)

Cezbe: Berbixwekişandin û ricifandin, ricfa îşqê. (aşk cezbesi,

kendinden geçen bir hale gelme, meczubiyet)

Dilruba: Yê ku dilan direvîne, bi alîyê xwe ve dikişîne. (gönlü kaçıran, cezbeden)

ME'NA HEMÎ:

Ricf û cezbeyên bisk û zulfên dilruba, bê meyy û benc û afyon, bê def û tiblik û neyy û saz, (bê alet û maddeyên ji xweçûyîn û dînbûyînê), melleyekî dîn dîkin. (Xanî jî dîn dîkin) Tu kes ji pencê wî benc û afyonê xilas nabe, -melle jî daxil-, herkes, dîn û şeyda yê wî bûye.

*Mîr û mela û mahîran, çendî belîx û şaîran
"Xanî" û hindî haziran, dade! Ji ber belayê zulf
(derde, ji destê tayê zulf)*

ME'NA BÊJEYAN:

Mahîr: Hunermendê ku pîrr tişt ji destan tê (becerikli, hünەرli)

Çendî: Gelek (birçok)

Belîx: Yê ku meramê xwe bi angorê xwestina halê û rewşa meqamê, îfade dike, di cîh da dibê je (meramını yerinde ve makamına uygun olarak anlatmaya muktedir olan, belagatli kimse)

Dade: Bi dade, bi gazin û gazî ye, bi ah û hewar e (şikayetçi, el-aman diyen, adalet isteyen)

Derde: Bi derde, derdê wî heye (dertli ve kederlidir)

ME'NA HEMÎ:

Mela û mîr û paşa û zana û hunermend û edîb û şaîr û belîx û, "Xanî" û cemaeta hazir, çiqas hene, herkes ji wan, ji destê bela û derdê ta û bendên zulfên yarê, el-eman, hey hewar dibêjin û dinalin.

*Rostemê mazenderanê wer ji bona min hewar!
Leşkerê tûranê mulkê can û dil kir tar û mar*

- Durre-

- AXÎRET FİROŞÎN -

*Da zenn ne birîn ku em xemûşîn
Em beste dehan û dil xuroşîn*

*Genca me di dil, guher tijîne
Her çendî îyan xezef firoşîn*

*Şahîn û bi xef, bi libsî dîba
Zahir ji xwe em pelasî poşîn*

*Mucmer sifete me cism û can, ûd
Dil aeteşe,daîma bi coşîn*

*Meyxane bihişte, Hûre Saqî
Kewser Mey e,lew Me bade noşîn*

*Bê hûdene lafê lew ku Xanî
Dunya kirr û axîret firoşî*

.....

*Da zenn ne birîn ku em xemûşîn
Em beste dehan û dil xuroşîn*

ME'NA BÊJEYAN:

Da : Dê,ha! Hûn hîşyar bin. (dikkat edin,uyanın)

Zenn: Pindar, guman. (tahmin, zan)

Ne birîn : Ne bin. (Götürmeyin)

Xemûş : Xamûş,bê deng. (sessiz)

Beste dehan: Dev girêdayî. (ağzı bağlı sessiz,sedasız)

Dilrxuroş: Dil coş û xuroş. (çok şamatalı)

ME'NA HEMÎ:

Dîqqet bikin! Bila kes vê texmînê neke ku em bê dengin; em devgirêdayîyê dil bi coş û xuroşin.

*Genca me di dil, guher tijîne
Her çendî îyan xezef firoşîn*

ME'NA BÊJEYAN:

Genc: Gencîne, Xezîne. (hazine)

Guher: Gewher. (mücevher, kıymetli cevher)

Her çendî: Her çuqas. (her ne kadar)

Îyan: Eşkera. (aşikar)

Xezef: Qafik. (çanak, çömlek)

ME'NA HEMÎ:

Her çuqas ku li ber çavan em qafik firoşîn, lê xezîna me di dilê me daye, veşartîye û tijî gewherin (em li ber çavan feqîr û xizanın, lê bi dizî zengînin, xweyê gewherên giran bihanin)

*Şahîn û bi xef, bi libsî dîba
Zahir ji xwe em pelasî poşîn*

ME'NA BÊJEYAN:

Şahîn: Em Şahin, padişahin. (Biz şahız)

Bi xef: Bi dizî. (gizlice, ma'nen)

Libsî dîba: Çek û potên hevirmûş. (ipekli elbise)

Pelas: Pirt û kirt, cilên kevnên kêmbiha. (değeri az eski elbise)

Poş: Poşan, li xwe kir. (giyen)

Pelasî poş: Yê ku cil û libasên kevn li xwe dike. (eski elbiseler giyen)

Zahir: Bi eşkerayî. (açıkça)

Ji xwe: (zaten)

ME'NA HEMÎ:

Em bi dizî (di alema me'nwî da) padişah in, wekî wan bi cil û qumaşên hevirmûş in, lê bi zahirî (liber çavan) em pelaspoş in (bi cil û libasên kevn û bêbiha û naxoş in)

*Mucmer sifete me cism û can ûd
Dil aeteşe, daîma bi coşîn*

ME'NA BÊJEYAN:

Mucmer: Agirdank. (mangal)

Sifet: Reng û rewş, wesif. (hal keyfiyet)

Cisim: Cusse, beden. (vucut, beden)

Can: (ruh)

Ûd: Êzing, darên şewatê, buxûr. (odun, kokulu buhur)

Dil ateşe: Dil agire. (gönül ateştir)

Daîma bi coşîn: Her tim bi coş û xuroşîn, bi kel û kelijandinin.
(daima coşkuluyuz)

ME'NA HEMÎ:

Bedena me bi reng û rewşa agirdangêye, ruh û canê me jî, wek Êzingên şewatê ne, dilê me jî, tijî agire, em daîma bi coş û xuroşîn, di kelin û di kelijin.

*Meyxane bihişte, Hûre Saqî
Kewser Mey e, lew Me bade noşîn*

ME'NA BÊJEYAN:

Bihişt: Behişt. (cennet)

Hûr: Çavbelekên xweşik. (cennet hurileri)

Saqî: Meyger. (içki sunan)

Kewser: Ava bihiştê. (cennet suyu ve ırmağı)

Lew: Lewra ku, ji bo wî. (onun için)

Me: (biz)

Badenoş: Meyvexwar (mey içen)

ME'NA HEMÎ:

Meyxane wekî cennetêye, Saqîyên Meya we jî wek horîyan e, ava Kewserê je meye, ku lewra jî em mey vexurin, em meyê vedixun.

*Bê hûdene lafê lew ku Xanî
Dunya kîrr û axîret firoşîn*

ME'NA BÊJEYAN:

Bê Hûde: Bê me'na û beredayî (anlamsız ve faydasız)

Laf: Gotinê beredayî, guzaf (boş sözler)

Dunya kirr: Cîhan xirîdar (Dünyayı satın alan)

Axîret: Dünya din,dunya ji para (öbür dünya)

Axîret firoş: (ahireti satan)

ME'NA HEMÎ:

Xanî! Laf û gotin û qîl û qal, beredayî û bê faydene,ev rastîyeke ku em dünya kirr û axîret firoşin (Wesselam...!)

-ZAHIDÊ XELWET NIŞÎN-

*Zahidê xelwet nişîn pabestê kerdarê xwe ye
Tacirê rehlet guzîn derbendê dînarê xwe ye
Aşiqê dîlber hebîn dil dayê dildarê xwe ye
Vî zemanî herkesek bê şubhe xemxwarê xwe ye*

*Bê 'emel tu-j kes meke hîvî 'eta û himmetê
Bê xered nakeşîtin qet kes ji bo kes zehmetê
Kes nehîn qet hilgirit barê te ew bê ucretê
Gerçî Îsa bit ku wî fikra ker û barê xwe ye*

*Hoşiyar bî! Da nekî umrê xwe bê hasil telef
Lew ku naket fayde mal û genc û ewlad û xelef
Maceraya "Xidr" û dîwarî yetîmê bû selef
Vî zemanî herkesek mi' marê dîwarê xwe ye*

*Ca nezerke îbretê pêla ku waqî' bit sewaş
Ger ne bîtin iltifat û mûçe û debr û meaş
Cundîyî rimbazî faris nadetin canê belaş
Saeta serbazîyê hîvî ji serdarî xwe ye*

*Xanîya zayî' me ke weqtê xwe ey nadan! ebes
Bê teleb nabî ji weslê behremend ey bul-hewes!
Sanî'ê Mûtleq ku nînin îhtiyacek wî bi kes
Lutf û îhsana Wî jî derheq telebkarê xwe ye*

*Zahidê xelwet nişîn pabestê kerdarê xwe ye
Tacirê rehlet guzîn derbendê dînarê xwe ye
Aşiqê dîlber hebîn dil dayê dildarê xwe ye
Vî zemanî herkesek bê şubhe xemxwarê xwe ye*

ME'NA BÊJEYAN:

Zahid: Ewê ku ji zewq û hewesên dunyayê dev berdaye, xwe bi îbadet û sofîtîyê va girêdaye. (dünnyadan el ve ayağını çeken, kendini ibadete veren sofu)

Xilwetnişîn: Munzewî, ewê ku ketîye koşeyekî bi tenê têda dijî û îbadet dike, peywendîyên xwe ji mirovan qutkirîye. (Halvette oturan, munzevi halde yaşayan)

Pabest: Linggirêdayî, girêdayî. (ayağı bağılı olan)

Kerdar: Kir û kar û 'emel. (iş)

Tacir: Bazirganvan. (tüccar)

Rehletguzîn: Gerrvan, gerroke, gerrxwaz. (seyahat seçen ve seven)

Dînar: Zêr, pere (altın, para; mecazi anlamda mal ve mülk)

Derbend: Di bendan da, pê girêdayî (bağlılık içinde olan)

Dildayê dildarê xwe: Yanê dilê xwe daye û dide wê yara xwe ya ku dil bi alîyê wê va ye, girêdayê bi wê va ye. (dîlberine gönül vermiştir)

Dîlber hebîn: Yarperest. (dilbere tapan)

ME'NA HEMÎ:

Zahidê xilwetnişîn, girêdayê kar û bar û îbadetê xwe ye, tacirê gerroke jî girêdayê bi pere û sermayeyê xwe va ye, li pey wî ye, evîndarê dîlberperest jî dildayê dilber û dildara xwe ye. Ku bi kurtî: Vî zamanî herkesek -bê şik û şubhe- xemxwarê xwe ye, ji boy xwe xem û endîşe dike.

*Bê 'emel tu-j kes meke hîvî 'eta û himmetê
Bê xered nakeşîtin qet kes ji bo kes zehmetê
Kes nehîn qet hilgirit barê te ew bê ucretê
Gerçî Îsa bit ku wî fikra ker û barê xwe ye*

ME'NA BÊJEYAN:

Bê 'emel: Bê hîvîdarîya tiştek, bê kar û xebat. (bir şeyi ummaksızın, çalışma olmadan)

'Eta: Bexş û dayîn (vermek, bahşetmek)

Hîmnet: Dildarî, 'ezm û îrada bi dil û can. (Bütün kuvvetiyle yönelik, gayret ve gönül isteği)

Bê xerez: Bê xaye û meqsed. (gayesiz ve maksatsız)

Nakeşîtin: Nakşînin. (çekmezler)

Hilgirit: Hilgire, bide piştta xwe. (yüklense, sırtlansa)

Wî fikra ker û barê xwe ye: Fikr û mûlaheza wî, kerê wî û barê

wî ye, ew jî mûlaheza ker û barê xwe dike (onun düşüncesi de eşiği ve yüküdür, o da kendi işini düşünür)

ME'NA HEMÎ:

Bê hîvîkirina tiştêkî, bê kir û har tu ji tu kesî tu dayîn û tu himmetî umîd û hîvî neke, tu kes ji te ra bê biha û bê ucret tu zehmetî nakişîne û xwe naêşîne, kes bê ucret barê te hilnagire, herkes li dû karê xwe ye, mînak û mîsala wî jî eve ku fikra Îsa jî ker û barê wî bûye, ew jî li dû karê xwe çûye.

*Hoşîyar bî! Da ne kî ûmrê xwe bê hasil telef
Lew ku naket fayde mal û genc û ewlad û xelef
Maceraya "Xidr" û dîwarî yetîmî bû selef
Vî zemanî herkesek mi'marê dîwarê xwe ye*

ME'NA BÊJEYAN:

Hoşîyar bî: Tu hîşyar be, nexape! (uyanık ol, kendine gel)

Bê hasil: Bê netîce û bê kar û menfîet (karşılıksız ve kârsız bir şekilde)

Telef: Zayî bûyî (zayi olmak, yok olmak)

Genc: Xezîne, xizne (defîne)

Xelef: Yê ku di pey merif ra dibe canîşînê merif (halef)

Macara: Serhatî, hîkaye, çîrok (macera)

Xizr û dîwarî yetîm: Xizr û ew yetîmên ku Xizir dîwarê wan çêkir. (Hızır ve yetimler)

Bû selef: Borî û çû. (geçti, dönemi bitti)

ME'NA HEMÎ:

Hay jê bimîne, hîşyar be! Êmrê xwe badîhewa, bê netîce telef neke, li hîvîya tu kes û tu tiştî nemîne, ku lewra mal û ewlad û serwet û xezîne û dost û heval û canîşîn bê fayde nin, ji xeyrî kir û karên merif fayda tu tiştî ji merif ra tuneye, tu kes bê heqq û bê ucret jî ji merif ra tu tiştî nake, gerçê Xizir dîwarê êtîman bê ucret ji wan ra çêkiribe jî, lê ev borî û çûye, îdî niha kes bê menfeet ji mirov ra tu tiştêkî nake, vî zemanî, vî demî herkesek dîwarê xwe çêdike, herkesek li dû kara xwe ye (divê ku kurd jî hişê xwe bînin serê xwe li dû kar û barê azadîya xwe bin, bese ku îdî ji xelkê ra

(ji tirk û ereb û eceman ra) bin, ji wan ra bixebitin û kar bikin)

Mûsa Pêxember û Mirovekî zana (bi te'bîra Xanî, Xizir), bi hev ra hevalî dikin, diçin gundekî ku kes wan nahewîne, xwe didin ber dîwarekî xirabe yê li ber hilşandinê, hetta sibê dimînin, di sibê da hevalê Mûsa, wî dîwarê xirabe te'mîr dike, Mûsa Pêxember dixeyîde, dibêje ku gundîyan me xweyî nekirin tu jî dîwarê wan çêdikî. Li ser vî, hevalê wî dibêje îdî bese ev bû sê car ku tu li kirên min îtiraz dikî, bê sebir dimînî, îdî ez û tu ji hev diqetin; hîkmetê te'mîrkirina min ji wî dîwarê ra jî ev e ku di binê wî da xizna mirovekî qenc veşartûye, du êtîmên wî jî hene, ku eger ew dîwar ji niha da hilşe, dê xelk ji xwe ra wê xezîna wan paymal bikin, min ji boy riza Xweda, ewî dîwarê wan çêkir ku heta ew êtîmên wî mezin bibin û xizna xwe derînin. (el-Kehf/65-83)

Ku Xanî divê helbesta xwe da îşaretê bal wê macerayê va dike û dibêje ku ew jî îdî borîye û dewra wî jî çûye.

Derbareyê Xizir da pîrr rîwayetên bê esl û astar, pîrr çîrok û texmîn û şirove hene, ku hemî jî îsraîliyât û xurafe ne. Di bawerîya min da, rastî û heqîqet ev e: "Xizir bêjekî 'erebî ye bi me'na hêşîn e, ku rengê hêşîn û hêşînayî jî, remz û nîşana jîn û jîyan û azadî û hêsayîyê ye, senbola xweşîtî û rihetî û dîlşadîyê ye, ku bi angorî wî, Xizir ne şexsekî mûeyyen û cuz'î ye, belkî me'na û mefhûmekî kullî û giştî ye ku ew jî ev e: "Çara bê çaran, hewara bê hewaran", ku ev me'na û mefhûmê giştî û kullî, hem şamilê wî şexsê alim û fazilê -ku hevalî û rêberîtiya Mûsa pêxember kirîye- tê, hem jî ji hemî destegîr û alîkaran ra, ji hemî çarê û hewaran ra jî Xizir tê gotin, ku ev mefhûmê kullî, di her dem û dewran da, di her cuz'îyan da, heye, di zumnê wan da teheqquq dike; nemirîtî û herjîyanîtiya wî jî, ew dewam û teheqquqa wî ya di zimmê wan cuz'îyyatên wî da ye.

Di ferhenga Osmanîyan da, di nav tirkan da, ji roja şeşê meha Gulanê ra, roja **Xidirelez** tê gotin, ku Xidirelez tehrîfê ji **Xizirîlyasê** ye, Xizirîlyas jî, tehrîfa **Xidril-ye'sê** ye, ku **Xidir** bi me'na perde û penageh e, **ye's** jî bi me'na bê hîvîtî û bê umîdî ye, ku herdû li ser hev bi me'na çara bê hîvîtî û bê çaretîyê ye, ku bi

angorî wê şîrovekirina borî, me'na **Xizir** jî ew e.
Netîce; Xizir ne şexsîyetekî mûeyyenê cuzî ye, belkî me'na û
mefhûmekî ûmûmî û kullî ye: Çara bê çara ye, hewara bê hewara
ye, wekî din qîl û qal in, gote got û galegal in, wesselam!.

*Ca nezerke îbretê pêla ku waqî' bit sewaş
Ger ne bîtin îltîfat û mûçe û debr û meaş
Cundîyî rimbazî faris nadetin canê belaş
Saeta serbazîyê hîvî ji serdarê xwe ye*

ME'NA BÊJEYAN:

Ca nezer ke îbretê: Ca bi îbret mêze bike, ders û îbret bigire
(îbretle bak, ders al)

Pêl: Dem, gav (zaman, sûre)

Sewaş: Ceng û şerr (savaş)

Mûçe: Nesîb, par (pay, hisse)

Debr: Meîşet û pêjî, (Maişet)

Cundî: Leşker (asker)

Rimbaz: Rimlîst, cengawer (Rim ve mizrakla oynayan, savaşçı)

Faris: Suwar (atlı)

Belaş: Badîhewa (bedeva)

Saeta serbazîyê: Dema bi serîlîstinê, dema cengê ku meriv tê da
bi serê xwe dilîze (savaşta kendi kellesiyle oynama)

Serdar: Serok (komutan)

ME'NA HEMÎ:

Ca tu bi îbret mêze bike û jê ders hilde ku di dema cengê da, eger
mûlaheza îltîfat û par û debr û meaşê nebe, suwarên cengawer ên
Farîsî, canê xwe badîhewa nadin, belkî di wê demê da ew ji
serdarê xwe hîvî û umîdekî dikin ku canê xwe didin.

*Xanîya zayî' me ke weqtê xwe ey nadan! 'Ebes
Bê teleb nabî ji weslê behremend ey bul-hewes!
Sanî'ê Mûtleg ku nînin îhtiyacek wî bi kes
Lutf û îhsana Wî jî derheq telebkarê xwe ye*

ME'NA BÊJEYAN:

Nadan: Nezan (bilgisiz)

'Ebes: Berredayî, bê fêde (faydasız)

Bê teleb: Bê daxwazî, bê xwestin (istemedin)

Ji weslê: Ji gîhîştina mehbûbê, (yara kavuşmaktan)

Sani'ê mûtleq: Çêkinoxê aza, bê qeyd û şert (Mutlak yaratıcı)

Telebkar: Xwestekar (isteyen)

ME'NA HEMÎ:

Ey Xanî! Tu wextê xwe zayî neke! Nezano! tu zemanê xwe berredayî neborîne! Pîrr bi heweso! Tu evî rastîyê jî qenc bizane ku tu bê teleb, bê xwestin û arzû, bê cehd û xebat nikarî bigihîjî mehbûbê, di vî rastîyê da jî, rind bifikire ku ew saniê mûtleq (Xweda)yê, ku îhtîyacîya Wî bi tu kesî nîne, lutf û îhsana wî jî, derheq telebkarê wî da ye. (derheq wan kesan da ye ku li dû wî ne û ji wî tiştan dixwazin, yanê bi kurtî : îhsan û îltîfatên wî jî derheq dost û yar û xêrxwazên wî da ne)

EY SEYYIDÊ 'ALEM !

*Ey Seyyîdê alem senedê Nûra hîdayet
Hêvî dîkin em pîrr ji te ey sedrê rîsalet
Pêşwayê şefî'an tu ku der rozê qîyamet
Mehrûmî nekî metu ji dîwana şefaet
Qed kane lekel-fedl û lekel-cûd û kesîra
Ûrsîlte îlel-xelqî beşîren we nezîra*

*Taha tu resûlê melîkê mulkê kerîm î
Teşrîfê bi ne'leynê xwe ser Erşê ezîm î
Der behrê cemalet tu tenê durra yetîm î
Ehsentirî ez Yûsufî, û Siddîq û Helîm î
Ey na'tê te ! Ez fersê heta 'ersê şehîra
Ûrsîlte îlel-xelqî beşîren we nezîra*

*Nûra ku ji şemsa ezelî dabû zuhûrê
Cîlva ewwelî jêda tu bû, hatî sudûrê
Alem hemî rohnî bû ku paşê ji wî Nûrê
Berqek ji tecalla wî bû Mûsa dî li Tûrê
Adem tune bû hêj, Tu hebû "celle qedîra"
Ûrsîlte île-l xelqî beşîren we Nezîra(*)*

.....

*Ey Seyyîdê alem senedê Nûra hîdayet
Bê hedd hene bo me guneh û curm û qebahet
Hêvî dîkin em pîrr ji te ey sedrê rîsalet
Pêşwayê şefî'an tu ku der rozê qîyamet
Qed kane lekel-fedl û lekel-cûd û kesîra
Ûrsîlte îlel-xelqî beşîren we nezîra*

ME'NA BÊJEYAN:

Seyyîdê 'Alem: Mezin û serokê Cîhanê

Sened: Belge, palge (dayanak, vesika)

(*) Di bîra min tê ku bavê min ê rehmetî ! Vê qesîda Xanî dixwend û pîrr dirêj bû ji. Lê mixabin ev qeder jê di bîra min da maye, ku şexîka dawî ji ku ne ya Xanî ye, min hûna ye û lê zêde anî ye. -Durre-

Nûra hîdayet: Nûra hîdayeta bal rêya rast. (hidayet yolunun nuru)

Pêşwa: Rehber, delîl, serwer (önder)

Rîsalet: Pêxemberûtî (Peyğamberlık)

Sedr: Sing, otorîte, pêşîya meclisê, cihê ku reîs lê rûtinê, qora pêşîn pêşwa û ezînê meclîsê (meclisin önü, en muteber yeri)

Şefa'et: Mehder, mehderî (bağışlamak için niyaz etmek)

Şefî: Mehderkar, şefa'etkar (şefaet eden)

Beşîr: Mujdevan, yê ku mizgînîyê dide (müjdeleyen)

Nezîr: Yê ku mirov ji tiştên tehlîke xeberdar dike, merif hişyar dike (uyaran, ilerdeki hesap için korkutan)

Ûrsîlte: Tu hatî şandin (gönderilmişsin)

Île-l xelqî: Bi bal xelqê va (halklara)

Fedl: Bilindayî, mezinayî, fezl û îhsan (yücelik, büyüklük)

Cûd: Comerdî (eli açık olmak)

Kesîr: Pirr (çok)

ME'NA HEMÎ:

Ey Seyyîd û Serwerê 'alemê, sened û rêberê hîdayeta bal rîya heqq, ey Pêşewayê şefa'etkaran di roja Qîyemetê da ! Em ji te pirr vî hêvîyê dikin ku Tu me ji defter û dîwana şefa'eta Xwe mehrûm nekî ! (Me di wî defter û dîwanê da qeyd bikî û bihesibîne !).

Ey ewê ku medh û sanayê te (behsa qencî û rindayên te) ji 'erdê heta asîman, heta 'erşê Xweda, nav û deng daye, Tu ji herkesî ra beşîr û nezîr hatiye şandin ! (Tu rehmet û hêvî 'alemêyî !).

Taha tu resûlê melîkê mulkê kerîm î

Teşrîfê bi ne'leynê xwe ser Erşê ezîm î

Der behrê cemalê tu tenê durra yetîm î

Ehsentirî ez Yûsîf û Siddîq û Helîm î

Ey na'tê te ! Ez fersê heta 'erşê şehîra

Ûrsîlte île-l xelqî beşîren we nezîra

ME'NA BÊJEYAN:

Taha: Yek ji navê Hz. Muhemmed e (Peygamber efendimizin bir ismidir)

Melîk: Xweyê mulk û teserrufê (Mülk ve tasarruf sahibi)

Kerîm: Pîroz, bi rûmet (deşerli)

Ne'leyn: Herdû pêlav (çift ayakkabı)

Der behrê cemalê: Di derya spehîtiyê da (güzellik denizinde)

Durra yetîm: Durr û încîya bê hemta (emsalsız inci)

Ehsentirî ez Yûsuf: Tu ji Yûsif Pêxember bedewtir û rindtir î (Sen Yusuf'tan daha güzelsin)

Siddîq: Rast û durust (doşru ve sadakatlı)

Helîm: Pirr bi hîlm û bîhnfire (halim, yumuşak huylu)

Hûsnû hîlm: Rindî û nermî, xweşikî û bêhn frehî

Ne't: Wesif, sîfe

Ferş: Zemîn, erd

'Erş: Sema, asîman, text, textê kamîranî û selteneta Xweda (hemû 'alemê)

ME'NA HEMÎ:

Ey Taha (ey Hz. Mûhemmed) ! Tu qasidê padîşahê mulkê cîhanê yê pîroz î, Te bi herdû pêlavên xwe teşrîfê ser 'Erşê seltenet û kamîranîya Zatê Îlahî kirîye, Tu di derya spehiti û bedewîtiyê da durrekî bi tenê yê bê hemta yî, Tu ji Yûsuf Pêxember jî spehîtir û xweşiktir î, Tu rast û durust û helîm û bîhnfireh î, bê guman ! Ku wesfê Te, ji 'erdê heta asîman nav daye û meşhûr bûye ! Tu ji hemî kesan ra Beşîr û Nezîr hatî şandin.

*Nûra ku ji şemsa ezeli dabû zuhûrê
Cîlwa ewwelî jêda tu bû, hatî sudûrê
Alem hemî rohnî bû ku paşê ji wî Nûrê
Berqek ji tecalla wî bû Mûsa dî li Tûrê
Adem tune bû hêj, Tu hebû "celle qedîra"
Ûrsilte île-l xelqî beşîren we Nezîra(*)*

ME'NA BÊJEYAN:

Şemsa ezeli: Roja wûcûda mûtleqa pîroza ezeli

Zuhûr: Dîyar bûn, eşkera bûn

Cîlwa ewweli: Tecellîya seretayî

Sudûr: Peydabûyîn,

Tûr: Çiyayê Tûrê Sîna yê ku Xwedê li ser wî ji Mûsa Pêxembera ra tecellî bûye.

Celle qedîra: Xwedê pîrr mezin û tewana ye, her tiştî dişî û kar e (Allah yücedir, ve her şeye qadır dır)

ME'NA HEMÎ:

Tu cîlwa seretaî ya nûra Xweda yî, Tu beriya Adem Pêxember hebûyî, agirê ku li Tûra Sînayê Mûsa çirûska wî dît, ew jî cîlwe û tecellîyekî ji wî nûra te bû ye ! Tu ji hemû xelqan ra, ji hemî 'alemê ra beşîr û nezhîr hatî şandin !

(*) *Ev şeşeka dawî ji gufteyên Durre ne, ne yê Xanî ye*

- MEDHÎYE Û MERSÎYE -

(PESINNAME Û ŞÎNNAME)

(Der bareyê Mûhemmed begê BAZÎDÊ da)

*Kanê Mûhemmed beg gelo? Ka Padîşahê Serhedan?
Îro ji dil bigrîn dilo! ka Padîşahê Serhedan?*

*Îro bi bînin îbretê, axa û xelqê hêşetê
Kanê xwedanê xîretê, ka Padîşahê Serhedan?*

*Mîrê di nêv mîran bi nav, eşheb suwarê rim zirav
Bala bilindê perr belav, ka Padîşahê Serhedan?*

*Kî dî we reng zatek şerîf, erkan û ezmanek letîf
Alem didest wî bû zeîf, ka Padîşahê Serhedan?*

*Koma Dimil bû sê hezar, sed Mîrekan vêkra du car
Jêk rakirin, kir tar û mar, ka Padîşahê Serhedan?*

*Senceq ji ser qemmê birrî, Bitlîsîya wan jê kirî
Xanê Dimil kher bû, çirrî, ka padîşahê Serhedan?*

*Kanê ezîzê Misrîyan, kanê 'edûwê Wanîyan
Kan hevrikê Mehmûdîyan, ka Padîşahê Serhedan?*

*Kanê emîrê namîdar, serhed nişînê xundekar
Paşan ji bo pêşkêş hinar, ka Padîşahê serhedan?*

*Kanê emîrê zî funûn, ka 'aqilê teb'et cunûn
Alem li ber wî bûn zebûn, ka padîşahê Serhedan?*

*Çend mîr û hakim rakirin, çend xan û sultan da kirin
Kom û heşem ber Ba kirin, ka padîşahê Serhedan?*

*Ew hakimê pirr nav û deng, hem teb'etê Teymûrê leng
De'wa fikir biçye Frenk, ka Padîşahê Serhedan?*

*Pêla ku wî dîwan di girt, xelqê edeb erkan di girt
Heybet ji wan dîwan di girt, ka Padîşahê Serhedan?*

*Wextê bi ser hespê diket, şeş caniban rev pê di ket
Heybet bi ser xelqê di ket, ka Padîşahê Serhedan?*

*Daîm 'edalet pêşe bû, xayet deqîq endîşe bû
Nazik tebîet şîşe bû, ka Padîşahê Serhadan?*

*Dîwan û 'edl û dadîgîr, îz'an pîrr û roşen zemîr
Hetta xweşîn nakin ji bîr, ka Padîşahê Serhedan?*

*Dîwan û eywan şanişîn, ew sedr û hewzê nazenîn
Man şubhê firdewsê berîn, ka Padîşahê Serhedan?*

*Ferşên di dîba û herîr, îstebreqên wî bê nezîr
Bê îxtîyar mayîn ji bîr, ka Padîşahê Serhedan?*

*Ev xalîyên ermûşê qezz, wernagirin kes şubhê xezz
Xalî bûyîn meydan û rez, ka Padîşahê Serhedan?*

*Rez bû mîsala cennetê, eywan ji sun'a qudretê
Kes nîne tê ket suhbetê, ka padşahê Serhedan?*

*Elmas û le'l û gewheran, Tomar û tac û bin perran
Hedd nîne bêxme defteran, ka Padîşahê Serhedan?*

*Ew şehnişîn û hewz û av, nêçîrgehê pîrr seyd û rav
Nabit bibêjim ez bi nav, ka Padîşahê Serhedan?*

*Şahînşehê gerden firaz, aza kirin Teyhûn û qaz
Terxan kirin Teyxûn û Baz, ka Padîşahê Serhedan?*

*Mîrê Me wa nabit suwar, têr bûya ew naçit şîkar
Teyxûn û Terlan man li xwar, ka Padîşahê serhedan?*

*Serdarîya koma gelek naket suwarê çav belek
Çavet spî bin ey Felek! Ka Padîşahê Serhedan?*

*Taq û Rewaq û menzeran,koşk û kelat û xeyberan
Wan cumle nîşan Heyderan, ka Padîşahê Serhedan?*

*Ew cumle, wî îcad kirin, her çend qewî bunyad kirin
Çerxê, hejand berbad kirin, ka Padîşahê Serhedan?*

*Xwahê Kelatan bê zefer, dijmin ji ber wî bê meferr
Wê çûye nêva ax û ber, ka Padîşahê Serhedan?*

*Dunya di borîtin bi dor, ûmrê 'ezîz nadin bi zor
Dewlet di bèn: Naçîte gor, ka Padîşahê Serhedan?*

*Yareb hebit ocax qedîm, emmên di wî xweş bin emîm
Bilxasse ew durra yetîm, ka Padîşahê Serhedan?*

*Durdanyê gewher sedef, ew ma ji wî neslê xelef
Ya Reb nekî wan zû telef, ka Padîşahê Serhedan?*

*Xanî! Tu jî, destan hilîn, Her çend ku zêde dil kulîn
Îro ji mîrê sailîn, ka Padîşahê Serhedan?*

*Em jî di bèn : Xanî mîsal, kanê hem û dost û heval
Ka tac û text û mulk û mal, ka Padîşahê Serhedan*

*Ka mîrek û xan û xwe dan, ka çadir û konê vedan
Zozanê Qardox û Medan, ka Padîşahê Serhedan?*

*Kanê welat, kanê welat, ser kanîya avul heyat
Ka Xizrê azadî ne hat, ka Padîşahê Serhedan?*

.....

*Kanê Mûhemmed beg gelo? Ka Padîşahê Serhedan?
Îro ji dil bigrîn dilo! Ka Padîşahê Serhedan?*

*Îro bi bînin îbretê, axa û xelqê hêsetê
Kanê xwedanê xîretê, ka Padîşahê Serhedan?*

*Mîrê di nêv mîran bi nav, eşheb suwarê rim zirav
Bala bilindê perr belav, ka Padîşahê Serhedan?*

*Kî, dî we reng zatek şerîf, erkan û ezmanek letîf
Alem didest wî bû zeîf, ka Padîşahê Serhedan?*

*Koma Dimil bû sê hezar, sed Mîrekan vêkra du car
Jêk rakirin, kir tar û mar, ka Padîşahê Serhedan?*

*Senceq ji ser qemmê birrî, Bitlîsîya wan jê kirî
Xanê Dimil ker bû, çirrî, ka padîşahê Serhedan?*

*Kanê ezîzê Misrîyan, kanê edûwwê Wanîyan
Kan hevrikê Mahmûdîyan, ka Padîşahê Serhedan?*

*Kanê emîrê namîdar, serhed nişînê xundekar
Paşan ji bo pêşkêş hinar, ka Padîşahê serhedan?*

ME'NA BÊJEYAN:

Ka, kanê: Ka li kuye (hani neredê)

Serhed: Tixûb, sînor

Padîşahê serhedan: (Serhet diyarları Padîşahı)

Ji dil: Bi dil û can, ji hundirê xwe da (içten)

Dilo: Ey dil (ey gönül)

Îbret: Tiştê ku merif jê ders û îbret digire (ibret alınacak şey)

Hêset: Meîyyet, şûrkêş û piştevan û hemnişîn û berbîn û dost û xizm û xizmetkar. (Mahiyetindeki ve beraberindeki olanlar)

Eşheb: Hespê bozê jîr (boz renkli at)

Rim: (mızrak)

Bala: Bejin (kamet boy)

Bulend: Bilind (yüksek)

Perr belav: Bask belav bûyî, bi tirs û xof û heybet (ihtişamlı)

We reng: Bi vî rengî,wihakî (böylece,öylece)

Zatek şerîf: Şexsîyetekî pîroz (bir şerefli şahsiyet)

Mîrek: Mîr,reîs (emir,başkan)

Erkan: (c.Rukn) Hîm, perçe (temel, organlar)

Ezman: Zar û ziman (dil)

Erkan û ezmanek letîf: Xweyê beden û zar û zimanekî letîf û xweş (dili ve diğer vucud organları, letif ve zarif olan)

Koma Dimil: Koma 'eşîra Dumilan, dumbilan (dumilan aşireti topluluğu)

Sed mîrekan: Bi sedan mîrek û fermandarên wan (yüzlerce yöneticileri)

Jêk rakirin: Ji hev bela-wela kirin (dağıttılar,tarumar ettiler, öyle anlaşılıyorki Bazîdlî Mehmed beg ile Dimilan aşireti bey ve hanları arasında üç defa savaş çıkmıştır,her defasında da Mehmed bey, onları bozguna uğratıp tar u mar etmiştir.)

Senceq: Dîrefş, dâwer, ala leşkerî (sancak)

Qemme: Qimme (iki tarafı keskin, ucu sivri olan bıçak)

Senceq ji ser Qemmê birrî: Qimma wî, senceqê ji ser wan birrî, senceqa wan bi qimma xwe birrî, ji serê wan da anî xwarê. Bidlîsîyan jî jê rakir. (Kaması başlarındaki Sancaşı kesti, Bitlis mamulu olan özel serpoşlarınınıda kaldırdı,yırtıp attı.)

Bidlîsî: Malê bajarê Bidlîsê (Bitlis mamulu)

Xanê dimil: Xan nişîna Dimilî (Dimbilî) ku girêdayê bi hukûmeta Tewrêza Îranê va bûye. (İran ın Tebriz hukumetine bağlı Dimilan hanlığı)

Ezîzê Misrîyan: Ewê ku wek ezîz û mezinê Misrîyan 'ezîz û mezin bûye(Mısırlıların azizi gibi oaln)

'Edûwwê Wanîyan: Dijminê hêzê Wanîyan (Vanlıların düşmanı)

Hevrik: Dij (muhalıf, karşı olan)

Hevrikê Mehmûdîyan: Dij û Muxalîfê Mehmûdîyên Ferman bi destên Kela Xwoşabê ku Navbera wan û Mehmed begê tune bûye û dijê hev bûne. (Bazıdli Mehmed beg ile araları bozuk olan Van ın doğusundaki Xoşab Kalesi Mahmudileri)

Serhed nişîn: Rûniştîyê serhedê (serhedde ikamet eden)

Xundekar: Ferman bi dest, Hukumdar (hükümdar)

Paşa ji bo bexşîş Hinar: Yê ku Padîşahan ji bo wî, pêşkêş û xerac û bexşîş di şandin (Padişahların kendisine bahşîş gönderdikleri ve harac verdikleri kişi)

*Kanê emîrê zî funûn, ka aqilê teb'et cunûn
Alem li ber wî bûn zebûn, ka padîşahê Serhedan?*

*Çend mîr û hakim rakirin, çend xan û sultan da kirin
Kom û heşem ber Ba.kirin, ka padîşahê Serhedan?*

*Ew hakimê pîrr nav û deng, hem teb'etê Teymûrê leng
De'wa dikir biçye Frenk, ka Padîşahê Serhedan?*

*Pêla ku wî dîwan di girt, xelqê edeb erkan di girt
Heybet ji wan dîwan di girt, ka Padîşahê Serhedan?*

*Wextê bi ser hespê diket, şeş caniban rev pê di ket
Heybet bi ser xelqê di ket, ka Padîşahê Serhedan?*

*Daîm 'edalet pêşe bû, xayet deqîq endîşe bû
Nazik tebiyet şîşe bû, ka Padîşahê Serhadan?*

*Dîwan û 'edl û dadîgîr, îz'an pîrr û roşen zemîr
Hetta xweşîn nakin ji bîr, ka Padîşahê Serhedan?*

*Dîwan û eywan şanişîn, ew sedr û hewzê nazenîn
Man şubhê firdewsê berîn, ka Padîşahê Serhedan?*

*Ferşên di dîba û herîr, îstebreqên wî bê nezîr
Bê îxtîyar mayîn ji bîr, ka Padîşahê Serhedan?*

ME'NA BÊJE Û BÎWÊJAN:

Zî funûn: Xweyê cûrên şarezatî û zanistîyê (fen ve sanatlar sahibi)

Teb'et cunûn: Xû dîn (deli huylu)

Zebûn: Jar û lawaz (zayıf)

Çend: (nice)

Da kirin: Berjêr anîn (aşağı indirdiler, alçalttılar)

Kom: (cemaatler)

Heşem: (mahiyet ve etraf)

Ber Ba kirin: Berba û Perişan kîr (berbad ve perişan etti)

Hem teb'etê Teymûrê leng: Hem xûyê Teymûrê leng (huyu ve tabiatı Cengiz han torunu Topal Timur (1336-1405 M.) e benzeyen)

De'wa dikir biçye Frenk: De'wa dikir ku hetta Frenqistanê, hetta Ewrûpayê here (Frenqistana gitmeği, istila etmeği istiyen)

Pêla ku wî dîwan digirt: Dema ku ewî meclis digirt,civat dikir (Divan tuttuğu zaman)

Xelqê edeb erkan di girt: Xelqê bi edeb cîyên xwe digirtin, bi rêz û bi terbiye rûdiniştin. (halk yerini alıp edeble otururlardı.)

Heybet: Tirs, (koru ve azamet)

Bi ser hespê di ket: Ku li hespê xwe suwar dibû (atuna bindiğinde)

Şeş caniban rev pê di ket: rev bi şeş alıyan di ket: Rast û çep û Pêş û paş û jêr û jor (altı taraftan kaçışmalar olurdu)

'Edalet pêşe: Dadîkar (adaletli)

Xayet deqîq endîşe bû: Pîrr hûr û zirav bîr bû (çok ince düşünceli idi)

Nazik: Nazenîn (nazik,kibar)

Tebîet şîşe: Siroşt şûşe (cam tabiatlı, parlak)

Dîwan û 'edl û dadîgîr: (Divanı ve adaleti tutan, adaleti tahakkuk ettiren)

Îz'an pîrr û roşenzemîr: Fîkr û îz'ana wî pîrr bû, ronî derûn bû (çok iz'anlı, aydın vicdanlı)

Hetta xweşîn: Hetta ku em sax bin (yaşadığımız müddetçe)

Nakin ji bîr: Ji bîra nakin (unutamayız)

Eywan û şanişîn: (Salon ve şah tahtı)

Sedr: Sekû

Man şubhê Firdewsê berîn: Wekî bihiştta pîrr bi rûmet û wala, jê da man (yüce cennet makamları gibi olan o değerler, ondan geri kaldılar)

Ferş: Raxistok: (sergi,mefruşat)

Dîba: Cûrekî qumaşê ji hevirmûşê qalinde (bir nev'i kıymetli kalın ipek kumaş)

Herîr: Hevirmûş (ipek)

Îstebreq: Dîbaya qalind,hevirmûşê zêrr kêş (altın yaldızlı bir nev'i ipek kumaşı)

Bê nezîr: Bê mînak (emsalsız)

Bê îxtîyar mayîn ji bîr: Bê şî ji bîr bûne, (elimizde olmayarak unutulup kalmışlar)

*Ev xalîyên ermûşê qezz, wernagirin kes şubhê xezz
Xalî bûyîn meydan û rez, ka Padîşahê Serhedan?*

*Rez bû mîsala cennetê, eywan ji sun'a qudretê
Kes nîne tê ket suhbetê, ka padşahê Serhedan?*

*Elmas û le'l û gewheran, Tomar û tac û bin perran
Hedd nîne bêxme defteran, ka Padîşahê Serhedan?*

*Ew şehnişîn û hewz û av, nêçîrgehê pîrr seyd û rav
Nabit bibêjim ez bi nav, ka Padîşahê Serhedan?*

*Şahînşehê gerden firaz, aza kirin Teyhûn û qaz
Terxan kirin Teyxûn û Baz, ka Padîşahê Serhedan?*

*Mîrê Me wa nabit suwar, têr bûye ew naçit şîkar
Teyxûn û Terlan man li xwar, ka Padîşahê serhedan?*

*Serdarîya koma gelek naket suwarê çav belek
Çavet spî bin ey Felek! Ka Padîşahê Serhedan?*

*Taq û Rewaq û menzeran, koşk û kelat û xeyberan
Wan cumle nîşan heyderan, ka Padîşahê Serhedan?*

*Ew cumle,wî îcad kirin, her çend qewî bunyad kirin
Çerxê,hejand berbad kirin, ka Padîşahê Serhedan?*

*Xwahê Kelatan bê zefer, ijmin ji ber wî bê meferr
Wê çûye nêva ax û ber, a Padîşahê Serhedan?*

ME'NA BÊJE Û BIWÊJAN:

Xalî: Xalîçe. (halı)

Qezz: Kurmik û toximê hevirmûş. (ipek böceği, ipek kozası)

Xezz: Cûrekî hevirmûşê wekî pûrta kêvrûşkan nermik e. (tavşan tüyü gibi bir nevi ipek)

Wernagerit: Kes idî, ne wan qumaşê hevirmûş, ne jî wan xalîyan, wernagirin, bi kar naynin. (Artık o kıymetli ipek elbiseler ve halıları kullanmaz oldular)

Rez: Baxê tirîya (üzüm bahçesi)

Mîsala cennetê: Wekî bihîştê (cennet gibi)

Sun'a qudretê : Kirê qudreta Xwedê (Allah'ın kudretinin sanatı)

Kes nîne têket suhbetê: Kes nîne ku di wanda suhbet bike (onlarda sohbet edecek olan yok)

Le'l: Kevirekî sorê pîrr bi qîmete (kıymetli kırmızı bir madeni taşır)

Tomar: Lûle, lihevpeç, (burma)

Bin perr: Binpel û binperrîkê ku ji pelikên me'denî, we yan ji perrîkên teyrê tawis in, ji boy zînet û xemlê li ser serpoş û tac û efseran tînin, bi wan dineqîşînin. (madeni yapraklardan veya tavus kuşu tüylerinden süs)

Hed nîne bixme defteran: Hedd û hesabê wan nîne ku heya ez bi karibim bixim defteran (hed ve hesabları yoktur ki defterlere sığdırayım)

Şehnişîn: Cîyên rûniştandina şah û padişahan (şahlara mahsus oturak, koltuk, taht)

Nêçîrgeh: (avlama yeri)

Seyd: Nêçîr kirin (avlamak)

Rav: Nêçîr, seyra nêçîrvanîyê (av, avcılık keyfi)

Şahînşeh: Şahê şaha (şahlar şahı)

Gerden firaz: Gerden bilind, (yüksek gerdenli)

Teyhûn: Teyhû, teyrîkê xweşik e. (bir güzel kuş)

Terxan kirin: serbest berdan (serbest ettiler)

Teyxûn û Baz: şahîn û Bazî (şahin iledoğan kuşu)

Va: Vanê (işte)

Têr bûye: (doymuş)

Naçit şîkar: Naçe nêçîrê (ava gitmiyor)

Terlan: Cûrekî teyrê nêçîrêyê bi quwwet û mezine (bir nevi kuvvetli av kuşu)

Man li xwar: Mane li jêr, bê xweyê mane (aşağıda sahipsız kalmışlar)

Serdarîya koma gelek, naket suwarê çav belek: ev gelek dem e, muddetekî dirêj e ku ew çelenk suwarê çav belek, seroktîya kom û cemaatan nake. (uzun bir süreden beri o sürmeli gözlü suvari toplulukların başkanlığını artık yapmıyor)

Çavet sipî bit ey felek: Ey feleka xaîn, çavên te sipî bin, kor bibin! (gözün kor ola felek)

Taq: Kember, avayên bi kember, konwarî (kemer, kavs, kemberli bina)

Rewaç: Poxan,(salon)

Menzer: Berçavîk (manzara)

Koşk: (kasır)

Kelat: Kele, qeleyên dor bi sûr (kaleler)

Xeyber: Qeleyên wek qela Xeyberêya cuhûyan ku di sala (626 M.) da, Musulmanan hêrîşê ser wî kirin û girtin (hayber kalesi gibi sağlam kaleler)

Wan cumle: Ew tev (onların hepsi)

Nîşan heyderan: Nîşanê heyderanî, yên ku nîşanên wan wekî yên Heyder in (yê Hz. Alî nin) (Haydar olan Hz. Ali'nin nişanini taşıyan, Onun fethettiği Hayber kalesine benzeyen)

Ew cumle wî îcad kirin: Çerxa felekê, hemû wan Taq û Rewaç û koşk û xeyberanên ku ewî îcad kirin, pîrr bi quwwet çê kirin hejand û berbad kirin. (her ne kadar O bütün bunları çok sağlam bir şekilde yaptıysada, çarhı felek hepsini sarstı ve berbat etti.)

Xwahê kelatan bê zefer: Kesên ku xweyên kelane di hember wî da bê zefer mane, dijminê wî ji ber wî bê meferr (bê cîyên revê) mane; ew zata çûye nav xwelî û keviran (ketîye gorê) (kaleler sahibinin onun karşısında başarısız kaldıkları ve düşmanın ondan kaçacak yer bulamadıkları o kahraman, (Mehmed beg) işte şimdi taş ve toprağın altına girdi.

*Dunya di borîtin bi dor, ûmrê ezîz nadin bi zor
Dewlet di bên: Naçîte gor, ka Padîşahê Serhedan?*

*Yareb hebit ocax qedîm, 'emmên di wî, xweşbin 'emîm
Bilxasse ew durra yetîm, ka Padîşahê Serhedan?*

*Durdaneyê gewher sedef, ew ma ji wî neslê xelef
Ya Reb nekî wan zû telef, ka Padîşahê Serhedan?*

*Xanî! Tu jî, destan hilîn, her çend ku zêde dil kulîn
Îro ji mîrê sailîn, ka Padîşahê Serhedan?*

.....
*Em jî di bên : Xanî mîsal, kanê hem û dost û heval
Ka tac û text û mulk û mal, ka Padîşahê Serhedan*

*Ka mîrek û xan û xwe dan, ka çadir û konê vedan
Zozanê Qardox û Medan, ka Padîşahê Serhedan?*

*Kanê welat, kanê welat, ser kanîya avul heyat
Ka Xizrê azadî ne hat, ka Padîşahê Serhedan?(*)*

ME'NA BÊJE Û BIWÊJAN:

Dunya di borîtin bi dor: Dunya bi dor e, ne bi zor e, temenê ezîz û giranbiha jî, bi zor nadin. (ew jî bi dor e ne bi zor e) dê bê guman Mehmed beg jî bimire û mal û serweta wî jê bimîne, gotinekî pêşîyan heye, dibêjin ku: Dewlet û serweta merif, bi merif ra naçe gorê. (Dünya sırayladır, zorla değıldir, hiç kimse zorla aziz ve kıymetli olan ömrü ve hayatı veremez. Bir ata sözüdür diyorlar ki “devlet ve zenginlik insanla mezara gitmez. Mehmet bey de bu kurala tabidir.”)

Ocax: tifik, tendûr, kuçik (bi mecazî: Xan û malbat)

Yareb hebit ocax qedîm: Ya Rebbî! Ocax û malbata wî daîmî be (ocağı kadim olsun)

'Emmên di wî: Apên di wî (amcaları)

Xweşbin: Sax bin (yaşasınlar)

'Emîm: Tev, hemî (hepsi)

Bîlxasse: Bi taybetî (özellikle)

Ew durra yetîm: Ew durrê yektayê bi tenê (o benzersiz inci)

Durdaneyê gewher sedef: Ew lawê Mehmed begê ku wekî libikên încîyanê di qutîka gewheran da ne (o sedefi gevher olan inci danesi, Mehmed begin oğlu)

Ew ma ji wî neslê xelef: Ji nesla Mehmed begê, ew lawê wîyê wekî libikên încîyan, canîşîn maye. (sülaleden, Mehmed beğın yerine, geride inci danesi gibi oğlu kalmıştır.)

Yareb nekî wan zû telef: Ya rabbî Tu wan ap û lawê wî, zû ne kuşî (Ey Rabbim sen onları erkenden öldürme.)

Destan hilîn: Destê xwe hilde û dúa bike. (ellerini kaldırıp dua et)

Herçend: Her çiqas (her ne kadar)

Zêde dil kulîn: Pîrr dil bi kulin jî (gönlümüz çok yaralıdırda)

Îro ji mîrê sailîn: Em îro ji mîrê mezin (ji Xwedê) di xwazin ku rehmeta xwe li Mehmed begê bi ke, 'emrê kurrê wî û apên wî dirêj bike... Amîn! (Em jî ji Xwedê nîyaz dikin ku ew rûhê Xanî şa bike, meqamê wî e'la bike, me jî ji cewr û zulma dijminan aza bike... Amîn!) (Bugün Allah tan dileğımız şudurki; O Mehmed beye rahmet, sulalesine de uzun ömürler versin)

(*) Ev hersê helbeste, ji guftayên **Durre** ne

**FERHENGÓKA
DÎWANA
EHMEDÊ XANÎ**

(A)

Acnî (agnî): Di baweriyên Hindûiyên kevin da, navê Xwedayê agir e. Ku Cînna 'ereban jî, ji wî ye. Kurdên serhedê jî, ji Cinnan ra dibêjin "Ecinî". Ji xwe di bawriya Îslamê da jî, **Cin:** cûrekî mexlûqên bin perdeyên ji agir in. (tebîet agir in). Ku hinek kesan jî gotine; Cinnên Suleyman Pêxember jî, "cûnikî" yên pispor û jêhatî bûne (cûnikî qebîlekî kurdaye). Dibe ku wilo be jî!

Ahoramezda: Xaliqê mezin ê zana, ku **Ahora** bi me'na xaliqê rûh û heyatê, kiyân û jiyânê ye, **Mezda** (mehzada) jî, bi me'na mezin û zana ye. (meh- mezin, zeda, zana) Ku li nik Zerdeştîyan Ahoramezda, Mûcidê heyatê ye, ne berçave, bi tenê ye, bê hemta û mezin û zana ye, xaliqê mûtleqê teva ye.

'Alem: Cîhan, hemî kaînat (bütûn dînya, herşey)

'Alemî esxer: Cîhana herî piçûk, însan (en kûçûk alem. insan)

'Alemî ekber: 'Alema herî mezin, kaînat (en bûyûk dînya, kainat)

'Amel: Kir û kar, xebat. (Îş, iş yapmak, çalışmak)

'Amelê salih: Kir û karên bi kêr û bêrên ferdî û civakî (Yararlı iş, ferde ve topluma yararlı olan hertürlü iş ve davranışlar)

Angor, ligor, angore: Nîsbet, bi angorî wî (göre, diğerlerine göre)

Anî: Navê bajarekî kevnê kurd û filla ye, li devê çemê **Arpaçayê**, li Tixûbê **Qers** û **Erîvanê** ye, demekî dirêj di destê hukûmeta **Benî Şeddadiya** kurdî (951-1075 m.) da bûye;

Textipayê Bagratîyanê sulala Sisêyanê Ermenistanê bûye. Niha, xirabeyê wê, cîhekî tûrîstîkî ye, nêzîkê gundê **'Elemê** ya **Dîgorê** ye.

Arî: 'Esîl, 'esîlzade

Ariyanî, Hindû-ewrûpayî: (li Kurdê mêzekin.)

'Erş: Ban, Text (Tavan, Taht)

'Erşê Xweda: Textê Seltenet û Hukûmranîya Xweda; hemî Kaînat, ('alema xeyb û şehadetê, mulk û melekutê, madde û me'na yê). Ku hemî li ser hev, mezher û tecellîgaha navên Wî yên **Ez-Zahir, El-Batin, El-ewwel** û **El-Axir** e, 'Erşê Selteneta Wî ya pîroz jî ew e.

"وكان عرشه على الماء" Yanê: Di destpêkê da textê selteneta Wî, li ser avê, li ser madda ewwelîn, li ser madda **Ethîr**, li ser **Heyûla** yê bû; "سقف الجنة عرش الرحمن" = Banê Bihiştê, 'Erşê Xweda yê dilovan e, banê 'alema xeybê, 'Erşê selteneta wî ye,; ku bi kurtî

hemî cûrên 'alemê li ser hev 'Erşê Xweda ye. (Arş: Zahir, Batin, Evvel, Ahir isimlerinin halita ve karışığıdır, Allahın görünen ve görünmeyen, ilk ve son olan isimlerinin karışığı ve hep birden olanıdır, mecmuasidir.)

B:

Bakîre: Dûşîze, xama, keçîn (kiz- el sürülmemiş)

Bakûre: Nûber, ber û, fêkiyê nû, nûrûste (turfanda)

Bazî: Lîstin, lîstek, teyrê bazî (oyun, bazî kuşu)

Belaxet: Hunerê xweş peyvandinê, duristaxaftinê; peyvandin û axiftina bi angorî îcaba halê, di Cîhê wî da (tam yerinde, icap ettiği gibi, düzgün ve güzel söz söyleme sanatı)

Belîx: Yê xewş bêj û xweşpeyv, xweyê belaxetê (Beleğatlı)

Belîxane: Bi belixî, bi xweşpeyvî, xweşgoyî (Beliğcesine düzgün ve fesih olarak)

Bê 'hemdî: Bê xwestin, bê vayîn, bê şî, bê îrade (isteksiz ve irdesiz)

Beşerîyyet: Suroşt û xilqet û fitreta însan (İnsan tabiatı ve fitratı-yaradılışı)

Beynelmîlel: Di nav hemî milletanda (uluslararası, international)

Beyyînat: (c. beyyîne) Delîl û belge yên îyanî, eşkera (açık delil ve burhanlar)

Bezm: Meclisa suhbet û îş û noşê, 'îşq û mehebbetê (sohbet, yiyip içmek yeri)

Bezma Elest: Meclisa Rûhaniya Ezelî, ku Xwedê tê da ji rûhan ra gotiye: "ألسنت بربكم" = elestû bi Rabbikum" Ma qey ez Rebbê we nînin?- ku Ruhan jî "gotine Belê Tu Rebbê me yî" "قالوا بلى" (Allah ezelde ruhlara "Ben Rabbiniz değilmiyim? diye sorduğunda, Ruhlar "Bela" -evet- "Rabbimizsiniz" diye cevap verdikleri meclis dir ki O'na "Bezm-i elest" diye tabir edilir ve ona "Qalu bela" anı da denir.

Bisk: (Zulf)

Brahman: Bêjeyekî sensikrîtî ye, di 1485.da, ketiye nav zimanê Îngîlîzî, bi me'na "ew heyîyê mûtleqê wala û pîroz" e. Ku alim û feylesofên "ûpanîşadê" (yên edebîyata felsefa wîda yê), ewî (Brahmanê), di **Brahma** bi me'na Xaliq da, teswîr dikin, Brahma yê jî, yek ji hîmên salûs a (sisêka) **Brahma, Vîşno, Şîva** yê ya pîroz, dibînin û wilo bawerdikin.

Bi angorî baweriya Hindûizmê: Xweda alemê ji Zatê xwe peyda kiriye, mûhafeze dike, paşê jî helak dike; mehû dike, ku Xweda hem xaliq e, (Brehma ye), hem hafiz e, (Fîşno ye) hem jî mûhlîk

e, (Sîva ye), -wek 'eqîda teslîsê ya dînê Îsa- ku mirov dikare bibêje: ew kopya û teqlî da wî teslîsa Hindûîzmê ye. (Hinduizme göre; Allah yaratıcı sîfatı ile “Brahma” dır. Koruyucu sîfatı ile **Vişno** dir, yokedici sîfatı ile de **Sîva** dır, ki bu üçlü de birdir, Allah'tır. Hiristiyânlarda da, “Baba oğul ve kudsal Ruh” diye benzer bir üçlüyü, Allah kabul etmişler, vahdet de (birlikte) teslis (üçleme), teslîsde de, vahdet vardır demişler. Ki İslama göre bu da batıl bir inaçtır)

Bûdîzm, Bûzîzim: Dîn û mezheb û felsefa Bûda, Bûza (zana û feylesofê Hindî) ye.

Di tarîxa bîr û bawerî û 'ilm û felsefê da, qirna şeşa (6) ya beriya mîladê, qirnekî pîrr girîng û bi taybetî ye, ku di wî qirnê da, beşerîyet ji merhela zarotiyê derbasê bal merheleya xortîtî û tekamulê va bûye; di Hindistanê da, **Mahawîra** (599-527 bm.), damezroxê mezhebê Cînîye, û damezroxê mezhebê Bûdîzmê (**Bûda Gaûtama** 563-483 bm.), di Kurdistan û Îranê da jî, **Zerdeşt** (Zaratûstra-660-683-5 Bm.), di nav Cuhûyan da jî, **Eş'îya**, di Ewropayê da (Yûnanistan) jî, Puthagoras (588-503 bm.) û **Hêrakleitas** (540-480 bm.) diyar bûne.

Di dema zûhûra Bûdîzmê da, ew hersî rewşên î'tîqadî û felsefî di Hindistanê da hakim bûn:

1- Bawerîya ku mirov bi merasim û ayînên dînî, bi teqdîma qurbanan, dikare te'mîna merxûb û metlûbê (pesende û dilxwazê xwe) bike, bigihije daxwazê.

2- Mûlaheze û tefekkur, bawerîya bi mûweqetîyye ta 'alemê û ezeliyyet û ebedîyyeta **Atman û Brahmanê**. (Rûhê mûtleg û mewcûdê wala).

3- Şekk û tereddûd û înkârî. Ku Bûdîzm di wî demê da, wek mezhebekî îslahî, wek felsefekî exlaqî dertê holê; bi angore dîtina **Bûda** (Bûza) heyat û jîyan zencîreya cefakêşê û eş û elema ne, divê! ku însan, bi zuhd û teqwayê, bi terka enanîyyet û masûwayê, bi devberdana ji hewesên maddî û nefsanî, bi kir û karên durust, xwe ji tenasuxa ruh (ji zivirrandina wî ya bal bedenekî din va) xilas bike, **Nîrvana** bibe (bikeve Nîrvanayê), bikeve haletê zivirrandina dawîya bal Brahma (bal Xweda) va û

bi Brehman ra bibe yek û bigihîje wî dereceya fanîbûyîn û baqîmayîna mûtley (ku bi te'bîra tesewwufa Îslamê, navê wî haletê rûhanî, **El-fenaû fil-lah wel-beqaû billah** e), bi zimanê Hindûîzmê jî navê wî, **Întilaq** e. Ku yanê; di demekî herî kurt da, rûh ji huzn û elemên heyat û wucûda maddî, riha dibe û digihîje heyat û jiyana me'newîya daîmî...

Bûdîzimê, gellek ji bawerî û merasim û ayînên Hindûîyên kevnên xurafî, red dike, dîn û felsefekî îctîmaî û reformîst e; di Çîn û Hind-Çîn û Japonya û Qora û Tîbet û Nîpalî da belav bûye, ji hemî dîn û mezheban pirtir tabî' û peyrewên wî hene.

C :

Cedel: Devjenî, tekoşîn, demeteqî (mücadele etmek, diyalektik)

Cîhad: Cehd û xebat, hewildayîn û têkoşîn- Ku eger mecbûriyet hebe, cenga çekdarî jî daxil- Cehd û xebat û hewl û têkoşîna ji boy bi destxistin û parêstina mafên insanî -bi taybetî- ji boy azadî û serxwebûnê. (Çabalamak, vargücüyle çalışıp cehd etmek, hakkı ve özgürlüğü hertürlü çarelere –gerekirse silahlı mücadelede dahil- başvurarak vargücüyle çalışıp çabalamaktır.)

Cîn (Jen): -Bi me'na derûnpakî û diltemîzî û insanîyet û fezîlet û mehebbet e ye- navê rê û rewîştâ **Konfuçyûs** e.

Cîniye (Jenîzm, Jainîzm): Mezheb û ekola feylesofê Hîndî **Mehawîra** (595-527 bm.) ye. Ku Mehawîra li hemberî hewesên nefsanî derketîye, gotîye ku “gîhîştina bal seadeta rûhî (gihîştina **Nirvana** yê) bi van hersî gewherên nefîs in: “Îtûqada durust, me'rîfeta heqîqî, rewîştâ bê kêmasî û pak”. **Mehawîra** jî wekî **Bûza**, emîrekî (Presekî) Hindîyê jîr û jêhatî bû ye, ku herdûyan jî, terka selteneta malbata xwe kirine, bûne Rahib, piştî muddetekî jî, te'lîmatên nû anîne. Wilo dimînin hev ku mirov dibê qeyê te'lîmatên herdûyan, yên yek şexsekîye; Herdû jî, li himberê nîzama ferqa di navbera sinifanda, (nîzama Kasta Hindistanê) û gelek ayînen Rûhbanî yên **Wîda** yê bûne, ferqa di navbera wan da, ev bûye: ku te'lîmatên **Mehawîra**, ji yên **Bûda** hişkîtir bûne, Mehawîra zêde rahib û nasik bûye. Mehawîra gotîye: ku “xilasî, ne bi ayîn û Qurbana ne, ne jî bi îbadetên pûtperestîne, belkî, bi kir û karên qenc û baş in; divê ku mirov tu cenaweran jî nekuje, zor û te'dayî lê neke, goştên wan nexwe; li tu heşerat û kêzikan jî, ezîyetê neke”.

Cisim: Cusse, madde (beden)

Cismanî: Maddî, bedenî (madde ile ilgili)

Cuda: Ciya, Ciyaî, (ayrı, farklı)

Cuz': Perçe (parça)

Cuzî: Parçê piçûçik, ferdekî ji efradên kulliyê (başkasının cüz'ü ve bir küllinin bir ferdi, azıcık olan)

Cûdî: Cûtî, gûtî, gotî (li kurdê mêze bikin !) Çiyayê Cûdî yê ku şeş km. ji **Şirnexê** wê da ye (li rojhilata başûra Şirnexê ye)

Elcûdî: Elcûtî, elgûtî, ewê ku 'aîdê Gûtîyane ('aidê gelê Gûtîye),

cîwar û çiyayê Gûtî (gelê Gûtî, ku pêşiyên Kurda bûne, li der û dorê 2800-2300 berya mîladê, li herêma Zencîre ya Çiyayê **Zagrosê** jîyan e, dewlet û Împaratorîyyet damezirandin e. Ku herêma Zencîra Çiyayê Zagrosê welatê netewî yê wan bûye).

Ku **el-Cûdî**, bi wî me'na û mefhûmê, şamilê hemî çiyayên bilindên herêma **Zagrosê**, tê; her wekî ku **Erarat** jî -bi me'na **arahilat**, agir hilat, agir raht, Çiyayê **Agir avêj**, volkanîk, we yan jî, çiyayê agir raht bûyî, agir vemirî, volkanîkîyê vemirî- şamilê hemî çiyayên volkanîkên vemiriyên herêma **Zagrosê** tê. Ku bi vî î'tîbarê jî, di navbera te'bira Tewratê (Erarat) û te'bira Qur'anê (El-Cûdî) da, tu te'zad û dijhevitî û mûxalefet namîne û tune ye; herdu te'bîr, yek tişteki -bi du î'tîbaran- îfade dikin, ku ew jî, çiyayê gelê Gotîyê agir avêje, we yan, agir vemirîyê volkanîke. (yek ji Çiyayên Zencîreya Zagrosê ye). Qur'anê, wî **Erarata** ku di Tewratê da derbas dibe, bi **El Cûdî** -ya ku bi me'na cî û çiyayê gelê Gotîye- îfade û şirove kirîye; di cîhek din da jî herêma El-Cûdîyê, mûbarek û pîroz hesibandîye, (El-Mû'mînûn/26).

Ku bi vî î'tîbarê jî, Kurdistan bi nesa **Qur'anê**, bi gotina **Xwedê**. çiyekî mûbarek û pîroz e, mûbarek hatiye çekirin û nerxandin.

Welat hûbba xwe îman e, Mûhemmed Mûstefa gofî

Şewat jê da : dil û can e, mûbarek tê, Xweda gofî

- Durre -

Ji xwe, bi angorî vê rîwayetê jî: "Çemê Firatê yek ji çemên Cennetê ye", Kurdistan cennet û bihişte jîl; yanê : Cennet û bihişta ku Adem Pêxember -tê da bûye û jê jêda hatîye avêtin- ew bûye û ew bi xwe ye.

Ey weten ! Ez bi te kim ! Cenetê e'layî me yî !

Sed xweî em li xwe kin ! Ger li te em nebne xweyî

- Durre -

Ç :

Çeleng: şeng, xweşik, (yakışıklı, ihtişamlı, çevik)

D :

Derece: Pele, rutbe, (yukarıya çıkacak basamak, dairenin 360 bölümünden herbiri)

Derûn: Hundur, nav, daxil, 'alema melekût (iç taraf, dahil)

Derûnî: Hundurî, ji hundir, ji dil, nefsanî (içtan, gönülden)

Desatîr: Navê kitêba pîroza "**Mehabad pêxember e**" (İran eski büyük peygamberlerinden Mehabad peygamberin kutsal kitabının adıdır.)

Destûr: (dustûr) qanûn, emir,îzin (kanun, izin)

Deymûmiyyet: Dewamîfî, timîtû (devamlılık, daimiyet)

Dirr: Şerrûd, bed, beter (azgın, kavgacı, yırtıcı)

Dirrik: Kelem û strîyên tûj û girift, (Bügürtlen)

Dîn: Ol, kêş, ayîn.

Dîn: xerîze û fitret û siroşteki müşterek e di navbera hemî cins û cûrên insanan da, bawerî û îtaet e, nîzam û qanûn e, rewş û rewîştta insanî û exlaqî ye; bi angore bawerîya Qur'anê: dînê İslamê dînekî cîhanşumûl e, dînê hemî alemê ye, ne yê musulmanan bitenê ye, hetta ne yê insanan bitenê ye jî, belkî yê hemî cûrên alemê ye, siroşt û fitret e, qîst û 'edalet e, weset û rehmet e, ne îfart û tefrît e, ne jî zor û zehmet e, 'eql û ilm û hîkmet e, nîzam û qanûna kewnî û tekwînî ye; ku lewra jî dînê hemî 'alemê ye. Di vê xusûsê da, tiştta herî muhimm û girîng jî ev e ku : em qenc bizanin û rind fêm bikin ku em ne ji boy dîn in, (dîn ne barê piştta me ye), belkî dîn ji boy me ye, ji boy xizmet û seadet û bextîyarbûyîna me ye. (din yaratıcı kuvvet ve kudrete boyun eğmektir, bütün insanların müşterek garizesi, yaratılışı ve fitratıdır. Hakk ve adalettir, ifrat ve tefrit uçlardan, aşırılıklardan uzak bir vasat ve doğru istikamettir, akıl ve ilim yoludur, akla ve ilme uymayan, ters düşen herhangi bir şeyle ilgisi yoktur. Ondan dolayıdır ve o nedenledir ki İslam dini evrenseldir, bütün kainatı kucaklar, herkesin ve her devrin dinidir, yalnız müslümanların ve hatta yalnız insanların dini değildir, belki bütün alemlerin dinidir ve bütün alemlere rahmettir. Bugüm müslüman geçinenlerin anlattıkları ve anladıkları gibi, kof ve içi boşaltılmış ayinler, merasimler ve alışkanlıklar mecmuası değildir. Önemlisi de şudur ki, din bizim içindir, bizim hizmetimiz içindir. Biz onun için

değiliz. Doğrusu, bu çok önemli bir husustur. Bunu çok iyice kavramalı ve bilmeliyiz, aksi halde din fonksiyonsuz bir unsur ve zararlı bir tabu haline gelir ki bu itibarla da, kardan ziyade zararı olur. Toplumunu kemirir, geri bırakır. Oysaki dinin asıl fonksiyonu topluma hizmettir.

Kısacası: Din hayat ve yaşam içindir, yaşam din için değildir. İslam dini hayat ve hayatta olanların dinidir, ölülerin dini değildir.)

Diyalektik: Huner û sen'etê peyvandinê, peyvandina bi ûslûb û terzê cedelîyê ku pê li heqîqetê tê gerrandin, pê heqîqet dertê meydanê (karşılıklı konuşmada tartışmak suretiyle, hakikati arama ve ortaya çıkarma sanatıdır, **Hegel**'in felsefesinde ise, düşüncenin değişerek gelişimi anlamınadır. **Zenon** felsefesinde ise, karşılıklı konuşmak suretiyle sonuç çıkarmayı ifade etmektedir.)

Durif, dirif, dirov: Nîşan, nîşana ku tiştê ji tiştê dinê diqetîne ('alameî farika, damga, mark)

Dunyewî: Tiştên dunyayê, tiştên ku peywendiyên wan bi dunyayê va hene (dünya ile ilgili, dünyaya ait)

E:

'Edem: Tuneyî, tunetî (yokluk, olmamak)

Ehrîmen, Ehrumen: Rêber û mûsebbibê neqencîyê, mûmessilê şerr û tarîfîyê, Îblîs.

Ekol: (Ecole): Mekteb û medresa fikrîye, terz û meslek û suxteyên ustadekî (fikir üzerinde işleyen bir nevi mekteb, bir ustadın talebeleri, mesleği, tarzı)

'Eks, 'Ekis: Dij û zidd, ji para vegerandina dengan û nûrê (aksis-seda)

'Ekisbûyîn, ekiskirin: Ji para zivirrîna deng û ronahîyê. Wek 'eksa sûretê tiştêkî ji neynikê da (ses ve ışığın parlak bir cisim üzerinden geri gelmesi, aksetmesi, aksi-seda)

Ekwan: (c.kewn) Bûyîn, heyîn, bûyî, heyî (oluş varlık, varolma, kainat)

'Elewî: Alewî, alavî, diyanet û mezhebê 'elewî. Her çiqas ku 'elewî, bi me'na "kesên li ser mezhebê elewî û mezhebê Elî-îlahî û qizilbaş û çarekan" tê bi kar anîn, lê di heqîqet da, 'elewî ji kelîma **Alavê** ya kurdî ye, bi me'na lav û pêta agir e. ku Tirkan jî, navê Alevîti yê ji wî girtine.

'Elewîti: Yek ji dîyanet û bîr û bawerîyên herî kevn û qedîmên Kurdistanê ye, serê wî digihîje mîtraîzmê (dîyanet û bawerîya mîtra), ku mîtra, di zarava pehlewî da, "**mîhr**" a zarava persî ye û bi me'na roj e.

Di Mîtraîzmê da, mîtra (mihir) sembol û nîşana Xweda û îlahê nûrê ye. Ku di heqîqet da : tu peywendîyên elewîtiyê, ne şî'yan va, bi Çarek ên bi me'na şeyên îmamîyye (şeyên ku xelîfetî ya Hz. 'Elî û yanzdeh xelîfeyên dinên ku ji nesla 'Elî û Hesên û Hüseyîn in, qebul dikin, xelîfetî ya Hz. 'Ûmer û Ebubekir û Osman jî qebul nakin), va, tune. Lê mixabin! sîyaseta barbar û faşîstên Tirkên osmanî û şeyên Sefewîyên Îranî û kemalîstên xûnxwar û gemar, -çawan ku her tiştî berova jî û berbat û perîşan kirine, wisan jî- 'Elewîti û şî'îti û çarekîti û qizilbaşîti yê jî, tehrîf û texyîr û teşwîş, kirine, bi angorî siyaseta xwe ya gennî û gemar rengdêr û zengarî kirine, bi angorî kêf û hewes û politika xwe ya çewt û şaş bi rê va birine.

Ku ji xwe, ji sedî nod û nehên (%99) 'elewîyên Tirkîya yê îro, ne

'elewîyên heqîqî ne; ne mîtraî ne, ne şîî ne, ne jî îmamî ne, belkî kemalîstên bê mêjî ne, lîstokên wê rejîma faşîsta bê dîn û bê bawerî ne, haya wan ji wan jî nîne; gerçî di nav wan da, zîrek û hişyar û zana û aşînayên heqîqetê jî hene, rastî yê jî dizanin. Lê meselef! ew jî bê deng û bê seda, bê sahib û bê xwedî mane. (Meselekî Kurdan heye, dibêje ku: "hem ji Dêrê bûye, hem jî ji Mizgeftê!", ku ew jî, hem ji 'Elewîû ya heqîqî, hem jî ji mezhebê şîî û Caferî û Îmamî, dûr û cûda ne; di pencên Kemalîstên gemar da, di destên Pîr û kurêçên xwe yên sextekar û yobaz da, bê çare û bê hewar, belengaz û stûxwar mane. Wek pîrên ji Kurdên sunnî jî, ku di destên Şêx û Seyyîd û Se-îtên xwe yên yobaz û sextekar da, belengaz û bê hiş û xizan û nezan mane.

'Elî Îlahî: 'Ehlê heqq, yek ji mezheb û bîr û bawerî yên dînên Sensikrîtî yên kevnên Kurdistanê ye, ku peyrewên wî, ji xwe ra dibêjin : "Ehlê heqq". Yanê: mirovên Xwedê (yezdani), jê ra "Kakaî" jî dibêjin, bawerê bi "Hûlûlê" ne; dibêjin ku Xweda ketîye pîr sûretan (di pîr sûretan da hulûl kirîye), li pey hev di heft sûretan da xûya bûye, heta ku di dawîda ketîye bedena Hz. 'Elî, di sûretê wî da xûya bûye.

Hemî kitêbên pîrozên Ehlê heqq û Kakaî yan (wek **Çihar melek û Dewreyê Behlûl û Defterê Pîr Dîwerî** û yên din)bi zimanê Kurdî ne. Mezhebê 'Ehlê heqq û Kakaîzmê, di rojava û başûra Kurdistanê. (Kirmanşah û Pawe û Horaman û Kerkûk) ê da, belav bûne. Îro jî di rewacê da ne; mirov bi hesayî dikare bibêje: Ku mezhebê 'Ehlê Heqq, serkanîya bîr û bawerî û mezhebê 'Elewî yên Kurdistanê û yên Anadolê yên îro ye; di pîr qaliban ra, di pîr destan ra derbas bûye, hatîye gûheztin û tehrîf kirin, ketîye şekl û sûretên îro, bi gemarî ya Kemalîzmê lewîfî ye û berbat bûye.

'En'ewwî: Ji pêşîyanda, ji bav û kalanda, (klasiki)

Esma: (c.îsîm) Nav (isimler)

Esna: (c. sennî) Navber, di nav da (ara, aralık, an, zaman)

Ezcumle: Ji nav tevî, ji hemî, hinek ji tevî, ji hemîyan hinek (bu cümleden)

Ê

Êzdî: (Îzedî, ezdî, yezdanî), tabî û peyrewên dînê Îzid, dînê Yezdan in. (Li Yezdan û Zerdeştê mêze bikin), Kurd û Kurdîstanî yên heqîqî ne, **mishefa** reş û **cîlwe** jî, kitêbên wan ên pîrozîn, perestegah û me'beda wana pîroz jî **Laleş** e (li Laleşê mêze bikin). Lê me'lesef ! pirrên nivîskarên musulmanan bi çewtî, weyan bi qestî, dibêjin ku: Êzdî peyrew û tabîyê **Yezîdê** kurê **Mûawîye** ne, ji wî da ye jî ku ji wan ra Yezîdî tê gotin. Ku ew şaşîtiyekî gelek bê însaf e, tehrîfekî pirr çewt û mezin e, pirr gemar e; kir û karên dijminan e, tehrîfatên wan qeşmer û xaînan e, bûxz û kîna wana ji Kurd û Kurdîstanî ya ra ne (qehra Xwedê li wan be!).

Gelek ji lêkolînavan û zanyaran jî gotine: ku serkanîya dînê Êzdîyan **manaîzm** e, hinekan jî gotine ku: **Mîtraîzm** e. Ku ew jî ne rast e. Lê ev rastî heye : ku merkeza **Mîtraîzm** û **Alavîzm** û **Zerdeştîzm** û **Êzdîzm** û **Manaîzm** û **Kakaîzmê**, herêma çiyayê Zaxrosê (Kurdîstanê) bûye, heta niha jî, mînakên wan dîn û mezheb û bawerîyên kevnên sensikrîtî, di Kurdîstanê da hene û, dewam dikin; ku herêma Şêxan û Şengalê, navenda Êzdîyan e; Kerkûk û der û dorên wî, Kirmanşah û Pawe û Horaman jî, navenda Kakaîyan û **'Elî Îlahîyan** e; di ayîn û bîr û bawerîyên Êzdîyan da reng û rewş û resm û şeklên wan dîn û bawerîyan hemî jî dixûyên. Çawan ku têda gelek ayîn û teqlîd û mînakên terîqetên îslamî û dînî 'Îsewî û Cuhûyan jî dixûyên. Lê rewş û reng û duruf û nîşanên **dînê Zerdeşt**, ji hemîyan zêdetir têda dixûyên, qencî û baştir dîyar dibin; ku mirov dikare bibêje: "Êzdîtî (dînê Êzdîyan) -di gel wan hemî tehrîfat û texyîratên ku têda hatine kirin-, dewama dînê Zerdeşt e, we yan dînê Zerdeşt tekamula wî ye. Ku lewra, Êzdîtî dînekî herî kevnê Kurdîstanê ye, tewhîdî ye", Êzd (Îzîd), Yezdan dihebînin, nûra tecellîya wî di rojê da dibînin, xwe ji şerr û ne qencî û tarîtî yê, -ji mûmessilê wan ku îblîs e-, diparêzin û direvin, bi qencî û xirabî behsa wî nakin, navê wî û tiştên wek navê wî naynin ser zimane xwe; **Tawûsê melek** jî, bi me'na firîşteyê Yezdan e, ku Tawus, ji "**Theos**" a Yunanî ye, bi me'na Rebb û Îlah e, Ahora mezda (Yezdan), Tawûsê Melek berî ya hertiştî çêkirîye. Ku di felsefa Wahdetil-wucûd û felsefa antîka Yûnanî da jî, navê wî mexlûqê seretayî, **'eqlê ewwel** û **'eqlê feyyaz** e.

F :

Felsefe (philosophy): Ji du bêjeyên Yûnanî ye. “Philo = dostî û evîn, sophy = zanîn û me’rîfet”, ku li ser hev bi me’na dostî û evîndarîya merîfet û hîkmetê ye, îbaretê ji lêgerîn û lêkolîn û me’rîfeta tiştan e, ya esl û jêderê wan e, têgîhiştin û zanîna bersîvên **çira** û **çawa** û **çima** yên tiştan e, îhtimama bi menşe’ û sebebên wan e. Felsefe ji serîda, bi terzekî giştî, bi du cûra ne:

a) Felsefa ûla, (felsefa lahûtî) felsefa wucûda mûtleq. Ku li nik **İbnû Sîna** yê, felsefa lahûtî perçekî ji wî felsefa mûtleqe.

b) Felsefa duwemîn = felsefa tebîî, felsefa tefsîr û şîrova kewn û kaînatê ku însan jî daxilê têda ye.

Bi angorî mewzu’û menşe û feylesofan jî, bi gelek nav û nîşanên cûr be cûr navdêr û beşdar dibe: Wek felsefa dînî û exlaqî û îctîmaî, felsefa Sensikrîtî û şerqî û Xerbî, felsefa Konfuçyus û Eflatûn û Plotîn ê Misrî û y.d. (ji kerema xwe li van maddeyan mêze bikin). Bi kurtî, mirov dikare bibêje: ku felsefe nezerîyye, ye behs û lêkolîn e, ‘îlim jî, pratîka menfî’etdîtina ji netîceyên wî ne.

Felsefa Eflaton:

Eflaton (Platon- 427-347 b.m): Yek ji feylesofên Yunanî yê herî mezin e, şagirtê Sokrat (470-347 b.m) e û Seydayê Eristo (Aristo, Aristoteles- 384-322 b.m) ye.

Felsefa Eflaton (Eflatonizm, Platonizm) felsefekî rûhanî yê mûtleqê mîsalî ye, Eflaton navê **Nezerîya mîsalan** (nezerîya numûneyên heqîqetê) lê danîye; ku li nik Eflaton: mîsal jî, mahîyeta mucerred (tişta qaîmê bi zatê xwe yê rûtê ji maddê) îfade dike. Xûlasa me’na wî nezerîya mîsalîyye jî ev e: “Heqîqet îbaretê ji mîsal û numûne yên ezêlî ye. Madde (alema maddî) xuyangeh û mezherên înkasî yê wan mîsalan e, ku yanê: sûretên wan mîsal û numûne yên ezêlî, (sûretên wan heqîqetan), di maddeyê da -wekî sûretên tiştan di neynikan da- dîyar bûne (madde mezherê ‘eksa sûretên wan heqîqeta ne, yan wan mîsal û numûneyan e). Ku peywendîyên **Hubb** û **Cemalê** jî, bi wî nezerîya mîsalan ra heye, Eflaton dibêje : ku Cemal (spehîtî, xweşikî) mîsalekî mûtleqê ezêlî ye; rûhê însanan ewî ji jîyanekî borîyê berîya jîyana xwe ya ser zemînê, yad dike (di bîra wî tê),

mêla xwe bi alîyê wî va dide, dibe aşiqê wî; bi wasita hubbê, bi rîya hezkirinê, li wî mîsala ezeli digere, bi pey wî dikeve. ku li bal Eflaton hubb û hezkirina dunyawî, îşqa cemala cesedî, in'ikasa (ekisbûyîna sûretê) wî hubba mîsalî û rûhanî ya mûtleqa ezeli û ebedî ye; divê ku aşiq ji Hubba cesedî, bilindê bal wî Hubba rûhî va, bal Hubba Cemala mîsalî va -ku ji pîrozîtî û xeyrê ye- bibe; daxwaz û armanca wî ya nihaî ew be.

Eflaton bi şîrê ra jî, ji van çar cîhetan da, 'elaqedar bûye:

- 1) Şîr wehy û îlham e, ji quwwetekî îlahîda ye.
- 2) Remz û îma û qalib û perdeyên hinek me'na yên xeffên tesewwûfî ye.
- 3) Mûhakata û teqlîda tebîetê ye, mûhakata mîsalekî îlahîyê kamil e.
- 4) Rewş û renegekî terbiyê ye.

Eflaton dibêje ku "Nefs di qefesa cesedê da heps bûye. Hewil dide ku ji wî qefesê da aza yê bal menşe û jêderê îlahî va be, ku ev jî yek ji remzîyatên wî ne.

Eflatonîya nû (Neoplatonîsm): Felsefa nû, Felsefa medresa Îskenderîyye ya Misrê, ku re'y û fikrên felsefa Eflatonî û tesewwufa şerqî -bi taybetî tesewwufa Misrê-, gîhandîye hev û lihev anîye, di navbera wan da aşîtî damezirandîye.

Feylesofê Misrîyê mezin **Eflotîn** (Plotin-203-264 m.), yek ji serok û rêberê Neoplatonismê ye. Ku di cara ewwel da, karîye di felsefê da hedd û feslekî tam di navbera **El-ewwel** (Xweda) û tiştên din da, dayne û bi tamamî ji hevdû biqetîne; gihîştîye vî fikr û bawerîyê ku bilindayî û tenzihekî mûtleq, ji wî Wahidê Ewwel ra (ji Mûbdî û Mûcidê seretayî ra) heye.

Neoplatonismê, di edebîyata Ewropayê da rolekî pîrr mezin lîstîye, 'eql û dîn li hev anîye; hem di navbera wan da, hem jî di navbera Xêr û Heqîqetê da, di navbera rewîsta exlaqî û 'eqlê mûdrik da, însicam çêkirîye. Yek ji muhumterînê nezerîyeyên wî jî ev e, ku gotîye: "Kewn û kaînat bi çêbûnekî rûhî çêbûye, ji jêderekî rûhî ye. Hem jî gotîye : ku Hewwassên beşerî, quwwetên mûdrîke yên însan, (dîtin û bihîstin û zeqkirin û sehkirin û bîhnikirin), keşfa cewherê beşerî nakin (nikarin bikin). Belkî, mezahirên wî keşif dikin, yanê: hawass nagihîjin bal heqeîqeta însan, heqîqeta wî derk nakin, belkî mezahirên wî (xûyangehên

wî) derk û keşif dikin. (dikarin ku ewî derk û keşif bikin).

Bi kurtî: **Eflaton** feylesofekî herî mezin e, şexsîyetekî mîsalî û îddealîst û rûhanî û lahûtî bûye; herçiqas ku felsefa wî ya nezerîya mîsalan (nezerîya numûneyên mûcerredên ezêlî) fikr û nezerîyekî mûxleq û girift û mû'emma ye jî, lê dîsan jî qedirbilind û pîroz e; dê beşerîyyet (însanîyyet), îlel-ebed minnetdar û spasdarê wî rûhê mezin be! (pirr spas ji wî rûhê mezin ra !).

Felsefa Tawîye:

Tawîye (Tawizm): felsefa rîya tebîî, rê û nîzama tebîya hurrîyet û azadîya Însanîyyetê, felsefa feylesofê Çînîyê mezin **Lao Tzu** (604-517 bm) ye. Ku **Taw** bi me'na rê, (rê ya tebîetê) ye; **Lao Tzu** Taw ê bi me'na meb'de û destpêk (meb'de yê mûtleq û bê hemtayê wucudê, meb'de û destpêka çalakîyên li hev hatin û dijhevhatinên pozîtîf û negatîfên **Yang** û **Yîn** ên kewnê) jî, bikar anîye. Yanê **Taw**, bi wî mefhûmî, di wî mefhumê da jî, hatîye îstî'mal kirin.

Lê Taw a **Lao Tzu**, ne ew Tawa bilind û pîroz a dîna ye. Lewra **Lao Tzu**, -bi 'eksa bawerîya dînên semawî- dibêje ku : "Taw", mebde' û menşeyê **Yîn** û **Yang** ê (hebûn û tunebûnê) ye ; lê ew mebde, tu tiştî nake; belkî di kir û karên otomatîkîyên tiştan da (Yîn û Yenê da) tecelli dibe. Yanê : Wezîfe û fonksîyona wî, ne kirin e, (kirin nîne), belkî, wezîfa wî, "**Wu wei**" ye, tecellî bûyîna wîya di kir û karên otomatîkîyên yên tiştan da ye."

Lao Tzu, hemdemê feylesofê Çînîyê mezin **Konfuçyus** (551-479 bm.) bûye, lê Lao Tzu kal bûye, Konfuçyos jî xort û cuwan bûye; di navbera wan da mucadele û hempeyvînekî hişk û dijwar jî derbas bûye. Lao Tzu teşwîqa heyat û jîyanekî sade û tebîî kirîye, gotîye ku : "rîayetkirina qanûnên siroştî, nîzama tebîî şert e. Ku ew nîzam, nîzama her tiştîye, di her tiştanda, di her mecrayan da, di dar û beran da, di stêrk û seyyaran da, di felek û asîmanan da, mûcessem bûye; Taw jî ew nîzama tebîî ye, seadet û bextîyarî jî ew e û bi wî ye, ne bi fend û fûndên me'rîfet û îlm û zanîne ye. Ku bi kurtî: Felsefa **Lao Tzu**, -bi 'eksa felsefa Konfuçyus-, qaîde û prensîpên xwe yên xassên bi heyata însanîyyetê, di tebîetê da, di şumûla nîzama kewnî da, dibîne, di wehdeta kewnê da lê

digere û teleb dike; ne ku di komela însan û civaka însanîyetê da. **Lao Tzu**, pirr li ser esasên metafizîkîyên tebîetê disekine û te'kîd û te'yîd a wan dike.

Felsefa Tawîye, felsefekî çînîyê qedîm û bingehîye. Herçiqas ku **felsefa Zen**, **nîzama Zazen**, (zen: teemmul, lêmêzekirin û mûtalee kirina kûr, **Zazen**: Nizama zen) rewş û şeklekî ji şeklên Bûdîzm ê ye jî, lê te'sîr û para Tawîye yê jî, pirr tê da heye. (Felsefa Zen, ji alîyê **-Budhidharma-** mamostayê Çînîyê yekemîn, yê hîndîyê 28 mîn da, - di sala 520 mîladê da derbasê- Çînê bûye, ji Çînê jî derbasê Japonya bûye, ku cîyê wî yê bingehî Japonya ye. Di salên dawî da, derbasê rojavayê jî bûye. Ku mirov dikare bibêje: Zen, Xullasa Hîndûîzm û Tawîzm û Konfuçyuzmê, di reng û rewşekî japonî da ye).

Feqr: Feqîrîtî, xizanî, bê darayî. (fakirlik, yoksulluk)

Ferd: Yek bi tenê (tek, bir)

Ferdî: Yekayîtî (tek şey, ferd ile ilgili)

Fewqel-ade: Di ser adetê ra (adet üstü, olağanüstü)

Fewqe-ttebî'et: Di ser tebîet û siroştê ra (tabiatüstü)

Feylesofane: Wek feylesof û zanyaran (filozofça)

Feyz: Rêj, rijîn, herikîn (akış, taşma, bolluk, bereket) (li ferhengoka tesewwûfê mêze bikin)

Feyyaz: Pirr bi feyz û bereket (çok feyizli ve bereketli)

Feyyazê mûtleq: Xweyê feyza bê payan, Xweda (Mutlak ve sonsuz feyz veren Allah)

Fexxar: Çamûra hişkûyî, pijîyayî, cêr û kûp û kasik û kodikên ku ji çamûr ra pijandîne (balçıktan yapılan, çanak çömlükler)

Fexxar: Pirr bi fexr û pirr qurre (çok övünen, kibirli)

Fitret: Reçele, siroşt, surûşt (yaradılış, hilkat)

Fitrî: Reçele, siroştî (doğuştan)

G :

Girift: Linavhevketî, (birbirine girmiş olan)

Gor: Angor, angorî, (bi gora wî, bi angorî wî, bi nisbet wî, îzafî) (göre, ona göre)

Gotî, Gûtî, Cûtî, Cûdî: (li Kurdê mêzebikin)

H :

'Hadis: Peydak, (sonradan olan şey)

'Heds, Hids: Bi xwe za, zû întiqal, ji nişkeva, zû têgihîştin, zûtêgihîştina encamê, ji destpêkan, (sûratle idrak etmek)

'Hedîs: Peyv û gotin, gotinên Pêxember (söz, Peygamberimizin sözleri)

'Hedîsa qudsî: Gotina pîroz, ew gotina ku Pêxember li ser zimanê Xwedê dibêje, me'na wî ji Xwedê da ye, bêjeyên wî ji Pêxember da ye. (manası Allah'a, lafzı peygambere ait olan hadisler)

'Hessas: Pirr bi hest û hiss (çok duyarlı)

'Heqîqet: Rastî, wucûda heqq, wucûda Xweda (gerçek, ilahi varlık)

'Heyret: Matî, sergerdanî, kêcî (ne yapacağını bilmemek, şaşkınlık)

'Heyûla (hyle): Madda bingehîya hebûnê, cuz-î layetecezza', cewherî ferd, quwwet û qabîliyeta hilgirtina şekl û sûretan ku hebûna wî ya bilfi'l, bi wan e

'Hîcab: Mûhafeze, mûhafezekirin, perde, perdevegirtin, xwegirtina ji namehreman (korunma, örtü, örtünme, namahremlerden korunma)

'Hîcab bi du cûra ne:

1- Hîcaba dînî û tesrî'î,

2- Hîcaba îctîma'î.

'Hîcaba dînî: (bi angorî dînê Îslamê): "xwe parastin û mûhafezekirina jinên nemehrem, ji tikilatî û îxtîlata bi nemehremên wan ra ye ; vegirtina ber û pêsîrên wan, meşandin û hereket kirinên wan, wekî yên bi 'îffet û bi heya ne, ku ji yên bê 'îffet û bê heya kifşe bibin, bên qetandin, neyên tahl kirin û êşandin, neyên aciz kirin, rencîde nebin!"

Yanê bi kurtî : emrê Qur'anê, emrê bi vegirtina ber û pêsîrên jinan bi çar û laçikên serên wan e, emrê bi ne nîşandayîna xeml û xişrên wan ên veşartî ye (wekî xilxalan), ne yên ku veşartina wan ne mecbûrî ne (wekî bazin û gustûlan); ku ji xwe, vegirtina rû û destên jinan ne mecbûrî ye, vegirtina ser û porên wan jî, adetekî mûstehebe, ku bûye rewş û sembolekî îslamî.

'Hîcaba îctîma'î jî: bi angorî xelk û milletan e; her milletekî bi angorî ûrf û adet û îqlîmên xwe, xwe vedigirin. Mesela : bi angorî ûrf û

adetên Kurdistanê : **Keçên kurd**, serên xwe venagirin, kezî û gulîyên xwe dihûnin, bi ser millên xwe da berdidin, carnan jî, li dora serê xwe qemtên rengbireng girêdidin; hertim gulîyên wanên hûnayî bi ser mil û piştên wan da berdayî ne; **bûk** jî, ser bi xêlî ne, **jinên bi mêr** jî, ser bi laçik û çarîk in, bi kofi û ferayî ne; **jinên bî jî**, bê kofi ne; di demên me'tem û şînan da jî, jin li serê xwe reş girêdidin, xwe reş dikin. Ku ev cûrê vegirtina jin û keç û bûkên kurdan bi vî awayî, ji cûrên **hîcaba îctîma'î** ye, **hîcaba teşrî'î** jî -her wekî ku me li jor îzah kir-, "mûhafeze kirina ji têkilatî û îxtîlata bi nemehremên wan ra ye, rî'ayet kirina rewşa 'îffet û namûs û heya û şerefê ye; ne ketina binê çarşevêye" ku ketina binê çarşevê, ne 'adetê kurdan e, ne jî, 'adetê Pêxember û 'esra se'adetê bûye...; belkî di 'Erebistanê da vegirtina ser û ber û pêşûr û pelegoşkan bi ser poşên 'erebîyên xususî, adetekî 'en'ewewî yê 'herêmî bûye; ku dîne îslamê jî, ewî adetî redd nekiriye û mûstehebb dêra ye; vegirtina ber û pêşûrên jinan bi wan serpoşên 'en'ewewî emr kiriye, bi kurtî: emrê bi hijabê, ne emrekî wûcûbîye. Belkî, emrekî îstîhbabî ye, edeb û nîşanekî dînî ye.

Hindûîzim: Dîn û felsefa Hindê ye, îbaretê ji teqlîd û rewş û ûrf û adet û îbadet û ayîn û baweriyên ku di dûvedirêjaya tarîxê da, tetewwur kirine û bi mûrûra zemanê bûne dîn û felsefe û qanûn û ûslûba jiyana Hindistaniyan e. Ku damezrox û katip û şairên wan, ne mûeyyen in, tekamûl û îslah û dewamên hev in, serwet û mîrasekî herî zengîn û rengîn e. Numûne û mîsal û timsalên berjewendîyên rûhê însan temsîl dikin; mewzû' û armanca wî, behs û lêkolîna heyat û jiyana însan û kewn û alemê ye. Ku bi kurtî: Behs û lêkolîna tebi'etê heyata beşerê û kewn û wucûdê, menşe û sebebên elem û îztirab û zehmetîyan, rê û çareyên xilasî û rehabûyîna ji wan, ghiştina bextûyarî û seadetê, esasê felsefa Hindê teşkîl dike. Rewş û reng û nîşan û durufên metafizîkîyên ku di her merhaleyên tetewwura wîda di xûyên jî, dîqqeta mirov dikşin in. (Li Întîlaq û Nîrvana yê mêze bikin !).

Hindûîzm, di van merheleyan ra derbas bûye û hatîye :

- 1- Merhela nivîsên pîroz =vedas (ku ji dema koçberîtiya gelê arî ji asya navîn bal Hindistanê va-1500 bm- destpêdike)
- 2- Merhela kitêbên destan û çîrokên (wek mehabharta û Ramanya)
- 3- Merhala sûtra (tefsîr û şîroveyên felsefî -bi şeklekî mûntezem- ji 'alem û ji tebi'etê însan ra -400bm.-)

4- Merhela şerhên mezin (ji sedeyê 6 em, heta sedeyên 15yem)

5- Merhela 'esra (sedeya) pêşva çûyînê (19.m), ku 'alîm û feylesofên wek **Mohandas Gandî** (1869-1948m.) û **Taxor** (1861-1941) û **Ramkreşna** û **Fifî Kanamda** û yên wekî wan, ji mûtefekkir û feylesofên wê merhela pêşvaçûyînê ne.

Yek ji taybetiyên Hindûîzmê jî ewe ku serkanîtiya felsefa wehdetîl-wucûda tesewwufî, teşkîl dike.

Kitêba wîya pîroz jî "Vida-Veda" ye, mûhîmterînê eqîde û baweriyên Hindoîzim û Vêdayê jî ev çar tişt in:

1- Karma (qanûna ceza û mûkafatê),

2- Tensux (întiqala rûhan ji bedenekî bal bedenekî din va),

3- Întilaq: (rehabûyîna ji 'elaqe û peywendiyên, yekbûyîna bi Brahman ra, fanîbûyîna di wucûda Xaliqê Mûtleq da ku di Bûdîzmê da jî navê wî, **Nîrvana** ye. Di felsefa tesewwufa Îslamê da jî, **El-Fenaûfillah wel-Beqaû billah e**),

4- Wehdetul-Wucûd. (yekîtiya hebûnê, yekhebûnî, baweriya bi yekîtiya Brahman û kewna maddî; ku serkaniya Wehdetîl-Wucûda tesewwufî jî, ew e).

Hiss: Têgihîştin, (hissetmek)

Ho: Sebeb, bûne, behane, wesîle (neden)

Ho: Lo, hey, herf û tîpa gazîkirina nêra ye, her wekî ku "hê" jî, ya mêya ye (çağrı ve ünlem alametidir,)

Hodrî meydan (Xodrî medydan): Bêje û îdyûmekî Kurdî ye, bi me'na "Ho derê meydanê", we yan bi me'na "bi xwe derê meydanê" ye, (haydi meydana çık, kendin ve bizzat meydana çık anlamınadır)

Hucre: Malik, cîge, beşa cîgeya debistana seretayîya medreseyên Kurdistanê, şane, xaniyê zindoyî, bineretî (Kurdistan medreselerinin ilkokul seviyesindeki bölümü, en küçük canlı varlık)

Hûmanîst: Însanî, (insancıl)

Hûrî-Mîtanî: Horî, Xûrî (li Kurdê mêzekin)

Hûwe: Ew, (o)

El-Huwe: Ewê ku ew e, Xweda (O ki, Allah)

Hûwwîyyet: Kesayetî, Ewîyyet, Ewetî, (mahiyet, kimlik)

Hûweyda: Eşkera. (Aşkar)

Î :

Îbda': Çêkirin û peydakirina ji ber xwe da, bê nemûş û bê numûne (nûmunesiz icat)

Îddealîst: Yê ku bawerê bi felsefa îddealîzmê (felsefa fikr û me'newiyatê) ye. (idealizme inanan, ideal ve mefkure sahibi, maneviyatçı)

Îdrak: Têgihîştin, (anlamak)

Îfade: Bêjî, gotin (anlatmak)

Îfrat: Jiheddborîn, pîrr pêşvaçûyîn, dijê tefrîtê (aşırı gitmek, tefritin zıddı)

Îfrat û tefrît: Zêde û kêr, pîrr zêde û pîrr kêr kirin, pîrr pêşva çûyîn û pîrr paşvamayîn, pîrr ji pêra û pîrr ji para çûyîn (bir şeyde çok ileri ve geri gitmek)

Îhtimam: Pîrr mûhîmgirtin, pîrr pêdaketin (özenmek, fazla dikkat ve gayret etmek)

Îhtiram: Rûmet, rûmetkirin, rûmetmendî (hurmet ve tazim olunma)

Îhtiras: Pîrr bi arzûbûyîn (aşırı istek sahibi olmak)

Îktisab: Karkirin, bidestxistin (kazanmak, tahsil etmek)

Îlahî: Xwedayî (Allah ile alakalı)

Îllet: Çirratî, çimatî, sebeb. (neden, temel esas)

Îlham: Xweza, avêtina dil û hiş (kalbe ve akla aktarmak)

Îlhaq: Pêvadayîn, (ilave etmek, eklemek)

Îllyet: Sebebîyyet, rewşa sebeb û musebbeban (sebeb olma halı ve keyfiyetî)

Îma: Hîma, Dirke (gizli işaret)

Îmkaniyet: Îmkanbûyîn, dibe bibe û dibe nebetî (mümkün olabilme)

Înfisal: Jêbûyîn, jêqutbûn (ayrılma, irtibatı kesilmiş olma)

Înhîraf: Ji rê derbûn, rê şaşbûyînî (sapma, bozulma)

Înkîşaf: Keşifbûn, diyarbûn, nuşw û nûma (açılma, meydana çıkma, ilerleme)

Înqîyad: Rambûyîn, serîdanîn (boyun eğmek)

Însanîyyet: Merivtî, mirovayîtî, rewşa xilqeta însan (insanlık)

Însîcam: Lihevbûn, bi tertîb û muntezem û duristbûn (düzgün olma)

Întilaq: Rehabûn, çûyîn, azabûn (li Hindûîzmê mêzebikin)

Îrade: Wîst, wîn, (istek, dilemek)

Îrtical, îrticalî: Kelejen, kelejenî, ji ber xwe gotin (hazır cevaplılık, düşünmeden ve birden bire söz söylemek)

Îsra: Rêwîti û rêwîtkirina bi şev, bi şev li rê çûn û li rê birin (gece seferi yapmak ve yaptırarak)

Îsra û Mî'raca Pêxember: Rêwîti û seyr û sülûk û bilindaya me'newiya îlmî û fikrî û 'eqlî û qelbî û derûniya Hz. Muhemmed. Ku Xwedê di şeva 27 meha Recebê da, ewî rêwîti û seyr û sulûka bi taybetî û cudaîya herî pîroz û wala, bi wî zatê pakê Mûhemmedî dayekirin, ewî gerrandiye mezherê wî ilm û îrfan û înayeta xwe ya pîroz, bilindê bal meqamê mûqeddesê huzûra xwe ya me'newî va, bal 'Erşê kamîraniya xwe ya la mûtenahî va kirîye. (Ji 'alema Nasûtî, bilindê bal 'alema lahûtî kirî ye, sirr û hîkmetên wehdanîyyet û wehdetê, pê da ye zanîn, agahdarê ji sirr û hîkmetên Wehdetîl-wucûdê kirî ye.

Yanê: Îsra û Mî'raca Pêxember; rêwîti û li rê meşandin û bilindkirin û bilindbûyîna wî ya me'newiya pîroz e; ku ew zatê pak bi merdîwanên 'eql û fikr û hiş û îdraka xwe, bi bal meqam û merteba herî bilind û pîroza îlmî û şuhûdî va bilind bûye, gîhîştîye sirrê wehdetê (sirrê Wehdetîl-Wucûdê).

(Îsra ve Mî'rac; Peygamber efendimizin Yüce Allah'ın manevi huzuruna yücelerek Wahdetul-vücut (varlığın-birliği) sırrına erişerek, ezelden ebede olan kainatın çeşitli sırr ve hikmetlerine bir hamlede vakıf olması ve kavraması mucizesidir.)

Bi te'birekî din: Pêxember (a.s.) bi merdîwanê 'eql û hişê xwe, di yek anekî pîrr kurt da, bilindê bal meqamê îdraka wehdetîl-wucûd û wehdetiş-şuhûdê va bûye. Ku Hz. Mûhemmed bi çavê besîreta xwe (çavê 'eql û qelbê xwe) di wî meqamê me'newiyê pîroz da, temaşa esrarên kewn û wucûdê kirîye, di ber çavên 'eqlû hiş û îdraka wî ra -wek perda sînemakî me'newî-, hemî sefheyên kitêba kewn û kaînatê ('alema maddî û me'newî) derbas bûne, lê seyr û temaşe û mêze kirîye, bi taybetî, li rûpelên dewra Pêxemberan, bi diqqet û îtîna temaşe kirîye; di wê sefheya me'newiya temsîlî da, bi hevalên xwe yên de'w û dozê ra roportaj û mûlaqat û suhbet kirîye, ji wan ders û îbret girtîye. Hem jî di wî dema pîroz da, jê ra rewş û

sûret û mîsalên pirr heqîqet û mahîyetên xeybî -wek cennet û cehennem û neîm û 'ezab û ehl û musteheqên wan-, bi taybetî, mahîyetên mûcerrede yên 'eqlanî û rûhanî û lahûtî temsîl û teswîr bûne; sirr û hîkmet û neqş û nemûşên alema mulk û melekûtê, ji qelb û 'eqlê wî ra tecellî û dîyar bûne. Ku ew, dema ji wî 'alemê, ji wî halê îstixraqî û şuhûdiyê pîroz, (ji wî rêwîti û seyr û sulûka manewiya tesewwurê û temsîlî), ziviriye bal halê xwe yê normal û tebî'î, ewan durr û gewherên walayên wî me'rifet û îdrak û teleqqî û tecelliya bê hemta û pîroz, di sûretên mîsalên teşbîhî û temsîlî da, di nûmayendegaha dewra seadetê da, ji durrnas û gewherşinasên cîhanî ra pêşkêşkiriye.

Bi vî munasebetê, ez dixwazim îşaretê bal vê heqîqet û rastîyê va jî bikim: ku me'lesef! Ji berê da heta îro, pirrên musulmanan: "Mî'racâ Pêxember bi bilindaya maddî, bi hevrazçûyîn û bilindbûyîna cesedî bal tebeqeyên asîmanan va, bal 'Erşê Xweda va (ku dibêjin: ew 'Erşê Xweda di ser hemî tebeqeyên asîmanan ra ye) tefkîr û teswîr kirine û dikin, bi pîvanên maddî pîvane û dipîvin". Ku di bawriya min da, ev teswîr û tefkîr, teqdîr û pîvanekî herî çewt û şaş e. Lewra Xweda (Wucûda Mûtleqa Pîroza Ezelî û Ebedî û Sermedî), bê mekan û bê zeman û bê cîh û war e, ber û jêr û jor jê ra tune; hemî kaînat, hemî 'alem 'Erşê (textê) Selteneta Wî ye; 'Erşê Wî yê mezin, 'eql û qelbê beşerê ye, bilindaya bal Wî va jî, rewşekî me'newî û 'eqlî û fikrî û şuhûdî ye. Ku bi kurtî; Mî'racâ Pêxember jî, îdraka wî heqîqetî ye, zanîna wî sirrî ye, gihîştina wî meqamê me'newî ye; ku di vî hedîsê xwe da jî gotiye: (" الصلاة معراج المؤمن " = Limêj Mî'racâ kesê bawerkere), îşaretê bal vî heqîqeta alî va kirîye. "Yanê, mû'min, bi limêjê, di limêjê da, bilindê bal meqemê huzûra îlahî dibe", ku Pêxember jî bilindî bal wî meqamê va bûye; di yek anekî şuhûdî da, îdraka sirrên 'alema lahûtî û xeybî kiriye, gihîştîye wî dereca îlmî û şuhûdîya herî bilind û wala; ku ew mertebe û dereca bilind heta îro jî, bi destê tu kesî neketiye, tu kes wek Wî, waqifê esrarên Wehdetê nebûye û nabe jî; ferqa di navbera mî'racâ wî û mî'racâ mû'minan da jî ewe.

Xulase: Di Îsra û Mî'racê da, me'nekî cudaîyê pirr bilind -pirr

mezintirê ji wî me'na ku pirrên musulmanan teswîr dikin- heye; ku ew jî ev e: "Di dema Mî'racê da, di wî ana qudsî da, di rûhê pakê Mûhemmedîyê pirr bi quwwet da, (di 'eqlê kûrbînê Hz. Mûhemmed da), sirrê wehdetîl-wucûdê, sirrê wehdeta mûtleyq, -bi walatir û balatirê dereca tekûzî û tekamulê- tecellî bûye; hemî kewn û wucûd, di wî rûh û eqlê Wî yê mezin û pîroz da, kom bûye, civiyaye, diyar bûye û xûyaye. Ku ji ezel heta ebed, li hemî rûpelên kewn û hebûnê mêzekiriye, Cemal û Kemala Wî dîtiye, fêm û îdrak kiriye. Ku ji bilî wê quwweta serdestê tebîetê, serdestê siroşta însanî, tu quwwet nikare bigihîje wî meqamê, wî bilindaya me'newîya mezin û pîroz. Ku ji xwe, mu'cîza herî mezin jî, di wirda ye; ne di bilindayî û seyaheta maddî û astronomîkîya bedenî, da ye. Lê me'lesef! Ekserê musulmanan wilo fêm dikin û wilo difekirin, wilo bawer dikin! Ku ew bîr û baweriya wan a wilokî jî, hem layiq û munasibê tenzîha Îlahî nîne, hem jî bi 'eqlîyyet û mentîqa îlmîya Îslamî ra na meşe.

*Tu-j Melê Bofî bipirs! Estrarê îşqê heldiket
Vê mû'emmayê çi zanit sed Mela û mûste'îd!*

- Mela -

Îstismar: Kedmijî (sömürmek)

Îstixraq: Xerqbûn, têda wundabûyîn, ji xwe çûyîn, haletê fanîbûyîna ji xwe, baqîmayîna bi Xweda, noqbûyîna di derya îşqa ilahî da, gihîştina mertebe û meqamê "Elfenaû fillah wel-beqaû billah'ê"

Îşraq: Ronîkirin, întiqala me'rîfet û zanînê -ji nefsa kullî da bal nefsa cuz'î va- bê wasite, feyz û rêja me'rîfetê bi ser nefse da ji alema lahûtî da, bê cehd û teleb; feyza Îlahiya manewî. (Işıklandırmak, parlatmak, görünmeyen alemin nurundan akla ve zihne sirayet eden marifet ve bilgi aydınlığı ve onun aktarması ki, işrakiyye felsefesinin temeli de onun üzerine kurulmuştur)

Îştîqaq: Jê şeqbûn, jê perçebûn (türemek)

Îştîyaq: Pirr şewq û arzû (fazla istek)

Î'tibarkirin: Ferzkirin, wilokî hesabandin (farzetmek)

Î'tibarî: Angoreyî, îzafî (göre)

Îtmî'nan: Dilrehetbûyînî, emîn bûyîn (mutmain olmak)

Îttîhad: Yekbûyînî, yekbûnî, yekîtî (birleşmek)

Î'tîqad: Bawerî, bawerkirin, (inanmak, inanç)

Î'tîqadî: Tiştê girêdayê bi baweriyê va (itikad ile ilgili olan)

Îtham: Gunehbarî, tawanbarî (suçlamak)

Îtlaq: Berdan, rehakirin (salıverme)

Îtmî'nan: Bawerî û îtîmadî, emîn bûyîn, baweriya bi dil û can, bi qerar û yeqîn.

Îttîfaq: Bihev rabûyîn, gotinyekkirin, (beraberlik, antlaşmak)

Îttîham: Hîştina di binê tühmet û tawanberîtîyê da (suçlamak, tühmet altında bırakmak)

Îttîsal: Pêvegirtin, gihîştin (ulaşmak, bitişmek)

Îxtîsas: Pîsporî (uzman olmak)

Îxtiyarî: Bi îrada xwe, bi arzûya xwe (istek ve arzusu ile)

Cûz-î îxtiyarî: Îxtîyarîya piçûçik, îxtîyarîya însanan ku cuz-û perçeyê îxtîyarîya kullî ye. (bir parçacık olan ihtiyar, kullî iredenin parçacığı)

Îztirab: Şelejan, êş û jan (acı, elem)

K:

Kahin: Yê ku ji xeybê xeberdide (gaybten haber veren)

Kaînat: Hemî tiştên çêbûyî, hemî alem (yaratıklar, alemler)

Kakaî: (kakaîzm) -wek alawîti û Êzdîti ya bi rewşa rast û durust-
yek ji dînen kevnên Xwedaperestîyên arîyanîyên îctîmaî ye; ku
niha jî pîr etba' û rehrewên **Kakaî** û **Pîrsimaîlî** ('Elî-îlahîti)yê, li
başûra û rojhilata Kurdistanê, li Kerkûk û Pawe û Horamanê
hene. Ku hîmê wan dînen sensikrîti, li ser bawerîya yek Xwedatê
û yek Xaliqîtiyê bûne; gotine ku: "Xweda (Xaliqê Mûtleq) kaînatê
bi destê hinek melean (firişteyan) sewq û îdare dike" ku navê
serokê wan firişteyan, li bal **Êzdîyan**, **Tawûsê Melek** e, li ba
Kakaîyan Pîr Binyamîn e, li ba **Alawîyan** jî, **Pîr Sultan** e, (li
alawîyê binhêrin)

Kakul: Tuncik, (perçem, alnın üzerine sarkıtılan saç)

Kasît: Kasî, Kaşî, Kasayî, Koş, Koşî (li Kurdê mêzekin)

Kast: Kêm, (noksan)

Kast, qast (Caste): Sinif û taîfe yên, ku ji nîzama "**Varna**"
(tesnîfkirina bi angorî qabîliyet û jêhatîniyên kesan) peyda bûne.
("Varna" dan doçmakta olan toplumsal tabaka ve sınıf).

Ku di Hindistanê da, -bi rêz û tertîb- ev çar sinif û tebeqe hene :

1- Tebeqa rêberên dîn, (Brahmana), 2- Ya cengaweran
(Kshatriya), 3- Ya hunermend û tucar û sen'etkaran (Vaishya)
4- Ya karker û koleyan (Shûdra). Ku ev herçar jî, arîyanî ne,
Hindistanîyên esîl û heqîqî (zencîyên Hindê-Antcastes),
qewirandîne, di çîya û daristanan da, dûrê dagirkerên tûranî û
arîyanîyan dijîn, ku ev qedera xwar û berovajîya Hindistanê, wekî
ya **Kurdistani** ye; ku dagirkerên wê jî, bi xweyên wê yê heqîqî
ra (bi kurdan ra), 'eynê mûameleyê kirine û dikin; ewan ji cî û
warên wan kirine û diqewirînin (wek gelîyê Zilan û deşta Herranê
ku Tirk û tatarên tûranîyan tê da bi cîh kirine). Ku bi yek gotinekî:
"mirov dikare tûyê rûyê wî qedera qirêj bike!"

Kehanet: Pêşbînî, pêşbînîti, xeberdana ji xeybê (gaybden haber
vermek)

Kemal: Gihîştayî, gihîştîbûn (olgunluk, olgunlaşma)

Kemîyyet: Çendîti, çiqasîti, miqdar (nicelik)

Kewn û kaînat: Bûyîn û bûyakan (var olma ve varlıklar)

Keyfîyet: Çawanî, çiloyîti (nitelik)

Kêl: Kêlik, kevirê listoka "kêl ji kêlê", ku kevirên piçûk davêjin kevirên mezin û lê didin û wan kêlikan Werdigerrînin.

Du kêlan bikevirekî werdigerîn e: yanê bi tişteki du tiştan dike. Wek ku di listoka kêl ji kêlê da, bi avêtina yek kevireki du kêl tèn werdigerrandin. (Meşhur oyunda olduğu gibi, bir taşla iki taşı deviriyor demektir).

Kîneyet: Peyvandin û bêje û gotina bi m'enaki xwazmanî, bi qurf û şirove, nevekirî, ne serîh (dolayısı ile, üstü örtülü) ku eger me'na kînaî ya xwazmanî, pirr xef be, we yan pirr kûr û dûr be, "remz" û "telwîh" e, eger ew m'ena xwazmanî zêde xef û dûr nebe, "îma û îşaret" e. Yanê bi kurtî, ferqa di navbera kîneye û îma û îşaret û telwîhê da, ew e.

Klasîk: 'En'ewî, tiştên her dem bi rûmet, berhem û hunerê ku ji pêşîyan da maye û her bi rûmet e. (Geleneksel değerini uzun zaman süresi içinde kaybetmeyen eser, muteber).

Konfuçyus: (551-478-79 b.m.) Feylesofê Çînê yê mezin, damezroxê mezheb û ekola Konfuçyuîzmê, ku îbaretê ji de'wet û te'lîmat û îrşada bal rêya heqq û îlm û îrfanê ya piratîki va ye. Ku ew jî yanê: Konfuçyus, wek hekîmekî ji hukemeyan, wek feylefoseki ji feylesofan bûye, ne ku weki pêxember û rahiban bûye. Behsa wehy û îlham û telaqqîyên ji asîmanan ne kirîye. Belki xulasa mezhebê wî : Zanîn û xwendin û te'lîm û pratîk bûye, de'wet û îrşada bal heyata îctîma'î û malbatî û exlaqî yên însanî û bilind bûye; bi kurtî, hekîm û edîb û alim û fazil bûye; ders û te'lîmatên wî -weki yên Sokrat-, zarkî û şîfahî bûne; bi suxte û şagirtên xwe ra axivîye û ewan hînkirîye, çûne nav xelkê û te'lîm û îrşad kirine, ji boyeran netîce deranîye, îlham hildaye û pêş va çûye (pragmatîk bûye).

Konfuçyus, bersiva vê pirsê: "tehequqa xêr û seadetê, qencî û bextiyarîtiyê çawan mumkine?" Wiha daye: "tiştta ku beşerê digerrîne dike însanîyên ferd û yekta, **jen** e, (qencîti û xweşwîsîtiya qelbê însan e, pakderûnîtiya wî ye)". Ku ew jî, yanê : Rêya Konfuçyus, rêya "Jen" e, rêya însanîyetê ye, fezîlet û îhsan e, Konfuçyus devam dike û dibêje ku "delîl û rêberê kir û karên

însan (piratîka însan) jî, **jen** bi xwe ye. Lê di jiyana rojeviya însan da, ihtiyacê bal van delîl û rêberên mûeyyen va heye :

1- Êrf û adet û adabên civakê (Lî),

2- Li hev xweyîbûyînên malbatî, peywendiyên lêzimîti û eqrebatiyê, îhtiram û hezkirina kur û dê û bav û bira, ya xizm û eqreban ji hevdura, (Hsiau)

3- Îstiqamet û durustî, îxlas û semîmîyet (Yî). Ku **“Lî”** û **“Hsiau”** û **“Yî”**, xesaîs û taybetiyên şexsîyeta wala û bilind e, tetwîra însanîyyetê, temsîla fezîletê dikin. Ku ji şexsîyetên wilokî jî, civak û komelakî mûntezem û mûkemmellê hasil dibe, ji wî jî hukm û nîzamekî ‘adil û qenc peyda dibe, ew jî netîca bextiyariya giştî, seadeta ûmûmî dide. (Ku se‘adeta herî mezin jî hurriyet û azadî ye)

Konfuçyuîzm û **Tawîzm** û **Budîzm** di Çînê da dewam dikin, lê ku Bûdîzm pêşvatir diçe, **Han yû** (768-824 m.) li himberî wî dertê û dibêje: ku **“Lao Tzu** û **Bûza**, çavên xwe ji nîzama vî alemê û welat girtine û ketine pey Metafizîkê, ji durustkirin û îslaha ‘eqil behs dikin”, divê ku beriya her tiştî, çalakiyên însanî, li ser bingehê hûbb û hezkirina giştîya tebîetê însanî bin, ewî esas bigrin. Ku **Han yû** bi vî awahî jî, tovê Konfuçyuîzma nû direşîne, di pey wî ra jî, **“Ou Yang Hsiu”** (1007-1072 m.) Ewî şu‘ûr û endîşeyê, di cîh da dibîne û dibêje ku: “feylesofên Çînîyên netewî, ji feylesofên biyanî (wek Bûda) balatir û walatir in, divê ku em felsefeyên wan feylesofên Çînî, di himber Bûdîzmê da xurt bikin.” Ku di wê navberê da, **“Cho tun-i”** (1017-1073 m.), hîmê **Konfuçyuîzma** nû datîne, pîr felsefan dicivîne, şerh dike, li ser bingehê Metafizîkiyê şamilê hemî kewn û wucûdê datîne û ava dike, şuroveyên nû ji wan ra tîne, Felsefa **Tawîzmê** ya ku bi rewş û durufekî negatîf dixûya, bi rewşekî pozîtîf şirovedike, durufekî mûsbet lê dixîne. Ku li ser wî hîmê jî, **“Chang hao”** (1032-1085 m.) û **“Chag-i”** (1033-1107 m.) jî, heykelê wî felsefa nû dadimezirînin, dineqîşînin û dinitirînin, ku bi vî awahî jî, **Neokonfuçyuîzim**, di qalib û duruf û rewş û rengên felsefa mîsalî û waqûî da, hetta şoreş û serhildana Çînê di himber Îngîltereyê da; yanê: hetta cenga afyonê (1840-1842 m.) dewam

dike, jê fikr û felsefa Çînî ya nû dertê meydanê. Hetta ku fikr û felsefa **“Mao tse tung”** (1894-1976 m.) ya hemdemî ya Materyalist, di Çînê da hakim dibe. Ku Maoîzm jî, her cuqas di binê tesîra Marksîzm û Lênînîzmê da pirr maye jî, lê ji felsefeyên kilasîkî jî pirr dûr neketiye, reng û rewşên wan di xwe da girtiye û mûhafeze kiriye. Ku mirov dikare bibêje : “Mao, ji xammaddeya Marks û Lênin, bi motîvekî Çînî, me’mûlekî bi taybetî întac kiriye. We yan maddekî Çînîyê nû, bi reng û motîvên Marks û Lênin pêşkêş kiriye, we yan jî, mehlûlên laboratuara Çînî, di qalibê Marksîzmê da rokiriye, rewş û rengê Lêninîzmê dayê” we bi yek kelîmekî : Çînîîzm e, wesselam !

Kurd: Jîr û jêhatî, qehreman, gelê kürd, milletê kurd ku yek ji gelên ‘esîl û kevnareyê Mezopotamya, koma Zaxrosîye, ji nijada gelên Hindû-Ewrûpayî (Arî-Aryanî), beşa Îranî ye.

Ewên ku di kûrayên tarîxê da bi navê **Gotî, Cûtî, Kartî**, li herêma (mentîqa) Zagrosê, nêzîkî 3 hezar sal beriya Mîladê (dema ji dayîkbûyîna Hz. Îsa) xuya bûne, di sala 2649 Bz. **Sumer** û **Akkadan** kirine binê destê xwe û lê fermandarî kirine. Nêzîkî 25 qral û hukumdar jê rabûne û Împaratoriya **Gotî** damezirandine; di dema qiralê wanê dawîyê da ku bi navê **Trîgan** bûye, di sala 2574 bm. da, kişiyane herêma çiyayê Zaxrosê, di sala 1800 bm. da, bi **kasîtan** ra jî, şerr û cengên pirr mezin û girîng kirine;

Ewên ku bi navê **Kasî, Kasayî, Koş, Kasî**, di 1800 bm. da ji herêma kirmanşahê heta nêzîkî Babilê hatine, li Loristanê bi hemnijadê xwe yê Farisan ra cînar bûne û bi hevdû ra rind derbaskirine;

Ewên ku bi navê **Lolo, Lûlû, Lolobûm, Lûlûbî**, li Zama (herêma der û dorê Silêmanîyê û Şarezûrê) bûne û bi Gotîyan ra bûne yek û heta Kerkûkê hukumran bûne;

Ewên ku bi navê **Xûrî, Hûrî-Mîtanî**, di navbera sala 1500-1300 Bz. li Xûr û Waşûkaniyê (Riha û Serekaniyê-Ceylanpînarê) Qiralîyeta Hûrî-Mîtanî damezirandine, tixûbê dewleta wan heta Filîstîn û der û dorê deryaça Wanê û Ormîyê çûye. (qralîyeta Hûrî, di sala 1300 Bz. da, ketiye nav Împaratoriya Hîtûtan, Qraliyeta Mîtanî jî, di 1275 Bz. da, bi Asûriyan ra bûye yek);

Ewên ku bi navê **Xaldî-Ûrarto** di 900-840 bm. da, li **Arzaşkûn û Tûşbayê** (Wanê) dewleta Ûrarto damezirandine û ji Ormî û Rewandûzê heta çemê Firatê di binê fermandariîtiya wan da bûye û di sala 600 ê bm. da ketine binê fermandariîtiya Medîyan;

Ewên ku bi navê **Sûbarî-Sûbarto** bûne, bi Asûriyan ra pirr şerr û cengên giran kirine, heta ku textîpayê dewleta Asûrî (Nînewa) di sala 612 ê bm. da, ketiye destê Medîyan; Asûrî ji navberê rabûne û li cîhê Sûbarîyan jî, **Nayrî** xuya bûne, ku ew jî mil û qebîlekî Sûbarîyan e, li der û dorên Hekarî û şemdînan aferînekên (eserên) wan hatine dîtn û keşif bûne;

Ewên ku bi navê **Qardo-Qardox** bûne, dîrokvanê namîdarê Yûnanî (Ksenophon), di sala 401-400 bm. rastê wan hatiye û di kitêba xwe ya bi navê “Vegerîna Deh Hezaran” da, ji wan û cengaweriya wan behs kiriye, ku ew jî bermayê Gotîyan bûne;

Ewên ku navê wan **Med-Mad-Madî** bûne, ku di sala 713 ê bm. da, çend ‘eşîr û qebîlên Kurdan hevgirtine û bûne yek û hîmê dewleta Medî, li Aqbetanê (Hemedanê) danîne, ku paşê di sala 700 ê bm. da, bûye dewlet û Împaratoriya **Medî** jê hatiye damezirandin û di sala 612 ê bm. da jî, qralê wan ê namîdar Kiyaksar (Kiwaksar) Nînewa ya textîpayê Asûriyan ji wan girtiye û dawî li dewleta Asûrî aniyê; di sala 550 bm. da, (di dema Qiraliyeta Astiyak da,) nebîyê Astiyak –ku ji Mandana-Mandena keça Astiyak û prensê Axemenî, (Kambujiya, Kambizê yekemîn) bû ye, ku navê wî jî Korûş (Cyrûs) bûye-, hêriş anîye ser kalê xwe yê Astiyak, textîpayê wî jê standiye û **Medya** û **Persiyayê** kiriye yek û bûye qralê Med û Persê û bi vî awayî jî dawî li Împaratoriya Medî hatiye. Dayoko, Keykûbadê Kurd, Keykawusê Nemir (Nemird, Nemrûd) Keyxosro (Keyxosrewê Humayûn) Keyluhrasp, Keyşitasp (Kuştasp), Keyerdeşêr (Behmen), Hûmaya Keça Behmen (Çehrezad), Kiyaksar (Kiwaksar-Dara), Astiyak (Bavê Mandana Dayika Korûş-Cyrûs), ji fermandar û qiralên Medîyanên namîdar bûne. Ku Keyşitasp ola Zerdest Pêxember qebûlkiriye û dîne Zerdest bûye dîne fermîyê dewleta Medî.

Ev hemî (**Gotî, Cûtî, Kartî, Kasî, Kasayî, Lolûbî-Lolo, Sûbarî, Nayrî, Hûrî-Mîtanî, Xaldî-Ûrarto, Qardo-Qardoxî, Medî-Madî**) navên pêşiyên Kurdan e, ku bi zimanên gelên bîyanî li wan hatine

danîn, navê çiyayê **Cûdî** jî, ji navê Gûtî hatiye girtin, di zimanê 'erebî da ku tîpa "G" tune, di cîhê wê da tîpa "C" bi kar hatiye. "T" jî bûye "D", Cûdî jê çêbûye. Çiyayê Cûdî, (yanê çiyayê Gotiyan) yek ji belgeyên dîroka Kurd û Kurdistanê ya berçavî ye. Ji xwe **Qardox**. **Qartî**, **Kûrtî** û **Kurd** yek tişteke in. Ku ev nav hemî bi zimanên biyaniyan li Kurdan hatine danîn. Ji ber wî, em bi hêsayî dikarin bibêjin: ku vana hemî, navên gelê Kurd in. Asûrî û Aramîyan, ji wan ra: Gofî, Kûrtî, Qartî, Qardo, Qardoqa, Qardan, Qardağ gotine; Rom û Yûnaniyan jî, Qardosûy, Qardohûy, Qardax, Qardokay, Ermeniyan jî; Qardoîn, Kûrçih, Kerxî, Korxî, 'Ereban jî, Kurdî, Kardoyî, Baqarda, Qertawiye, Cûdî, Cûrdî gotine. Di **kitêba Mûqeddes** da jî, ji wan ra **Nahara-Aram** hatiye gotin, her wekî ku ji Lolobîyan ra jî, Nûllû, Lûlûbûn, Lolobî, ji Medan ra jî, Mîyad, Mad, Amad, Mîd, Med hatiye gotin. Çawan ku gelê Qorayê (Korea), ji Tirkan ra dibêjin: Toygî, Japoniyan jî dibêjin Torkoçîn, Çîniyan jî dibêjin: Tûkiyû, wisan jî gelên biyanî, wan navên borî, li gelê Kurd danîne, ku bê guman ew gelên bi wan navan di dîrokê da cîh girtine, pêşiyên gelê Kurd in û gelê Kurd bi xwe ne; şêr û pilingên war û zozanên Kurdistanê yên dîrokî bûne. Ku Kurdistan jî navê welatê wan bûye, bi nêzikayî (teqîben) "ji Ehwazê, heta Sêwazê (Zara û Qoçgîrî), ji Hemrînê heta Qafqasê ye". Lê sed mixabin! Îro di navbera Tirk û 'Ereb û Farisan da perçe perçe bûye.

Kull: Gişt, tev, hemî (hep, hepsi)

Kullî: Giştî (kul ile ilgili, umumi. Genel)

L:

Lolo: Daçeka gazîkirina nêran e, ku ji mêyan ra jî, **lê-lê** tê gotin, Lûlû, Lolobûn, Lûlûbî (li Kurdê mêzekin)

Luxet: Ferheng, zar û ziman (sözlük)

Luxewî: Zimanvanî, bêjeyî (lugat ile ilgili)

M:

Ma fewqe-ttebi'et: Tiştê di ser tebiyetê ra (tabiat üstü olan).

Mahîyyet: Çûnyetî, çawayîti, bi çi awayîti ya tiştan, heqîqete wan

Ma la nihayet, mala yetenaha: Tiştê ku bê payan e, yê ku dawîya wî nayê. (sonsuz olan).

Ma la yûtaq: Tiştê ku nayê quwwetê (gücün ve kuvvetin yetmediği şey).

Manai, Manayî: Beşekî gelê Arîyanî yê kevnareye (li der û dorê 723-710 bm.) da, li herêma rojhilata bakûra Êrmîye yê xûya bûye. (Urmiye gölünün güney doğusunda görünen eski bir Aryani halk gurubudur).

Manî: (216/277 m.) Damezroxê mezhebê Manewî ye, neqqaş û nîgarendekî herî namîdar e, ku mezhebê wî jî mezhebekî eklektîkî bûye; jî hemî dîn û mezheban girtîye. (Manai mezhebinin kurucusu, meşhur neqqaş).

Masûwa, masîwa: Ji xeyrê wî, ji bilî Xwedê her tişt (ondan gayrısı, Allaktan başka herşey)

Mebde': Destpêk, despêke, hîm, serkanî (başlangıç, prensip, kaynak, kök)

Mebde yê Mûtleq: Destpêka negirêdayê bi tu qeyd û mercan va, aza (Kayıtsız şartsız olan başlangıç, illet)

Mecal: Buwar, biwar, cîyê gerr û lepatê, firset (davranma yeri, fırsat ve imkan)

Mecan: Mift, badî hewa, bê bedel (bedelsiz)

Mecla: Tecellîgeh, xûyangeh, neynik (ayna, mirat)

Mecra: Avrewk, rewange, cihok, rêya avê (kanal, su yolu)

Mecaz: Xwaze, xwazman (bêjeya ku ne bi me'na xwe ya heqîqî ye)

Mecazî: Xwazmanî, ne heqîqî

Med: Dirêjbûn, dirêjbûna pêlên behrê, dijê cezrê ye, mad, madî, maday (li Kurdê mêzekin)

Mehabad: Navê bajarekî Kurdistana rojhilat e, ku di 21.01.1946 da, Qazî Mûhemmed têda Cumhûriyeta Kurdistanê damezirandîye û ew digel hevalên wî, di 31.03.1947 da hatiye bi dardakirin şehîd bûye. (Doğu Kurdistanında bir kent olup, 1946 da Kazi Muhammed başkanlığında Kurdistan Cumhuriyeti kurulmuştur ki nihayet Kazi Muhammed ve arkadaşları, 31.03.1947 de idam edilmişlerdir)

Mehabad: Pêxemberekî gelê Arîyanî yê herî kevn û mezin e, ku wek **Geyomers** û **Hoşeng** û **Tehmores** û **Cemşîd** û **Ferîdûn** û **Keyxosrew** û gellekên wek wan, pêxemberên gelên Arî bûne; ku navê kitêba pîroza Mehabad Pêxember jî, **Desatîr** e. (Ariyanilerin çok eski büyük peygamberlerinden birinin adıdır. Onun kutsal kitabının adı da Desatirdir. Ve onun gibi birçok Ariyani Peygamberler mevcuddurlar, fakat isimleri Kur'an'da zikir edilmemiştir. Zaten Kur'an da diyor ki "biz Peygamberlerden bazılarının kıssasını sana anlattık, bazılarının da anlatmadık." (Xafir/78)

Mehrem: Bi dizî, tiştê ku ji bîyanîyan tê veşartin, tê paraztin, xism û eqrebayên nêzîk (gizli, müsade olunmayan)

Mehz: Safî, xalis (sırf, has, safi)

Mehzen: Bi tenê (ancak, yalnız, sadece)

Me'lûm: Zaniryak

Me'newî: Mebestî, ne maddî (maddi olmayan, mücerret)

Me'newîyat, ma'newîyat: (c.me'newîye) Quwweta me'newî, tiştên me'newî (manevi kuvvet, manaya ait olanlar)

Menfî: Neyî, neyînî (olumsuz, negatif)

Me'rîfet: Zanyarî (bilme)

Merxûb: Pesen, dilxwa (arzu edilen)

Mesder: Rader, Jêder (çıkış yeri, kaynak)

Meşreb: Avxwarge, xûy, adet (tarz)

Meta': Kel û pel, malê ticaret û bazirganîyê (eşya, ticaret malı)

Metelok: Gotinê pêşîyan (atasözleri)

Meteryalîst: Maddî, yê bawerê bi maddeyê, bawerê felsefa meteryalîzmê (maddeci, herşeyi maddeye bağlayan, meteryalizm felsefesine inanan)

Meqam: Cîh, Cihê seknê, êwirge, mertebe (durulacak yer, rütbeli yer)

Me'qûlat: (c. me'qûl)Tiştên ku dikevin 'eql û hişş, tiştên ku derka wan bi 'eql û hişş tîn kirin (akıla girenler, akılla bilinenler)

Meqûlatên eşere: Deh cûrên tiştan ku yek ji wan cewher e, nehên din jî 'Erez in, ew jî ew in: kem, keyf, eyn, meta, wez', îzafet (nîsbet), mulk, fîl, înfial (*çendîtî, çawatî, li kêderîtî, çi demîtî, rewş û wezîyet, angorîtî, xweyîtî, kirin, li xwe girtin*). (felsefede on kategoriler)

Meqûle: Cûr, cûrê ku hatîye gotin, bûye mewzû' (takım, çeşit, kategori)

Mevzû-î behs: Mijara behsê (bahis konusu)

Mewcûdat: (c.mewcûd) Tiştên heyî (var olan herşey, kainat)

Meya me'rîfetê: Badeya me'newîya zanîna heqîqetê (marifet badesi)

Mezc: Li nav hev xistin, li nav hev kirin (biribirine katma, karıştırma)

Mezdek: Kurê Bamdad, di dawîya qirna (5.m)da li Nîşabûrê hatîye dunê, şoreşgerekî fitneengîz bûye, terefdar û reformîstê mezhebê Manî bûye, di dema Qubadê yekemînê Sasanî (486-531 m.) da, li der û dorê (526 m.) da hatîye îdam kirin (Mani mezhebinin tarafdarlarından olup, kadın da dahil herşey toplumda müşterektir diye ileri sürdüğü görüşünden dolayı birçok karmaşalara sebebiyet vermiştir ki Kısra Enoşirvan onu idam ettiriyor ve yeniden toplumu Zerdeşt dinine yönlendiriyor, Zerdeşt dinini yeniden canlandırıyor.)

Mûnawere, Minawre: Lebt û lipat, çûyîn û hatina li dor tişte, ji boy tişte (manevra)

Mîsra': Baskê derî, baskê şîrê, perçekî ji du perçeyên wî (bir manzumenin herbir satırı, bir beytin bir kanadı)

Mîsal: Mînak, numûne (örnek)

Mîr: Fermanbidest, hukûmdar (amir)

Mîrî: Fermî (resmî)

Mî'rac: Pêpelûk, pêlêk, nerdîwan, mertebe û meqamê me'newî yê bilind û pîroz (merdiven, yüksek makam, huzûri ilahiyeye yükseliş)

Mîrov: Merif, însan (adam, insan)

Mûbid, mûbed, mewbed, mûbez, mewbid: Zana, serokê dînê Zerdeştî, xweyê me'beda agir (Zerdeştîlerin dini lideri)

Mûcerred: Tenya, rût, bi tenê, bi serê xwe (yalnız, tek, saf)

Mû'cîze: Xarîqûl-'ade, tiştê ku ji adetê der e, ne adetî ye, lê ne mehal e jî, belkî tişteki mumkînê 'ecêb û xerîb û zor û zehmet e, tişteki 'ecêbê wilo ye ku mirov jê mat û mande dimîne, ku ew tiştê 'ecêbê heyretengîz, eger ji sêrbazan sadir bibe, sihr û sêrbazî ye, eger ji welîyan sadir bibe, Kiramet e, eger ji pêxemberan jî sadir bibe, mu'cize ye; ku dereca herî mezin û pîroz jî ew e.

Yanê: mû'cîze Xarîqû-ttebî'et nînin, (ji nîzam û qanûnên tebîî, ji Sunnetellahên Tekwînî, der nînin, ne mehal in) lê Xarîqû-î'adetin (ji 'adetê der in), wek ku Îsa pêxember: "Koran bîna kirîye, nexweşan sax kirîye, mirîyan bi can kirîye." Yanê: çavên qelbên kor (çavên besîretê), bi nûra bawerî û yeqînê vekirîye, bîna kirîye, rûhê îlm û me'rîfet û îmanê bexşê wan (kesên ku ji rûhê îlm û îman û me'rîfetê bê par mane) kirîye, nexweş û mirîyên me'newî, sax kirîye, perrende û teyrikên wî rûhê me'newî, de'wetê bal wî leş û bedena wana maddîya me'lûl û fersûde kirîye û bi wî rûhê pîroz, ewan şîfayab kirîye. ku ev jî tiştêkî mumkîn e, lê pîrr zor e herkes nikare ewî bi cîh bîne.

Yanê bi kurtî: de'wet û te'lîmatên pêxemberan, heyat û jîyan in, rûh û can in, ku kor û nexweş û me'lûl û mirîyên exlaqî, pê bîna dibin, şîfa dibin, sax dibin, digihîjin heyat û jîyana me'newîya ebedî; çawan ku Qur'an jî di Sûretê El-Enfal, Ayeta 24 an da wiha dibêje:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ) (Ey ewên bawerker! Dema ku Xwedê û Pêxember, we de'wet kirin bal tiştên ku we sax dikin, hûn bersîva wan bidin, bi xibera wan bikin, li dû wan herrin, wî de'wet wan ku heyat û jîyan e qebûl bikin) û de'wet û te'lîmata Hz. Mûhemmed, bi heyat û jîyanê teswîr û îfade dike; ji wî jî tê femkirin ku ew saxkirina Îsa ya mirîyan jî, heyat dayîna me'newî ye. Şîfakirina derdên derûnîye. Bi angorî 'eqîda Îslamê: "Mu'cîze jî -herwekî hemî ûmûrên xeybîye-" bi delîlên qet'îyî-ssubût û qet'î-yû-ddelalet û qet'î-yûl-mûrad, îsbat dibin; ku wek înkariya wan mu'cîzeyên sabitên bi vî rewşî, îsnada mû'cîze yên nesabitbûyî jî bal pêxemberan va kufr e, divê ku di vî xusûsê da (di xusûsa îsnad û îsbat û înkare da) mirov pîrr bi dîqqet be; tiştên ku bi delîlên qet'î îsbat nebûbin, neyên îsnadkirin bal Pêxemberan va. (Wek ku pîrrên dilsaf û dilsadeyan dibêjin ku: "bedena Hz. Pêxember hemî Nûr bûye, wek şûşa billor bê sî bûye" hem jî dibêjin ku: "dema Pêxember ji dîya xwe da bûye, 'ewran ewî hildane, birine û gocî kirine û...". Pîrr tiştên dinên bê esl û bê astarên wekî wan). Ku Qur'an redda wan dike, bi serîhî (vekirî) dibêje ku: "Pêxember jî beşer e,

însanekî wek hemî însanan e, jê ra wehîy hatîye” û bes! Ku ji xwe wisa jî bûye. Kesên ku Pêxember nedîtibûn, nû dihatin bal Pêxember, dipirsîn: ku ji nav cemaetê, Pêxember kîjan e? Eger ku bi rastî, bedena wî wekî şûşa billor ba, bê sî ba, wekî însanên din neba, dê ji yê dinan kifşe biba, ne hewceyê bal vê pirsê va ba: ku kanê Pêxember kîjan e?

Divê ku mirov vê heqîqetê jî rind fêm bike: ku mumkînbûyîna tiştan tişteke e, bûyîna wan jî tişteki din e; Xwedê qadir e, dikare ku hinek tiştan çêke û bike, lê nekirîye. Yanê bi kurtî: karîn û kirin ji hev cuda ne. çawan ku **melê meşhûr** jî gotîye: “Xwedê dikare evî çîyayî bi ket û korîgan û ka û ceh ke, kerê min pê têr ke, lê nekirîye û nake...”.

Mûfredat: (c. mûfred) Yekoyekên tiştan, yekyekên ji komekî (bir bütünü meydana getiren şeylerin herbiri)

Mûhakat: Teqlîd, wekîti kirin (bir kimseyi, bir şeyi taklit etmek, ona benzetmek)

Mûhal: Mehal, bê îmkân, tiştê ne mumkîn (imkansız, mümkün olmayan)

Mûhasebe: Pê ra hesab dîtin, hesab pirsîkirin (hesaplaşmak, hesap görmek)

Mûhawere: Peyvandin, mijûlayî (görüşerek konuşma)

Mûhtewa: Naverok (içindeki, içerik)

Mûhtîra: Bîranînek, bîrdarînek (hatırlatmak veya hatırlamak için yazılan tezkere)

Mûkteseb: Derdest, bi destketî, wergiraw (elde edilen, kazanılan)

Mûlaheze: Lêfikirandin, û mutalekirin, têbînî, têbînekî (düşünce, iyice düşünmek, tetkik etmek)

Mûmarese: Pêdaketin, pêdaketina ji boy zanîn û hînbûyîne ji boy mahîrbûyîne (uğraşarak maharet kazanış)

Mûmkînat: tiştên mumkîn, tiştên dibeyî (mümkün olan herşey)

Mûraqebe: Jêwar, qontrolkirin (inceleyip vaziyeti anlamak)

Mûrûr: Derbas bûn, borîn, çûyîn (geçmek, gitmek)

Mûrûrî zeman: Derbasbûyîna demê (zamanın geçmesi, zamanaşımı)

Mûsbet: Erînî, erêyî, bi hawe (pozitif, olumlu)

Mûstesna: Awerte, awertekirî, yê qetandî (müstesna)

Mûtefekkîr: Kesê ku difikire, xweyî fikre (düşünen)

- Mûtleq:** Berela, reha, azad, ne girêdayî, bê merc û, bê qeyd û bend (kayıtsız şartsız)
- Mûtmeîn:** Emîn, dilrihet (içi rahat, şüphesi kalmamış, emin olan)
- Mûqeddîme:** Pêşek, pêşekî, pêşgotin (önsöz, önce gelen)
- Mûqeyyed:** Girêdayî, bendkirî (bağlanmış olan)
- Mûwafiq:** Lêhatî, di cîh da, ne dij (uygun, denk)
- Mûxalif:** Hemrik, dij (uymayan, zıt olan)
- Mûzmer:** Tê da veşartî (saklı, içinde saklı)
- Mûzmerîyyet:** Tê da veşartinî, di navdayî (gizlilik ve saklılık halî)

N:

Nebat: Roweke, roweke, rehêle, rehik (bitki)

Nebatat: (c. nebat)Rowekegan, rehêleyan (bitkiler)

Nerxandin: Nerx lêdan (değerlendirmek, fiyatlandırmak)

Nesep: Nijad, rekez (sülale)

Netîce: Duwayîk, zayeke, zuwe (sonuç, netice)

Netrik: Polik û pellikên hilalî, mangîleyên lertzane, şirrik (kadınların zinet takısı olan Hilali yapraklar)

Nezerîyye: Dîmane (görüş, düşünce, Doğruluğu ispat edilmemiş ilmi görüş)

Nezerîyyat: (c. nezerîyye) (nezeriyeler, görüşler)

Nîhan: Veşartî (gizli, saklı)

Nîrvana: Di Bûdîzmê da, Nîrvana ewe ku rûh ji elem û cefayên heyatê, ji tenasuxê (ji zivirandina bal bedenekî din va) riha be, xilas bibe, bi Brahman ra bibe yek (bighîje Xweda, di wucûda wî da fanî be, bi wî baqî bibe), întilaq (li Bûdîzm û întilaqê mêze bikin), (ruhun ermesi, yaşam sıkıntılarında, tenasuhtan kurtulup, Brahman ile bir olma haleti)

Nîsbet: Angor, angoreyîû, munasebet, peywendî (ona göre, göreyi)

Nisbî: Angorî, bi angorî tiştên din (göreyi, diğerlerine göre)

Nittirandin: Pîrr xweşik neqîşandin, xemilandin (süslemek)

Niqandin: Ji xwe ra girtin, bijartin (kendisine ayırmak, seçmek)

Numûd: dîyar, xûyabûyî (görünen)

Numûne: Mînak (örnek)

Numûnedar: Mînakdêr, numûnevan (örnek sahibi, örnek teşkil eden)

Numûnexane: Cihê numûneyan (müze, sergi yeri)

P: Pej: Reh û rêşî, çiqil, hej, şax, şitil (saçak, çırpı, dal)

Q:

Qab: Qeder, miqdar, navbera koşê kevan û pêgirtoka wî (yayın kabzası ile köşesi arasındaki mesafe)

Qabî qewseyn: Miqdarê du kevanan, bi qederê du kevanan, kevanê wucûb û îmkanê (iki yay uzaklığı mesafesi, vucup ve imkan arasında bir makam, iki yay gibi yanyana gelen ve bitişen vucup ve imkan makamları arasındaki çizgi, hattı-fasile, en yakın mesafe ve miktar)

Qalûbela: Gotin belê, gotin erê (li bezma elest mêze bikin)

Qanûnên tekwînîyye: Qanûnên fitrî, siroştî, sûnnetellah (tekin ve yaratmakla ilgili kanun ve kurallar, fitri ve tabii kanunlar.

Qanûnên teşrîyye: Qanûnên damezirandî, yên wezî (şeriat kanunları, yürütme kanunları)

Qardo: Qardox, Qardoxî, Baqarda (li Kurdê mêzekin)

Qedem: Ling, nig (ayak)

Qedîm: Kevn, herhebûyî (eski, ezeli olan)

Qîdem: Kevnîti, bê berî, bê ewwil (evveli bulunmamak, ezeli olmak)

Qışt: Tûncik, ber'eniya piçûçik û xweşik (küçük kakul)

Qizilbaş: Sensor, terefdar û peyrewên şah Îsmailê Sefewîyê Erdebêlî (.../1524 m.) yê ku damezroxê malbat û xanedana Sefewîyên Îranê bûye; Ku Şah Îsmail, di (1502 m.) bûye Şahê Îranê. (Dibêjin ku ew ji nesla Mûsa Kazimê kurê Ca'ferê Sadiq e), di cenga Çaldiranê ya meşhûra sala 1514 yê mîladê da, Yavuz Selîmê Osmanîyê barbar, ewî mexlub kirîye, welatê wî talan kirîye, tuxtê wî jê standîye.

R:

Rabîte: Girêdek, ew tiştê ku bi wî girêdayîn çê dibe (bağlayan, bağlilik)

Rabîta terîqetê: Yek ji adet û ayînên terîqetê ye, îbaretê ji mûtleq girêdana mirîdan bi şêxê wan va ye; mûrîd di her fikr û kir û karên xwe da bi şêxê xwe va girêdayî ye, wekî wî dike, wekî wî difekire. (ku di bawerîya min da ev rewş û adet û teqlîd, mûxalif û dijê tewhîda Îslamê ye. Cûrekî pûtperestiyê ye. Bi navê tesewwufê ketiye nav tewhîda Îslamê û qirêj kiriye; lewra di tewhîda Îslamê da, girêdana bi xeyrê Xweda va qedexe ye, Dînê Îslamê, ji wan gemarrî û qirêjayan pak û paqij e, di dînê Îslamê da: divê ku ji xeyrê Xwedê tu tiştê, tu kes neyê mûlahezekirin, ji tu kesî tu alîkarîyên manewî neyên telebkirin; Mirov serê xwe her ji Wî bi tenê ra dayne, her bi Wî va be, her ji Wî bi tenê alîkarîtiyê bixwaze, Ewî binase, Ewî bibîne, Ewî mûlaheze bike û bess! Ku te'lîm û fermanên Qur'anê jî, di wî îstîqametê da ne: "إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ" / الفاتحة "Em her ji Te bi tenê ra, îbadet dikin û her ji Te bi tenê alîkarîtiyê dixwazin." (Sûre yê Fatîhe/5).

Melayê Cizîrî jî wiha dibêje :

*Mela her Wî bibîn her Wî, eger her Wî dinasî tu
Huwel-Me'bûd û wel-Meşhûd û bel-laxeyre fiddareyn.*

"Ey mela eger tu bi her awayî ewî (Xwedê) nazdikî, ewî bi xwedayî dizanî û fêmdikî, tu her ewî bibîne, her ewî mûlaheze bike; ji ber ku ji wî bêtir di herd û êwirgeh û avayan da (di dunya û axiretêda)tu tişt tune, her ew heye, ew bi tenê peresteye, di hemû tiştanda ew dixuyê, ewe û hew!.."

Rebb: Xweyî, xwedan, terbîyeker, Xweda yê xweyîker (sahib, malik, besleyen, yetiştiren, Cenabı Hakk)

Rebbanî: (Rebbanîyye): Îlahî,xwedayî, tiştê ku peywendiyê wî bi xwedava heye, bi cenabê heqq va 'elqedare, (Cenab-ı Hakk ile ilgili)

Rebbaniyûn: Ew kesên ku xwe bi tamamî dane Xweda, xwe bi wî va girêdane (kendisini tamamen Cenabı Hakka vermiş olanlar)

Rehwan: Xweşikmeş, hespê rehwan, hespê xweş meş (rahvan at)

Remz: Îma û îşaretê pîrr xeff (gizli îşaret) (li kinayetê mêzebikin)

Resmî: Mîrî, fermî

Re'y: Fikr û dîtin, bîr û bawerî, îtîqad û qenaet (fikir, görüş)

Rîayet: Bi cîh anîn û pêkanîna hukm û fermanan, parastina wan, mûhafezekirin, ihtîram (iyi karşilamak, uymak)

Rîza: Xuşnûdî, pesendî (Razı olmak beğenmek)

Rîzayê îlahî: Razîbûyîn û vayîna Xweda, tiştê ku Xwedê jê razî ye û divê, ku hemî tişt û karên qenc û baş riyên îlahîne, azadî û serxwebûna mirov û mîlletan jî, ji hemî tiştên qenc û baş, qencîr û baştir e, riza Xweda ya herî mezin û pîroz jî ewe û di wî da ye. (Îlahî beğeni ki her türlü yararlı işler ve iyiliklerdir, kişilerin ve milletlerin özgürlük ve istiklalleri ve bu yoldaki çabaları da, rızayı ilahiyenin en kutsalıdır)

Rûh: Can, cewherekî mûcerede, letîfekî îlahîyê pîroze, ji 'alema emre, ۸۵- /إسراء- /قل الروح من أمر ربي/ cîlwa îrada îlahîye, quwwet û qanûna candarî û heyatê ye, meqanîzma şu'ûr û hereketa îxtiyarî û lept û lepatê ye, qanûnekî xweyî şu'ûr e, sîrr û mû'emmakî hûr û kûr û dûr e, elektrîk û ceryana santralekî îlahî ye, ku di ampûlên bedenên maddîyê însanî û heywanî da tecellî bûye, xeleka tetewwûr a zencîreya xîlqetê ya dawî ye: Tecellî û feyza wucûd û hebûna heqqa mûtleq, mexlûqê seretayî ('eqlê ewel, 'eqlê kull), nefsa kull (kiyana hemî), Heyûla û sûret, madde û mûddet, terkîb û kîsret, xurek û nûtfet (sperm û beyze), 'eleqet û mûdxet (xûn pare û goşt pare), tekûzî û tekamul, nefxa heyatê, mexlûqekî nûh: (rûh û bedena însanî) ۱۴-۱۳-۱۲ /المؤمنون / (.... فتبارك الله أحسن الخالقين) ku bi kurtî, mirov dikare bibeje: "rûh, qûmanda û qûmandakirina televîzyona bedena maddî ya amade bûyîyê ji jîyanê ra ye. Cîlwa îrada îlahî ye, fermana wî ya tekwinî ye, nefxa (puf kirina) wî ya me'newî ye ۹ - /السجدة / (.... ونفخ فيه من روحه) " (li nefse û felsefê meyze bikin!)

Rûhanî: Alema rûhan, tiştê ku peywendîyên wî bi rûhan va ye, me'newî (ruh alemi le ilgili şey)

Rûhûlquds: Can û kîyanê pak û pîroz û hilbijare. Yek ji navên Cîbraîl e jî (seçilmiş olan kutsal ruh)

S:

Sensikrîtî (dînê senskîfî), senkirîstî: Dîn û mezheb û bawerîyên kevnên arîyanîyên Kurdistanî (wek Mitraî û Alawîtî û Êzdîtî û Kakaîtî û 'Elîlahîyê) ku tev li ser hev -wekî baqekî ji gulên rengînên cûrbecûr- yek baqekî ye, ji çend cûrên çend gulan çêbûye; her gulekî ji wan bi serê xwe gulek e, digel gulên din bi cîh bûye, baqekî gulan ji wan tevan teşkil bûye.

Sensikrîtî, Sansikrîstî (synsrektism): Luxetekî dînîyê ebedîyê qedîm e. Serek û serkanîya luxetên Hindî ye, luxetên Hindî jî yek ji şu'beyên (ji beşên) luxetên Hind û Ewropî ye; Sensikrîtî ji beşa Hindû û Îranî ye, ji beşa Hind û Ewropîya Asyaî ye. Dînen Kurdistanên kevn hemî Sensikrîtî ne; mirov dikare ji hemî dînen Zagrosîyên (Kurdistanîyên) kevin ra -li ser hev- bibêje Sensikrîtî, dîyaneta (Sensikrîtî), ku -wek baqekî gulên rengbireng- li ser hev yek tiştek in, yek baqeke.

Sermedî: Hertimî, daîmî (sürekli, ebedi)

Sermedîyyet: Herheyîtî, tim û tim heyyîtî (sürekli ve her an varolma)

Sernuwuşt, sernuwîşt: Sernivîs, serhatî, qedera Xweda, teqdîra ezêlî (yazı başlığı, başyazı, kader, alın yazısı)

Sûbarî: Sûbarto, (li Kurdê mêze bikin)

Sîh, Sîx (Sîhîzim): Mezhebekî reformîst e, di qirna 15. dan da, li **Pencabê**, ji alîyê Papaz **Nanak** (1469/...m.) da, dijê te'lîmat û ayînen îfratîyên Hindûîzmê hatîye damezirandin, dijî rejim û nîzama **Kasta** ya Hindistanê (nîzama ferqa di navbera sinifên însanan da) bûye, wek îslah û reformekî dîn û siyasî derketîye holê; armanca wî, rakirina teessub û xurafeyan, te'sîskirina wekhevî û biratî û 'edalet û însaniyetê bûye. Yanê Mezheb û fikrekî alemşumûl e.

Ş:

Şax: Leq, çil, pej (dal, fidan)

Şa: şad, şadan (sevinçli)

Şah: padişah (padişah, qiral)

Şahane: Tiştê ku sezawar û laîqê şahan e (şahlara mahsus olan çok güzel ve değerli)

Şahradibe: Bi kêf û neş'e radibe (sevinçli ve neşeli kalkar)

Şahradibe: Wekî şahan radibe, wek şahan hêz dide xwe û radibe (şahlar gibi kalkar)

Hespê wî Şah rabûye: Pîkolî dike, şîhe-şîh û hirre-hirra wî ye, rabûye ser her dû lingên xwe yên paşîn, wekî hespên şah û qiralan xwe ji bezandin û hêrîş kirinê ra amade kirîye. (Atî şaha kalkmış)

Şeklî: Bi dîtina li ber çavî, zahirî (dış görünüşe dair)

Şerî'et: Rê, rêke, rêya Xwedê û pêxember, qanûna ilahî (yol, Allah'ın doğru yolu, ilahi kanunlar)

Şewq: Pîrr arzûkirin, Îştîyaq, arzûmendî, vayîn (çok istek, şiddetli arzu)

Şî'e; şe'f: Tabî' û terefdarên Hz. 'Elî, Peyrewên mezhebê Ce'ferî (Caferê Sadiq-699?-765 m.), ku dibêjin: di pey Pêxember ra, xelîfetî (canîşînî) heqqê Hz. 'Elî ye, bi neheqê ketiye destê Hz. Ebûbekir û Hz. Ûmer û Hz. Osman; ku cûrekî wan divê xusûse da, pîrr îfrat dikin: ji Hz. Ûmer û Hz. Aîseyê ra gotinên ne munasib rewa dibînin, galegalên ne qenc dikin; di zarava kurdî da ji wan cûrê şî'yên Îmamîye ra, **Çarek** dibêjin, (yanê ewên ku ji çar xelîfe yan yekî bi tenê (Hz. 'Elî) qebûl dikin), ji wan ra **Îsnaeşerîyye** (donzdeyî) jî, tê gotin. Ku bi angorê baweriya wan, donzde (12) Îmam hene, ew jî evana nin: "Hz. 'Elî, Hz. Hesen, Hz. Huseyn, Zeynel'abîdîn, Mûhemmed Baqir, Caferê Sadiq, Mûsa Kazim, 'Elî Er-Rîza, Mûhemmed El-Cewwad, 'Elî El-Hadî, Hesen El-'Eskerî, Mûhemmed El-Mehdî yê kurrê wî (muhdîyê mûntezer)." Ku di 873 m. da xef bûye; dibêjin ku "Dê ew diaxirîya zemanda derê û dunyayê tijî 'edalet bike." Millekî din jî, ji mezhebê şî'yên Îmamîyye, **Îsmailîyye** ne ku ew gurûha Îsmailîyye jî dibêjin; ku "di pey Caferê Sadiq ra Îmamîyyetî heqê kurrê wî yê Îsmail e, ne yê kurrê wî yê Mûsa Kazim e" ji Îsmailîyye yan ra **Seb'îyye** jî tê

gotin. Ji ber ku dibêjin : îmamê sabî' (yê heftemîn) îsmâil e.

Îsmâ'îlyye yên Fatîmyye jî, dibêjin ku : lazîme Îmam, ji Hz. 'Elî û Hz. Fatîme yê be". Ku ji wan ra **Batînîyye** jî tê gotin. Ji ber ku ew dibêjin: "ji Wehyê ra, ji Qur'an'ê ra, me'nekî batîn û xefê bi dizî heye, ku meqseda heqîqî jî ew e". **Nûseyrî** û **Durzî** (terefdarên Mûhemmedê kurrê Nuseyr û 'Ebdullah Mûhemmedê Derezî (1019 m.) jî, ji beşên wan in. **Qûrmutî** (terefdarên Hemdanê Qûrmit) jî, ji Batînîyyan in û pîrr şerrûd û mûfrit in, ku ji van bêtir gelek gurûhên şîyanên din jî henin.

Şînto (shintaw): Dînê Japonyayê resmî yê qedîm e; hîmê wî li ser teqdîs û hurmeta rûhên mirîyan (rûhên bav û kalan) û qûwwetên tebî'îyye ye. Peresteyê wanê herî mezin "Ematîraso" ye, ku mûmessil û sembola rojê ye; Şîntoî bawer dikin ku **Mîkado** (qral û hukûmdarê wan) ne însanekî wekî wan e, belkî wekî rojê, wekî hîvê, wekî çîyayê **Fûcî** (Fujî) yê, muqeddes û pîroz e. Herdû kitêbên wan ên pîroz (Kûgîkî û Nîhûngî) jî, wilo dinivîsin. Heta îro jî, bawer dikin ku **Hîrohîto** yê împaratorê wan, nebîyê 124. ê **Amatîraso** yê Xweda yê rojê ye

Şîntoî, ji çîya û deşt û newalên welatê xwe ra îbadet dikin, wekî Xweda jê hezdikin û ewan diperêsin.

Şînto, ji du bêjeyên bi zîmanê Çînî ye; Şîn=Rûhên xêr û qenc, Taw=Rê, quwweta pîroza fe'aal, ku li ser hev bi zîmanê Çînî bi me'na "rê ya bal rûhên xêr û qenc" va ye.

Şîrk: Heval û hembes çêkirin (ortak koşmak, ortak kabul etmek, özellikle Allah'a ortak kabul etmek)

Şubhet: Misil, wek (benzer, benzerlik)

Şubhe: Tereddud, ne yeqînî, dudilî, dilxişûşî (şubheli olmak)

Şûhûdî: Dîtî, têgehîştî, keşîfbûyî, peywendê bi şûhûdê va (keşif ve görmeye dair, görülebilir olana ait)

Şûhûd: Dîtîn, dîtîna derûnî, dîtîna eqlî û qelbî, têgîhîştîna menewî (müşahade etme, akıl ve kalp gözüyle görme)

Şûtrî: Pellikên hîlalîyên (hîvokîyên) serpoşên jinan, şîrrîk. (kadın serpoşlarının hilalli saçakları ve madeni zinetleri).

T:

Talî: Li dû, di dereca dawîda, ne li pêşî, pirr ne mûhîm (ikinci derecede olan, tabî)

Teberra, †eberrî: Dest jê kişandin, dev jê berdan (vazgeçmek)

Te'bir: Gotin, bêjî, beyankirin, (beyan etmek, ifade etmek)

Tecellî, tecella: Xuyabûn, xuyabûyîn, xuyanî (görünme)

Tecellîgah: Xûyange, diyarge (görünme yeri)

Te'dad: Hejmartin, hejmare (saymak, sayılar haline getirmek)

Te'eyyûn: Eşkera bûn, li ber çavayî, (aşîkar olmak)

Te'eyyûnat: Derketinên ber çavan (belli olmalar, meydana çıkmalar)

Tefrîq: Ji hev qetandin, (ayırmaq)

Tefsîr: Ravekirin, (izah etmek)

Tehlîl: Şêkirin, şîkirin, ji hev qetandin, ji hev deranîn (araştırma, analiz)

Tehwîl: Anîna ji rewş û halekî bal rewş û halekî din va (bir halden başka bir hale getirmek)

Tekwîn: Çêkirin, peydakirin, (yaratmaq, meydana getirmek, icat etmek)

Tekwînî: Çêkroxî, yê ku peywendî yên wî bi tekwînê ra heye. (tekvine, yaratmaya dair)

Tekwînîyye: Qanûnên tebîî, qanûnên siroştî, (tabiat kanunları)

Telmût, Telmûd: Navê kitêba pîroza dînê cuhûyan e, ku piştî Tewrat'ê hatîye amade kirin û bi du beşane:

a- Mîşna,

b- Gamara (tefsîra Mîşna yê) û du nusxeyên wî hene, 1-Telmûta Filîstîne, 2- Telmûta Babilê.(ku nusxa mezin jî ewe) Telmûtê, ji fikr û te'lîmatên dînê Zerdeşt pirr îlham hildaye, jê îstifade kirîye.

Telxîs: Xulasekirin (özetlemek)

Telwîh: Telmîh û îma, îşaretkirina bi şirove, (li kinayetê mêze bikin) (dolaylı ve oldukça kapalı söz söylemek)

Temkîn: Bi cîhkirin, bi hêzkirin, bi quwwetkîrin, sabitdêran, ling bi cîhkirin (iktidar, muktedir ve sabit kılmak)

Temrîn: Nermkîrin, hînkîrin, te'lîmkîrin (yumuşak etme, idman ettirmek, egzersiz)

Temsîl: Beyankirina bi mîsalan, mîsal anîn, mînakdayîn (bir şeyin

misalını vermek, yapmak ve birşeyi temsil etmek)

Tenasux: Beden guhestina rûh û can, întiqala ruh ji bedenekî bal bedenekî din va (ruhların bir bedenden başka bedene intikal etmesi). (li Hîndûîzmê mêze bikin!).

Tenzîm: Bi rêzkerin, bi ahengkerin (sıraya koymak, dizmek)

Teqarûb: Nêzîkhevî, hev nêzik bûn (birbirine yakın olmak)

Teqerrub: Nêzik bûn, nêzîkbûyîn (yakınlaşmak, yaklaşmak)

Teqlîd: Wekeyîtî, wekîtî, mînakîtî kirin, xwe sipartin û qebûlkerina fikr û mezhebekî (benzetmeye ve benzemeye çalışmak, başkasının görüşünü benimsemek, onun gibi olmaya çalışmak)

Teqrîr: Qenc îfadekerin, rind beyankirin, (iyi ifade etmek, anlatmak)

Teqwa: Parêzgarî, xweparêzî, xwe parêztin, parêzgarîya ji gunahan (günahlardan kendini korumak)

Teqwîm: Duristkerin, xweşik çêkerin, zeman kifşkerin, salname (düzeltme, kıvamına koyma, takvim)

Teqyîm: Nerxandin, (fiyatlandırmak)

Tertîb: Rêz, rêzkerin (dizme, sıralama)

Terîq: Rê, rêye (yol)

Terîqet: Rê û mesleka tesewwufêya bi taybetî (Tasavvuf yolu)

Te'rif: Danasîn, danaskirin, dazanîn (belirtmek, tanıtmak)

Terkîb: Di gelhevkirin, li hev suwarkirin, li hev dêran, awêtekirin (birkaç şeyin beraber olması, edilmesi, bir araya getirilmesi)

Te'rîz: Di ber ra avêtin, îmakirin (bir şeyi imalı ve kapalı ifade temek)

Teserra: Xwe şakerin, çûyîna li pey zewq û hewesan (keyflendirmek, zewk pêşine düşmek)

Tesewwur: Bi sûretbûyîna tişteki di zîhn û hissê da (bir şeyin zihinde şekillenmesi)

Teshîh: Rastkerin (düzeltmek)

Teslîs: Sisê kirin, bawerîya bi sê ûqnûman (yek sisê ye, sisê jî yek e) ku bi angorî bawerîya îsewîyan, **Xweda û Îsa û Rûhul Qudus** yek tişteki in. (üçleme, hristiyanlara göre: Allah üç şeyin birleşmiş olmasından ibarettir, bazılarına göre de, üçü Allah'tır ki bu da Hinduizm'in birnevi kopyasıdır.)

Tesxîr: Ram kirin, berdest kirin (zapt etmek, ele geçirmek).

Teswîb: Erêkirin, rastdîtin, (uygun ve doğru bulmak)

Teswîr: Sewirandin, bi sûret kirin, resim kirin, (tasvir etmek, şekillendirmek)

Teswîr dîke: Şekl û sûret didê, neqş û sûretê wî çêdike, disewwirîne (suretlendirir, şekillendirir)

Teswîrî: Bi teswîr, temsîlî (tesvir ile ilgili, tasvire dair)

Teşbîh: Wekîkirin (benzetmek)

Teşrî': Rê danîn, rê vekirin, qanûnçêkirin. (yolu açık ve vazîh kılmak, kanun vaz' ve tenfiz eylemek)

Teşwîq: Davayînî, daxwazandinî, şewqdêran, da arzû kirin, (şevklendirme, isteklendirme)

Tetewwûr: Çûyîna ji tewr û halet û rewşekî bal rewş û haletekî din va, gav bi gav pêşva çûyîn. Merhele-merhele pêşketin. (bir hal ve durumdan başkasına geçmek ve ilerleme)

Tetmîn: Dil rehetkirim, serwextkirin, (ikna etmek, rahatlandırmak, emin etmek)

Texdîr : tevizandin (uyuşturmak)

Tewbîx : Lome kirin (azarlamak)

Texennî: Dengbêjî, stiran (şarkı söylemek)

Tewatur: Li peyhevhatin, (biribiri ardına gelmek, zahir olmak)

Tewsiye: Rastfêrî (öğütlenme)

Teyy: Li hev pêçan, kumkirin, lûrkirin (dürmek)

Tezad: Dijhevî (birbirine zıt olması)

Tezahur: Eşkera bûn, xuyabûn (belirme, meydana çıkma)

Tezkiye: Pakkirin, paqijkirin, temîzkirin, (pak ve temiz etmek)

Tezkiyeî nefis: Temîzkirina derûnî, temîzkirin û pakkirina ji qusûr û kêmasiyan, (nefsi temiz tutmak)

Tilisim, tilsim: Sîrr û raz, quwweta manewî, afsûn, efsûn (herkesin bilip çözemediği gizli şey, fevkalade kuvvet ve tesire sahip olan manevi şey, definenin bulunmasına mani olan mevhum şey)

Tomar, tûmar: Pêçîde, pêçîyakewe, defter (dürülüp yuvarlak yapılan şey, dosya, defter)

Û:

Ûmm: Dê, dayîk (Anne)

Ûmmî: Dayîkî, yê ku wek hêj nûh ji dayîka xwe da bûye; xwendin û nivîsarê nizane -we yan rind nizane-, sade tebî'et û pakderûn. Ku di dema Mûhemmed pêxember (a.s) da, 'ekserê qebîla Kureyşîyan (Kureyşî: qebîla Hz. Mûhemmed ku ji 'erêbên mûste'rebe-asîmîlebûyî- bûne, bi eslê xwe ne ereb bûne, lê di nav erebanda mane, 'helîyane û bûne 'ereb), ûmmî bûne; Hz. Mûhemmed jî ûmmî bûye, lê nezan nebûye, ûrf û adet û adabên exlaqî û civakî yên demê (kultura demê), qisse û macerayên pêxemberên borî, qenc hînbûye û baş zanîbûye; di seferên xwe yên bazirganîda, pirr tiştên civakî û kulturî, bi devkî û bi riwayet û bi ditûn û bihîstin û sehkirinê hînbûye. Ku ji xwe, ekserê metoda hînbûn û zanîna wê demê, şifahî û pratîkî bûye.

Hz. Mûhemmed, bi mehan, bi salan, di cihên tenha û sakin (wek şikefta **Herra** yê) da , li ser çare û metod û pîlanên îslahî, fikirîye û mûhakeme kiriye; hetta ku temenê wî yê mûbarek bûye çil sal, 'eql û fikr û mêjûyê wî, rûh û qelbê wî yê pak, şuûra wî ya derûnî, gihîştîye û tekamûl kiriye. Ku di pey ra, bûye mezherê 'ilm û irfana herî wala û bala, herî bilind û pîroz; bûye mezherê wehyê (îlhama derûnî. î'lama îlahîya pîroz). Ku dereca 'ilm û îrfanîya herî durust û mutekamil jî, ew e (li wehyê mêze bikin). Ku di qeate min da: tefsîr û şîrove kirina ûmmîtiya Hz.Mûhemmed bi derûnpakîti û sroştapakîtiyê, çêtir û laîqtir û mûnasiptirê şanê wî şexsîyyeta alîcenab û wala û bala ye. Lê me'lesef! 'Eql û îdraka pirrên rehrew û dilxwaz û senaxwanên wî zatî alî, di çavên wan da ye.

Ûns: Aşînayî (alîşma, ûnsiyet)

Ûqnûm: Bineret, esas, ûnsûr (asıl)

(**Eqanîmê erbe'e**) Çarbîneret, çar ûnsûr = Av, ax, hewa, agir (dört asıl, ana madde: su, toprak, hava, ateş)

Ûslûb: şîwaz (ifade ve anlatım tarzı, tarz, yol, biçim)

Ûrarto: Orarto, Ararto (li Kurdê mêzebikin)

Ûxra: Ya din, ya ku paşê tê, ya di dawîyê da (başka, sonra, son)

Ûxrewî: Tiştên axretê, tiştên alema dawîyê (öbür dünyaya dair, ahiret ile ilgili)

W:

Waqîf: Yê bûyî, heqîqî, (olmuş ve var olan, bilfiil mevcut olan)

Wehy: Dilxurpîyan, avêtina dil, dakirina di 'eql û hiş da, agahdarîya derûnî, peyxam, îlham, dazanîna îrfana xwezaî.

Wehya Îlahî: Peyxam û îlham û xurpîyana Xwedaî, agahdarî û têgehîstandin û dazanîna ku ji teref Xweda da ji pêxemberan ra tê, ji dil û 'eql û hişên wan ra tê îlqa kirin. Bi te'bîrekî din: "Wehy, bawerîya ku ew dazanîn û îlham û îrfan û peyxam, ji feyyazê mûtleg daye, ji Xweda ye; îrfan û îlham û dazanîneke Îlahî ye". Ku ew îlham û îrfana pîroz, carnana -di hinek dem û haletên îstîxraqî, û îşraqî da- di neynik û dûrbîna 'eql û besîretê da, bi deng û sûret û mîsalan temessul û tesewwur dibe, dixuyê, tê dîtîn û bîhîstin. (Wek ku Hz. Muhemmed, di hinek caran da, mûmessilê wî 'eqlê kull, wî îlmê Îlahîyê pîroz, (**Cibraîl**) di sûretê Dehîyye yê hevalê xwe da didît).

Eger te'bîr û temsîl di cîyê xwe da be, "wehy Xewna bi hîşyarî ye, dîtina xewna heqîqetê di haletê yeqzetê (halêtê hîşyarîyê) da ye; di haletê ji xweçûyîn û rûtbûyîna ji libasê **Nasûtî** (ji cilê maddî), gihîştina bal pîrozgeha **Lahûtî** va ye. Têgehîştina wî îrfana wala ye", ku dema hezetî Mûhemmed ji wî haletê îstîxraqîyê pîroz da bi xwe va dihat, vedigerriya bal haletê xwe yê tebîî, bal Nasûtîya xwe va, wan têgehîştin û teleqqîyên pîroz- wek ku dîtibû, wek ku bihîstibû, derk kiribû- digot û dixwend û dida nivîsandin, dida ezber kirin. Ku ew haletê îstîxraqî û derûnî, ew teleqqîya pîroz, carnana ji hinek mutefekkir û mutesewwifên gihîştîra jî, çêdibe. Lê dereca wî ya herî mezin û kamil û wala, ewa xassê bi pêxemberane. Ku di bawerîya her bawerkeran da jî, dereca wî ya herî walatir û balatir jî, xassê bi pêxemberên wan e, ji pêxemberên wan ra bûye.

Felsefa Îşraqî û îrfanî jî, îfadekirin û şirovekirina wî haletê bi taybetîyê derûnî, bi terzekî îlmî û felsefî û şûhûdî ye; bi felsefa Wehdetîl-Wucûd û Wehdeti-ş-şuhûdê jî, ew haletê îşraqî û îrfanî, (wehy û îlham, wehdet û heqîqet), çêtir û hêsatir tîna fîm kirin û îdrak kirin.

"Xwedê, me ji mezherîyyet û têgehîştina wî îlm û îrfanê mehrûm û bê par neke!... Amîn".

Wecd: Îşq û mehebbet û evîndarî. (şiddetli aşk)

Weraset: Wiraset, warisbûyînî, mîrasedêrî, rekemaî (miras da hak sahibi olmak, mirasçılık)

Were': Zêdeparêzgarî, pîrr xweparastin, parastina ji hemî qedexe û neqencîyan. (takvanın ileri derecesi, bütün günahlardan çekinme haletî)

Wîcdan: Qûwweta me'newîya ku tiştên qenc û xirab ji hev diqetîne, hiss û îdraka derûnî, qelbî û rûhanî (iyiyi kötüden ayıran manevi his ve derûni kuvvet)

Wîcdanî: Yê ku derka wan bi wijdanê bi wê, quwweta me'newî tê kirin (vicdana dair, vicdan ile idrak olunan şey)

Vîda (Vedas): kitêbên pîrozên Hîndê yê herî qedîm (1500bm.) ku çar beşên bingehî dixweda digirin:

1- Rigveda-Veda agirî-(temcîdat û te'lîmat)

2- Samaveda-Veda rojê- (Stran û terennûmatên Qurbanan)

3- Yajûrveda-Veda hewayê

4- Eserva Veda- kitêba feqîran- (ness û maddeyên efsûnî û sihrî)

Vedanta: Xatîma Veda yê(dawîya Vedayê) ku çend perçeyên ji "Ûpanîshad"ê ne. **Ûpanishad** jî, nessên 180. mûhawere û guftûgoyên îlmî û felsefî ne. Ku di navbera salên (800-500bm.)da hatine te'lif kirin û îlhaqê Veda yê kirine û bûne hîmên bingehîyên fikra felsefiya hîndî.

X:

Xaldî, kaldî: (li “Kurd” ê mêze bikin) (“Kürd’e” bakın)

Xass: Taybet, taybetî, ne xam (özel, kaliteli)

Xaznak: Fennek, qurnas, ji binva (kurnaz kimse)

Xerîze: Remek, xîlqet, tebîet, xûy, bingeh, fitret (yaratılış, yaratılıştan olan)

Xewf û rica: Tirs û hêvî (korku ile ümit)

Xûrî, mîtanî: (Li “Kurd” ê mêzebikin) (“Kürd’e” bakın)

Y:

Yedek: Soxme, kurtikê jinan ku bi ser dêrîyên xwe da vedigirin (yelek, bir nevi kadın giysisidir)

Yêdek: Yekî din, bedel (yedek)

Yelmûm: Çoleçira, şoleçira, mûma pîrr bi şu’le û şemal (kuvvetli mum, meş’ale, avcı meşalesi, çöl feneri)

Yezdan: Îzid, Îzed, Xweda, Xaliq, Allah, Ahoramezda..

Z:

Zahîre: Diyarde (görünen şey)

Zerdeşt: (660-583/5.b.z.) Zerduşt, Zerdheşt, Zeradeşt, (Zoroaster-Zaratustra) Lawê Pûrşesp (Pûreşsp) ê lawê Bîtiresp e, navê dîya wî jî, DOĞDÛ (Doghdûma) bû ye, li bajarê Meraxa yê (ku li rojhilata deryaça Ûrmîyeyê ye) hatîye dunyayê, (dibêjin ku: ji sulala **Menûçehr** û **Ferîdûn** e), yek ji Pêxemberên Arîyan ên herî mezin û namîdar e, feylesof jî bûye (wek ku **Mehabad** û **Geyûmers** û **Hoşeng** û **Tehmûres** û **Cemşîd** û **Ferîdûn** û **Menûçehr** û **Keyxosrew** û **Cîefram** û gellekên wekî wan jî, hem pêxember bûne, hem jî hukumdar) Zerdeşt pêxember di cenga navbera Îran û Tûranê da, di me'bedxaneyê BELXÊ da, di gel heyştê (80) kahin û rahib û mûbedên (abidên) hevalên xwe, şehîd bûye (cenawerên Tûranîyan, ewan hemîyan bi wehşetekî mezin kuştine).

Dîne Zerdeşt (a.s), (Zoroastranism) bi kurtî, 'îbaretê ji: "Pindare nîk, guftarê nîk, Kirdarê nîk" (fekirandina qenc, peyvandina qenc û kar û barên qenc û baş) û vî bîr û bawerîyê ye: "Xweda (Ahoramezda), XÊR û qencîya mûtleqa ezelî ye, nûr û rohnayî ye, Mûlaheza îmkana hebûna dijê xwe kirîye, ku ji wê fikr û mûlahezeya Wî, **Ehremen** (Îblîs) peyda bûye, temsîl û terefdarîtiya tarîfî û şerrê kiriye, bûye mumessilê wan û dij û muxalifê **Yezdan**, di navbera wan da mûcadele û tekoşînî dest pê kirîye û dewam dike, hetta ku di dawîya dawî da, **Xêr** bi ser dikeve, serr jî mexlûb dibe. ku wê demê jî seadeta ebedî teheqqûq dike. Zerdeşt Pêxember di yek ji Gatên (fêsl û beşên) kitêba xweya pîroz "**Awesta**" da jî, wiha mûnacat dike û dibêje: "Ey Yezdanê pîroz! Em cilwe û çirûskekî ji pertewa Nûra Te ya ezelî û ebedî ne". Ku ew jî felsefa bawerîya wî ya tewhîdî telxîs dike.

Di dîne Zerdeşt da 'ezabê Cehennemê, cezayê gunehan jî, mûweqqet e û bi angore guneha ne, ne ebedîye; gunahê herî mezin jî, îstismara însana û keda wan, tecawuza heqê wan e, yanê bi kurtî: Dîne Zerdeşt hem dînekî exlaqî û felsefî ye, hem jî tebîî û siroştî ye. Ehemmîyetekî pîrr mezin daye madde û tebîetê û nîzam û qanûnên tebîî. Ku di dîne wî da, nîzam û ahenga alemê

nîşan û burhana xêr û cemal û kemala mûtleq e, delîl û îsbata hebûna pîroza Ahoramezda (Yezdan=Xweda) ye. Ku Qur'an jî, bi wî delîl û burhanê (bi nîzam û ahenga alemê) îsbata Ûlûhîyyet û Wehdanîyetê dike, ji qanûnên tebîî ra "Sunnetellah= adetên Xweda", ji dînê Îslamêra jî dînê fitret û xilqetê dibêje. Ku yanê: Qanûnên teşrîî (şerîeta Îlahî, wehya semawî) teqrîr û tefsîrên qanûnên tebîî ne, kopya û teswîrên wî ne, fermana bi îtaetkirin û rîayetkirina ehkamên wan qanûnên tebîî û wan Sunnetellahên tekwînî ne.

Lê meelesef, sed mixabin! Pîrr nivîskarên yobaz û mûteessib, pîrr dîndarên sextekar û hişk, hem evî heqîqetê fehîm nekirine û naxwazin ku fêhm jî bikin, hem jî derheq Wî pêxember û feylesofê mezin (Zerdeşt) da, pîrr bê hurmetî û bê edebî, pîrr çewtî û xeta yê mezin kirine û hêjî dikin; pîrr kesan jî, -bi nezanî, we yan bi zanatî û dijminî- dînê Zerdeşt çewt û şaş teswîr û teqrîr kirine; Dînê Zerdeşt û **Manaîzm** û **Mezdekîzmê** tevîhev kirin û dikin, di yek qalibek da ro dikin, bi yek rewşek beyan û îfade dikin. ku di bawerîya min da, ev jî xeta û şaşîyekî herî mezin e, bê însafî û kîndarîtî ye, nezanî û tevlihevîtye; ji ber ku: Manî (216-277 m.) damezroxê mezhebê Manewîye, mezhebê xwe ji dînê Zerdeşt û Îsa, ji felsefa Yûnan û Mîtra û fikr û bîr û bawerîyên cûr be cûrên din, kom kirîye û li hev anîye û pêşkêş kirîye. Ku pîrr kes jî dibêjin: dînê Ezdîyan jî, ji wî da hatîye, lê di bawerîye min da ew jî çewtî û şaşîtyekî dine. Lewra dînê êzdî, yek ji dînê Kurdistanê yê herî dîrokî û qedîm e...

Manî, neqqaş û nîgarendekî meşhûr e, bi taybetî di neqş û teswîrên Cinn û Perî û melaîket û şeytanana da, pîrr hunermendekî mezin bûye. Bi tehrîka mezdekîyan, Behramê yekemînê Sasanî, ewî îdam kirîye (277 m.)

Mezdek jî, ji etba û terefdarên mezhebê Manî bûye, di qirna 5. an da, di Îranê da şoreş û tevlihevîtyekî pîrr mezin kirîye, gotîye: -jin jî daxil-, divê ku her tişt (mal û mulk û serwet) di navbera însanan da muşterek be", hetta ku **Kisra Enoşirwan**, ewî îdam kirîye û dînê Zerdeşt ji nû ve îhya û îcra kirîye. Ku di heqîqet da, 'elaqe û peywendîyên **Mazdaîzm** û **Manaîzmê**, bi tu awayî bi dînê Zerdeşt va tune. Ev qeder heye ku ewan, dînê Zerdeştê -ku

hîmê wî li ser tewhîda heqîqî bûye-, tehrîf û teşwîh kirine.

Bi kurtî: “Hemî dînên semawî, -wek bîyek- xelekên cûr be cûrên zincîlekî pîroz in, form û reform û tekamûl û teqlîd û kopyayên hevîn. **إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ** = Bi rastî dîn li nik Xweda îslame, rambûyîn û aşîtiye) ku bê gûmân, dînê Zerdeşt jî yek ji xelekên girîngê wî zincîla semewî ya pîroz e”.

Zewq: Çij (tatma, lezzet alma, hoşa gitme)

Zîrve: Lotke, pope (doruk, birşeyîn en yüksek noktası)

Zûmn: Nav, hundir (iç taraf, dolaylı anlatılan)

Zuhd: Devberdan û destkişandina ji dunê, ji zewq û hewesên nefsanî (nefsanî zevk ve arzular dan kendini çekerek ibadete vermek)

Zûmnî: Di binra, di navra, bi îma û îşaret (gizli, açık olmayan).

**FERHENGOKA
TESEWWÛFÊ**

FERHENGOKA TESEWWÛFÊ

(A)

'**Alem:** Hemî xelq, (ji xeyrî Xweda her tişt, ku belge û nîşanên wucûda mûtleqa ezeli ne), sîya tecellîya wî ya duwemîn. bi te'bîrekî din: Alem tecellîya wucûda heqq e, ku di sûretên mûmkînatên da xûya bûye; ew sûretên mûmkînatên, bi navê Alemê, Masûwa yê, Es-Sûwa yê, El-xeyrê, Navdêr bûne. Yanê: nîsbeta wucûda heqq, bi alî mûmkînatên va hatiye danîn, mûmkînat dîyar bûne. Ku ji xeyrî wî nisbetê, ji mûmkînatên ra tu wucûd û hebûnekî din tune; yek wucûdekî bi tenê heye ku ew jî wucûda heqq e, eynî zatê wî ye; mûmkînatê sabitên li ser tunetîya xwe ya bingehî ne, sûretên wan di ilmê heqq da cîh girtîne, şûnên Zatî ne. Yanê; Alem sûretê heqq e, heqq jî hûwîyyet û rûhê alemê ye. Ku teyyûnatên (dîyarbûyênên) wî wucûda Wahidê heqq jî, ehkamên navê Wî yê **Ez-Zahir** in. Navê Wî yê Ez-Zahir jî, neynik û meclayê navê Wî yê **El-Batin** e. tecellîya Wî navê Wî yê Ez-Zahir jî, navê Wî yê **Nûr** e.

Cûrên alemê:

a) '**Alema Ceberût:** Alema esma û sîfatên Îlahî (nav û nîşanên Xweda),

b) '**Alema Emir, Alema Melekût, Alema Xeybê:** Alema rûh û rûhanîyan, ku rasterast, bê wasite û bê muddet, bi emr û fermana heqq peyda bûne, (ku lewra jî 'alema emr e),

c) '**Alema xelq û tekwînê** (çêkirin û îcadê), Alema mulk, Alema şehadetê ('alema berçavbûyînê): 'Alema cism û cismanîyan, Alema maddîya ku piştî alema emir, bi madde û bi muddet çê bûye, bi sebebên peyda bûye.

(B)

Best û qebz: Du haletên qelbîyên dijên hev in, ku best, haletê vebûn û firehbûn û hîvî û rica û fereh û aşînatîyê ye, qebz jî, rewş û haletê girtin û tengbûyîna qelbî û derûnî ye, endîşe û tirs û xewf e.

El-beytul-Mûqeddes, El-Beytul-Mûherrem: Mala pîroz, dilê pak û paqij, dilê însanê kamil ku ji bilî heqqê, ji xeyrê Xwedê, ji her tiştî ra qedexe ye.

(C)

Celal: Mezinatî, mezintî, Îzzet û 'Ezemeta Zatê Xweda ku ew Îzzet û Ezemeta wî, bûye perda mahîyyeta Wî; ne mûmkine ew bête keşif kirin, bête zanîn.

Cemal: Rindayî, xweşikayî, spehîî; tecellîya Xweda bi wechê xwe da ji Zatê xwe da ra. ku ji wî cemalê ra jî celal heye, ew jî qehharîyeta Wîya ji her tiştî ra ye. Ku tu tişt namîne heta ku wî jî bibîne, ku ew jî bilindaya cemalê yê; nêzîk bûyîna wî cemalê, wî tecellîya wîya pîroz ji me ra jî, dîyarbûyîna wîya di her tiştîda ye, xûyabûyîna wîya di hemî sûretên kewn û wûcûdêda ye.

Cem': Kom, kombûyîn, li ser hev, tev bi hev ra, ku rewş û haletê şûhûda heqqê, bê xelqê ye.

Cem'ul-Cem': Îdrak û şuhûda xelqê qaimê bi heqqê, ku jêra: **El-Ferq û be'del-cem'î** (ji hev cudabûyîna di pey di gel hevbûyîne ra) jî, tê gotin. **El-fetqû be'der-retqî** tezahura cûrên alemê, tecellîya nav û nîşanên Xweda.

Cezbe: Cezb û celb û nêzîkbûyîna bal heqq bi înayeta heqq, nêzîkbûyîna 'ebdê bal heqqê va, bi înayeta Îlahî; ew înayeta Îlahîya ku hemî esbab û wesîleyên zerûriyên ji boy gihîştina heqqê ra, amade kirîye.

(D)

Durrî: Wek durr û încîyan şeffaf û nûranî

(E)

E: (Elif) Nîşan û îşaretê Zatê bi tenê yê heqqê mûtleq e. ku ew zatê mûtleq, di ezêlîl-azalê da (di berîya her berîyan da), ewwîlê hemî tişta ye, Qeyyûm û Rebb û Xweda ye.

Eddurretul-Beyza (Durra sipî): Eqlê ewwel. lewra Pêxember gotîye: “ewwelê tiştê ku Xwedê çêkirîye durrekî sipî bûye.”

Ehed: Zatê ku ji her alî da, bi her awayî yekê bi tenê ye, bê mûlaheze û îtîbara navû nîşan û peywendî û angorîya ne. Ku **Wahid** jî, ew Zatê digel mûlaheza wesf û sifatan e.

Ehedîyyet: Mûlaheze û îtîbara Zatê Mûtleq, digel terk û îsqata mûlaheze û îtîbarkirina her tiştî. (yekîtiya Mûtleq)

Ehwal (c.hal): Halet û rewş, halet û keyfîyet û terzên derûnî û şuhûdî yên me'newî.

'Eyanên-Sabîte (El-'eyanû-ssabîte): Sûrêtên heqîqetên tiştan di îlm û Zatê Xweda yê ezêlî da, ku ji wan ra **Şuûnên Zatiyye** jî, tê gotin. Yanê: 'eyanên sabîte û şuûnên zatiyye, yek tiştekin, navên sûrêtên mahîyetên mûmkînatî e, ku di xezîna îlmê ezêlî da- wek dara xurmê di dendikê dara xurmê da- veşartîne.

Esmaên Zatiyye, Eîmmetîl-Esma: Nav û nîşanên Zatê Îlahîyye yên di dereca ewwel da, ku heft -7- in : (Heyat=jîn) û (Îlîm=zanîn) û (Îrade=vayîn) û (Qudret=şîn) û (Sem'=bihîstin) û (Beser=dîtin) û (Kelam=peyvandin).

El-anûddaim: Dema daîmî, herheyî. ku îbaretê ji dirêjbûn û dewam kirina **Zatê Îlahî** ye; Ezel di Ebedê da ye, herdû bi hev ra jî, di dema hazir da ne ku bi kurtî: di wî da, ezel û ebed û dema hazir (dema niha) dibin yek. Ku ew jî **Sermed** e, dewam û medd e, hîmê bingehîyê zemanê jî li ser wî ye, ew sînor û hedd e.

El-Hederat û sselase (sê hezret): Hezretul-wucûb, hezretul-îmkan, hezretul-cem'î beynehûma (hezreta ku cem'a di navbera wucûb û îmkanê da dike= Zatê Xweda yê wacib, bi masûwayê

Wî ra, herdû bi hev ra, li ser hev), ku heqîqetên kewnîyye (hemî kaînat), li ser esmayên Îlahîyye ne (bi wan in, ew in), Esmaên Îlahîyye jî, li ser Şuûnên zatîyye ne. Yanê: kewn û kaînat, sîya esma a ne, tecellîyya nava ne, sûret û wîneyên wan in. Esma jî, sî û tecellîya şuûnên Îlahî ne. ku ew jî E'yanên sabîteyên di kenza mexfîya (di xezîna veşartîya) ilm û Zatê Îlahî da ne- wek dara xurmê ku di dendikê xwe da veşartîye-.

Ewwelu-tteeyyunat (Seretayî yê xûyabûyînan): Zanîna Xweda bi Xweda, zanîna Zatê Xweda bi Zatê Xweda. ku ji wî zanîne da, mexlûqê Wî yê ewwil ('eqlê ewwel, 'Erş,...) peyda bûye.

Emr: Ferman, fermana îlahîya ezelî, emrê "kun" (bik e) ku emr û fermanekî fîlî û pratîkîye, hemî 'alem pê çêbûye, jê derketîye, feyza îrada kullîye. Bi gotinik din: emrê "kun", sûretê îrada kullîye, pratîka îcadîye.

Emrê tekwînî: Qanûn û nîzama kewn û bûyîne (îcad û peydakirinê), 'adetên Xwedayên tekwînî, qanûnên tebîî.

'Alema emr: tiştên ku raste-rast, bê sebeb û wasîte, bê madde û bê middet, ji Xwedada, ji feyz û tecellîya wî da peyda bûne, (wek 'eql û rûh) û 'alema melekût û 'alema xeyb jî, jêra tê gotin.

'Alema Xalqq jî, navê wan tiştên ne ku bi wasîte û sebeb peyda bûne û dibin, bi made û bi middetin ('alema mulk û şehadet).

(F):

Feqr: Feqîrîti û xizanî, bê darayî, bê mal û mulk û serwet

Ferqa di navbera ehwal û meqaman da: Ewe ku “Hal ne daîmî ye, tê û diçe, lê meqam sabît û daîmî ye” ehwal ku dewam dikin dibin meqam

Fetq: Ji hev pejiqandin, ji hevbûyîn, tefsîla madda mûtleq bi sûretên wî yên new’îyye (cûrbecûr), dîyarbûyîna hemî tiştên ku di hezreta wahidîyyetê da veşartîne. Ku **Retiq** jî, îcmala wî wehdanîyyeta mûtleqe.

Fûrûzul-Îbadat Mebadî û n-Nîhayat: Îbadetên ferz û zerûrî, destpêkên tiştên dawîne, destpêkên hinek netîce û armanca ne. Ku meqsed ji îbadetan jî ew netîce û armanca in, îbadet wesîle ne.

Feyz: Rijan, rijîn, leyî çûyîn, herikîn, jêderbûn, peydabûn. Ku bi angorî felsefa **Eflaton** (Platon): Xweda berîya her tiştî, **Nefsa** kullî (nefsa giştî) çêkirî ye, ew nefsa kullî jî bûye mesder û jêderê hemî hereket û lebt û lipat û livan û jiyanên alemê (her tişt ji wî rijîyaye, ji wî herikîye) ku bîr û bawerîya **Eflotînê Misrî** jî, îzah û te’yîda wî dike, di wê îstîqametê da ye, temayul û fikr û bîr û bawerîya **Elkindî û Farabî û Îbnî-Erabî** û pirrên mûtesewwufên wehdeûl wucûdê jî, bi wî alîyê da ne;

‘Alimên cem’îyeta îxwanîssefa yê jî, îzaha wî wiha kirine û gotine: “Xweda berîya her tiştî, ji nûra wehdanîyyeta xwe, cewherekî mûcerred (ku jêra ‘Eqlê feaal tê gotin), çêkirîye û sûretên hemî mewcûdatan (hemî tiştên heyî), di wîda (di îstî’dad û qabilîyyetên wî da)bi cîh kirîye, ji wî ‘Eqlê feaal (‘Eqlê kullî)jî, **Nefsa kullîye** feyz bûye, ji nefsa kullîye jî, cismê kullî (wucûda maddî)û **Heyûla** feyz bûne, di dereca pêncan da jî, qûwwetên tebîî feyz bûne. Ku îdî ‘eqlê feaal sîkinîye û **cismê kullîyê mûtleq** feyz bûye, **felek** (cismê şeffafê ku dor li hemî alemê girtîye, mûhîte alemê ye) feyz bûye. di pey wî ra jî **‘Enasir** (av û ax û hewa û agir) feyz bûne. ku di dawî da jî, mûwelledat (cismên cuz’î, zayende û perçeyên alemê) feyz bûne, çêbûne, peyda bûne” ku li nik îxwanîssefaîyan, “**nefs**”, cewherekî mûcerredê rûhanî ye, semawî ye, zanayê bîlqûwwe ye, fea’alê bîtteb’e.

nefsên cuzîyye jî, ji wî **nefsa kullîye** da ne, çirûsk û pirûskên wî ne. Piştî ku ew nefsên cuzîyye terka bedenê dikin (piştî ku beden dimire), hinek ji wan, di kêf û zewq û sefayêda, hinek jî di elem û êş û cefayêda sax dimînin û dijîn.

Eflaton dibêje: ku ji-her tiştê ra -heta ji 'enasir û nebatat û stêrk û felekan ra jî-, nefis heye, hem jî dibêje ku alema heqîqî alema mîsal û numûneyan e, ev alema maddî teqlîd û sûretên wan mîsalên me'newî ne. Lê **Arîsto** dibêje: ku Yek 'alemek bi tenê heye; Ev jî ew alema me ye û hew!

Feyz û bereket: Rijandina me'newî û bexşîş û îneyet.

(H)

Heba: Ew maddeya ku Xweda sûretên alemê di Wî da vekirîye. Ew 'Enqayê ku jê ra, **Heyûla** tê gotin.

Heqîqetul-Esma': Teeyûnat û nîsbetên (angorîyên) Zatê Îlahî, wesf û sifet û rewşên ku cûrên alemê bi wan ji hev diqetin. Yanê: hemî cûrên alemê, îsm û nav û nîşanên Xweda ne.

Heqîqetul-heqaîq: Rastîya rastîyan, Zatê Ehedîyyeyê ku hemî heqîqetan di xwe da girtîye, di xwe da komkirîye. Ku jê ra **Hezretul-cem'** û Hezretul-Wucûd jî tête gotin.

Heqîqeta Mûhemmedîye: Tecellîya Zatê Îlahîya Seretayî, 'Eql û Rûhê ewwel;

Girî yek qebzek ji Nûra xwe Xweda,

Gotî wî kûnî hebîbî Ehmeda

(Melayê Batê)

(Ku di bawerîya min da, fikra Heqîqeta Mûhemmedî -wek heqîqeta îsewî- îfrat û fantezîyekî tesewwûfî ye, teswîrî û îxtiraî ye; 'eleqa wî bi bawerîya dînê Îslamê va nîye -Durre-)

Heyûla: (Hyle) Madda bingehîya dîyargeha sûretan, cewherê ferd.

Hîkmet: Felsefe, Zanîna bi heqîqet û sifet û taybetî û ehkamên tiştan (têgihîştin û zanîna tamm û durust)

Hurûf: (c.herf): Tîp û pêtek, heqîqetên mucerrede (rûtên ji maddeyê)

Hurûfên 'alîyat: Tîp û pêtên bilind, şûnên zatiyye, 'eyanên sabîte, ku di **xeybî-l xûyûbê** da (di Zatê Îlahî da) veşartî ne; sûretên wan di xezîna îlmê Xweda yê ezêlî da ne.

Hûwe (el-Hûwe): Ew, ewê ku mahîyyeta Wî nayê zanîn, ji xeyrê Wî tu kes heqîqet û mahîyyeta Wî nizane (zatê Xweda).

(Î)

Îns, Ûns : Aşînayîtî, bîhnderketinî, mûtmeîn bûyînî.

Îsîm: Nav, ku di îstîlaha wan da: “îsîm ne lefz e, belkî Zat û Mûsemma ye, Zatê navdêr û Mûsemma yê bi îtîbar sifetekî ji sifata ne -wekî ‘Elîm û Qedîr ku ‘îbaretê ji Zatê zana û mûqtedir e ku hemî cûrên ‘alemê jî, îsm û navên Xweda ne”.

Îstîxraq: Têda wundabûyîn, xerqbûyîn, ji xwe çûyîn, haletê fanîbûyîna ji xwe, baqîmayîna bi Xweda; noqbûyîna di derya îşqa Îlahî da, gihîştina mertebe û meqamê “El-fenaû filllah wel-beqaû billah” ê.

Îttîhad: Yekbûn, yekbûneyî, şûhûda (dîtin û îdraka) wucûda heqq bi heqq, dîtina wucûda Xweda bi Xweda, -bi me’na ku : yek wucûdekî bi tenê yê heqqê mûtleq heye, ku ew jî Xwedê bi xwe ye, ji Wî bêtir tu tiştê din jî tune ye; ne bi vî me’nayê ku : wucûd ji tiştan ra jî heye, ew wucûda tiştan bi wî wucûda heqq ra bûye yek mewcûdek.- Ji ber ku ew ne mumkin e, mehale e. Lewra yek wucûdek bi tenê heye, ew jî ew e hew! Tewhîda heqîqî jî ew e û bi wî me’nayê ye; Me’na **laîlahe îllallah** jî ev e: ku ji Xweda bêtir tu tişt tune ye, her ew bi tenê heye, **Mûhemmed Resûlullah** jî, bi vî me’na yê ye: ku Mûhemmed qasid û şandeyê Wî ye, - herwekî her tiştî- ew jî cîlwe û sî û tecellîya wî hebûna mûtleqa heqîqî ye. (ku di bawerîya Îslamê da cîlwe û tecellîya herî mûkemmêl û kamil jî ew zatê Mûhemmedî ye).

Îttîsal: Pêve girtin, lêgîyan, mûlahezekerina ku ‘ebd (bende) girêdayê bi wucûda wî yekê bi tenê va ye, daîma ji wî îmdad digire, bi wî va ye, bi wî ye, bi wî dimîne. Ku îttîhad û îttîsala bi vî me’na tesewwûfî, ji îttîhad û îttîsala bi me’na luxewî (ferhengî) cuda ne, ji şayîba **hûlûl** û **îttîhada** maddî, dûr û riha û aza ne. Ku Xanî jî, îttîsala rûhê Mem û Zînê, îttîhada wan a bi afîtaba Ehedîyyetê ra, bi baqîgerandina wana bi wucûda Zatê sermedî, teswîr û îfade kirîye û wiha gotîye:

*Wan rê ku birin bi Canîbê Zat,
Baqî gerrîyan bi Zatê zerrat.*

Yanê: ku ewan bi alîyê Zatê Îlahî va rêya xwe birin, bi wî alîyêda çûn, zerreyên wan bi afitaba wî Zatê Ehedî ra bûn yek û biwî Zatê Sermedî baqî man.

(K)

Kenza mexfî: (Xezîna veşartî) hûwwîyyeta ehedîyye ya ku di keybê da veşartîye, batinê hemî tiştên batin e, **xeybîl-xuyûb** e.

Kull: Tev, hemî, navê Heqq e, navê Xweda ye, bi îtîbar Wahidîyyeta Wî ya ku hemî nav û nîşanan (esma û sifatan) di xwe da civandîye. Ku lewra jî dibêjin: Ehedê bîzzat, Kullê bîl-Esma (yekê bîzzat, tevê bi nav û sifatan)

(L)

Lewh: Kitêba mûbîn, nefsa kullîye

(M)

Mehebbet: Hezkirin, evîndarî, îşq, îşqa îlahî

Mehw: Mehûbûn û fanîbûn

Mehwî-l-cem': Mehwa heqîqî (tunebûyîna bi rastî), fanîbûyîna pirrayîyan di wehdetê da, tunebûyîna alemê di yekîtîya wucûda mûtlega Îlahî da.

Meqamat (c.Meqam): Haletên sabîte, ku ehwal jî haletên nesabit in, yên ku tên û diçin.

Meqamê qabê qewseyn: Meqamê nêzîkbûyîna esmaî, meqamê îttîsalê, meqamê zat û sifatan, meqamê qurba kevanên wucûd û îmkanê, Lahût û Nasûtê.

Meqamê ew edna: Meqamê ku ji Qabê qewseynê, ji Mecmeûlbehreynê (cîhê ku têda derya wucûb û îmkanê digihîje hev, cîhê ku Lahût û Nasût têda digihîjin hev) nêzîktir e, mûtlegtir û pîroztir e. Meqamê Ehedîyyeta Zatê Mûtleg, Meqamê 'Eynûl-Cem'ê, Meqamê Heqîqetul-Heqîqê. Meqamê ku di pey wî meqamî ra îdî tu meqamekî nêzîkî bal wê wucûda ezeli va nayê tesewwur kirin, Meqamê Beqaya Mûtleg.

Meqamat: Pirr meqam û mertebe (c.meqam). Meqam û ehwal: Mertebe û meqamên herdemî û sabit, demdemî û mûweqqet.

Mertebeyên kullîyeyên wucûdê:

- 1) Mertebe Zatê Ehedîyye = Wucûda Mûtlega pîroz bi tenê.
- 2) Mertebe hezreta Wahidîyye = Mertebe Zat û sifaten Xweda bi hev ra
- 3) Mertebe Erwahên mûcerrede = Rûhên rûtên bê madde
- 4) Mertebe nefsên amîle = Nefsên karker, alema melekût, alema mîsal
- 5) Mertebe alema mulk = Alema şehadetê, alema berçav
- 6) Mertebe kewna cami' = Însanê kamil, mir'at û meclayê hemî

Mesela xamîde: Pirsegirêka nezela û şêlû. Ku baqî mayîna tiştan li ser tunêtîya xwe, digel tecellîbûyîna wucûda heqq di wan da bi navê xwe yê Nûr. Yanê: tecellîya bi wucûda ku di sûretên tiştan

da dîyar dibe, ku ew sûretên tecellîgah, hem tunene, hem jî xûyangehên wê wucûda heqq hene; ku eql û hiş nagihîje vî sîrr û mûemmayê, nikare ewî bi pişkêve.

Mîftaha ewwil: Dercbûyîna (bi cîhbûyîna) hemî tiştan, hemî kewn û kaînatê, di xeybulxûyûbê da (di îlm û Zatê Îlahî da)

Mîsbah: (Çira) rûh

Mişkat: (Qendîl) beden, bedena însan

Mûraqebe û mûhaseba nefsê: Qontrola nefsê û hesabxwestina ji nefsê

Mûşahede: Dîtin, mûşahedekirin, têgehîştin.

(N)

Nefs : Qûwweta heyat û jînê, kemala tebî'î, can û rûh

Nefsa kullî: Quwweta heyatê ya giştî, û ûmûmî, ku -herwekî hemî tiştên kullî- nefsa kullî jî, heyîyekî me'qûle ye, bi 'eql tê zanîn, di 'eql da heye, ji 'eqlê der nîne. Yanê: mefhûmekî 'eqlî ye.

Nefsa kull jî, hemî cûrên cewherên cismanî, hemî cûzîyatên wê nefsa kullîye li ser hev e, ji feyza 'eqlê kull ('eqlê ewwel) e, ku 'eqlê kull jî, ji mebdê yê pîroze (ji Xwedaye), mexlûqê Xweda yê seretaîye. Ku bi kurtî, hemî tiştên heyyî, sê curin: (1. 'eql; 2. nefsa 3. cisim), ku nefsa di navbera 'eql û cîsim da ye, **nefsên felekan** jî, firîştayên dînî ne, **melaîketên mûqerrebîn** jî, 'eqlên fe'aalin. Yanê: nefsa kull: (dilê kaînatê, lewhî-l mahfûz, kitêba mûbîn) cewheekî rûhanî ye, rûhê hemî 'alemê ye, sebeb û egerê hemî hereket û lebt û livan û heyata alemê ye. Di navbera alema maddî û me'newî, Nasûtî û Lahûtî da ye.

Eflaton (427-347 b.z) jî dibêje: "ku hemî sûretên alemê yên ku niha mewcûdin û yên ku mûmkîne ji vir pêda peyda bibin, -hemî ew sûret- di **meleû-l-e'la** yê da (di alema lahûtî da) ne. Di ezel da hebûne, paqij û rûtên ji madde yê ne, sûret û mîsalên herî tekûz û tamm û kamil in. Ku hemî cûrên alemê yên niha, fotokopî û teqlîda wan sûret û mîsalên (numûne yên) ezeli ne, Nefsên cûz'î ye (yek-yekên nefsan) jî, di navbera alema mîsalan da û alema hîssîya waqîî da ne. Yanê: **Nefsên cuz'iyye** (nefsên yek-yekên însanan) cilwe û tezahura **Nefsa kullîye** ne; ne 'eynê wê ne, ne jî cudayên ji wê ne, di navbera alema mîsalna da û alema hîssîya waqîî da ne, cuz'iyyên wî kullîyeyê ne."

Eflotîn ê Misrî (203-269 m.) jî, -ku yek ji feylesofên mezinê medresa felsefa îskenderîye yê (neoplatonîzmê) ye- dibêje ku: "wahidê mûtleq, xêr û qencîya mûtleq (Xweda), mesder û jêderê hemî tiştane ; lê ne wekî wan e. Ne 'eqlê, ne nefse, ne mûteherrik e, ne sakin e, ne di zeman û mekanekî da ye, ne wekî tu tiştî ye heyîyekî mûtleq e, her tişt mûhtacê wî ye, bi wî ye, ji wî ye; ewî di ezel da tefekkura zatê xwe kirî ye, (ilmê wî gîhîştî ye zatê wî), ku -di wê demê da- ji wî zanîna wî ya bi zatê wî, tiştekek çêbû ye, tiştekek peyda bû ye. Ku ew jî **'Eqlê ewwel e**, sûretê wî ye, ne 'eynê

wî ye (ne ew bi xwe ye). Ku ew Eqlê ewwel jî, zatê xwe fekirî ye, ji wî fikirandina wî jî, **nefsa kull** peyda bû ye û alemê tijî kirî ye. Ew nefsa kull jî fekirîye, ku ji wî fikirandina wê jî, hinek mewcûdên din (nefsên stêrkan) feyz bûne; ku feyzê bi wî tertîbê dewam kirîye heta ku **Heyûla** (madda bingehî ya mûtleqa bê sûret) jî, jê feyz bû ye, peyda bû ye.”

Eflotîn dibêje: “ku nefsa kullî wekî morekîye, wekî çapxane kî ye ku nefsen cuzîyye, ji neqşên wî mor û çapxane yê ne, ji nûra wî rojê ne”.

Aristo (367-322 bm.) jî dibêje: “ku Xweda ezeli û qedîmê bi-zzat û bi zeman e. Lê **Heyûla** qedîm û ezeli yê bi zeman e, ne bizzat e. Maddeyên bingehîyên wucûdê (‘enasir = av û ax û agir û hewa) ji wî peyda bû ne” yanê: **Heyûla** bû ye madde û tettewwur kirî ye (sûretên cûrbecûr vegirtî ye), ku jê da cisim peyda bû ne.

Bi angorî Aristo; sûret di pey maddeyê ra ne. Lê li nik Eflaton; sûret mîsalên bilind û e’la ne, berîya hemî tiştan e.

Nûr: Yek ji navên Xweda ye, ku tecellîya Xweda ya bi navê Wî yê **Ez-Zahir** e. Yanê; ew wucûda mûtleq e, ku di sûretên cûrên kaînatê da dîyar bûye.

(Q)

Qelb: (Dil) Letîfekî nûranî ye, cewherekî mûcerred e, di navbera nefs û rûh da ye, ku însanîyet bi wî teheqquq dibe, di zarava felsefê da, jê re **nefsa natîqe** tê gotin.

Qeyyûm: Ewê her tim hebûyî, daîmî, ku hemî kewn û kaînat bi wî ye, ji wî ye, ewwel û axir û zahir û batin û mûdebbir û mûsewwir û mûseyyîrê her tiştîye.

Qurb: Nêzîkbûn, nêzîkbûyîna bal Xweda.

(R)

Retq: Bihevabûn, yekbûneyî, îcmala madda wehdanîyye, ‘ûnsûrê herî mezinê ku berîya çêbûyîna ‘erd û asîmanan bihev va bûye, yektiştek bûye.

Riza: Qaîlbûn, razîbûn, razîbûyîna ji tiştên Xweda, ku qelb di wî meqamê rizayê da, mûtmeîn dibe, ji teleqqîya mearifên Xweda ra amade dibe. Bi vî awahî jî, jê ra hinek rewş û haletên zewqî û şûhûdî dîyar dibin; ku di merhela dawîya wan haletan da, jê ra fenaya mûtleq û beqaya bîl-Heqq çêdibe, digihîje meqamê **Enel-Heqq** a Hellac û **Sûbhanîya** Eba Yezîdê Bistamî.

Rûhê E’zem: Rûhê herî mezin, ‘eqlê ewwel, mexlûqê Xweda yê seretayî

Rûhîl-Îlqa’: Cibraîl, Rûhê ku zanîna tiştên xeybî davêje qelban. Rûh ji Qur’an’ê ra jî, tê gotin. (Xafir/15)

(S)

Sebir: Tehemmûla zor û zehmetîyan, tengasî û êş û eleman, derd û xeman, cehd û kirina qencîyan, terk û nekirina neqencîyan.

Seyr û sulûk: Rewîşt û rewşa me’newîya meqamên rîyazîyên tesewwûfê.

Sîya ewwel: (Ez-Zîllul-ewwel): Sîya seretayî, rûhê E’zem, (herî mezin), rûhê ewwel, ‘eqlê ewwel, nefsa kullî.

Sîya duwemîn: Alem, hemî cûrên kaînatê.

(T)

Tecellîya ewwel: Xûyabûna seretayî, tecellîya zatê ji zatê ra ku **Hezreta ehedîyye** ya bê resm û sifet e, wehdet e, (wehdeta wî jî eynê zatê wî ye), wucûda heqqa mehz e. Masûwayê wî ‘edem û tunetî ye, la şey’a mûtleq e, ku ji wê tecellîya ewwel, ‘eqlê ewwel, mexlûqê ewwel, peyda bû ye.

Terka masûwayê: Terka hemî tiştên xeyrê meqsûd û metlûbê, terka xeyrê Xwedê, devjêberdan û destkişandina ji wan.

Terkî terk: Terkdayîna terkirinê, devberdana ji devberdanê. Yanê: ne mûlahezekirin û nefekirandina terka masûwayê jî.

Der terîqê nexşebendî lazim ayed çarê terk

Terki dunya, terkî uqba, terkî hestî, retkî terk

Yanê: di terîqa nexşwbendî da, divê ku çar terk hebin : “Terka dunyayê, terka axretê, terka hebûn û enanîyyetê, terka van terkan jî”. Yanê ji bilî Xweda, ji bilî meqsûdê, mûlaheza tu tiştî neyî kirin, her tişt bê terk kirin; heta ku terkkirin jî bê terkkirin, mûlaheza terkê jî, neyê kirin lewra mumkin e ji mûlaheza terkê, hezz û xurûrekî nefsanî çêbibe! Ji wî endişeyê da jî, lazim e ku ew terk jî bê terk kirin, neyî mûlaheze kirin! Belkî mûlaheza meqsûdê bi tenê bê kirin.

Tewbe: Poşmanbûyîna ji xûy û kir û karên ne qenc û ne baş, ‘ehd û peymana ne zivirandina bal wan ne qencîyan va, edakirin û pêkanîna heqq û huqûqan.

Tewekkul: Xwe sipartin, xwe sipartina Xweda -piştî tedbîrê-.

Ûnnî (El-ûnnî): Ji ûnna Yûnanî ya bi me’na kewn û kîyan e, wucûd û hebûn e.

بينني وبينك أني يزاحمني فارفع بائتيك أني من البين
- حلاج -

(W)

Wechê Xweda: ‘Eynê heqq e ku qeyyûmê hemî tiştan e. Kesê ku wî qeyyûmîyyeta wî ji tiştan ra bibîne (derk bike) ew kes wechê Xwedê di her tiştî da dibîne.

Wechûl-heqq: Heqq bi xwe, ew tiştê ku heqq bi wî heqq e, mahîyyeta wî ya heqq.

Were’ û teqwa: Parastina ji qedexeyan, ji tiştên ne meşrû’ û ne qenc

(X)

Xewf û rica: Tirs û hîvî, endîşe û şewq û îştîyaq

Xûrab: (Qijik, qijika reşbelek), kinayetê ji cismê kullî ye ku, ji alema pîroz dûr e, bê îdrak û bê nûr e; ji ber ku qijik sembol û mîsala reşîti û dûrîtiyê ye.

(Z)

Zeytûn (Ez-Zeytûnet): Dara zeytûnêya pîroz, nefsa qudsîyye, nefsa ku mûsteidde ji boy ruhnîbûyîn û vêketina bi nûra pîroz, bi quwweta fikrê.

Zeyt: Don, nûra îstî’dad û qabilîyyeta nefsêya eslî, fitrî û bingehî.

Zûcacce: (şûşe) : Qelb û dil

Zuhd: Devberdana ji hewesên nefsanî û dunyawî, terka Masûwayê.

SERÎLÊDAK- ÇAVKANÎK

1. **Qur'an'a pîroz.**
2. **Hedîsên Pêxember.**
3. **Tefsîra Mûhyiddînê 'Erebî,** çapa 2. Çapxana Endelûsê, Beyrût, 1978.
4. **Îşaratul-Î'caza Bedîûzzeman** Seîdê Kurdî. Çapxana Nûr, Enqere, 1959.
5. **El-Mîzan fî-tefsîri-l-Qur'an,** çapa 5. Çapxana Îsmailîyan, Îran
6. **El-Mûncîdû-fî-llûxetî wel-E'lam,** çapa 28. Çapxana El-Meşriq- Beyrût, 1986.
7. **Ferhenga Telaî,** Farisî-'Erebî, çapa yekemîn, Beyrût, 1969.
8. **Ferhenga Ayetullah Merdoxî** yê Kurdistanî, Kurdî-Farisî-Erebî.
9. **Ferhenga Zanyarî,** 'Erebî-Îngilîzî-Kurdî, Çapa 1. Çapxana El-Mûna-Bexdad.
10. **Ferhenga Mûhemmedê Xal,** Soranî-Hawramî, çapa yekemîn. Çapxana Firdewsî, 1982.
11. **Mû'cem û-l-Îstîlahat Es-Sofiyye** (Ferhenga Îstîlahatên Sofîyye ya Kaşanîyê), çapa yekemîn, Qahîre, 1992.
12. **Mu'cem û-l-Mûstelahatî-l-'Erebîyye,** Fil-lûxetî Wel-Edebî, çapa 2. Çapxana Lûbnan. Beyrût, 1984.
13. **Ferhenga Îstîlahatên Edebî,** çapa 1, Tehran 1371 H.
14. **Ansiklopedik büyük lûgat,** Osmanlıca -Türkçe
15. **Mûqarenetul-Edyan,** çapa 10, Qahire, 1997.

16. **Teqrîbu-TTûras** we Şerhul-Hîkmetil-'Etaîyye, çapa 1. Qahire, 1988.
17. **Te'ala El-Ene Mewcûd**, Jean-Paul Sarter, tercemet Dr.Huseyn Henefî -çapa 1. Beyrût, 1982.
18. **Tarîxa Edebîyata Kurdî**, Prof. Qanadê kurdo, 1985, Stokholm.
19. **Xûlasetû-tTarîxu-l-Kurdî we Kurdistan**, Tercemetû Mûhemmed Elî Ewnî, 1935, çapa 1989.
20. **Ehmedê Xanî** -Berhema Dr. Îzeddîn Mûstefa Resûl. Çapxana El-Hewadîs, Bexdad, 1979.
21. **El-Kamil Tarîxa Îbnî-l-Esîr**.
22. **Şerha Mem û Zînê** ya Hejar, Enstîtuya Kurdî. Paris, 1989.
23. **Dengê Kurdistanê, Evîna Welat**, A. Durre. Çapxana Melsa, Îstanbû, 1992.
24. **Dîwana Melayê Cizîrî**.
25. **Dîwana Îbnûl-Faridê**.
26. **Tarîx El-Fikrî-l-'Erebî** îla eyyamî Îbnî Xeldûn, Omer Ferrûx-Darul Îlmî lî-l-Melayîn, Beyrût.
27. **Mecelleyî Sofî**, Be zebanî Farişî û Îngilîzî, 41 Chepstow Place London, w2 4+s, England
28. **Alem û-l-Me'rifetî**, John M.Koller, Tercemet û Kamîl Yûsuf Huseyn, El Kuwweyt, Temmûz 1995.
29. **Kurte Îzah û Xullasekokên Feqîtî û Seydatî** ya me ya di medrese yên Kurdîstanê da, destnivîs. A. Durre. 1945-1961.

NAVEROK

MÛQEDDÎME	5
DIYARÎ Û PÊŞKÊŞ	7
DESTPÊK	9
EHMEDÊ XANÎ (1650/1-1707/9)	10
- Mîrasa Xanî	
(pirtûkên wî yên çap bûyî û ne çap bûyî)	15
- Xanî û hinerê wêjeyî	24
- Konfêransa şîr û helbestên kurdî	29
- Kilam û stranên kurdî	31
- Wêjeya menzûm û mensûr	32
XANÎ Û TESEWWÛF	39
- Tesewwûf û felsefe	41
- Despêka tesewwûfa îslamê	42
- Şexsiyyeta Xanî	43
- Xanî û 'îşq	44
- Tarîxa Xanî	47
- Du kêl bi kevirekî	48
- Çima tarîqa Neqşebendî	51
- Xanî û qeder	52
- Temayula Xanî û Cûz-î îxtiyarî	55
- Reçete Xanî	56
- Önemli bir nokta	62
- En büyük problem	63
- Kullî û cuz-î	65
- Netîce (gotina dawî)	67
XANÎ Û FELSEFE	69
- Wehdetil-wiccûd û wehdetiş-şuhûd	74
- Têbînî	97

PIRSEGIRÊKA GIRIFT	98
- Netîce	104
DÎWANA EHMEDE XANÎ	107
- Neqqaşê Ezel	109
- Ey Wahid Pînhan	111
- 'Erşê Mûella	112
- Serwa Me	113
- Perîya Horî Sirîşt (Aferîn)	114
- Mîrê Meclis	115
- Textê Dîlberî	116
- Ey Dila (Saqîyê Mehweş)	118
- Sazê Xweş Awaz	121
- Her Dinalim	122
- Ey Mûtribê Demsaz	123
- Dilê Şeyda	124
- Baxê Sorgulan	125
- Şehîdê Kerbela	126
- Dila !	127
- 'Enqayê Beqa'	129
- Medî Neqşek	130
- Dilo Rabe (Hilo !)	131
- Hero Sedcar	133
- Subhekî Zû	134
- Hinarek	136
- Ey Dirîxa !	137
- Ey Dil	139
- Axîret Firoşîn	141
- Zahidê Xelwet Nişîn	142
- Ey Seyyîdê 'Alem	143
- Medhiye û Mersîye	144
ŞERHA DÎWANA EHMEDE XANÎ	197
- Neqqaşê Ezel	149
• Kurte pêşek	150
• Cedwela hesabê ebcedê	158
- Ey Wahid Pînhan	169

- 'Erşê Mûella	173
- Serwa Me	177
- Perîya Horî Sirişt (Aferîn bo te !)	182
- Mîrê Meclîs	187
- Textê Dîlberî	192
- Ey Dila (Saqîyê Mehweş)	206
- Sazê Xweş Awaz	224
- Her Dinalim	228
- Ey Mûtribê Demsaz	232
- Dilê Şeyda	236
- Baxê Sorgulan	244
- Şehîdê Kerbela	252
- Dila !	258
- 'Enqayê Beqa'	271
- Medî Neqşek	276
- Dilo Rabe (Hilo !)	281
- Hero Sedcar	292
- Subhekî Zû	297
- Hinarek	303
- Ey Dirîxa !	306
- Ey Dil	313
- Axîret Firoşîn	322
- Zahidê Xelwet Nişîn	326
- Ey Seyyîdê 'Alem	332
- Medhîye û Mersîye	336

FERHENGOK 351

- Erşê Xweda	351
- Bûdîzm	354
- Cîn (Jen)	356
- Dîn	358
- 'Elewetî ('Elî Îlahî)	360
- Felsefe (Felsefa Eflaton)	363
- Neoplatonîzim	364
- Felsefa Tawîye (Tawîzm)	365
- Hîcaba dînî û îctîmaî	367
- Hîndûîzm	368
- Îsra û Mî'rac	371

- Konfuçyuîzim	376
- Pêşîyên Kurdan	378
- Mû'cîze	383
- Rabîta Terîqetê	389
- Rûh	390
- Dînê Sensikrîtî	391
- Şî'e, Şe'î, Qizilbaş, Çarek	392
- Şîntoyîzim	393
- Ûmmî	397
- Wehya Îlahî	398
- Vîda (Vedas)	399
- Zerdeşt (a.s.)	401
- Manaîzim û Mazdaîzim	402

FERHENGOKA TESEWWÛFÊ 407

SERÎLÊDAK – ÇAVKANÎK 424

ÇEND BELGE 431

دولت کبریا جاناته ای دیار پر دم ایله آفت شبهه شکر لایق قریب برادر ملا و کبر بر قریب مد زلفن لعل پر پیچ دم ایستو باغی ام	نور ایتن من دلبری اولدیور یا اولین هم ایستد انیم دم کرد شیکر نیبا نرسوزان ایله سرور زنجیره یا ستاقم ششام ایله آذور	دولت کبریا جاناته ای دیار پر دم ایله آفت شبهه شکر لایق قریب برادر ملا و کبر بر قریب مد زلفن لعل پر پیچ دم ایستو باغی ام	دولت کبریا جاناته ای دیار پر دم ایله آفت شبهه شکر لایق قریب برادر ملا و کبر بر قریب مد زلفن لعل پر پیچ دم ایستو باغی ام
ایوب جبارک نطق حور تنق واکت شفقت اروت باکیرنه او رنگینه باک هفتد اش	ایچک تنک اورتق ایفته ایله چیر شترینه یا شیرینه او باقوش شمشیر	ایوب جبارک نطق حور تنق واکت شفقت اروت باکیرنه او رنگینه باک هفتد اش	ایوب جبارک نطق حور تنق واکت شفقت اروت باکیرنه او رنگینه باک هفتد اش
ایرند باچرک هول حسنه اینشاک و خال چاش کما سرشیرس باکوزک اول رشیرت	کیرنه یا حنوت بللا ششور الله اکبر بیباک او باقوشن باکوس دیار حیرت	ایرند باچرک هول حسنه اینشاک و خال چاش کما سرشیرس باکوزک اول رشیرت	ایرند باچرک هول حسنه اینشاک و خال چاش کما سرشیرس باکوزک اول رشیرت
مضات ایوب باقر کفایت ایوب باکیر اروتد باجه ایغیر اور شکر ایله شکر	ایوب باکیرنه ایله ایله قندیل نراند بلال مرآتد ایله شکر رق صوره نکیه خافی نال شکر شکر	مضات ایوب باقر کفایت ایوب باکیر اروتد باجه ایغیر اور شکر ایله شکر	مضات ایوب باقر کفایت ایوب باکیر اروتد باجه ایغیر اور شکر ایله شکر

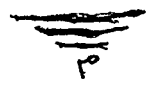
اروتد باجه ایله ایله
مددی وی باکرت صابو لوموضیف نکرند

أَيُّ أَيْبِنِهِ دِرَاهِ بِهَيْمَالَاةٍ مَجَلَا = هَدَفُفَعَه بِيَدِ زَرَّةٍ ثُرُورَاتِهِ مُطَا
أَسَانُ لَهُ ثُرُوعَايِمِ كَبْرِي كَرْمَعَه = لَوْ مَضَعِيكِي رِي تَوَدِكِي عَرَشِي مُعَلَّا
وَهَدَفْتِي بِحَبَبِ كِرْتِ أَيْمَانٍ وَمُظَاهِرٍ = هَرُوبِي هِفَاتَانِ دِكْتِي كَشْفِي تَهَلَّا
لَوْ مُخْتَلَفُ الْقَوْلِ وَعَمَلُ بُونِ هَلَايِقِ = كَافِرٌ رُفْعُهُ بُونَهُ بِنَاقِ تَه سَلَّا
سِرَّاهُوه نَهَانِي لَوْ كُودِ أَمْدِ خَانِي = أَرَعِي رِي بِي سُدُّ بِنُو أَوُرِدِ سَوَلَا

صَدِيدِ جِنَاكِ سِرِّهِ مَرْفَعَا شَهَا كَبَارِ مِمْ أَر = مَسْتِ جَانَا عُنُوبِيَا كَلَنَارِ نَارِكِ نَارِ مِمْ أَر
رَمَزُ تَوَاعِيَارِ سَادِ هَوَانِ عِي عِبَارَتِ مَمَحِ دِكْمِ = مَرُشِدِ كَامَرِ أَر مِمْ أَيْرُوه. طَاهِبِ رَارِ مِمْ أَر
بِيضِيَا أَر تِي عَشِ بُوَا شَرِيَانَا مِمْ قَفَا = كَرْمِ دِلِي بِي هَوَسِ بُوَا بِي رُو بِي رُو
قَدِ هِيَا نَا حِي رِ مِمْ بِي بَقَا بِي نَه ثُرُوبُ = كُو هِي دِي عُنُوبِيَا وَ مِمْ دَلِبِ كُنَا رِ مِمْ أَر
دَر رَمْدِ كَرْمِ مِمْ دَقِي نِي هَمِ نَفْسِ بِي خَانِيَا
كَرْمِ هَمِ دَسْتِ هَسِي نِي مَارِ هَوَسِ أَوُرِ مِمْ أَر

بِي رِيَا هَوَرِ مِمْ مَرُشِدِي

عِي وَهِي كُو دَامَه مَكْرُوبِ بِي رِيَا هَوَرِ مِمْ مَرُشِدِي = شَفَقَتِي بِنِقِ جِهَالِي دِلُوجَانِ هَوَمَتِ وَبِي
مَه نَه زَانِي كُو مَلَلِ يَانَه بِي رِيَا پَرِي بُو = يَدِ بِيضَا وَ كُو مَوَا يَمِ لِقَتَلِي قَه دِمِشِ
تَعْبَةُ أَلَلِه جِهَالِ مَه دِكْرِ جِي نَه طَوَا = حِي بِي هَانَه مِمْ خَالِ وَ هَوَدِ وَ بِنِدِ تَوَقِشِ
عَلِي هَمَا مَه ثُرُوبِ كَرْمِ دِي دِي سَلَدَانِ جِفَاتِ = طَلَبِ ذَاتِي مَه كُو مِمْ مَرُشِدِ بَاغِ يَهَشِ
أَدَمِ كَامَلِ أَر مِمْ بُو يَمِ مَه مَشْهُودِ مَلَلِ = مَدْعِي كَرْمِ نِي مِمْ جِهَدِ مِمْ هَا مَرُشِدِ
خَانِيَا دِي هَمِ بِي نِي هَمِ لَانِ لَانِ وَ كَرِاقِ
أَقْرَبِي نِي بَدَنِ كُو أَوُرِ شِي وَه ثُرُوبِ كَسِي نَه هَسْتِ

آید عجا مامہ نہا ازنی سنا غافری

خان مان نیک بونہ ظلمہ پاشی وی دیم انوریا

یاشی لیوی قیاموم مطلق انا کونری

حسنی دنیا بخارک باسی وی سینی بری

قرام شہر زیوی او در کینا پورہ

گریزم از دھشرا دینیم در لبرری

جنتی دی بی جیم کے ورکیم خاکسترری

صحنہ خاں پوریاں میں ادھیجا جانی بلک

اے واقمان زمین را بے دھونہ چرنا فلک

ہم ترے یاد میں عاجز دیون اسس و مملات

مام در قیداً داع و در ددان یا سنے وی زئی صلک

ہم نا یاری بہا ام شبہ فندی شعلہ دار

لتمہ ہا و اصران ترا حتمی بونہ مار

کھملا سنی زینت دیوہ نامہ

(۱۱۰۰۰۰۰۰)

کشمیر ہندوستان

از دھونہ دی وجودیم حوصتم نیکفہ بونہ بنا

من نی دنیا بخارک یا سنی وی جہنم خا

گر دھیلا ازو فانیہ سنیہ سترین غریب

مردہ یا حلو دنت من ہم دی وی کہ جہنم

ختم دی یاسی ہم سینی ہر زیوی شرا دل

دھویہ ہم بن نفیس خلدو کونر سلسبیل

جیح کچہ رفتار و دایلا کو ار نالان کریم

ستر کیم دان بونہ لیکن زیدہ ستر کیم دان کریم

درد و عجز و دھوسی جبارک کوی ارغان کریم

زیدہ فی بی سترین اتم ملک کو از نالان کیم

زیبہارا ای دوستان وقت دیم از زہر قی

نان دو مین مان کتابہ کن بلک کاغذی

راهبری خدووت لشیخ پابهستی گرداری خودیه
ناجیری ریجالت گوزیت دهر بقندی دیناری خودیه
عاشقی دلبر حه بین دلاینی دلاری خودیه
فی زهانی هر که سگ بی شو بهه عه خواری خودیه
بی عه فعل تو ز که سگ هر که هیشی عه طاوور هیمه تی
بی عه رضی ناکیشتن هر که سگ ز که سگ زه حه تی
که سگ نه هنی قسط هه لگرت باری ته عه تی تو جرعتی
که رچی عینا بت کوری فلرا که رو باری خودیه
صوشپاری دانه کی عومری خودیه بتی حاصل ته لطف
لهو کو ناکت فایده مالو که نخ و نه ولاد خه لطف
ماجرایا خضر دیواری به تینی بوو سه لطف
فی زهانی هر که سگ میجاری دیواری خودیه (۱۰۰)
چانه ظمر که عبرتی پیلا کو واقع بت سهواش
که نه بینن ثیلتیفات و عووجه وو دهر و عه عاش
جنی پی ر بازی فارسی ناده فن جانی به لاش
ساعتا سه ر بازی [بی] هیشی ژ سه ر داری خودیه
خانیا ضایع معکه و وقتی خودیه نهی نادان عه به س
بی طلب نابی ژ و صلی به هومند نهی بولاموه س
صانعی مو طلق گو نینن یی تیا جگ وی به که س
لطف و یی سانا وی ژی دهر حلق طه لوبکاری خودیه

— نامه عشق الشيخ احمد الحائري رحمه الله —

فَاثَ عُمَرِي فِي هَوَاكَ يَا حَبِيبِي كُلَّ خَالِكِ اَهُوَ نَائِمٌ حَمْدَمُ شَدِيدُ زِفَاقَتِ مَاهٍ وَسَائِلِ
 كَرِيْمٌ قَائِمٌ دِيْلَرِيْنِ چُو قَدَن اُولُ شِدَرِ حَلَالِ دِيْنِ وَا بَر تُوْمُ رُحِشْتَا مِيْنِ نَمَاعَقَلِ وَكَالِ
 اَنْتَ فِكْرِي فِي قُوَادِي اَنْتَ رُوْحِي فِي الْجَدِّ لَشَهْرُ غَمْمَاهِي تُو مَلِكِ دِيْمِ وُ بَرَاهِ كُوْدِ
 دَاوَه كَلِيْمِ عِشْقِ الْبَدْنِ اسْتَمُ سُنْدَلَا مَدُّ وَا نَا تَا زَانِ بَرْنَه يَمَاعَقَلِ دِيْنِ وُ مَلِكِ وُ مَلِكِ
 طَالُ قَهْمِي زَادَ هَمِي شَاعِ سِرِّي فِي اللَّيْلِ تَشْنَه جَانِ وُ مِلَامِ چُونِ شَهِيْدِ كَرِيْلَا
 يُوْقَه سَنِ دِيْوَانَه اُولِيْكَ نِيْجَه حَالِمِ اَيِ دِلَا يَا نُوْفَه عِشْوَه يِكِ دَا مِيْنِ حَبِيْبِيَا جَانِ غَزَالِ
 بِيْتِ هَا جِرَا جِيْبِي لَسْتُ مِيْنِ عَالِمَا هَرَمِ اَز دَرْدِ زِفَاقَتِ هَا قِلْمِ اَز حَالِمِ
 جَانِ وُ دِلْدَنِ عَرَمِيْنِ قَلِيْمِ حَالِمِي جَانَانَه مَن رُ عَرَمِيْنِ حَالِمِيْنِ تُو عَا قَلِ قَدْنَه پَرِيْمِي عَرَمِيْنِ حَالِ
 حَلْ لَنَا مِيْنِ نِعْمَةٍ وُ مِلِ الْجِيْبِ مِيْنِ نَعِيْبِ اَوْ فَنَادَمُ بَرْدَرْتِ پِيْجَارَه سَرُ كَرْدَانِ غَرِيْبِ
 دَر دِيْمِ چُو قِ لِيْكَ سُنْدَنِ اُوْتَه بُو قِ عَرَمِيْنِ بَرِيْبِ اَيِ لِيْبِ مِيْنِ دَوَاهِ دَر دِيْ خَانِي هَر وُ مَلِكِ

جنت کیم رفتار وادبلا کولڈ خیران کیرم سربگردن بوم ولبیکی ذین سرگردان کیرم
بی دل و عقل و هوس جلک گو بی اذعان کرم ذین بی بی مری بی لک ذک کوازان تالان کیرم

گر بزایم از دُخْشَریدا بَسیم دِ لَبری

جنتی دی بی چکم بی وریکم خاکسری

ذینهار کی دُستانِ دقتی دیکم از عجب فتن دُومصرغان کتابت کن لیلک کاغذی
داو دهنی من پین او دجنا حضرتی وصف حالی من بیژت او دوقتی وصلتی

گر بزایم از دُخْشَریدا بَسیم دِ لَبری

جنتی دی بی چکم بی وریکم خاکسری

خانیا تاکه پیڑی او سؤالد او جواب او زوی مبادر بویه ای بی ادب ای بی حجاب
او قضا با باریه بی راضی بیه ای مال خراب حمد بیژت رُحْب بزاگر بکه نه او کباب

گر بزایم از دُخْشَریدا بَسیم دِ لَبری

جنتی دی بی چکم بی وریکم خاکسری

اسْتِيرَكِي صِبَانَه ، شَفِي هَافِينُ وَبِهَارَانِ
 مَهْتَابِي شَفَانَه ، شَفِي وارانَه ، لَشِي خَوْشُ
 أَوْرُوكِي تِيرَانِ لِدِلُّ وَجَانُ وَجِيگَرْدَانُ
 هِيرِيش لَأَسِيرَانُ ، لَنَجَارَانَه ، كَثَانُ كَشُ
 بَزْمَامِي وَ ، نَعْمَانِي وَ ، كَوْتَرَمِي وَ مِيگَرُ
 حُورِي نَه ، سَرَسَرَبَزْمُ آرَاكَه ، پَرِي وَشُ
 شَيْدَا هَنَه «مَيْدَا» ! كُوژوي بَزْمُ وَ مِي أَمُ
 يارا لِمَه مِي دَا ، شَهِي يارانَه ، بِلَالَشُ !
 (ژالاشُ)

ران : هيت .

ناف ران : ناف بَرا هيتان (جي ي مَحْرَمُ)

گڙ : زرین ، شی ، جوړه کي هَفرموش .

نه ووشش : طو ، کوبانگوری حساب أبجدی : ۹ = ط ، ۶ = و ، یه ، کولسر هف دبه «طو» .

لَمُ : پیلین آفی

مهتاب : طاقه هیف

نَعْمَه : نوا ، ترنم ، دنگی خوش .

پري وش : وک پري یان

بزم آرا : بی کو مجلسا می ونی گش و خوش دکه

بلالاش : یانی : از قَسَمُ دکم بلالشا کو معبدا ایزدی یانه (وانه لقسم لو تعلمون عظیم) .

ژالاش : یانی : یارامه ، ژینه مالامدی یانه ، چاف خزالا قاردي یانه ، ژالاشا ایزدی یانه (کوایزدی ژي وها دیبون : «ایزدی نه ، جل سپی نه ، بی شک جتتی نه ، فله نه لدو مه نه ، مسلمان مان ومان») .

- بالکش -

يارامه گوالات و زنارانه منقش
 رند و بدوا خمشکی وارانه ، خوشک مش
 چاف نخشی بنفشی گلشی جورى چيانه
 ليف ، نفشى خوشى بخشى بهارانه ، گلين گش
 يان ، چاف و برو ، ليف و دف و ديم و خط و خال
 درماني دلى سينه فگارانه ، شفا بخش
 زلف و گلي يو کاکل و بسک و کزي يوقشت
 مسک و گل و سنبل ، گزي مارانه ، خزي رش
 (هزي مارانه ، پزي رش)
 (پزي مارانه ، کزي رش)
 بولين سري يوزيري لسر عنيا کفر طين
 جولين گري يوبرخک و کارانه ، بشویش
 پلتان و برو ، گپک و شيلان و بلازیز
 بستان و بر و ناک ناک ، رانه ، «نهوشش»

خز: هفرموش ، ابريشم .

هز: هزين ، پز .

پز: هز ، ره .

پلتان : جوړه کي سنبلين بپوخکن کو ژ هفرى وان پوخکان ، گپک و نفشتوکان
 چي دکن ، ژ بوي بينا و انا خوش هلدکرن و محافظه دکن .

برو : برى دارا جامى .

بر : فيکي ، ميوه .

تَرِيْسَن سَرُو لِنَسْگِي كَجْجِي آري نَسْرَادَن
 خَشْرِيْن بَرُو سِنَسْگِي خَوْشِكِي شُوخِي جُوَانَن
 دَرِيْن كُوْرُ خَوِيْنَا دَلُ وَجَانِي مَه تَه سَيْدَا!
 سَرِيْن زُأْفِيْنَا وَي كُلا بَاغِي جِهَانَن

فيلسوفين هري مزن بويه كودبي ارسطورا نافي «معلمي دو وه مين» هلدايه .

ژكباري علمانن : ژمزين زانانه . ياني : بين كودبقة متني وي قرآنا جمالي دخونن ، ژ بردكن ، او ژ عالمنن مزين وك ابن سينا نو غزالي نو كاشي نه ، وك رازي نو قاضي نه ، شرح حاشيين وان لشروه نو تفسيراي وي نه .

رازي : فخر الدين رازي (. . . - ۲۱۰ م) مفسر و متكلم ، فيلسوفكي مزنه ، دژي معتزليان بويه ژ باژاري ري ي به ، لهرا تي وفات كري به .

قاضي : قاضي بيضاوي (. . . - ۲۸۶ م) راوه كر و مفسركي مشهوره ، ژ باژاري بيضاوي ، نيزيكي شيرازي به .

كاشي : غياث الدين السمرقندي (. . . - ۴۳۶ م) زانباري علمي فلك و حسابي بويه ، عهد الرزاق الكاشاني زي : (. . . - ۳۲۹ م) متصوفكي مشهوره .

الغزالي : فيلسوف و متكلم و متصوفي مزن ابو حامد محمد الغزالي الخراساني (. . . - ۱۱۱ م) شاگردی امام الحرمين ابو المعالي الجويني نو مدرسی مدرسا نظامي به يا بغدادی بويه .

ابو علي سينا : ابن سينا (۹۸۰ - ۱۰۳۷ م) بافي وي ژ اصفهاني چويه بخارا يي كو ابن سينا لوی بويه ، ژوی فه گري يا به اصفهاني ، لوی وفات كرية ، د فلسفا ارسطو نو افلاطوني يا نو دا ، كلك كور بويه ، وك افلاطون گوتي به كو : عالم ژ فيض و ريژا هبونا خوه دا پيدا بويه ، فكرين وي بين تصوفي ژي بر كور بونه ، د علمي حكمتا روژ هلات دا (كو فلسفا وي يا شخصي بويه) ، بر پيش دا بويه ، د منطق و طب و فلسفي دا بر اثر و كتيبين وي هبونه ، وك قانون و شفاء و اشارات و حدود

إصعاجزي بيان : إيضاح و راهه نو شروه به يا كو مروف مات دكه ، مانده دهيله ، مَعْجِزَا كوتن و بيزه فاني ي .

نثر : نثار ، پره نو پولين كو دكوهند و شائيبان دا بسرين بوكان دا ، لبر لنگين وان دَرَشِيْنَن .

قرزانه : حكيمانه نو فيلسوفانه .

مَتْنِي وَي زَبْرُكِرْ ، كُو كِي چَنَد بَنَدِي ژوان خَوْنَد
 تَحْقِيقُ وَ نَظَرُ كِرْ ، ژ كُبَارِي عِلْمَانِ
 حَاشِي نَه لَتَفْسِيرَا وَي ، رَاژِي بُو نَه قَاضِي
 كَاشِي نَه ، غَزَالِي نَه ، أَبُو عَلِي سِينَانِ
 كُو لَمَدْرَسِيَا عَشَقُ وَ أَفِينِي مَه ژِي چَنَد بَنَدُ
 وَي فَلَاسَفَه يَا ژِينِي كُو خَوْنَد ، زَوْقَا وَي زَانِنُ
 حَتِي بَابَدِ دِي أُوِي پِيرُوژِي بِخَوِينِ
 طَالِب هَنَه بِي حَدْ ، لَوِي شَاكِرْدُ وَ مَلَانِنُ
 مَتْنِين مَه نَه ، پَر نَكْتَه نَه ، فِكْرِين مَه نَه لِي شَرَحْ
 شَعْرِين مَه نَه ، پِيرُوژ هَنَه ، إِعْجَازِ بِيَانِنُ

بويه، يك ژ متفكری بشریةى هري مزنه . مُوجدِ منطقا كلاسيكي نو فلسفا مشائى په به .

اف ژي راستي په كي دنه كووان فيلسوفن مزنين روژ آفا ، ژ سر كانيين فلسفه نو بيرو و باوري يا هندو ايزم و ميترا ايزم و زردشت ايزم او ژ هلائينان استفاده كرنه ، اِلهاما خوه ژوان هِلدا نه .
 الكندي : أبو يوسف يعقوب (۷۹۶ - ۸۷۳ م) ، فيلسوفى عصرآ خوه بويه ، ژ قبيلآ كنده يا يمنى بويه .

فلوطين (أفلوطين) : (۲۰۴ - ۲۷۰ م) فيلسوفكي مصري ى مزنه ، دامزروخى فلسفا أفلاطوني يا نوبويه هول دا په كو آشيتي دناف برا دين و فلسفه ي دا چى بكه ، تعليماتين خوه د تاسوهاتا خوه دا كوم كړي په .

الفارابي : أبو نصر محمد (. . . - ۹۵۰ م) لفارابا كازاخستاني بويه ، لشمى وفات كړه ، يك ژ

– گُلا باغی جهان «کردستان» –

لِيْفِين وَه مَيُّ وَ بَادَه نَه ، يَاقُوتِ رَوَانِنُ
 سِيْفِين وَه دِيَاخَلِ دَه نَه ، لِيْفِين مَه زُهَانِنُ
 يَاقُوتِ رَوَانِنُ گُلو يَاقُوتِ رُحَانِنُ؟
 نَاسُوتِ ژ لَاهُوتِ مُقَدَّس قَه خُويَانِنُ؟
 خُويِنَا دِلُ وَ جَانِ مَه ژ وَاَنِنُ گُلو يَانِ أُو؟
 خُويِنَا دِلُ وَ جَانِ مَه نَه ، ژِيِنَا مَه بُوَانِنُ؟^(۱)
 چَافِيِن وَه سِحْرِ پِيَشَه نَه ، هَارُوتِ زَمَانِنُ؟
 جَادُ وَ كَرِي پِيروُز هِنَه ، يَانِ سِرِي خَوَه دَانِنُ؟
 بَسِكُ ، مِسْكُ وَ حَرِيْرِنُ ، گُولي ، پَابَنْدِي لَوْنَا
 أُوْرُو كِي تِيْرِنُ ، بَرُوْمَانَنْدِي كَثَانِنُ
 كَاكُلُ بِلْمَا طِيْنِ حَرْمَا قُدْسِي طُوَافِي^(۲)
 سُنْبُلُ بِسْمَا طِيْنِ ، نُدْمَا زَمَزَمَه خُويَانِنُ

۱- ياني : لِيْفِين وه بين شيرين ، وكي مَيُّ وَ بادَه ، وكي ياقوتي سياله نَه ، سِيْفِين مَمَكِين وه ژِي ، دِيَاخَلِين وه ده نَه ، لِيْفِين مَه ژِي ، ژ تِي يَان ، مَجْطِي نَه تُو زُهَانَه ، بِنْدَه وَارِين وَان مَيُّ وَ سِيْفَانَه ، أَز تَزَانِم گُلو أُو لِيْفِ وَ سِيْفِين وه ، يَاقُوتِ رَوَانِنُ وَ يَانِ غَدَاءُ وَ قُوتِ دِلُ وَ جَانِنُ . وِيَانِ يِكِ ژ وَاَنْدِي نِيْنِ ، بِلْكي سِرُ وَ حِكْمَتِي خُودَانِنُ . كُوژ عَالِمَا لَاهُوتِي (غِيْبِي ، اِلْهِي) دَا ، دَ عَالِمَا نَاسُوتِي (بَشَرِي ، بَر جَافِي) دَا ، خُويَا تُو عِيَانِنُ؟ گُلو خُويِنَا دِلِي مَه ، ژ وَاِنِ دَا رُژِي يَانِنُ؟ وَ يَانِ أُو بِيخُوه خُويِنَا دِلُ وَ جَانِنُ ، حِيَاَتَا مَه ژ وَاِنِنُ ، ژِيِنَا مَه بُوَانِنُ؟ ، گُلو چَافُ وَ بَرُوِيِيِنُ وه ژِي . . . ؟ . بَسِكُ وَ كَزِيْنِ وه ژِي . . . ؟ دِيْمِين زَرِيْنِ وه ژِي . . . ؟ خَالُ وَ خَطِيْنِ وه ژِي . . . ؟ .

۲- حَرْمَا قُدْسِي : پَارِيْزْگَه يَا پِيروُز كُو مَقْصَدُ ژِي ، دِيْمُ وَ رُوِيَه .

شَهِی کُو لَتَخْتِ آزادی ، برِختی «شادی» بُو قاضی .
 لَبَر هَر جُورِی بی دادي سَری هِلدایه ، بی کَدَره
 لِهَنبَر هَر سَتَم کاري ، کُو قَرَضَه جَنک بَجکداری
 شَری آزادی ، رِزگاري ، حُنین و خَنَدَق و بَدَره

شادی : شادمانی ، دلشای . شادی (با پیروی صلاح الدینی ابوبی «۱۱۳۸ - ۱۱۹۳ م») بی کردی .

صلاح الدینی ابوبی دا مزروخی دولتنا ابوبی یا اسلامی یه ، لتکرتی بویه ، لشامی وفات کری یه ؛ کالکی وی «شادی» (شادی) ژ گندی دَوینا حَرِیما «آرانی» (دَرُو دوماری نَخشوانی) ، دگل هَر دو کورین خوه (شیرکوه و نجم الدین ابوب) ، هاتی یه بغدادی ، ژ وی ژي چویه تکرتی ، لوی وفات کری یه ، ژ قبیلاروادی یا عشیرا هزبانی بویه .
 دولتنا ابوبی دمصر و شام و حلب و حماه و حمص و میافارقینی دا ، «۷۵» سالان دوام کری یه (۱۱۷۴ - ۱۲۴۹ م) ، صلاح الدینی ابوبی حکمدارکی هری مَزَن و جَسور و عادل بویه ، د (۱۱۷۸ م) دا ، لَحطینی (گنده کی فلسطینی یه) ، رف لَلَسکرین خاج پرستان خستی یه ، ملکی قُدسی (غی دی لوزینیان) دیل کری یه ، د دورا ، بوان را لهف هاتی یه نو پیمانانا آشتی ی وِر کری یه .

حُنین و خَنَدَق و بَدَره : نالی جی نو جَنگ و شَرین حَضرتی محمدین مقدس و پیروزن ، کُو شَر و شُورشا کردستانی ژي وکی وان مقدس و پیروزه ، ژي جوری جهادا اسلامی یه ، ژ بَر کُو اُوژي ، ژ بُو یی حَفی یه ، حَق ژي ، نالی خودی یه .

- چَلَنُكَ سُوَارَا كِيَا كَسَارُ -

خِيَالَا أَبْرُوِي يَارِي هَلَالِ لَيْلَةِ الْقَدْرَةِ
 جَمَالَا رُوِي دِلْدَارِي ، شَمَالَا طَلْعَةَ الْبَدْرَةِ
 بَرَنُكَ وَ بَنُكِي جَان سُوَزَن ، خَدَنُكِي أَوْرِي شَنُكِي
 پَرَنُكَ وَ أَكْرِي كُوَزَن ، لَدَلْ بِي دَنُكِي خُونِ هَدْرَةِ
 چِرُو سَنُكِي زِي كُولِي دَانَه ، پَرُو سَنُكِي آيَةُ اللَّاهِ نَه
 بَرُو سَنُكِي كُولِرِضَا شَانَه ، لَشَا پُورُ وَ بَنِي صَدْرَه
 چِه يَارُكُ خُونِ كِرُو كَارَه ، چِه شَنُكُ وَ شُوخُ وَ جَبَّارَه ؟
 چَلَنُكَ سُوَارَا كِيَا كَسَارَه ، بَشَانُ وَ شَهْرَةَ وَ قَدْرَه
 شَهِينِ شَاهِي دَلُ وَ جَانَه ، كُسلو دَرْدِينِ دِلَانِ زَانَه
 بِفَضْلُ وَ عَدْلُ وَ إِحْسَانَه ، بِحَقِّ قَرْمَانَه ، دَرُ عَدْرَه

طلعة البدر : در کتتا هیفا چارده شقی .

خون هدره : دلې بی دنگو بی حسنی کو خوننا وی هدز بویه ، بره دای چویه .

خدننگ : تیرورم

رضا شاه : شاهای ایرانی ، گوژ بر خمینی رکی مصری . شاهپور : سروک وزیر ایرانی بو ، و بنی صدری : سروک گوماری ایرانی بو ، کو اوژی ژبر بروسکا شورشا امام خمینی رفین اوروپای . . .

کیاکسار : قرالی هری مزنی امپراطوریا «مد» بویه ، دساللا ۶۱۲ بری یا میلادی دا ، تختپای دولتا آشوری «نینوا» ی ، فتح کری یه

يَكُ تَجَلِّي زِي فَه دَايَه ، يَكُ تَسَلِّي دَايَه لِي
 يَكُ ظَنُّ وَشَكُّ طِي نَه مَائَه ، يَكُ يَقِينُ لِي سُورَه دَلِ
 سُورَه ، وَحَدَّة نُّورَه زِي دَا ، تَخْت شَاهِي مُطْلَقَه
 فَانِي يَكُ بَاقِي كُو طِي دَا ، خَانِي يَكُ مَعْمُورَه دَلِ
 خَانِي يَكُ أَفَايَه ، شَيْن مَائَه ، شَهِينشَايَه كُو لِي
 كَانِي يَكُ خُونُ زِي كُو زَايَه ، لَمْ بَلَمْ ، خَابُورَه دَلِ
 زِي مَه طِرْس ، طُوفَان كُورَابُورِ كُوقَبْطَان ، نُوحِي بَتِ
 لِي مَه پِرْس ! غَمَكِين كُومَابُورِ ، چُوُولَات ، مَسْرُورَه دَلِ

قَهْرَه لِي طُوفَانُ كُورَابُو ، باگرابی دادی هات
 ژی رقی ، مَجْبُورُ كُومَابُو ، بی خَوَه دِی ، مَعزُورَه دِل
 چو ، ژ مَن خَاطِرَنَه خَوسَت چو ، اَز لِدو چوم ، مَن نَه دِی
 سَر حِدَا رَنگِین حَبِین بُو ، بَل كِه كُولِبَا كُورَه دِل
 چوم لِسِیپَانُ و بِلِیجَانِی ، لِنَمَرُوتِ لِي كَرِیم
 مَن نَه دِیت ، اَز چوم «روانی» ، مَن دِی لِي رَنجُورَه دِل
 ایزدی بی یزدان حَبِینَه ، عِیسوی نَه ، فِلَه دُوسَت
 دین بَه دین و مَبِینَه ، سَر خَوش و مَخْمُورَه دِل^(۱)
 بی شی ثوبی اَخْتِیَارَه ، بی پش و بی پاره لِي
 قِیلَسُوفَك زَانِی یارَه ، مَوبِدَك مَشْهُورَه دِل^(۲)
 عَرشِ اَعْلَایِی خَوَه دَایَه ، مَظْهَرِی نُورَا حَقَّه
 ژی تَجَلِی كُولَمَه دَایَه ، هُور و كُور و دُورَه دِل
 دُورَه فِکْرَا حَقَّ نَه نَاسِی ، ژِی كُو عَاصِی هَات و چو
 كُورَه ، دَرِیَا حَقَّ شَنَاسِی ، هُورَه ، یَك مَفَكُورَه دِل
 بَیرو بَازَارَا وِی یَك طِی ، یَك رَدَارَا وِی هَیسه
 یَك هَوَارَا وِی بَیك طِی ، یَك دَهی ، یَك جُورَه دِل

۱- بَه دین: دینی رند ، دینی زَرَدَشْت ، مَبِین: دینی اَشْكَرَا ، دینی اَسْلَامِی .

۲- مَوبِدَك «مُوبِد»: عَالَم و زَاهِدِی دِینِی زَرَدَشْت بَیغَمْبَر . شِی: اَفْتَدَار ، بی كَارِین ، دَشِی: دِكَارَه ، مَقْتَدِرَه ، تَوَانَا یَه .

- دَلْ -

آگِرُ وِپِيتُ وِشَوَاتَه ، شُعْلَه زِي دَا ، نُورَه دَلْ
 جَدَبَه يَآ عَشَقَا وِلاَنَه ، لَرَزَه لِي دَا ، طُورَه دَلْ^(۱)
 طُورَه ، زِي دَا نَارُ وِئُورَه ، بَرَقُ پِيزُوتُ پِروُسُكُ
 قُورَه - قُورُو ، قُورَه - قُورَه ، كُوزُكُ وِطَنْدُورَه دَلْ
 دِجَلَه نُوزَابُ وِفِرَاتَه ، زِي دِزِي خَوِينَا وِلاَتِ
 لَمْ وُپِيلُ وِكِيفِرَاتَه طِي ، بَرِينَا كُرَه دَلْ
 لِي كُوهَرْدَرْدُ وِبَلَاطِي ، وِكُ شَهِيدِي كَرَبَلَا
 دَنگُ «الْحَقُّ» زِي هَلَاطِي ، حَقُّ دَفِي ، مَنصُورَه دَلْ^(۲)
 حَقُّ دَفِي أَوْ حَقُّ دِخَوَازَه ، دَنگُ آوَازَه كُوزِي
 زَنگَلُ وِگِيتَارُ وِسَازَه ، طَبَلِكُ وِطَنبُورَه دَلْ
 زَنگَلِي بَزْمَا اَلَسْتَه ، سَرخُوشُ وِشِيدَاءُ وِمَسْتِ
 بَلْبَلِي آزَادِي خَوَسْتَه ، نَافُ كَلِي مَهجُورَه دَلْ
 اَبِشُ وِچِيگُ وِزَرَقِطَانَه ، دَرْدِي بِي دَرْمَانَه لِي
 دَرْدِي دِيلُ وِبِي كَسَانَه ، هِي هَوَارُ! مَقْهُورَه دَلْ

۱- طُورُ: چيائي طوري سينائي كو موسى بِيَعْمَبَرِ لِي نُورَا تَجَلِيَا خُودَا دِيطِي يَه . زُخْوَه چُويَه ، چيائي طُورُ زِي ، لَرَزِي يَه ، هُوَ يَا يَه .

۲- منصور: حُسين لَوي مَنصُورِ الحِلاجِ (. . . ۹۲۲) ، أَوْ مَنصُوفِي مَشْهُورِي كُو گُوتِي يَه : أَنَا الْحَقُّ = «أَزْ حَقِّمُ ، أَزْ خُوَه دَامَه» زُبُوي وَي زِي ، أَوْي بَدَارْدَا كَرِنَه نُو بُوَيَه شَهِيدِي بَاوَرِي يَا خُوَه .

نُوکلُ صُورِی ژ خـوینی بُو ، کوا آزادی ژی فردا
 طَلَسَمَا سَرِی ژینی بُو ، قَبینا گُورباتی دا
 اَفا بُو چَندک و چَند سَاله ، هِی اَو گَرتی نُو دِیلَه
 بَرینداره ، دَنالَه ، هِی ژوی چِیک و شَواتی دا
 ژ چِیکا «اگرِی» نُو «زِیلان» و «بَرزان» و «مَهابادی»
 «بلیس» و «فوجکری» ، «پیران» و «ساصون» و «خوزاتی» دا^(۱)
 چِه طِرَس و خُوقه ژی یارب! چِه شیرک پر بهیبه بُو
 گُودنیا راست و چَپ تَف لَی ، دِیلان و مِقاتی دا
 دِبه بَمَرِم ، نَه بِنِم اَز گُو اَز اَبُو گُو فَنَدَه
 بوی دَرَدی گُو چُوم بی حَظ ژوی اَفا حِیاتی دا
 لَوَه وَصِیَه دِگَم کَرَدَنو! کِی دِیت وی دَم و دَوَرانی
 گُو اَو شِیر کُتِیه دِیلانی د مَلی بُو کِسا و کِلاتی دا
 لَوی گُو فَنَدی باقَک کُل ، بِنافی مَن ، فَه رِیکن لَی
 بِنِن : «سَیدا» ژ خَوینا دَل ، لَبوکی فی خَلَاتی دا^(۲)

۱ - نالین هتک جی بین سرهلدان و شورشین کرد و کردستانی نه .

۲ - یانی: دبه کو از بری یا آزادی بوی نا کردستانی بزم، فه خوارنا وی آفا حیاتی نه به نصیبی من، وصیتا من، لوه کردان آفه کو دما وه اوی گوئندا آزادی دیت، هون لسر نافی من فَنَدَه کِی گُلین صورین کو خونا نافت و دلی من تمثیل دکن، پیشکیشی وی گوئندا آزادی بکن و ببیین: کو آفاژی، خلاصا سیدا یه، ژ خوننا دلی خوه، ژ بوکی را «ژ کردستانی را» شاندي یه.

«دُژ مَن بَیی یان نه بی، آلا کَسک و صُور و زَژ
 اَبِرو نه به، دِی صِبی رُوزا و کات وی بی دَر
 هَرَه بَرَف و زِیستان وَرَه بهارو نُورُوز
 بژی کَرَد و کُردستانا جَشنا آزادی پیروزا»
 «دُره»

- شیره گی رابو -

بهیبه! شیره کی رابو ژ قادا روژهلانی دا
 حُر و سَرَسَت و آزا بُو، ژ وارین «آراراتی» دا
 ژ دُورا «اُورمی» یو «وانی» ژ «هفتلاکان» و «رنگانی»
 چو «بندرخان» و «دوکانی» ژ «مُوراد» و «فراتی» دا
 ژ «خابور» و ز «زایی» دا، چو «شنگالی» وه هات پیدَا
 ل «آمد» «دجله» لی ری دا، چو «مُزوری» ژ «چاتی» دا
 خوَه برِدا وار و زوزانی «شرفدین» و «آزرگانی»
 ژ «نَمروت» و «بلیجانی» ژ «سیپانی خلاتی» دا^(۱)
 ژ «بدلیس» چو «فارقینی»، چو «میردینی»، چو «عقرینی»
 لبوطان، قاسه گی بیینی فه داخوه ژ جون وهاتی دا
 د «آرزاشکون» و «وانی» دا، د «خور» و «اقبطانی» دا
 د «آنی»، «تخشوانی» دا^(۲) بسالان او کوماتی دا
 لپی وی بون گُروروئی، براز و وحشین کوفی
 بهرلیپ و چف و چوفی کوبینن وی ژ لپاتی دا
 حتا کولوار و زوزانی «سننداژی» لایرانی
 بفند و بند و پیلانی کولی دان، ماد ماتی دا

۱ - نافین هنک چیا و دریاچه نو چم و بند و بهوره گین کردستانین مشهورن .

۲ - نافین هنک جی نو وار و قله نو بازارین دیروکی بین کردستانی نه . کودکوریاین تاریخی دا تختبایین قرالیه و دوله و حکومت کردستانین گفن بونه .

شَاهُ و سُلْطَانُ و زِيرَمَ ، عَلِي هِمَّةً طِينَتَمُ
 گَرَجِهَ اَمْرُو زِي اَسِيرَمَ ، بِي مَصِيرِ اَيْنَدَه تَمُ
 غَمُ زُ طُوفَانِ نَيْسَتِي شَايْدَ نُوحِي گَشْتِي بَانَ شُو دُ
 رُو زِي بَخْتِ زِي سْتِي بَايْدَ بَا زِي اَيْدُ ، زَنْدَه تَمُ
 بَخْتِ اَزَادِي بَدَارَمَ ، رُو زِي بِي نَمُ بِي گُ مَانُ :
 تَخْتِي مَادِي بَرِ سُوَارَمَ ، رَخْتِي شَادِي بَنْدَه تَمُ^(۱)

۱- بنده: بسته. شادي، شادمانی، و نامی پدر پدر صلاح الدين ايوبي کردی است که در آنجا او مقصود است و در ولطافت «توریه» موجود است.

- دِلْ جَوَانُ -

تَنْ بَدَرْدِي خَسْتَه جَانَم ، خَسْتَه خَاَنَه اَفْكَنْدَه تَم
 پَيْرَ مَرْدِي نَا تَوَانَم ، دِلْ جَوَانُ وَرَزْنَدَه تَم
 تَخْتُ وَبَخْتُ سَرَفِرَازِي ، خَوَاهُ وَآزَادِي مُرَادُ
 شَهْسُوَارِ آن نِيَازي ، نِي گِدَاهُ وَبَنْدَه تَم
 طَيْرِ عَنَقَائِي كَمِيْنَا قَافِ غُرْبَه مَسْكَنَم
 دُرْ دَرِيَائِي اَفِيْنَا كُرْدِي يَا لَبْ خَنْدَه تَم
 بَازِ بَالُ وَ پَرَشِكْسْتَم ، پَايِ بَسْتِ دَامِي اُوسْتِ
 سَازِ مُوسِيْقَا «اَلْسْتَم» ، رَازِ عَشَقِ سَازَنْدَه تَم
 يَادِ كُرْدِسْتَانِي دَارَم ، اُو بَهَشْتَم هَسْتِ وَ بَسْ !
 دَادِ آزَادِي نَه دَارَم ، دَرَقَفَسِ پَرَنْدَه تَم
 كَبْكِ قَبَبِ مِيَزْتَم سَرِ كُو هَسَارِ «جُودِي» هَر
 بُلْبُلِي غُلْغُلْ كُنَم بَرِ صُورِ گَلِي قَرْخَنْدَه تَم
 بُوْدِي نَا بُوْدَم ، وَجُوْدَم كِه خِيَالِ الظِّلِ دُوْسْتِ
 دَرِ بَرَشِ گِيْتَارُ وَ عُوْدَم ، بَرِ دَرَشِ اَفْكَنْدَه تَم
 دُورِي پِيَشْدَاْدِي مِيْخَوَاهَم ، گُوْتِي تَم ، آري نَزَادِ
 وَارِثِ هُوشَنگِي شَاهَم ، مَادِي رَا قَرَزَنْدَه تَم
 رُوْسْتَم مَازَنْدَرَانَم ، گُو و ، گُوْدَرَز ، كَاوَه تَم
 شِيِرِ آزَادِي رَوَانَم ، دَرِ جِهَانِ پَايَنْدَه تَم

چه خوش گل بو، چه بلبل بو، چه غلغل
 چه دل گل بو، برین کور و عداک
 ژ چاڤا خون لیبی چون، بونه دریا
 درری نایا خوه بون درری بزاره
 درری یکتایی دریایی ولاتن
 سرری سودای دل بون آشکاره :
 نکل سوری ژ خونی هات، دناله
 ژ دزدی سرخوه بونی آه و زاره
 آفینا روژ هلاسی داغ و گوکر
 قبینا گورباتی سرزناره
 لفی خانی، فی دورانی، تنی مام
 گلامن گانی؟ نوروز و بهاره

- گُلُ وُ بُلْبُلْ -

گُلُ وُ بُلْبُلْ ، گَشُ وُ شَابُونُ ، بهاره
 کُوبُلْبُلْ دَلِ خَوْشُ وُ گُلُ نَازِي دَارَه
 گُلِي ، سِنِگُ وُ بَرُو پَاخِلِ فِکْرُ لِي
 دَلِي بُلْبُلْ ، بُو غُنْجَا پَارَه پَارَه
 خَدَنُگُ وُ خَنَجَرُ وُ تِیْرِي أَفِينِي
 قَه دَانِ لِي ، زِي لَمِي خُونِي فِشَارَه
 گُلُ وُ بَيَبُونُ وُ سُنْبُلْ ، لِيکِ لَفِينَه
 دَلِ پَرِ خُونُ وُ بُلْبُلْ دُوسْتُ وُ يَارَه
 دَلِي مَنِ کَانِي ، کَانِي بُلْبُلِي مَنِ؟
 لَکَرِ دَسْتَانِي فِیغَانُ وُ فِیزارَه
 زَبِي دَادِي ، لِسِنِگِي مَنِ خَدَنُگِنِ
 گُلا آزادي ، بِنِ لِنِگِي نَيَارَه
 نَه لِي گُلُ مَا ، نَه سُنْبُلُ مَا ، نَه بُلْبُلُ
 تَنِي دَلِ مَا کُوبِي وُي اُونِگَارَه
 لِقَادَا غُرْبَتِي اَمِ زِي کُوبِي دَلِ
 وِکِي بُلْبُلُ دِنَالِنِ ، هَيِ هَوَارَه !

وَتَتْلُو آيَاتِ قَدِيمِ نَعِيمِهِ
 وَتَرْفَعُ رَايَاتِ النَّعِيمِ الْمُجَدِّدِ
 فَيَحْسُنُ حَالِي بِالْوَصَالِ مُنْعَمًا
 وَيَسْكُنُ بَالِي مُسْتَرِيحًا فِي مَرْقَدِي
 يَزُولُ نَيْسَاحِي فِي رَوَاحِي وَعُدُوتِي
 يَعُودُ صَلاَحِي وَيَبُوحُ فِي مَشْهَدِي
 فَيَسْجُدُ «سَيِّدًا» سَجْدَةَ الشُّكْرِ شَاكِرًا
 وَيَرْقُدُ بَعْدَ الْمَوْتِ فِي قُدْسِ مَعْبَدِي

هَوَى وَطَنِي قَارٍ فِي أَعْمَاقِ مُهْجَتِي
 وَفِي بَدَنِي نَارٌ وَنُورٌ فِي خَلْدِي (١)
 وَمَنْ نَارِهِ نَارُ اللَّطْفِ وَكَلْبِهِهَا
 وَمَنْ نُورِهِ نُورُ الْهُدَى نَجْمُ فَرْقَدِي
 وَتَطْهِيرُهُ أَرْضاً كَعَرْضِ لَوَاكِبٍ
 وَتَحْرِيرُهُ فَرَضٌ فِي دِينِ مُحَمَّدِي
 فَهَبُوا إِلَى التَّطْهِيرِ مِنْ دَنَسِ الْعُدَى
 إِلَى نُورَةِ التَّخْرِيرِ نَسْعَى وَتَفْتَدِي
 طَنِينِي بِهِ ، غَنَى كَلَامِي غَرَامَهُ
 حَنِينِي لَهُ بِالْأَمْسِ وَالْيَوْمِ وَالْعَدِ
 لَنَا ذِكْرِيَاتٌ مِنْهُ حُلُومٌ مَذَاقُهَا
 وَهَلْ مَا مَضَى آتٍ فَأَقْرِشَهُ خَدِي
 أذُوقَ بِلِسَانِي وَأَسْمَعْ بِسَمْعِي
 وَأَذْرِكُهُ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفِ وَالْيَدِ
 يُنَاجِيَهُ ذُكْرِي وَسِرِّي وَجَهْرَتِي
 يُحَاوِرُهُ فِكْرِي ، بِذِكْرِهِ نَهْتَدِي

١ - أي أقسم بحياة أشواقني إلى جنان كردستان وبعجوني من فراقها وبموت صبري عن الحياة في ربيع ربوعها وبترية قبر ذلك الصبر عنها ونفاد جلدي منها ويطي ضلوعي لهاها واحتواء أحشائي لجواها وبكيه لها وبري دموعي من دم جروح كبدي وبإحساس الحياة في الممات لها وبقدسية الموت لأجلها وبذكر لقاء مجدد تراثها التليد وبفكر البقاء والعيش في النمط الجديد من طراز توحيد أجزاءها بتحريرها من أعداءها - وإنه لقسم لو تعلمون عظيم - أقسم بذلك القسم العظيم الكريم أن حبي لوطني وكردستاني قار وثابت في أعماق روحي ووجداني وسار في ذرات جسماني وكلذعة نار في جسدي ولمعة نور في خلدي و

- قُدسُ مَعْبَدِي (كُرْدِسْتَان) -

وَعَيْشِ اشْتِيَاقِي ، وَحَنَانِي لِسِرْحَدِي
وَطَيْشِ افْتِرَاقِي مِنْ مَعَانِ بَنِي مَدِي (١)
وَمَوْتَةِ صَبْرِي عَنْ حَيَاةِ رَبُّوعِهَا
وَتُرْبَةِ قَبْرِ اِصْنَطِبَارِي وَجَلْدِي
وَطِي ضُلُوعِي لِجَوَاهَا وَكَيْهَا
وَرِي دُمُوعِي مِنْ دَمِ جُرْحِ كَبْدِي
وَحَسِّ الْحَيَاةِ فِي الْمَمَاتِ لِأَجْلِهَا
وَقُدْسِ الْمَمَاتِ لِلْحَيَاةِ الْمُخَلَّدِ
وَذِكْرِ اللَّقَاءِ لِطُرَافِ ثُرَائِهَا
وَفِكْرِ الْبَقَاءِ فِي الطَّرَازِ الْمُوَحَّدِ

١ - مَدَ ، مَيْدَ ، مَادَ ، مَادِي : أسماءٌ للشعب الذي وضع الحجر الأساسي لإمبراطورية ميديا «كردستان» في عاصمتها أكتاتانا (همدان) حوالي سنة (٧٠٠ ق. م). ووصلت الإمبراطورية إلى أوج عزها وعظمتها في عهد إمبراطورها (ملكها الكبير) كياكسار (كياخسار) الذي فتح نينوى عاصمة دولة آشور سنة ٦١٢ ق. م. ، فقضى عليها «كايروس» (قوروش الكبير) ، الأخميني (الپرسى) ابن قمبيز الأول وزوجته «ماندنا» بنت الملك الأخير للإمبراطورية الميديّة (أستياك) . وشكّل قوروش الإمبراطورية پرسية من الجمع بين ميديا وپرسيا .

بنو المَدَ : الأكراد . حيث أن «مَدَ» و «ميدي» و «مادي» و «ماني» و «ماناثي» و «قاردو» و «قاردوخي» و «قارتي» و «باقرتي» و «حوري» و «خوري» و «ميتاني» و «نايري» و «ناهري» و «نيري» (ومنه بلدة نهري = شمدنيان الحالية) و «سوياري» و «خالدي» و «كالدي» (أوزارتي) و «لولو» و «لولوبي» و «كاسي» و «كاسيت» و «كاشو» و «كوش» (ورد ذكره في الكتاب المقدس) ، و «گوتي» و «جوتي» (ومنه «جودي» الجبل المشهور في كردستان) : كلها أسماء أصول وآباء هندو آروبيين (آريين) إنحدر وتناسل منهم الشعب الكردي الحالي ، ولهم تاريخهم العريق المجيد في منطقة جبال زاغروس وميزوبوتاميا (المسماة حالياً بکردستان) . فسُحِقاً للظالمين المحرفين والمنكرين ويُعدّ لهم ولهم الويل مما يصفون !

صَبَاحِي مَسَاءٌ ، يَوْمِي غَيْمٌ وَغُمَّةٌ
 رَوَاحِي نِيَّاحٌ ، لَيْلِي وَيْلٌ ، غَدِي غَدْرًا^(١)
 إِلَيْهَا حَنِينِي وَأَشْتِيَاقِي وَكَهْفَتِي
 وَمِنْهَا احْتِرَاقِي وَلَهَا نَعْمَتِي شِعْرًا
 نُلْبِي إِلَيْهَا كَغَبَّةِ الْحُسْنِ قَبْلَةً
 ثَمُوتُ لَهَا ، نَحْيَا بِهَا ، تَبْغَهَا حَشْرًا^(٢)
 وَنَطْلُبُهَا الْمَشْوَى وَجَنَّةَ عَدْنَانَا
 وَفِي جَنَّةِ الْمَأْوَى هِيَ النِّعْمَةُ الْكُبْرَى
 هِيَ الْكُلُّ ، كُلُّ الْكُلِّ ، كُلُّ مَطَالِبِي
 هِيَ الْبُغْيَةُ الْأُولَى ، هِيَ الْمُنْيَةُ الْآخَرَى

هَمَّا : إله البركة عند الحوريين والميتانيين . و كلوهما : إحدى ملكاتهم الشهيرة . و «كلو» من «كلو» الكردية ، بمعنى المكحولة العين .
 كلويترًا : (كليوترا) إسم سبع ملكات لاجيات في مصر أشهرهن الخامسة وُلدت في الإسكندرية عام (٦٩ قبل الميلاد) ملكة مصر (٥١ - ٣٠ ق م .) فتنت قيصر بعد معركة فارسال (٤٨ ق م) ، وولدت له «القيصرون» وهام بها مرقس أنطونيوس فأنجبت منه ثلاثة أولاد وابتحرت بعد معركة «أكسيوم» ، ٣١ ق م . و كلويتره تيتا : ملكة سلوقية زوجة «ديمتريوس الثاني» ، اقتترنت بالملك الفرثي (الأشكاني) بعد أسرها ، ثم بأنطيوخس (سلوقس) الثالث . والسلوقيون : سلالة هلنستية أسسها سلوقس الأول من قواد إسكندر الكبير . ملك (٣١٢ - ٤٦ ق م) من الهندوس إلى المتوسط .
 وفي نسخة أخرى :

«وَلِيْلَاءُ حَبِي ، وَجَدُّهَا مَجْدِي ، هَزْتِي • زَكِيخَاءُ لَبِي ، مِنْ مَحَاسِنِهَا «مَيْتْرَا»
 أَي أَنَّ إِلَهَ النُّورِ «مَيْتْرَا» أَوْ دِيَانَةَ مَيْتْرَا ، مِنْ مَحَاسِنِ كَرْدِسْتَانَ وَمِفَاتِنَهَا .

١ - أي غدي صار غدراً وخيانة ، أو غدي ، غدراء ، أي ظلمة ، من غدر يغدر أي أظلم .
 والممدودة صارت مقصورة لضرورة الشعر . والغمة : الحيرة و اللبس والظلمة أيضاً .
 والرواح : الذهاب والإياب في العشي والعمل فيه . ومعنى الراحة كالرويحة والرواحة .

٢ - أي أنها قبلتنا لنا من كعبة الحسن ، نلبينا : نقول لها «لبيك» ونطلبها حشراً إليها وفي يوم الحشر ولابتغي سواها ، فهي المشوى في دنياي وهي المأوى في أخراي وهي كل مطالبي وبغيتي ومناي ، والله المستعان !

وماء الحياة من فراتي ودجلتي
 فُراتُ الحياةِ كانَ من جَنَّةِ نَهْرٍ^(١)
 وَمِنْ عَنَبٍ أَزْهَرُهَا أَزْهَرُ الْمَرَايِ
 وَمِنْ كَوْتَرٍ أَنْهَارُهَا أَبْهَرُ الْمَجْرَى
 وَظَبْيَانُهَا حُورِي وَنُورِي جَمَّالُهَا
 وَسِيَّانُهَا طُورِي ، بَلِيْجَانُهَا بُشْرِي^(٢)
 عَرُوسُ الدُّنْيَى زُفَّتْ لَنَا ، الدَّمُّ مَهْرُهَا
 فَأَحْلَى بِهَا عَرَساً وَأَعْلَى بِهَ مَهْرًا
 مَلِكَةُ مِصْرِ الْقَلْبِ ، حَاكِمَةُ لَهَا
 قَضَى قَدْرِي بِجَلْبِي عَبْدًا لَهَا شُكْرًا^(٣)
 وَكِيْلَاءُ حَبِّي ، وَجَدِي ، مَجْدِي وَعَزْتِي
 زَكِيخَاءُ لَبِّي ، تَيْتِي ، هَبَا ، كَلُوبَتْرًا^(٤)
 رِيْعِي شِتَاءً بَعْدَهَا وَرَبُّوعُنَا
 شِقَاءٌ وَدَاءٌ ، كُلُّ سَهْلٍ غَدَاً وَعَرَاً

١- إشارة إلى رواية «الدجلة والنيل من أنهر الجنة أو نهران من الجنة» .

٢- سيهان و بليجان : جبلان شهيران في كردستان و زوزان كلمة كردية بمعنى المصيف ذي المناخ الطيب . و طور : طور سينا ، الجبل الذي تجلّى الله عليه لموسى (ع) فخرّ صعقاً .

٣- أي قضى وحكم قدرنا بجلبنا إليها وجعلنا عبداً لها ولحبها وشكراً لله تعالى على ذلك التقدير الأزلي . وفي نسخة أخرى : (قضى قدرتي بالقلب عن غيرها ففكر (خ)) بمعنى قضى وحكم قدرنا في الأزل بقلبنا وصرفنا عن غيرها تماماً بالتوجه إليها عقلاً وفكراً ومُدَامَا . .

٤- تيتي : نفر تيتي امرأة أختاتون «أمينوفيس الرابع» ، (القرن ١٤ ق م .) . شجعت عبادة آتون (إله الشمس = ميترا) الذي أعلنه أختاتون الإله الأوحّد في مصر . وهيكله في «تل العمارنة» على النيل بأسبوط ، أنقاض عاصمة الفرعون أختاتون (نحو ١٣٦٦ ق م) . ولنفر تيتي تماثيل خلّدت جمالها الرائع . ويُقال أنها من كردستان ، ولذا شجعت عبادة إله الشمس «آتون = ميترا» الكردستاني المنشأ .

- أطيب الذكرى -

مَضَى حُلُوبَ أَيَّامٍ مِنَ الْعَيْشِ فِي مِصْرَا
بَقِيَ مِنْهُ أَحْلَامٌ لَنَا أَطِيبُ الذِّكْرِى
أَبُوهُ وَلِهَا الْجِسْبَارُ طَوَّلٌ وَعِبْرَةٌ
وَأَهْرَامُهَا الْأَسْرَارُ مِنْ حَوْلِهَا تَثْرَى
رَوَائِعُ تَارِيخٍ عَظِيمٍ عَجِيبَةٌ
رُؤَايَتُهَا تُتْلَى ، وَأَيَّاتُهَا تُقْرَى
نَعِيمٌ فِي جَنَّاتِ النِّعِيمِ نَعِيمُهَا
نُعْمَانُ بِهِ مِنْ حَيْثُ قُمْنَا فِيهَا شَهْرَا
عُيُونُ الْمَهَا ، حُورٌ عُيُونُ ظَبَائِهَا
تَعَلَّمْنَ مِنْ هَارُوتِ كَحَلَاتِهَا سِحْرَا
وَكَمْ أَدْرَاهِلٍ مِنْ طَلْعَةِ الْبَدْرِ رَوْنَقُ
عَلَى النِّيلِ أَوْ مِنْ ظَبِيَّةٍ أَخْجَلَتْ بَدْرَا
تَجَلَّتْ بِأَنْوَاعِ الْمَحَاسِنِ وَأَنْجَلَتْ
مَقَاتِنُهَا فِي قَلْبِنَا عَشَّشَتْ وَكْرَا
وَعَقْلِي فِي كُرْدِسْتَانِي يَنْشُدُ مُهْجَتِي
وَقَلْبِي فِي زَوْزَانِي ، وَجِسْمِي بَقِيَ وَثْرَا^(١)
جِنَانُ جِنَانِي فِي رَبَاهَا وَمُنِيَّتِي
عُيُونُ مَهَاهَا ، صَبْرِي عَنْهَا غَدَا صِفْرَا

١ - أي وبقي جسمي هنا فرداً، منفرداً بلا عقل وبلا قلب وروحاً وحياً كميت.

- بڙي آزادي -

ژِجْشَمِي مَسْتِي خَمَارَش، دَلُ وِجَانِ مَسْتِي مِي كَرْدَم
بِه پَنجِي زَلْفِ جَبَّارَش، اَوَانِ بَر، بَسْتِي، وَي كَرْدَم!

ژِغُنْجِي لِيهِي مِي نُوشَش، گَلَا نُو غُنْجِه سَر خُوشِه
لِبَاغِجِي سِيَفِ اَعُوشَش، مَلَا بِي هُوشِه، پِي كَرْدَم

بَاوَازِ سَرَقَرَايِي «بِڙِي آزادي» كَر كَرْدَم
لِسُوكَا چَار چَرَا قَاضِي، كِيَتَارُ وِ سَازُ وِ نِي كَرْدَم

ژُوي سَازُ وِ مِي وِ بَزْمِي، مَه هَلْدَا قُوَّةُ وِ عَزْمِي
كُورِسْتِ قَانِ دُرِّي فِي نَظْمِي، لَشُوخَا مَادُ وِ كِي كَرْدَم

ژِبَلِ وِي، اِيْدِي دُوسِيَايِي، ژِ مَلِكِ دِيْنِ وِ دُنْيَايِي
بِهَشْتِ وِ زِيْنِ وِ عُقْبَايِي، سَرَا سَر لَفُ وِ طِي كَرْدَم^(۱)

۱- لَف: پيچان، پيچاندن .

طِي: طواندن، گرتن

دُوسِيَايِي طِي كَرْدَم: يانِي مَن ژِغِيرِي يَارِي، دُوسِيَانُو طُومَارِي ژِ حَمِي طِشْتَانِ
پِي چَانُورَا كَر، دَاوِي لِهَرِ طِشْتِي اَنِي، اُو يَارِ بَتْنِي مَا، هُو!

1 - Me'sûm: Serokê Malbata şêxên Taxî ye, lê şêxiti ne dikir, xizmet û xebat ji boy mederseyên kurdistanê ra (ku ji Alî Kemalîstan va hatibûn qedexekirin) dikir, Mela û Feqî yan xweyî dikir û pîrr qîmet û rûmet di da wan, di binê pîrr şert û mercên giran da, wî kar û barî hilda bû ser milên xwe û ewî xizmetê pîroz dimeşand.

Şoreşa şêx seîdê rehmetî, ji aliyê sazmana "Azadî" yê va hatibû pîlan kirin, merkeza wî sazmanê li Îstanbolê bû, serokê wî, seyîd Abdulqadirê kurê Seyîd Ûbeydullahê Nehrî yê bû, miralayî "Xalid begê" Cibrî jî, li Erzuromê serok û Mumessilê wî yê li Kurdistanê bû, Kemalê Kor (Atatürk) pê hesiya bi emrê wî, Xalid begê ji Erzuromê girtin anîn dadigaha eskerî yê ya bitaybetî li Bîdlîsê, ku ji boyî Kurdan hati bû damezrandin.

Dema ku Xalid begê di Patnosêra derbaskirin, Xalid begê, xeber ji Husseyin Paşayê serokê eşîra Heyderan ra şand ku ewî ji destê leşkeran bigrin û Xilas bikin (ku eger Husseyin Paşa dil bikra, bi hêsayî dikarî bû Xilas bikira) lê, meel esef! kor Huseyn Paşa ewî karê serfirazî nekir.

Lê, dema ku Xalid begê anin Bîdlîsê, Şêx Me'sûmê rehmetî, leşkerê xwe amade kir ku dor li Bîdlîsê bigrin û Xalid begê Xilas bikin; neel esef! "Şêx Eladinê Oxinê" bilez hat bal Şêx Me'sûm û ewî serwextkir, nehîşt ku Şêx Me'sûm leşkerê xwe bişîne û Xalid begê xilas bike ku Şêx Me'sûmê rehmetî, çend roj berîya mirina xwe, ewî bûyerê wiha beyandike: "Min ji ilmê ra, ji medreseyên Kurdistanê ra pîrr xebat û xizmet kirîye, belkî xwedê min bide xatirê wî û efû bike, bibexşîne. Lê min xeta û gunehêkî pîrr mezin kirîye ku min îştirakê şoreşa Şêx Seîd nekir, xwedê jî dizane ku sebebê wî jî Şêx Eladin bû, lewra ez ne alim bûm, bi ilmê Şêx Eladin jî bawerîya min hebû, ku min bi gotina wî kir û leşkerê xwe neşand ser Bîdlîsê û îştirakê Şoreşa pîroz nekir.

(Ku Şêxîn kufrewî û Oxinê û pîrr Şex û Axayên dinên wekî wan, bi şoreşa Şêx Seîd ra wiha îhanetê kirin, iro jî pîrrên wan wî îhanetê dikin).

Hecî Mihê Welo û Hecî Mirza Muhemedê Lewend (ku jî Nahîya Dîknûgêya milazgirê bûn. Rehmeta xwedê li wan be!) digotin ku Sulêyman begê Hesenî, mektûbek da me û, em şandin bal Huseyn Paşayê Heyderî ku ew jî xwe amade ke ji boy şoreşê ra, **Huseyn Paşa** nameyekî ji cêba xwe deranî, nişanê me da û got: „Eva mektûba Şêxê mine, ji Bîdlîsê şandîye, ku em ji Hukûmeta tirkan ne qetin, em jî nikarim bê emrîya Şêxê xwe (Şêxê kufrewî) bikin“. Ku ev jî delîlekî tarîxîye ji boy îhaneta Şêxên kufrewî yan, çawan ku maceraya Şêx Me'sûm jî, wesîqa **Şêxên Oxinê** ye. Ji xwe yên ku ji berêda mala kurdan di her demîda xirab kirîye û hêj jî di ke, ew cûrên şêx û serokên "xwedê musteheqqê wan bide"!

Tax: Navê Gundekî Bîdlîsêye ku Mezinê malbata şêxên Taxî (seydayê Taxê) ji wir hatiye li "Norşînê" bi cî bûye ku Norşîn jî Gundekî dinê Bîdlîsêye.
Kufra: Gundekî Bîdlîsêye ku şêxên kufrewî ji wê hatine merkeza Bîdlîsê.
Oxîn: Gundekî Qeza Motkîya Bîdlîsêye ku şêxên Oxinê li wêne (ji bav û kalên xwe da jî dijên doza azadîya kurdan bûne, nezanên kurdan jî hêj jî lepey wanin...)

- معصوم (١) -

(١٨٨٦ - ١٩٧١)

يا باريك الله في من كان «معصوماً»
 إسماً، مُسمًى وملفوظاً ومفهوماً
 نجم الهدى في دجى ليل الطغاة بدا
 جنح سماء العلاء، بالعز مرقوماً
 مجاهد العلم حشداً في مدارسنا
 بالصبر والحلم مؤسوماً ومعلوماً
 وناصر الثورة الحق بجداً إلى
 أن يتلقن من أوخين مرسومها
 حيث أتى من أتى به سريع الخطى
 ألقى إليه بعكس الأمر مكتوماً
 وأقنعوه بهذا العكس منتكساً
 ولقنوه بأمر كان مشئوماً
 تبا لمن وصلوا بالغير وأنفصلوا
 عن ركبهم وأخذوا في السير «معصوماً»
 وبارك الباري في المحمود مجهوداً
 دار القرار إلى المشهود مرحوماً
 في مفعد الصدق، عند الحق متحداً
 بالحق والصدق مبدؤاً ومختوماً

- عليّ الرضا -
(١٩٠٢ - ١٩٧٢)

عليّ الرضا ، نور الهدى ، مرشدُ غدا^(١)
 في ليل الدُّجى نجماً بدأ دُرّةً يَتَمَّا
 أبوقاسمٍ ، ابن سعيّد وعالم
 شهيدٌ قدّ لم يستطع أحدٌ كَتَمَّا
 كريمٌ أجل ! ابن الكرام الأفاضل
 عظيمٌ في طومار العظام أتى حَتَمَّا
 نُجوم الهدى مَنْ أَقْتَدَى بِهِمْ أَهْتَدَى
 ومن ضلّ عنهم يَلْقَ مَنْ غَيَّبَهُ شَتَمَّا
 شعوبٌ لها مجدٌ ومجدٌ لشعبنا
 غدا مجدُّهم مجدّاً لأمجادنا حَتَمَّا

دُرّة - ١٩٩٥

١ - الشيخ علي رضا العالم الفاضل ابن الشهيد الكبير الشيخ سعيد البهالوي رحمهما الله .

مجسّمة سرّاً في قلبي إشارةٌ
 منظمّة ذراً في عقدي على النحرِ
 دواءٌ لأسقامي وماءٌ لحرقتي
 شفاءٌ لآلامي ، دعاءٌ على صَبْرِي
 فشكراً لكر دستان أمّا كريمة
 لها ولمن كان بها طيلة الدهرِ
 مغان بها تُقضى اللباناتُ والمُنَى
 معان بها تُوحى الإشارات لِصَدْرِي
 وآياتها الأزهارُ من بيناتها
 وجنّاتها الأنهارُ من تحتها تَجْرِي
 هواها من الأيمان بالنقل صورةٌ^(١)
 أراها في جسماني من العقل كالجَمْرِ
 أرى كُلَّ أوصالي فيها كُلُّ حُرْقَةٍ
 لها كُلُّ أمالي ، بها شُعلةُ الفِكرِ
 بها بصري ، سَمْعِي ، إليها مآثري
 لها وطّري ، دَمْعِي عَلَيْهَا إِلَى القَبْرِ
 إليها حَنِينِي وكَشْتِيَاقِي وَلَوْعَتِي
 ووَجْدِي حَنِينِ الطيرِ جرياً إلى الوَكْرِ
 ومنها حياتي ، نشأتِي من ترابها
 إليها مماتي ولها الحشرُ لِلْحَشْرِ
 تحنُّ لها روحي ووجداني مثلما
 تحنُّ نساوي الحانِ شوقاً إلى الخَمْرِ
 وقى الله من شئم الأعداي ولؤمها
 رقاها هُدى الهادي إلى العزِّ والنصْرِ

١ - إشارة إلى رواية «حب الوطن من الإيمان» .

- أسرى -

«لقد فضلتُ «أسرى» على الناس مثلما
على ألف شهر فضلتُ ليلةَ القدرِ^(١)»
ولادتها في ليلة القدر فضلتُ
إياها بعكس الأمر من مطلع الفجر
ومن قبلُ قد شبَّهتُ بالبدر غافلاً
فعاينتُ أن العيب من شبَّه البدر
فليس له عزُّ اللقا ، شرف النهى
عيونُ المَها ، لُطفُ الحجى ، رَوْنقُ الثَّغر
وليس له قَدُّ رَشيقٍ ومُشربٌ
رحيق ولم يَدري ولكنها تَدري
إذ البدر شبَّهنا بها صحَّ قولنا
«بلى والليالي العشر والشفع والوتر»
بلى والذي أولى الجمال كماله
لها والورى من بعدها عُشر العُشر
كتابُ كمالٍ أو جمالٍ في صورة
عَبَّارتها نظمي وآياتها نثري
وفي صدف الأُمجاد دُرٌّ كريمة
ولشرف الأجداد فخرٌ على الفخر

١ - في تاريخ ١/١١/١٩٩٦ حصلتُ في القاهرة على ديوان قيس ابن ذريح المشهور بقيس لبني ، نسبة الى عشيقته لبني بنت الحباب الكعبية ، فراعني جداً واستهللت بهذا البيت منه - بعد تبديل لبني بأسرى - . قصيدتي هذه التي أنشدتها بوحى وإلهام منه رحمه الله ، أنشدتها كذكرى لزيارتي أنا وبنتي أسرى ووالدتها للقاهرة عام ١٩٩٤ . والبيت الثاني من القصيدة يصورُ صدف مولد أسرى لفجر ليلة القدر من رمضان سنة ١٩٦٨ بتصوير إبداعي طريف رائع ، حيث يعبر عن أن ولادتها في فجر ليلة القدر فضلتها من مطلع الفجر وهو عكس للأمر لأنها في حد ذاتها «خير من ألف شهر وسلام هي حتى مطلع الفجر» .

والبيت الثالث أيضاً له رحمه الله بقليل من التصرف كما أن الشطر الأخير من البيت السادس لقيس بن الملوِّح «مجنون ليلى» . ويسمى هذا النوع من الإقتباس من شعر الغير بالتضمين وهو من الحاسن البديعية .

إلى الولاتِ ، أَراراتي وَسِينِپَانِي
 فوق الخَلاتِ وما أحلاه زُوزانا
 فأنها جنة المَأوى وفيها لنا
 أحلى المُنَى ، أطيب الأحلام رؤيانا
 ولا أريدُ سواها أيما كانا
 شاماً ومصرَ وبغدادَ وطهرانا
 مِنِّي إليها تحيَّاتي وأشواقِي
 طول الحياة وبعد الموت مَثوانا
 قلبي وعقلي لها ، روحي ووجداني
 منها ، إليها بعَزمٍ فاض إيماننا
 يا باريك الله في وجدٍ وشوقٍ لها
 وبارك الله قلباً ذاق هجرانا
 أهلاً بما لم أكن أهلاً لموقعه
 من حيث في مصر بالأحباب تُقيانا
 إلى اللقاء «بَارِيانِي وَأَقْبالي»
 مع البقاء بمن في دار منفانا
 ونسأل الله تحريراً وعوداً إلى
 جَنَّةِ أبائنا الأولى في آخرانا
 نصرأ وفضلاً لنا منه وإحسانا
 شكراً وحمدأ له آخر دَعوانا

- باخرة الدلتا - أو - في مصر لُقيانا -

سُبْحَانَ مَنْ خَلَقَ الْأَسْرَارَ أَفْنَانَا
 وخلق القمرَ النُّوَّارَ «أَسْرَانَا»^(١)
 شكرًا له ونفى حَرَّ غَلِيلِي لَهَا
 في مصر حيث طَفَا في أَلِنِيلِ «دَلْتَانَا»
 إلى القَنَاطِرِ^(٢) من أحلى مَرَاسِيهَا
 حُلُوَ الْمَنَاظِرِ، منها حلُو ذِكْرَانَا
 مِنَ الْمَحَاجِرِ مِنْ ظَبَائِهَا الْحُورِ
 شَحَذُ الْخَنَاجِرِ فِي أَكْبَادِ قَتْلَانَا
 بِاللَّهِ يَانِيلُ أَنْ بَلِّغَ تَحِيَّاتِي
 إلى الْفِرَاتِ، إلى دِجْلَةِ مَدْيَانَا^(٣)

١ - أسرى : بنت الشاعر الحامية المقيمة في قسطنطينية . وآويا : حفيده منها وأقبال : ولده (محمد أمين إقبال) المقيم في موسكو . كما أن المراد بمن في دار المنفى : والدتهما المقيمة في ألمانيا ، دار الهجرة من جور الظالمين - والله المستعان .

٢ - القناطر : مرفأ ومنطقة جميلة في دلتا النيل قرب ملتقى البحر الأبيض المتوسط ، ذات مجموعة من القناطر والنوادر . قمتُ بزيارتها مع جماعة من طلاب الأكراد في الأزهر على «باخرة الدلتا» عام ١٩٩٤ وبرفقتنا بنتي «أسرى» والدتها «حافضة» ، وأنشدت هذه القصيدة في القاهرة عام ١٩٩٦ كذكرى لتلك الأيام .

٣ - ميلديا : إسم قديم لكردستان . وولات : كلمة كردية بمعنى الوطن . ووزان : أيضاً كلمة كردية بمعنى المصيف ذي المناخ الطيب في الجبال وأراوات و سيبان : جبلان شهيران في كردستان . و خللات : بلدة في جنوب سيبان على ساحل بحيرة وان .

نُرِيدُ حَياةَ حِرةٍ وَكَريمةً
وَحُريةً بِالْمجدِ تَبقى لَنَا ذُخْراً
سَماءٌ لَنَا فِيهِ نُجُومٌ لَوامِعُ
وَشَمْسٌ لَنَا فِي مُسْتَقَرِّ لَهَا مَسْرى
فَدارتُ بِها الأَدوارُ مِنْ مُسْتَقَرِّها
وَحارتُ فِيها الأَفكارُ أَسرارها تَتَرى
نُورٌ فِي أَرْدانِ الجِبالِ عَرينها
نُسُورٌ فِي أقرانِ الذُّرى عَشَّشوا وَكَرا
كَتَبنا فِي وادِ الرافِدينِ كِتابَةَ
جَعَلنا دِماءَ الشائِرِينَ لَها حَبِيراً
وَرِغْماً عَلى أنْفِ الأَعادِ فَانْنا
إِلَى مَجدِنا المَاضِى مَدَدْنا لَنا جِسْراً
فَلا يَسْتَطِيعُ الدَهرُ بَعْدُ وَلا العَدِى
وَلا أَحَدٌ تَبديلَ آياتِنا الكُبرى
سَتَنْطَـحُ أَفاقُ السَماءِ نُجُومَها
شِواهِقُ كِردِستانِ مَرفُوعَةَ الذِّكْرِى
وَتُرفَعُ رَياةُ العُلَى فِي جِبالِنا
وَتُسمَعُ آياتُ الهُدَى مَرَّةً أُخْرى
وَلا بُدَّ مِنْ إِحْياءِ مَجدِ تِرائِنا
لِأَبائِنا عِزًّا ، لِأَبنائِنا قَـخْراً
هُوَ القَـدَرُ المَحْتومُ لِكُلِّ ثُورَةٍ
هُوَ الظَفَرُ المَحْتومُ مِنْ عُسْرِنا يُسْـنَرا

- شواهد کردستان -

شواهد کُردستانِ قِبْلَةَ آمالي
وتحریرُها دَوماً مَنى قَلْبِي الكُبْرى
فلا أُعْطِي منها بالدنئى قِيدَ شَعْرَةٍ
ولا بجنان الخلد من أرضها شِبْرًا
وضعتُ لها وجهي وروحي تَوَجَّهَتْ
إليها وقلبي مُطْمَئِنٌّ بها فكرا
«تذكرتُ أياماً مضت في ظلالها
قطفتُ المني من بين أوراقها الخُضْرى»
وها جَسْدي من كَمَدي لفراقها
ومن كَبَدي سالت دُموعي لها حُمْرا
كتابُ كمالٍ أو جمالٍ في صورة
محاسنها تُتلى وآياتها تُقرا
عروس الدنئى زُقت لأبطال شعبها
وقد بذلوا الأرواح من أجلها مَهْرا
«لكلِّ من الخُلالن دُخْرٌ ومُنْيَةٌ»
ولي لذعة الأحزان أو لهفَّةُ الحَسْرى
هَبُوا! من فَمِ الذئبان شَطْرا خَلَسَتْهُ
فقد نَهَبُوا أوطاني واحتلوها قَسْرا
رُعاة الجِمال في البراري طليقة
سُراة الجبال تحت أغلالهم أُسْرى

وُرُورُ دَمِ زُهْدُ وَ تَقْوَا دَنْ ، صَفَا دَنْ بَحْثِ اَدْرِ اَمَّا
 صَفَايِي نَفْسُ وَ تَقْوَا دَنْ ، هَوَايِي نَفْسَه اَلَهْ دَرِ
 قَلْفِ اُوِنْدِرِ مَاسِنْدَه پَكِ مَهـ اَرْتَلِي مُنَافِقُ دَرِ
 مُرِيدَانِ سَايَه سِنْدَه هَرِي اَلَايِي بِيـرُ كَرَامَهْ دَرِ
 زَوَالِي خَلْقِي دَنْ مَالِي اَلَرُ ، جَنَّةَ فَيـسَرُزُ كُوِيَا؟
 نَه بِيـلْسُنُ كِه اَهَالِي ، غَايَه سِي دِيْنِ لَه تِجَارَهْ دَرِ
 مَرَامِي ، قَانِي اَمَكُ دَرِ ، مَقَامِي كَنَه ، بِيْتِ حَالِي (۱)
 سَلُوَكِي سُوْلَكُنْ ، سِيْرِي قَمَلْ ، اَفْعَالِي غَارَهْ دَرِ
 هِدَايَهْ يُوْلِنِنْ رُوْلِي لَه دَرِ بِيْرُ يُوْلُ كَسَنْ ، اَمَّا
 سِلَاحِي ، جَبَهْ نُوسَبِيحُ وَ مَسْوَاكُ وَ عَمَامَهْ دَرِ
 بِيْنِ دُشْمَانِي دَرِ ، بِيْنِ اَلْمَلَلُ قُرْنَازُ وَ سِيْنَسِي دَرِ
 تَقِيَهْ شَانِي دَرِ ، تَقْوَى دِيُوْبُ ، شَقْوَى اِشَارَهْ دَرِ
 خُلَاصَهْ : پِيْرِي اَبَلِيْسُ دَرِ ، وَيَا اُو پِيْرِي اَبَلِيْسُ دَرِ
 قَاْرَاَنْلُقُ دُوْلُو بِيْرُ سِيْسُ دَرِ ، شِيْطَاطِيْنِي خَلَافَهْ دَرِ
 اَتُوْمُ بُوْمَبَاسِي دَرِ ، دُشْمَانِ اُوْتُوْنُ لَه كُرْدُ وَ كُرْدَسْتَانُ
 پَرِيْشَانِ اَتِيْلِرُ وِيْرَاْنُ ، كِه دَرِ پَنَجِي اَسَاْرَهْ دَرِ
 اَزِيْنُ وَ سَوَاسِ خَنَاسِنْ شَرَنْدَنْ بِيْنِ مَعَاذِ اَللهِ !
 مَنَاصِي جُمْلَهْ نِي نَاسِنْ بُوْدِرِكِه نَصِّ اَيَهْ دَرِ (۲)

۱- يانی : اوتون مرام و مقصدي ، خلقن قانني امك تر ، مقامي ، كنهه مقامي در ، حالي ده ، بيت
 حالي در ، اوتون سلوكي ده ، سولغن سلوكي در (گيدشاتب) ، سيري ده ، قملن سيري در ،
 يابتقاريدا ، قملن كي گيبي غارت در (صالدر گانلقتر) كه - لاصه سي : او ، گنه ، بيت ، وقيل
 گيبي ، قان امجبي و يا عماجي بير ميكروب در .

۲- يانی : بالعموم انسانلارن اوندان قورتولش چاره سي شوته . ز دعاسي در كه آيتن كسين افاده سي
 در (قل اعود برب الناس ملك الناس إله الناس من شر الوسوس خناس الذي يوسوس في صدور الناس
 من الجنة والناس) . «فستعيذ بالله من شر ذلك الوسوس ا- من الذي هو من الناس» . ديوب ، الله
 صغيمالي .

- شیخلغن مفهومی (۱) -

زهر در شیخلغن مفهومی، قایناغی جهاله در
 ریاء و حیلله توتخدیرو تسخیر دن عبارت در
 عرب یوبازی در، انئی که قشمر قوجاسی ترک در
 عجم طولازی در، خنئی، که مایاسی خبائه در
 شامانیزمن اداسی له گلن بیر نغمه نی شرک در
 فاناتییزمن هواسی له آسن باد ضلاله در
 هلاکو نسلی جنگیز دن قالدن بیر فتنه انگیز در
 پیلان تاکتیکی اینگلیز دن، یهودی بیر سیاست در
 قزل سلطان عثمانی، چراغی اولسه بیتمزمی؟
 قمل طوفان شیطانی، بایاغی بیر فلاکه در
 جهاله دورنن دین پرده سی آلتنده آحیاسی
 منات ولات و عزائن سسی، ارنی شقاوه در
 فاسقجه پونپرستلک تر، طریقه نامی آلتنده
 آچقجه حقه ترسلک تر، ساپقجه عرف و عاده در
 عباده نامنه تا چینه وارمیش شهرت و نامی
 دیانه آدنه دینه یاپلمیش بیر جنایه در^(۲)
 کرامه میس، کرامه دن اوزاق، بیر گیزی طوزاق در
 طهارة میس، طهارة دن ایراق، طهره خیانه در
 متاع مادی قانی در دیوب، روحانی رول اوتبار
 دماغوزی پلانی در، هدف قارونی ثروته در

۱- شعار لاری زهد، تقوا و اخلاص، آماجاری دا، الله ده فانی اولماق و اوتون له باقی قالماق دان
 عبارت بولونان یسوک متصوف و متفکر لر، مستثنای آیری شخصیه لر اولوب، بو قصیده نین بحث
 قونوسو یاپتغی سخنگار و حیلله باز لر ایله اصلا مقایه سه آدلتمز لر، اونلار عالم، فاضل و کامل انسان
 لار در. الله بزی اونلارن فیض و برکت لرندن محروم ایله مه سن. آمین.

آه! یاوروسی غریتده قالان مـــــادر محزون
 واه! آتش حسرتده یـــــانان جیـــــگر پر خون
 آه! نیـــــرده بنم حافظه نی سر درونم
 واه! نیـــــرده بنم او دلی پر خون زبونم
 آرتک نه دلم وار ، نه گلیم وار ، نه ده یـــــارم
 گیـــــریده قالان درد دلم ، آه فیـــــزارم
 آنجاق دلجک او ، فلکن دامنی بیرگون
 بیرگون گلجک حریتن ضامننی بیرگون
 آلبه که قشَن موسمی بیرگون گیجه جک تر
 پینشنده بهار موسمی ، نوروز گله جک تر
 گولر آچه جک ، بلبل خوش خوان اوته جک لر
 دللر جوشه جک ، عاشق گریـــــان گوله جک لر

Hevala mın (Hafize) lı Moskovayê emelîyyet bibû, nû jı Nexweşxaneyê derketı bû ku jı boy karekî gelek muhımm û girîng, Min ewê hevala xwe di wî halî da hişt û ez hatım bükreşê ku jı wir derbasê Almanya bıbım; lê jı boy standına vîzeyê ez nêzîkê mehekî li vir mam, min ev helbeste û çend helbeste yên dinên wekî wî, li Bûkreşê nivisîn:

O gül-i yabanî sevdim, günlün fermanı yok
 Kurd u Kurdistanî sevdim, derdimin dermanı yok
 Şimdi o Mosko da kaldı, bende uçtım Bükreşe
 Dil de, Kurdistanê kaldı, böyle düştüm Ateşe
 Hem diyarım, hemde yarım, hem dil u canım gitti
 Bî diyarım, dost u yarım, sebr u samanım bitti

Nisan - 1994 Bükreş-Romanya
 - Durre -

- هېسي ده طاتلي -

هر حافظه نڼ طاتلي بېرر آيسي صاقلې
 او حافظه من انيلري هېسي ده طاتلي
 اجدادي كه كړ دي ديه «سينوپه» سورلميش
 احفادي كه اوردا قالا، اسيمله اديلميش
 بن اوگلي سچتم ده كه ساچاغي تيزدي
 باقتم ده، بگندم ده كه ياپراغي عزيز دي
 خاص باغچه ني عمرم ده گلشي ده، يشني
 «اسرا» سي گونل قندس مه، اقبالي^(۱) ارشني
 بن موطلولغن دوقني او سايه ده بولدوم
 موطلو ياشامن شوقني او پايه ده بولدوم
 انجاق وطنن دزدي كه ياراسي درين دي
 او ذوقني ده، او شوقني ده آلدي كه بنمدي
 ارتق گونلن عشقي ده، سوداسي ده اودر
 ديوانه دلن مشقي ده، سيداسي ده اودر
 لياسي وطن او دل شيداسي كه مجنون
 سوداسي وطن، بلبل شيداسي كه دل خون
 لياسي له، سوداسي له سيداي برافتك
 اسراسي له، اقبالي له حافظه سي ارتك

۱- اسري، قزمز، اقبال (محمد امين اقبال) ده، اوغلمز در، كه بو صورته شعر ده
 اينجه بير لطافت و توريه صنعتي وارد در.

- سَحْرِي هَارُوتُ -

جَشَمِي جَادُوي تُو دِيلْبَر! سَحْرِي هَارُوتُ مِيكُنْدُ
 جَانُ وُدِينُ وُدُلُ سَرَا سَرَا لَافُ وُبَارُوتُ مِيكُنْدُ
 مَنُ اَزَانُ حَايِرَتُ كُنْمُ: خُرَشِيدُ وُ مَاهُ وُ غُنْجَهَ كُغْلُ
 اَدْعَا كَي بَادَهَانُ وُدَعُوَهَ بَارُوتُ مِيكُنْدُ
 كَارِي قَيْسِي عَامَرِي دَلُ، كَارِي سَحْرِي سَامَرِي
 عَمَزَه تُو كَيْسُو تُو كَاكُلُ، كَارِي مَارُوتُ مِيكُنْدُ
 اَنگُوِيْنُ لَبُ، خَنْدَه قَنْدَسْتُ، دَسْتُ بَسَرُ زَنْدَسْتُ مَكْسُ
 دَرُ قَفَسُ طُو طِي بِيْنَدَسْتُ، اَدْعَا رُوتُ مِيكُنْدُ
 «دَرَه» مَانْدُ «حَصَارِي»، «كُوِي»، «نَالِي»، «بِي كَس» اَسْتُ
 نَالَه بَرُ زَاغَرُوسِ اَرِي، كُوِي تَمْرُوتُ مِيكُنْدُ

هاروت و ماروت: دوسحریازین مشهورین بابیلی بونه.

روت: رویت، رویی تو. ادعا روت: ادعا یا مجرد و بی دلیل.

روت: عاری، بی لباس، طازی. (یانی: میشا هنگف و طوطی، ادعای روت، بی مسند دگن گو دیون ام عاشقی شکر و هنگفن، نه گهیشتنه فی راستی ی کو هنگفی حقیقی لیقین محبوی یه، شکر ژي، کنا وی یه، کو او لوان ناگرن، لشکر و هنگف دگرن، خطا نو شاشی دگن کو جزائی وی خطائی خوه ژي، وها دکشین: طوطی، تم د قفصی دا یه، میشی ژي، ژ کسر و حسرتا دلی خوه، هرتم پنچیکین خوه لسری خوه دده.).
 حصارى: جیگر خون «ملا شیخ موسی حصارى (۱۹۰۳ - ۱۹۸۴م).»

کوئی: حاجی قادری کوئی (۱۸۱۵ - ۱۸۹۷ م).

نالی: ملا خضری شاره زوری (۱۷۹۶ - ۱۸۷۰ م).

بی کس: فائقى كبرى عبد الله بگی سلیمانی بی (۱۹۰۵-۱۹۴۸م) یه.

زاغروسى آری: جیایی زاغروسى کو مسکتی گلی کرده، گلی کرد ژي، یک ژ بشین گلی آری یه.

کوهی نمروء: (چپایی نمروء) کو یک ژ چپاین مشهورین کردستانی یه.

گمانِ اَبْرُویشِ نِیْشانِ قُرْبِ «قَابِ قَوْسَیْنِ» اَسْتُ
 نِیْشانِ بَرِ رُویشِ مَعْرَاجِ دَلِّ بَا اَوْ بَایْنِ کَا رَسْتُ :
 بَه بَآلا سِدْرَه نِیْ وَآلا رُوْدَ عَرَشِ خَطُّ وَخَالَا
 کِه اَوْ رَبِّ جَمَالَ بِي مِثَالَا قُدْسِي دِنْدَارَسْتُ
 «اَلِیْ اَهْلِ اَلْهَوٰی اَوْحٰی بَدِیْنِ الْعَشَقِ مَا اَوْحٰی»
 کِه اَوْ پِیْرُوْزَه سَرِّ لَوْحَا رُوْیِ پِیْرُوْزِ دَلْدَارَسْتُ
 جَمَالَ حَقُّ وَ اَزْ حَقُّ ، جَلُوَه دَارِی جِلُوَه يَا حَقَّسْتُ
 مِثَالَا وَاْحِدِ مُطْلَقُ ، مُبَارَكُ نَقْشُ وَ نِیْگَارَسْتُ
 خُودَا هَسْتُ ، مَاسِوَايشِ نِیْسْتُ ، مُحِیْطُ الْكُلِّ فِي الْكُلِّ اَسْتُ
 هَمَه هَسْتُ هَسْتُ وَ كَانَا مَخْفِي يَسْتُ وَ سَرِّ اَسْرَارَسْتُ
 مِیَا عَشِقِي اَزُو نُوشَنْدَ هَمَه عَالَمُ ، بَه اَوْ جُوشَنْدَ
 اَزُو خُوشَنْدَ ، بَه اَوْ كُوشَنْدَ ، «خِیَالُ الظِّلِّ»^(۱) اَن يَارَسْتُ
 کِه دَرِ یَائِي وَ جُودَشِ جُودِ اَوْ بِي حَدُّ وَ پَایَانَسْتُ
 هَمَه چِیْزِي کِه مَوْجُودَسْتُ اَزُو اَظْهَارُ وَ اَضْمَارَسْتُ
 اَگَر تَمَثِیْلُ وَ تَصْوِیْرَشِ بَابُ وَ یَخُ كُنِیْدُ ، گُویْمَ
 خُوشَا تَصْوِیْرُ وَ تَفْسِیْرَسْتُ ، خُوشَا تَقْرِیْرُ وَ كَفْتَارَسْتُ
 وَ كِیْكَ زِیْنَهَارُ ! «مَلَا» سَرِّ طَلْسَمِي اَیْنِ مُعْمَاثِي
 نَه لُقْمِي حَوْصَلَا هَرُ مَنطِقُ وَ هَرُ هُوشُ وَ پِنْدَارَسْتُ

۱۹۹۸/۶/۲۷ ، کولن - آلمانیا

۱ - لِسْتِگَه كِي مَشْهُورَه ، وَ كِي سِنَه مَایِ يَه ، يَانِي : هَمِي عَالَمِ خِیَالِ الظَّلَاوِي يَارِي نَه .

- سرُّ اسرار است -

عَجَبٌ رُخْسَارِي اَسْتِ يَارَبَّ! كِه خَالَشْ مُشَكْ تَاتَارَسْت
مَكْسْ وَاَرِي كِه هَسْت دَرِ اَنگِيْنِ پَايشْ گِرِفْتَارَسْت
كِه دِلِهَاصَفْ بَصَفْ گِرَدَشْ بَغَرْدَنْدْ، آره زُو مَنَدَنْدْ
طَوَافَشْ مِيَكُنُنْدْ، دَرِ كُوشَه نِي كَعَبَه حَجَرِ وَاَرَسْت
دِلْمِ اِحْرَامِي بَسْتْ، اَكْرَامِي خَوَاسْتِ اَزِ پَاسِيپَانَانَشْ
كِه اَو اَزِ حَاجِي بَيْتِ اللّهِ نُو گِرَدَارِي دِيوَارَسْت
طَوَافِي گِرَدِي يَكْ جَارِي كِه اَن پَيْرُوَزَه دِيوَارِي
اَبَدْ بُوَدْ مَسْت خُمَارِي كِه چَشْمَشْ خُمِ خَمَارَسْت
«مَلا»، زِينِ چَشْمِ خُمَارِي دِلَشْ آوَارَه بِيَمَارَسْت
وَرِينِ شُوخِي سَتَمَكَارِي كِه كَارَشْ هَسْتْ، بَازَارَسْت
«مَمِي آلَايِي» دَلِ خُونَسْتْ، سَرِشَكَشْ اَبِي گُلَكُونَسْت
نَوَايشْ نِي وِقَانُونَسْتْ، صَدَايشْ عُوْدُ وِگِيَتَارَسْت
دُرِّي يَكْتَايِي گِرَدَن بَسْتَه نِي يَكْ دَانَه نِي دُرَسْت
كِه دَلِ، پَابَسْتَه نُو جَانِ خَسْتَه نِي اَن دُرِ شَهْوَارَسْت
بِه شَانُ وِشُهْرَتْ وِ نَامَسْتْ، شَرِينِ اَنْدَامُ وِ اَنجَامَسْتْ
شَرِينِ بَالَا نُو دِيَدَارَسْتْ، شَرِينِ مَعْنَا نُو كُفْتَارَسْت
لَطِيْفُ وِ نَازِيْنُ وِ شُوخُ وِ شَنگُ وِ دَلِ كَشْ وِ بِنْدَسْتْ
شِپَالُ وِ سَرُوِي بَالُ وِ جَافُ خَزَالُ وِ كَبِكِي رِفْتَارَسْت
كِه تَقْدِيرِ خُودَا، تِيرِي بَلَا اَزِ چَشْمِ جَادُوِيَشْ
زَنَدْ «حَسْبَ الْقَضَا» جَانَمْ كِه دَرِ زَلْفَشْ گِرِفْتَارَسْت

اَزُو هَم دَرْدُ وَ هَم كـــــــارَم ، به اَو اَسُوْدُ وَ اَزَارَم
 اَزُو بِي هُوشُ وَ هُشِيَارَم ، به اَو گِرِيَانُ وَ خَنْدِيْدَم
 مَهَابَادِي يُو مِيْتِرَانِي يُو ، زَرْدَشْتِي يُو يَزْدَانِي
 هَمَه زُوِيْنْد ، اَزُو گُوِيْنْد ، مُسْلِمَانِي پَسَنْدِيْدَم
 گِه قَانُونِي سِرُوْشْتِي هَسْت ، سِرُوْشْتِي سَنَه اَلله اَسْت
 به جَزْئِي اَخْتِيَارِي بَسْت خُودَا هَر كَارُو وَ اُمِيْدَم
 مُقَدَّر دَر اَزْكَ هَر چِيْز ، مُحَرَّر حَكْمُ وَ فَرْمَانَسْت
 مُصَوَّر جَلُوَه تَم مَن نِيْز ، مَنُوْر نُور خُورْشِيْدَم

۱/۱۲/۱۹۹۸ ، کولن

۲ - مَهَابَادِي: آيِيْن مَهَابَاد كه نام پيغمبري از پيغمبران آري يانِيِي قديم است، و بهمه پيغمبران قديمي ايران نيز اطلاق ميشود.

ميترائي: آيِيْن ميْتِرا اَسْت كه ميْتِرا (ميشرا = مهر)، دَر تَزْد فارس نام خودائي نُور بُوداَسْت، و عبادت نُور، در قَرْن ۱۳ پيشي ميلاد، از ايران آغاز كرده است و اَزُو، با ناطول و اَز اناطولك به روما منتشر بوده است.

يزداني: آيِيْن اِيْزدي، دين اِيْزدي كه در ابتدا، يزداني و توحيددي بوده است، پَسَش خِيْلِي از تقاليد مَانَوِي نُو مَزْدَكِي نُو طَرِيقِيْن اسلامي نُو خِيْلِي از اَفْسانه هاي بي اَصْل بُنياد و باوري هاي خُرَافِي دَرُو جاگرفته اند كِي اِمروز عِبَارَتِ از مجموعهِ يِي آن تقاليد و اَفْسانه هَسْت اَسْت .

- بُودِي نَابُودَم -

اِيلاهي اَيْنَ صَدَائِي سَا زِي دَسْتِ كِيَسْتِي بَشْنِيدَم
 وَيَا طُوبَائِي نَا زِ دَلِ پَرَسْتِ كِيَسْتِي مِيدِيدَم
 صَدَا «قَالُو بَلِي» يَسْتِ ، يَا تَوَا بَرَمَا «اَلَسْت» اَسْتِ اَوْ
 وَيَا اَنْ قَدِّي رَعْنَا يَسْتِ كِه زُو طُوبَائِي بَرَجِيدَم
 نَمِيدَانَم ، كِه نَا دَانَم ، نَمِيدِيدَم ، كِه نَا دِيدَم
 پَرِيشَانَم كِه نَتَوَانَم تَبِيدَم يَا كِه جُنْيِيدَم
 خُدَايَا چَشْمِي بِيِنَا ، يَا دِلِي دَانَا بَمَنْ بَخَشِيدَا !
 كِه اَنْ طُوبِي تَمَاشَا مِيَكْنَم ، دَرِ دَلِ بِيَارِيدَم
 بَه اَنْ مَوْجُودِ مَشْهُودَم كِه بِي اَوْ بُودِي نَابُودَم
 رَوْمَ ، كِه دَسْتِي اَزْ هَسْتِي - كِه بِي اَوْ نِيَسْتِي - بُبْرِيدَم
 بَه اَوْ بِيَنَم كِه پِيُوسْتَم ، كِه اَوْ جَانُ وِ دَلُ وِ دَسْتَم
 بَه اَوْ هَمَ كَارُ وِ هَمَ بَسْتَم ، اَزُو بِيِيدَارُ وِ خُسِيِيدَم
 اَزُو پِيِيدَا تُو بَنْدَايَم ، بَه اَوْ سِيِيدَا تُو «گَلْشَا» يَم^(۱)
 «فَرِيدُونُ» فَرَخِ پَايَم ، «كِي» وِ «هُوشَنگَا» وِ «جَمَشِيِيدَم»

۱ - گَلْشَا ، گَلْشَاه: گِيَوْمَرْت: انسان اول، آدم، اوكي پادشاهين پيشدا دي يان(زي را گوتنه
 گَلْشَاه، ياني پاشايي چاموري، ژ بر گود دما وي دا انسان تونه بويه، چامور و خولي يَتْنِي هبويه،
 كو اُو پادشاهي چامور و خولي ي بويه).
 هُوشَنگَا: لاوي سيامك، جانشيني كيو مرث، پز عالم و عادل بويه.
 جَمَشِيِيد: پادشاهي پيشدا دياني هري عادل بويه، بري يا ضحاکي ظالم بويه. كور لَشُونَا وي، لتخت
 پيشدادي يان «فريدون» رونشتي به.
 دباوري يا آري ياني يان دا، اُو هَرَسِي زي، «هوشنگ و فريدون نو جمشيد» پيغمبرين مزن بونه.
 «ولقد أرسلنا رسلاً من قبلك منهم من قصصنا عليك ومنهم من لم نقصص عليك» سورة غافر/ ۸۷.
 ياني: بي شك و شبهه، مه ديري يا ته دا پر پيغمبر شاندينه، مه بحثا هَنگان ژ ته را كيري به، يا
 هَنگان زي، نه كيري به.

چو بوي درد و وي زاني ، ما لدل چيكا ولات
 دوژمنان کي سي کواني لي ژبي امکاني چو
 ژي جنازي وي کوانين جنتا آخا ولات
 وي لپيرکي هيلانين ، شاهي گردستاني چو
 شين و شيوکان و هواره ! گرد و گردستان همي
 ژي کو فرياد و فيزاره کت چيائو باني چو
 صد هزار جاري ، نه جارك ، لي به تم رحما خواهه دا !
 شابه اوروحي مبارک کوز في دنيا فاني چو

- دره - / ۱ / آذار / ۱۹۷۹

- شين و گرين -

ماتم و شين و گرينه ! «مصطفى برزاني» چو
 (۱۹۰۳-۱۹۷۹)

دل گول و دزد و برينه ، شيرى گردستاني چو
 ديو و شير و ازدها بو او پلنگي سر چيا
 خون لنافا دل مه يا بو ، دربو ، زى دا کاني چو
 چو بدردي بي مرزي او لقادا عرتي
 مير و مردى سرفرازي ، سرخوه تي ، ريزاني چو
 شيري مردان ، ميري ميدان ، بافي لقمان چو هوار!
 تختي برزان ، ارض و عزمان ، شين و شيوان داني چو
 چو ، لتبعيد و نقا چو او زدنيا بي وفا
 دل گول و دزد و جفا بو ، لي مرکز پيك ناني چو
 چو بنالين و فينا غانا گوز برينا کفن و کور
 او بايش و چيک و ژانا دردي بي درماني چو
 هيف و روزا روز هلات بو ، روني دا بو گولولات
 زى لروژ آفا وقات بو ، عالم اروحاني چو
 چوليکي آداري ، سالانه صد و هفتي ونهي
 پي هزاري ، لتخت شاري واري امريکاني چو
 «شاهي بي ناموس» و «جونسون» ، جوري توران و عرب
 لي کوبون يک ژون و ماصون ، او ژ شورشفاني چو

خَضْرِي وَيِ اَفَا حَيَاتِ هَاتِي ، هَمَّتْ حَاضِرِي
 دَجَلَهٗ تُو زَابُ وُ فِرَاتِ عَالَمِ رُو حَانِي تُو
 سَرَوَرِي كُومَا شَهِيدَا ، رَهْبَرِي اَيْمَانُ وُ دِينِ
 دَنْگِي آزَادِي ژ وَيِ دَا ، طِي گُو هِينِ لَوَانِي تُو
 پَرَسَعِيدِ بُونَهٗ شَهِيدِي دَعُو وُ دُو زَا دِينِ وُ حَقِّ
 وَكُ «مَلِكِي مَشْهُورُ ، سَعِيدِي كُرْدِي» لِي ، سَرَكَانِي تُو
 «خَالِدُ» وُ «يُوسُفُ ضَيَا» تُو «أَخْتِي» ، هَمِ دُو زِي تَه نَه
 قُطْبُ وُ غَوْتُ وُ أَوْلِيَاءُ وُ مَرشِدُ وُ رِي زَانِي تُو
 دِينِ وُ اَيْمَانِ وُ شَرِيْعَتِ ، شُو رَشُ وُ جَنْگُ وُ شَرَهٗ
 مَرشِدُ وُ پِي رِي طَرِيْقَتِ ، شِي خِي شُو رَشْفَانِي تُو
 هَاتِي مِي شْفَانِي مَه اَبِرُو ، سَرَسَرُ وُ چَا قَانِ وُ رِي !
 شَا هِي مُلْكُ وُ جَانِي مِي رُو ! ، تَخْتِي دِلِ سُلْطَانِي تُو
 دِي لِدُو دُو زَا وَه بِنِ ، پِي رُو زَبَهٗ دُو زَا سَرِ خَوَه تِي !
 آگَرِي كُو زَا وَه بِنِ ، گَش بِنِ ، كُو أَوْ فَرْمَانِي تُو
 دِي لَسَرُ عَهْدَا خَوَه بِنِ أُمُ ، «يَانِ مَرِنُ ، يَانِ سَرِ خَوَه بُونُ»
 تَا لِدُنِي آئِي هَبِنِ أُمُ ، بِنْدَهٗ يِنِ يِمْمَانِي تُو
 أَزْ جِه بِيْمُ : مَدْحُ وُ تَنَائِي كُو بَزْمَانَانِ نَاقِدِنِ
 بَس ! بِي يَزْمُ : پِي شَوَابِي كَرْدُ وُ كُرْدِ سَتَانِي تُو
 دُزْمِنِي قَلَّاشُ وُ قَشْمَرُ ، صَدَ هَزَارُ لَعْنَتِ بَه لِي !
 صَدَ هَزَارُ رَحْمَتِ ژِي كُو لَسَرُ وَيِ مُبَارَكُ جَانِي تُو !

- شَيْخِي شَهِيد - شَيْخِ سَعِيد -

(۱۸۳۵-۱۹۲۵/۳)

مُرشدُ و پيـرِي طَريقتْ ، سَرورِي كُرْدَانِي تُو
 رَهبرِي دِين و شَرِيعتْ ، لَشكْرِي اِيْمَانِي تُو
 شُورشا كُرْدان شَهيدِي لِي كُو سَرحد بُو «أُحد»
 «حمزه» بِي يان شَيْخِ سَعِيدِي ، شِيرِي كُرْدستاني تُو
 سَرورِي ، پيـرِي شَهيدَا ، تَفْ لِبِنْ آلاتَه نَه
 پَر شَرَفدارِي ژ وَي دَا ، هَم شَرَفْ ، هَم شَانِي تُو
 شَيْخِي شَيْخَان و مِلاني ، و كُ شَهيدِي كَرِيلا
 رَهبرِي كُومَا گِلاني ، دَعُو و دُوزَا وَاڤِي تُو
 كِي ژ بُوِي حَقِي خُوِه بَمَرَه دِين دِيـزَه اُو شَهيد
 لِي طَوافُ و حَجُّ و عُمَرَه قَرَضَه كُوز «پيراني» تُو
 نَامرِي ، هَر تَم نَمَرطِي ، نَاف مَه دَا دِي هَر بَژِي
 فِي دَمِي تَشْرِيف لَفَرطِي ، سَر سَر و چَاقَانِي تُو
 باورِم اُو رُوحِي پيـرُوز ، تَم لَپِيش چَاقِي مَه يَه
 هَر خُروش و جُوش و نَورُوز ، لِي شَرَف مِيثَاقِي تُو
 شُورِي آزادي لِدَسْتِي ، رَهبرِي آزادي خَوست
 بَسْت پِيْمَانَا «الَسْتِي» ، شِيرِي سَر هِلْدَانِي تُو
 كَاروانِي سَر فِرَازِي دِي بَدُومِن بِي گَمَان
 «مُصطَفِي» ، «مَحمود» و «قَاضِي» ، لِي كُوسَر كَاروانِي تُو
 رُونِي يَا طَاقَا و لَات رُوز هَلَاتَا سَرحدِي
 كَانِي يَا آقا حَيَات ، مَنبَع عِرْفَانِي تُو

اُم لایِ کِیاکَساری مَدِی ، رُوستَمی زَالِن
 دُژمَن گُرو گَفتاری بِشیران گُونگاران
 یَزَدان مُبارک ، وَرَه دِی اَلِی مَه جَارک
 نَوُرُوژو بِهَارک ، کُلِی آزادی بِزَارن
 اَف جَوُرُو جَفایا کُومَه دِی بِقَدِی تَف
 مَاقِی نَه بَسَه ایدی «مَلا» اُم کُودِزارن؟

«دره»، ۲۹ / ۱ / ۹۹ ، کولن

شیلِ دانه : بَدَرِزی یا مَرَن ، ویان بِشوژنی کِیلِ دانه ، دِرُوطنه .
 هِنافی مَه : نالامَه ، نالودلی مَه .

کُلِی آزادی بزارن : بَرَهف کَرین کُلین آزادی یِ نه ، کُلین آزادی یِ رِخوه را دِبِزیرن ،
 بزارن کَرن .

- بَرَزَانِيِي مِنْ (۱) -

مَرَادِي مِنْ! وَرَه بَرَزَانِيِي مِنْ
 چِرَادَلْ، طَاقَه هِيْفَا خَانِيِي مِنْ
 وَرَه بِيژَه ژَمِن رَا كَا چَلُونَه؟
 چِي يَه؟ رَوَشَا چِيَا تُوبَانِيِي مِنْ
 چِه بُو وَا رِي وِلَاتِ مِنْ، چِه لِي هَات؟
 چَلُو بُونُ كُو چَرُ وُزُونِيِي مِنْ
 وَرَه! شِيِرِي مِي ژِيِرُ وُ سَرَفَرَاز
 وَرَه! مِيْشَانِيِي، رِيَزَانِيِي مِنْ!
 وَرَه! بَا فَي تَه كَالَه، دَل بَرِيِي تَه
 دَنَالَه! كُوَه بَدَه فَي غَسَانِيِي مِنْ
 چِه رَا جَارَانُ تُو ژِيِرَا تِيْلْفُونِي
 فَه نَا كِي؟ بَر خِي كِي نَابَانِيِي مِنْ!
 قَسَم كَم اَز بوي دُوزَا مُقَدَّسْ
 مُقَدَّسْ طِينُ كُو هُونُ، جَنگَفَانِيِي مِنْ!

۱- بَرَزَانِيِي (مَرَادُ دَرَه): شُورَشِكُرُو كِيرَلَايِي سَرِي چِيَا.

ژ «خانی» هِلْدَه اَلْهَامِی ، لِبَغْدَا وَ اَنْقَرَه وَ شَامِی
 لَطَهْرَانِی بِشِینِ نَامِی ، سُوَارَبَه ، زِینِ لِهَسِیپی گَه
 بَیْنِزُ اَیْرُو لِمَیْدَانِی سُوَارِی وِیْزَه قَانِی مَه
 مُعْرِی ، نَامِقِ وَ فِرْدَوْسِی کَانِی؟ «هُودِرِی هُولِی» گَه! ^(۱)
(۹۷۳-۱۰۵۷ م)، (۱۸۴۰-۱۸۸۸ م)، (۹۳۲-۱۰۲۰ م)
 وِلوَوِی وَ اَجِبْ وَ قَرَضِی ، اَدَاکَه لِی بَسَرَبَرَزِی
 بَشُورِی شَنْگِی «گُودَرَزِی» ، غَزَا وِی جُورِی جَنْگِی گَه ^(۲)

۱- هُودِرِی هُولِی گَه : گَازِی هُولِی گَه ، بَیْیِزَه : هُودِرِی هُولِی ! ، دَرِی مَیْدَانِی !
 خُودِرِی هُولِی گَه : خُوه دَرِخِه یِی هُولِی گَه = دَرِی هُولِی .
 ۲- گُودَرَزِی : جَنْکَاوَرِکی نَامِیْدَارِی کَرْدَه ، یَانِی : بَشَعْرُ وَ هَلِیْسْتَه یِینِ وَکِ شُورِی
 قَشَنْگِی وِی جَنْکَاوَرِی بِنَافُ وَ دَنْگِ ، غَزَا وِ هَیْرِیْشَا وِیْزَه یَا نَتَه وِی بَکَه ، اَوی جُورِی
 جَنْگِ وَ شُورِشَا طَایِیْتِی پِیْکِ بَیْنَه ، جَهْدُ وَ خَبَاتِی لِی وَرِیْنَه .

- دنگی گردستانی -

بنالی «دنگی گردستانی» «دره» رابه، دَسْتِ بِي كَه^(۱)
 زرنگی سوز گلی زورانی وی منْظومه کي چی که
 لِحْمَلَا کُوفِي يَا کِيلِي، وَي گُلْگُونِي وَرِينْ خِيلِي
 دَلُ وَجَانْ بَخْشُ وَ بَرْدِيلِي، لَوِي رِنْدَا جِهَانِي كَه
 لَوِي بُوكَا گِي وَ مَادِي، وَرِينْ وَا ن رِسْتِي آزادي
 دُرِينْ سُوکَا مَهَابَادِي، وَکِي «قاضي» خَلَاتْ لِي كَه
 زرنگی کسکه سوري، رُوشُ وَرَنگِي کَسْکُ وَ سُوْرُو زَرُ
 وَرِينْ آهَنگِي، نَقْشِي طَاوُسِي هَفْتْ رَنگِي رُوژِي كَه
 کُو زِيرْ تَا جَا کِيَا کَسَارِي، سَزَا وَا رِي وَي دِيدَارِي^(۲)
 هَيَه، گَرْدَانِي شَهْوَارِي دِيَارِي گَرْدَنَا وَي كَه
 سَرِي دَر فَنکَرُ وَا رَاهِي وَي، بَرِي بَر مَهْرُ وَ مَاهِي وَي
 وَرِي پِي رُوژَه گَاهِي وَي، طَوَافُ وَ حَجَّ وَ عُمْرِي كَه^(۳)

۱- دنگی گردستانی: نافی دیوانا «دره» به، عبارتی ژفان بَشَاَنَه: اَلِيْنَا وَا لَات، بَرِيْنَا وَا لَات، گَرِيْنَا وَا لَات، چِيروکَا وَا لَات، دِيروکَا وَا لَات، کَشکُولَا وَا لَات. کو کَشکُولُ وَي، نافی طوري دَر وِيشَانَه کو حَمُو طِيَشْتِيْنِ وَا نِيْنِ جَوْر بَجَوْر، طِي دَانَه.
 منظومه کي چی که: ديوانه کي بوزن و آهنگ ژ گلین سورین زوزانی کردستانی چی که، عرض پیشکیشی وی که.
 ۲- کِيَا کَسَارُ، کِيَا خَسَار، هُوَشْتَرَه: قِرَالِي مَدِيَانِي هَرِي مَزَنَه، دَسَالَا (۶۱۲ ب. م) دَا، فَتْحَا نِيْتَوَالِي کَرِي يَه.
 ۳- «کِر وَا کَارِي وَي قَرَضِي كَه» (خ)

سَعْدِي شيرازي (۱۱۸۹ - ۱۲۹۱ م).

د گُلَسْتَانَا خَوْه دا دِيبِيژَه: گُو رُوژَه كِي، د حَمَامَه كِي دا، چَامُورَه كِي بِيْن خَوْش، ژ دَسْتِي مَحَبُوبَه كِي دا گَهِيشت دَسْت مَن كُو مَن ژِيْرَا گُوْت گُلو تُو مَسْكِ يَان عَنَبِرِي؟ گُو ژ بِيْنَا تَه يَا خَوْشَ اَز مَسْتَم، گُوْت: اَز نَه مَسْكُمْ، نَه ژِي عَنَبِرَم وَكِي اَز دَمَه كِي، لِبَال گُولِي رُونِيشتَم، كَمَالَا وَي هَقَالِي د مَن دَا تَأْتِيْر كَر (كُو اَف بِيْنَا خَوْش ژ مَن طِي)، اَكْر اُو نَه بَه اَز اَف خَوْلِي مَه كُو هَه مَه، (اَز لِكُو؟ اَف بِيْنَا خَوْش لِكُو؟):

«گلي خوش بوي در حَمَامِي رُوژِي

رَسِيْد اَز دَسْتِ مَحَبُوبِي بَدَسْتَم

بَدُو گُفْتَم كِه مَشْكِ يَا عَبِرِي

كِه اَز بُوِي د لَوِيْزِي تُو مَسْتَم

بَه گُفْتَا مَن گلي ناچِيْزِي بُو دَم

وَ كَن مُدْتِي بَا گُل نَشَسْتَم

كَمَالِي هَم نَشِيْن دَر مَن اَتْر گَرْد

وَ گَرْنَه مَن هَمَان خَاكَم كِه هَسْتَم»

گُو مَه ژِي، ژ بَشَاكَشْكُوْلَا دِيَوَانَا خَوْه، قَان چَنْد رَشْپُولَان، قَان چَنْد هَلْبَسْتَه بِيْن گُو بَكْرَدِي تُو عَرَبِي تُو فَارِسِي تُو تَرْكِي هَاتَنَه رَسْتَن، اَنِيْن لَكِيْلَكَا گُلِيْن رَنگِيْن وَ خَوْش بِيْئِيْن دِيَوَانَا «خَانِي» دَانِيْن، كُو اُو ژِي بَتَأْتِيْرَا قَبِيْض وَ بَرَكْتَا وان، خَوْش بِيْن وَ رَنگِيْن بِن، بَاكْسِيْرَا هَقَالِي تُو صَحْبَتَا وان، زِيْرِيْن وَ زِيْفِيْن بِن
«ژ كَرْمَا خَوْه! لَكِيْمَا سِي تُو نَقْصَانِيْن مَه مِيْزَه نَه كِن! قُصُوْر وَ خَطَايِيْن مَه بِيْحَشِيْن!»

«عبد الرحمن نره»

■ كُنْ وَكُنْ ■

طوری ســــینایا دلی من ناری حبّی کر آتر
 لمعه نورا وی بدرگت ، مخوی بون شمس و قمر
 نعمتک خوش بورضاهُ «عندهُ اجرٌ عظیم»

دیلبرا محبوب و جنّدی من گو لی دا جان و روح
 یک ژ طوفانین وی هنّدی صد هزار طوفان نوح
 دل مری بو ، زی گوزندی بوم لمن دایک صبح
 «نعمتک خوش بو گو من دی کلّ آب فتوح
 قد شربت گناستین بالغدو والصبح
 ژ اختلاطا بد گمانان ، توبه دارم کالانصوح
 من اعدو بک یاری ژ «شیطان رجیم»

«از سیاه پوشی زمانم ، جوشی وی سیمین بری
 دل خروشی ، چیک و ژانم ، باده نوشی شی زری
 آه ونالین و فیغانم ، شبنهی چوکین سحری
 «پیر و کالم ، دل جوانم از ژ عشقا دیلبری
 بنده نی پیری مغانم ، نوکری شورشگری
 مفتیی فتوانه زانم ، دین فروشی می گری
 «قد توکلنا علی الله ، وهو ذو العرش الکریم»

چاڤ بَسِيْرَه دِيْمَ خَطَا مِنْ ، زِي نَوِيْرَه دَلْ كَتِيْب
 وَكُ سَتِيْرَه حَسْرَتَا مِنْ ، بِي لَوِيْرَه ، بِي نَصِيْب
 بِي بَخِيْرَه رُوْمَتَا مِنْ ، هَاتِي لِيْرَه ، پَرِ عَجِيْب
 «كُه بَدِيْرَه شِيْرَتَا مِنْ ، دَا لَمَنْ دُوْر بِي رَقِيْب
 لَوُ كَسِي كَوْنَه مُطِيْع بَتْ أُوْدِ فَرْمَانَا حِيْب
 أُوْدِ بَاغِي وَصَلْتَا وِي لَأِيْضِيْبُ مَا أُصِيْبُ
 لَأَفِرُّ ، مَا أَحِبُّ «كُلَّ كَقَارِائِيْم»»

دَلْ كُلُّ وَ دَرْدُ وَ بَرِيْنِمُ ، أَزْ زِي وِي شُوْرَشِكْرِي
 تَمَ بِنَالِيْنُ وَ كَرِيْنِمُ ، أَزْ وِي أَوْرُ خَنْجَرِي
 آيْتَا عَشْقِي دَخُوِيْنِمُ أَزْ وِي پِيْغَمْبَرِي
 «أَزْ حَيِيْنِمُ دَا بِيِيْنِمُ جَارَه كِي خَفْ دِيْلَبَرِي
 تَاژ لَعْلِيْنُ وِي بِنُوْشِمُ طَاْسَكُ أَفْسَا كُوْتَرِي
 عَاشِقُ وَ شِيْئِدَا بَقْمُ حَتَّا بَرُوْژَا مَحْشَرِي
 هَمَ لَمِيْقَاتَانِ مُحَيَّرُ «شُبُهَ مُوسَا يِ كَلِيْم»»

مِنْ وِي شُوْخَا پَرِ عَجِيْبُ دِي كُوْژ سَرَايِ هَاتَه دَرُ
 وَكُ بَرِيْنَدَارِي طَبِيْبِيْبُ دِي ، سَرَّ طَوَانْدِي مِنْ لَبَرُ
 سَرَّ بَتُوْخَكُ پَرِ نَجِيْبُ دِي ، طِيْسِي كَسْكُ وَ صُوْرُ وَرَزُ
 «شُبُهَ مُوسَا مِنْ حَبِيْبِ دِي ، هَمَ دِگَلُ وِي دَا خَبَرُ

وَحَدَّثَا مُطَلَّقَ كَوْبِي شَكَ، يَكْ دَفِي، يَكْ بِي عَدَدُ
 أَرْضُ وَعَزْمَانُ وَقَلَّكَ، تَفَّ يَكْ كُو طِينُ: آفُ وَجَمَدُ
 قَلَزَمَا عَشَقْ لَدَلْ يَكْ لَمْ وَبِيلِنُ، جَزْرُ وَمَدُ
 «سَالْكَانْ دِي غَمَّ چِه بَتْ وَكْ هَادِي يِ وَانْ بَتْ صَمَدُ
 لَوْبِي پيـرِي دَسْتَهْ گيـرِ خَوَهْ طَلَبْ كَتْ بَمَدَدُ
 آيْتَا «حَفْظُهُمَا» تُو «قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدُ»
 پَزِي مَحْفُوظَهْ دِ سُورِي چِه غَمَّ اَزْ گِرْگِي نَمِيمُ»

پَرْدَفِي رِي دَا بِحَرْصَمُ، يَكْ عِنَايَتْ كُو لَمَهْ بِي
 كُو زُوِي بِيـتَرْ اَزْ نَهْ پِرِسْمُ، كَسْ مُعْسِينِي مِّنْ نَهْ بِي
 لِي زُ دَوْرَانِي دِ طِرْسَمُ، يَكْ رَقِيـبِي مِّنْ هَهْ بِي
 «أَيُّ رَقِيْبَا چَنْدِي طِرْسَمُ، اَزْ تَهْ بِي اَدْبِي
 لَو لِعُشْأَقَانِ شَرِيكْ بُونْ أَقْرَبَا كَالْعَقْرَبِ
 اَزْ يَتِيْمَكْ بِي نَوَامَهْ، شُوْلْ بِمَالَا مِّنْ نَهْ بِي
 گَهْ بَدِيْرَهْ آيْتَا «لَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيْمِ»»

۲- يانی: من دُو، ژ وی شوخا خوه را (أوشوخ و حيبنا کو هَسْتِيْبِيْن رِزِي صَاغ دِ كَه، مِّنْ نَوْرَا جَمَالَا وَي بَعْقَلِي سَلِيْم دِيْتِي يَه، اَزْ بُو مَهْ بِنْدَه نِي وَي خَالَا سَر عَرَشِي رُوِي وَي كُو وَكِي عَرَشِي خُوْدِي پِيْرُوْزَه) كُوْت كُو تُو ژَوَان لِيْقِيْن خُوَه يِيْن يَاقُوْتِي، قَدْ حَكِي مِي بَدَه مِّنْ، كُو أُوِي يَارِي اَوْرَكِي طُوْرُ، دَا مِّنْ وَكُوْت اَوْ نَهْ مُمَكْنَه، «نَابِي»، لِي مِّنْ، نَقْطَه يَا نَوْنَا «نَا» يِ، لِيْنْ آيِي تُو كُوْت «بَابِي»، بِلَا يِيَه، كُو لَسْر وَي خَوَسْتَكَا مِّنْ، يَارِي كُوْت أَي بِنْدَه نِي مِّنْ (عَبْدِي مِّنْ) «بَابِي»، بِلَا وَكِي كُوْتْنَا تَهْ بِي كُو نَقْطَه يَا «بَا» يَا «بَابِي» يِ تُو «بَا» يَا «بِسْمِ اللّٰهِ»، رَمْزُ وَ اِشَارَتَكِي كُوْرُ وَ هُوْرُ وَ دُوْرُ دَا مِّنْ، اَزْ دِ دَرِيَا وَي دَا نَوَقْ بُوْمُ وَ مَامْ، مِّنْ هَوَارَا خُوَه گِيهَانْد پِيْرِي رِيَا رَاسْت كُو بَدَسْتِي مِّنْ بِيْگِرَهْ تُو مِّنْ خِلَاصْ بِيْكَه.

- حَفْتَكْ (١) -

اذْ حَيِينِمُ وَي شَيْبَالَا «مُحْيِي الْبَالِ الرَّمِيمِ»
 پَرْتَوِي نُورَا جَمَالَا وَي ، مَهْ دِي بَعَقْلِي سَلِيمِ
 بِنْدَه نِمِ اَزْ بُو وَي خَالَا اَسْتَوِي «الْعَرْشِ الْعَظِيمِ»
 «شُكْرًا لِلَّهِ تَعَالَى وَكَهْ اَلْفُ ضَلُّ الْعَمِيمِ»
 مَن تَرَكَ دَا شُوخِ دَلِ كَشْ ، خَانَ وَمَانُ وِزْرُو سِيمِ
 خَادَمِي مَيخَانَهْ گَشْتَمِ ، بَرْدَرِ دُوسْتِ مَقِيمِ
 بَادَهْ نَوْشَا مَهْ «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ»

دُوژ وَي شُوخِي رَهْ مَن گُو : مَيِي ژَوَانِ لِيْفِينِ عَقِيْقِ (٢)
 اَوْرُكْ دَا مَن ، بَلَنِ گُو : بُو وَهْ نَابِي اَوْرَحِيْقِ
 نُقْطَهْ يَا «نَا» مَن لِيْنِ گُو : گُوْتِي : بَابِي اَيِ رَفِيْقِ
 «نُقْطَهْ يَا بَابِي بَمَنِ گُوْرَمَزَهْ كِي هُوْرُو دَقِيْقِ
 اَزْ دِ مَعْنَاِي غَرِيْقِ بُوْمِ فِي الْمَثَلِ بَحْرِ عَمِيْقِ
 لَوَلِيْبِي سَاقِي دِچِمِ اَزْ ، دَسْتَهْ گِيْرِ پِيْرِ طَرِيْقِ
 سَبَّالِكِمِ يَا هَادِي «أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

١ - حَفْتَكْ : نافي وي قصيده نو هلبستی به کو هفت مصراعين وي هنه . کو آف
 حَفْتَكْ زِي ، زُسي (٣) مصراعين مه ، لسر چاره کين هوزاني هيوا (محمد سياه پوش
 — ١٢٣٤ هـ) هاتي به رستن کو مصراعا داوي يا هر چاره که کي وي هوزاني مزن زِي ،
 يان بآيتَه کي ويان بَمَالُ وَ بَرَجَه يکي ژَايْتَه کي قرآني ، هاتينَه پيروز کړن .

٢ - لروپلا پي مييزه بکن .

«مُفْتِييِ آخِرَةَ فِرُوشَه ، دِيْنِي بِي دِيْنَه «مَلَا»
 دَلْ بَجِيكُ وَ جَانُ خُرُوشَه ، شِيْتُ وَ غَمِگِيْنَه «مَلَا»
 گَلْ پَرَسْتُ وَ سِيْنَه جُوْشَه ، مِي دَنُوشِيْنَه «مَلَا»
 سَرْخُوشُ شِيْدَا تُوشُوشَه ، سَرْدِبَه وَ طِيْنَه «مَلَا»
 بَادَه يَا عَشْقِي دَنُوشَه ، دِي نِهَانَا چِه بَكْتُ»^(۱)

عاشقی حُسن و جَمالی ، جان و مالِ خوَنه لیز
 جَالِبِ قَلْبِی هَمَّالِیِ خَوَنه ، بَالِی تُوَنه عَیْضُ
 دَاهِبِی رِیگا و صَالِی کُو نُوَالِی نَکَه مَیْـز^(۱)
 «طَالِبِی عِلْمُ و کَمَالِی نَه بَتِن قَابِلِی فِیـضُ
 حَکْمَتِی تَرِیْتِی عَالِمِی دَانَا چِه بَکَت»

مَه ژُفِی زَانِی هَدَفَا یاری دَل و جَانَه «بَلِی» !
 کُو لَرُو دَانِی کَلَفَا بَسْکِی خَوَه ، مَسْک دَانَه تَلِی^(۲)
 طَمَعَا دَانَه کِی آنی ژَرْفَا ، طَیْرِی مَه لِی
 قَلْبِی «خَانِی» صَدَقَا گُوهرِی عِرْقَانَه وکی
 مَتْنِی زَانْک نَه بَتِن صَاحِبِ مَعْنِی چِه بَکَت»

«دُرُی شَهَوَارَه نَه . رَسْتِی مَه ، نَه هَلْبَسْتَه نَه هَو!»
 گَلِی بی خَاَرَه نَه رَوْتَق کُو ژ «خَانِی» هَنَه اُو
 وک گُهرِپَارَه نَه ، خَشْرِی گُهی یَـارَا مَنَه لُو
 «کَسِی آوَارَه نَه ، مَآوِی چِه بَزَانِن وَه نَه اُو
 پِیْرِی زَانَا کُو نَه بَت ، مِیْرِی نَه زَانَا چِه بَکَت»

۱ - یانی : اوی کولری یا یاری دچه کو وکی موسی بیغمبر نوالا تجلیا یارا خوه نه
 میزینه ، ژ هف درنه خه ، فرق نه که ، دی حکمتی تربیتی عالمی زانا چه بکه ...

۲ - تَل : بَمَعْنَا دَافِکَه (تلا خوه دانی = دافکا خوه دانی ، کته تلی = کته دافکی)

کَلَف : گلوکارِیس کو بترکی ژی را دبیزم : «یوماق» ، کو مقصد دافکا بسکی یاری به .
 کو دانه بی (قوتی) وی دافکی ژی ، خالین روی یاری نه ، طیر دلی مه ژی ، بقصد وان
 دانه یان هاتی یه نو که تی به وی دافکی .

مسک دانه تلی : یانی : خالین رویی خوه بین کو وکی دانه بین مسکی نه ، دانی یه ناف
 دافکا بسکی خوه کو طیر دلی مه ژبوی وان دانه یان که تی به وی دافکی .

- چه بگت -

دلی بلبُل نه ژنت ، صُورگُلی رویا چه بگت
 مَی و مَعشُوق نه هَنَت نَقشِی سَبویا چه بگت
 نَی بِمَی رانَه ژنت ، دل هَایو هُویا چه بگت^(۱)
 «میری مجلس نه کنت ، مطربی گویا چه بگت
 غنچه خندان نه بتن ، بلبلی شیدا چه بگت»

دل ژ سَروی قامَتان ، نادمه طوی شجرک
 بل ژ کعبا رومتان ، ناچه حجا حجرک
 مُصحفا خال و خَطان دالمه بینا بصرک
 «نینکا حُسنًا بَتــــان ، لازمه صاحب نَظَرک
 کسِی بینا کُونه بت ، دیلبری زیبا چه بگت»

بی اَلم نایبته دَرمان ، بی اَلم نابت شعیع
 بی حَرَم نایبته آیوان ، بی عَلم بانِی رَفیع
 بی خَدم نایبته دیوان ، بی حَشم حَسنِی مَنیع
 «بی کَرَم ناچیتته تیپا عدوان مَردی شَجیع
 تیغی آهن چیتته بی دَسْتی توانا چه بگت»

۱- هاپوهوی: توتو، های، های، . . ، نقرات و دنگ و آوازی کوژ کلامان را،
 بکلامان را طین ترتم کرن .

سُخْتِي وَه نَه ، هَيْرُنَه بُونَه سِيدَا^(٢)
 بَنْدِي وَه نَه ، اَم زُنُو كُو پَيِيدَا
 آوَارَه نَه ، دِينُ وَشِيَتُ وَشَيِيدَا
 حُبَّا وَطَنِي لِمَه كُومِي دَا
 اَم بِي دِلُ وَبِيرُ وَفَكَرُ وَهُوشِينُ

گوتن ز خوه دا چه بود و نابود^(۱)
 روطن بيمه دا گولاف و بارود
 صوتن ز «سنو» حتان «عامود»
 «مجمرفته مه جسم و جان عود»
 دل، آتسه، دائما بجوشين»

دل دردی خوه گوره، چه بگه راقی
 بی صبر و عبوره، پرمراقی
 لی اگر طوره، نوره، باقی
 «میخانه بهشته، حوره ساقی
 گونرمیه، لوفه باده نوشين»

مادم وه یه: «شاهی جاويدانی»
 باقی هیه، «ماسوايه» فانی
 چه ژبومه یه، وي گرو دزانی
 «بی هوده یه لاف، لوگو «خانی»
 دنيا کرو آخرت فروشين»

۱- یانی: دژمن ژبر خوه دا طيشتين بوي تونه بوي گوتن، اگر و باروت بصرمه دا
 رژاندن، روطن، جي نووار و لات مه، سراسر محو کړن نو صوتن. «قهر خودی
 لوکان به!»

- نقشِ کفرین -

نَقْشِ کَفْرِینْ ، قَدَمَ نَمُوشِینْ
 دُژْمَنَ فَاکْرِینْ ، چِه دَمَ قَه رُوشِینْ
 پیلان دَکَرِینْ کُوهَمَ بَمُوشِینْ
 «دا ظَنَنَه بَرِینْ کُوهَمَ خَمُوشِینْ
 اَمُ بَسْتَه دَهانُ و دَلِ خُرُوشِینْ»

دُنیا بَمَه زانَه اَمُ کُوهِی نَه
 اَمُ شِیر و پِلَنگی سَر حَدِی نَه
 «قار دُ و خِی» نُوه «کُوهی» نُوه «مَلِی» نَه
 «گَنجامَه دَدَل ، کُوهَر تَوی نَه
 هَر چَنَد عِیانِ خَزَفِ فَرُوشِینْ»

یِی ناس نَه کَرِی مَه ، یان نَه دِیبا
 دِی بِن ، کُوه بِنِتَن عَجِیبا
 خورُطِین کَلَش و کَچِین دَرِیبا
 «شاهِین کُوه بَخَف بِلِیس دِیبا
 ظاهِر زُخَوَه اَمُ پَلاسی پُوشِینْ»

«مانی» کُو نَقَشِ اَنِي سَرْدِيْمِي كُو مَشْكِيْنِن
 لِي نُقْطَه تُو خَطِّ دَانِي زُكْفِ كَو بَجِيْنِ چِيْنِن
 مَن زِي سِرِّ سُبْحَانِي خَوْنَد ، سَعْدَه كُو لِي طِيْنِن
 «جاني ، ژ ته أَي» «خاني» جانا كُو بَخَوَازِيْنِن
 «خا» نُقْطَه لَبِن دَانِي فِي الْحَالِ د هِيلِيْن دَا»^(۱)

«اُم پيـري آفِيْن دَارَا طِيْنِ دَرْد تَه كُو دُ دَلِ دَا
 پاشايي چَلَنگ سُوَارَا هَات رَخْتِ خَوَه كُو دَمِلِ دَا
 سَر تَخْتِ «كَمِي» و «دَارَا» مُوْرَا خَوَه د پاخِلِ دَا
 كُو لَهَر دَرُو هَرَوَارَا آلامَه لِسَر هِلِ دَا
 آزادي ژ كَرْدَا رَا كُوْتُ و لِمَه مَزْگِيْنِ دَا»

«كُوْتُ و دَلِ غَمْگِيْنِي مَن پَر خَوْشُ و پَر شَاكِرُ
 سِيْدايِي مَمُوْرِيْنِي كُو زُ نُوْفَه مَه اَحْيَاكِرُ
 زُوْرَانِ شَرَقْدِيْنِي چُو كَا زُ قَقَسْ دَاكِرُ
 تُو اُو كُو گَهِيْشْتِ زِيْنِي ، مَزْگِيْنِ وِي آزا كِرُ
 مَزْگِيْنَا وِي مَزْگِيْنِ مَن جَانُ و دَلُ و دِيْنُ دَا»

أف هر دو پنجگين داوي لسر هف بين مه نه.
 دُرَه / اُستانبول ۱۲/۱۱/۱۹۹۱

دلِ طَوْرِ شَمَالَاتَه ، مُوسَى كُو دَبَمِ حَاضِرِ
 سَرِگَرْدِ نَوَالَاتَه ، حَالِ خَوَه دَبَمِ شَاكِرِ
 نِيَزِيكِ وَصَالَاتَه ، زِي دُورِ كُو دَبَمِ كَافِرِ
 «جَانَا زِ جَمَالَاتَه ، اَز دِي چِه بِيَمِ صَابِرِ

شَيْخَانُ وَأُولَى الْعِزْمَانُ جَانِ خَوَه دِ نَالِينِ دَا»

پَر دُورَه كُو كَرِ صُوفِي ، بَتِ هُوگَرِي مَنكُوبَانِ
 مَنكُورَه لَبَرِ صُوفِي ، كَارُو كَرِي هَرِ خُوبَانِ
 مَعْفُورَه مَكْرِ صُوفِي ، بَتِ مُخْبَرِي لُولُوبَانِ
 «مَع—زُورَه اَكْرِ صُوفِي ، بَتِ مَنكِرِ مَحْبُوبَانِ

كُورِ ، دِي چِه تَصَوْرُ كَتِ سِرَا كُودِ دُورِينِ دَا»

نُورَا حَقَّه ، لِي عَابِدِ كُوزِ رُوزَا «أَلَسْتِمُ» اَز
 هِيْفِي مَه كُو وَكُ زَاهِدِ نِيْفِ رِي دَانَه وَسْتِمُ اَز
 لِي شَانِدِي كُومِنِ قَاصِدِ ، نَامَه فَه بَدَسْتِمُ اَز
 «شَاهِدِ بِي تُو آيِ زَاهِدِ! مَحْبُوبِ پِرَسْتِمُ اَز

بِي شَاهِدُ وَ مِي نَابِمِ شَحْنَه دِ دِ وَايِنِ دَا»^(۱)

رَا بَوْمٌ زُنُودَسْتِ بِي كِرْ ، مِنْ بَاقِ كَلَانَ زِي كِرْ
 رَاخَسْتُ وُلْبَرِي كِرْ ، چَندَ سَجَدَه لِبَرِي كِرْ
 وَكُ مِنْ كُولِ كَعْبِي كِرْ ، قَاصِدَمَه لَوِي رِي كِرْ
 هَر چَه كُو مَه بَرِي كِرْ ، هِندي مَه نَظَرُ لِي كِرْ
 مِنْ سِيرَكِ لِي كِي كِرْ ، لَوْمَا مَه دَلُولِينِ دَا»^(١)

«اَوُبُو كُو زَكِي خِ يَئِي ، اَيَدِينِي دِيُوسَفِ دَا»
 لِي فِينِ وَي شَكْرُ خَوَائِي ، طُوطِي كُو دِي ، اَسَفِ دَا
 «طَاهِر» ، وَي دِ «زَهْرَائِي» دَا . دِي بُو كُو وَا صِفِ دَا
 «اَكُوب» اَوِي زِي بَسَائِي دِي طِي بُو دِ «جُوزَف»^(٢) دَا
 «مَجْنُونِ دِ لِي لِي نِي ، فَرِهَادِ دِ شِي رِينِ دَا»

بَسَكِينِ وَي خَوْشُ وِرِنْدِي ، وَكُ مَسْكَ وُقَرَنفِيلِ
 خِ يَئِي حَبَشُ وِهِنْدِي ، وَكُ نُقَطَه نِي تَنْزِيلِ
 دِي مِينِ كَلَشُ وِ جِنْدِي ، زِي خَوْنَدِي مَه اِنجِيلِ
 «مِصْبَاحِ اَبَدِ مِنْ دِي اَيِرُو هَه دِ قَنْدِيلِ
 گَنجَا اَز كِي مَرَكُوزِ مِنْ دِي دِ گِلِ وِ طِينِ دَا»

١ - لُولِينِ : جَمَعَا «لُولِي» وَيَانِ جَمَعَا «لُولِي» يِ يَه : بِمَعْنَى حَيَّرْتُ وِ مُشَوَّشُ بُوِينِ ،
 مَسْتُ وِ سِرْخَوْشُ وِ جَانِ سَفْكَ وِ وِ كَيْفِ خَوْشُ بُوِينِ .
 مِنْ سِيرَكِ لِي كِي كِرْ : مِنْ تَمَاشَالِيَه كِي كِرْ ...
 ٢ - اَكُوبُ نُو جُوزَفِ : يَعْقُوبُ وِ يُوْسُفُ بِيغَمْبِرِ .

«وان جُمَّلَه اَنَا الْحَقُّ كُو، مِنْ وَاحِدٍ مُطَلَّقٍ كُو»

لی، صُوفی بِي لَقَ لَقَ كُو، مَرْداری رُو چَفَجَقَ، كُو: (۱)
 «زَنَدِيقَه اَنَا الْحَقُّ كُو»، مَن زِي رَا كُو اَحْمَقُ كُو:

كَيْفَجَالُ وِرَقُ وَبَقُ كُو، بِي مَنطِقِ سَرَرَقُ كُو:

«ساقِي بِخَوَه اَز گَرْتَم، جَامَك مِيَا نُوشِينِ دَا»

مِن نُوشِي يُو سَرَّ خَوْشِ بُوْم، فِي الْحَالِ مُشَوْشِ بُوْم
 بِي لَيْتُ وُلْفُ وُ مَشِ بُوْم، بِي طِطَاقَه وِ بِي وِشِ بُوْم
 وَكُ بُلْبُلِي بِي هَشِ بُوْم، كُو زُبِينَا كَلِي كَشِ بُوْم
 شَاهِ مَاتِ وَي مَامُ كَشِ بُوْم، سَرَدَفِ كُو كَشِ مَ، رَشِ بُوْم

«اَز چَارُ وَ نَهَوْشَشِ بُوْم، مَن تَكِيَه بِيالِينِ دَا» (۲)

۱ - یانی: صوفی لَقَلَقَ کوی، رُو چَفَجَقَ، گوت کو کی انا الحق گو به (کی «اَنَا الْحَقُّ بِيْزَه) اوزنديقه «ژدين درکتیی به»، مَن زِي وِي صُوفِي رَا گوت: كَيْفَجَالُ وِرَقُ وِ بَقِي اَحْمَقِي بِي مَنطِقُ نُو سَر هَسَك، تُو چَاوَان وَلُو دِبيْزِي، تُو چَه فِيمِ دَكِي كُو لَسَرِ فِي كُو تِينَا مَن، ساقِي اَز گَرْتَم، بَرَمِ بَالِ خَوَه نُو جَامَكِي مِيَا خَوْشِ كُو اَر دَا مَن . . .

«شربنا على ذكر الحبيب مدامه سكرنا بها من قبل ان يخلق الكرم»

ابن الفارض

۲ - یانی: اَز «دُطُو» بُوْم، طَوِيَامُ كُو بَانَكُورِي حَسَابِي اَبجَدِي: «۴» = د، «۹» = ط، «۶» = و، كُو لَسَرِ هَفِ دِه: دُطُو.

«دره»

هِنَ كَانُ كَوِ لَوَانُ رَشَقِ تَيْرِينِ فَلَكِي دَاكِرُ
 هِنَ مَانُ كُو زَوِي پَشْتَقِ . قَرْمَانُ گُو شَهِينِ شَاكِرُ
 خُو بَانُ گُو مَيَا عَشَقِ دَا وَا نَ خَوْشُ وِرَعْنَاكِرُ
 «وَا نَ سَاَدَه رُ خَا نَ مَشَقِ عَشَقِ گُو تَمَّاكِرُ
 خَطَّاطِي رُ حَسْنِ اَلْخَطِّ سَرَّ مَشَقَكِي زَبْرِيْنِ دَا»

قَلْبِ مَه كَوِي زَنْگِر دَا جَزَبَه لِمَجْزُوبَانِ
 اَنْسُ وِ مَلِكُ وِ جِنُ پَرَّ هَسَاتِنِ لَشَه خُو بَانِ
 چَنْد سَجْدَه كِي مَنِ لِي كِرُ وِي شُو خَا رُ لُو لُو بَانِ
 «مَا سَجْدَه تِنِي مَنِ بَرِ بَرِ صُورَتِ مَحْبُوبَانِ
 اَبَلِيْسِ نَه بَرِ سَجْدَه لُو مَيَا يَه دَنْفَرِيْنِ دَا»

دُو هَاتَمَه «هَوَلِيْرِي» . پَرَسِي گُو مَه كِرُ اَوْ شَاهِ!
 گُو تِنِ چُو يَه «خَزْ خِيْرِي» . مَنِ گُو تِ گُو چِه بُو ، اَيِ وَا هِ!
 گُو تِنِ گُو وِي چَا فِ سِيْرِي «لَا لَشْ» گِرِي يَه دَرِ گَا هِ
 «اَز چُو مَه دَرِي دِيْرِي مَنِ دِيْتِي گُو رُو حِ اَللَّه
 تَكَرَّارِي مُصَوَّر بُو حَتَّا دِنِهَّا لِيْنِ دَا»

«تَدَهِيْبِ زَرَأَفْشَانِ كِرْ سَرَلَوْحِي كِتَابَا عَشَقْ»
 تَرَكِيْبِ بَأْمَكَانِ كِرْ كَمِيَا وَيِ كَلَابَا عَشَقْ^(۲)
 تَشْرِيْبِ لِحَمِيَانِ كِرْ سَاقِي وَيِ زَيْنِ آبَا عَشَقْ
 تَرْتِيْبِ بَفَرْمَسَانِ كِرْ پِشْتِي وَيِ شَرَابَا عَشَقْ
 «رَسْمَا أَزَلِي كِيْشَا نَفْسِي خَوَه نَوَالِيْنِ دَا»^(۳)

زَرَاَنِ كُو «أَلِيْفِ ، بَا» كِرْ ، دَا هَفْ زُوِي كِيْتَا كِرْ
 زِي بِيْزَه نُو پِر سَا كِرْ ، پِر سَا ن تَزِي مَعْنِي كِرْ
 تَرَكِيْبَا هَفُو كَا كِرْ ، پِر نُو كَا خَوَه زِي دَا كِرْ
 «دِيَا جَه كُو أَنَشَا كِرْ ، فِهْرِ سْتَه كُو أَمَلَا كِرْ
 جِلْدَكْ زِ عَنَاصِرِ بَسْتِ ، نَفْحَكْ دِ سَفَالِيْنِ دَا»

يَكْ يَكْ كُو خَلَكْ دَاتِنِ زَنْجِيْرَه نِي أَمَكَانِي
 عَزْمَانُ وَ فَلَكَ هَاتِنِ چَرخُ وَ گَرُّ وَ دَوْرَانِي
 زِيْدَا كُو كَلَكْ مَسَاتِنِ أَيِرُو زِي لِحَيْرَانِي
 «أَطْفَالِ مَلِكْ هَاتِنِ ، وَ سْتَانَه دَبِسْتَانِي
 لَاعِلِمَ لَنَا كُوْتِنِ «أَبْجَد» بِخَوَه تَلْقِيْنِ دَا»

۲- يانی خودی ، کمی یا آفا عشقی ، بهمی ممکناتان را ترکیب کر ، عشقی دهمی
 زراتین کائناتی دا (کو هیو صورتین وان د علمی آزلی دا بون) بجی کر ، دبی وی را
 بفرمانا خوه یا آزلی ، زخزینا علمی خوه ، صورتین همی جورین عالی دَرانی ، نقش و
 نموشی عالی بخشیش و پیشکیش کر (عالی ایجاد کر) . -

ز کرما خوه لشرحا دیوانی میزه بکن!

- پینچک «مُخَمَّس» -

«نَقَّاشِ اَزْكَ رُوژَا سَر لَوْحَه ئِي رَنْگِينِ دَا»^(۱)
 مَخْلُوقِ خَوَه بِي اَوَّلْ كُوژ خَوَه بِخَوَه زَانِينِ دَا
 لِي نَافِ هَشِ اَوَّلْ ، عَرَشُ وِ رُوحِي كَلِينِ دَا
 لَوْحُ وِ قَلَمُ وِ رُوپِلْ ، يَكْ بُو ، ژُنُو تَكْوِينِ دَا
 «پَر گَارِ دِ دَسْتَا بُو سَر صَفْحَه كَو تَزِينِ دَا»

۱- یانی : دَما کو خَوَدِ رُوپِلْ وِ سَر نَفِیسا عالی یا سره طائی نَفِیسی ، پیدا کر ، دَما کو مخلوقی وِ ی اَوَّلْ کو عقلی اَوَّلْ ، (ژِی را عرش وِ لَوْح وِ قَلَمُ وِ رُوحِ کَلِی ژِی ، طِی گوتین) ژِ تجلیا وِ ی اَوَّلْ (کو زانینا ذات وِ ی بذات وِ ی به) پَییدا بُو ، اَوِی نقاش اَزْک دِ وِی دَمی دَا رُوپِلا اَوَلا کَتِیبا عِشقی بَاقَا زِیر نَفِیسی وِ نَقَشَانْد (عِشقی دِ وِی دَما اَزْلی دَا پیدا کر) .

یانی : تجلیا وِ ی اَوَّلْ زانینا ذات وِ ی ژ ذات وِ ی را ، عِشْقُ وِ اَفینداری یا ذات وِ ی ژ حَسَنُ وِ جَمالا ذات وِ ی را بُو به کو ژ وِی مَعْلُومِیتُ وِ مَحَبُوبِیتَا ذات وِ ی ژ ذات وِ ی را ، ژ وِی تجلی یا وِ ی اَوَّلْ دَا ، مَخْلُوقِ وِ ی بِي اَوَّلْ (عقلی اَوَّلْ . . .) جی بُو به ، دِ پَئِی وِ ی را ژِی خَوَدِ ، عالی وِ ها جی کِری یَه :- خَزینا ذاتِ خَوَه (ژ اَرشِیفا علمی خَوَه بِي اَزْلی - ، رِسمُ وِ فوئو جِرافِین صُورَتِینِ مَها بَیْتِینِ طِشْتانِ دَرانی یَه ، هَمِی جِورِینِ عالی کو تجلی یا وِ ی یا دوومینه ، ژ وِی عقلی اَوَّلْ دَا ، بَترتیبِ آنی یَه ، بی مقابلُ وِ بی کار وِ بی اَجْرَت ، وِکْ بَخْشِیشَه کِی اِلهِی عَرَضُ وِ پِیشکِیشِ کِری یَه کو بَکُورْتِی : مَالِی فِلسَفا وِ حِدَه اَلْجِودِی ژِی ، عِبَارَتِ ژِی یَه .

- پِينَجَكُ وَ هَفْتَكُ -
«مُخَمَّسٌ وَ مُسَبَّعٌ»^(۱)

۱ - أَفْ بَشْ عِبَارَتِ رُجْنَدِ قَصِيدِهِ بَيْنَ «خَانِي» ثَوِ قَصِيدِهِ كِي «سِيَاهِ
پوشه» كُو مه تخميسُ وَ تسبيعِ كِرِنَه (كِرِنَه پِينَجَكُ وَ هَفْتَكُ).
«دُرَه»

- أي سیدی عالم ! -

أي سیدی عالم سندی نورا هداية
 پیشوای شفیعان کوثو در روز قیامة
 هیفی دکن ام فی زته أي صدر رسالته
 محرومی نه کی مه توژ دیوانا شفاعة
 قد كان لك الفضل لك الجود كثيرا
 أرسلت إلى الخلق بشيرا ونزيرا
 طاهها! نور سولی ملک ملى کریمی
 تشریف بنعلین خوه سر عرش عظیم
 در بحر جمالی تو تنی در آیتمی
 احسنتری از یوسف و صدیق و حلیمی
 أي نعت ته از قرش حتا عرش شهیرا
 أرسلت إلى الخلق بشيرا ونزيرا

نورا کوز شمس ازکی دا بو ظهوری
 جلوا اولکی بو . تو کوزی هاتی صدوری
 عالم همی رونی بو کو پاشی زوی نوری
 برقک ژ تجلی وی بو . موسی دی لطوری
 آدم تونه بو هیژ ، توهه بو «جل قديرا»
 أرسلت إلى الخلق بشيرا ونزيرا^(۱)

۱ - اف ششکا دا وی ، هم نه ژ گفته بین خانی به ، بلکی مه رستی به نولی آتی به ،
 هم ژي ، فانظه زي به کی تصوفی بی شعری به .

دُنیا دُبُورِیتنِ بَدُور ، عُمَری عَزیزِ نادنِ بَزُور
 دَوْلَتِ دِیْن : ناچیتَه گُور ، کَانَ پادِ شَاهِی سَرَحَدَاکَنْ؟
 یارَبِ هَبِتْ اَوْ جَاخْ قَدِیْم ، عَمی دویِ خُوشِ بِنِ عَمِیْم
 بِالْخَاصَهْ اَوْ دَرَا یَتِیْم ، کَانَ پادِ شَاهِی سَرَحَدَاکَنْ؟
 دُرْدَانَه نِی گُوهرْ صَدَفْ ، اَوْ مَا ژُویِ نَسَلِیِ خَلَفْ
 یارَبِ نَهْ کِیِ وَا نِ زُو تَلَفْ ، کَانَ پادِ شَاهِی سَرَحَدَاکَنْ؟
 «خَانِی» تُوژی دَسْتَانِ هَلِیْن ، هَرْ چَنْدِ کُوَزِیْدَه دَلِ کُلِیْن
 اِیْرُو ژِ مِیْرِی سَاثَلِیْن ! کَانَ پادِ شَاهِی سَرَحَدَاکَنْ؟

«اُمِ ژِی دِیْنِ خَانِی مِثَال ، کَانِی حَمُو دُوسْتُ وِ هَفَالَنْ ،^(۱)
 کَا تَاچُ وِ تَخْتُ وِ مُلْکُ وِ مَالَنْ ، کَا پادِ شَاهِی سَرَحَدَاکَنْ؟
 کَا مِیْرْکُ وِ خَانُ وِ خَوَه دَانُ ، کَا چَادِرُ وِ کُوْنِیْن فَه دَانُ ،
 زُو زَانِ «قَارْدُوخُ وِ مَدَانُ» ، کَا پادِ شَاهِی سَرَحَدَاکَنْ؟
 کَانِی وِکَلَاتُ ، کَانِی وِکَلَاتُ ، سَرْ کَانِیْیَا اَفْ اَلْحِیَا تْ
 کَا خَضِرِی اَزَادِی نَه هَاتُ ، کَا پادِ شَاهِی سَرَحَدَاکَنْ؟»

۱- اَفْ هَرَسِی بَیْتِ نَه ژِ گُفْتَه یِیْنِ خَانِی نَه ، یِیْنِ مَه نَه .

أَفْ خَالِيَيْنِ أَرْمُوشِ فَرِّ ، وَرَنَّا كَرْنَ كَسْ شُبَهْ خَزْرَ
 خَالِي بُوِيْنِ مِيْدَانُ وَرَزَّ ، كَانِ پَادِ شَاهِي سَرَحْدَاكَ؟
 رَزْبُوْمِثَالَا جَنَّتِي ، أَيَوَانُ زُصْنَعَا قُدْرَتِي
 كَسْ نِيْنَهْ طِي كَتْ صُحْبَتِي ، كَانِ پَادِ شَاهِي سَرَحْدَاكَ؟
 أَلْمَاسُ وَ لَعْلُ وَ كُوْهَرَانُ ، طُوْمَسَارُ وَ تَاجُ بِنِ پَرَآنُ
 حَدِّ نِيْنَهْ بِيْخِمَهْ دَقْتِرَانُ ، كَانِ پَادِ شَاهِي سَرَحْدَاكَ؟
 أَوْ شَهْنَشِيْنُ وَ حَوْضُ وَ آفُ ، نِيْچِيْرْگَهِي پَرِ صِيْدُوْرَافِ
 نَابِتِ بِيِيْرُومِ أَرْبَنَافُ ، كَانِ پَادِ شَاهِي سَرَحْدَاكَ؟
 شَاهِيْنِ شَهِي گَرْدَنْ فَرَازُ ، آزَا كَرْنَ تِيْهُونُ وَ قَازُ
 تَرَخَانَ كَرْنَ تِيْغُونُ وَ بَازُ ، كَانِ پَادِ شَاهِي سَرَحْدَاكَ؟
 مِيْرِي مَهْ وَ نَابِتِ سُوَارُ ، تِيْرِيُوِيَهْ أَوْ نَاجِتْ شِكَارُ
 تِيْغُونُ وَ تَرْلَانُ مَانَ لَخُوَارُ ، كَانِ پَادِ شَاهِي سَرَحْدَاكَ؟
 سَرْدَارِيَا كُوْمَسَا گَلَكْ نَاكْتِ سُوَارِي چَاْفِ بَلَكْ
 چَاَقْتِ سِيِي بِنِ أَيِ قَلَكْ ! كَانِ پَادِ شَاهِي سَرَحْدَاكَ؟
 طَاقُ وَ رَوَاقُ وَ مَنظَرَانُ ، كُوْشَكُ وَ كَلَاتُ وَ خِيْسَبَرَانُ
 وَ انْ جُمْلَهْ نِيْشَانَ حِيْدَرَانُ ، كَانِ پَادِ شَاهِي سَرَحْدَاكَ؟
 أَوْ جُمْلَهْ ، وَيِ أَيِجَادُ كَرْنَ ، هَرِ چَنْدِ قَوِي بِيْنِيَادُ كَرْنَ
 چَرخِي هُوَانْدِ بَرِبَادُ كَرْنَ ، كَانِ پَادِ شَاهِي سَرَحْدَاكَ؟
 خَوَاهِي كَلَاتَانَ بِيِي ظَفَرُ ، دُرْمَنْ زُبُرِي بِيِي مَفَرُ
 وَيِ چُوِيَهْ نِيْشَا آخُ وَ بَرُ ، كَانِ پَادِ شَاهِي سَرَحْدَاكَ؟

کان امیری نامدار، سرحدنیشن خوندکار
 پاشان ژبو پیشکیش هنار، کان پادشاهی سرحدان؟
 کان امیری ذوقنون، کان عاقل طبعه جنون
 عالم لبروی بون زنون، کان پادشاهی سرحدان؟
 چند میر و حاکم راکرن، چند خان و سلطان داکرن
 کوم و حشم برباکرن، کان پادشاهی سرحدان؟
 او حاکم پر نافع و دنگ، هم طبعتی تیمورلنگ
 دعوی دکر بچیہ فرنگ، کان پادشاهی سرحدان؟
 پیلا کووی دیوان دگرت، خلقی ادب ارکان دگرت
 هیبت ژوان دیوان دگرت، کان پادشاهی سرحدان؟
 وختی بسر هسی دکت، شش جانبان رف بی دکت
 هیبت بسر خلقی دکت، کان پادشاهی سرحدان؟
 دائم عدالت پیشه بو، غایت دقیق اندیشه بو
 نازگ طبعه شیشه بو، کان پادشاهی سرحدان؟
 دیوان و عدل و دادی گیر، ازعان پر روشن ضمیر
 حتی خوشین ناکن ژبیر، کان پادشاهی سرحدان؟
 دیوان و ایوان شانشین، او صدر و حوض نازنین
 مان شبه فردوس برین، کان پادشاهی سرحدان؟
 قرشین ددیباؤ و حریر، استبرقین وی بی نظیر
 بی اختیار ماین ژبیر، کان پادشاهی سرحدان؟

- مَرْتِيَه = (شِينِ نَامَه) -

- دَرَحَقِي مُحَمَّد بَگِي حَاكَمِي بَازِيدِي -

كَانِي مُحَمَّد بَگُ گَلُو ، كَان پَاد شَاهِي سَرَحَدَاكُنْ؟
 اِيروُژ دَل بَگَرِي نِ دَلُو ، كَان پَاد شَاهِي سَرَحَدَاكُنْ؟
 اِيرو بِيئِنِ عِبَرَتِي ، اَعَاثُو خَلَقِي هِيَشْتِي
 كَانِي خَوَدَانِي غِيَرَتِي ، كَان پَاد شَاهِي سَرَحَدَاكُنْ؟
 مِيرِي دَنِيَف مِيرَانِ بَنَاف ، اَشَهَب سُوَارِي رَم زِرَاف
 بَا لَابَلِنْدِي پَر بَلَاَف ، كَان پَاد شَاهِي سَرَحَدَاكُنْ؟
 كِي دِي وَه رَنُگ ذَاتَك شَرِيَف ، اَر كَانُ وَا زَمَانَك لَطِيَف
 عَالَم دَدَسْت وَي بُو ضَعِيَف ، كَان پَاد شَاهِي سَرَحَدَاكُنْ؟
 كُومَا دَمَل بُو سِي هَزَار ، صَدَّ مِيرَه كَان فَيَكْرَا دُو جَار
 زِيك رَاكْرِي نِ ، كِر تَارُومَار ، كَان پَاد شَاهِي سَرَحَدَاكُنْ؟
 سَنَجَقُ زِ سَرَقَمِي بَرِي ، بَدَلِيَسِيَا وَا نِ زِي كَرِي
 خَان دَمَل كَر بُو ، چَرِي ، كَان پَاد شَاهِي سَرَحَدَاكُنْ؟
 كَان عَزِيَزِ مَنصَرِي يَان ، كَانِي عَدُوِّي وَا نِي يَان
 كَان هَقْرَكِي مَحْمُودِي يَان ، كَان پَاد شَاهِي سَرَحَدَاكُنْ؟

جانظر که عبرتی پیلا کو واقع بت سواش
 گر نه بیتن إلتفات و موجه و دبر و معاش
 جندی رمبازی فارس ناده تن جانی بلاش
 ساعتاً سر بازی هی هی ژ سردار خواه یه

«خانیا» ضایع مه که وقتي خواه ای نادان عبس!
 بی طلب نابی ژ وصلی بهر مند ای بولهوس
 صانع مطلق کو نینن احتیاجک وی بکس
 لطف و احسانا وی ژي در حق طلبکار خواه یه

- زاهدِ خَلْوَتَنِشِينِ -

زاهدِ خَلْوَتَنِشِينِ پابستِ گَرْدَارِ خَوْه يَه
 تاجِرِ رَحَلَتِگُزِينِ دَرَبَنْدِ دِينَارِ خَوْه يَه
 عَاشِقِ دِيلْبَرِ حَيِينِ دَلِ دَاكِيِ دَلِ دَاكِ خَوْه يَه
 فِي زَمَانِي هَر كَسْكَ بِي شَبَهه غَمْخَوَارِ خَوْه يَه

بِي عَمَلِ تُوژ كَسْ مَه كَه هِي فِي عَطَاءِ وَ هَمَّتِ
 بِي غَرَضِ نَاكَشِيْتِنِ قَطْ كَسْ ژ بُو كَسْ زَحْمَتِ
 كَسْ نَه هِن قَطْ هَلِكِرَتِ بَار تَه اُو بِي اُجْرَتِ
 كَر چِه عِيْسِي بَت كُو وَي فِكْرَا كَر و بَارِ خَوْه يَه

هُوشِيَارِ بِي ! دَا نَه كِي عُمَرِ خَوْه بِي حَاصِلِ تَلَفِ
 لُو كُو نَاكْتِ فَايْدَه مَالِ وَ گَنْجِ وَ اَوْلَادِ وَ خَلَفِ
 مَا جَرَايَا خِضْرُ وَ دِيوَارِ يَتِيْمِي بُو سَلَفِ
 فِي زَمَانِي هَر كَسْكَ مِعْمَارِ دِيوَارِ خَوْه يَه ^(۱)

۱ - خانِي دَفِي بِيْتِي دَا ، بَكُوْرِي اِيْمَا دَكِه كُو لَازِمَه اِيْدِي كَلِ كَرْدِ ژِي ، مِعْمَارِ دِيوَارِ
 خَوْه بَه ، ژ خَوْه رَا بَه ، ژ خَوْه رَا بَخَه بَتَه «وَلَاتِ خَوْه اَزَاءُ وَ اَفَا بَكَه» . «دَرَه»

شَيْخٌ وَمُرِيدٌ وَسَالِكَانُ ، شَاهُ وَفَقِيرٌ وَمَالِكَانُ
 چُسْتُ وَچَلَنگُ وَچاپُکَان ، دَلْ کَتَه بَنَدَه پايِي زُلفِ
 اَفْعَاءُ وَمَارُو اَزْ دَرَه ، مَسْکُ وَزَبَادُ وَعَنْبَرَه
 نَفْحَه ئِي رُوحي پَرُورَه ، رَائِحَه ئِي هَوايِ زُلفِ
 بِي مَيِي وَبِي دَوَايَه کِي ، بِي دَفُّ وَچَنگُ وَنَايَه کِي
 دِيَن دِکْتَن مَلَايَه کِي ، جَزَبَه ئِي دِلِ رِيَايِي زُلفِ
 مِيرُ وَمَلَأُو مَاهِرَان ، چَندي بَلِيغُ وَشَاعِرَان
 «خاني» تُو هِندي حَاضِرَان ، دَرَدَه ژ دَسْتِ دَوَايِي زُلفِ^(١)

١ - داده ژ دَسْتِ بَلَايِ زُلفِ (خ) .

- أَي دَلْ -

أَي دَلْ أَكْرَبْتَقْدِ جَانْ ، جِنْسِيْ كِرَانْ بَهَايِيْ زُلفِ
 بَگَرِيْ ، بَزَانْ كَرْتِيْ مَجَانْ ، جَوَهْرِيْ جَانْ فِدَايِيْ زُلفِ
 غُنْجَه نِيْ تَنَگِيْ حَوْصَلَه ، دَلْ زُرْكَانْ بَکَرِ دَبِيْ
 صُبْحِيْ گَهَانْ کُو سَه دَکَتَ لَخْلَخَه نِيْ هَوَايِيْ زُلفِ
 تَکْرَارُ وِتَمِ مَشْفِيْ دَکَتَ رُوِيْ نَگَارُ وِ حُسْنِ حَظْ
 بَنَدَه هَزَارُ وِ طُفْلِ دَلْ هَاتَنَه بَرِ مَلَايِيْ زُلفِ
 عَاشِقِ بِيْ جِيْگَرِ مَکَرِ صَبْرِيْ زِ جَانْ وِ دَلْ دَکَتَ
 مَانَعِيْ گَنَجِيْ مَقْصَدَه هَيَبْتِيْ اَزْ دِهَايِيْ زُلفِ
 هَر سَرِيْ مَوْلَسَازَه کِي ، جِلْوَه دَکَتَ بِنَازَه کِي
 عَاشِقِ عَشْقِ بَازَه کِي ، بَنَدِيْ دَکَتَ بَلَايِ زُلفِ
 رُوْمُ وِ فَرَنَگُو وِ هِنْدِيَانْ ، خَالُ وِ نِيْشَانُ وِ خَمْرِيْ يَانْ
 خَنْجَرُ وِ شِيْرُ وِ مِصْرِيْ يَانْ جَنَگَه لِبَرِ لَوَايِيْ زُلفِ
 تَاجُ وِ طُوْمَارُ وِ بِنِ پَرَانْ ، لَعْلُ وِ گُوَهَارُ وِ گُوَهَرَانْ
 سَرْخُوْشُ وِ دِيْنُ وِ اَبْتِرَانْ ، رَقْصَه دِ گَلِ سَمَايِيْ زُلفِ
 لَآوُ وِ رَوَالُ وِ رِيْسِ پِيْيَانْ ، مِيْرُ وِ وِزِيْرُ وِ جُنْدِيْ يَانْ
 سَرْخُوْشُ وِ مَسْتُ وِ بَنَگِيْ يَانْ ، دَرْدَه زِ مَا جَرَايِيْ زُلفِ

«خانیئا» تا کی بییژی اوسؤال اوجواب
 اوزوي صادربويه ای بی ادب، ای بی حجاب!
 اوقضایا باری به، راضی به ای مال خراب!
 حمد بیوه توزه خودی را، گرنکه نه اوجباب
 «گر بزایم از دحشری دانیینم دیلبری
 جنتی دی بی چه کم، پی ور بکم خاکستری»

گَرْدِ حِينَا اَزْ وَفَاتِ بَمَ ، بِيْتَهَ سَرَمِنْ عَزْرَائِيْلَ
 مُؤَدَّهَ يَا خُلْدِيْ بَدَتْ مِنْ هَمِّ دِ وَيِ گَهَ جِبْرَائِيْلَ
 خَضِرُ وَاٰلِيَّاسُ هَمَّ بِيِيْتِنِ هَرَّ زُبُوْ مِنْ رَا دَكِيْلَ
 دِيْ بَبِيُوْمُ مِنْ نَفِيْتِنِ خُلْدُ وَا كُوْتِرُ ، سَلْسِيْلَ
 «كِرْبَزَانِمِ اَزْ دِ حَشْرِيْ دَا نَبِيْنِمِ دِيْلَبَرِيْ
 جَتِّيْ دِيْ بِيِ چِهَ گَمَ ، بِيِ وَرْ بَكَمَ خَا كِسْتَرِيْ»

چَرَخِيْ كَجْ رَفْتَارِيْ وَاوِيْلَاهُ ! كُوْ اَزْ تَالَانِ كِرِمِ
 سَرْ بَغْرْدَانِ بُوْمُ وَا لِيَكْنِ زِيْدَهَ سَرْ گَرْدَانِ كِرِمِ
 بِيِ دِلْ وَا سُوْلُ وَا هُوَسْ جَارَكْ كُوْبِيِ اَزْ عَانِ كِرِمِ
 زِيْدَهَ فِيْ بِيِ مُرُوْتِيْ اَفْ رَنگْ كُوْ اَزْ تَالَانِ كِرِمِ
 «كِرْبَزَانِمِ اَزْ دِ حَشْرِيْ دَا نَبِيْنِمِ دِيْلَبَرِيْ
 جَتِّيْ دِيْ بِيِ چِهَ گَمَ ، بِيِ وَرْ بَكَمَ خَا كِسْتَرِيْ»

زِيْنِهَارْ ! اَيِ دُوَسْتَانِ وَفَتْ دَكَمِ اَزْ هَجْرَتِيْ
 قَانِ دُوْ مِصْرَاعَانِ كِتَابَهَ كِنِ لِبَلْگِيْ كَاغْتِيْ
 دَا دَدِسْتِ مِنْ دَا سَنَدِ بِنِ اُوْدِ حِيْنَا حَضْرَتِيْ
 وَصَفِ حَالِ مِنْ بِيِيْتِ اُوْدِ وَخْتِيْ وَصَلْتِيْ
 «كِرْبَزَانِمِ اَزْ دِ حَشْرِيْ دَا نَبِيْنِمِ دِيْلَبَرِيْ
 جَتِّيْ دِيْ بِيِ چِهَ گَمَ ، بِيِ وَرْ بَكَمَ خَا كِسْتَرِيْ»

- آي دريغا -

آي دريغا! مامه تنها از ژ شمسًا خاوري
 خان و مان تيك بونه ظلمه پاشي وي ديم انوري
 پاشي ليفي د وي فناخوم مطلق آقا كوئري
 من نه في دنيا بجارك پاشي وي سمين بري
 «گر بزائم از د حشري دا نيينم ديـلبري
 جنتي دي بي چه كم ، بي ور بكم خاكستري»

صد تعابن! چو ژيال من او حيبا چاف بلك
 آه و افغان ژ من دائم د چون چرخا فلك
 هم ژ قريباد د من عاجز د بون انس و ملك
 مام د قيذا داغ و دردان پاشي وي زلفي خلك
 «گر بزائم از د حشري دا نيينم ديـلبري
 جنتي دي بي چه كم ، بي ور بكم خاكستري»

هجرتا ياري بهاتم ، شبه فندي شعله دار
 كتمه سيلا افتراقي ، ژ احتراقي بومه نار
 از وجودك بي وجودم ، صوهم تيكفه بوم غبار
 من نفی دنيا بجارك پاشي وي چهفي د خمار
 «گر بزائم از د حشري دا نيينم ديـلبري
 جنتي دي بي چه كم ، بي ور بكم خاكستري»

- هِنَارَكُ -

ژَلْعَلِينِ دِيَارِي اَمِنْ مَيِّ قَهْ خَوَارَا
بِدَلِ دِي بِيخْشِي بَدَخْشَان ، بُخَارَا

مُدَامِي دِدَسَتِ غَمَّانِ دَا زَبُونَم
مُدَامِي دِخُومِ مَيِّ ، بِكِمِ دَا مُدَارَا

دَمَا كِرْمَهْ غَدْرَا اُوِي گُلْعِزَارِي
دَبِنِ بِي تَكَلْفِ دَلِ مِّنْ غِدَارَا

هِنَارِي ژُبُومِنِ دَرَاغُوشِ پَرْدَرَّ
هِنَارَكُ دِتَا زَهْ حَبِيْبَا دَلِ آرَا

تَهْ يَارَا تَهْ اَيِرُونِظَرُ دَاتَهْ «خَانِي»
تَهْ يَارَانِ تَهْ مَانَهْ ، نَهْ رَا حَتَّ ، تَهْ يَارَا^(١)

١- يَارَا : هِي زُو قُوْت .

مِنْ سَيْرِ كَرْنِ سِنْدَرَهٗ وَ طُوبَى قَدِ دَلِ جُو،
 نِينِنِ چُوبَرَابَرُ
 هِنْدِي مَلَكُ وَ حُورِي، پَرِي بَيْنَه تَمَاشَا،
 حَاشَا فُه كُو حَاشَا!
 كَنگِي دَبِنِ اَوْلَانِقِ نَظَارَه نِي اَبَرُو،
 اَيِ دَلِ مَه كَه باوَرُ
 بَارِي ژَدَرِي مِيكَدَه نِي مِنْ مَه كَه بِي پارُ،
 اَيِ سَيِّدِ مُخْتَارُ
 سَاقِي كُو تُوِي اَشْهَدُ بِاللَّهِ دِ اَيِرُو،
 «خَانِي» بُوِيَه مَيَخَوَرُ

- صَبْحَه كِي زُو -

اَز چُومَه دَرِي مِيكَدَه ئِي صَبْحَه كِي زُو،
 مَن دِي يَكِي اَسْمَرُ
 قَامَه بِمَثَلِ شُبُه چِنَارِي ئُو دُو كَنِيسو،
 مَانَنَدِ دُو اَز دَرُ
 چِين چِين دِخُوشِين زُلْفِي لِسَرِ كُشَن رُخسَارُ،
 رَه، شُبُهَه شَهْمَارُ
 كَر كَر دِمَشِين بِيكِي لِسَرِ قَوْسِ دُو اَبْرُو،
 مَانَنَدِ دُو شَهپَرُ
 مَائِيْمِ مَتَرَقَبِ مَكْرُ اَوْ مَطْهَرِ اَعْجَازُ،
 جَارَكُ بَدُو صَدَّ نَازُ
 حَالِي مَه تَفْحُصْ كَتُ وِ بِيوَتُ كُو اَسِيروُ!
 اَز بُوَتَه مَه غَم خُورُ
 مَن كُو: تَه دِوختِي سَحْرِي اَف چِه يَه دَا مَنُ،
 اِي سَرُ وِي قَدَا مَنُ!
 كُو: مَبَا تُو نَزَانِي چِه يَه مَن دَا تَه فَقِيروُ!
 اَعْطِيْتُكَ كَوْنَرُ
 حَتِي قَه كَه لَوْحِ صَدْفُ وُ خَامَه ئِي يَاقُوتُ،
 نِيزِيكَ بِلَا هُوتُ

- هَرُو صَدَّ جَارُ -

هَرُو صَدَّ جَارُ ژُ اَلْفَا وِی ، دِیْمَ کِیْفِی لِمِیْخَانِی
 قَه بَیْرَمِنْ طِیْتِ ژُ زَلْفَا وِی ، دِنَا لِمَ اَزُ ژُ هِجِرَانِی
 دِنَا لِمَ لَوُ گَلِی یَارَان ، ژُ چَهْقَانِ خُونِ دِ چِیْتِ بَارَان
 ژُ سَهْمَا عَقْرَبُ وِ مَارَان ، وِکِی اَوُ طِیْنَه لِیْکَدَانِی
 وِکِی اَوُ طِیْنَه سَرُ بَالَان ، بَیْسِنَنْ نُقْطَه ژُ خَالَان
 بَنْفَشُ وِ غُنْجَه یِی آلَان ، دِ سَرْدَا مَاهِ تَا بَا نِی
 دِ سَرْدَا اَوُ مَهَا اَنُورُ ، ژُ رِیْحَانِ سُنْبُلَانِ دَا سَرُ
 کَرِمِ سَوْدَاوُ هَمِ اَبْتَرُ ، ژُ مِیْنِ دِلِ بَرِ بَتَالَانِی
 ژُ مِیْنِ دِلِ بَرِ اَفِی جَارِی ، گُو مِیْنِ دِی قَامَتَا یَارِی
 وِکِی سَلَوِی لِجَوُبَارِی ، قَه مَشِیَا هَاتَه اَیْوَانِی
 قَه مَشِیَا یَا صِفَه حُورِی ، ژُ رِنِکِی صُورُ گَلَا جُورِی
 رُحِی شِیْرِنِ دِکَمِ گُورِی ، ژُ بُو خَالِی ژُ نِیْشَانِی
 «ژُ بُو خَالِی رُوی رَعْنَا ، دِدَنْ گُو لِمَسْکِی صَدَّ طَعْنَا
 ژُ «خَانِی» لِی نَه پَرِ مَعْنَا ، وِکِی اَبَاتِی قُسرَانِی»^(۱)

۱- اف هلبسته یا داویسی ، نه ژُ کَفْتَه یِیْنِ «خَانِی» یه ، بَانْگُورِی آهنگُورُوشَا قَصِیْدَه یِی ، مِیْنِ هُونَایَه ژُ لِی عِلَاوَه کَرِی یه ، ژُ بَرِ کُو قَصِیْدَه نُقْصَانِ بُو ، بی اَذْنَا «خَانِی» ، مه اف عِلَاوَه کُرُو اَمْضَا خَانِی اَکِیْتِی . هِیْشِی دَارْمِ کُو اَوُ مَامُوسْتَایِ دِلُو شَانِ شَاگَرْدِی خُوَه یِی نَه زَان ، بَیْخَشِیْنَه . «دَرَه»

بِنِي صُوفِي قَوِي دِينَه ، وكي خَفَاشِ مَسْكِينَه
 لَنَكِ وَي رُوژ تُو رَنگِ نِينَه ، خَوَه نَاسِپِرِتْ وَي رَخْشَانِي
 دَلِي وَي كُورَه ، اَعْمَايَه ، ژ وَصَلِي دُورِي دَا ، مَآيَه
 لَبَرُوي دَرگَه دَا دَايَه ، نَهِيشْتَه بِيْتَه دِيوَانِي
 اَزْمِ سَرْخَوْشِ ژ وَي جَامِي ، اَزْمِ سَوْدَا دَنِيْشْ عَامِي
 اَزْمِ عَنقَا كَتَمِ دَامِي ، بَزْلَفِ سَرِ لِحَالِ دَانِي
 بَزْلَقَا هَاتَه سَرْخَالَانِ ، بِنَفْسَا طِيْطِكُ وَا لَانِ
 دَلِ وُجَانِي مَه عَبْدَالَانِ ، دَبِتْ دِيْسَا دَتَا لَانِي
 دَتَا لَانِ كُو صَدَ سَرْ جُونِ ، هَزَارَانِ گَنجُ وِ گُوهرِ جُونِ
 دَلِي صَدَ پَارَه كَرَكُرْ جُونِ ، تُو «خَانِي» بَسْ كَه اَفْغَانِي

- هَلُوا -

- دَلُورَابَه -

دَلُورَابَه خَوَه دِلِ خَوَشِ كَه ، هَلُوا ! دَا بَجَنَه سِيرَانِي
 وَرَه جَارَكِ تُو خَوَه بَوَشِ كَه ، بَجِينِ سِيرَا گُلِسْتَانِي
 گُلِسْتَانِ وَه كُو صُورُكُلِ طِي ، چِيمَنْ مَثَلَا كُو سُنْبَلِ طِي
 هَزَارِ بُلْبُلِ بَغْلُغْلِ طِي ، دَقْصَلَا مَاهِي نِيسَانِي
 دَقْصَلَا جَادُويِ نِيسَانِ ، مَه دِي بُو دِيلْبَرْكِ دِيسَانِ
 بَدَلِ مَشْعَلِ ، چِرَا اَيْسَانِ ، مَه جَانِ دَا شَبْهِي پَرَوَانِي
 مَه جَانِ دَا دِيلْبَرْكِ سَادَه ، لَطِيفِ وَ شُوخِ وَ بَكْزَادَه
 زُقَيْدَانِ كَرْمَه آزَادَه ، نِيهَانِ خَوْنِدِيمَه دِيَوَانِي
 نِيهَانِي خَلَوْتَكِ دَا مَنْ ، زَلْعَلَانِ شَرِيَتَكِ دَا مَنْ
 بَوَصْلِ صُحْبَتَكِ دَا مَنْ ، كَرِيْمِ بَنْدَه دِ قَرْمَانِي
 دِ قَرْمَانِي كِي صَادِقِ بَتِ تُونَا خَوَازِي مُنَافِقِ بَتِ
 دِي هَرْدَمِ مُوَافِقِ بَتِ وَ كِي شِيخِي دِ صَنْعَانِي
 وَ كِي شِيخِي كُو حَاضِرِ بَتِ ، لِقَرْمَانِي كُو نَاطِرِ بَتِ
 بَأْمَرِي دُوسْتِ كَافِرِ بَتِ ، دِ صُورْتِ صُخْفِ قُرْآنِي
 دِ صُورْتِ صُخْفِ مَكْتُوبَه ، بَأْمَرِ يَارِ وَ مَحْبُوبَه
 دِمَادِ بَمِ بِمَطْلُوبَه ، دِدَمِ آزِ دِينِ وَ اَيْمَانِي
 اَكْرِ دِيلْبَرِ مَجَازِي بَتِ ، زُرْتِكِي لَبْسِي غَازِي بَتِ
 بِلَا صُوفِي تَه رَاضِي بَتِ ، بَمِينَه اُو دِ حِرْمَانِي

- نقشِ کَثَرینْ -

«دا ظَنَنَّهُ بِرینْ کُوَامْ خَمُوشینْ
 اَمْ بَسَنَتَه دِهَانُ وِ دِلْ خُرُوشینْ»
 «گَنجَامَه دِدِلْ ، گُھَرْتَرِي نَه
 هَر چَنَدِ عِيَانْ خَزَفِ فِرُوشینْ»
 «شَاهینْ کُوبِخَفِ بِلِبَسِ دِيبَا
 ظَاهِرْ زُخْوَه اَمْ پَلاسی پُوشینْ»
 «مِجْمَرِ صِفَتَه مَه جِسْمُ وِ جَانِ عُوْدُ»
 «دِلْ ، آتَشَه ، دَائِمَا بِجُوشینْ»
 «مَیْخَانَه بِهَشْتَه ، حُورَه سَاقِي
 کُوْتَرِ مَیَه ، لَوْقَه بَادَه نُوشینْ»
 «بِي هُوْدَه يَه لَافِ ، لُوْگُو «خَانِي»
 دُنِيَا کَرُوْ وِ آخِرَتِ فِرُوشینْ»

- مَه دِي نَقْشَكْ -

مَه دِي نَقْشَكْ ژ نَقْشِي نَقْشَبَنْدَانْ
 فَه بُوَقَيْدَ دَمَنْ يَكْ يَكْ ژ زَنْدَانْ
 كُشَادَا دَلْ ژ بُو مَن رَا مُيَسَّرْ
 نَه بُو بِي صُحْبَتَا صُورَتْ لَوْتَدَانْ
 لِمَنْ كُورْت بُو رِيَا كَغَبَا وَصَالِي
 ژ نُورَا طَلَعَتَا بِالَا بُلَنْدَانْ
 رَذِيلُ وَسَرْخَوْشَمُ وَاللَّهْ وَاعْظُ
 لِمَنْ ضَايِعْ مَه كَه قَانْ وَعَظُ وَبَنْدَانْ
 مَه صَدْ هِي سَفِي هِيَه دِي سَا ژ صِيَادْ
 مَه آزَا كَه ژ قَيْدْ قَيْدُ وَبَنْدَانْ
 ژ آهُويَانْ مَه هُوِيَانْ خَوْسْتَنْ أَمَّا
 دَلْ مَن مَادْ گَلْ مَشْكِينْ كَمَنْدَانْ
 هَه چِي پِيلَكْ دَعَشَقْ دَا عَمَلْ كَرْ
 دَبِيْتَنْ عَاقِبَةُ شَادَانْ وَخَنْدَانْ
 دَلْ «خَانِي» اَكْرَجَه گَنْجُ وَخَانَه
 بَلِي قَطْ كَسْ نَه گُوتْ «خَانِي» بِيچَنْدَانْ؟

- عَنقَائِي بَقَا -

بَيْدَائِي فَنَا كَرَجَه بَنِم رَه كُزَرِم دَر
 عَنقَائِي بَقَا هَمَّتِ هَمْرَاهِ پَرِم دَر
 وَهَم اَيْلَمَزَم سَهَم بَلَا قَوْسِ فَلَكَ دَن
 اَتَلَسَه ، چُو دَسْتِم دَه تَوَكُّلِ سِپَرِم دَر
 بَن بَاغِ جِهَانِ اِنْجِرَه عَجَبِ نَخْلِ بَلَايِم
 باشِم دَه بَلَا بَرَكُو وَ مَشَقَّتِ تَمَرِم دَر
 سَاغِي ! بَانَا اَمْدَادِ قَلْبِ ، فَاتِحِ بَابِ اُول
 مَيْخَانَه طَرِيْقِم دَه كِه اَوَّلِ سَقَرِم دَر
 بَن عَاشِقِ دِيدَارِي ، تَه حَاجَتِ غَمِ دِيوَارِ
 جَنَّةِ دَخِي بَر پَرْدَه نِي قَطْعِ نَظَرِم دَر
 پَر وَا نَه نِي پَر سُوحْتَه نِي شَمْعِ قَدِيمِم
 نِي رَانِ جِهَنَّمِ شَرَرِي بَالُ وِ پَرِم دَر
 اَلَامُ وِ جَفَاسِيْلَه خُوشَم بَن رَهِي عَشَقِنُ
 «خَانِي» ! بَانَا بُو يُولِ دَه قَدَمِ چَشَمِ سَرِم دَر

بوي خوش حال سرخوشي ، جلال و جزبه نو جوشي
 د بينن سرمي نوشي ، د ترخينن وي پرتالي
 د ترخينن وي پيروزي ، پرتگو و اگرو کوزي
 کليلکا جشن و نوروزي ، گلارنگرنگ و آلاي
 گلا آزادي داخواري ، لمن آلا سرفرازي
 لدل زي جلوه و نازي ، ژبلبل غلغل و نالي
 ژبلبل نالي يوزاري ، لدل چيکا آفينداري
 ژصورگل جلوه لي باري ، ژرو پردي کسو دالي
 ژوي غنچا طر و تازه ، کوزي پر جلوه نو نازه
 وکي ساز پر آوازه ، دنساله هر دَر و آلي
 دناله ، آه و فيغانه ، دکاله ، شين و شيوانه
 د ماله خوین ژ جافانه ، وکي من شيبست و هفت سالي
 وکي من کالي دل جانه ، سري چيل ژ دردانه
 ژ گلزارين خوه دوزممانه ، بهفرا کتنه في حالي
 بهفرا نالي يوزاري دکن ام کسو ژ ستمکاري
 وکي قرهاد خون خواري ، سيامند و مم آلي
 ممي آلان دل سوز کو زين ديت لنوروز
 ژ بروي اگرو و کوز لدل وک «خاني» کود نالي

ملا مقصود من خاله، نه ملك و منزل و ماله
 نه علم قاله، ي حاله، مه حاصل كز بابدالي
 مه حاصل كز بخيزاني، بمشتاقي بحيراني
 وكى گنجاد و راني، مه پيدا كز برمالي
 برمالي مه پيدا كز، دلي عمگين مه بي شاكر
 نقي الخد و ايرا كز، وكى زيرا دوصدسالي
 نقي الخد طلايانن، برات و امر فرمانن
 بطغراء و بنيشانن، د دست عشاق دلالي

«لدست عاشق شيدا، ملائو سخته و سيدا»^(۱)
 گو لي «بزما الست» مئی دا بکاسا گوهری عالی
 بکاسا گوهر والا، گوژی نقش خط و خالا
 دکن کشفاسر و حال دلی گوژ «ماسوا» خالی
 دلی زی «ماسوا» دوره، تجلی لی زسر طوره
 شمال و اگر و نوره، جلال و جوش و خوش حالی

۱- ژفر پيدا: اف دونزده بيتين داوي، بين مه نه، هيفيدارم كو سيداي خاني، مه
 ببخشينه و بزير و گوهرين خوه را، افان پولين مه بين بي نرخ زي، گران بها بگرينه .
 (دوره)

- دلا -

دلا! قَطِ نَيْنَه مَحْبُوبِكْ ژ تَه جُزْتِكْ نَه بَت لالِي
 دل آراما! نَه مَجْزُوبِكْ هَيِه سِرَاتَه ژِي خَالِي
 اَگر سِرَادِ قَلْبَانَه وِگَر نُورَا دِ وَجْهَانَه
 بَمِن يَك رَنَكُ وِ يَك طَانَه ، دِ گَل يَك بُون لَوِي آلِي
 ژ غَيْبِ اَوِي يَك هَاتِن ، هَمِي جُوتِن نَه تَك هِـاَتِن
 وِ كِي جَافِي تِ بَلَك هَاتِن ، بَهْفِ كَت شَاهِي وِ طَالِي
 اَگر چِسْتَه ، اَگر نُورَه ، اَگر نِيْزِي كِ اَگر دُورَه
 بَرِيْنَا عَاشِقَان كُورَه ژ سَرَنِيـرَا كُورِي زَالِي
 ژ سَرَنِيـرَا مُجُوهَر بُو ، چِه اَوْر بُو چِه خَنْجَر بُو
 ژ بُو مَن رَا مُقَدَّر بُو ، دَمَا يَف كِرْنَه صَلْصَالِي
 وِگَر صَلْصَالُ وِ فَنَارِم ، تَزِي نُورِم ، تَزِي نَارِم
 دِ بَاطِن شَبَه خُنْكَارِم ، بَظَاهِر كَتْمَه فِي شَالِي
 بَظَاهِر شَالِ خَوَه زِيْبَا ، گَلَكِ اَطْلَسِ گَلَكِ دِيْبَا
 گَلَكِ سِيْمِ وِ گَلَكِ شِيْبَا ، مَه هَافِي تِن ، جِيْگَر نَالِي
 جِيْگَر نَالِي ، مَه هَافِي تِن ، هَمِي يَك يَك هَافِي تِن
 گَلُو كِي بَت كُو نَافِي تِن ، حَيِيْبَكِ چَارِدَه سَالِي
 مَه گَر هَر مَن دِي دِيْلَبَر ، دُوْصَدَ عِلْمَانِ بَكَمِ اَزَبَر
 ژ خَلِخَالَانِ دِيْبِي تِ اَبْتَرِ مَلَا مَقْصُودَه خَلِخَالِي

هَلْ لَنَا مِنْ نِعْمَةِ الْوَصْلِ حَبِيبِي مِنْ نَصِيبِ
 أَوْفَتَادِمِ بَرْدَرَتِ، بِي چَارَه، سَرِگَرْدَه عَرِيبِ
 دَرْدَمِنْ چُوقِ اُولْدَغَنْدَانِ اُونَا يُوقْتَرِ هِنِجِ طَبِيبِ
 أَيِ طَبِيبِ مِنْ دَوَايِ دَرْدِ «خَانِي» هَرِوَصَالِ

- شَهِيدِ كَرَبَلَا -

لَيْسَ فِي قَلْبِي سِوَاكَ يَا حَبِيبِي كُلَّ حَالٍ
 هَرَّ دَمَمَ غَمِّ هَمْدَمَمَ شُدَّ دَرَّ فِرَاقَتُ مَاهُ وَسَأَلُ
 كَرَبِنَمِ قَانِمِ دِيلَرَسَنِ چُوقِ دَنِ اُولَمُوشْتَرِ حَلَالِ
 مَسْتُ وَسَرخُوشَمِ ژِ عِشِقِي ، مِنْ نَهْ مَا عَقْلُ وَكَمَالُ

أَنْتَ فِكْرِي فِي فُؤَادِي ، أَنْتَ رُوحِي فِي الْجَسَدِ
 لَشَكْرِي غَمَّهَائِي تُومَلِكُ دَلَمِ وِيرانِ كَرْدِ
 دَادَهْ گَلْدَمِ عِشْقِ اَلْنَدَنِ ، اَيَسْتَرَمِ سَنَدَنِ مَدَدِ
 قَانِ تَتَارَانِ كَرْنَهْ تَالَانِ جَانِ وِ دِينِ وِ مَلِكِ وِ مَالِ

طَالَ غَمِّي ، زَادَ هَمِّي ، شَاعَ سَرِّي فِي الْمَلَا
 تَشْنَهْ نِي جَامَا وِصَالَمِ چُونِ شَهِيدِ كَرَبَلَا
 يُوُقْسَهْ سَنِ دِيَوَانَهْ اُولْدَنِ ! نِيَجَهْ حَالِنِ اَيِ دِلَا!
 يَانِ ژِ نُوُقَهْ عِشْوَهْ يَكِ دَا مِنْ حَبِيبَا چَا فِ خَزَالِ

بِتْ مَهْجُورَا حَبِيبِي ، لَسْتُ مَنِي عَالِمَا
 مُرْدَمِ اَزِ دَرْدِ فِرَاقَتِ ، غَافِلِي اَزِ حَالِي مَنْ
 جَانِ وِ دِلِ دَنِ عَرَضِ قَلْدَمِ حَالِمِي جَانَا نَهْ بِنِ
 عَرَضِ حَالَا مِنْ تُو غَافِلِ ، قَطْنَهْ پِرِسِي عَرَضِ حَالِ

- باغی صور گلان -

از چومه باغی صور گلان وخت سحر گاهي بخف
 من دي صدای بلبلان داگرتبون هرچار طرف
 صوتا هزارا و قمری یان، دنگریاب و معنی یان
 تشبیه بز ما بنگی یان، هف دنگ هف بون چنگ و دف
 مانندی مست و سرخوشان، از چومه بز ما مه و شان
 ابرو کمان و چاف رشان، جرگ و دل من کر هدف
 پیگان د جرگ و دل بری، تن بویه صندوقا بری
 صدق ژ حسنا فی پری! هیژا لمن کر کرب و گف
 هیژا لمن بو کرب و کین، ظاهر غضب، باطن کنین
 لی غمزه یک دا من نهین، عقل مه دیسان کر تلف
 دیسان حبیبیا چاف بلک، احسان دگل من کر گلک
 لورا دگل زلفین خلك، آلوز مه طینن قشت و لف
 خمربی و قشت و زلف و خال، حمیان لسر رخسار آل
 دیگر هبون چنگ و جدال، لیک آلیا بون صف بصف
 صف صف مه دی وی کر به چنگ، هندک حبش، هندک فرنگ
 فیگرا برانندن وک خدنگ، دیگر هبون وان لاف و لف
 دیگر هبون دعوا شو شر، در بون لمن تسیپا تتر
 ژیک را کرن قلب و جیگر، رهتن ژ دل خوننا بکف
 رهتن ژ دل خوننا دلان، شه ماری زلف سرملان
 بی رحم و مستا قاتلان، می خوار ژ فینجانا صدق
 وان می خوران ابتر کرین، بی قوت و رنگ زر کرین
 و آله ژ دل کر کر کرین «خانی» بصداه و آسف

- دلی شیدا -

دیسان دلی شیدا ژنو، دا اختیار، پروازی کر
 صیدک دی یه و بر دایه دو، میل و فرا شهبازی کر
 میلا وی محضاً حکمه ته، صیدا وی عتفا سیره ته
 طیری وی بالا همه ته، لورا طلب افزای کر
 عتفا بدست کس ناکفت، دامک دفی اوداکفت
 نابت گو غافل راکفت، ای قصد صیدا بازی کر
 صیادی یا من بو عبس، دائیم لمن طنکبو قفس
 راحت نه بوم ازیک نفس، من لو بافغان سازی کر
 ساز و سمایا صحبتی، گو فند و چرخا دعوتی
 فکری مه شکل و قامه تی، بیر طینه مه باوازی کر
 شکل مجازی جندکه، صیدا حقیقی وردکه
 تیغونی قیدا لی فه که^(۱)، بحر ی، مه بر اندازی کر
 زنجیر دبی تیغون بتن، جندک لپیشبر خون بتن^(۲)
 شفقاره نه دی مجنون بتن، اسکوف ژ چافان بازی کر
 شفقاره چاف، تیغونه دل، بر دانه دو چافین بکل
 «خانی» اوان گیرا خجل، لورا مجاز آغازی کر

۱- لِبْفَكَه (خ).

۲- چَنَدَك (خ).

- أَيُّ مُطْرِبِ دَمٍ سَازُ -

هِيَدِي لِأَبْرِشِمِ بَدَهْ أَيُّ مُطْرِبِ دَمَسَازُ
 صَدَّ دَلِ بَدَقْنِ بَسْتَهْ تُو هَرِيكْ بَدُو صَدُّ نَازُ
 أَيُّ بَادِ صَبَا پَرَمَهْ هَرِيْنِ طَرَهْ نِي دِلْدَارُ
 عِشَاقِ بِنَالِيْنَهْ زُ مَرْعُوْلَهْ نِي شَهَنَازُ^(۱)
 سَاقِي بِيْگَرِيْنِ بَادَهْ نِي أَنْگُوْر بَطْنَبُوْرُ
 جَانَا بَدَهْ مَن بُوْسَهْ يَكِي هَرُوَهْ بَدَلِ خَوَازُ
 رُوْحِ مَن وَسِرْأُ دَرُخِي يَارِي بِيْكَ رَا
 رُوْژَا أَرْكِي بُو نَهْ بَدَلِ هَمْ دَمُ و هَمْ رَاژُ
 «خَانِي» تَهْ غَلَطِ زَانِي ، كُوْأُو هَرُ ژ خَوَهْ يَكِ بُوْنِ
 خَلَاقُ ، تَعَدَّدُ بِمَظَاهِرِ كِرَهْ أَعْجَازُ

۱- مَرْعُوْلَهْ : زَلْفُ و بَسْكِينِ كُرِيْشِكُ و خَلْكَ .

- هَرُ دِنَالِمُ -

هَرُ دِنَالِمُ شَبُّ وِ رُوژَانِ ، مَكْرُ اَزِ اَيُوِيْمِ اَزِ
 هِيـــــــــــــــــــــــسْتِرَانِ هَرَقَه دِمَالِمِ ، مَكْرُ اَزِ يَعْقُوِيْمِ اَزِ
 بَكْرِنِ دَسْتِ زِمَه بِيروُنِ ، كُلُّ وِ دَرْدَانِ كُو يَكِنِ
 وِرِيـــــــــــــــــــــــچِيْنِ بِيَجْفَايِ خَوَه كُو اَزِ مَكْتُوبِ اَزِ
 هِنْدِكِي غَمِّ هِيَه دَائِيْمِ لِمَنْ اَوْ فَيْكِ دَكْفِنِ
 اَزِ نَزَانِمِ كُو بِيَجَا فِ اِنِ چِه قَوِي مَحْبُوِيْمِ اَزِ
 غَمِّ طَلْبِكَارِي مَه يَه ، اَمِ خَوَه طَلْبِكَارِي دِيَارِ
 وَه طَلْسِمِي طَلْبِمِ كُو طَالِبُ وِ مَطْلُوِيْمِ اَزِ
 عَجَبِ اَقْبَالِي زُبُوْمِنِ نِهَه «خَانِي» كُو لِبَانِ
 پادشاهِي غَمِّ وِ دَرْدَانِ وَهَه اَزِ مَرغُوِيْمِ اَزِ

- سازي خوش آوازَم اَز -

صَيِدِ چَنگالِ ^(۱) سَر رُفقا شَها شَهَبازَم اَز
 مَسْت جَاما عَشويا شَهنازِ نازِكِ نازِمِ اَز
 رَمزِ وَاعْجَازِ دِخوَبانِ بِي عِبارتِ مَدحِ دِکَم
 مُرشدِ کَامِلِ اَزِمِ اَيروَهه صَاحِبِ رازِمِ اَز
 بِيضه يَ اَز طِي عَبَسِ بُو ، اَشِيانَا مَن قَفَسِ
 گَرچِه دَل طِي پَر هوسِ بُو ، بِي پَر وِ پَر وازِمِ اَز
 فِي حَياتا حَيِرَتِ چِه بَکَم بَقا نِينَه رُبُو
 لَو شَهيدِ غَمزِه يَ وِي دِيلِ بَرا طَنازِمِ اَز

دَر دَمَنَدِکِ مَن دَفِيَتِنِ هَم نَقَسِ بَتِ «خَانِيا»
 گَرَمَه هَم دَسَتِکِ هَبِيَتِنِ سَازِي خوشِ آوازِمِ اَز

هَر دَمَا نَتَرِكِ خَلْخَالِ بَنِي هَر طِينَه خُرُوش
 هَر دَمَا طَرَه ژ بَر طَائِي قَصَبِ طِيْتَه صُدُور
 يَا نَه كَاكُلِ ژ كِنَارِي كَلْهِي كَجِ بَدْرِينِ
 يَا خَطِ مَشْكِينِ بَدْرَتِيْتِ ژ كِنَارِي كَاقُور
 كَا فِرِ عَشَقَمِ اَگَر اَز تَه دَمِي اِيْمَانِي هَر
 يَا بِمَحْرَابِ بُرُويَانِ تَه بَرِمِ سَجْدَه ژ دُور
 وَا عِظَا! گُه بَدَه مِيْنِ دَا بِيْهِي نَقْلِ صَحِيْحِ
 مَصْحَفَا چَهْرَه نِي خُوبَانَه كِتِيْبَا مَسْطُور
 دَقْتَرِي عَشَقِي تَه دَا دَسْتِ تَه مُعَلِّمِ ژ اَزَلِ
 مَعْنِيَا اِيْتِي حُسْنِي لَتَه لَو مَا مَسْتُور
 بِي تَكْلُفِ دِخُورِمِ سُونْدِي بِقُرْآنَا شَرِيْفِ
 «خَانِيَا» صُورْتِي جَانَانَه بِيْمِنِ سُورْتِي نُورِ

رَابَهُ أَي سَاقِيِي مَهْوَشٌ تُوْزِرْغَمَا فَلَكِي
 بَدَهُ مِنْ بَادِهِ نِي لَعْلِي تُوْزِرْجَامَا فَعِغْفُورُ
 شَيْخِ جَامِ أَرْ نَفْسِي هَمْدَمِي دَلْ كَتَ بِمُرَادُ
 لِمُرَادِي دَلِي مُرْدَه دَبْتَن كَشَفَ قُبُورُ
 يَعْنِي أَوْ خَانَهُ نِي كَلْ نَابَتَهُ قَابِلُ قَطْعَا
 نَه بَجَشْمِ دَلِي نَاظِرُ ، نَه بِرُؤْيِي مَنِظُورُ
 عِشْقِ بَازِي دُو طَرِيْقَه ، چَه حَقِيْقَه چَه مَجَازُ
 شَمْعِ جَانِ دِي بِقَرِيْبَتِنِ چَه بِنَارُ وَ چَه بِنُورُ
 شَيْ ظُلْمَاتِي بِأَمْكَانِي دَبْتِ صُبْحِ نُومَا
 أَفِيْتَابِي أَحَدِيْتِ زُفَلَقِ طِيْتَه ظُهُورُ
 سَرُ وَمَالُ وَ دَلُ وَ جَانِي مَه فِدَايِي تَه بَتِنُ
 بَكَه قَلْبِ مَه تُوسَاقِي ! زِ شَرَابَا خَوْه ظُهُورُ
 دَابِكَمِ كَسْبِ مَقَامَاتِ عُلُوِي دَرَجَاتِ
 يَابِكَمِ كَشَفِ كَرَامَاتِ زِ دَارَا مَنِصُورُ
 زَاهِدَا كَرْتَه دَفِيْتِنِ تُو خَوْدِي نَاسِي بِكِي
 وَرَه بَرِ سَايَه نِي شَمَشَادِي قَدَاكُنْ ، قَطْ مَه چَه دُورُ
 بِزِيَادِي وَرَه قَيْدِي شَجَرِي وَادِي يِ قُدْسِ
 كُو بَزَانِي بِبِهِي صِيْتِ «أَنَا اللّٰهُ» زِ طُورُ
 أَرْ لَمَّا شَيْفَتَه تُو وَالِهِي مَحْبُوبَانَه تَمِ
 كُو دَنِيْفِ آيِيْنَه نِي جَبَهْتِ وَانِ مِنْ دِيَه نُورُ

- سَاقِي ي مَهْوَش -

أَي دِلا گَرْتَه دَفِيتِن بَبِي دَائِم مَسْرُورُ
 دَطَرَبِ خَانَه نِي دُنْيَا قَه خَوَه آقا اَنگُورُ
 پَنبِه نِي غَفَلْتِي غَوَغَائِي جِهَانِي بَدَرِين
 ژ مَقَامِي كُو بَهشْتِي ژ صَدَائِي طَنبُورُ
 زَمَزَمَا زَمَزَمِيَا رَاهِي حُسِينِي ژ حَجَّاز
 قَه خَوْنَتُ ، كَغَبِي دِل تَابِتَه بَيْتِ الْمَعْمُورُ
 پَرْدَه نِي ظَلَمَتِ اَشغَالِ جِهَانِي بَدَرِين
 ژ نَظَرِ گَاهِي جَمَالِي تُو حِجَابِي بَكَه دُورُ
 مَنظَرِ دِيدَه نِي جَانِي تَه مَنورَنَه بَتِنُ
 نَخَل «مازاع» نَكِيشِي تُو ژ خَالُ وُ خَطِي هُورُ
 گُنَهانِ گَرَنَه بُوَانِ لَدَّتُ وُ دَوَقَكُ حَاشَا!
 فَاعِلِ اَنَمِ نَه دَبُو ، تَارِكُ وُ تَائِبِ مَاجُورُ
 مَيِ وُ مَعشُوقُ وُ هوسُ بازِي دُنْيَا ي زُهُورُ
 نَه بُووانا ، نَه دَبُو اِسْمَكِي اللّهِ غَفُورُ
 مَن گُنَه طِي بَغْناهانِ كُو دَنِيفِ باغِ جِهَانِ
 تَمَرِي خَوْشْتَرِ اَنُ ، بُونِ بَحْرَامِي مَشْهُورُ
 هِنِكِي دُورِي فَلَكي سَاغِرِ مَه دُورِ دَكْتِ
 مَه وُ سالانِ دَكْرَتِ هَرَوَه ژ عَمْرِي مَه قُصُورُ

اَوْرُوْنَه ، يانِ كَلْبَرِكْ اَل ، اَلَاكِه ، يانِ دِيْمَا بَخَال
 قَنَدِيْل نُورا دُو الْجَلال ، مَرَاتَه ، يانَا مَطْهَرَه
 دِيْم شُوْشَه نُورا حَقْ دِ نَاف ، دَفْ غُنْجِيَا شِيْرِيْن كَلَاْف
 رُخْ صُوْر كَلَا رُنْگِيْن خُنَاف ، خَال مَسْكَه ، نِيْشَان عَنْبَرَه
 لِيْشِن كَلُو؟ ياقُوْت جَان ، ياقُوْتَه ، ياقُوْت رَوَان
 يانِ قُوْتِيْـَـا دُرْجَا دِرَان ، يانِ حَوْضَا آقا كُوْتَرَه
 يارَبْ! خَطِي رِيْحَانِيَه ، سَر سُوْرَه قُرْآنِيَه
 يانِ خَاتَمَا سُلْطَانِيَه ، مَرَاتَه ، يانَاه مَنظَرَه
 خَالِن كَلُو؟ ياقُلْمُن؟ اَوْ عَارِضِن يانِ صُوْر كَلِن
 اُم عَاشِقِن يانِ بُلْبُلِن ، ذِكْرِي وَي وَرْدَا اَحْمَرَه
 اَوْ گَرْدَنـَـا شَبَه شَمَال ، سَر چَشْمَه يَا آقا زَلال
 قارُوْرَه يانِ خَمْرَا حَلال ، يانِ شِيْشَه يَه ، يانِ شَكْرَه
 يارَبْ قَدا زِيْبايَه اَفْ ، يانِ كَعْبَه يانِ عِيْسايَه اَفْ
 يانِ مَسْجِدُ الْاَقْصايَه اَفْ ، يانِ «سَدْرَه» ، يانَه عَرَعَرَه
 يارَبْ! دِل دِيْوَانَه يَه ، يانِ عَالِمِ قَرْزَانَه يَه
 يانِ بُلْبُلِ وَيْرانَه يَه ، يانِ عُوْدَه ، يانَه مَجْمَرَه
 اَوْ «خَانِي» يِي دِل دَادَه يَه ، مَشْرَبْ زُرْنِگِي بَادَه يَه
 دَر دِي وَي يارَك سَادَه يَه ، لُوْهَر ضَعِيْف وَرْنِگَزَرَه

- تَخْتِ دِیْلَبْرِی -

اِیْرُوْلَتَخْتِ دِیْلَبْرِی ، یَارَبْ ! چِه شَرِیْنِ اَسْمَرَه
 ژِی نَابِتِنِ مِنْ دِیْلَبْرِی ، اَوْ دِیْلَبْرَه یَا دِیْلَبْرَه
 دَلِ گُورِیَا جَانَانَه اَفْ ، هَمَّ دِیْنُ وَ هَمَّ اَیْمَانَه اَفْ
 هَمَّ لُطْفُ هَمَّ اَحْسَانَه اَفْ ، هَمَّ لَاوُ وَ هَمَّ کَرْدَنِ زَرَه
 کَاکُلُ ژِبَرْتَا جِی بَزَرَّ ، طَاطَا وَ کِی پَر طِیْسَتَه دَر
 سَر عَسْکَرِی تِیپَا تَتَر ، سَر دَارَه ، یَانَه سَر وَرَه
 زَلْفِنِ گَلُو پَر پِیچُ وَ خَم ، یَا سُنْبِلَا بَاغِی اَرَم
 زَنْجِیْرَه ، یَا سَرْتَا قَدَمِ رَشْمَارَه ، یَانَا اَزْ دَرَه
 یَارَبْ حَبِیْبَا رَنْکُ فَلَکُ ، جُورِی تَتَقُ دَاگَرْتِ شَفَقُ
 یَا بَلْگُو وَ تَرْتِکُ یَا وَرَقُ ، یَا قَشْتَه ، یَانَه چَنْبَرَه
 اَوْ طَرَه ، یَا کِیْسُونَه اَوْ ، زَنْجِیْنَه یَانِ هِنْدُونَه اَوْ
 شَتْرِیْنَه ، یَا شَبِیْنَه اَوْ ، یَا تُوخِ شِهَاهِ سَنْجَرَه
 اَبْرُونَه ، یَا جُوْتِکُ هَلَالُ ، هِنْدُونَه ، یَا نِیْشَانُ وَ خَالُ
 کِیْسُونَه ، یَا حَضْرَتِ بِلَالُ ، مَشْغُولِ اَللهِ اَکْبَرَه
 چَا فِنِ گَلُو ! یَا سَرِ خَوْشِنُ ، یَا کَا فَرْنُ ، یَا دَلِ رَشِنُ
 بِیْمَارْنُ اَوْ ، یَا نَه خَوْشِنُ ، یَا تَرْگَسَه ، جَا دُو کَرَه
 رُخْسَارَه یَارَبْ ! یَا قَمَر ، کَفْتَارَه یَارَبْ ! یَا گَهْرُ
 اَوْ قَنْدَه یَارَبْ ! یَا شِکْر ، اَوْ شَهْدَه ، یَا نَه خَبْرَه

- میری مجلس -

میری مجلس نہ کنت، مٹری گویا چہ بکت
 غنچہ خندان نہ بتن، بلبل شیدا چہ بکت
 نینکا حسن بتان لازمہ صاحب نظرک
 کسی بینا کونہ بت، دیلبری زیبا چہ بکت
 بی گرم نا چیتہ تیبا عدوان مردی شجیع
 تیغی آهن چیتہ، بی دستی توانا چہ بکت
 طالب علم و کمالی نہ بتن قابلی فیض
 حکمت و تربیہ ئی عالمی دانا چہ بکت
 قلبی «خانی» صدفا گوهری عرفانہ ولی
 متنی خوانک کونہ بت، صاحب معنا چہ بکت

- آفرین بُوته -
- پَری یا حُوری سرِشت -

عِشْوَهُ یَکْ دَا مَه سَحَرَوِی پَری یَا حُورِی سرِشت
شَفَقِی بَرَقِ جَمَالِی دَلُو جَان صُوهُتُ و پَریِشْت
مَه نَه زَانِی کُو مَلْکْ ، یَانَه بَشَر ، یَا پَریِ بُو
یَدِ بَیضَا و کُو مُوسَا یِ لِقَتْلِی فَه دَمِشْت
کَعْبَةُ اللّهِ جَمَالِی مَه دَکَرُ چِیْنَه طَوَافُ
خَیْبَرِی هَاتَنَه مِنْ خَالُ و خَطُّ و چَنْبَرُ و قِشْت
عِلْمِ اَسْمَا مَه ژِبَرُ کَرْدِ دَبِیْسْتَانِ صِفَات
طَالِبِ ذَاتِی مَه ، لَو مِنْ شَمِرَانْدِ بَاغِ بَهْشْت
اَدَمِی کَامِلِ اَزْم ، بُو یِی مَه مَسْجُودِ مَلْکْ
مُدَعِی گَرْتَه بَتِنِ سَجْدَه بِنِ هَا سَرِ خِشْت !
«خَانِیَا» دِی هَه بَتِنِ بِي هُنَرَانِ لَافُ و گُزَافُ
آفَرِیْنِ بَرْتَه ! کُو اَفُ شِیَوَه ژُبُو کَس تَه نَه هِشْت

«هنری عشقی ته دا مه هنرآموزی جهان!
دری میخانی گها مه کور مزگفت و کنشت»
«دره»

- سَرُ وَا مَه -

سَرُ وَا مَه بِصَدْرَتِكَ وَهَزَارَ عَشْوَهُ تُومَشْ هَاتُ
 عاشقُ كَرْنِ أَحْيَا ، لَرَقِيْبَانِ كُوْنَهْ خَوْشْ هَاتُ
 سُنْبُلْ كَمِلَانْدَنْ ، كُؤْلُ وَا لَهْ خَمْلَانْدَنْ
 رِيْحَانْ شَتْلَانْدَنْ ، لَرَخَانْ^(۱) تَا زَهْ بِنَفْسْ هَاتُ
 تَنْ دَرَقَهْ نَهْ بُو قَطْ نَهْ دَا بَخْتِي كُشَادَكُ
 رُو دَا مَه شُكْرُ! كَعَبِي طَالِعْ مَه دُوشَشْ هَاتُ
 پِيْدَانَهْ فِرَنَكِي^(۲) تُونِيْلُو هَاتَنَهْ رُومِي
 شُكْرَانَهْ ، نِيهَانَهْ زُ عَرَبْ هَمْ زُ حَبَشْ هَاتُ
 رَشْتُو زِي خَوْهْ نُوبَارَهْ ، مَكْرُ كُوشَهْ دَخْوَا زَنْ
 تِيْرَا كُوشَهْ ئِي دَاتَهْ ، هَدَفْ كِرْتْ وُ بَكَشْ هَاتُ
 يَانْ هَاتُ وُ بِنِيْفَا دَلِي كَتْ قَطْ نَهْ دَوْسَطَا
 لُورَا كُورْ بَرَقُوسِي مَه دِي زِيْدَهْ بُو شْ هَاتُ
 «خَانِي» بَسَهْ بِي عَارِي! چِرَا زِيْدَهْ ئِي سَالَانْ
 اِيْسَالَهْ زُ خَوْهْ طَالِعْ وُ بَخْتِي نَهْ بَرَشْ هَاتُ

۱- لَرَخَانْ

۲- فِرَتَكَانْ وُ نِيْلُو . (خ)

- عَرَشٍ مُعَلَّأً -

أَيِ آيِنِهِ نَسِي دَلِ بِجَمَالَاتِهِ مُجَلَّأً
 صَدَّ صَفْحَهُ بَيْكَ زَرَّهَ زُنُورَاتِهِ مُطَلَّأً
 إِنْسَانٌ ، تَهَ زِبُوعَالِمِ كُنْبَرِي كَرَهَ نُسَخَهَ
 لَوْ مُضْغَيْكِي ^(۱) زِي تُودَكِي عَرَشٍ مُعَلَّأً
 وَخَدَّتْ ، بِحَسَبِ كَثْرَتِ أَعْيَانِ مَظَاهِرِ
 هَرَسُو بِصِفَاتَانِ دَكْتَنِ كَشْفِ تَجَلَّأً
 لَوْ مُخْتَلِفُ الْقَوْلِ وَعَمَلِ بُوْتَهَ خَلَاتِقِ
 كَافِرُ زُصَنَمِ بُوْتَهَ بِنَافِ تَهَ تَسَلَّأً
 سِرّاً خَوْه نِهَانِي تَهَ كُودَا «أَحْمَدُ خَانِي»
 أَزْ غَيْرِي بَرِي شُدْ ، بَه تُو آوَرْدِي تَوَلَّأً

۱ - مُضْغَه : جوم ، لوقمه ، جومه کی گوشت . کو دفردا مَبَسْتِي دله ، إشارتی بال فی حدیثاقدسی فا یه : «لایسغنی أرضی ولا سمانی بل یسغنی قلب عبدي المؤمن» .

یانی : أرض و عزمانی من ، من دخودا ناگره ، لی دلی عبدی منی باورکر من دخوه دا دگره .

- أَيُّ وَاحِدٍ پَنَهَانَ -

أَيُّ وَاحِدٍ پَنَهَانَ كُوژذات تَه نَه پَیَدا
 أَفْ كَوْنُ وَ مَكَانُ ، اَرَضُ وَ سَمَا كُمَبَدِ خَضْرَى
 اَرَوَاحُ وَ عُقُولُ ، اَنفُسُ وَ اَعْرَاضُ وَ جَوَاهِرُ
 حَالِینُ وَ مُصَوَّرٌ ، تَه مَحَلُّ وَ تَه هَيُولَا
 لَوْحُ وَ قَلَمُ وَ كُرْسِيٌّ وَ عَرْشٌ ، اَنجُمُ وَ اَفْلَاكُ
 هَمَّ اَكْرُو هَمَّ اَخُ وَ هَوَا ، جُمْلَه نِي اَشْيَا
 صَدَقَا فَلَ مَوْجُوْدُ وَ پَيَا پِي مُتَوَاتِرُ
 هَر لِحْظَه زِ صَحْرَا يِ عَدَمِ طِيْنِ بَتَمَنَّا
 هِنُ ، نَقْدِ قَنَا يِ دُ گوهورنِ بَبَقَا يِ
 هِنُ ، نَقْدِ وَ جُوْدَا خَوْه دَكْنِ بِي بَدَلْ اَفْتَا
 هَرِيْكَ بُو جُوْدَا خَوْه ، وَ جُوْدَا تَه دِ خَوَا زَنْ
 بِالْجُمْلَه خَرِيْدَارِ جَمَالَاتَه تَه حَقًّا
 لَوْ شُبُهَه پِي رَا بَهَوْسُ طَالِبِ يُوْسُفِ
 دُوْرُ هَا طِي يَه «خَانِي» كَلْفَا رِيْسِي دِ دَسْتَا^(۱)
 اُوْرِي بِمَتَاعِي خَوْه ، قُمَاشِي تَه دِ خَوَا زَنْتِ
 «سُبْحَانَكَ لَنْ تُؤِيْسَ مِنْ رُوْحِكَ عَبْدًا»

۱ - دبیون دما کو لمصری یوسف بیغمبر ژ بوی فروطانی در طین بازارا کوله یان ،
 پیره ژنه کی مصری ، کَلْفَا «گُلُوکا» رسی خوه دگره دستی خوه نوطی کو
 یوسف بیغمبر ، ژ خوه را بوی کَلْفَا رسی خوه بکره . . .

ايرُو کومه پرسی کر، هندي مه نظرلي کر
 من سيرک ليکی کر، لورامه دل ودين دا^(۱)
 من دي همه يک پرتو ساري د مظاهر دا
 ممکن همه زی پرتور، امانه د تمکين دا
 اوبو کوز کيخائي ايديني ديوسف دا
 مجنون د کيلي ئی، قرهاد د شيرين دا
 مصباح ابد من دي ابروهه د قنديل
 گنج ازلکي مرگوز من دي د گل و طين دا
 جانا ز جمالاته از دی چه بيم صابر
 شيخان و اولوالعزمان جاني خوه د کالين دا
 شاهد بي تو اي زاهد! محبوب پرستم از
 بي شاهد و مي نابم، شيخ مه او آيين دا^(۲)
 معزوره اگر صوفي بت منکری محبوبان
 کوز دی چه تصور کت سرا کوز دور بين دا
 جاني زته اي «خاني» جانا کوبخوازنتن
 «خا» نقطه لب داني، في الحال د مزگين دا^(۳)

۱ - لورامه د لوکين دا (خ)

۲ - شخته د دواوين دا «خ».

۳ - د هيلين دا (خ)

— نقّاش ازل —

نقّاش ازل رُوژا سَر لَوَحَه نِي رَنگِين دا
 پَرگال د دَسْتان بُو، سَر صَفْحَه كَو تُزِين دا
 تَذْهِيْب زَرْفُشان كَر سَر لَوَح كِتابا عشق
 رَسْمًا اَز كِي كِيشا، نَقْشِي خَوَه نَوالِين دا^(۱)
 دِيباجَه كُو اَنشا كَر، فِهْر سَتَه كُو اَملا كَر
 جَلْدَك زُ عِناصِر بَسْت، نَفْخَك د سَقالِين دا
 اَطفال مَلَك هاتَن، وَ سَتانَه د بَسْتانِي
 لا عِلْم لَنَا كَو تَن، اَبْجَد بِخَوَه تَلْقِين دا
 وَا نِ سَادَه رُخان مَشْقِي عَشْقِي كُو تَمَنّا كَر
 خَطاط زُ حُسْنِ الخَط سَر مَشْقِي زِي رِين دا
 ما سَجْدَه تَنِي مَن بَر بَر صُورَتِي مَحْبُوبان
 اَبليسي نَه بَر سَجْدَه لَو مَايَه د نَفْرِين دا
 اَز چُومَه دَرِي دِي رِي مَن دِي تِي كُو رُوحِ اللّٰه
 تَكَراري مُصَوِّر بُو حَتّا د نَهالِين دا
 وَا نِ جُمْلَه «اَنَا الحَق» كُو، مَن وَا حِد مَطْلَق كُو
 ساقِي بِخَوَه اَز كَر تَم جَامَك مِي نُوشِين دا
 مَن نُوشِي تُو سَر خَوْش بُوْم، فِي الحَالِ مَسْوَش بُوْم
 اَز چارُونَه وَ شَس بُوْم، مَن تَكْيِه بِيالِين دا

ديوانا احمدي خاني

(١٧٠٧/٩ - ١٦٥٠)

- ۱۰۱..... بلگه کي تاريخي
- ۱۰۲..... بوي آزادي
- ۱۰۳..... اطيبي الذکری
- ۱۰۶..... قدس معبدي (کردستان)
- ۱۰۹..... گل و بلبل
- ۱۱۱..... دل جوان
- ۱۱۳..... شيره کي رابو
- ۱۱۵..... دل
- ۱۱۸..... چلنکسوارا کياکسار
- ۱۱۹..... صلاح الدينی أیوبي
- ۱۲۰..... کلا باغی جهان
- ۱۲۲..... هنک علماء وفيلسوف
- ۱۲۴..... بلالش
- ۱۲۵..... داوي

کُلُّ وِوْغَلِّ

- ۷۴..... سعدی شیرازی
- ۷۵..... دنگی کردستانی
- ۷۷..... برزانی ی من
- ۷۸..... فلکا بی بخت
- ۸۰..... شیخی شهید (شیخ سعید)
- ۸۲..... شینا ما ملا مصطفی برزانی
- ۸۴..... بودی نا بودم
- ۸۶..... سرّی آسراست
- ۸۸..... سحری هاروت
- ۸۹..... هپسی ده طاتلی
- ۹۰..... بلبل دیوانه
- ۹۱..... شیخلغن مفهوهو
- ۹۳..... شواهق کردستان
- ۹۵..... باخرة الدلتا (في مصر لقیانا)
- ۹۷..... آسری
- ۹۹..... علی الرضا
- ۱۰۰..... معصوم

- ٣٣..... عنقاي بقا
- ٣٤..... مه دي نقشك
- ٣٥..... نقشی كفرین
- ٣٦..... دلورابه (هلو!)
- ٣٨..... هرو صد جار
- ٣٩..... صبحکی زو
- ٤١..... هنارك
- ٤٢..... أي درینغا
- ٤٥..... أي دل
- ٤٧..... زاهد خلوت نشین
- ٤٩..... مرثیه (شین نامه)
- ٥٣..... أي سید عالم

پنجك و هفتك

- ٥٦..... پنجكا نقاش ازل
- ٦٣..... نقش گفرین
- ٦٦..... چه بكت
- ٦٩..... هفتكا دره ئوسياه پوش

- فہرست -

<u>روپل</u>	<u>ہلہستہ :</u>
۱۱.....	نقاش ازل
۱۳.....	أي واحد پنہان
۱۴.....	عرش معلاً
۱۵.....	سروامہ
۱۶.....	آفرین بو تہ (پري يا حوري سرشت)
۱۷.....	میری مجلس
۱۸.....	تختی دیلبري
۲۰.....	ساقی می مہوش
۲۳.....	سازی خوش آواز م ازل
۲۴.....	ہردنالم
۲۵.....	أي مطری دم ساز
۲۶.....	دلی شیدا
۲۷.....	باغی صور گلان
۲۸.....	شہیدی کریلا
۳۰.....	دلا !

د دږوڪا كارښ وڙه يا كُردى دا ، اف جارا اوله كُواف كارى پږوزښك هاڻي به : ديوانا خانې برهف بويه ،
هاڻي به چاڀ كڙن - لِحْمُو وڙه فائين جهانې ، بڻاڻبتي لگلي كُردستاني ، پږوزبه !-

ديوانا احمدي خانې

برهف كڙن وليكولين و سراسنت كڙنا

عبد الرحمن دُره

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دیوانا احمدي خانى

(۱۶۵۰ - ۱۷۰۷/۹)

بَرْهَفِ كَرْنِ وَّلِیْكُولِیْنِ وَّسَرَّاسْتِ كَرْنَا

عبد الرحمن دره

Her dinalim şev û rojan, meger ez Eyyûb im ez
Hêstiran her vedimalim, meger ez Ye'qûb im ez

Bigirin dest ji me bêrûn, kul û derdan ku yek in
Wer bipêçin bi cefayê xwe, ku ez mektûb im ez

Hindekî xem hene daîm li min ev vêk dikevin
Ez nizanim ku bi çav wan çî qewî mehbûb im ez

Xem telebkarê me ye, em xo telebkarê diyar
Wek tilismê teleb im ez, talib û metlûb im ez

'Eceb îqbalî ji bo min nihe "Xanî" ku li bal
Padişahê xem û derdan wehe ez merxûb im ez

Her dinalim şev û rojan, meger ez Eyyûb im ez
Hêstiran her vedimalim, meger ez Ye'qûb im ez

ISBN 975-93030-0-0

9 789759 303006

KESKESOR
edebiyat